





Апхәынтшәкәтыжырта  
Акәа 2011

# Цыума Ахәба

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА

Хә-томкны

Ахцатәи атом

Апхәынтшәкәтыжырта

Акәа 2011

# Цыума Ахәба

ИФЫМҤАҚӘА РЕИЗГА

Ахцатәи атом

Ароман

Аповест

Ажәабжьқәа

Ацхәынтшәкәтыжьырта

Акәа 2011

ББК 84(5А6х) 6-4  
А 81

**Цума Ахәба. Ифымтақәа реизга. 5-томкны. 3-тәи атом.**  
АпӀхәынтшәкәтыжырта. Ақәа, 2010. – 560 д.

Ць. Ахәба ифымтақәа реизга 3-тәи атом ианылеит ароман «Асқьала», аповест «Аибашьра еилгахьан», иара убас ажәабжьқәа.



Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.  
Алицензия ахылаа шәахәацшырц азы шәтал:  
<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Ахәба Ць., 2011

## Ашәкәыѡѡра – ахәрашәоуп

«Иаасыкәыршаны саанапшы-аапшит. Сыбла иабаз, сгәахы тнарзызааит», – ихәеит Радишьчев.

Идгыл гәакы днықәпшит. Ибла иабаз, игәлымха иахаз, еида-ра хьантаха, игәатца интәлеит. Уи аидара хьанта атцтцшьас иамаз, игәатца ианылаз ахәра, хәыргыыцс иамаз акы затәык акәын: ахәрашәа ахәара.

Ашәкәыѡѡра – ари ахәрашәоуп, хәыргыыцуп, абицарак даеа абицарак ирзынарыцхауа гәыргәаґхәаша ажәоуп, ишәацхәаѡуп, иуасиат ажәоуп. Ашәкәыѡы изыхәан – аидара атцтцгоуп.

Хәрашәак схәар, сыхәра хәыргыыцк нақәыстдар, нас схәаа сацәцап, сыхәра сырґыап ихәоит ашәкәыѡы. Аха уи игәы да-жьеит. Ихыт ашәкәыѡы иашатцәкыа ихьуа – хәрашәак анихәа, даеа хәрак цытлеит. Сеидара хьанта снацыцпы, нас сарґы аду-неи лашара салагәыргәап, сыказаап зегы шыкоу ихәан, икалам иаирхәеит хәрашәак, аха уи инашьтарххны даґеакы хәатәхеит.

Иаңеипшхозеи арха каршәра икәу аґеацә нышьацәхныслар? Иаңеипшхозеи абґацымкыра иаґоу ақәасаб, изықәгылоу ахахә нацкьар? Убарт ирңеипшхо уңеипшхоит, уажәа, убз-ашәа, уапс-шәа ануцәыз. Аа, абри ауп иуанахәо ашәкәыѡѡра.

Еґа ус иказарґы, дзырѡуазеи ашәкәыѡы?

Азтәара, шәара ишыжәбо, исыздыруам, аха сара, уи азтәара ықәзыргылаз схәта, исхәо сґамшәо сааннархеит. Инартәуланы уазымхәыцыр, ухы мыргәаґзакәа аґак кәутдарашәа аеунарбоит. Узазтәарызеи, иаххәап, атцәатцла изґәалозеи хәа атцәа. Мамзарґы – адгыл итцхәраа изаауазеи азыхь? Ашәа захәозеи акарматцыс? Ашьхыц изыканатцозеи ацха? цсабарала ус ишоу, ус икоуп, уаха акґы. Аха урт, хыхь зызбахә ххәаз, икартцо заа иазымхәыцкәа, иара ус цсабаратә инстинктлоуп ишыкартцо. Ауаѡы? Иґыцым, ирхәахьеит, аха ххы иахархәап харґы: еиґхардшып анґьныри

абызкатаҥаи. Иреиҥу аңыныр изыҕатарым, убас иҕацоуп, убас еиларсны иҗоуп, иҕахоуп, абызкатаҥа иаҥауа аҕата. Аҕа иреиҗоу аңынырҗаҕыагы абызкатаҥа аҗкыс дызлеиҥу, уи иргыларни ииҗаху аҥны апроект заа иҕаҕы избауеит, иҕаҕы заа иргылань далгоит, насоуп аҕаад ашҕа ианиаиго. Абызкатаҥа аҕата шҗатәу, ишеиларстәу, ишыҕататәу, ма излаҕататәу җаа акҕы збаны иа-мам. Уи иамоуп акы затҗәк, хыхь иаҗҗәаз аҕырпштәкәа ирымоу – аинстинкт. Ахеиҗырхара аинстинкт. Хныҕагагас иамоу иаҗаз аҕацоуп. Ауаҕы? Иҕаитҗо, изыҕаитҗо, насҕы ишыҕаитҗаша заа дазхәыцуеит. Акиримфар, иееилеимхәар, хыбрак иҕы ныҗаимкыр уҗаа, зыда пҗтазаара имаҗәам раҗоуп. Ашәҕәыҗәра? Зыда пҗта-заара имаҗәам иреиуоума? Даҕәыҗыр, икалам наҕ инышыҗеитҗар иҕәы изамуазеи? «Умыҗлан, умыҗлар улшозар», – иҗәеит Лев Толстои. Ашәҕәыҗәы иашатҗаҕа дмыҗлар илшом. Избан? Изи-лымшозеи җынч атәара? Иҗгәозеи?

Аңыңны абызкатаҳай ҳаа иааҳгаз афырпштәи ҳназҳәицпәи еиуеицшым ганқәак рыла. Шәәхәаңш абызкатаҳа. Шәәхәаңш ашьжымтан, амра ашәәхәәкәа аңфытцхахалак. Абызкатаҳа кәашза, амсыр қяадыш иафызәахәит. Аимхәицкәа реицш, ип кыш-пкышза, иахьныссы иақәицсоуп азаза цырақәа. Амра әеи-цыпцхәза, урт рыцшшәхәи еицркуеит. Шыри, еимхәицкәа-ны, бзиа избо ацхәицба лыхәда иахандаз ухәап. Аимхәицкәа зхьынхәлоу абызкатаҳа катаггы, иарбан нап кәзоу ускәк еинраа-ланы изқара! Убри ашьжымтан, абызкатаҳа катаггы, иақәицсоуп, иахьынхәло азаза еимхәиц цәикәбаркәаггы убас ианеилицыцәо, иануаркалеиуа, ацшзара икны ианаго, уи зыкәтцамтәоу, изхәз, изқаз абызкатаҳа ахәта уака ижәбазом. «҃ара аеыцтәахны ицшуп. Ицшуп ака҃та зыкәнәтцаз аныназо хәа. Амц цырны ишаа-иуа, ака҃та ианналашәалак, амцәи҃жәәқәа, ашьәпкәа шакьә, шака аеарххо, иа҃ха-иа҃ха абызкатаҳа ака҃та акәшо мацара, иуқә-шәира-исыкәшәира дышфәрхәаша, еиқәпах ифәхәаны, ацсрада гәи҃гырта амамкәа иаалахәит. Ашьшьыхәа, ашьәп дуқәа еиххәо, имыццәкзо иаакылсуеит абызкатаҳа. Ача иит, афатә мазиеуп. Убри азыхәан акәын ака҃та заҳауазггы. Егьырт зеггы, ака҃та цшза-ны ацара, азаза пкышкәа цшшәи рацәала ашьыжътәи амра ашәәхәәфәи реилицыцәаара, аимхәиц қаруа уаркалеиуа ухәа,



ишынеибакәу зеггы ацәтәымын абызкатаха. Хәзааигәахеит ан-  
 цыныри абызкатахаи злеипшым даеакгы. Анцыныр аоны ап-  
 роект аныкаитцо, аоны аонытқа анхара-нцыраз аманшәалара  
 аамыштыахыггыдазхәыцуеит аоны апшзараггы. Ақәахьданыфназ  
 инаркны, ахан хытәцараф иөеирафы итгәоз ируакуп апшзара  
 азхәыцра. Шәахәапш абызкатаха акаҭа сынтәатәи аапынразы,  
 шәахәапш ҭааны, цахә. Шәанахәапшлакгы – ишықанатца  
 иқанатцит. Миллион шықәса уажәапхыаггы убастәкыа акәын  
 акаҭа шахауаз. Миллион шықәса ракәым, абицарак ирытцаркуа  
 аамтәк иалагзаны фнытқала иаха иманшәалахо, зегьрыла еиха  
 ипшзахо ипсахуеит, еиҭеикуеит ауафы иргыло аоны. Иаахгаз  
 афырпштәы – аматериалтә культура айгьтәреи адоухатә беиара  
 азыгәыхәреи – еицәыхароушәа уафы ибар кәлоит. Аха инар-  
 цәуланы уазхәыцыр, урт еицәыхара акәым, еизааигәазаны, иу-  
 зеидымхуа еидхәалоуп. Фырпштәкәак аахгап алитература аҭ-  
 нытә. Апоетцәа рпоет алашә Гомер дазышәахәон Агамемнони,  
 Одиссеи, Еленеи, Пенелопеи рыпшзара. Цәала-жыла, маха-шьа-  
 хала рыпшзара аткысгы, рыфнытқатәи рдунеи, русқәа рыла  
 рыпшзара акәын уи еихарак дыззышәахәоз. Дыззыкәпоз Дон  
 Кихот? Ацәгьамыцәгьара даҭагылан. Иарбан цәгьамыцәгьараз?  
 Иарбан иашаз ииҭахыз? Апсҭазаараф аиаша аиааира арганы,  
 ауафы иуафра ахышьақәкыаз ирбаны, ипшзара ианылаз ашәы-  
 тақәа раныхра акәын уи ииҭахыз. Ауафы ипшзара (ауафреи  
 апшзареи неицрымхкәа иаххәозар) ицәзырзуа икәзшьақәа наҭ  
 икәыблааны, дзырпшзаша аусқәа рахь ихы ирхарц азыхәан  
 акәын ипхьарца кны дзышәахәоз алашә Чана Ачба. Зыблақәа  
 алашара рыхбалаз уи ауаф – зыблақәа хтыз азәырфы раткыс  
 ибон. Иарбан дыззыкәпоз? – Ацәгьеи абзиен реикәцарафы аиа-  
 аира аргатәуп абзиа, аиаша. Аиааира аргатәуп апшзара.

Уажәраанза иаахгаз афырпштәкәа шәкәыфдык дналкааны  
 иапитцәкәаз роуп. Ахшыфцәк хәхымскәа, хәзхәыцып, хәхәапшып  
 ажәлар рхатә иапыртцаз хәҭсахыак. Иреигьу фырпштәуп Нарҭаа  
 ирыххәау ажәабжықәа. Еихарак иахгәаларшәаны, хәхшыф  
 азахашьтып акы. Абаскәк ихцәажәоит Нарҭ Сасыкәа, ииуз-  
 иихәаз хәа абаскәк ажәа лыпшаалых изырхәоит. Аха цыарамзар-  
 цьара ирхәом изеипшраз ихы-иҭы, пшшәыс ирымаз иблақәа,

дхышзу, ихахэы еиқәатцәазу, ажәакала, адәахьтәи ипатрет хәа акгы рымхәеит. Избан? Адәахьала уи икалон уара дуеипшзар, сара дсеипшзар, диеипшзар даеазы. Уаргы, саргы, иара убас даеазыгы, ихалшоит иара хиеипшзар цшра-сахьала. Уи акәым аус злоу. Уи акәмыт еихарак рыхшыѡ ззырышьтуаз. Нарт Сасрыкәа ипшзара зеггы аадырцшит иускәа рыла, иѡнытцкәтәи ибеиарала. Дызлабеиаз, дызлапшзас Сасрыкәа? Ипсадгыл абзиабарала. Иашьцәа рзыхәан икьиарала. Ажәлар рыцхраарала. Икаитцаз афырхатцарақәа (апшзарақәа) зеггы рханза игылоуп ажәѡан аетцәа кыдпаан ажәлар рзаагара. Цѡа зма акьиара злоу, ашьыцра баапс згәатцәахы тнаблааз иашьцәа бзиарала ирызныкәѡ, аидгылар азыхәан зыпсы зтиуа фырхатцоуп Нарт Сасрыкәа. Ажәакала, ауаѡы дзырцшзо, аламыс бзиа имоуп хәа ажәлар ирыпхьазо ауаѡы дзеипшразарц иртахыз зеггы иара илатцаны дрызбеит, реиха ихаракыз рхәыцра дуқәа дрылхны дыршеит, ргәатцәахы гарас изыкәтцаны, драазеит зеггырыла дыпшзоуп хәа ззырхәалаша, еитцагыло абицарақәа цсраченынза изыпшлаша афырхатца. Ипстазаара мацара акәым, ипсратцәкыагы абанзапшзоу Сасрыкәа. Уи идыруан иаргьа шыап ибылгьан иаауа ахахә инапырейкыр, ипстазаара дшалгоз. Ахахә бгәтцаны иаарышьтит иашьцәа. Сасрыкәа дыштахоз идыруан, аха дақәшахәтхеит. Ипсы ахьтәз, иаргьа шыапы апырейкит. Уи акәхеит. Ишыапы хжәаны адгыл днықәхәит. Ихы еиқәирхар шилшоз, дзақәшахәтхазеи атахара? Иара итахара иашьцәа еиднакыло ибазар? Абри ауп изыхьзу ижәлар ихы рыкәитцеит. Абри ауп изыхьзу, уаха царта ахьамам акынза ихаракны апшзараф аѡеира.

Данаѡѡнала – атахмадцәа шанхеит, иѡагылеит хәа Гомер иззихәаз, Троиантәи айбашьра зыхкьаз Елена лыпшзара инаркны, иахьа уажәраанза ашәкәыѡѡцәа азхьуеит ауаѡы иѡнытцкала ипшзара. Убри апшаарафы апхьаѡ зны дхьаирцшуеит хараза ихәѡсхьѡу аѡурых ашкә, даеазны – днагәылахаланы дагәылаирцшуеит иахьтәи аамтә. Уака ипшаауеит иналикааша ахафсахьақәа. Иеихәѡит, уахәапш, абас иказ ауаа цшзақәа ыкан, ма икоуп, урт калааит уара узыхәан имѡакәтцагоу етцәа каччараны хәа... Ашәкәыѡѡы ихаихәарц иитаху ахшыѡтцаккәа сахьаркыралә, афырпштәкәа рыла, ауаа рхымѡапгашьақәа, рказшьақәа

рыла ихаихэоит. Уи еихарак иқәиргылоит азтарақәа, хықәы хадас имоугыи уи ауп. Атак кантароуп ақхьа, атак кантароуп ақстазаара.

Иаххәақәаз ххы иархәаны, уажәшьта еихшьаала хәычык қахдап. Аматериалтә культурагыи, адоухатә культурагыи, ақбагыи рырқәиарақыи атың дузза ааннакылоит ауақыи дахьазхьуа ақшзара. Ус анакәха, ишқәкалари абас иххаркәшар? Ашәкәықәыи итқәо, икалам изыркуа, игәақыи амца еиқәызтқо амчқәа ируакуп ақшзара азыгәыхәра. Убри азыгәыхәра шақа имцаны ицроу, убриақара ауақыи иуақра ицәзырзуа, ицшзара хызшьаауа атагылазаашьа ақсахрей, ауақра зырхәашьуа иқазшьақәа икәыблаарей дырзықәақоит.

Қаиқхынхәып қантамтақәа злахацқаркыи азтара ашқа. Дзыуазей, мамзаргыи, дақәакала иаххәозар, дзырдуазей ашәкәықәыи? Иазхома ақшзара азыгәыхәра хәа иақақшааз атак? Убриак затқәыкоума итқәо, дзымыртынчуа, имца еиқәызтқо? Ашәкәықәыи дзырдуазей ухәоу? Еитасхәахуейт, уара исақәа, ашьауардын зықыруа, ашәт зышәтуа, амақ ақәыцқәа залыхәқәо, нас сара иуасхәап ашәкәықәыи дзырдуа, асахьақыхыи асахьақәа зтихуа, акомпозитор ашәақәа ақитқо. Иуасымхәей, ус ақсабара дашейт, ақсабара иднатқаз қаимтар қсыхәа имам. Асейцш ақәара, иахьиашақәоу шыкоугыи, қазтара хартәаны атак азықатқом. Ииашоуп, ақсабара абақхатәра инамтазар, егыи иейшәаргыи, егыи қымта еиқәыреақәаны, еиқәырчақәаны итижьыргыи, ақгыи изықатқәгыишьом, дзышәкәықәақом.

Абла ахьтам – алабжыш заауам.

Агәақ дажәахәауап.

Абақхатәра ақсабарала зшьа-зда иалам, асахьаркыратә қымта, ихы-игәы иртыцны, инапқәа ирзыуам. Ус анакәха, ашәкәықәыи «анцәа дзызылыцхаз» иоуп? Хымқада! Ибзиоуп. Қақәшақатуп. Аха дзыустада иара, анцәа дзызылыцхаз хәа узқу? Дарбану абақхатәра иашатқәа имоуп хәа иақақхьазо? Уигыи атак ақатара мауазоушәа убойт.

Ақәатәы змоу, ақәашьагыи дзыруа. Уақәа ақгыи? Уақхьа ақымта, ақтарақ уақхьа инықәыргылаи. Ақәатәы имазма? Ақәашьа идыруама? Иқоуцаз атак ииасуейт ибақхатәрахь. Ақәатәы...

[illegible]

абзиарақәа хзырдыруа, убартқәа зегыи иара ишҕеишьо ма-  
цара «исабира уаха даалымтцзакәа» зажәра интазгало иакәзар  
ахәатәи имоуп хәа ззырхәо?

Абраҕа хәааигәахейт ашәкыџы имца айбаркра иатцасуа  
даҕаа цшак. Уи иарбану?

Ублала иубаз, улымхала иуахаз, ибзианы иудыруа, умџа-  
шьахуа еилукааз ацәҕа-мыцәҕара угәи шунархыа, абзиареи  
ақьиареи агәеизхара шунато ауаа рахәара азхыра. Уи ахәара  
цатцҕыс иамоуп абзиабара, абзиа азеигышьара. Ашәкыџы  
ицәымҕу – ицәымҕцәҕьазароуп. Бзиа иибогыи – ихы ақәитцо  
бзиа ибозароуп, мап анакәха, даҕыымкәа-даҕыымкәа дықәхоит.  
Ауаа бзиа избо иоуп ргәырџеи ргәырҕареи зәалазырхәуа,  
ауаа рхыаа зхыау иоуп ацәҕара калазар, азәыр иламыс дахыс-  
зар, уи аџыза даҕазны ишәмыхын хәа рахәара иазхыуа. Абри  
аҕны ашәкыџы ашьхыц деицшуп. Ашьхыц амацара затцәык  
ицыруа, еимдо ишдәыкәу, ацха злытцуа амати рацәаны иахыыҕоу  
ианақәшәалак, иаразнак ашьхымзатраҕ иаакылсны, аџызцәа  
ацрыцсса иаманы ицоит.

Ашәкыџы иажәа еиҕеааны ихәартә даныџеидаслак инар-  
кны, иуаз ажәа ахәара дналагоит, ишихәа-шихәо – инарцәымџа  
днықәлоит. Уи ихәоит уара иухәашазгыи, аха иузымхәаз, сара  
исхәашазгыи, аха зхәашы сақәымшәаз, уи ихәоит жәлары зегыи  
рҕахәы, шыартцәыралә ихәаҕхаз Лыхнытәи ақәгыларә ашьтахь,  
ажәа анирҕа, иаапымтцәазакәа, амра аныџагыла инаркны, амра  
нҕашәаанза ицәажәоз Шамы Осман нхаџыжәлар зегыи ирхәашаз  
иаразәк ишихәаз еицш.

Апхыаџ, хымҕада, игәеитеит, даҕаа хшыџцәк хәычык ахыркә-  
шара хәешазааигәахтәыз. Ишҕаҕалари иаххәаз абас иххар-  
кәшар? Ашәкыџы дзырџкәо ируакуп игәи иҕоу ахыаа ауаа  
рахәара. Иреимхәар цсыхәа имоуа игәатеира. Ирхәоит, иаҕыи-  
шоуп, ашәкыџы ихала аанхара, аҕеицхыакра бзиа ибоит хәа.  
Уи иаанагом ауаа рцәыбналара мамзаргыи, анцәа иумхәан, ауаа  
ицәымҕны рымҕан ақәымлара. Иҕеицәахны, уаџы дахымбо  
дтәаны, икалами иқьаади иареи анеизынхалак ауп жәлари иареи  
иахаҕыи ианеицәажәо, игәгыха, игәаҕра, мамзаргыи игәырҕара,  
иахаҕыи ианихәо. Иаҕыиашатцәҕьаны, ашәкыџора иаҕьнасыц

дууп, аха иагылахынтцагъароуп. Ашәкәыџы ишәкәыџара шака агәыргъара изаанаго инеихангы агәәкра дақәнаршәоит. Улашәызар еигъуп, убла иабо, арахь...

Ҳазтаара атак катцаны халгама? Халга акәым, атак катца-  
шья аманы икоума? Изыршәтуазеи ашәт? – Амра кақхара. Ита-  
зырбозеи азиас? – Изытны интәар анакәоукәа. Иарбану ашә-  
кәыџы изыхәан имра кақхароу, иарбану инакәоуу? Хыхь  
иаххәаз раамыштахь, итцегь акыр ыкоума? Ажәытәан, ацсуаа  
хҕы тас бзиаак ыкан. Арпызба бзиа дибар ақхәызба, ардәынак  
аакны, ашәч иагәылартәаны, ахамтақәа наццаны, бзиа ии-  
баз ақхәызба илзынаитиуан. Даеакала ахәашья издыруамызт  
игәыргъара, ибзиабара, ашәкәыџара абаказ! Иатцанакуаз зегьы  
уажәы айтәхәара хзалагом, еилкаан акы – арпыс инаитиз асалам  
шәкәы иаџызан. Убаскан уи игәтыха ақьаад иантцаны, ибзиа-  
бара шәкәы-быгъшәыла ишәтыхны изыркыз, адунеи иқәу зегьы  
реиха, дышәкәыџы дуны дипхьазон. Уара иулша, ашәкәыџы  
хәа ухы упхьазозар, реиха абзиабара гәгәа злоу, аха зәала  
иззымхәо игәтыха айтәхәара, ибзиабара аарпшра. Адунеиха-  
ангы иузаарпшуам, абзиабара иашатқәкьа зыхьзу пумшәацзар,  
иухумгацзар уара ухатә. Уара иулшом уи ицгәыргъара, ицгәәкра.  
Игәыргъо ицгәыргъара иаха имариоуп, игәырџо ицгәырџара  
аткыс. Убри азыхәаноуп ацсуаа изырхәаз зца дымпсыц, уца  
диумыртәуан хәа. Уи иаанагозеи? Азәы игәырџа аилкаара да-  
еазәы убаскак ицәыцәгъоуп хәоуп. Цәлар рхьаа ихатәы хьааны  
иамыргәкьыз, ицәажәашья ахьыпшзоу азыхәан мацара дҕахә-  
хәәуп хәа изухәар ауама? Ишцақалари, абаџхатәра имоуп хәа  
иахапхьазо ашәкәыџы абри иоуп хәа ххәар: абаџхатәра змоу  
ашәкәыџы даеазәы игәыргъара иаргы убаскак деигәыргъоит,  
иара ихатәызар еипшцақәкьа, даеазәы игәырџагы убаскак игәа-  
тәахы итижьеит, анапшџы изеилымкаартә руа дарбану ииа-  
шатқәкьаны уи агәырџа иакәшәаз, хара ихазхәаз иакәу мам-  
заргы изхихәааз иакәу. Абри ахшыџцак хәкәшахатзар, абас  
иххәркәшап: ашәкәыџы дзырџуа, имца еикәызтцо амчкәа иру-  
акуп ауаџы ицгәыргъара, ицгәырџара. Убри ақнытә, сазәыкны,  
акраатцуеит хшыџеилкаарак сазкылсижьтеи. Адоухатә рҕиамта-  
кәа рҕеыршоит џбаны, хьаа-баа змам иапыртцази, гәыла-цсыла

игәыхәуаз идырҗиази. Руак иахъзуп амеркантилизм. Егы – алитература. Уи идыру усуп. Аха абрака сазаатгыларц стахуп ашәкәыџџраҗы иҗоу рыцхарак. Азәы, иаххәап, уастас ихы иҗхьазан, аҗны иргыларц иеазикит. Аҗь, ахьа, аҗса, ухәа, тлас иитаххашаз зегы җҗаны еилаиҗыит. Аҗьырста иҗәын – икыы-наахеит, алартҗа иҗәын – ихәахәахеит, аҗауар измыршьеит, ахахәтәахә изеибамыркит. Мамзаргы, иаххәап, аҗыџы аҗы ашьапы ачаҗашьа изымдыруазар, атҗымаҗҗәа иахьрыхәтам иалаитазар, аҗы, шыаҗаҗәак җанатҗаанза, аҗыркьра иалагоит, аҗеимааҗәа атҗтәхоит. Арт аҗыҗьагы рнапы зларкыз аус дара ишрыҗәтәыму, ишрылымшо аргамаду ирбоит, анаҗшҗәагы ир-зымариоуп рахәара. Ус иҗаҗышыам ашәкәыџџра. Уи даараза ауаҗы дызҗьо җазароуп. Шаҗаҗы хҗы хажьауазеи!..

Уаҗхьеит аҗымҗа. Иаххәап, аҗеинрааланы иџуп иара. Арифмаҗәа еиҗәшәоит, аритмгы иашоуп. Аханатә ишьтихыз ашәа-газага ааиламгазакәа инаигзеит автор. Уимоу, ахшыџҗакгы ыҗоуп. Уаҗхьеит, зегы ыҗоушәа иҗоуп, арахь иҗам аҗеинраала. Иҗалазеи? Уеитаҗхьоит. Уазхәыҗеит. Автор иагузеи хәа дуазтҗар, ахәара уҗәуадаџуп. Арахь иауам, угәатҗахь инеиуам. Угәахьы инеиуам, избанзар аҗәахьы инеиуа аҗәаҗәа даҗәа гәатҗак иҗтыҗыз роуп. Ауастеи аҗыџи, ишысхәаз еиҗш, рнапкымҗаҗәа гәатаны, изҗу аус дара ирусу-ирусму рахәара мариоуп, ибзамыҗҗамзар, рхатаҗәагы ирбап. Ашәкәыџџра знапы алакудаҗәытҗру-даҗәым-тҗру, шамаха, ихата изеилкааҗышьом. Зхы зҗьо «насыҗ» имоуп, ирыҗҗау «ирҗьо» иоуп. Аҗәа «ирҗьо» ахыҗ изтаскыз уиоуп, җасхәа ирҗьо иакәым, дшырҗьо дызҗьо рхатаҗәагы ирзым-дырзо ирҗьо иоуп сызҗу. Абаџхатәра ду хамоуп, хашәкәыџџәа бзиаҗәатҗәҗьоуп хәа аҗәра мҗашьас ирымаз Белински дузза аҗе-хәаҗҗьызҗәа ззиҗәоз, аха ианиз ашәышыҗәса нҗәаанзагы зыхьз нкабаз шәкәыџџәаҗәак. Ираҗәоуп даҗәа җырҗштәҗәакгы. Иа-хааныз аҗхьаџҗәагы, акритикҗәагы дзыҗҗаз, дызустаз рзым-дырзакәа, дрызгәамҗазакәа (иаххәап, Стендаль иаан ишрыхьыз еиҗш) имџасыз, аха ашьҗахь, акыр шыҗәса антцы, зымҗа җхарра гәартаз. Абас зыхә ашьара (зхы ахә ашьарагы) уадаџзоу, азы-зырџраан, лымхала атҗкыс, гәлымхала иаха иззызырџлатәу, аҗхьараан ахшыџи аҗәҗышреи еиҗарак иахьеиҗныҗәалаша доухатә рҗеиамҗоуп асахьаркьратә литература.

Ҳаитахынҳәып ҳазтцаара ахь. Дзырфәузеи ашәкәыфәы? Дыш-  
палагеи, дзалагазеи ашәкәыфәра?

Иаххәап, уи даналагоз дкәыпшзан. Уа мшыбзиа хәа адунеи  
дналагылеит. Иблакәа ҫыц ихитит, илапш царуп, ихшыф ҫыцуп.  
Ишьа еилашуеит. Абзиара, ацшзара анибалак, иара ибаанза  
уафҫы имбазацышшәа деигәыргәоит. Ацәгәара анибалак, иара  
ибаанза уи афыза азәгы данымиацшәа, итрагедианы идиқылоит,  
ипсахы пнажәоит. Зны иахьыхшәашәо, ҫазны иахьпхо иабзоу-  
раны ациаа злиааз адгьыл дафызаха, уи иеилашра иахылтцуеит  
фымтәк мамзаргы шәкәык. Икалоит, ииашатәкьаны, афымтә  
бзиа анацитгогы, аха, бжеихан, икәра иапшны, иапхьака икә-  
гәыгы аҫхәапхьызкәа неизыркуеит, ицхраауеит, итгәоит. Аамтә  
цоит. Уинахысоуп иус аныцәгәахо, данпышәахо. ҫсабарала абаф-  
хатәра илазар – алашә итәаху ф-блакы. Аха ҫсабарала абафхатә-  
ра иламзар, еихә-еихә деихәләцәоит атгәацәа змаз, изықгәы-  
гуаз ашәкәыфәы кәыпш. Ихатәгы идыруеит, даҫазәы итәгы  
идыруеит ззырхәо иакәзар – ииашазамыз, иара иитәымыз амфә  
дшанылаз еилкааны, ихала ашәкәыфәра дакәытцуеит. Иаргы  
изеигьхоит, апхьафцәагы ирзеигьхоит. Дышкәыпшз азәра иа-  
лагаз, нас иаалыркьаны зкалам казыршәыз азәы, сзырхәыцшаз  
ажәак сеихәеит, ашәкәыфәра узакәытцзеи хәа саниазтцаа:

– Сара ажәа сахьарк, ашәкәыфәра убаскак ҫатыр ақәыстоит,  
игәыгыны фымтәкәа уи исзаламтцартә. Абзиа шысзымыфәа сым-  
фашьахуа избеит, ацәышхабикәа фны, алитература архәашьра  
схы исзатәамшьеит, афәра сакәытцит алитература аҫатыраз, узых-  
шаз уаб, уафҫы бзиа, ицәа шпүеуа удыруазар, ифны анеира  
ушәкәытцау еипш.

– Уажәакәа, сахьаркыратә фымтә бзиа еипш, алитературафәы  
реикәырхара иапсоуп, – схәеит.

Аха икоуп даҫа цюуку. Ихы изымдырит. Дақәымтцит ашә-  
кәыфәра. Иахьатәи амш иакәнагахаша темак аашьтихуеит, иф-  
ны иныкәитцоит. Итумыжын, агәы умазар. Изгәаламшәода али-  
тературафәы иҫыцу тема шыкам, иҫыцу – аҫашьа акәгәышьоуп,  
иҫыцу – ахатәы интонациоуп, ахатәы блоуп, ахатәы гәеисроуп.  
Дышнеи-шнеиуа – уи, абафхатәрада, иаармарианы матцара  
гәгәак дфәахылоит, избанзар шака дбафхатәрадоу, убаскак дып-



шшәыдоуп, дкыақыафуп, ихыхь икоу ифы иаатшәо, итцака игылоу дашыазаргы, али-пси рыла инаигзоит, избанзар ишьтахька царта имазам. Алитература бгалеи кәардәлеи иузыкатом, алитература бафхатәрала, хыла-хшыфла, ламысла ада рфеиашья амам. Еихарак дзырфүзеи ибафхатәрадоу ашәкәыффы? Амеркантилизм мацароума? Мап. Икоуп аткыс еицәоу даеакгы. Ахыз-апша. Ма ламысдарас икоу зеггы ихы иархәаны, иааимоургы имуа, мчыла дазыкәпоит ахыз-апша. Аха иара, ахыз-апша мцахәмыцәа, убаскак зырхара уадафү, ишәазызо шәарахуп, шака мчыла иумпыцаургәғарц уалаго, иахагы иумпыцкьоит. Уда цсыхәа сымам хәа уахынхалар, атцыс цшқеи асабии шәырфызархоит. Асаби, деигәырғьатцәа, инапафы иааникылоит атцыс цшқәа. Импыцпрааны ицар хәа дшәаны, ишимпыцаиргәғәо мацара, изгәамтазакәа, атцыс цшқәа ацсы аатихуеит. Ус анакәха, ашәкәыффы иашатцәкәа, амеркантилизм икалам шинамыркуа еицш, хьзи-цшеи сырхәп хәа ишьтихуам икалам. Нас иарбану, хыхь иаххәаз раамышьтахь, итцеггы игәатца амца тәзтцзеи, акалам изыркузеи? Аифырцшра икәхцәз мацк иаахартып. Арыцкәа рыхәлацсоит азлагара алуқәа. Ицхафыруа икоу алуқәа – урт арыцкәа рлагоит. Идыргәзоит. Ауаа ирфартә икәцаны, ишылаха ирыхәылтцуеит. Еицшыстәуаны акәым, аха уеизгы убарт, азлагара алуқәа урызхәыцыр, ашәкәыффы дахьугәаланаршәакәо рацәоуп. Ацыкәреи рыцкәа рыфәхарпшып жәлары рхы-рыхшыф афы икоу аидеиакәа, агәаанагарақәа, ахшыфцәккәа. Убарт аидеиакәа, агәаанагарақәа, ахшыфцәккәа, алуқәа ишрыхәлацсо еицш ацыкәреи рыцкәа, ихы-игәы италоит, игәатца дыртәуеит ашәкәыффы. Уака иара «илагоит», иахагы иртцаруеит, нас арыцкәа лаганы ишрыхәылтцуа еицш алуқәа, жәлар рфәынтә ихы-игәы италаз ахшыфцәккәа, агәаанагарақәа, аидеиакәа абыртқал икылхны, исахьаркны, изтәз ажәлар рышка ирхынхәуеит. Даараза, ифәыцны исхәеит хәа иицхьазоггы, иара ихәаанза, ажәлар рфәы иихьан, амала, икаларын, иара ишихәаз еицш, ахәашья дақәымшәацызтгы азәгы. Абрака зеггы рацхьаза иргылатәхоит абызшәа. Ухатәы бызшәа бзиа абареи адырреи, ужәлар гәакыа бзиа рбареи рдырреи, жьи нацхи реицш, еидхәалоуп, еиларсуп, руак угәафәы ианцсы, егы ғыацашья амам. Иара уггы збызшәа зцәызыз амилат, ирцәызит зеггы. Аса-

хьаркыратә литература змамыз, уи ашқа амѡа иқәын, аха уақа инеины, ироуны, ишшъатамырзгаз, ишкәылзыз рзеилымкаакәа изымпытдазыз, зыхшара тзызшъааз иѡызахоит, иқәзауеит.

Ирхәоит, ажәйтәанза скульпторк иазтцаазаап, излақауцазеи абри аѡыза аскульптура бзиа хәа. Ахаш (амармалташъ) ду кажьын, снадгылан, имыцхәны иамақәаз анаамысх, абри ижәбо алтцит иқәзаап. Изхысхәауа, жәлары бзиа ибаны ирыдыркылаз, иреигъу ашәкәы азыхәангы, убри аскульптор иихәаз иқәар калоит ашәкәыѡѡы. Убас жәлары ргәы итәз, жәлары иртәны ирыдыркылахъаз, иаархәны, иахәггы еигътәны жәлары ирызтәз иоуп жәлары рылқха иманы, дара дыртәны ирыдыркылаз ашәкәыѡѡггы.

Апстазаара адырроу? Аматериалу? Апстазаара рымбацкәа мамзарггы апстазаарафы икоу аиаша ахьырзымдыруа акәзам шьоукы-шьоукы ашәкәыѡѡцәа рѡымтақәа зырпсыгеуа. Хазлагылоу апстазаара инарцауланы еснагъ анализ кәхцартә, зегърыла инархәы-аархәуа, еиғыршәшәаны хәхәапшыртә адырра хәмагәышъам, хәѡнытқатәи акультура ускак иҳаракгәышъам. Убрака инацта апсуа шәкәыѡѡцәа ртагылазаашъа чыда. Ртәымта иахьынзатагылоу, реиха акы аныкарташа, урт еиларгзалароуп аматуреи ашәкәыѡѡреи. Ашәкәыѡѡра аамышьтахьггы, икацатәу рацәахеит. Абартқәа ирыхкәаны, апсабара дшаны адәы дыз-зыкәнатцаз, ашәкәыѡѡра, бжеихан, ехьынхәалак иаѡызахоит, хоббихоит. Уртқәа зеггы даҭеа темоуп, чыдала ахцәажәара зтаху роуп. Хазлацәажәо иарбаныз? Аматериал. Аматериали ашәкәыѡѡреи убас еизыкоуп, ишеизыкоу еипш ауаѡи ази. Зыда дхәартам ауаѡы, аха амцхә иҭатцәар, ицсы аатнахуеит.

Абаѡхатәра насыңу мамзарггы гәакроу? Исыздыруам. Амала издыруа, абаѡхатәра – милаттә малуп. Иахзызаалатәуп, хәтыр ақәцалатәуп. псабарала абаѡхатәра зауз ауаѡы, жәлары рғапхъа ауалпшъа ду шиду еипш, дара, ажәларггы, убри абаѡхатәра ахчара, аизырхара, амѡа атара уалпшъаны ирыдуп.

Акырынтә игәастахьеит, абнафы, ишшәырза, тциаак ѡагылар, ақәыцқәа рылыхәхәо, инахапаны иркуеит амағқәа. Ус анакәха, гәыжъжъагас, ғырпштәыс абаѡхатәра иазыкалаанит азыхъ. Уи аду-неи лашара ашқа ицәыртырц азыхәан амѡа шака ихароу, шака иуадаѡу, иара иахәггы ицқъахоит. Знык ианызхәытцт, ашьтыбжь

мырдукæа, ахæхæхæа афæданахоит. Абзиара убаскак идууп, ихыткъагоу арфашкæа ирафсуеит. Ипсхатцагоуп, ихаазагоуп. Ирымкъашæаит анапы хæымгакæа. Еимарымпсаит. Икканатæ абзиара атакс уаха акгъы атахым иара ахазы. Ауаа ргæахы цааршæхо, ианыхтæу иара кæандаза, амра цстыхгаха ианкашуа, иара хышæашæаза итцæраа иаалоит.

Апсабара «иазбаз», иарфæиаз афæшæхæ-сфиркæа зегъы дырхыхæхæо дырхагылоуп ауафæ. цсы зхоу рахытæ уиазæк иоуп атоурыхтæ гæынкыларæ змоу, дызтагылоу иаамта анализ азызуа, пхæака хæа ихæыцуа, изылшо агæыргъара змоу ицгæыргъара, агæырфæа змоу ицгæырфæара, хшыфла апсабара ахатæ аиканра, акосмос ахæ ахалара. Ауаатæфæса ирхылцит Шекспир, Микеланцъело, Бетховен, Толстои. Урт уанрызхæыцлак, уизыгæдуеит ауафæ, уеигæыргъоит ухацагы ауаатæфæса уахырыхыпхæазалоу. Аха уи иунатæ амтцæфæжæфæкæа ушдырпыруа, рфырбжы уахауа иалагоит алахæа мымикæаракæа, рынауркæа цæырцуеит уафæсы имеигзоз римтæи ацезарцæа. Урт шакафæ! Уртгъы ауаатæфæса рыгра итшеит. Идам-здам дæеакы ишалымшо еипш ауафæ илшо аицгæыргъара, аицгæырфæара, убас дæеакы иалшом ауафæтæфæса иакæара агыгшæыгра, агæымбылцъбарара, ихыдароу аус акатцара. Убарткæа убла ианаахгылалак, зны-зынла, ауаатæфæса уахырыхыпхæазалоу уацæфæпхашæоит, гæырфæа хъантала уазхæыцуеит, изакæызеи уи, апсабара ауафæ инафæз – ахшыфæ, данаиаа рхамта иафæзыоума, апсабара ихыччама, мамзаргъы францыз шæкæфæдык ихæан еипш, апсабара ахатæ афæыкæнахырцæ иазбоу ауафæтæфæса ихшыфæ? Нарт Сасрыкæа анцæа ицæганы амца ритеит ауаатæфæса. Анцæеи иареи аймак анроу: «Рхы злакæырхыша рутеит. Урт ирылшом амца ахæынцара, иабылуеит», – ихæеит анцæа. Ажæа «амца» атыцан ихаргылар «ахшыфæ», хæафæхæа иаацæырцуеит хзыргачамкыша асахæа. Афæыццышæ дакæыртæаны агæра зымпытцырхыз диеипшхама ахшыфæ зырфæз? Абарткæа рзыхæан ауп, хымпæда, афæжæатæи ашæышыкæсæзтæи ашæкæфæды ду изихæаз: «Я писал и продолжаю писать потому, что жизнь терзает мне сердце так сильно, что мне хочется избавиться от мучения – тогда я сажусь и изливаю свою боль на бумаге». (У. Фолкнер). Сгæы итихæааит. Абрафа иаацæырцуеит алилитæратура, ажæа сахъарк ауалпшæакæа иреихæу – ахыдарæфæ аиааира аргара ахшыфæ, алашьцара атцкыс ииааирц

алашара, ажәакала, аламысдара аткыс аламыс цкьа, аламыс  
иаша аиааира агарц ақәара.

Ҳцәажәара злахацхаркыз азтәара ашқа ҳаитахынхәып. Ма-  
кьана ҳапыртцрым хыхь иқахтәз аиқырцшра. Аңықәреи рыц-  
қәа рлагоит азлагара алуқәа. Аха изыргъежьюазеи дара, алу-  
қәа рхатақәа? Хәарада, асхәа иантәрааны инеиуа, азлагара  
аңарцалқәа ирысуа азиасоуп. Нас ашәкәыџы «излагара» зыр-  
гъежьюа, имгъежьюр амуа, иарбан зиасу итдасуа? Иҳаңшаарц  
хәеыззахкыз, иаххәашәа иқахтәз атакқәа азхом. Еиҗаңыртцхуеит  
азтәарақәа. Дыззыгәхәуазеи, дыззыгәкуазеи ашәкәыџы? Хьа-  
ас имоузеи, дызмыртынчуазеи? Адунеиаҗы агармония қаларц  
дашьтәзар? Дызхаанызгы дызхаанымызгы шаҳатра рзиурц  
азыхәан дыџуазар? Издыруада, ицсадгыли ижәлари рҗаңхьа  
уалцшьақ ашәара дамыртынчуа дизар? Ақьиареи аңәҗареи  
ирибафартахазар иара игәатц? Аиашамрақәа дырбылуазар?  
Ажәеи ауси шеиқәымшәо анибалақ дархагозар? Иарбан усзаалақ  
зегь рҗы, егырт ауаа рааста, иара, ашәкәыџы, иаҳа ибаларц,  
иаҳа итарны ицәа ианырларц, иаҳа еиҗаангы иҳәарц азыхәан  
акәзар, азәырџы дрылкааны, ҳамта дуззақ еипш, аңсабара изи-  
наҗаз абаџатәра? Мамзаргы, издыруада, ашәкәыџора, қәңага  
бцъарзар? Иҳатара, иуаџра ашьақәыргәҗагас имазар ашә-  
кәыџы ашәкәыџора? Шақаџы ашәкәыџоцәа ықоу, убриақара  
еипшымзар иқартц атакқәагы?

Азтәарақәа, цыхәаңтәарада азтәарақәа...

Реиҳа иуадаџәоу ируакуп даҗақгы. Иухәарц иуҗаху, зышқа  
унеиуа арџаш ашьтыбжь харантәи иануаҳауа еипш, иуаҳауеит  
иатцџуа амелодиа, уимоу, персонажқәақгы «аицәажәара»  
иалагахьеит. Ируам ақьаад ашқа имиасыр. Уалгеит иантәаны,  
иуҗеит аңхьаџ. Уинахыс уара иуцәыхарахеит, шәеипыртцит. Аамҗа  
набжьысит. Ғнақ иаашьтыхны уеиҗанаңхьеит. Убасқан иубоит  
иухәарц иуҗахыз ишуҗахытәкьаз ишхәам. Иаанхоит акы затцәық  
– еиҗа рыхәаңшра, ажәақәак еиҗа абыртқал ркылхра, хәоуқәак  
рырҗеири. Иахьынзасылшоз убас рызууп абри ашәкәы еиднакы-  
лаз ашымҗақәа.

# А Р О М А Н

## АСҚЫЛА

### *Ө-шәкәыкны*

#### *Актәи ашәкәы*

Иәсхыкны қсаатәк аңәабжә саҳаит. Иарбан қсаатәыз сзе-  
иымкааит азнык азыҳәан. Инеитцыхны, маңк иааңаҳәәшәә,  
уаҳа налымшо иааңсеит угәахәратә, еиңа игахит абжы.  
Аапынран. Ажәған цқан. Амра аңашәаразы илақәхәан ақнытә,  
ажәған ҳаракны, итбааза, геи-шәхеи иахырыбжәанакыз зе-  
гы збарған. Амацара заңәык ажәған иалхәхәә, агағантәи  
иңырни, ашәхақа ицон азыңәә.

Ахәада саҳыәхалаз, хаҳәык снықәтәеит. Акраамта са-  
цаңшуан аңсаатә заңә. Зны аңәаннакылон, амңәыжәә кәаш  
дукәә еиңцхәә, иаҳәгежыылон, цәиу-цәиу хәә бжы гәытшәагак  
өытнацон. Еимдон. Сара убас сгәы иаанагеит, ма аңхәақа  
иаңәеит, мамзаргы ашәңахәқа ишаауаз, изахымзакәә, цәа-  
ра иаңәынхеит, иаңәызит амыза хәә.

Азыңәә саҳәаңшуа, аңытбжы сшазызырәуаз, иаасгәә-  
лашәеит, хқытан, Ашәлашара инхоз тааңәарак. Уи атааңәара  
аңшәма, зегърыла анхаөы хәә ззырхәоз уаөын. Иара идыруан  
убри ажәә – анхаөы – шақа пату ақәыз. Идыруан, ииашаңә-  
кәаны, дагъаңсан. Иреиңгу ехәаңхызуп хқытан иузырхәар:  
«Уи дынхаө бзиоуп. Деихаххаа дынхоит-дынцуеит, бзиа иб-  
ит адгъыл, араҳә». Шақа аңанакуазеи уи изырхәә ажәаңкагы:  
«Анхаө бзиа зыхәда цыко араҳә ахәда ашәа аауам».

Агаҕаҕа албаара иацәшәошәа, ашьха аҕеҕыдырҕаыҕаҕа ишьтоу хҕыта Ашәлашара «ашыҕа лаба наҕәыршәны» еҕа-  
фы цахьазарҕы, еҕафы чархәара азырухьазарҕы, иахьа  
уажәраанза, ахьз рхәартә, алҕатцәкәа хәхәза иҕеилартә иа-  
азго анхафы иоуп. Убри дшысгәалашәоз, сианагеит анхафи  
адҕыли реизыҕазаашьа азхәыцрахь. Уи инадхәаланы, ан-  
хафи уи зыда цтазаара имам арахәи, азәы ихалеи, дызлоу  
иуаажәлари, ауафы имч зқәымхо абзиабарей, афны ауас-  
хыр шазыҕоу еипш, иара изыҕоу аҕаацәарей... Абартқәа  
сахьынзарызхәыцуаз, аарла хәа избартә, ашьхаҕа инаскьеит  
азыцәа. Ахәда ҕәашра хәхәза, амцәыжәа дукәа еиххәа-  
еитцхәа, сшатацшуаз, уажәы инеилалан, икәымпылхан, изакәу  
уафы изеилымкаауа акәын ажәван иалхәхәа ишцоз. Исцәызит,  
ицеит схәан, сгәы нкаршәны, исгәалашәаз анхафы изхәыцра  
сеитаналагахәаны, ихынхәны аҕаанахеит ацсаатә. Уажәы уи  
асқьала гәакьа иазыхынхәуа аҕба сгәаланаршәеит. Аха, изды-  
руада, асқьала гәакьа иара назаза иацәызхьазар? Сқьалаки  
ҕбаки еицәызцыпхьаза, сарҕы сыхәтак алазуазар адунеи?

Ааигәаза исхапыруа, аапынразтәи ажәван иалан азыцәа.  
Зны ашьхаҕа ахы архон, даеазны – агаҕа. Сара еиҕа даас-  
гәалашәеит уи анхафы...

## 1

Хәгеиҕа, гәаҕрак иакәшәеит угәахәрын, убас шыыжьнатцы  
азәҕы тынчымҕахә имамызт. Аҕнаҕа иалахәыз, уск змазҕы,  
измамызҕы, азәҕы изыхәан цәамҕахә ыҕамызт. Игәам-  
ц-хамцуа, дҕыли жәҕани шәиуа, еҕараан амш лашара  
иапылахьан. Аха амра ҕашәаанза, инархаштуан. Адырҕаҕыны,  
амш лашара иацны, рышәхымс иаахытуан рынхараҕы ир-  
зыпшыз русқәа. Уи амш иазхианы иапылон дарҕы. Иахьа-  
ҕы ашара адәы иқәымлац макьана. Ааигәоуп ианҕнаҕыз,  
ашта ацыхәан, амжәа иалатәоу арбаҕь. Иааҕнаҕтит аҕароуп.  
Аетцәкәа инарытацшын, даҕа пытрак сыцәап ахәазшәа, ишә-  
таху ҕашәтца хәа, аеаартынчит. Тынч ацәаха, ихааза шыыжьтәи  
ацхыз абаха змамыз Абзагә иҕаацәа ракәын. Иабду ихаан

идыргылаз ахьатә кәаскыа ашыапы шытыбжыкәеи аҕәынд-  
шәынд бжы дәылыуан.

Азә данааҕшлак, ацәа иалоу дааирҕшып хәа дшәомызт.  
Уимоу, дахыааирҕшра акәын дзышыталоз. Абзагә затцәык  
раҕхыа дангылоз, имаҕтақәа аайдгәаланы икны, абартцахь  
дындәылтцуан. Зынраз, ҕхынраз, ашыжыымтантәи аҕшахь  
ицәа-ижыи инарсны иеааилеихәон. Аха уи иаха агәыла  
дахьцаз, атх аееиџнашаанза дгәарымлазеит. Дангәарлагы,  
икыаф танатартә ижәны дахыыҕази дахыааҕсази неицылан,  
дахынышыталаз, уаха даамтцызеит. Дахыыҕаз шылдыруазгы,  
данааи ижәны дшыҕазгы, иацәажәара дшаргәаҕуаз илырше-  
ит Аминаҕ. Гәџарақәак лыман. Хыбаарак лгәатца нытнаблауан.  
Убартқәа инарыцлан, иахыа ашыжыымтан раҕхыа агыла,  
амца аикәцарагы лара илықәшәеит. Агаз лампа налырkit.  
Лхатца иаҕхыа акаруат дныкәтәеит. Атзамц ахь иҕы рханы,  
ахыза иехәытцәхәхәа дышытан Абзагә. Азышышы даџы-  
захоит ианижәлак. ҕызшәа азәы илихуам, ма ажәак узир-  
хәом, ашышыыхәа днеины дышыталоит. Аминаҕ леимаақәа  
ныкәыкшо, рышытыбжь аарцәгәашәа илышыалтцеит. Абзагә  
иеимыртцызеит. Алампа аркны ишықәгылаз, уаҕа иаанлы-  
жын, акәачаб аркны, лнапы аҕыракуа, аматуртахь дналбаа-  
ит. «Сара сакәым, хазҕаб, Есмагы гәџарас илымоуп. Гәџарас  
закәыхи, иаахтны илархәеит, баб шәгәыла, аҕхәысеиба  
Каиматхан бзиа дибоит хәа. Ахәычы лылагырзқәа лыкәааша  
дааит. Ахәычы схәахит, дхәычума ани уашыта, ажәытәан, лара  
иықәлоу, хатца ирышытуан. Нас тцагәанынза данымаалак,  
сара акы иасхәар, атызшәа сылихуеит», – лгәы дтацәажәон,  
ишылзымхәоз шылдыруазгы, дангылалак, иалхәақәаша  
дрызхәыцуан.

Ишыацәырххо, ахәхәахәа иҕархасуа, лшыапы инакәтәиаа-  
шеит, абартцаҕ аҕыкәтаршә икәтәаз рла еикәатцәа. Уи ала  
хатыр ақәылтцон Аминаҕ, аха илцәымгыз аҕазшыақәа ир-  
уакын мыцхәы иахылагәыбзыгыз. Ашыжы агәашәаҕ изпыр-  
тцыз аҕшәма, ахәылпаз дангәарлалак, мчыбжык дамбацшәа,  
игәйдпало, инапы абз нахышыуа, азхара дазыргәыбзыгуамызт.

– Уаапkit. Алышыкынытыр уахәхааит! – лхәан, шыап ҕықә-  
ла днацәхасит. Ирыҕәгәашәа дамхасу, агәыбзыгра убас да-

хьагәтасыз иаргәааны акәу, икәүтәуо, акәаскьа абартцахь иџхалейт ала.

Уаанзагы шытыбжькәак лгәы икәыџуа, ацәа алтра лцәым-гны, днахәы-аахәуан Абзагә иаб иахәшьа Ардушьна. Уажәы ала ақутәуабжь лгәахы иналакшан:

– Ооит, дхалалахт ашьжьымтан! – лхәейт.

Ихәарехахьаз лыбаџкәа аџәа рылго, аиарта дынхыкәтәа-лейт. Апенцъыр далцшны, ажәџан днатцашит. Гәырғарак ма гәалак аалоур, рацхьа ажәџан ахь акәын уи дахьынацшуаз. Ажәџан агәы ихытцны, мраташәарахь иласкьаны икыдын, зегь реиха лара бзиа илбоз аетәакәа – Цәгараа. Урт аетәакәа ахца рахьтә руак лара лакәын, егы – зыбзиабара лажәра италгалаз арпыс, ахцатәи – дара ирхымшаз атәи. Лықәрахь днаскьо да-налага, убри имиз рцәи ихьз лхаштуа, мыцхәы иныкәырцаз акәрышь аџыра шанытцуйцш, лгәынкылара иацәызуа иала-гейт.

Амца бзианы ихәытшышьааны, ахәа ақәыхәхәо иџаи-хәалон, насгы ашьжьымтан аикәтцара мариахарц, афархь џакәа ахәыштаара атыхәахь ишьтәйтцалон Абзагә.

– Амца аџахәаха имазма, ихабган, дгәарымлазейт иаха! – лхәейт Аминат. Амџы хыблааха дукәа ракәзар, амца злеи-балыркышаз лымпыхьамшәейт. Акәакь икџагылаз лабашьа-ла амца нхәытдышьшьааит. цыргкәак рыбақкәа аакәеицейт. Ахәа нарықәыхәхәаны илцәахит. – Ахәыцкәа ашкол ахь ишцо идыруейт, мџкәак надигалар, атәыла бгозма. Иабаазгои, из-леикәыстцозеи уажәшьтә?! Аиха кны алашьцара салаз, – ихәа-шьхьаз лгәалақара уигьы нацлейт.

Ианџытцхахо аамтазы излачза ацта напырахар ишцақалон амра? Ахаџы лашара еицакуейт. Аиха лыпшаан, аџны ашь-тахьқа, амџыркәарахь дындәылцит Аминат. «Апсаса данры-цыз, уахынла дмааит хәа, зныкыр иаџпнысхәахьазма?! Да-хьықаз здыруан. Уи схәаргы... Ускангы... Хәи, цыушьт, бхы бсеит, усқан лара лхатца ағьарахәа длывагылан. Ааигәоуп урт аџстаа данрыхәлатәхәаз. Тызшәада, хьзы баацсык ххымлакәа, ақыта хзалтыр...» Нақ иацыз ажәа «ахтәара» лхазыхәангы игәагыны илзымхәейт, убасқак атцанакуан лара лзыхәан.



Аиха ыршэны, амфыркъара инылалыжын, акэаскъа ашь-  
тахъка днавалейт Аминат. Ацша иамырцэарц, лнапы ацыра-  
куа, акэачаб лкын. «Машэырла амца аацралар абри акэаскъа.  
Иароуп еихарак абрака хақэкны хазку. Инықэыццышэаа  
ицар, ауаацсыра акгы хмыхьыр, хамацэа-аытэа еибганы  
иалахгар... усгы анхара ыц кататэуп, ашьхақэа ршыпы  
иадыркъэыкэла, аеада хьартафы изыкахцэзеи, ауаа ахын-  
хо, адунеи лашарахь хмылбаауеи хэа сықэгылар... Ибхэара  
шбоурыз ускан! Дахымбо днаскыаганы дыказар, ацхыз еицш,  
дааихаштуан Каиматхангы!»

– Иумахазои, уара, угыл! Атхыбжьон угэарланы шыб-  
жэанза уцэаз! – акэаскъа атзамц днас-насит.

«Ашкол иагхеит ахэыцқэа. Дфыхааит рабгы. Иахытаху  
дцалап, иахытаху даалап...» – лгэанала дагыуан Аминат.

«Ас дыкамызт, илыхъзеи ари сцаца иахъа? Еитх цэгъак  
лархэаху, рыбз ахы шышьартэ», – лхэеит, аиарта дахылаиаз  
лгэанала Ардушына. Нас, дынхыкэтэалан аценцыйр далцшы,  
еитх ажэван днатцашит. Цэгараа, аетцэақэа хца, ицэышхаби-  
цэышхабиза иаапшуан. «Сиетцэа, сыпсықэра сишьтоуп дахь-  
цалак. Иара хацхъа днеиуеит. Ани сара соуп. Егы, ахцатэи,  
ххэычы иоуп. Хэхьцалак дхацуп. Даахэмаршэа, мышкызны  
аца данхаулак, ихъзахцэо хэа исеихэаз, сара ахцпша, схы  
интыкэкэа ицеит...»

Акэачаб алашыцара иаларццо, акэаскъа аатцрафы дахыг-  
лаз, аоны аоныцкэнтэ, азэы дгыланы, шытыбжык лахауазар  
хэа цытрак дзырфуан Аминат. Аха шытыбжы анылмаха:

– Угыл, уара, угыл! Мфы хышыацтэык ыкам, уара ука-  
хаа уцэоуп, – лхэеит уажэы иаха лэынкылан. Хъзы баапсык  
ххымлакэа, хшыбзиоу, атаацэагы хаицэымзкэа, хшеибгоу  
хақэтцроуп хэа уаанзагы лгэы иташэақэахъаз, аха иаха, Аб-  
загэ акраамта данымаа, лхала дахышытэз, дахымцауа избаны  
ишьтылхыз, анагзаразы шака ачхара атахыз лдыруан. Уажэтэи  
лэынкыларагы, убри анагзарафы илыхэоушэа лбеит. Атзамц  
дадцны лфаныналха: – Ипхаза аиарта ахэыцаиара бзиоуп,  
аха ахэыцқэа ашкол ахы ишьтэуп. Шака километр бжьоу,  
хэхьынхо ухаштма – хэа нацылцеит. «Атзамц ирыгэгацэаны

сасзар пхашьарахейт. Ахкәажә лгәы иаанагозеи. Агәала шсы-  
моу, насгьы сгәы итаскыз, Ахкәажә гәшарасгьы илымкыроуп  
макьана». Хәтыр лыкәылтзон лхатда иахәшьаду Ардушьна.  
Ахкәажә хәа акәын ишлалхәоз.

Ацәышхара иафыз алашьцара ишкәакәаза иалубаауан  
асы зкәыжьыз ашьхақәа. Асы иацрытцуазшәа, ашарагьы ашь-  
харахьтә акәын ишаауаз. Аапынра аналагамтазтәи ацша  
хьшәашәа Аминат лгәы аарчкәынеит, даарлахфыхит.

Хыма-цсыма аееилахәара, амәа иқәларц аеазықатцара,  
аикәфьитра, зны-зынлагьы аикәгәамтра ианалагалак, азәыр  
цъара акыр сызихәозар хәа, лгәы иамукәа, дәагылон акәым-  
зар, ари аәнаҭафьы, зегьы реиха зхы-зыпсы иакәитыз, шаанза  
дгылартә, ус змамыз Ардушьна затәык лакәын. «Ииашаны  
иқалтзоит Абзагә дахьлыргыло. Алашьцараха, амфьы аршьара  
далагома ақхәыс. Лахәтыр батәуп», – лгәы дтацәажәо, лееи-  
лалхәейт Ардушьна. Абас акәын еснагь. Лтаца длыдгылон.  
Лашьа иңа ианихароугьы, лтаца ианылхароугьы, азәгьы ак-  
гьы ихаразамшәа, убас ихьаршшаны, ахәша ахьшыны дрыб-  
жьақазон, амра зкәыпхаз цәыкәбартцас инышьтабон, гәалак  
ахы аатнахыргьы, «Срыкәыхшоуп, урт рыпхарроуп сара сааз-  
го», – лхәон, рызбахә алатцаны цьоукы данрацәажәо.

– Амцатәқьа бзеикәымтцазои, ибытцалазеи, акәты ахы  
ыфаны бықоума, шыжьынатцы бхалалеитеи! – ашә ныджьлан,  
абартцахь дындәылтцит Абзагә. Иагьра гәы атцамызт. Изха-  
раз идыруан. Имака чаңа, ахәызба хәыш ду ахьнырхаланы,  
изара иакәыршо, инеибаиркит. Ахтра днас-насын, аихымцеи  
ашьантцеи тазар гәейтәит, ақсаса иманы, ашьхака амәа дықә-  
лошәа. «Анымха-хымтәа, Зафас хәылак, хашқанаидынтәалеи  
иаха», – ихәейт игәанала.

Иеааирххан, ижәәахыр пәеәеақәа наиртцысы-ааиртцысит.  
Шәара шәфыхазар, адунеи ожәшьта шәара, ауаа ишәымаз,  
хара цсшьара хцоит рхәозшәа, афьыцәара иафын аетцәақәа.  
Аамта гәатагас Абзагә дзышыцылахьаз убарт ракәын. Еиҳарак  
рыда цсыхәа имамызт арахә иманы шьхатәыла данцалоз. Урт  
усқан аамта ирбара мацара акәымкәа, шызарагьы изыруан.  
Ажәытәра илаҕены акәмызт, аха иаха дахьақәгәыгуаз азыхәан

аспычка аткыс аихымцеи ашьантцеи ныкэигон, асаат аткыс аетдэакэа рыгэра игон. Аңсаса иманы шыхатэыла даныкэыз аума, ааңтра дантаз аума, бжеихан аңшзараз инапы иахан акэымзар, аетдэакэа рыла акэын атх анаскыареи ашара ааигэахареи шгэеитоз.

– Анцаа иңышьоуп, тауади-аамстеи шэгылеит! – лхэеит, тдэакэа-макыакэак лкалт илаңсаны, аматцурта абартца иаатцалаз Аминат.

– Иахыак амца еикэыбтцазар хахыбымшыаан, – ихэеит Абзагэ, еихарак лгэы иалаз амца аикэтцара шакэмыз шидыруазгы. – Шаанзоуп, банаңыалбеит, иаххэар хабшыуеит акэымзар, амра ыхашылаанза, ашкол аңынза акэым, Акэанзагы унеип шыапыла.

– Рыешеилархэо, акыршырфо, хамда мыжда иныгэнысуа ишану иагхоит, – лхэеит Аминат, ахэыштэара хэйтшышьаауа. Рыблакэа тыңчаауа, икэеицеиуа, ахэа пхарраф рэытдэахны икан апыргкэа. Акакала еизылгон. Лара иаалымданы, Абзагэ ианбакаитцоишь хэа дцэытыңшуан. Шыжымтанла амца аикэтцара ускацэак дашыцыламызт. Лабхэа Гэадала иңсы ахынзатаз, лара егы шаанза дгыларгы, ихэыжжаза амца еикэын аматцуртафы. Абзагэ иакэзар, уи иаб иэны амца аикэтцара дацэыхкыахыан. Дацэыхкыахыан акэым, ахаангы дамышыцылацызт. Акыр шыкэса ахэыштэара ахэеихэлеикуаз ахышыцэа ртыңаф акэын. Уака имца еикэитдон ихата ианитахыз. Лэатэк мэеизакэа, ахэыштэара еикэыхшэашэа ишыкоу, инеихашэы ианыхэлэозгы убарын. Иаха атх аеиешанаанза дахыгэарымлаз, ашыжымтан иаңхыа лара дгыланы, амца аикэтцара ахылыкэшэаз азыхэан ухэа, зегы еизыкэкэаны ианеилала, дышгэамтц-хамтцуаз ибеит Абзагэ иңхэыс. Ашыжымтан алакытца лашыца дтаңшыр, амш зегы еихахэланы ибон, ихатагы игэалакара бжысуан. Ажэа кэандакэак Аминат иналеихэарц, лгэы хэаиршшарц итахын.

– Иабакоу дара хцарауаа? Рыфатэ злабырпхаша амца рзеикэымтцари, аеырбара зэазызкуа арпыси атыңхай? Иабыршыцылан, ибжыбхит. Амца еикэитцааит Саид, рхэы лырпхааит Есма. Рхала акрыфа-акрыжэ, цшышьаала иныкэланы

ашкол ахь ицалааит! – рыхшара днарзагыт. Убриала ихэеит ран ирыдылбало ацабаа шеиликаауа, дышрыцхаишьо, афны атзамц дасны дахылырфыхаз уамак игэы ишалымсыз, ишланаижьыз. Лымацара илтэым рыхшара. Иара итцэфаншьап иоуп ичкэын, иаргы дигэазырхагоуп рызгаб. Иара иакарагы урт ирыхзызаауада. Афны даныкамыз илшагэышьоз, дабалыхэоз. Ажэлар рус дафын. Афны даныкоу, ианыхэычкээз еипш, иахьа уажэгы цак лбаанза инаскьеигоит. Амш анкьяеу, ицэылашаанза амша икэлароуп. Зны ацхатцэры ианыкэсуа ишэартоуп хэа инаскьеигоит, даеазны, иаха акэа аут, амшақэа хытцэрыроуп ихэалап.

– Ишылашьцоу афны индэылцуеит. Рымгьал кэамцақэа рсумкақэа иртатаны. Ианааилашэшэо рыцсы рыманы иагэарлоит. Афныкатэи рыдцақэа катаны, амфеи-амцеи еидыргалар утахуп уара! – феалтит Аминат. Абзагэ фымт дгылан. Иаалымданы амца айкэцашьягы дақэымшэеит. Ажэа кэандақэак налфытшэар, нас зегь иара икайтцашан. «Изахтахузеи амач, акгы злам азыхэан хэагэа рцэибакьяра. Иазхоуп дахыынзатцэыз. Ауафы изеигьу мчыла иуркатцароуп, абнаршэыра сахылыргаша иашьтан аколнхара айхабыра. Сара сеафаршэны изуамызт. Газарами, сукэыхшоуп!»

– Аиха абабгеи?

– Амфыркэара илажьуп! Иабазгеи, исфеит.

– Абырскыыл ирашь ацыр афоит рхэоит, – даапышэырччеит Абзагэ. Изакаразаалак гэышбарак ма цэгьарак атцатаны имхэеит.

– Анцэа ицьшьоуп, акамбашь сахьадумкылаз. Иабакоу хаамыстцэа хэа даауеит! Сара иаха издыруа цыушьап. Уара ухаца уабагэароу уахынла, цэара пхашьярам?! – иагыцэаны ишламхахэаз лдырит, аха илхэаз лхэахьан. Леамарфызны ус иналыгзар акэын уажэшьта. Ахэыштаара дахагылан. Ацэафья хэычкэа акэыпсаны, зхы еихэлалкыз амца, ихэхэаза лэатцэ цэышк нахылцит. Амацурта пхаррак аафнанатцеит. Лара лхылфы арлашон акэачаб.

– Уабагэароу захьзузеи, банацалбеит? Иахьанырцо, иахьанырхуа хэа сдэықэума? Анымха-хымтэа Зафас изыхэан

хаилацаажэон, – илхэази лхэашьей игэы ишалакшазгы, иаа-хьаиршшарц, иаха дахьынхаз ахара ихы иадтаны, иналаҭеикит Абзагэ. Ипхэыс гəарақəас илымаз, лыхшыбаѡ ҭнафаауа, дамырцəо дзызхəыцқəоз, иара ихахьгы иаимгазеит. Гəарас дылкыртə еицш икаитцазеи, ма иихəазеи? Егьаѡы егьа гəҭыха рымоуп. Иназо атқкыс инамзо агəҭыхақəа еихазами? Ёазəы иахəара акəым, ихаҭа ихəахьоума ихазы? Дыршьас илымоу-зеи ипхэыс? Апату илыкəйтцоз иагирхама? Дызлалацаажəац ажəақəа рыла акəзами уажəгы дышлацаажəо?

– Зафас иифо-иижəуа имамзар, ихылапшыша ыкоуп. Маанаа Чыжə дрывасуан хəа, аихабыра шəрывасны, шəара шəызѣу закəызеи? – еихарак Зафас дизгəаан акəын Аминаҭ ишылхəоз. Ауаа хымхəақəа лцəымгын. Лхаѣы илзаагомызт, ауаѡы имаха-ишьаха еибганы, дychмазаѡны аиартə дыламкəа, имгəахə изаамрыхит хəа лахар. Акрабасѣартцари хəа, ѡнəҭа-цыпхьаза дныдгыло, ахабла далан Зафас. Дахьылбоз дхəым-галшьон Аминаҭ. Убас дшизыкəзгы, лхаҭагы шакантə дны-кəылгахьаз. Акрыфаны даныѡагыла ѣнак: «Абри абыста ашəсак налатцаны, цахак исзылабхəар, уаха сабон, бхаткы сцеит, Аминаҭ», – ихəеит дцышəырччо. Малс имазаз иччацшь акəын. Меигзарахда зегьы ирзишон убри. «Ухы шьарда нна-цааит», – лхəеит Аминаҭ. Иажəа алгамҭа лмахазазшəа калцеит. Аишəа аханы ианыз абыста аакəылпаан, рлеикəатцəа иршəны инамҭалыршəит. «Усызныкəымгеит, Зафас, ухаткы сцеит, аха исымаз ахəычы уахысымбааит. Хлагьы акы инацхəаит, цьара ихəартахап», – хəа, акгы камлазазшəа, ацсшəа ырхааны ихəо, аишəа ахəашақəа ыкəыршəшəаны иаашьҭылхит.

– Аихабыра дара ирусу карталааит. Сымгəажə абасыртəри хəа ахабла далцны, дхəыркииуа егьырт ахаблақəа дрылоуп. цхашьароуп, хьымзгуп хара хзыхəан. Алаф халырхуеит, иахчыччоит хазҭахым. Уаѡцсдас уѡны акрыфала, ххабла ацəа цумəын, напеилацса кəхҭчоит хəа иаххəеит.

– Анапеилацса картцааит акыр змоу. Уара ирылоутцозеи? – ѣпныхəала, мамзаргы дланаркəыртə илымхəеит Аминаҭ. Лгəы иалырсны илхəарц лҭахын. Анхацəа бзиақəа, зхы иахəо, зца акыр ҭоу, зырахə-зышəахə еицхрашьшыы изызгəарло,

напеилапса җартаант, уара напеилапса җазто урылаломә,  
напеилапса җатаны, ухаҗа иуцхраатәупеи хәә лхәазшәоуп  
ишеиликааз Абзагә. Иҗаацәә рҗны ихараз заманала иахы-  
дыруаз аҗнытә, убастәҗҗә, хыччарала, еҗныхәарала илхәеит  
Аминаҗ хәә ихы агәра аиргеит.

Ахәәҗаб алашара ацәмаҗхеит. Ахәышҗаараҗы аләтцә  
хәычы иҗеиуазҗы, аматцурҗа иҗналаз алашара цәышҗаби  
иналазит. Ашырхәә дааҗеҗын, ашә ахь иҗынеихеит дын-  
дәылҗны дцарц Абзагә. Дцап амҗырҗәарахь, аиха цшааны,  
ишимчу амҗқәә днарысуа, ирҗцаны икаижып, игәәҗы иааи-  
зыҗәаз агәараҗы цҗыашәҗә игап. Иҗнаҗа абасҗак аҗбабаа  
иҗназбахьаз иҗхәыс ишаҗым лҗәы дзамысит. Иахәҗыр лбар  
ами ларҗы. Иҗалаз җалеит. Диаша-диашам, уажәшьҗа иуҗхар  
акыр иуҗхома?

Ашәхымс аҗны даннеи, ацәышхара иаҗыз атх далҗны,  
адәахы дыҗшуа, ус җааитит:

– Бара бҗәала, амучацәә, анымха-хымҗәәцәә сырхыҗхьа-  
залоуп сарҗы?

– Усҗак ухы иаҗәумҗан. Сара иҗоу аиашоуп исхәо. Зафас  
иахто ихәмоузеи? Аҗыҗәреи? Аҗәыд? Издыруада, қыжәк,  
мамзарҗы қаблак хәзиҗозар? цсреи цсхәреи ирыҗәхарзыз  
уҗәру, ауалшәара иахҗәагаз уҗәру... Уҗаҗшишь хҗа, шаҗа  
тоу убәп. Аҗшаза аныҗалонза хәзнага-хәзнамга. Иуҗәо аҗәә  
акыр иаҗсоума, ашыла амҗәазар ушәындыҗәра? Умацара иу-  
харам. Сарҗы исхароу раҗәоуп. Зафас ахабла далҗны, акры-  
фараз дҗеит хәә, сара схәыҗқәә амла исзаркуам. Ақыҗсовет,  
аконтора... Иҗами ақыҗа анахгаҗцәә. Хәамҗазы амла иаго, зхы  
ларҗәны, знапы шыҗыымшыуа роуп. Напеилапса җарҗахуеит  
ажәытәан еиҗш... Атх аҗеиҗнашаанза, убраҗа акәзушь уахы-  
җаз? – уаанза иламхахәаз аҗәә мҗқәә хьалыршарц, лафк  
наилылхырц илхәеит атхыхәтәантәи лажәәқәә. Лыблақәаҗы  
җызмалрак нархылеит, лҗышәқәаҗы ччаҗшык нарыҗәлеит.

Урҗқәә зегы имбеит ашәхымс ихыҗхьаз лхатҗа. Амҗа зыҗ-  
расыз аҗырас җата еиҗш, игәахы адақәә неиҗыт: «Иуҗәо аҗәә  
акыр иаҗсоума, ашыла амҗәазар ушәындыҗәра», – анылхәә  
Аминаҗ.

– Сара сбыцхраап, стаца, сбыкәыхшоуп, – лхәеит, лшьял касы еикәатцәа лхы иакәыршо, акәаскьахьтә дылбааны иааиз Ардушьяна.

Хатцеи пхәыси еибырхәаз, ирағыны ишеицәажәаз, акәаскьа атзывара дахьасыз ухәа, ддагәаханы, акгы лмаҳазазшәа калцеит. Акыр ззеилоу, аймакгы роуеит. Ажәакәак ирымчны инеимырдазар, ирхаштып. Иабалдыруаз атакәажә, зыпхызгы иалашәодаз, убри ашыжь убри атацәа рзыхәан, ахы цытланы, саамта ааит хәа ацәыслампыр анышә ианхәытцыуеицш, зыецәырызгаз уаҳа рцәашьа шамоуаз. Азыхь цкьа кеикеиуа изтаз атцець цаула, ашыцламшә ақәианы ихәтәхьаз хахәк нташәеит. Атцець аганаф, реиха иахькәадаз иалшәеит.

– Егьоурым, сбыкәыхшоуп, – лхәеит Аминат, лыблакәа цәахуа. Ахәыштаара еита ахәытцхара дналагеит. Еикәылтаз амца лыблакәа ирбо дыкмызт. Акыр шыкәса дзызхәыцуаз, имхәазакәа, ихәаеуа илтәахуаз зеггы лгәатцаф ифыхеит. Урт агәтыхакәа, имцабзыз ахәыцракәа ирхәыштааран уажәы лара лгәы.

Акгы еилкааны ишлымамызгы, ееирак шыкмыз лцәа иалашәан, лышьтахька даагыжьны, лкасы налхатцо, акәаскьахь дынхаланы дцеит Ардушьяна. Абартцаф дынхаланы лышьтахька даазырфит, уаҳа бжы аафуазар хәа. Ахра икыду ақәасабгы хьаак налакшоит, лгәы акы алсзар, иаалхаштып хәа лгәы дтахәыцуан Аминат лзыхәан. «Амш еинарсыр, атх еиннаршәап хатцеи пхәыси», – мраташәарахь ажәфәан дна-тацшит. Цәгараа ажәфәан иатцазхьан. «цсшьара ианцоггы, еишьтагыланопишцо. Хапхьаднеиуеит иара, нас сара снаишь-талоит, хасаби инапы данкны». Зны лылахь еикәнатцон, ихәхә-ха лгәатца италон абас ахәыцра, даеазны лхы-лыцсы, насггы лыпцстаара зеггы дахыччаны акәын ишылхәоз. Ажәакәа шылыцсахуагы, илхәацыпхьаза даеа цакык аанахәон.

– Сара сбыцхраап, нанду дбыкәыхшоу, – лхәеит Есмеи ла-реи ахышьталоз ауадахь дхынхәны даныныфнала. Аминат илалхәаз ажәакәа роуп ариггы илалхәаз. Зеггы рзыхәан бзи-арак калтар лтахгәышьян. Агәыхәпы данатцырх инаркны, лани лаби ишырымуаз даарымылхын, лара луадафы дышьталцон

Есма. Рыцхара дук лпейцшызшәа дазхәыцлон атакәажә, уи азгаб хатца данцалак ма ашкол даналгалак, лымацара луадафәы ашъталара шлықәшәо. Убасҕак длышыцылеит, лцәа далцызшәа акәын дшылбоз. Илхаштит акәымзар, лыпсықәара илеихәаз ахьз, ишчкәына хьызызгы, Есма илыхьзылтон.

– Нанду, сылашара нанду, сымтцарс сагоит абгаду! – лхәеит Есма.

– Унан, ибфәзыршәазеи, быбз бацха, – лхәеит Ардушына.

– Исфәшәаны акәзам ишысхәо, нанду. пхыз избеит.

– пхызымш ббааит. Абга пхыз ибзырбазеи?! Уи схәаргы, абга амшьта бзиоуп рхәоит. Ишцаббеи?

– Мфакы сықәны сышниуаз, бна лашьцарак сыланага-леит. Уаха насылымшо саапсахьаны, бгак аакылсын, бааи, атыпха, сыбга бықәтәа, сара бызгоит иахьыбтаху ахәахит. Саргы сымшәазакәа, снейны абга снықәтәахит. Аеы ишақәтәо еипштәкьа сақәтәан. Сама ицо, ицо, абыржәы, ацәа саал-цаанза, саманы ацара иафын. Сымфыхазтгы, анцәа идыррын сахьынзагашаз, – лхәеит Есма, лажәакәа ахьхәхәа еилапцо. – Ишцакабцо, нанду, иаххәап, Нарцхьоудаакылсны, саамтцарсны сигар? – лнацәкьарақәа кахәхәа, ххәатцас лхәхәы иалыл-шыуан, нас арацәаххыреипш еикәатцәаз лыхцәкәа лызқәахь илыршәын, лнапкәа лыкәыршаны даалгәытцалыхәхәеит «нанду». Лашьагы ларгы рабду иахәшьа нанду хәа акәын иш-лыпхьоз. Ифәидасаанза, егыиашатәкьаны, ранду лакәыз цьыршьон. Ианеилыркаагы, изышыцылахьаз ахьз лзынры-жыт. Лара Ардушынагы, анра-хшара ицәырнаго агәылбра зегьы, убарт, лашьа имацәцәа ирыдылцеит

– Сыбаф хәареқәа цыбытәтәоит, агазәжә, – лхәеит Ардушына.

– Нанду, сара хатца санцалак, бара абрака баансыжьуа цьыбшьома?

– Бхәыцқәа сбыраазалап. Бхы итақәоу бымбои.

– Нанду, сықәлацәа реипшоуп сышбацәажәо. Уи бара иб-хароуп.

– Схы бықәсыртәеит. Зны сытцымкьашеи...



– Сыбзиабара бааннакылароуп убаскан. Амала уажәнәтәггы бәезықатцаны бықаз. Хатца санца, адырғағены барггы сара сышқа амға бнықәлароуп.

– Атцара бцароуп, нанду дбыкәыхшоуп, атцара. Сара слашәханы адәы сшықәу бымбазои, асалам шәкәытәқьа сзаңхьом.

Ауадақәа еиғызшоз атцамц днас-насит Есма.

– Саид, ухәдапара иқәлаанза, ашырхәа уғагылар, иаха иузеиғгуп, – лхәеит. Лара деихабушәа, аңстазаарағы иаха аңышәа лымоушәа, лашья дихылаңшуан, иқайтцаша, иихәаша хәа дилабжьон. «Бейтцбызар, еитцыбтцас бықаз. Бара ахшығанбоуаз, сара ақәыд сыпқоз цыбышьома?!» – хәа Саид агәаара даналагалак: – «Уеихабуп, уеихабы. Хыхь иқәтәоу аихабыреи амчи уара иутеит», – лхәон, днәихьынпашаланы, ма ихылца лыриашон, ма икьяғ ахәда даағаханы илырееиуан. Лара лгәы иахәон лашья иңшзаны, дыцқьаза данеилахәаз. «Уеихабыми, аа, усыхәаңши. Шақа суеихау убә», – хәа, атырас қата еиңш, дкахәхәа днаивагылон. «Уара уеихабуп. Ус лахьынтцас исымагәышьян, иакәым қастцар, слымха санкра анцәа азин уитеит. Аха ихәа ламысла, уара уатцкыс сеитдома сара? Унапы рықәшь хажәғахырқәа. Хәицизшәоуп хшейқароу. Узырғишь, ашкол ағы хғызцәа ишырхәо уахап. Есма лашья хәа ауп ишырхәо». Аурыла, ииашатәқьаны, лашьеихаб дивақәалон, аха егы, Есма лашья хәа ауп ишырхәо хәа иацылтцоз, ахамхабзиара илнархәагәышьян. Саид иғызцәа рқны дыхьзыдамызт. Иажәа акгы цхылнамдо дықамызт, Есма лашья хәа иңхьалартә еиңш. Аиахәшьа, цаны иаха дырдыруан. Арқарцәа хьаңшны, рылаңшқәа лышьклартцо иалагахьян. Лхәтағгы ахзыргара, ағырбара лылан. Дарбанзаалак, иқәнагахаша ажәәқәа изыңшааны, дахьяицәажәаша дазхәыцуан. Лықәра иаанаумшьяртә дағьазқазан ацәажәара. Саид ғымт-цсымшыак, иихәоз иаахтәашәа изхәоз арцысын. Шамаха ичқара дахысуамызт. Знык ичқара данахысгы, шытахьқа дхьатцуамызт. Аха убас иқазар еиғьнашьозар акәхап аңсабара: ақәса рытцкар зытцкару, Есма леиңш, аихабыратә классқәа рахь ишеихьоу рақәым, ашкол ахь ршыапы еихыргартә ирзымхацзарггы, ғәзәы ижжьяра, ихылаңшра, ихьчара бзиа ирбоит, рхәтақәа

ргәы канаттоит. Аңь какал ишагәылоу еиңш пхьакатәи аңь-цла ду, урт аниуа, анра-хшара иацу агәыблра ршьа-рда иаланы ииуеит.

– Хәфны асаркьал иафьзахоит, анцәа ихәозар, иаарласны, – ихәеит Саид, ауада ифныфны, абартцахьгы инеиртә, ибжыи неитцыхны. Иан атзывара дасны иахьлырфыхаз игәы иалан. Ибжыи алымха ишынтасызтәкьа, игәкы-тәыкуа иаафүцәуеит рлеикәатцәа. Атаацәа зегьы реиха Саид бзиа дабон. Ашкол ахь данцоз агәашә итытцны, итцыхәаршәшәо, агәарабжьара ибжьаланы днаскьанагон, дхынхәны данаалак, дамбеижьтәи шықәсык цуашәа, иңаны игәыдцало, ишьапы иакәтцәиаашон.

## 2

Есмеи Саиди рееилахәаны, акрыфаны, ршәыракәа аашь-тых, ашкол ахь амфә ианықәлоз, ашәақь аца ункылыңшратә иаацәылашахьан.

Еихарак шьжымтанла еитцазырхоз Есма лыхцәкәа ракәын. Лыгәчамах инахысуан. Икахәхәа-кахәхәа лызкәа иахькыдыз, лара лоурагы лықәрагы ирыцыртон. Уажәааигәа зны цкьа днарыхәаңшит урт Абзагә. Азнык азыхәан даареигәыргьеит. Ашьтахь гәалашәарак игәатцан идырфыхан, ицәымыгханы, аха иблақәагы изыркәымтхо, акраамта дрыхәаңшуан. «Анцәа срыцхашьа, Каиматхан лыхцәкәа ишпәреиңшу!» – ихәеит игәанала. Убарт рыхцәкәа ахьеиңшыз иара акыр ихаразшәа, гәнахарак кантцазшәа, ихы дназгәааит. Ихыхьгы иааигомызт, уаха дрыхәаңшырцгы итахымызт иңха лыхцәкәа.

Ғнак, иаалыркьан, Аминат:

– Абарт быхцәкәа сгәы цыртәеит, Есма! Ихәтцәап хәа сыкоуп, – анылхәа, лыжәфә кшама хәа аанаго дналыхәаңшит Абзагә. Мазак итцылдыраазшәа ибеит. Илхәеит акароуп, ларгы бзиа илбон, цьеи дрылакьысрын рыңха абаскак дзырцшзоз ахцәкәа.

Амәкәа рцчаны, еидарак аафнеигалан, ахәыштәара ины-еҳәаижыт Абзагә, абри акәзар иахьа бшьара бықәызкьаз, аа, шака бтаху аазгеит хәа аанарго. Рганыфны матцурта убас-

как итбаатыцэын, амфы акэцаны, ауардын оноугаларгы иакуан. Уаанза иахаз ипхэыс лажэа мчкэа иеихақыара их-начэхан. Амфкэа ейкэыжэжэо, ишилшо аиха мванитцаыпхыаза, псыршыага кэыпсычхараны инаилсуан. Иеыртынчшэа даафналеит уажэы. Атызшэа дашыцыламызт. пхэыс дааигеижытэи шыкэсы фажэа егыарыгымхо иштцаугыы, еймакык аароургыы, акраамта илхымпсаауа димбацызт ипхэыс. Иаахтны рыгэтыхақэа еибырхэозтгыы, асеипш гэоу-гэоу аицэажэара каломызт. Ахэыцкэа ашкол италазар аахыстэи ашьжымтанкэа инареипшхон ари ашьжымтангыы. Дасу икайтцаша идыруан, дасу имфохь ма иус ахь дыццакуан. Икалозаап убас, ахаан думбазацшэа, дузымдыруа мышкала ича-нипсахуа ауафы.

– Угыланы узрыхэацшуазеи, иахыцо умбазои? – лхэеит Аминат Абзагэ иахь дымнацшзо, – шэца, шэыхраа-зраауа агэашэ шэзылагылоузеи! – ахэыцкэа днарыкэцэкьеит.

– Исымбои ашкол ахь ишцо, уи ами нас абзиа, уаф дзеигэыргыаша. Бара, сыпсыхаара, макыана бшыа былпхаауа, саргыы, акы басхэашан, макыаназ амчи агэыбзиареи рзыхэан хазшаз сицэымгэаауа сыканы, ихахшаз абаскак идуханы, ашкол ахь ицозар, сара абыржэы, ашьжымтан шаанза, хпыфк аанкыланы сымныхэар, итцасума, анцэа игэы иахэоума? – ихэан, аимхэыц хыхэхэыла, «гэырфыхагак» нтаирпкарц, акэакы икфэагылаз ашыкап цэикэара ашка ифынеихеит. – Азын ацамтазы, ахауа фыхышэашэаахоит, сара сакэым, ахэыцкэагыы шэкы-шэкы грамм дбыржэыр, нас иахынеиуа ауроккэа убас ирхэап, хэба-хэба хэа ахэшыарақэа рзыкэдыргыло.

‘Фхырцэажэараны ихэон акэымзар, арыжэтэ рфэхыы ифаргар шцаиуаз. Иихэаз ажэакэа раткысгыы, ихэашыа иаартагеит ашьжымтан ипхэыс лымра иафахаз ацта жэпа.

– Сара инаскызгома? – лхэеит еиха иааркэанданы.

– Ашкол ахь сцарц бтахума? Бара, сцарауаф, сеилыцча, ашкол стабтарц бызбама? – иаха-иаха ицкыон ацта еилачыра. – Ацхатцэры рхала икэсуеит. Анаскыагара ртахзам.

– Иаха акэа ауны ишахнагаз уара иубартэ укагэышыамзаарын, рыцха. Ицэаакыроуп, арфаш хыцны инеиуазаргыы калокит. Уагеимшхара, азэы ацхатцэры дныкэкыар...

– Арѡаш мацара акѡындаз, Кѡыдры мѡахытцны, убрахъ италазаап иаха. Ацѡа иныкѡѡаз, азеибафара днахѡлабга дцоит. Гѡыѡуа Гедлач дбымдыруаз? Ибзымдырша иакѡхааит. Икамбашъ бат цшқас иѡѡазаны, «батиа, батиа!» шихѡоз иажѡит, еиханы изымгыло иѡалеит, – ихѡеит Абзагѡ. Имхырѡа аанда ахѡхауаз, арахѡ иахѡѡыржѡаз ѡаитцару, аѡѡынѡъ хихѡару, реихѡ напы злеикша дазхѡыцуан.

Ашьжымтан, аколнхарахь дцаанза, ихазыхәан маҗсачк даахандеиroup. «Зегы ицхраауеит Зафас, аха аус злоу Зафас иеипшымхароуп». Афырцъан азна иижәыз ауатка игәалакара шътнахит. Ататынката ицъыба иаатиган, иааркәычны, иртатаны, дмыццакзо амца нахьирсит. Ацсаса иманы геи-шъхеи данрыкәыз, изатцәра икәызцо хәа имазаз итатын акәын. Икапануазшәа, инапы ианитдон, нас ахы-атыхәа дырфәуан.

– Икһанамтдо иһоузеи аашыра. Рыҕхэара аенынза иаражэуеит ахшарагы. Сынтэак, ҕааныкоуп, уанаһалбеит, нас рынаһкагара, рааскагара, игэхыаугаргы, азэгы иуқәиршэом. Ашкол ианалга нахыс, шэыцхатэыргы Ашэлашарагы шэара ишэымаз хэоуп ишықэтца, – лхэеит Аминат, ус иахықэтца лара лгэы ишахэо үбартэ.

Аееибытара далагахъан лхата инаскъалгарц. Агәашә дын-  
тытуаны, лыпрахәа хәыцы шкәакәаза, даахынхәит Есма.

– Нана, Саиди сарей жәа-маатк хтаһуп. Аиҳабыра классқәа ркны итәоу апара еилацсаны, аныхәа азгәахтоит, – лхәеит.

– Иабатәи ныхәоу ицәытшәыпшааз?! – ихәеит Абзагә. – Аныхәа акәым, Естә Қыристә дылбааны дааргы маатқ хәоны иҗназам.

– Хә-маатк сымоуп, ишәыстап, – лхәеит Аминат.

– Сара ысымоуп, нан, сара ишәыстоит, – лхәеит Ардушьна.

– Ауал шҗақәу, ҳаңсы шаҳзеивымго, адунеи акы еилырка-  
арц рҗахзам абарт ахәыцқәа. Иҗалозеи иахьак инаскьоугар,  
ацҗа иқәгыланы иноуушьтыр? – еиҗа Абзагә иахь днағьит  
Аминаҗ.

– Рузэк днықәтәырни, арғаш дналахар, егы дналбааны, имакхә данкны даалигоит, – азыңсы ахытәтәа, ацгәы азы иаалигазшәа, инапала иналирбеит Абзагә.

– Егъызлоухэазазеи, уанацьалбеит, ахахэ гэатцэа уgroума!  
Уи схэарггы, иумбазац ахэыцкэа, ргэыблрас иумоузеи!

Абзагэ ғимтзеит. Ажэакэак икышэ иаакэыххит, аха иеаа-  
никылеит. Дзызхэыцкэоз рацэахеит.

Афыцагы дырфеацшуа дгылан Ардушьна. Лтаца дия-  
шамзарггы, лаша ица иахэ дагыроуп. Иаха диқэгэыгуеит.  
Лара иаха дылтэуп. Лаци лаци ааибогоит хэа шырхэо еицш,  
ажэа хышэашэала еицэажэазарггы, дара ирбап лгэахэын,  
ацшырха лыманы, азыхэ ашка лфыналхеит. Уака даннеилак,  
азыхэ ихыршэлоу акэапеи азы нтыршаны, цкыа дацклацшны,  
аехэа хэыцы иантэрааны иаауа азыхэ инатцалкып. Ахыхэахэа  
итатэо, ипеи-пеиуа итэуеит. Азэы илыркуашэа, акэапеи ахэы  
роуны иналырххоит: «Уцсы тамкэа указар, анарцэ зыхык  
унахэа, уара лахышэашэ», – лхэоит лыцсыкэара дизхэыцуа.  
Адэаза иныкэылтэоит икэеикэеиуа азыхэ. Ажэахан ахэ днац-  
шуеит. Аха ынла иабакоу урт аетэакэа ахца.

Ақыта рхэыцкэа, шарцазтэи ацэа хаара итахэхэа иана-  
лоу, дара рхэыцкэа агылара шрыкэшэо, ашкол ианоурыж-  
лак, рфызцэа афны инеины акрыфа-акрыжэ, рыцсы шыаны,  
руроккэа аныкарцэо, дара рхэыцкэа неихеигэо, иаацса-икараха  
амфэа ишыкэу, убаскак ашкол ишацэыхароу, ишымфэхантоу  
ухэа, иахыа фыц илбазшэа, ихэо-инеитахэо, дкэынд-шэындуа  
афны дыфнан Аминат.

Абзагэ иахацыз, ихатагы ибзианы иидыруаз ракэын  
урткэа зеггы. Астэкыа амца ацратаны, ирагыны илымхэац-  
зарггы, шакантэуи азбахэ иалацэажэахыоузеи. Ианалацэажэо,  
иара Абзагэ ихатагы, убри амфэа акэымзар, акы шилцуаз,  
царак шитцозгы нацыртэоит, ргэы инахацжэоит, уаха акгы.  
Ашкол ахыгылац, аусхэарта аварафы, Ашэлашара агэтаны  
игылоуп, дарггы ахыынхац, Ашэлашара ахафазарафы инхо-  
ит. «Ишцакахцари? Хабэацэа, урт рабацэа, урт рабацэа рытэ-  
фэан абрака инарсны, нхартас ианалырхуаз, хыхшара аш-  
кол иацэыхарахоит, ауроккэа ирыгхоит хэа ихэыцуамызт.  
Меышала рфынархон, итабгаз ахатгэын еицш, аценцьыркэа  
тыкка, мца шацрамлацгы, абылра иалтцызшэа, ицаикэараза  
инахыхы, ахабла агэтаны, ахэафы икэгылаз ауахэамахы. Кын-

тышә иңсы иеиҥаанза, убри ауахәамаҕы ацәашьқәа нкыдцаны, рыгәнахарақәа рхырхырц, иныхәа-ныпҕханы иаахынхәуан хабациәа. Ианыхәлалак, алашьцара иналак, агәнаха ҕыцқәа рықатцаразы амҕа инықәлон», – Аминат илхәақәоз усқәацәак ихахы иаамго, игәы дҕацәажәон Абзагә.

Макыанаҕы ишшара имшацызт. Гәаҕрак, ццакрак змоу иакәымзар, макыана азәгы дҕаломызт ахәстә. Ашьжымтантәи аилыхара, инеимырда-ааимырдаз ажәа хышәашәақәа ухәа, зегы днарылтырц, ацхахә ахышыны, ицәацәаза иҕаз аеага ахәы хәхәаза иааникылан, аматцурта ашьтахытәи ашә дындылтын, амхырта дынҕалеит Абзагә.

Наараны илашьтын имхырта. Ацәышхара иаҕыз, зыпсы зхыггоз алашьцара икахәхәа-кахәхәа иалагылан, ацхә андырхы, араха ирызхымхәхәкәа иаанхаз аҕәынцықәа. «Иа-разнак иахныпшит саб иңсра. ҕагалан шытахы, реиҕа азы злоу, иҕатақәоу араха ишырфалак, иеага аашытыхны, ршыапқәа ирықәыҕыкы, амхырта дынхылон. Адгыл аңсылара алрыцәцәауеит, атцарбел еиңш, ихәон аҕәынцықәа рзыхәан. Хара аапынранза ихазхымҕеит», – игәы дҕацәажәон Абзагә.

Амхырта атцыхәан уахыналбаауа, акәарацча ииасны ицон. Ахата хәыцны, Ашәлашара зегы иалыҕуан ашытыбжы. Ауаҕ хәыжәлацәҕа иҕызан. Ианыхәашыуа, ианхыцуа уздырзомызт. Ашьжымтан ахахәқәа унарықәңало унырсны уцазтгы, ихымзгнәшәазшәа, ашыыбжәон уаныхынхәуа, ахахәқәа ракәым, ацхагы аиуа-ашәац ыҕазамкәа, нырцәҕа унырнакуан. Еиҕаразак ашытыбжы дуун уи шыжымтанла, атх лашыца ишаламзыз ауаа иднардырузшәа. Убри акәарацча итарсын Абзагә имхырта атцыхәа. Аанда акрагы дназхәыцит, аха макыана заацәан. Атла аңсы аналоу ирҕәаны аанда иахоутцар, нас аҕа аунажыуеит. Уажәы арҕәара уадаҕуп. Ахыта рылымтыц. Иҕаҕәаны днацәхасыр иаахжәоит.

Аеага нымҕаницан, излачза, ашыауардын ашыаңхыцқәа реиңш, аңашәқәа адгыл иаларҕаца игылаз кәынцык ашыапы инақәиҕеит. Иааирак згаз асолдатцәа реиңш игылаз убарт аҕәынцықәа унарыхәаңшыр, ргылашы мацаралагы иудыруан, рахәгы уаагы рхы иалмырпшзакәа иныкәызгаша аңықәреи

шаарышытыз. Сынтэада имацара дтамхандеицызт Абзагэ. Арт атыхэтэантэи быжьба-ааба шықәса раахысгы ацэмаа акра илшомызт иаб атдлахэыста. Аха илабашья наитцарсуа, дыбгар-кәкәо амхырта дааталон. Нышә хээрпк дныкәтәон агьарафы. Иаб игәыгәгәара имамкәа, димазтаакәа иеалаирхәуамызт абаскак дшыақәызкәаз аусгы.

– Акгы алымтыр калап, саб.

– Иалтц-иалымтц, уара уиаша, умшәакәа ихәа! Акгы алтуам хәа заа угәы ацәцазар, җумтын. Аеада алымха хыртәон, иара икашәтдозеи хәа итцаауан хәа, уеыргазаны, ашышыхәа указ. Икарто шиашам удыруаны, угәатцә акыр еилнаргозар, уоагыланы, уцхамшыакәа, умшәакәа ирахәа!

Иахьагы игәалашәоит иаби иареи убаскантәи абри реицәажәара. «Макьяна ажәла қахапсарыма, макьяна иах-рашәарыма?» – иаб днаиазтцаауан. Иабгы ицкаитдозшәа, хара хәа далархәны акәын ишихәоз. Убригы шыцыларан. Ихы игәалашәо дөеидасзар аахыс, иаб, ацьаргәал аанда кантарц, акәаш ахахы днеины, ахьантара анаашьтихлак, иара акәаш ахыласу, атыхәахь днеины дааоахон. Ашьтахь, ишнеи-шнеиуаз, абгы цагы ирызгәамтазакәа, акәаш ахахы, иаха иахыыхьантаз диасит Абзагэ. Аха атдлахэыста ибзианы игәеиҗеит акәаш атыхәа ласрагы изышьтымхуа дышнеиз. Ажәоан атцапшра аницәыцәгьаха, илабашья наитцарс, иеантцаны:

– Уцкәын иуцшьтихлааит, дад. Сара ишьтысхшаз шытысхит, исфашаз сфеит. Ёдныхәа азәы иситартә сыкам, – ихәеит. Иза-каразаалак ма хьхәрак, ма гәалак, иажәра анымшәарак атцамызт ибжы. Ихәеит, ауафы ишихәо еипш, амра гылеит, мамзаргы иташәеит хәа.

– Аштаҗ уатәа, ахәычы дсыцхраап, – ихәон Абзагэ, иаб игәы шаҗауа.

– Аштаҗ утәаны, ацәаха еипш, ахьажькәа ршәала хәоуп исоухәо. Сухәапшлар, саргы аус зуашәа сгәы иабоит. Агәы акәу цыушьома иажәуа? Ашьамхоуп иажәуа, дад, ашьамхы. Абант ашьхақәа саарҗагьежыны шәарахк ахәыстәып сгәахәуеит санцшлак. Арахь азлагара ақынза сцаны сзаауам, – ихәон Гәадала.

«Зхала азлагара алуқәа ахыхны иахазтцоз ауафы... Анцәа срыцхашьа, аарфара икәнакыз атлеипш, мыч кәармак иламкәа ишцаилкәкәаи атыхәтәан, – иаб дигәаларшәо дхәыц-уан уажәы Абзагә. – Ацхынра анаилак, ашьхака узгоит. Урцкәынаны уаазгоит хәа алаф илсхуан. Аеада ашьха иганы иааугар иехараха, саргы ашьха сугеит хәа уажәшьта сыцкәынхом, ихәон иаргы. Сара исзыпшу ашьхақәа ракәзам, дад, сара дысзыпшуп уан атакәажә. Заа уахь дцан, дыпцларц ләазыкалцоит. Сышнеилак, убас чарак, фарак-жәрак хәа тахтап, хашьтыбжә, абраанза иаафуа хәа алафгы нацитцон».

Абас икан атыхәтәантәи абрака, амхыртафы реицәажәара. Иажәра, имчымхара алаф алихуан Гәадала. Насып имоуп, зымра аташәара Гәадала иеипш иапылаз, рхәон ибзианы дыздыруз.

Ацта цәышхабиқәа атчын ажәфәан. Икәызгаза, инеиба-неипшны. Аха ашьхақәа ифархыкны, ацтақәа анынеилыфры – ааилыфры, шыжытәи амра ашәахәақәа нарыкәыццеит, ицыр-цыруа, иблахкыгаха, абгацымкыр иафәажьыз анакәоуқәа. Ахаскын афа мтысыцызт, ажә уеизгы адгыл ианызаахьан. Ркашәақәа мацхахьан анхацәагы. Абас, азын ацамтәи аапынра ааимтәи рааноуп реиха рымч анкацсо арахә. Ашьамака, апсаса, аеқәа ухәа, арахә рацәа ирышыцылан Абзагә итаацәа. Аха цыпх ацхынразы, дзықшәақәаз ирыхкыаны, жәхьа затцәык иахаанханы икан. «Арахә ххатцкы ицеит, ауаацсыра хаибгазааит», – лхәон, лыжәхьазатцә хьаны данатцытцлоз Аминат. Лара лакәын абжәацны ажә зхьалозгы. Иахьа, цъара акы срыхәап лхәан, аныга амаа лмахәар иахаршә, рыжә затцәы лхьарц, лтатын рхәуа, ажәборахь лфыналхеит Ардушьна.

Ашта агәтаншәа лтацеи лареи анааипыла, ажәакгы еибымхәакәа, рыбақәа неидхалан, акраамта еихәапшуан. Улахь уцымшь ыкоуп хәа еибырымхәацызт урт ахәсақәа. Хьшәашәарак рыбажәлар хәа иацәшәон афыцагы. Уажәы, иаахтны еибырхәомызт акәымзар, гәныхәтыстала ирдыруан реизыказаашьа даеа кәзшьак аанамхәар ада псыхәа шыкам. Избанзар, афыцагы ирдыруан руазәк лыгәтыха егы дшақәшахәтымхоз.



– Ажә сара исхьап шәтахызар, Ахкәажә? – лхәеит Аминат, ускацәакгыи Ардушьна дыгәцарамкуа.

– Сара исхьоит, нан дбыкәыхшоуп. Бара амхы италаз иахь бнеи, иара ихикьо акәынцькәа, бара иаабыкәшәалар... Егьцасым имацара дахьтоу...

Уафы имахацызт, амхырта азәы имацара дтазар итцасым, анцәа игәы иахәом хәа. Аха атцасгыи, аламыс иафыззаап, дасу иахьитаху ирхоит. Лтәцеи лашьа иңеи агәеивтцасра хәычы ирыхьыз рхарштны, аус еицуны, нас, ишылбац, алаф еибыхәо, шьыжыхьафара афныка еицааир лтахын Ардушьна.

Лара, Аминатгыи, ашарцаз гәоу-гәоу Абзагә дахьиацәажәаз дахьхәхьан, аха гәалашәара хьантәкәак таха лыртөмызт. Лыч-чапшь дырхәашьуан. Убри, лара лгәатца итыхоз, згәаг лымаз, дагьзыцәшәоз апхәыс, нафдылхалырштырц шака длызхәыцуаз, иахагыи лхы-лгәы дтыцуамызт. Шака илхәаеырц ләазылкуаз, иахагыи аңша зтцасу амца иафыззахон.

цырахәажәк лыпшааит ишылтахзамыз. Ишылтахзамыз амхыртахьы днеит. Абзагә ихифоз акәынцькәа акакала икәшәаны, илгәыдыхәхәала, цьарак еизылгон.

Абзагә лафкәак ихәарц, амхы иахьталаз ныхәапхьызкәак наициттарц иеыназикит. Башахеит. Лхы лыкәажь акәынць лыкәшәон ипхәыс. Лыблакәа рахь дааханы, лылахь тахәхәо, лхы иакәлыршеит лшьал кас цәыш. Ашарцаз даныфагыла, рфаштцас ихыш-хытәаны зфәазхаз агәтыха иаха-иаха иацлон. Лнаалашьа бзиа, лфәацшәа хаара, тынч, лчынкыло лцәажәара, зегьы рхәашаны, адамба ыпцнажәеит. Лееитцыхны даагылан, илгәытахәхәа илкыз акәынць злачкәа аңырхәа иршәны инкалыжьын, илхәарц дзыргәакуаз ажәакәа зегьы, еивтцарыпхаа итәу афантаруаз патронак антырхуеипш, иаарылхны реиха еицәаз ажәак, лхатца дкылкааны дихәапшуа, афәалырхеит:

– Хәхтәап!

Афыцагыи зыкәгылаз адгьыл аагареарит. Лцәа иалтцыз лыхшара днаигәтасит ан. Аикәатцәара аархыфлеит ашьхақәа ирықәжьыз асы. Азы иаго дыччоит хәа, даапышәырччеит Абзагә. Иеага хәыш ду зны лабашьатцас инаитцаирсит, нас ишимчыз инымфәанто, игәара акәынцькәа ирыхго, ифынеи-

хеит... Ихэыцра, икэыцшра, абри адгьыл зцэеи зыбаџи ад-  
зылаз иан, иаб, амхырта атдыхэан икоу урт рнышэынтракэа  
ухэа, акгы ихаџы имааизеит убри аамтазы. Ибла иаахгы-  
леит, мап, днеины дналагылеит аибашьра амца кьоукьад.  
Ацэылашамтаз жэыларэ ицараны икан. Ауха акомандир  
усеипш акгы реимхэеит. Аха Абзагэ дымџашьо идыруан  
ианаацэылашэ жэыларэ ишцоз. Дара ирхатэушэа, ахэаџа  
рымпытцахаланы иркын афашистцэа. Аухантэарак дахьиаз,  
Абзагэ дазхэыцуан убри ахэаџа гашьас иамоу, аухантэарак  
игэалашэон ихабла, Ашэлашара афнытэи ахэаџакэа. Аџа  
импытцхра азыхэан агэымшэареи хаха ажэылареи мацара аз-  
хомызт. Икататэкэоу хэа, акомандир иара иакэызшэа, акака-  
ла дрызхэыцуан, ишэон-изон. Убарт рахьтэ реиха ихэартахап  
ззигэахэуэ иеихэап икомандир. Уигьы дыцэамзар акэхап...  
Ицхэыс илхэаз ихахьы иааимгарц, гэалашэаракэак иеритарц  
далаган, аха...

Аминаџ акгы лымхэеит, ари аџыза ажэа хьанџа Абзагэ  
дазыканатцартэ, мамзаргьы илымха азышьтны, цкьа дазы-  
зырфьртэ. Абжьаапны акыр зцазкуэ ажэак иалхэарц аны-  
лызбалак, инархараны, днахыкэша-аахыкэшо далагон. Акыр  
шыкэса ачымазаџ иргэафхьоу атынха диџызахеит уажэы.  
Игэахы кыдгыланы, уаха неизымычхауэ афынза днеины  
дшыкоу, аџсцэаха-џсеикэырхага ианеипыригалак, ишџеихэо  
атынха? Иџы анааихихлак, иџакыз ахьшыцба еипш, рым-  
џэыжэџакэа еитдыхны рџаархоит ахаџеитреи даџа џста-  
заараки изџо ажэакэа. Ашьтахьоуп даназхэыцуэ иихэаз,  
даназхэыцуэ ихэашьахаз. Абзагэ изеилымкаауэ дыкоума,  
лхаџагьы ишылтахым ахџэара. Абаскак лыџхзы ыкэџэахьеит  
абри адгьыл. Рынхара-нџыра, лгэылбра здэу, зегьы ркажьра  
лара шаџа илцэыхьанџоу, илымхэаргьы идырп. Идырп, уаха  
џсихэа ыџам хэа иџхэазаны ишылхэаз.

Бжьы џыџуамызт. Ихьанџаза, иара иатэны, атынчра «џа-  
хэуан» амхырџа. Имыццакџо, ашьшыхэа аџџакэа иаарыл-  
пхеит амра хьшэашэа. Амца иахыргаз акэаб еипш, ахылџа-  
џсылџа џеиуан адгьыл. Инапсыргэыџа џыашьа иеага ахэы  
иакэкны, иџхэыс дналзыџшит Абзагэ. Уи уажэы лхы ларфэны,

аҕыкәреи лапкыақәа лыкәшәошәа акәын, дласны аҕәынцықәа шыштылкәшәауаз. Илхәаз ажәа имахазазшәа, иҕырицарц дшаҕу, шака дгәааны лара лышка дыпшуа, изакәызаалак акгыы лымбазошәа, илзеилымкаазошәа, уалны илыду аусутә анагзара даҕын. Абзагә иҕсыҕ еизганы, тфу хәа дынкажыцәеит, нас иеага ду, уаанза атқысгыы, иргәгәаны имәанто, ршыапкәа рыкәыкыкәара дналагеит аҕәынцықәа. Икажыцәара лхы иаламзеит Аминат. Акакала инеицыло, рҕеинеиҕшыуа, акиаки неилало, убас лхәартә аҕынза дназгаз ирызкызааит уи. Лара илхароузеи!

Аикәтартаҕылы аҕәынцықәа нкалыжын, аныха дамцалозшәа, лнапкәа риашаны илываҕса дгыланы Абзагә дизыҕшуан уажәы. «Иаххәахьеит, халгахьеит, уаха уи азбахә иалацәажәтәым, икалаз кәлеит», – ихәеит игәанала. ыттрак ус дгылан, ихы ырнааны дыпшуа. Игәанала ихәоз ажәақәа ддыртынчзар акәхап, псеивгараны иеааирххейт, ижәахыркәа рҕеаео, иблуз иакәыз имака-чаҕа даалаха-ахаеит, ашыхақәа саркыаны дырныҕшыло, дҕеырбошәа. Агаҕантәи иаауаз аҕша цәаак изкәа аҕыаҕара икыдсылон. Ихарақзаны, ахаҕы итыауазшәа, аҕытыбжыы аафит аҕба. Абзагә данкәыҕшыз аҕба абжыы шаагалак, ахәахыы дыҕны дцон. Аарла, цыск иакараны иибоз аҕба дазыҕшуан...

Ихы неикәеит, ашхырцәаҕы икәицозшәа. Ус кәзшыас иман; ахәыцра хьантәкәа ихы иантапапалак, иртрысны ихы неикәаааикьон. Иихәара дазҕшны, лнапкәа хьантәза илываҕса, ҕыртысы кәмта дгылан Аминат. «Ибзиоуп, ажәала ахәара уцәымгзар, иоужь утацкәым хьантәкәа».

Угәк еицатхәоуп зыхәда амса ыкәлахыоу ацәкәа. Иаханы инаргоит адгьыл еиҕырыссо акәәтан. Еицырзеиҕшуп аҕбабаа. Акапанга иакәтданы ишүзымшәара, рҕыбааа рзеиҕшны, агәтәтәкәа еиәнашоит адаҕ. Ахәхәахәа адгьыл еиҕырыссо ишнеиуаз, адыххәа иаангылеит акәәтан. Адац иаҕашәеит. Зымч иаха еитдоу, иаха ауҕә иаргәамцыз ацә, аҕызахацлак иазгәааит. Иахароузеи аҕыза? Иаргыы иацәыхьантоуп адац аҕтәара.

ҕыртысы имамызт Абзагә. Бла иамбоз, лымха иамахауаз еиҕагыларак, ҕибашәарак мәаҕысуан урт рыбжъара.

– Уаха җсыхәа ыҕаны избом сара, – лхәеит Аминат, лхы шытацаланы аҕэынцькәа шылыкәшәац аҕәшәара деитана-лагейт. Аҕэынць ахышәашәара лнапкәа адшәылон. Есуаха, даныштыало, уатэы ианаашо, моа харак дықәлозшәа, ахыз ала ма зыркәанда, дацклацшны изәзәаны, аркәымшәышәгақәа рыхышны дыштылон. Убас лхы дахыацклацшуаз азыхәан, апхәыс җырба, апхәыс ныхгыла-аахгыла хәа илыштыан ахаб-лаҕы. Абзагә иҕымтрей ихыантәа амхырта итәжыыз атынчрей лзымычхазт, лхы дааахан, ус нацылтейт.

– Уеагала схы уасны иҗуеуазаргы, исхәаз аткыс иах-зеиҗу акгы збагәышом. Хымызг хамгакәа хзыхтәар, хҕыа апхәахә агейт!

Убаскак ацша хыантә, ацша еикәатцәа агәйдчылейт ашы-ха ашыапаны иаҕагылаз атла, аҕҕа шалгоз, ишынхыатыр-аахыатыруаз, абаа иаламзакәа, аҕаахәа иаахжәейт. Уинахыс аҕеыртцысы, икәызгаза иаангылейт ацша.

Ғымт, ҕыртцысы имамкәа, дыцшын Абзагә. Икаларын, ишыа-ра дықәнаҕартә, ажәа хыантә иазхәаз ицхәыс димбазаргы, дишаштззаргы.

Зны дрыцхалшыон, зны дицәшәон, нас лгәы хыацссо ита-тахон Аминат, аха илхәаз ажәакәа дрыхыхәуамызт. Лкашыа иашыцыланы издыруа иаамыштыахь азәгы дизеилкаауамызт. Хараза аҕытәахны икан: «Ишцакастари, абарт ашықәсқәа зегы, ахаиуан бжәа ашаха ишацымныкәара, схы сықәыж, суалцшыа сатан. Сара сымацара сзыхәан аума, уаргы узла-шәаз уалтып, ахәыцкәагы ахацы инытцытны, дуней лашарак рбап».

Икалакәаз, дзыкәшәакәаз рацәан Абзагә. Ашыжымтан ишыацәхныслаз, шыыбжәанза дшыацәхныслон хәа, аки-аки рҕеынеипшыуа, арт ашышықәсак иааицрымтит. Икан зегы ир-дыруаз, икан ихатә затәык ичыдаха уаха уаацсы изымдыруаз-гы. Убракагы игәы дажыон. Уаацсы идыр акәым, гәаарасгы азәгы имам хәа иитәахуазгы, гәныхәтыстала еилызкаауаз ыкан, иаахтны ахәара згәаҕуадаз акәымзар. Убарткәа аа-идкыланы, ишәа-иза ихаҕы иааигалон. Дышрызхәыцуа, ах-ча тыц дытаианы, икәыкыаза иршақәахыан. Ионгы дианы,

дмыцаазақәә, ашара дапылахъан изныкымкәә. Дазхәыцуан, иусқәә зегъы дрылтңны, иеипш зеипшу анхацаа дызларыла-гылаша. Абри адгъыл далиааит, абни, аутра итагылоу атәатцла шалиааз еипш, амзырха атыхәан икоу азыхь адгъыл ишалцуа еипш.

Аминат илтәахуан, илычхауан, уаха акгъы. Лыбзиабара ахъынзақәыпшыз, илычхауан Абзагә иахатыраз. Ашьтахь, ахшара анроу – урт рахатыраз. Илымтәахыр, илмычхар цсыхәагъы лымамызт. Гәныхәтцыстала илдыруан лымч шым-хоз, акгъы шлылымшоз. Агәашә антџтц даавахон. Инапшуазгъы лхыччон, лхатагъы азатцәра днатцалон.

Акәынць ашьапы ашәпара иалахеит Абзагә иеага. Инапқәә рхала аус руан. Иара икаитцоз дазхәыцуамызт. Ипқатәымыз шәыр цлак ашьапы дасызшәә, даханы иаалихит. Анышә цәаакы еикәатцәаза иафататан иеага. Ирхәоит, уажәы ашь-хақәә ршьапаны игазго, еишьылза итатәоу амшын, анкьаза зны, абарт ашьхақәә ирхытцәаны икан хәә. Ашәлашарақа ина-гоу амәә зны ифьыбган, адгъыл иаласаны, цсызқәак рсахъа анын. Ашьтахь, амшын иагхо, ашьхақәә ирқәыфрны ршьапа-хъы ианцоз, ашьха дгъылқәә убас ицәнәрхәит, дгъыл цсылара хәә, цәеижъы хәә акыр рықәзар, зегъы ықәызәзәәаны иама ицеит. Иаанхеит ашьхақәә рыбафқәә хаххала. Убас амшын ицәнәрхәыз, ашьтахь миллион шықәсала аарла зееибызтәз дгъыл нааран Абзагә дахъынхоз.

Амхырта агәтаншәә иалагылан афрангәыл захәә зқәыз атцла. Даеа захәә жәлак арақа ахьта азычхауамызт. Абзагә дацклагъшы, напы адкыланы иман. Илхәо умахәзои абри, зыжәәа кшаз апқәыс ихәарашәә, атцла днахәапшын, даапы-шәырччит. Амахәқәә быгъ факгъы рфәршәымкәә, иахаза игылан атцла. Апша ахәхәахәә иаласуан.

Атцла ахыцәқәән, амахә хахақәә инарықәцала-аарықәцало, ахәышпыргы атцарыцсазшәә, иқәгъежъаауа афьжра иафын ахъажь.

– Амышьтацәгъа! Иабаанагеи ухәарауазеи! – ихәеит, цсеи-вгараны, ибжъы фтиган, Аминат илахәртә Абзагә. Зыда цста-заара имам цъара акы убри апсаатә ицәагазшәә. Дгәәаны дназагъит. – Ишызар акәын, ашәақь лагәыдцаны!

Аминатуи ии хээл махаз шөө калтеит. Лкалошкөөдыртацало, ишылуц аусура дналагеит, аха иахья амша дыкэларц илызбаз дазхэыцуан. Игэагыны илызхэомыт. Абзагэ иамхээзакэа дцар? Атызшөө алцуеит, насгы амцхэара лара илылам. Иазхэыцтэуп, дыццакхэар, илызбаз лыцэхыбгалоит. Абзагэ иеицш дыкан ларгы; гээарак, мамзаргы хэыцра хыантак да-наргэатеиуа, лмахэфакэа дырмеигзакэа илыраацсон. Убриала илхылгон, ақаб аилашра ахылша-цсылша ишахнаго еицш.

Абзагэ иазихээз иазгээазшөө, иныкэцраан, анаарахь интахэаша ицеит ахьяжь мцэыжөөа гра. Ааигэа акэын асы аныкэтцыз. Ихыкыатцэааза икан адгыл. Аимаа иадчаблон, ихыантэза. Ашөөа гьежыкэа рышыоу цыушыарын амхырта итэз. Зшыапы цикаауаз акэынцыкэа, ршыап тыпкэа пака-пакеза иа-анхон, ашышкамс тракэа реицш. Ацэаакыреи атэытцэыреи рыфшала итэын ахауа.

– Иахьяк, уатэык амра ныкэцхар, уащцас хакэгылартэ игэгээахарын адгыл. Итэыцсны, азы зыгроу акэынцыгы, уафы ишытихыртэ, мцакы иаблыртэ иаацшшон. Иумуит. Абжыаацны ууафы ццакым. Иухызы сыздыруам уажэы, – лхэеит Аминат. Дагыцэажэон, лусурагы дафын. – Ирацэаны исгэытцасыхэхэар сарбаазоит. Егы абжыарак, ахатэы ухауашөө. Аикэтцарахь уцала, уаала. Абри ада даеа уск хэмазамшөө...

Уаанза илхээз ажэа лхалырштит. Акгы атцанамкзошөө икалеит. Ацша асны, амра ахыакэымцхац, иахыымцшшац абри акэынцы илнархээзшөө, убрахь илырхеит. Аха уи ажэа атэыц иалашээз ақеиц иафызaxeит.

Гээарала дцышыырччо, ус фэаитит Абзагэ:

– Ибзымдырша иакэхааит, дыбгээаламшэои Чаны Дыргэын?

Илхэо атак дшазыцшымыз лдыруан Аминат. Асаби лна-пафы дылкны, длыцэкахар хэа дшээозшөө, акэынцыкэа иаха иргэгэаны иналгэытцалкит.

Хацлакык анаанфаслак иканатцозеи аваки? Уигы аат-гылоит. Цысра амазамкэа, ацэеиха анышэ иаларшышь, амаа-кэа хахаза, агыара иххалоит акэатан.

– Ихэа иухэарц иутаху. Дыздыр акэым, уаф бзиаакгы дысгэалауршэеит, – лхэеит, атак калцаанза, шфимтуаз аныл-

ба. Лыбла даахгылеит рнафс, ахэафы инхоз атахмада. Аминат абри ахаблаф данаанагаз, иара дшажэра дажэхьан. Ацэамахэ антдыргэо еипш, данцэажэо, илабашья ицламхэа инатаиргылон.

– Ажәла каипсарц амхырта данталоз, иихәоз бдырууу Дыргәын?

«Исхэаз ажэа ашқа ииаигоит ари ицэажэара», – лгэхэт Аминат.

– Уаццдэык ацыкэреи агэыблаа ианихуан, амхырта дынхыпшылон, нас амрагыларахь ихы рханы: «Иа, анцэа ду, шамкэа сызшаз, иахьа абри икасыцсо ажэла марыма-жаханы ианцзгало, азэыр дсымазар зегьы неикэанцэаны, рыпсхэразы итазгалаант!» – ихэон.

– Исаҗахъеит! – лхәеит Аминат иааҗахтәаны. Икаларын, иара Абзагә ихатагы иҗәо лаҗахъазтгы. Ныҗәагатәык азәыр иҗаитқозар аҗаблаҗы: «Анцәа иашьапкара акрадыруа, ауаа ирҗәо анцәа иаҗауа дыҗазар, Дыргәын ииҗәо умбои? Исымоу еикәантәааит җәа дшәины, амхы лаитқон. Тагаланынза ма их-шаз азәы ахшара диоуан, мамзаргы иматак хатца дқон, ача-роура икәшәон», – рхәон.

– Дырғәын ашәйра изеиғхейт хәа, сара схы сзышәи-гәышәом. Азәы изеиғхазаргы, дае азәы идаракәац ықәнахыр кәлоит. Ашәиғхыз атла арәоит. Сара ашьжымтан, аоны сәндәылтца, сгәы бжәухыр, сшәара саазықәымлазакәа ихә-лоит.

– Иахьатѣѣа хѣхѣаѣ сымхѣеит сара, – маѣк иаахьалырш-  
шеит Аминат, – угѣи иалмырскѣа узхѣиѣыр, сара сышиашоу  
убоит. Хѣзегѣи иахѣеигѣуп.

Иааѣхтѣаны, уаха уи азбахѣ лымхѣо дааникыларц из-  
беит азнык азыхѣан Абзагѣ. «Слыкѣымчыр, еицѣастѣыр ка-  
лоит. Иудыруазеи илхѣаша илымоу», – ихѣеит игѣанала.  
Иеааникылеит. Ижѣѣахыркѣа хѣаршышь, ихы ркѣы-ркѣуа,  
агѣара дхыланы аѣныка иѣынеихеит. Иеага ахѣы тарс, азѣыр  
импытихуазшѣа, иргѣгѣаны икын.

– Уеизгы-уеизгы сара схазы мацараз акәым изысхәаз, – еиҥах илхәац лхәеит Аминат.

Абзагә имахазазшәә кәитцеит.

Азыхәашь афдыршазшәә иааңшуан амра. Ашәахәақәа хьшәашәан. Атларкәыкә еипш еилыграаит ажәәан. Еицырхашьшыы амәа иқәу аеы уахьад реипш, ашьхақа ицон аңтақәа. Цәгьахәафыс ирыбжьан аңша. Еиланаргыломызт, еимнарбгьыжәауан. «Еилыграан» ахауагы. Аңша хьшәашәа тьысит шухәо, икәандаза афаанакон «кәытцәак». Мчылоуп аапын шаауа. Мчыла азын ыкәнацароуп, мчыла иарзытыроуп аиохаақәа иртәжыу асы. Нас иаргәыбзыгроуп, иардхароуп адгьыл.

Амхырта акнытә Абзагә, илакытца еимарцахә, аоны дшааиз:

– Иухъзеи, амамеикәара уфартәаны? – днаиазтцааит Ардушына.

– Исыхьыз, бтаца блазтцаар, ибалхәап. Саб иңсы аңтаз зны иаңшыылгахьыз ахтәара, уажәы еиңа ицәырылгахт! – ихәан, акәәәра дныкәалан, абыста хьшәашәа, ашә еилаңа адкылань, дышгылаз фатцақәак днарыцхан, ашә агьефхәа иньиджьылан дындәылцит.

Лкалош тбаақәа дыртаңало, амхырта акнытә дааит Аминатгы.

– Быста цхак ааилысшып, уафцас уаатәаны акрыф. Аколхоз цьаргы иуцәом, – лхәеит лыбжьы нытцакны. Агәашә афынза днеихьан Абзагә.

Дшыхнымхәуаз анылба:

– Сара ақалақь ахь, сахәшьа лкынза сцоит иахьа! – лхәеит, лыбжьы неитцыхны.

Дхьамцшзеит. Ашхырцагь икәицозшәа, инапы найкьеит. Иаанагоз лзеилымкааит Аминат. «Ибтаху катца ихәазар?.. Ашьжымтан ишьацәхныслаз сиоьзахеит ихәахит», – лхәеит лгәанала. Уаха инацтаны ахәыцра даламгеит. Уажәадагы илхәақәахьан убри ажәаңка азыхәан лгәаанagara. Ашьыжь ишьацәхныслаз, шыбжьаанза дшьацәхнысломызт, знык данышьацәхнысла, ашьшыыхәа дтәаны, иааирхәлар убри, иара иитәымыз амш. Аңша гәгәала иасыр агафәнтәи, аңтақәа ашьталаны иаауеит. Нкылашьа змам мчык аңзар акәхап ашьжымтантәи ашьацәхныслара. Ашьха еибаркырақәа, аца-



къа цэхэырақәа иргәйдсылоит ацшагъы. Изқәылаз амѡа на-  
намыгзар ауам.

Ақалақъ ахь дцарц шылтаху Абзагә уи ахыиалхәоз лахаит  
Ардушьна, аха җмырха қалтҗеит. Лахәшьа лахь егъараан  
дцахъан, днарылақъханы даахынхәуан, аха уажәы баша,  
тынхабара дшымцоз лцәа иалашәеит атыцъха. Дцарц шылтаху  
Аминат еиҗах ианылхәа:

– Дбыгымхааит, нан, бахәшьа дбыбозар ами ибзиоу, – лхәеит  
аарла, илгәамцхоз нақ итцәахны. «Абзагә длак-ѡакуа дылба-  
зар акәхап. Сашъа ицсра абас иаарласны иахныцшырцу? Ма-  
къана ашьацгъы ақәымиаац инышәынтра». Лыбжыы рхәыцны,  
ус җаалтит:

– Иашоума, нан, Абзагә иихәаз?

– Зны хнашәа-аашәароуп, ақалақъ ааигәара нхартақ цшаа-  
тәуп. Ханбанзатоу ари атыѡра!

– Абзагә даацәажәар, сара Ашәлашара салтцуам ихәоит...  
Иахиҳәаауазеи уажәы бахьцо?

– Иихәаз шәымбазои, Аҳқәажә? Инапы къаны дҗеит. Ибҗаху  
қатца ихәеит.

– Нанду дбыкәыхшоуп, ус анапкъара, ибхәогыы иқабтцогыы  
башоуп хәа аанагаргъы аҗеит, – лхәеит Ардушьна.

Илхәаз уамак атцанамкуашәа, иаармариашәоуп ишылхәаз.  
Уажәадагъы Аминат иацшыылгахъаз ахтцәара, Ардушьна лха-  
хыы иаалгарцгъы лҗахымызт.

Аминат илхәара лҗамшәо дгылан. Илхәақәашаз, лгәы  
иҗыхоз рацәан. Аха уртқәа рхәара лҗахымызт. Анхаѡ бзиа,  
зыда цсҗазаара имам инхара-интцыра аиқәырхара дшазым-  
хәыцра, аҗаацәара реизықәзаашъа бзиа аиқәырхара дазхәыц-  
уан. «Иахьатқәкъа ахтцәара иақәсымкит сара. Ахәыцқәа  
ашколаҗ иоурыжып. Цагаларахь хнықәлап, уаанзә хҗаацәара  
хымбгалакәа хәзнеир, хәибга-хәизѡыда... Сара убриоуп сзыр-  
гәақуа...»

## 2

Агәашә дынтыцны дахьаанаскъаз, анаара дынҗалеит Аб-  
загә. Аеыѡ бзиа аҗааитцхны иѡыртә, дгъыл къақьак убомызт

Ашәләшара. Аигәылацәә зеггы, шамаха, анаарақәә, аҭахарақәә рыбжъан. Еггырт ақытақәә рҕынтәи анхацәә излареипшымыз рацәан. Цәйтәнәтә аахыс ашыха ашыапахыы рҕеипхыакны ан-хара, рҕазшыагыы ианыцшит. Агаҕантәи сасык данырзааи-лак: «Иҕоузеи Ацсныҕа ажәабжы?» – хәә иазцаауан. Лафшәә акәын ишырхәоз. Уи ианыцшуан хазы рҕеипхыакшәә ишыҕаз. Еихарак дара хәас ирымаз – иахьналбаауа ишыҭоу ақыҭа, Ачамхара инхо ишреипшым, дара, иаха ишышьхауауа, рцасқәә иаха ишеиҕу рхәарц акәын.

Анхара-анцыра шәага-загас иамаз рахәын. Еихарак ацсаса. Ашәләшара (харт ақыҭа хәә азаххәоит, аха инацшуа, ахабла хәә азырхәагәышьоит), Ачамхара ианадыртцоз, шамахамзар, таацәарак ыҕамызт, ацсаса ахырызанымыз. Малс ирымазгыы убриак акәгәышьан.

Ашәләшараа рыфнқәә ахәада-наарақәә ирҕагылоуп. Ашыапахыгыы илбаауам, ахыцәқәахыгыы ихалом. Адгыл аха-та ахынзахараку рзымхошәә, ашыаҕақәә рытцаргыланы ишы-тырхуеит ркәасқәқәә. Ирызкамыжыцкәә азәырҕы ирымо-уп, аҕны ацхыаҕа аамышьтахь цьаргы аҗенцьыр аҕамтцара. Ажәытәанза уи хыхычаган. Аҕны ашыҭахьҕала дааины дызхы-суамызт аҕа.

Адгыл мацк иааиашараны иахыырбоз, архнышьна ааиҕ-шаны еиҕыцыз еишыцәак ракәушәә, еизааигәаны еидынха-лон аигәылацәә. Аха аихараҕык еицәнархарон адгыл. Шҕаки уқәгыланы унацшыр, егы ашта иқәубаауаз ауаҕы дызустоу аилкаара уадаҕхо еицәыхароуп. Дара ашыцылахьеит. Ацх еҕа илашыцазаргыы, рашҭақәә аандак еиҕнашозшәә акәын ишеитәнааиуаз. Иарбан ҕнаҭаз ажәабжы ҕыцк мышкала имнеикәә иахынхоз. Шыыбжыаанза ирыламҕзеи, Ачамхара ианадыртцоз, аизараҕы Абзагә иихәаз ажәә? Дачеакуп, дасу ишеиликааз, дасу иахынзаигәацхаз, аха ахаразы, сыпса тҕәацрак ашыҭыбжы еицш, ихәаны далгаанза, Ашәләшара зеггы ирахыһан. Амаза ацәахрагыы убас ицәҕан ари ахаблаҕы.

Макыана шыыжыуп, сзырццакузеи, ҕамел изҕыстыр, хагы-неицәажәап, аусурахыгыы хагыеиццәп хәә избан Абзагә, амҕа днымҕахыцны, игәыла игәашә ахь иҕынеихеит.

– Хаи, Ардушынахейт, шака ибатэамзеи ибхэакэо! Аеазэы изыхэан ажра жжуа, ипа дтахауейт рхэоит ажэйтэ уаа, – лхэейт Уарчхан. Ататын иахо, ахэада анаара иафажбыз ауахэа икэтэан афыцагы. Абрака еикэшэалон шыжымтанла, хэйлцазыла. Мрагыларахытэ рыжэзатэ лацца дааиуан Ардушына, мраташэарахытэ ажэкэа еицырцсса ахэы иаавылцон Уарчхан. Инеилатаны, агэафарахы ирышьтуан. – Иабабыхэо? Баша амала бгэы цыбжэоит. Бара абаскак быззагыхыоу, иа-цимцозар, иагирхазом.

– Аусхэарта аштафэйтэка икэгылоуп сара стэы иеитеихаз ацэцла. Уи дандырзшаз ашыкэсан, Ачамхара дадын Кынтышэ. – Ацэцла иманы данааи, излеитоухауа абахагы уманы уаарауаз хэа алаф наилырхит цыоуки. Иара дпышэырччо, изара иаавтицааит акама. Анышэ ижит кама фыла, – Ардушына лажэа инацылцеит Уарчхан. – Иахыагы аусхэарта аштафэ икэгылоуп убри ацэцла.

– Ламыс имазар, убри ашэшырафэ дымтэароуп Кынтышэ, – лхэейт, лыпсы дахапжэо, Ардушына.

– Уигы иара итэала аламыс имоуп. Бара ибхыау, иара дихаштхэейт.

– Биашазар акэап, Уарчхан, – лхэейт, лыбжы каханы, Ардушына. Уарчхангы ашэы лшэын. Аибашыра калаанза илцэыпсыз, аибашырафэ иалазыз, ааигэа здунеи зыпсахыз ухэа, уа-тынха длымазар, зегы рзыхэан инеипшыуа, ашэы аалшэымхзакэа, дашыцыланы даауан.

– Сгэатэаданы сзырыпхыазо, итэахны исымоу, акгы аасзымхэазакэа сахыазаауа ауп, Уарчхан, быххэ згеит, исызхымго. Кынтышэ Ачамхарака даниаргоз сыказтгы аизарафэ, ацсы афаршэ анифырхуа еипш, исабрада ифысхра сыкан ибзиашэа.

– Абзагэ иус еицэабтэуан. Кынтышэ дшыкоу даанхон. Баша ирхэо цыбышьома, аколнхара ахантэафэа цоит, иаауейт, Кынтышэ дшыкоу даанхоит хэа.

– Изакаэзыеи, Ардушынахейт, иахыа гэйтцхас ибымоу, Кынтышэ шэыфны днеиу, мамзаргы цыара дыбфахау, акы ка-

леит, ибхәом акәымзар. Ас, шыжынатцы избахә цәырыбго  
смахацызт, – лхәеит аҗатын җыц рхәуа Уарчхан.

– Саша, зыҗсы сакәыхшаша, Гәдадеи иареи ирыхтибах-  
хыз бдыруеит.

– Абахча... Азлагара... Уажәшьта саргыы исцәеилагоит. Цгәи  
хәынаҗи реипш еишьтан.

– Уртқәа ихаштыз җыбышьома. Уажәы Абзагә ихтни-  
кьоит. Ауаҗ гәыпхт гәалак иоур, иҗсы ахынзатоу ихаштзом.  
җаса Абзагәи иареи еимабзиашәа иҗан, ишааиуаз, ишыббо,  
еиҗанагалеит. Ирхәоит, дарҗыс бзиоуп хәа хпарсадатла. Иб-  
дыруазеи дуаҗ иашатәкызар. Убри ихатҗы сҗароуп, иара  
иакәымзар, абахта дтәтәазаарын Абзагә. Анхаҗәа рзыхәан  
дыбзиоуп, азәы сабаицхраари хәа дыҗоуп рхәоит, – акраамта  
дхәыц-хәыцуа дтәан. – Ааҗынра мшазы, аилахараха, аҗалакы  
ах днықәланы дцеит. Егәа лахатыр збаргыы, уажәы иаҗшыыл-  
газ аус иахкыаны, ихалибахқәаша сыздыруам сҗацеи сареи...

Мәасцәақәак, аҗсшәа нарахәаны, ахәахыла инарывсны  
ицеит. Азәгы дырбо иҗамызт арт аҗыҗа. Ардушьна лыгә-  
тыхақәа дыткәаны дрыман. Уарчхан лакәзар, адунеиаҗ зегы  
реиха абыржәы дзызфәлымхаз, лшыза лгәы иҗыхоз, аҗәабжы  
җыц аилкаара акәын.

– Изакә усузеи, цкыа еилырганы исабымхәои, Ардушь-  
нахеит, – лхәан, лҗатын аҗцышә ашьац илаҗсо, дааскыаны  
днalyдтәалеит. Даанаҗшы-ааҗшы, лҗы алҗа нытлырббит.  
Акраатцун аҗатын дахоиҗҗеи, аха иахыа уажәгы лҗы ал-  
җа антлырббуа, азәыр сибомашь хәа днаҗшы-ааҗшуан. Ди-  
цәыпхашьаратә ахаблаҗ еихабыс иҗаз Қыач Кыча затәык  
иакәын. Кыча иахагы бзиа ибон зықәрахь инеихыоу аҗа-  
тын иахозар. Иҗатыныжәа нарызирххон, ахмаҗыр азыхь  
иатцеикуашәа.

Уарчхан лызцаара лҗәымыҗхан, деиқәышышы дааҗалеит  
Ардушьна. «Излахәатәузеи? Исхәақәазгы сымхәандаз. Сара  
сзыхәан закәыхи, аха Абзагә җыара иҗырхагахар, схы анышә  
иабаҗтари. Абасоуп хара хшыҗоу, иныҗакны иаххәогы, иа-  
разнак хәххәуеит. Ихәатәым даҗакуп. Ихәатәым аҗааҗәа  
хәащныҗка хәзлацәажәо. Дшыза ааигәазаргыы, даҗазәы изла-

хәатәузеи? Аха тәахышьас иамоузеи, цыбеит, хәтцәозар? Иахысхәо иахагыи еиғызар? Ахабла ирахар, ирымур...» – Абас длак-оакуа, лшыара дыкәкыаны, лгәы дтәхәыцуан Ардушына. «Атәхмада Кыч Кыча иахәазар еиғызар? Уарчхан иласхәар, уи икынза иназар?..»

– Ибымхәои бара, изакә усузеи Аминат ақалакы ахы дказ-цаз? Ибдыруази цыара харгыи акы хшәыхәаргыи, – лхәеит Уарчхан, ашыауардын ахәдеицш, лыхәда тхәаара ырнааны, лшыза лахы днацшуа.

«Ари, хымпада, гәфарац лоухыит. Хәиуанк цхастахараны ианыкоу, заа алахәа ишадыруа еицш, лцәа иалашәахыит ари агызмал», – лхәеит лгәанала Ардушына.

– Дызустада, хара хәа бызфу? – уи ажәа днахынхәлеит Ардушына. – Буацәа, бтынхацәа, хыцхәазара змам ракәхап... – лкыышә цәґақәа неитытын, иахыа шазар аахыс ирықәымлацыз ччацшык нарықәлеит.

– Бара бахымыччазан, араион еихабыс икартаз сара санхәа ләхәшыа ица ибзыцәашыа иоуп, – лхәеит Уарчхан, уи ауаф дизыгәдуны. Дасу тынха-тынцыла ицашә ахынзаларсу лара илдыруан. Ашәлашара азәы данцслак, ашәацхәаоцәа ахырышытыша азыхәан рацхыа лара илазтаауан.

Ардушына ччараха илысит. Аминат ақалакы ахы данца инаркны, лылахы еиқәышышы дыкан. Убригыи налыхкыит. Асаби дишызан, ирласны лылахы еиқәылон, амамеиқәара налґәтәон, убастәкыа иаарласны длахґыххон. Ацстазаараґыи агәыргыара ду иалхәдаз, амац ләалалыгзон, илызлырхон.

– Ани Кынтышәгыи дбуоуп, Кынтышәгыи, хи-хи-хи! – ахыыр-хыыр дыччеит Ардушына. Азыхы алеира еицш, лықәра ианаумшыартә, иқәыпшын лыччацшы. цытрак инкыланы икан уи азыхы. Иааулыжыит. – Бара бгәы иалымсын, Уарчхан, бхаткыи сцеит. Грас исымоуп, ибымдыруеи, азәы цәык наиластарц стахызар, Хыцә Кынтышә днаидыскылоит. Сара ус сыкоуп акәымзар, иабаргәузеи дбуазар. Сызгәаауа, ублақәа Кынтышә иблақәа иреицшуп, мамзаргыи Кынтышә иныкәашыа уныкәашыоуп хәа иасхәоит.

– Дбатәабшьарымызт, сара мыжда! Абас шәыкоуп азы-хәаноуп ауаа шәзырмаабуа, – лхәеит Уарчхан, ллакытда ытц-шәаан.

– Мацк быццакцәеит, иахбыркыацәеит, Уарчханхеит, – гәаарак налызфыхеит Ардушьнагы. Икәыпцшза, лыкәра атцкыс акырза еитцыбны, ахьхьахәа зфәазхаз лыччапшь, нышәхәарпк напырахаит. «Ииашаны икастцеит Аминат ақалакь ахь дзызцаз ахьласымхәаз. Хәтцәара нак иахагы иацхраарц, иатгәарц ауаа азыкалцоит ари избо», – лхәеит лгәанала Ардушьна. Ус нацылцеит: – Ибымхәараны ибхәеит уи. Ианбыкәыз, бхатцкы сцеит, уиакара ауаа хәрмаабуа ханыббахыз?! – лфыза лышка анапшра лтахымызт. Арт афышықәсак рхаблаф икалаз айтак-рақәа, атаацәарақәа ракәым, ауаа реифызаратцәкыа ианып-шуа иалагеит. Ардушьна гәалашәарақәак днарылалан, нас нак иналцырылцеит. Илгәапцханы атацын дахон. Афыцъагы ртатын лқақәа инархыкны еилалон, ҭ-хцәык еиларцозшәа. – Ажәытәан сашьа Гәадала ихьқәаз, баргы заманалатцәкыа ибдыруеит изхароу. Бара ус изыбымхәан. Инышәынтра ашьац ахымиаац, бара ибхәо ббоит.

– Башьа имацара изыхәан исымхәеит. Уи ипсы сакәыхшоуп, ажәытәан хтынкыақәак иртазаргы, хаблак хшыҭс ихәмаз иакәын, – ауаа шәраабуам хәа илхәаз агәта далагылан Гәадала, аха илхәаз хьалыршшон уажәы.

Ардушьна лчабра еикәатцәа лыблақәа инархылшьылеит. Лашьа избахә азәы иаацәыригар, лыблақәа ныттәауан. Егьа икәрахь днеины, егьарыла адунеи қыаф алоуны, иажәымта шкәакәаха дымҭасзаргы, лара лашьазатцә иакәын. Уи ипсы ахьынзатаз, иара изыхәан лыпцстазаара деигзомызт. Диашоуп – диашам, ихароуп – ихарам хәа дагызхәыцуамызт, убас ихьчаразы дыкәгылеит, аибашьра иалагаанза, ахара баапс идцаны, аизарафы лашьа иус ианалацәажәоз.

Уарчхан илхәаз Ардушьна лгәы ишалсыз, лхы ишақәылтцаз анылба, ахьаршшара далагеит. Уи лфыза дрыцхалшьон, еи-харак дахьуафы затцәыз азыхәан. «Насып анцәа иримтароуп, зымшала лынасып фәкәахаз!»

– Сашьа, цсата шкәакәа, аколхоз даналырцоз бгәаларшәа-ны, уажәгы ихәефныбхәоит, ус акәу? – лхәеит Ардушьна.

– Ианбатәи усy, сбыкәыхшоуп, ибгәалашәәз! Ауаа аколхоз иалырцар хәа ианшәоз, хьымзгыс ианыршьоз... Аибашьра алагарагы акыр набжьан. Изакаызеи, цыбеит... Уиаахыс ими-иц иины, ахәса ааргоит. Уажәы аколхоз уалсцоит хәа зоухәаз, духыччоит. Азауадкәа, афабрикакәа рышка дныкәхәаша дцоит. Ауаа шәзырмаабуа хәа зысхәаз, Ардушьна, башья, цсаҭа шкәакәа, изыхәан акәым, Абзагә изыхәаноуп, – лхәеит Уарчхан.

– Абзагә ихьыз басхәап, Уарчхан? Абжьаҕәаа дрыкәгәыгны зҭаҭа зсаз ихьыз ихьит. Ажәлар дрыкәгәыгны... Баангыл, устәҕья ицарым. Абзагә дахьынзаяашоу еилыркаахра иҕоуп ашәлашараа, иаарласны амандарина аиҭахара иаладыргоит, ибымбари азәыр иамаикуазар, – лхәеит Ардушьна.

– Изамаркрызеи?

– Иашоуп, изамаркрызеи! Ишымиуа рдыруеит, аха бым-бои... Иҕәышхахьеит, бара, цыоуки... Сара сашьягы ихшыҭ ааҭамшәазакәа, инарцә мҭа дныкәлеит, ихшазгы дҕәыганы дызбом, – илхәаз иаархәны ишеилкаатәыз адырра мариан. Ашәлашараа ирцәажәашьан уи.

– Абзагә иҕаиҭаз иашан бхәома? Дасу илаиҭо ауп иааи-рыхуа, – Уарчхангы днацралеит. Уи лхәашьягы ҭбаны еилкаатәын. Дыззымдыруаз, Абзагә дылцәымҕҭҕьканы, ацәҕья идылкылоз цыишьон. Лара бзиа дбаны акәын дшизаҕуаз. Аха асеиҭш иҕоу ацәажәара лнаало, еилылкаауа дыҕамызт аены Ардушьна.

– Абыржәоуп бгәы иҭаз аиашаҭҕья аныбхәаз. Иҭабуп, – лхәеит, ан лыхшара дшихымбаара, Абзагә дихыбаауа.

– Аеы зтәыз иҭиуан, аеыхьча иуамызт рхәеит, ибмахахьеи?

– аҕаалырхеит гәшаҭарак хәа ҕамҭа Уарчхан. Илымхәаз лгәала, абри илызхәоз ала ихылчуан.

– Дарбану аеы зтәу, дарбану иеыхьчоу ибдыруаха, афы аҕәақхәа ибҕасааит! Шәара, агәаҭәажәпақәа, шәзыхәан акәзамзи!.. Ех, иабаҭсоу ахәара! – лнапы ҕьаны дҭагылеит. Дҕәынд-ҕәындуан дхәарҭсаруа дахьнеиуаз. Дышцаҭҕькоз анылба, илцәымыҕхеит Уарчхан. Абасҕак шықәса еиҭызцәаз, уажәы иаалырҕьканы рыгәқәа еихшәар, изахауазгы рхыччон.

– Акәты ахы ыфаны дыкоума, илықәшәзеи, ңбеит, иахъа, – лхәеит Уарчханггы дѡагылан. Адунеиаф икалозтггы азыцәа еикәатцәа, убри лара лакәхон. Убаскак деиңшын. – О, бара, ба-ангылишь, ажәәқәак набасхәоит!

– *Реиҳа ибзааигәоу бѡыза, акггы злам, амачаз блызгәаар калом, Ардушьнахеит. – Уеизггы-уеизггы цәгъарак айдан ылымхәеит Уарчхан.*

– *Цәгъара иңайалымйеи? Сара гәтыгъгъала слацәажәарц сааит, лара...*

Даатгылан, лхы шытацаланы даазырѡит Уарчхан, аха лыбжы лыхәләшәан, ґылтуамызт Ардушьна. Азнык азыхәан длышъталаны ңытракггы дааскьеит, аха нас, лкышә азәы дынтасышәа, ашацахәа лышътыхъка даахынхәит. «Ажәлар рус ихы ақәйтцәшәа дцәажәахуеит лашъа иңа изыхәан. Ахәса еи-бацәа рыда хәыцырта шимам лхәазом. Сара исзымдыруашәа, Каиматхан лыхъз каирцәарц дшафу!» – лгәы дтацәажәо, лабчашъ хәычык лытцарсуа, анаара дағаланы дцеит Уарчханггы.

– Тәмел! О, Тәмел! – ихәан, ибжы ґацаза ґеитит Абзагә, игәыла игәашә даназааигәаха. Аштә тацәын, аґнқәа рышә ар-кын. Тәмел икашъа ззымдыруа, азәггы дыказам хәа давсны дцарын.

Дыңшын Абзагә. Икәмызцәа хылңа қәәкыа ихаршьшьуа, дцәылашьшьъа аматцурта даадәылтцит Тәмел. Иара ишьклахәуа, ашә анбаиртри хәа иңшышәа, иңәикәараза, аматцурта ашә индәылшәшәеит алѡақ. Амалаггы ишкәәкәамыз Тәмел ихы-иґы, алѡақ иареикәатцәан, араңцәа дреиңшха, дцәыббылза дааңшуан. Ибжы иргомызт. Ибғазара инапқәа адкыланы иаңхъака дагәтасуа, ибаѡқәа аґґа рылго, иеааирххеит.

«Анцәа иишаз уаѡуп. Акггы хъаас имазам. Атыѡра итаиоу амшә еиңш. Игәы тынчуп. Амра халаанза дыцәоуп», – ихәеит Абзагә, дизагъуазу, мамзарггы Тәмел убас дахыыкоу азыхәан диташыыцуазу узеилымкаауа. Ацқәа шәпа-шәпаза, Тәмел иңьаргәал аанда иакәшаны иакәыз амағ ларкәны, ашьа-пы ылытцак иаатцахитцәеит. «Амағ ихытцәеит иңсы штәз. Аха ас икоу иахаггы рынхара иахажәауеит». Ашьауардын ац еиңш еикәатцәан, егыхәахәан иеигәышә аңынтә. Изызкыз-



ггы акы акэын урт аѡбагы: ашьауардын апында, зыпсы то шэарахк ма псаатэк ажы иаланатцар акэын, икато иѡеиуа цъара тиаак ныхнатѡалар акэын айгэышѡ. Бзиа ибон, еснагь имахэар иахаршэын. Ахэы кьакьаза, импытымцэраарц ацхахэ ахышны ирцъаѡон, лабашьак иаадымѡыло ироууан. Абцъарсгы мыругасгы иеигэышѡ акэын еспхынра, ацсаса иманы, ашьа данцоз иигоз. Ашьахэа ракэын уеизггы Абзагэ ипцстазаара зыдхэалаз. «Иаанагозеи ашьжымтан Аминат илхэаз? Ухы иакэыхшаны иршѡ, икажъ уеигэышѡ. Изыстахузеи сыжѡахыркэа, сукэыхшоуп, смахэаркэа рымамзар? Убасоуп айгэышѡ аныркым ишызбо дара снапкэа рхатакэа».

– Икалазеи, Тамел, аѡны адѡылтра уцѡуадаѡхазшѡа збоит, ушьтахька угэы хьаауазар, уаангыл, – ихэеит Абзагэ лафшақэ, абжъаапны Тамел аѡны адѡылтра иаха изымарианы, иахьа дадхалазшѡа.

Агэашѡаѡ данааи, итчаа-тчааза иказ иблацѡакэа мчыла еикэыхуа, игэлымха цѡылашьшьза, Абзагэ днеиѡапшын:

– Изакаэзеи, уара, угэы иалоу? – хэа днаиазцааит. – Икалазеи, ариакара игѡгэаны изѡутуази, умхы арахѡ талама?

– Указ, Тамел уцсы шьа иахьак. Деилахоуп хэа расхэап сахьнеиуа.

– Сыпшѡмапхэыс лхала дсызныжъуам, дсыхьчоит хэа ихэеит хэа сызрахэа уахьнеиуа, – ицѡылашьшьза лафк неихэеит Тамел, Абзагэ дишьтагыланы дахьнеиуаз. – Уара, Абзагэ, уаѡ кэыгак уоуп, арра, аибашьра, акрухугеит. Аказы суазцаауеит, ишсоухэара.

– Изакаэзеи, Тамел?

– Уи уасхэаанза, исгэалашѡаз, аѡныка уааихэагы уасымхэеит.

– Ицеггы ханынаскьалак исоумхэои, узырццакуази! – даапышэырччеит Абзагэ, усеипш ико ажѡакэа игэыла игэы ишалымсуаз идыруан. – Усазцаа узсазцаарц иутахыз.

– Шьыжымтан усура шэнеи хэа абригадир ихазѡимтуа аамтак хахаанхару? Ашѡлашараа хазы ханыказ иамуит, уажэы иамуит. Ашара адѡы ишаакэлалак акэыкэыхэа ѡытуа днахалалоит абригадир. Изака усуроузеи икоу зиҳэаз иахьа?

– Иацы ианихәоз умаҳазеи? Хқыҭа аихабырагы аар ҕалап. Усс иаауа узымдыруазар, ужәәа иқәҭаны иаауго аиха зуҭахузеи?

– Аигәышә шукыз анызба, аиха шыҭысхит. Цлак ашыапы амаҕ напыругар, сара сеиха аҕыҭасырхап.

– Аҕәыҕара ухәеит хәа, ашәләшараа ираҭугазеит иа-хыак, – илафны ихәозшәа, далагеит Абзагә. Иамхахәеит игәы иҭаҭәҕыаз. Ашыҕымтан иҭхәыси иареи еимаркыз, ҕамел има-цара иакәым, ахабла зегы ирыхтнйҕон уажәы. Игәылацәа рызгәаара, хараза игәаҭаҕ иҭәахыз, инхыжжны иҭәааҭшит. – Аашыара ухәеит хәа.

– Иаҭсам акәымзар, аусушыа зеипшроу шәсырбарын, – ихәеит иаха дҕыхан, ихгы ҕышыҭыхны ҕамел. – Сара саа-шыара сара сныҕәнагоит. Аха уара угәыцыхцыхра, уара иу-ҭырхагамхааит. Абжыаҕәаа дрықәҕыҕны зҭаҭа зсаз хәа, ажәлар урықәҕыҕны, Абзагәхеит... Ха-ха! – хәа гәала-ччаб-жык нҭицан, иажәа намыгзакәа, иеааникылеит ҕамел. Бзиа дибон, хәҭыргы иқәйтҭон уи игәыла. Бзиа дибон илах-ҕыхразы, иажәа ҕәыҕақәа рзы. Еихарак пату иқәйтҭон, азәырҕы ирыгәҭыхаз, аха шамаха азәгы изымхәоз, Абзагә аизарақәа рҕы дҕагыланы иахыхәоз азыхәан. Цаны, уи ииашахәара акгы злымҭуа, иаҭсам усны иҭхыазон.

«Азлагара алуқәа дрыҭоуҭар, инышыҭкәыцәаа игап», – игәахәт Абзагә изқәа дахыкыдыҭшылоз. «Дааизар ашыа дықәын. Қыаф идыруан ашәләшараа хәҭсаса. Зәы зҭырхыз аеуаҭ диҕызахеит, аҕыҕыхәа дыцхауеит». Абзагә изгәаареи иҭашыыцреи игәаҕы инеилаҭәон ҕамел. – Избац уакәым, иу-хыыз сыздыруам, сгәыла, – ихәеит ибжыы ныҭганы.

– Иубац сакәымкәан, исыдубалазеи? – ишитахзамыз ибжыы иҭәдуцәахеит Абзагә. Ихахәда аарнааны, игәыла днеи-ҕаҭшит.

– Уиаҕара уҭзыркыазеи, цәҕыарак аҭаҭаны иуасым-хәеит. Акыр уаргәамҭуазар, иухәар, хәхыухәаша хдырыр, ххы хәигзом... – Ашәләшараа зегы налаҭаны ауп ишихәаз ҕамел. Иахыеигәылацәаз, рыцәҕаа рыбзиа ахыилаз адагы, урҭ аҕ-хаҭәак еидызкылоз даҕакгы ыҕан. Ғышықәса ракәын

қарала ирыбжъаз. Қышықәса рыла деихабын Абзагә. Цаны, убарт ашышықәсак акрызтцазкуаз шықәсқәахеит. Иқәра атцанакын, айбашьра дыргеит Абзагә. Зынзаск даҕа уафханы дхынхәит уахынтәи. Тәмел иешазықәитцоз, сықәра атцанакуа сшаақалалак айбашьра сцоит шихәоз, айбашьра еилгеит.

– Шәхы шәахәала, сара сусым, – ихәеит Абзагә.

Тәмел игәы иалымсзеит. Азин иман Абзагә усеицш ахәара.

– Уғтышьала издырит, ушьара уқәкыаны ушықоу. Утәазар угыл, угылазар уф хәа, Нарцыхьоу ғитуашәа, убжыы өтуцалон абжъааңны, иахьа ууалк сықәызшәоуп шәғутыз.

– Уара иумаскгәышьоузеи...

– Арғаш ашьтыбжә ала иудыруеит иацлоу иагхоу. цсатала иаххәозар, Абзагә, ашәлашараа уара узыхәан ихәхәтәқәоу рацәоуп, аха уара уафы хыхәак уоуп, цьарггы ухәы таурхом. Анымха-хымтәа Зафас изыхәан иқәхтцә напеилацса, уара иабауатәоу. Атаҳмада Кыцаггы убасоуп игәы ишаанаго.

– Уара иабоудыруеи уи игәы иаанаго?

– Узбахә халацәажәон уажәааигәа.

Рапхьақа ирзыцшны игылан зықәрахь инеихьаз, зцатца шлақәа уажәы-уажәы иртәиуа аршара бзиа избоз, анхәа нага Қатмаси, уажәааигәа аррахьтә ихынхәыз арцыс Тараси.

Ацсәәқәа ааибырхәеит гәынчыхь зыбжъамыз, зыцәгьа-зыбзиа еилоу айгәылацәа. Рлаф кьәғқәа, ражәа цхафырқәа анеимырда, рқышәқәа аччацшь нықәбан, еилагылан рымәахь рғынархеит. Рцашьала мацараггы иудыррын изызцоз аус ргәы шазтәмыз, иқарымцар, имцар ауам хәа ицхьазаны ицон акәымзар.

Уамак имнаскьацқәа, шытахьқа рғынқыло, уаанза изла-цәажәоз инацыртцеит Абзагәи Тәмели. Ари аицәажәара цқьа дазызырфырц, дазхәыцны, Тәмел иааихәо ажәәқәа зеггы рхы ахьцо еиликаарц итахын Абзагә. Иара изыхәан уи акратцанакуан. Еиликаарц дашьтан иғәғы иарымхәо, иара изыхәан аҳаблағ иқаз агәаанагара. Еихарак аилкаара даргәақуан, азәыр гәғарас иххьазар Қаймацхани иареи реи-зықазашьа. Иара дахьтаацәараз, ихшара аайдфыло иахьива-гылаз аамышьтахьггы, ажәлар рыбз дзацәшәоз, уи апқхәысеи-

ба лхатей иарей еиѡызцѡан. Иаѣамызт ишакѡым лыхѡаѣшра. Идыруан ашѡлашараа азѡырѡы ишианармыжѡуаз уи атцас аилагара. Зегѡы ишрахѡуа ажѡакѡак неимырдаргѡы, рымаза рытѡырдыраазшѡа, игѡы инаѣон. Иахѡакѡызѡуаз атцкысгѡы, иеицѡдырзыр хѡа дшѡон. «Ажѡлар рыѡз шаѣа ихѡшѡу, уб-риаѣара иагѡышѡамуп, иѡыза анышѡаѣ дыхѡшѡашѡаанза, иара... Анышѡаѣ дыхѡшѡашѡаанза... Каиматѣхан лхатѡа иѡсы антѡзгѡы исхѡахѡан, анхаѡы изыхѡан раѡѡа анѡѡа дишеит, анхара-анѡыра атцкыс, мариала ихѡ ахѡныѣкаигаша иашѡѣоу азѡы дипѣхѡысуп акѡымзар хѡа...» – Ѣмел дшизызырѡуазгѡы, ихазы игѡы дынтѡаѡажѡеит Абзагѡ.

Ѣмел изыхѡангѡы акратѡанакуан, ишымгѡыгѡоз иналана-гало, зхѡ дыртѡысыз ари аиѡѡажѡара. Дааигѡазаны Абзагѡ иванхѡз агѡылаѡѡа дыруазѡкын иара. «Уара, абри угѡыла, Абзагѡ, дзакѡ уаѡузеи хѡа азѡы дсѡзѡаар, исхѡаша цѣѡа исѡы-дыруам...»

– Уаѣа иихѡазей атѡхмада Кыѡа? Ишѡхѡакѡазей сызѡахѡ шѡахѡалаѡажѡоз? – уаанза ирхѡоз инаѡѡаны, Ѣмел диазѡаит Абзагѡ. – Саныхѡѡалак иѡегѡы аѡѡатѡѡа шѡоуп. – Апсра абла иѡамѡыѡ, ѡмазарак зламсыѡ ауаѡы гѡгѡа, сыѡ-сыр сзыѡсоу жѡѡп хѡа шихѡауа еиѡш ауп саныхѡѡалак хѡа шихѡаз Абзагѡ. Уѡасоуп Ѣмелгѡы ишеиликааз. Уи ажѡа хырыѡ азимуит.

– Абла зегѡы аѡоит, аха иара ахѡѡа ихѡсло атѡѡы абѡзом рхѡоит, Абзагѡ. Апхѡызѡа хѡѡа дѡозар, хѡѡаѡызара хѡзу хѡа еихѡбыс ашѡлашараа иахѡшѡуада? Уара. Ѣыѡѡа рыгѡѡѡа нибархар, еинзыршѡѡ атѡхмадаѡѡа рхеидкѡыла аихѡабы Қѡач Кыѡа уара уивагылоуп, – даѣын Ѣмел. Ас аѡѡажѡара иалаго-ит ашѡлашараа, уаѡы игѡы иамыхѡаша, дара рхѡашѡа, улахѡ апхѡзы алызхша рхѡарѡ зѡаны ианрымоу. Иихѡарызеишь хѡа дыѡшын Абзагѡ. «Хѡара абас ушаабѡз, уаахѡны, уѡыза ѡѡиа иѡѣхѡыс ишуатѡамыз ала улыхѡаѡшит хѡа ансеихѡа, ахѡ сгѡыдитѡеит». Уинахѡыстѡи иѡѡѡазаашѡахѡз азхѡыѡрагѡы даѡѡшѡон Абзагѡ.

– Иухѡарѡ иутѡхузеи, Ѣмел?

– Ушыкоу ауп исхәо, ухазыхәан акгы уацсам. Аәстаа илымха цыгәоуп, ахцәара хәа иухәаз, баша угәааны акәзаргы, даеазны иуфьтымкһан.

– Уи акәзар егьоурым, – ихәеит Абзагә. Иаха иеааир-тынчит, ахцәара ус башак акәышшәа. Абас ицәажәоит агәыла изыхәан абзиара зтаху. Ашәлашараа рыфьнытқа убаскак пату акәын аигәыларә, анхафы ихцәажәозар, ирахә-ишәәх, ифны-игәара, анцәа ишихәара дыкоуп хәа ихцәажәо ишне-иуа, ма изакәытә гәылацәоузеи, урт рфызцәа агәылацәа змоу атцла амцан дтәазаргы, уаха итахым рхәоит. Рхабла далтцны, рызгабк хатца дцозар, мамзаргы рыцкәынк пхәыс дааигозар, фыц ируацәахаз ртаацәа зеипшроу, изакә уаау, иркәзшьоу ианазцаауа, ихадароу зцаарас ипхьазаны, ишпеизыкоу игәылацәеи дарей хәа нацыртцит. Иакәым кәзцаз, ма залым-дарак иакәшәаз избәхә ианалацәажәо, уаәтцас икоу, акыр еилызцо, икаитцо шееим иазхәаша гәылакгы димазамзи рхәоит. Шәышықәсала инеипынкыланы, шьтрак итысуа ар-фаш иаанахәоит иара аказшьа. Иахыласуа, иахьтаеәе, ацакһа ианадсылалак, икәагыежыны, аеыртынчуа амәа фыц ахьацшааша, ашышьыхәа иахьцатәу, ишынеибакәу зеггы иара «анәпала» иканатцит. Уссгы иамоу акы затәык ауп – убарт реиламгара.

Шәышықәсала реиланхара, лахьынцала реипшра, хыца-шьа амоуа, еилазго, уарей харей харахә зеилахәуам хәа наиархәартә рхатәы цасқәа, рхатәы ламыс рцәит, иршьала-шьынит ашәлашараа.

– Исызгәамтазакәа угәы нысмырхазааит, Цәмел? Сашьцәа реипш узбоит схәар, ишудыруа, ешьа дсымагәышьам. Сие-шьара икәз руазәкгы, хьымзгыла дныкәзааит. Саразәзатцәык абрака сшәыларшәуп, – иаалыркһаны агәыпшқара нацитцит Абзагә. Фы-шықәса, хышықәса раахыс атагәтасрақәа, дзын-кһаз-дзынцаз зеггы изеизыкәкәеит. Шаkantә даргәакһьаз, аха ажәала азәы иеихәа акәым, инирпшырцгы итахымызт.

– Азатцәра атәы иацутцаз, баша иухәеит. Уаб иашьа ица уск дакәшәазар, уара иухарагәышьоузеи. Азәгы аепныхәа уитом уи азыхәан. Уи уаб иашьа ица Зыкәри уарей еидкыла-

шыас ишәймоузеи! Амахагыра ихыт Зыкәыр. Ибзыцәахәшья длыхнахәаит. Ашьеи агәыпхәыхши еилеитәеит. Иудыруа усуп. Сара иуасхәарц истахууи акәым, сгәыла бзиа. Уара, угәы иалымсын, мацк иахуркыацәоит. Зегы шыкоу указар, уиакара аахагы уоузом. Амцхә ифәа аеы, ма ашша аграцәеуеит, ихәжәоит, мамзаргы ишнеи-шнеиуа, уаанза атыхәа иахьнарцшуаз аеқәагы изывамгыло, инадихоит, – дизагьшәа, диқәгәығны, дизгәдуны ихәазаргы, Абзагә дзынкыаз-дзынпаз, уажә ахцәарафы днаганы дхықәзыргылаз зегы ихата ихаратәуа дцәажәеит Тәмел. Абзагә урт әжәәкәа инартәуланы дрызхәыцит. Игәалашәоз рацәан. Мап зцәикша, дызцәыпхашьяша иихәаз ма икаитцаз хәа акгы игәаламшәеит.

– Згәы цаз, инасыпгы цейт рхәеит, иумахахьеи Тәмел? Улымхацәкәа уқәыжыны, ахәхәабжыгы умахауа, унеилахәоуп исоухәо? Ус сабгы дыкамызт, саргы сзыкалагышьям, – имахәар иахаршәыз айгәышә нтарс иааникылан, иацхыака қәыцқәак ршыапы итикаарц днеиуашәа, дласны ифәынеихейт Абзагә.

– Хәхәабжыгы умахауа ихәахит... Ихәхәадашә умхәоишә? Зегы шыкац икоуп, азәгы дымцсит.

– Ихәхәада ухәоу? – ашацахәа даахыахәит Абзагә. – Абри хәхәоит, аа, абри! – итацкәым адыжә-дыжәхәа игәы инкыдикшәлеит. пытрак Тәмел дихәацшуан. Ашырхәа даахыахәны, имфәхь ифәынеихейт.

– Сабгы ус дыкамызт ихәахит! Цәгәа изейгьхейт ус дахыыкамыз. Ажәлар хышәмыртәалеи, сара мыжда. Ихазыхәан акәзу, хара хыхәан акәзу излагара луқәа ипсы зрыхтнитцоз, уи заманалатцәкыа иаадыруеит, – Абзагә инаишьтәихәеит Тәмел. Ацәажәара дшафыз, иқышә дынтасызшәа, Абзагә абас дипырт дахыцоз Тәмел даргәааит, ииуазеи, сатәаимбои, сара иацәажәара сафуп, иара изқәа сеиайрхейт ихәеит игәанала, нас иаарласны игәы неитеикын: «Иацәажәашья сақәымшәазар акәхап. Икалап, сара исзымдырзо, гәтыхак имазаргы. Усоуп хара хшыкоу, ауафы ағыарахәа дахыынзахалагылоу дзыпсоу хаздырзом», – ихәеит Тәмел игәанала. Амсылманра, ақырсианра хәа иарбанзаалак, динхатарак игәафы ины-

ҕаигомыт уи анхааы, аха иҕазшыеи ауаа дшырызҕази рыла, ажэытэан акэзар, дқырсиануп рхэалон. Игэы изырхыыз ауааы ианаижуан, ацэгъара изызуаз ацкы ахыизиушаз дашыталомыт. Ашэлалашараа зегы ирхэо, аха, шамаха, азэгы инаимыззо ажэаҕка, «Уаҕа чагыала дшы», ииашатцэканы иназыгзо дреуан. Имыццакреи, саашыароуп сыҕсы зку хэа дзыхлафло игэтынчреи, насгы убри, ацэгъара изызуаз ацкы изымуреи ирыхканы атэы илазтдоз рацэааын. Убригы хэаас икымыт иара, наҕ инаиааижуан, «Дасу дзеипшроу ала дцэажэоит», – ихэон игэанала. «Иабаухэеи?» – хэа ианиазтаалак, иахыхэаз хэа акгы изхэагышыомыт. Ауаа уахыржэуа акыр иухэома хэа узлазтаарызеи азых? Ус аҕсабара иашеит. Иаҕхыаҕа дна-хараны, амаҕ архра иеазирхиозшэа, зеигэышэ мазеины икны инеиуаз игэыла дышишыклацшуаз, иаалырканы игэалашеит Абзагэ айбашырахытэ даныхынхэ дышитцашыыцыз.

Инхара-инцыраҕ акэзааит, ахаблаҕ иара Тамел иааста, цэгъарак, бзиарак аҕны унеишь-уааишь хэа Абзагэ иаха иахыархэоз, иаха хатыр ахыкэыз акэзааит, цъара аказын дитцамшыыцыцыт, убаскан, айбашырахытэ даныхынхэ дышитцашыыцыз еиҕш.

Егырт ашыыцрақэа зегы шыыцра бзиақэан. цхыаҕа иҕхьоз, гэхэарак иззыртцысуаз шыыцрақэан. «Анцэа иҕшьоуп, ааҕтаа илымха цыгэоуп, иҕхэыс дыҕшзазар, еснаг дызгабушэа дыказар, саргы сыҕхэыс сара сзыхэан дыбзиоуп, ахшара имазар, саргы исымоуп, насгы иара ихэыцқэа реицэа атцара рҕом сара стэкэа, нхаралагы сеитцам», – ихэон игэанала, урт ашыыцра бзиақэа, хэашырак назлоу шыыцрак нарылашэар. Аха ихамыштэа иаанхеит, Абзагэ айбашырахытэ даныхынхэыз аены игэатцэҕ, краамта измырцэо, иытцхахаз ашыыцра бааҕс.

Егыашатцэканы, иқэла зықэлоу ицаирзуа, изара еихышэашэо, ижэаахырқэа цэаеаза, ибла гэытбаақэа тыҕхаауа, мыцхэы дыҕшзан, деиҕекаан аены Абзагэ. Цас ируазшэа, цкэыни зҕаби еизаны, аусхэартэ аштэҕы иҕшын. Абылреи амцеи иаргы шрылтыз мэашыо, ацэа ахыппы, еиқэатцэаза, иркэаталеиуа чамаданк икын. Егы ицнапык, цаха шкэакэала

иѣахэаны, ихэда ихшыын. Ишьнел цэыш кахэхэа, иаѣхэа, зегы ирбартэ, датчаырбо, еикэаѣхо, икнахан орденк. Иахэагы иғэалашэоит, усқан Абзагэ иорден азыхэан ианиазтцаа, урыс бызшэала, ибжыы шытцаны:

– Орден Отечественной войны первой степени, – шихэаз. «ѣоукы иеигэыргыатцэа иааччеит, даѣа ѣоукы, аурыс бызшэа ускак изыымдыруаз, кааметк аанагомашь хэа, иихэаз иназхэыцит. «Аусхэарта аштахь дааианза, хымпада днымѣахытцны, имагэқэа ирыцқьеит. Умбои ишыцырцыруа! Дымеырбои, иара имацара иакэушэа, алемсаа кэыбаса иқэызтцаз!» – ихэеит усқан игэанала, Тамел дахыглаз.

Иара, Абзагэ, аибашыраѣы дтцак нагзаны даныхынхэ, акомандир иѣаѣхэа дгыланы, арапорт кайтцозшэа, аѣсшэа зеихэоз рѣаѣхэа дгыланы, арапорт кайтцозшэа, аѣсшэа зеихэоз рѣаѣхэа иееидыпсала дѣагылан, ихы шытых, иеырѣагыа акэын аѣсшэа шихэоз. Азэы аѣсшэа иахэаны, ѣазэ иахь даннеиуаз, ичамадан цэа-хыѣѣы, амѣа хара дықэлосшэа, инаргыланы, иаашытхуан. Инапы хэын, аха имыхызоны, цасхэа ихэда ихшыызшэа игэы инарбеит Тамел. Азэы даагэыдыкылаѣыѣхэаза, инапы инахыкысыр, илахь ахыеимаирѣахэуазгы, дрыцхаршыарц икайтцоит хэа ақэйтцеит.

Ахаблаѣы иеикэлацэаз, ма шықэс маѣқэак зыбжыаз, зшыапқэа хырқыақыа, еибарыѣуа агэарабжыара ибжыаз, ахаѣқэа ѣшааны еицталоз, агэылацэа рутрақэа ркны ашыыр еицызгычуаз, нас, аибашыра ианалага, хэылпазыла ахэаѣы еизаны, ианрызхалак, рықэра атцанакуа ианыкалалак, абѣяр шытыхны, Аѣсадгыыл ахычаразы ишцаша, афашистцэа шырышкэаша хэа ирылацэажэақэоз рахытэ зегь раѣхэаза аибашыра ицаз, хыызла-ѣшалагы ихынхэыз дыруазэкин Абзагэ. Икаларын, Тамел имацара иакэмызтгы уи абырсаатк азыхэан Абзагэ шыыцрала ихэаѣшуаз.

Шыыцра бзиала ихэаѣшуаз Ашэлашаратэи ахэса хэыцқэа ракэын.

Аухатцэқыа чара хбыцк изыкартцеит иѣызцэа.

Иани иаби, иаб иахэшыа Ардушынеи – уи, сашыа итцэѣаншыап мызит хэа дгэыргыаны, анышэ лфарц далагеит, мчыла



илимихит Абзагә – дгәйдкыла-хыдкыло афныка иныфналаны, рызхара иацәажәаанза, деибга-дызфыда дшааз агәра ага-ха роуаанза, агәашә ахь аҕыҕахәа рышьтыбжыкәа геит «шыапхыркыаҕараа». «ьоуку акәйткәа ркыжуа иркын, ҕьоуку ашыла, даҕа ҕьоуку афы иатан. Атәыфақәа ирынкны, шытәык иманы днеит иара ҕамелгы. Ашта ишынҕеигалаз:

– Ари зфауа, иахьа абрака иааизаз, халалс ироуа, иззахшыуа, дахьцалак абас, хьзи-пшеи иманы, деибга-деизфыда дах-зыхынхәуа, – хәа атахмадцәа рныхәашьа ҕатданы, ахәда ахәызба натцишьит. Аныхәаҕхьыз гәыкала ишихәозгы, ашь-тәа ахьынзаишыуаз, ацәа ахьынзахихуаз, ихы итаҕьежьюан, ашыыцра иалтыз ажәакәа: «Сара зсакәымзи, иара ихатыпан сара зсакәымзи?» Аухантәарак убас еипш шәахәаран, убас еипш кәашаран, изахауаз изымхәарыдаз атаца днаагеит уи афнатаҕы хәа.

Убаскангы еиликаауан ҕамел ишыыцра бааҕсы цацҕәы шамамыз. Даҕаакын, иаргы икәра атанакуаны, игәамбзиара ма цәала-жыла ифархьра иахыркыаны, аибашьра дрымгакәа даанрыжыызтгы.

«Ицхьоузеи убри аахыс, – ихәеит игәанала ҕамел. – Зықәра знымцшуа Абзагә иоуп. Сара саткыс дшеихабугы, деи-цбушәоуп дшыкоу».

## 5

Афны дахьааиз, ашта дакуамызт Ардушьна. Дызлалымба-цыз, дызлалызмдыруаз ала дылдырит иахьа лфыза Уарчхан. Иаахтнылҕаҕы илимхәаз гәалақәакшлымазгы гәфарас илkit. Изакәызеишь, жәйтәнәтә аахыс зныкыр аиҕара хабжьазмашь хәа дхәыцуан. Арахь дамыртынчуа илицран лтаца ақалакь ашка дахьцаз, илызбаз акгы алцуам, баша дцаны даауеит хәа агәра ганы дшыказгы. Азәы иаалымпытихуашәа, назаза дапырцуазшәа, днахәапшит рыхара-нцыра. Маҕфахәаранза ифышьтыхны, цәымҕ цыракгы аламцакәа, еихасаны иҕатан ахьатә кәаскыа. Итацә-тацәза иаапшуан иаартыз уи аҕен-ҕыркәа. Макьана еикәатцәамхацызт ааигәа излархыбыз

ақсатә қауар. Ақстағы иршыны иааигеит Абзагә. Акәасқыа ашытаһықа ақсы заны, абахчарағ ағытәах игылан аңаңа. Ардушына акәасқыа ақаратәқыа бзиа илбон убри ажәйтә тынха. Иара акәын раңхыаза хыбрас абри ашта иқәдыргылаз.

Аңаңа рбганы иқәырхырц азықәанойп аматцурта здыргылаз. Хыбафык иафызоуп хәа ирыцхаршыоу, хаңа-маңақәак нығнахталап хәа иаанрыжыу, ишакәхалак, аматцурта андыргыла ашытаһығы, имырбгақәа иаанрыжыит. Зегы ирхаштыз ауафы затә иеиңш, ашәы ахыкәкәа, амацара игылан. Уажәадагы ус инхақәахыан аңаңа, аха иара ашқа еиҥа-хынхәуан ауаа, аамтала зан дынзыжыыз ахшара, ран лахы еиҥа ишыхынхәуа еиңш. Урт рзыңшра иашыцылахыан. Шақа шықәса ахытәуаз азәгы издыруамызт. Аисыр хыб асаба ақәтәо, ашыцламтәи ақаскыни ахиаауа, ағнытқала алғақ шатцәуаз мацара, ахы залымқыо икыцхыан.

Шықәсык ақара цуеит, Акәантәи дааны дықан царауафык. Ижақы аужыны, арқыс фархык, ауки иакәын. Мышкы хәлаанза аңаңа дадтуамызт.

– Саб ихәоны исаҳаз убри ауп, нан, – лхәеит Ардушына, иахытәузеи аңаңа хәа данлазцаа атцарауаф, – иаб дычкәына цәрышкәаза, амхаңыррахы даганы даныхынхә, ханхарта зегы абнара ахытәахыан. Быцатцас аанда алаушшыртә, абнараса ғниаахыан хңаңа.

– Амхаңырра ианагоз... уиаахыс итхыоу... – ихәан аңхызара дағын атцарауаф.

Аңса иафызаха, аиха иазцымқыо икыкыан излашшыз ахәажәбыца. Инахәаңшуаз зегы ирхәон, шақа инапы қазаз, шақа бзиабарала икаитцаз ауаста. Узалымңшуа еивтәңсаны ипан. Агәтаны еилышь-еилышыны, ахәажәбыца шыапқәа хңа еидтаны ианиңа, аңхәызба лыхцәы жәпа еиңшеит. Ахәыблы абғазара тыблаахыан. Алғақи ажыакцеи акыр шықәса еимаркуан ахәыштаара иахакнаҳаз архнышына. Икнаҳан ицә-хаңшы-цәикәараза, иаауртцысыр, асапын тцдырымшыыз ауардын алырақәа реиңш, аиғарқартақәа ағға-ғға рылго.

Ардушына дахырыхәаз азықәан мацара аңаңа ықәымхкәа иаанрыжыуамызт Абзагә иаби иареи. Инхара дахажәаароуп

убаскан аҕэантэи иааз атарауа. Ажэйтэра пату аҕэызтоз азэы иакэын. Ибласаркыақэа уажэы-уажэы иамыфрны ика-хауан. Аҕсшыацэа реиҕш, аганқэа хыдышышь, ылымхақэа ирықэхауа, хылҕа шкэакэак ихан. «Ашэшыра хаскыын еиҕш, амра изымчхауазар акэхап». Аҕацха шаҕа хахэтэахэ амоу, шаҕа ларгыла, шаҕа маркатыл, шаҕа қэырҕыа, зегы акакала ианиҕеит.

– Харахэ пхыазаны, хадгыл хадшэаланы, ашэҕэы иа-ныртцахьан, уара уакэын иаанханы иҕаз, уажэшьта уаргы ашэҕэы уануп, – ихэеит, аҕацха дахлафуа, ускан зыҕсы таз, Абзагэ иаб Гэадала.

– Хыбрас ишэымоу зегы абри рафсуеит, – ихэеит атарауа.

– Саргы ашэлашараа зегы сышреиҕу еиҕш, – ихэеит дыччо Гэадала цсата шкэакэа. Ихы атыҕ иҕҕызаап, рыцха, ари атарауа хэа днаихэаҕшит.

Аҕхыакала, ашьтахыкала, ҕазны аганқэа рахыдиасуа, Гэында-пшза иаҕхыа дгылазшэа, шаҕантэ апатрет тыхзеи. Уиадагы дзышьтаз, дзызтаакэоз рацэан уи атарауа. Ампахышькэа, ашьамхқэыршэқэа, ажэйтэзатэи, уафы ииҕахымыз ауархалқэа еизигон. Илымақэаз рацэан Ардушьна. Данқэыҕшыз лара лхата илсқэазгы ыкан. Анасыҕ данақэҕыҕуаз, ахэыч-мычы еикэлыршэон.

Итаршэны иҕэахны ылыман кэадыртцаршэ. Уи атарауа ианилырба, иан дицэызхыаны, иаалырҕыаны дибазшэоуп дшеиҕэырҕаз. Иҕы ахыирахаз даанхеит. Акэадыртцаршэ лгар хэа дацэшэаны, инапқэа аларцс икит. «Ажэаатэи ашэышықэса, ажэаатэи!» – ихэон даакэымтцакэа. Баша даҕагаахон. Еҕа длыхэазаргы ылымтеит. Амала атарауа иҕыад ианцаны игеит уи ианыз асахыақэеи, иаххэааны Ардушьна иалхэаз ажэабжы.

Атауад хэычы длаазеит Ардушьна лабду ианду. Изхан, иахтынрахы иыхынхэра аамта анааи, дынчыжэыртеит. Абжыас анцаны, ианаззеи лнапала илсыз икэадыр иатцаршэын. «Баала, саназзеи, ахтынрахы, матцуа пхэысс бызгап», – ихэеит ицэа дтачза, лаазамта. Аназзеи анхафы ишыа лылан.

Лхы лыпсы хатыр лзақэын. Ҷазэы иҶапхьа хырхэара ззым-дыруаз пхэысын. «Уара, асеипш ажэа сазхэаз, цкьа усзы-маазагэышыазаап! Сыхэда уқэтэоушэа збоит, абри, снапа-ла исны, укэадыр иатцасыршэыз уахьақэтэоу!» – лхэан, ажэырқьхэа длаханы, акэадыр инатцылжэеит.

Ардушына абри лажэабжь, ишылбоз, ақьаад ианитцеит атцарауа. «Уасиатны ма ажэа нсыжыроуп, санпслак, убри, атцарауа дыпшааны, убри акэадырцаршэ иртарц. Ацацха, акэадырцаршэ, сара, хақанатц хазегы хайцыказароуп саб иаштафы».

Бзия илбоз арцыси лареи еипхейжьтеи, базарк ахь дымцозар, уаха ақыта дналцны, ақалақь ахь дымцацызт Ардушына. Лхы ахылбаауан. Иара илымкаа, сара агэыргъара сзалапшуам лхэон. Лхэычра, лқэыпшра, лтэымта мфасит абри аштафы. Лцъабаа, лыпхзаша здымыз тцлакгы гыламызт.

Зегьрейха Ардушына илцэымгны илызхымгоз, шыбжьаанза иадамхаргы, лымацара афны аанхара акэын. Атаацаа ду дашьцылахьан. Данқэыпшыз, рабицара зегы анеибгаз, ацъахэа еилан, саси пшэымеи рыла итэын агэараца. «ьоу-кы, аибашьра калаанза, залымдарала рхэышцаара иапхейт, даца цьоукы – аибашьра иалазит. Ардушына лашьцаа руазэк ихшаз, ихата имееира иахкьаны, ақыта далымтцыр амуит. Абас, изыхкьазаалак, апсаатэ бзия реипш, имачыфхейт, ускак имфеиет рабштра. Лхала афны данаанхалоз, лгэыла пхэыс, лықела Уарчхан лацаажэарала илхылгон Ардушына. Уи лыдагы Кам, Марта, Уардахан ухэа ахаблафы икақан днацацаажэашаз ахэсақэа. Аха лара лхы лыдкыланы дықан Уарчхан.

Ашкол афнытэ ахэыцқэа хынхэаанза, лхы ахьылгара лыздыруамызт. Ашта днықэлон, абахча днытцалон. Зынгы, абахча атыхэан ижыз, лашьа инышэынтрахь дниуан, лнапы нықэылш-аақэылшыуан. Уака дтэаны, атацар игэы тнашьаартэ, амыткэма хэауа атэыуара дакэытцхьан, аха уажэгы алабжыш игэы инықэлыпсалон. Амыткэма ахэара еихарак дакэызхыз Абзагэ иоуп. Лмыткэма иалалтоз ажэакэа алаф рылихуан. Иаб ипсра игэы иалымскэа, мамзаргы дицэымгны акэмызт. Дышқэыпшыз, харада-барада ауаа ртакрақэа, ашь-

ра рыкәтцарақәа, данышәидас – аибашьра ухәа, ацстазаарафы агәаҥрақәа збахьаз уи ахатца, ақәра ду нитцны, зынарцә мџа иқәлаз, ацсышьа бзиа зауз ицсра усҥак иафәхаҥаатәым хәа ицхьазон. Лашьа дыпсижьтеи шықәсык инахысхьаны, енак лгәы изыпшаазашәа даақалан, илхәалоз амыткәма аацәырылгеит инышәынтра дықәтәаны:

– Ухтырца рқьақьа ухатцаны, ууапа хәылды ажәахырқәа пәаеаза, уахәа хәыш ду ааувахәауа, уееикәа цыџ-цыџ уақәтәаны аштә уахьынзаталоз, уахәшьа дыпсыр, цьанат дымцоз!  
– анылхәа, анышәынтра давсны инеиуаз Абзагә:

– Учақәа хыртәыжәа умақәа кьақьа иадхәаланы, уахәызба мғал пқәа афы цырцыруа, уеага афы кьақьаза аштә уа-нааталоз бхәар акы иамусуп, сахәшьадухеит, – ихәеит. Дитца-кьейт, лашьа ихьз зырцәаша акы ихәазшәа, аха илаф Ардушьна лгәатцафы, дазхәыццыпхьаза, иаҳа-иаҳа иҥьацон. Атцыхәтәан лыбжьы akka-ккахәа аҳабла иалыџуа, амыткәма хәара даакәнахит.

Ашьақәа ркынтә, аиџхаақәа ирыбжькьа, ицәаакза иасуан ацша цәытцәы. Ажәфан цқьаггы еилгомьызт, ақәаггы ауамьызт.

Уарчхани лареи реицәажәара ахьыманшәаламхаз лгәы иалан, дартынчуамьызт Ардушьна. «Чымазаџ бара ицаз, еадаиала дааргеит хәа, сгәы иалақәоу, стаца Аминат фыц данаанагаз, зны иацшьылгахьаз, аха лабхәа иихәаехьаз, ахтәара, еиҥах ишцәырылгаз наласхәарц, сгәы аасырҥычырц сахьнеиз, лара даахәны, иаҳаггы еицәаз ажәа баапс насгәйдлыжьлеит. Изахьзузеи, бхатцкы сцеит, абас шәыкоуп азыхәаноуп ауаа шәзырмаабуа хәа исалхәаз? Ауаа хәа дызфьыда? Ақыта анапхгара. Ианбыкәу уртәи хәреи хәқәибамьыргыло, усҥак хәнеишьталахьоу? Аибашьра калаанза дара ракәзамьыз ибжьы имхуа, акуләк хәа ахьз ихтәуа, Гәадала дыкәацаланы дызмаз? Хәара ххала азәыр хижәлама? Абзагә иакәзар, уажәтәи хпарсадатла цкәыни иареи мыцхәггы пату еикәырцоит. Лара лгәы иалоу Кьынтышә хәхьызыразым акәхап. Еиуацәами иареи лареи», – лхәеит лгәанала Ардушьна, нас, лџыза лапхьа дгылазшәа, лыбжьы тганы, ус нацылтцеит:

– Тәи млашыи зеибадыруам рхәоит, тәи млашыи! Бара изыбымхәозеи, Уарчхан, ибхәартә анцәа ибатәеишьеит. Уарчханажә хәа анырхәозгыи сахаануп, аха ашьтахь, бычкәынцәа, быпҭхәцәа, ианбытцагыла, ибымбои Уарчханажә аархаштит. Уажәшьта баахәны, бнасыкәымчыргыи цәгьа иббом. Аминат илымпшаара цыбышьома ханхара аазхәаша. Хҭацха ашәкәыи ианызтоз атцарауаф, изакәытә курорт тыпузеи ихәеит. Ицсы алахазеит Патыхәажә иҭа Марытхәаггыи. Мчыбжык ахь мышкы абраҭа уцсы ушьар, уцстазаара шыкәсык ацлоит, дачас измазаалак ибаргәузеи шихәоз дцеит. Ибдырузеи Аминат убас азәы длыпшаар. Илбыршозеи Абзагә? Дангәаалак, дытҭкьоит, дагьуеит, нас, игәаара анихыпсаалак, лара илхәаз аҭны даанагоит. Ажәван кеикеиуа ианыцкьахалак, ашьшьыхәа ажәытәтәи ашьтра италаны афьованахоит иаалырҭкәаны ихытцыз арәаш. Убри дафьзоуп. Уарчханхеит, бара пхәыс ҭәыҭак боуп, ишҭабзымдыруеи бара бразки сара сразҭи шеипшым. Зҭашә ҭатак ахылҭеианы, икахаз атцла, аҭсра псроума, бхатцкы сцеит.

Абри ахьынзалхәоз, аматцурта аландаф икәыз ажьахәа аакәылхын, иркәаталеиуа икны, агәашә хәычы аҭны днеихьан. Агәашә хәычы фьорны, уаахар ишынауқәхара, ашьаҭакәа ирыдгылан. «Ус дыҭкамызт Абзагә, икәшәаз, итцалаз сыздыруам. Издыруада иаргыи игәы итәшәахьазар ахтәара?» – Агәашә днаха-аахеит. Лымч шақәымхоз лбеит. Ашацахәа даахынхәит. «Ирҭаху ҭартцааит, сара саб ифны сыҭоуп», – лхәан азәыр ддәылицозшәа, аматцурта дныфнашылан, ахәышҭаара аҭхьа игылаз арымз днықәтәеит. Дтәан лцәа-лжыи лцәыхьантаны. Лара лхахәы затцәык акәын аматцурта афнытҭка ишкәакәаны уафы илапш итәшәоз.

Архнышьна, ахәыблы, атуан, акәакьаф икфәгылаз абҭкәыл, ашыла ттарҭсоз ашәындыҭәра ухәа, иаафнагылаз зегьы неибейпшны аләақ иашәхьан, пшшәык акәын ирымаз. «Ацгәы аҭа ахәынап акуеит ихәеит Абзагә изыхәан Кьынтышә – мгәацәа тысхап. Еицәоугыи инаалоит Абзагә. Убас дыҭкан агәахәтәхьымза, сыпсықәраггыи. Уажәы дабаҭоу, бхатцкы сцеит?! Иейтеихаз атцла аееимыртаҭа аусхәарта ашҭафы икәгылоуп. Шьыбжьон-

ла, аңша ахәхәахәа инаирсуа, уи амцафь днатәоит Кьынтышә. Абасоуп ишыкоу, уахәшьаду дукәыхшоуп, Абзагә, ажәлар рус. Уара иаха хьаас изыкаутцарызеи арахә нырхуазтгы? Инырхуа, инырхуа, руа-ршәаць ыказамкәа, еиқәынцәо уебит рырахә зегьы. Еиқәышышы итәтәоу азиа ааилаурфьынтыр, цака иатцәтәоу ахәашьрақәа зегьы хыхь ифхалоит. Ашәлашараагьы убасоуп хшыкоу. Ххы ахьынзаушышыуа, хагәшәымшә ахьынзаухәо хабзиоуп, ианеидгылатәу, иахзеиғьу аус иафәу даныхьчатәу, хағрарақәа зегьы аапшуеит, ғәарапара хаимп-уеит», – илхәақәоз зегьыцәкьа шиашамыз лхатағьы илдыруан, ашәлашараагьы дшырзағьуаз еихарак бзиабарала акәын. Изыхтнылкъалакгы цьоукы ирыхтнылкъар акәын лгәалақәа. Лцәа иалашәаны дықан, дук мыртыкәа, сынтәа, икалап абри аапыни аңхыни ирхымгакәа, ртаацәарафь еиҫакра дукәак шыкалоз, лара лхәашьа, рхы иалазырпшыша цьара акы шыр-цеиңшыз.

Иахьа ашьжымтан еиңштәкьа иаахтны ахцәара атәы лымхәеижтьеи акраатцун лҫаца. «Адунеи лашарахь ханбацәырцуеи... Ахапы лашьцара ханбаҫыцуеи»... – зны дгәааны, ҫазны лафны, лажәа иналалцалон, аха астәкьа... Каиматхан лтәгы налзацлазар акәхап уажәы. Иныцыф-аатцыфны ирхәақәо, рыбз ахы шышьартә... Уи акы лхәаргы, дыпхәысми, беилазгаша Есма цәыхьмыт лоуп. Нанду, саб Каиматхан бзиа дибоит лхәеит ҫенак. Унан, бхы бсеит, изакәызеи ибхәо, иабаабгеи уи афьыза ажәа, ибазхәада анысхәа, сара схата игәастеит, ҫенак Каиматхан хашҫа данаатала, саб иеигәышә наимпытшәаны икашәеит, иихәара ифамшәо дқаңшьхеит лхәеит. Лыбз лфь иҫаскәақәап! Аңхәысеиба мфьык лзааигазар, аандак шытихзар, агәыла, аҫынха иуалыз ҫаитеит». Зны ашьжымтан лгәазхара дзылмацәажәакәа дызпыртцыз Уарчхан иналалхәон, даҫазны – Абзагә дилацәажәон гәаныла.

Ашколахьтә ахәыцқәа макьана ишымаауаз, ишцәыкьаз шылдыруазгы, анаарахь, иахьынзалбарҫаз амфәхь даанаңшит. Азәгы дыкамызт. Анафстәи ахәафь иқәгылан Уарчханраа рыфны. Сасцәақәак неизар акәхарын, аума ҫартцон рлақәа. «Цхыраарак лҫахызаргы, Уарчхан акынфалажә...

Рыфны уажәаны пхәыс дыказам... Цасхәагы сцазом...»  
Лыблақәа уи ашта инакәганы, дара раштахь данаахьапш, аика  
пшандага еилыграаза, ахы нархәы-аархәуа, инапшы-аапшуа  
ашта икәтәан ашамыхьажь. Ардушына убаскак илцәымыгхеит,  
аршәашьатәкьагы дакәымшәеит. Лабак нагәыдцаны, ашта  
итылцар, иахагы еицәазу, илымбазазшәа калцар еигьу лзым-  
дырит. Ахы наҭа-ааҭо, аҭба зхытцны иапылозшәа, имшәазакәа  
лара лышка иааскьон аҭсаатә мышьтацәҭа.

## 6

Ашәлашара иалсуан зиас затәык. Егры, Кәыдры, Бзып ухәа  
Апсны иагәылсны, ркәарақәа ркны аекәа урфьртә, рееитцых,  
амшын ахьицо азиаскәагы азиас рыхьзтцаны. Ашәлашара иал-  
суа Чагьыргы азиас узахьзцагәышьом, аха дара ашәлашараа  
убаскак иазыгәдууп, арфаш ма акәарацча хәа азәы иазихәар,  
рхабла зегьы ацәа ҭиҭызшәа, рхы иакәыртцон. Ажәытәан  
аигәылацәа еилаланы, мамзаргы еижәлантәкәоу ирзеипшны,  
азлагарақәа тадыргылон, Асовет мчы анышьақәгыла, ахатәы  
злагарақәа карыжын, ирзеипшны алуқәа ҭба ахатцаны, зла-  
гара дук тадыргылеит. Иахагы иазеигьхеит Чагьыр. Ажәытәан,  
ақыта иалсны ицаанза, быжьба-ааба злагара арлагар акәын,  
уажәы знык ала иалгон. Ашыла рзылаганы, акрахьырҭанатцоз  
азыхәан мацара акәмызт ашәлашараа Чагьыр бзиа изырбоз.  
Ирацәан уи ахьрыхәоз. Аҭшахәақәа ркны ихәуан рырахә, ха-  
раза, ашхәа еибаркырақәа ркынтә амҭы, афнымаҭәахә злырх-  
ша, кәуарс идыршьаша аҭсатцлақәа, ашәкәа, ахьатцлақәа аа-  
нагон ианхьтцлак.

Аназзеи илфызан Чагьыр ашәлашараа рхәыцкәа хзыхәан.  
Амшынкәеи аоканкәеи ирху ашәлашараа рҭеицәа раҭхьаза  
азсашьа дзыртцада?! Чагьыр аҭа харакырақәа ркынтә акә-  
зами, хыла хәаҭауа, агәымшәара ахьхалахаазоз? Ишәхәа,  
Ашәлашара иалцыз арҭарцәа, убрака, Чагьыр азиас акны  
акәзами раҭхьаза хәхьалагаз аҭшаара? Ишәхаштма, аҭа  
хәкәгыланы, азышьшыра хыла ханасуаз? Хнапыршьышыуа  
ихаҭшаауан ашьантцәа. Ахәхә баша ҭызгоз:



– Унапы аблит, ишакара шыанцоузеи! – хэа хайхыччон. Еитах хыла дасуан, избанзар дхэычын, избанзар иман агэыгра ду. Чагыр ахынзахацу акэзар калап ауафы хэа ххы иазах-хэалар азин ахынзахамоу.

Ашэлашарантэи улбааны уахбаанаскьо, наараны, ишыа-кыастаны, иаакэыршаны, иатцэала италахау ашыхакаа афы-кэыршаны, иштан хынжажэака геқтар адгыл иашара. Чагыр ақшахэа хэа иашытан. Ацэкаа акэатан анрыцрархэалак, аарла ихаргало инааран, аха убас ишыказгы, ашэлашараа рзыхэан уи адгыл иашаран.

Ирхэоит, ажэйтэан, Ақсны аңыкэреи аанагаанза, ашырзи ахэызи аныларцоз, арака инеиужыны аратцлакаа гылан, какан кэыбартан хэа. Уажэгы цыара-цыара иубоит ихыжэжэарахза игылоу аратцлакаа ршыапкаа. Ашырзи ахэызи, акы имаңны иларцон, избанзар еихарак фатэыс ирымаз ахш-хырцэи акэаци ракэын, ѡбагы, урт ахыларцдалак ииуан, уиакара аңхарреи адгыл цсылеи ртахымызт.

Ашытахь, Ақсны аңыкэреи аныкэнагала, абри адгыл еихша-еихшаны, таацэа-таацэала, жэла-жэлала иргеит. Дасу ихэтаа ицэагэон, арцэыра меигзарахда иеицон, ажракаа хэхэа-хэхэаза иалидон.

Аколнхара анеифыркаа, Чагыр ақшахэа зеиңш мхырта-хеит.

Азлагара тазыргыларц згэы ицоу ауафы, азиас зеиңшроу, мчыс, лшарас иамоу дазымхэыцыр шамуеиңш, ашэлашарауаф аэкономика дазхэыцырц, аколнхара ахарцыи алагалеи зды-рырц зтаху, зегы рақхыаза дазхэыцыр акэхон убри Чагыр ақшахэа. Абри бзианы еиликаауан Абзагэ. Аибашьрахытэ даныхынхэ, арахэ рхақымра азыхэан акурскаа рахь дрышь-тит, дшаахынхэытэкаыз, азхэыцра далагеит Ашэлашара реиха иазеиғыыз, зыда цсыхэа амамыз – арахэ, нас ашыхымза раа-зара мацара иазку колнхараны икаларц.

Ус казшыас иман Абзагэ, инапы злеикуаз, илшара зегы адитцон. Иажэа иалан еснагь: «Унхафызар, уашта аталара уафы деигэыргыо унха, ухычазар, урахэ хычакы ирахэ иреи-цамхароуп», – хэа.

Итцара хэычы ихы иархэаны, ашәлашараа азәык-фы-  
цъак ицырхырааны, аколнхара алагала, аекономика иахбын-  
заилшоз итцдаит. Ипхъазеит шака тонна ацъыкәреи аана-  
шьтуа Чагъыр ацшахәа. Уи ахкаара, ацәағәара, арашәара,  
аҭагалара шака цъамш ақәзуазеи? Анхацәа цъамшк азыхәан  
шака-шака килограмм ацъыкәреи рыртәзеи? Шака азынхозеи  
ахәынтқарра? Ацъыкәреи алатцара иақәыхны, тәартаны ио-  
ужьзар, ҫынтә иурхыр, шака тонна атәа аанашьтуазеи? Иаа-  
нашьтуа атәа шака хы арахә азныкәгозеи? Ашьамака рацәаны  
иананыртдалак, шака килограмм ашәи, шака тонна акәаци  
алартцалар рылшо икалозеи?

Зтцаарак даҭеа зтцаарак ахылтцуан. Цәхъак зынрак шака ки-  
лограмм атәа атаххо аилкааразы, егъырт аколнхарақәа рахь  
дцеит, дразтцааит, аха икалаз уиоуп, арахә змаз аколнхарақәа  
Ацсны агаҭа қытақәа ркны акәын. Уака арахә Ашәлашара  
акара атакра рықәшәомызт. Асы зынзаск иахьамузозгьы уба-  
рын, иахьауазгьы лассы ишьытцуан. Ашәлашара асы анам-  
уаз, уаҭәашәпара ианышьтамлоз зынра рымбацызт. Еикә-  
шәы ишьталон хҭа-пшьба мза. Ацсаса ауужьыр қалон, аха  
азынра зегьы иҭакны иныкәгатәын ашьамака. Убри ақнытә,  
ипхъазатәхеит агаҭа ақнытәи аколнхарақәа рҭы бжьаратәла  
уахыки енаки жәык шака килограмм атәа азхоз, нас убарт  
амшқәа ирыцуцдар жәамш, ҭажәамш, мызкы, ҫымз... Уи  
жәкы, аха ҫышә, хышә жәхьа ркны иназар, шака тонна атәа  
рҭаххозеи? Артқәа зегьы рыпхъазара мариан аекономист  
изыхәан, аха Абзагә, анапыла злагара дахозар акара, да-  
раацсон. Иазхомызт идырра, ацхыраара изташаз, уаҭцас  
цдарак змаз ақытан уаҭ днымхеит.

Абарт азтцаарақәа зегьы, иара иахьынзаилшоз, рҭак пшаа-  
ны, иара ихәашьа, ипачкәаламны, ақьаадқәа инарнитцан,  
рапхьа изирбаша, иахьыгаша азхәыцра далагеит.

«Иаха иабеилыркаари, иаха иабахатцгылари?» – Хьаа ду-  
ла лцәа иалтцыз ахшара ауаа дыдлырбарц рапхьаза зыҫны  
идәылтцуа апхәыс лыхшара дшихымзызаара, ииҫыз ақьаа-  
дқәа дрыхзызаауа, еидкыланы Акәака дцеит. Дтцаа-пшаауа,  
ақыта нхамҭа аминистрра ахьықаз дынхалеит. Аррахьтә

дхынхәижътеи ышықәса штуазгы ашәлашараа рхәашә, «ифицарцки» матәакәа ишәимхыцызт. Имагәкәа, ақалақь аҕны дшааиз еипшдәкьа, аимаарыцкьаф иҕны убас ирыцкьеит, апатцасартаҕны днеин, убас иҕатца исеит, убас духькәак икәыртәеит, дермантинла итаҳәхәаны, «азамәкәа» тчааза иҕаз ашә аартны, адкыларта уада даныныфнала, амазаныкәгаф пхәызба фырт лырган, лчабра лпынца иадкыло, дынцәытдаччеит. Дхәацыхәапшьха днечицралеит Абзагә. Амтәыжәәкәа иҕо, игәышьтыхгаха дыфназгалаз ихы иамхабзиара наихкьа ицеит. Бҕалартак дықәгылазшәа, игәы нтаҳаит. Ишьтахька дхынхәны, ддәылкьаны дцару, апхәызба хцәы еикәатдәа самсал дшихыччаз изеилымкаазазшәа катцаны, иапхьака ифәынеихару изымдыруа, дахьаатгылаз даанхеит.

Ифицар мака кьака ааирееин, акомандир иҕнытә пхьака хәа акоманда иоузшәа, ашацахәа днечины, апхәызба дналыдгылан, аминистр ихата иахь дымнеир, димбар цсыхәа шимам налеихәеит. Еиҕах дынцәытдаччеит апхәызба. Уажәшьта лафкгы ихәартә ишьара дықәлахьан Абзагә.

– Икоу бымбои, быххь згеит, сахәшьа, сара қыта уафык соуп, насггы ақытақәаггы зеггы еипшым. Изахьзу бымдыруеи аҳапы, атыора? Убас икоу мышәтыфрак саатыцны сааит. Смагәкәа убас икьашьын, убас ҳапы фыы баапсык схышәшәон, сышиашаз абрака сааизтггы, абри бчабра цшза хәычы азхомызт бпынца тәырмапс. Ускан бхы абабгоз?! – ихәеит, ихы алаф алхуа.

Апхәызба лкьатеиах цдәо, лыбжыы тганы дааччеит. Ас ауафы ихы алаф алихуа лмаҳацызт. Дагьаапхашьеит, лара лхата ааигәа ақыта далцны, усура ақалақь ахь иааз, қыта уафык убас дахьихыччаз азыхәан.

– Изака усузеи иумоу аминистр иҕны, ишцаиасхәо? – лхәан, лыблақәа жәфәан тәулаха, лхы ышьтых, днечифәцшит.

– Ишцаиасхәари бхәоу?

Ацьыкәреи аарыхра иазку ашьха қыта, Ашәлашара араҳәраазара иазкхааит хәа диҳәарц дшааз амазаныкәгаф илеиҳәар, иажәкәа аминистр иҕынза иналгар, хымпада, дидикылазом, егьизааицхауеит ажәа затцәык: «Ашьшьыхәа ифныка дцаны, ифызцәа ирку аеага иарггы икызааит!» – хәа.

Абаскак мши цхи, ицәа ыкамкәа, ицәбааи иаамтәи зы-  
кәирзыз аус, аминистр икабинет ақынзатәкыағы изымнеи-  
кәа, Ашәлашара инықәчло анакә цәга еипш, иниазаа ицон.  
Икаицара изымдыруа, длак-қақа даанхеит. Уаха иихәарыз  
аниқамшәа, дышлазтәаз ихаҭағы дазымхәыцкәа, убри азы-  
хәан даазшәа, даара атҭакы атаны:

– Ибыхьзузеи, сахәшьа? – ихәан, дналазтәаит.

– Аминат, – лхәеит ацхәызба. – Иоухәарц иутахузеи ами-  
нистр?

Ускан Абзагә издыруамызт, убри аены инаркны, убри ахьз,  
иара зегь реиха изааигәоу, зегь реиха изгәакыоу хьызханы  
ишыкалоз. Атәы налато дахыччалон хатәи цхәыси, ауаа иш-  
рахауа, рыхьзкәа ахырымхәо, абри аены инаркны, уи атас  
даеакала азхәыцра далагеит. Шака иузгәакыоу, шака абзиа-  
бара атәоу, убаскак имазазароуп зыда цстазаара умам ауафы  
ихьз.

– Исхәарц истаху зегьы абрака иануп, – ихәан, ицырқа  
цыба иаатигеит қыад гәартак.

– Исырбеи, – лхәеит, лыблакәа тыпхаауа, амазаныкәгаф  
цхәызба.

Иееидыцсала lystол ацхьа днагылан, ацатсасафы меиг-  
зарахда иқәйтәаз адекалон аффы ркиуа, лнапы инаиркит  
иқыадкәа.

– Унапы ухьуама? – лхәеит рыхашьарала, изеитцымхуаз  
имахәар дахәацшуа.

– Мацк ихьарацшәа икоуп. Афашист дацхаит смашьхәылт.

Ччараха илысит амазаныкәгаф цхәызба, Аминат.

– О, сааухаткуп! – лхәеит лара, Абзагә изымдырзоз, цьара  
азәы лхәашьа катто. Лара ишылхәашьамыз дымқашьахуа иды-  
рит. – Ари напылафыроуп. Аминистр, сааухаткуп, анапылафыра  
идикылазом. Ари убомә? Абрака чык-чык-чык хәа икыпцхь-  
тәуп, насгы изакәызеи иуфыз ариакара? Ани, – акабинет ашә  
ахь лнапы налырхеит, – аскак ирацәаны ацхьара ицәымгуп.

– Уаха иркыафны шышьа амамызт. Сыпрофессорхарц ста-  
хуп, саабхаткуп, – ихәеит, лхәашьа катто, иееидыцсала дахь-  
гылаз Абзагә.

– Уара иухъзузеи зухъаз?

– Абзагә! Абзагә Гәыртба.

– Абзагә! Ибзоу агәы, ихъзы цәгъам. Икоу уи ауп, Абзагә, хқака саат рышьтахъ уаа. Сара иузыскыпхъуеит, – лхәеит. – Ахәгъы шумыхуа удыруаз, – хәа нацылцеит даапышәырччан.

Х-саатк рышьтахъ даннеи, ари зегъ сызкыпхъуазма, даеа саатк акара уаапышы лхәеит. Адкылартаф дтәаны дыпшыр лымуйт, иаармарианы ддәылылцеит. Адырѡаены, ақытахъ дхынхәаанза, инапѡымта зкыпхъыз, амазаныкәгаѡ пхәызба дибарц азыхәан мацара днеит.

Ицеит абри ашьтахъ пхынрак, ицеит зынракгъы. Ашәкәы изѡыз баша азы иастеит, феидас иалызгаз, Аминат даласыпшааит хәа лафны инаццо дшалацәажәоз Абзагә, аусхәартафы инаипхъан, (аусхәартагъы, аколнхара аконторагъы хыбрак акны еицыкан, убри акнытә ашәлашараа инеизакны аусхәарта хәа иашьтан), арахә рферма аихабыс дкарцеит. Излаиархәаз ала, аферма еихабыс дкарцарц рыдыртцеит араионаф, уртгъы хыхынтәи ирзасит.

Арахә ицәымгъымыт ускан аколнхара хантәаѡыс иказ Кынтышәгъы. Аха арахә мацны изанызаргъы лахъ иртѡомызт. Апыкәреи аплан изынамыгзар, дамырхуан.

Арахә мац-мац хырыѡ аарзиуа мацара, Абзагә еихабыс даныкарцоз, аколнхара зегъы иамазас хәычи-дуи, жхъеи ѡеи неилацаны, ѡынѡажәәка хы ашьамакеи хынѡажәәка хы ацсасеи ракәын. Ашьтахъ, шықәсқәак аниас, амшын агафә акнытәи аколнхарақәа инарывагылеит ашәлашараагъы. Агәра диргеит, даеа аарыхрак атқыс, арахә раазара иаха ишанаало асеипш икоу ашьха қыта.

Убартқәа зегъы импыташша ацара иафын уажәы, арт аѡышықәсак раахыс. Ипстазаара зыкыс аус ахымпытдырхыз атқысгъы, игәы иалаз даеакын. Игәылацәа, дызлоу ахабла шдеизыкоу? «паса еипш акәу, мамзаргъы рызқәа сеиадырхоу? Сара исхароу, зыриашара сълшо акыр ыкоума?»

Абарт азтаарақәа ракәын, иаахтны ихәартә, дацәыпхамшьартә иказ. Аха икан даеа зтаара дукгъы. Зхәара гәагъуацәаз, зегъ реиха Абзагә дызмыртынчуаз зтааран уи. Ажәа

затѣык ала ишыақәгылан иара. «Иаңсазма? Иаңсазма усеипш ақәпара? Убас ихы-ипсы рыхтыңцара иаңсоума?». Абри азцаара атак акәын изылшоз инхарей-ахтәарей рызбара. Абри азцаара атак иңшаарц азыхәан маңк инахараны далагар акәын Абзагә. Реиха уаф кәығас, нхафы бзиас ииңхьазоз Кәтмас дивагылан аус ахыуаз.

– Уара, удинаныс, аиаша шоухәара. Саб, цсәта шкәакәа, уара дышпаудыруз? – аусура даакәытцын, Кәтмас днаихәапшит.

Атәфан ҕкыа еипш дуаф таған Кәтмас, Абзагә хатца наза-аазан. Ишәагаа иагыз ханартәауан, цәала-жыла деилакацаза, деилашәыгәза дахыкәаз. Кәтмас дахыдгылаз, уафасак диеипшын, убас дуафы аун уи. Ақытаҕы зеггы ирейхабыз Кыач Кыча диқәламзаргы, зықарахь инейхьоу абыргцәа бзиақәа дырхыңхьазалан Кәтмасггы. Икастахьоу сызхоит, уажәшҕа исылшом хәа ифны дтәар, азәггы акгы иейхәомызт. Изычхауамызт. Чәрас, қәрас икоу ашьямхоуп, сшьямхы сланага-фанагонатцы афны сызлатәарызеи хәа, зеггы аус ахыруз, иаргы дауан. Атәфан изарсуамызт, изыҕкыомызт. Абыца ааганы ианизкарыжылак, аанда зышшуа акакала, фба-фбала еидкыланы, ирманшәало инаииркуан.

Абзагә изцаара имаҳазазшәа кәитцеит Кәтмас. «Дызсаз-цаазеишь? Иаб изыхәан бааңсы рхәоны иаҳазар? Бааңсы хәашьас ирымоузеи, ипсы ахьынзатәз, абык иеипш, пату иқәырцозтгы ашәлашараа!» Узсазцаауазеи, уара умацара уакәым, ақыта зеггы иаңхаз ауафы изыхәан хәа аанаго, Абзагә днәиҕапшит Кәтмас.

– Сара ииашаны суазцаауеит, уххь згеит, Кәтмас. Ус, сара схазы еилыскаарц стахуп, – изцаара еиҕаирҕыцит Абзагә. Итархәаланы, таалым аркәтцаны, нас атәфанқәа ирхейтцоз абыца кны даатгылеит. – Икоу умбои, умбои хәа ажәа иалоуп, ацгәы аңа ахәынаң акуеит рхәеит... – Дааңышәырчашәа иуит Абзагә. Аилкаара мариан игәы ишалаз, иус ианалацәажәоз иаб дахыргәаладыршәаз. Изхәатцәкыаз азәы, Кыынтышә иакәын. Уи дусмызт, дзакә уафыз еилкааны иман, аха егырт, изаҳауаз уи иахымарымкыз, ҕымт иахьақәшахәтхаз, даргы рҕала ирхәазшәа иңхьазеит Абзагә. Уажәы, игәы иалақәоу

итәахырц, даапышәырччашәа иуит. Асы зықәзытыз адәы, ацәаакыра шалыжжүеипш, агәаара зтәз пышәырччаран үи.

Ашәләшараа зеггы ишырылафхъаз, ишырдыруа идыруан усқан Къынтышә ийхәаз. Абзагә дызтахыз ргәы иалан. Азәык-фыцъакгы Къынтышә ифәфәы иархәеит, акыр ихаразар, иееим кәитқазар, Абзагә ихатә уиацихә, амала иаб, анхәы бзиа изыхәан үс үмхәар акәын хәә.

Дызцэымгыз, Абзагә ихаратәуа, Кьынтышә иихәаз иашан, аҗсаҗаҗаҗага диҗынхейт Гадала, зегы иара идыруашә, зегы иерылаиҗбуа, ихы имхакәачрашә дыҗоуп рхәейт.

Ажелар рыбз ускак дазхэыцуамызт. Уи азыхэан дазкылс-  
хэан хшыф еилкаарак. Амфэ ушану, ишакэым ушьацэхныслар,  
цёуuky уара убла иахарартёуеит. Ацашэ дузза адгьыл иахьал-  
хэхэоз имбазоз, дахкыашазар, икэнагоит рхэоит, даеа цёуuky,  
ишьацэхныслара, имацара иакэзам, хазегы иаххароуп, изпа-  
хамкэзеи дзыхкыашаз ацашэ рхэоит. Икххуп даеа цёуукгы.  
Урт антгы артгы ирыкэшахатхо, азы цшшэы амоу аха, зхатэы  
гэаанagaraк змам роуп. Иаахтны ифэгылаз, абзиа кайтарц  
дшашьтаз, зхахы иаазымгаз раткысгы убарт еицэеишьон,  
иаха ишэартоуп хэа ипхьазон Абзагэ.

Абарткәа ихатә ишидырузагы, дачаагы икнәтә иахарц, еиликаарц иитәхкәаз рацәан. «Ашәлашара абаскәк ихараны ашхәкәа иахьрыбжваршәу азыхәан мацара акәхарым хәтцәап зылхәаз Аминат. Иатцоузеи итегы? Хәзлоу ахабла лгәы рыцәцазар? Сара исхароугы мацума? Уаха? Иатцоузеи итегы?»

– Уаб ишцаизихәеи, уара, Кьынтышә? Ҳа-ха! Хабжь иапхьа хабжь уафы изхәом. Иара дызпада, иара, Кьынтышә?! Иаб Багәажә, уанацълбеит, уажә даабазма! Абзацәа цсны апсцәа ангыло аамтак ҳахаанхеит акәымзар, Багәажә ауаа ахьтәоу дназышьтуадаз, – ихәеит, ибжбы цагаза, Катмас. Инапы кахә-хәа, ашьхыц ицрицозшәа, инаикъан, икәмызцәа хылда аар-еины, ихаршьшыны инаихеитцеит.

– Ииузеи иаб? Иаб Багәа Ашәләшара Асовет мчы шыақә-зыргылаз дыруазәкны дипхьазоит. Уара иабажә хәа датәам-бакәа үцәажәоит, – амца натеитцеит Абзагә. Убригы даҭәзәы

иҥнытә иахарц иҥахын акөымзар, Кынтышә иаб изыхәан бзиа шырымхәоз идыруан. Ииашагышыамызт убри аҥны ашәлашараа. Азәы дырцәымғзар, дзыхшазгы зы дамызәзәо дҥартцон. Дара рхәбла лбаа ишьтәз Ачамхара ақыта ианадырта, шықәсыггы аатцаанза, аколнхара ахантәафыс иаарышьтыз арпыс қәыпш Чырг Раҥстан изыхәангы иаразнак итцааит:

– Анхафы бзиа, быста зфо анхафы дицоу, мамзаргы ным-ха-хымтәак дихылтцу? – хәа. Мчыбжык иналагзаны, иаб дызустаз, иабду дызфыз, зеггы еилыркаахьан.

– Аҥсхәрафы ашәа зхәаз Кынтышә иаб Багәа иакәзами? Афы анижә, аҥсхәрафы атацаагацәа рашәа цәырызгада? – Инацитцеит Қатмас. Ари ахьымзгқәа иҥоу иреицәан. Ихьымзгын ачарафы афы аеаршьра, аха еицәаз хьымзгын афы дашьыр аҥсхәрафы. Иҥсы ахьынзатоу ихымтцуа ахьз бааҥс ихы иаиҥон. Ичхарын данҥслак ицыҥсуазтгы.

– Ифы еихагәаны, ашьаҥа днытыргеит аҥсхәрафы, акафхәа ашәа анцәырига, – ихәеит ибжы аанкыло, Абзагә ида егырт ирахар иҥахымкәа Қатмас.

– Ха-ха-ха! Дызустада усеипш аҥаастара зыхьыз? – икьатеиах ццәо, реицәажәара ихы налаирхәт, еидарак абыца ааганы ирызказҥсаз, зтәымта иҥагылаз Кәнач. Грас иман, ажәак анихәалак, иқышә нтыркәанчааны, иҥаца еилачқәа иҥынҥа ҥьаҥьа ду анатцарчра. Имлашьуа афатә дшашьтамлара, дзырччаша, еихарак дзыхыччаша дашьтан енагь. «ықәреик аффы шааклак, афызцәа шеизнаго еипш ахьажь, дзыхыччаша уск ахы ыҥнахны иахьаабоз, иаразнак ауаа адигалон. Уажәгы, инапы ааирххан: – Ауама ихәеит, уара, аранза шәааи! – ихәеит анафс аус зуаз рзыхәан. – Нас, нас, дызустада, уара, зфы еихагәаны ашьаҥа итыргаз?

«Башахейт хайцәажәара. Қатмас имариа збозар хәа сызиеишәарыцоз аахирбгалеит. Зеггы атцәы ахьрылеитцаша, дахьырхыччаша дашьтоуп абри Кәнач», – игәы инҥеихәеит Абзагә.

– Дарбан умбои, уажәы сҥаршынс ихәмоу Кынтышә иаб, – ихәеит реицәажәара ихы ахьалаирхәыз шитәхымыз иныҥшуа Қатмас.



Илымха кыдцаны дырзыырдуан, арра дахьынзаказ, ас еипш икоу аицэажэарақәа ирылхэдаз Тарас.

– Ха-ха-ха! Ассир хаихэеит, шэанаңьалбеит, Катмас! Шэиизтааи Кынтышэ иаб дызустаз хэа. Ишэахахьоума убри? – рыдеизалара иафыз днарылапшит Кэнач. Катмас еитах идмырхээр рымуит. Убас аччара иалагеит, инахараны амасар аршьара иафыз, атэван фызкьоз, иазырсуаз, заа ркышэкэа аччапшь ыкэцаны, ихьапшны инарзыпшын, реихақәа, реигышэкэа ыркэаталеиуа, дара рышка рфеархеит. Катмас ии-хэоз иарггы инеитахэо, ихэацыпхьаза иччапшь иаццо, икьатеиах птэазон Кэнач. Икышэ уажэы-уажэ интиркэанчауан, ипатақәа ипынтда инатцаирчуан. Дгэыргьон иахьатэи амш злаихигаша афатэ ахьипшааз. Ғыц азэы дааицыпхьаза, инацта-наццо, ғыц еитархэон.

– Дызуоу азэыр указар, угэы иалымсын, алаф-лафуп, – хэа нацыртон.

Абзагэ, иахауаз игэы ишахэозггы, Кынтышэ иаб апсхэрафы икаитаз, ишыкалақәаз аилкаара ускак дашьтамызт. Уимоу, ашэлашараа азэыршы дызлареипшымыз, иабггы убас дыкан хэа анырхэалак цэгьарак зымпыткьаз изыхэан, усеипш ахэара иашам хэа дафеапон. Аха уажэы ихата абарт ауаа шизыкоу, дшыргэалашэо еиликаар итахын.

– Иаб шэйкэатц, азэыр ажэахаа иеихэахьоума Кынтышэ ихата? Ауафы реиха игэахы кылызтэо ажэа, иара игэы ахэша ыкэнацтоит, – ихэеит, амасар тэван еипш дтағаза, дырхыхэхэо дахьгылаз Катмас. Абзагэ икышэ икэыххыз азтцара ахэаха иимтеит.

– Ажэа хааггы цыоукы иреихэозаап, мамзар аскаамта аусхэартафе дныркыломызт. Шэыххь згеит, шэарт, афэығақәа, ишэзымдыруа ишэасхэозеи, – иажэа дналагеит Абзагэ, еизаны игылаз, атэванқәеи абыцақәеи ахьажьыз ирыкэтэаз ахабла уаа дрылапшуа. – Апстазаарафе, ишыкоу шэымбои, ишэымбои хэа ажэа иалоуп, азэы ифеапхьа уара шака ухы шытухуа, убриакара уара ухада дафеазэы ифеапхьа ухы лауркэыроуп. Изхысхэауа Кынтышэ иоуп, иаб дзакэыз уи сара сусс алам, ихата иоуп аус злоу. Аколнхара аправлениафе иалацэажэон сус, ишыжэдыруа...

– Ухэан-схэанлоуп ишаадыруа, аухэан-схэан, ха-ха-ха! – диччеит Кэнач, икышэгы атрим-тримхэа инаирцеит.

Цшак асзар акарагы азэгы дазхьамцшит иччацшь. Ицэышхабиза ихата иааизынхеит.

Абзагэ иажэа инацитцеит:

– Зегы еизаны иштээз, иблакэа жьаржыалеиуа, иеытхэаны дрылацшуа: «Уаха ишпакаитцоз зышэгэхэуаз Абзагэ?! Ацгэы аца ахэынац акуеит. Иаххэоз дахьацапашаз акэын хэыцыртас имазаз иабгы», – анихэа, ифы ажэак тшэаанза иакэшахатхало руазэк, сара ихэз сымхэаргы, шэара дыжэдыруеит, ижэ атцша ариизшэа, гэыргыараха исын, игэы иахэарушь хэа Кынтышэ дицапшуа; «Аеы зтэыз итиуан, аеыхьча иуамызт», – хэа нацитцеит. Агаза иажэа кэышуп хэа, ахэаскыи цаацеыга хэала уара, инартцауланы иазымхэыцуа изыхэан, иахьахэтатцкэыз ихэеит иахэтэз ажэацка. Кынтышэ иихэаз атцкыысгы. Убри иихэаз иаха рыхшыф азышьтны, убри иахь иаанацшит итэакээз. Ажэлар еицырзеицшны иухэо, ишрыдыркыло угы ижэдыруеит. Азэы далкааны, днаскыацхьаны иоухэар, иабанзаиашо хэа уажэа иаха дазхэыцуеит, аха ирацаафны иахьтээз, ари иатцанакуазеи, Абзагэ иабанзаикэнаго асеицш ажэа хэа азэгы дазымхэыцит, иазхэыцзаргы фырымтит.

– Хаи, шыри, саргы сыказарауаз, сызхара смыччоз, – инаифытцкэеит Кэнач.

– Укандаз, ухы уахымыччоз! – ихэеит Тамел. Быцак хтэаны, икыцакыцауа дтэан. Абзагэи иарей анеицауаз дызиацтаарц иицахкээз ртак иахауан уажэы. Ажэак иафиршэомызт.

– Умшэан, уанысхыччаша аамта уоуп, – ихэеит, Кэнач ихы наикэкны Абзагэ. Игэы иалымсзеит Кэнач иажэакэа. – Аиаша шэасхэап, убри аччара ашьтахь даара сгэы еитасит сара. Изхыччозеи хэа уцаарауазеи? Аихабыра арахе анырхуан, сара исымуит, иччоз ччаны, ргэы ахэша ыкэтданы ианалга, уи ажэацка зхэаз схы наикэыскын: – «Аеы зтэу хэа иупхьазо дызустада, уххь згеит?» – хэа снаиацтааит.

– Иихээзеи? – игэы иныцаххны дтэаит Тарас.

– Иурхээзеи! Аныха дамтагылоушэа, Кынтышэи хап-реседатели дрытацшуа даанхеит. Уара, аилымга, уара уеы

уцхны җазыы изиутозеи! Уара, сара, аа, абарт итәу, анхашыжә-лар зыхьзу хауп арахә этәу, ахәинтқарра иатәу зыхьзуггы убри ауп анысхәа, аа, шәыпшы, уара, ажәлар рмал сара истәуп хәа даауеит ихәеит аправление иалаз даҗазыы дахьтәаз. Ари аниаха, уцхәыс па длоуит хәа иархәазшәа, ибла пшшәыдақәа агәырғара нархыхәхәылан: «Изгәалашәо шәыҗами уара? Азлагара алуқәа сара истәуп хәа ххахарштырггы, ажәлар адинхатара рылхаблаарц ауахәама анхарбгоз иахзааигаз харштшыс иамоузеи?!» – хәа, сара днасыдкыланы, сабггы атәы наихышыт Кынтышә.

– Хапредседател җыц ихәазеи? – Абзагә днаиазцааит Җамел.

– Атыхәтәаноуп уи данцәажәаз, ихаткы сцароуп, – ихәеит Абзагә. Кәначггы иччара наҗ инхиҗеит, зеггы рлымха изышът Абзагә изызыршуан. Иахьанза иҗала иреимхәацыт. Ирцәизоны акәмызт изимхәацыз. Уртқәа рхәара, зан лкалт иантәуало асаби диеипшнатәуашәа ипхьазон. Абыцақәа ахьеикәыз җ-быцак аарылихын, рыхқәа неилатцаны, «рыбаҗ ааиртәйт», наҗ иршәны инкеипсеит.

– Атыхәтәан ихәазеи, дад, хапредседател чкәын? – җаатит Җатмас.

– Убри иоуп акәымзар, уажәы араҗа сузырбодаз, Җатмас, – зеггы ирахарцггы итахны, аха чыдала убри ихы наикәкны, атак җаитцеит Абзагә. Итәтынжәга аатиган, дмыццакзо аитцатара дналагеит. Қышә гәҗәак акәымзар, иазнымкылартә идуун итәтыныжәга еикәатцәа. Җызара изнауан аҗсаса дан-рыцыз, ашьтахь, арахә зеггы рферма аихабыс даныҗазггы. Еитцатцаны, амца нахьырс инаиҗаикуан, нас, иара ихәашьа, мышкы шыыбжәанза иҗакын. – Хапредседател, иххь згароуп, дычкәынзоуп макьана. Саб дзакә уаҗыз, дынхашызу, мам-зарггы днымха-хымтәазу абаидыруеи. Сыбзиарасггы ииба-хьоузеи! Зыбзиара узымдыруа, ицәгыара уалахаит хәа, сара сытагәтасра иакәшәеит иаашьтра. Еихарак сызлеидырзоггы, Кынтышә иеихәақәаз рылоуп. Аха сабггы сарггы цәгыара хҗы иштәмыз ибазар акәхап, ражәа тлапқақәагы, ражәаҗа цхафырқәагы ихахы иаамгакәа, убас дцәажәеит, аиаша шәасхәап, рхы иаланарпшыртә.

– Азлагара алуқәа пышәымҭеын хәа дырҭагылазар, ииашамкәа иҕаитцозма Абзагә уаб? Абыржәгы изеилымкаазаци Кынтышә? Ибзиашәа иасхәарын убра сыҕазтгы! – ихәеит, реицәажәара усҕацәак иеаламырхәуа, настха ахахә иқәтәаз ауаҭапшь, ахатца кьаҭ Ахлоу. Даараза думыршыкәа, зычхара хымцуаз уаҭын уи. Уаанза, ичхара хәаак ахьынзамоу, акгы ихы аламгало, аганахь аҭеицхьакра бзиа ибон. Убри аҕнытә, иихәоз ажәакәа ишжәаҭацәқәамыз аҭара игеит Абзагә. «Хымҭада, ҭыызәзәаала иансацәажәоз дыҕазтгы, дырҭагылон. Избан убри, атәымуаҭы, ақалақь аҕнытәи иаарыштыз Раҭстан сзихьчарыз, избан, изҭырымтрызеи сара иаха сыздыруаз?».

– Изақәытә уахәамоузеи убасқангы ирбганы илкарыжьыз, Кынтышә раҭхьа днаргыланы, зхы зымхакәачраз, аилымгақәа! Ихәда ырцәины, иҕәыбаса еиларыжьыз ауахәама ахахәқәа ирыҭацәзар акәын иқәнагоз. Анышә дамахгы, сара исахарауаз уаб ҭадала изыхәан убас анихәоз! Ихәта иаб закәытә хьзы цшзоу иҭынхаз иасхәарын ибзиашәа, – ихәеит, аҭеицәаара иаҭу амца, иаалырҕьаны ианеибакуа еицш, данажә, иҭсыдахьхьаз иблақәа амца ҭархьхәхәыланы ҕатмас. Кынтышә изыхәан цәҕьарак ааиахар, Кынтышә иатцкьыс уи иаб дизгәауан.

– Абыржәшҭа данаабалак иаххәаша хамдыруеи, – ихәеит, акәац зыга атәы ҕаитцозшәа, иахәызбала быцак цәуа игылаз, иихәоз гәыпжәагазаргы, игәыҕацәгазаргы, еснагь зкьышә аччапшь ықәыз Махаз. Ашәлашара хазы ианыҕаз, аҭеуаҭ дзакәшом хәа азырхәо, ашхымзагәара анрымаз, дышхымзаазаҭын уи. Аҭеуаҭ иҭеи аниҭырхлак, икәадыр кны амҭа дшанхало еицш, ҭба-хҭа зынра инарылагзаны, ашхымзақәа, иҭсыз цсны, иаанхаз анырҭи, Махаз, амхырҭаҭы аусушьагы дақәымшәо, даҭа ускгы иара изымдыруа дықәхашәа акәын дшыҕаз. Уи ашхьаазаҭы, аферма еихабыс иҕаз Абзагә дызлаиеицшымыз, ақыҭа анапхгаҭцәа иаархәоз аамышҭахь даҭақы ыҕоуп хәа дыҕамызт. Даахәыцкьашәа зны-зынла иихәозгы, баша цшасрак иаҭызан, ихәаны далгаанза, изеихәаз игәамцхазшәа ибар, иихәаз мап ацәкны, иҭацәқәа ыршо, деиқәышышьы даатәон.

– Рапстан убас дсыдгыланы дышцәажәоз аниба Кынтышә, иаразнак даахәны, иара изыхәан абзиара хтахуп азыхәаноуп хара хзизагьуа ихәахит. – Далкааны азәгы диґампшуа инацитґеит Абзагә. – Ус иаармарианы иужьо иакәым Рапстан. «Уара узыхәан абзиара стахуп хәа ауафы абахта дтаркуа сымбац», – ихәеит.

– Убас, акы нархьихәо мацара, ашәлашараа хтґеицәа мацфы ирзма аибашьра калаанза! – ихәеит анымха-хымтәа зыхьзырцахьаз Зафас. Атахмада Кыч Кыца изларабжыгаз ала, ишицхрааша иалацәажәон иаха.

«Иахьа, пхашьара дакәымшәазазшәа, игәылацәа дрылагыланы дцәажәоит. Зафас итәы схәо сыкоума! Ананамга сиеипшхарц егьсыгым. Саргы убас, Зафас иеипш исыхәапшуазар?» Абри, игәы итәшәаз, убаскак ишьара дыкәнакьеит Абзагә, амцабз зыцрасыз ачын еипш, игәахы адакәа неибархґеит. Нақ днарылтын, итәтыныжәга шифытакыз, атәәанкәа ґкьаны иарсуа, иара изыхәан ипсеивгагаз аусура дналагеит. «Уи хьаам. Амамзаара хьаам. Сара реиха истәхыз еилыскаит. Абахта стазкыз, нас сцәа пызешаз ажәакәа Кынтышә иансеихәоз схабла ирахәуазтгы, уака иччоз реипш хымцада, иччомызт, Кынтышә ицдыргызуамызт. Аа, уажәы ирхәакәаз. Баша срызгәауан, иахьсмыцхрауаз усым, ргәы схымшәазааит».

Абыца зґөз, реигәышә пынца тьыркәа аашьтырхын, иґеит така, ахахә дукәа инарытас-аарытасуа инеиуаз Чагьыр анырцәка. Убрахь акәын иахьыказ абыца.

Ацьтлакәа пканы атәәан зыршьоз, анааракәа инарґәлеит, реихакәа цырцыруа. Амхырта зызхьркаауаз, уака еитархарц ирыдыз, аарыхра рнаґоит хәа агәра шырзымгозгы, икарцоз аанда, акыр шыкәса ннатьыртә, игәгәаны икарцон.

Атәәан ақьдсакәа иныкәеикуан Тамел. Абзагә ипшьырканы иґеикьон. Уажәраанза, дәәа қытак акны дыканы, иґәтәымыз цьоукы рзыхәан аус иуазшәа акәын игәы шыказ. Реицәажәара ашьтахь мацк инеихьпсааит уи. Уаанза урт рзыхәан иихәыцкәоз, игәы иаанагакәоз иашамзар калап хәа длак-әакуан. Ашьыжь шара ауп апхыз баапсы харштгас,

пхатдагас иамоу. Убас иҕазаап агәала хьанта азыхәан иаахтны иицәажәара.

– Шаҕа ирласны иуцәузеи! Ақыдсаҕәа ақәыргылахагы сутом, – ихәеит Тәмел.

– Уара уеихоуп изыбзоуроу. Ушынхаф бзиоу ҫашьом, уеи-ха ахәыц еиҫнатәоит.

– Иаашьо ауафы, иеихақәа, иеигәышәқәа мыцхәы ицҳа-фыруеит, – ихәеит Тәмел, ахырехәарагы ахырҕарагы еилатцаны, нас инацитцеит: – Узакә усуф бзиоу хзымдырзозаарын хара, Абзагә.

– Уамак исылоу егыҕам, аха акыр сылазаргы, иабажә-бахьоу, ҕмахьчаран, бнауафран сызҕыз. Даанза умнеиаа-ит, исыцхьчоз Гәыць рыцҳа, уара уаҕара амч сылазар, Абры-скьыл идацқәа пцәаны дтызгон хәа дысхыччон, – ихәеит Абзагә, аҕхәара атқьыс амч акыр иухәома, ахшыф ацымзар хәа аанарго. Ипынца ырчыхәчыхәа итасуан аҕь андыршьа иахылтуаз аффы. «Игәагыны егылалхәазеи?! Изузеи сыхцәаны, сыҕсы штоу сыжәлар срылзаауа!» – ихәеит, иаа-лырҕьаны, игәанала Абзагә.

Иаахтны Тәмел диацәажәарцгы избеит азнык азыхәан, аха нас, дааипххәыцаан, иеааникылеит. «Хатцеи пҳәыси шәыфнытҕа акы еибышәхәазар, еимакык шәоузар, шәхала шәааибагап, сара сусс иалоузеи ихәозар акәхап иасхәар». Дарбан пҳәысу амфә ахьыхароу, иахьҕәаҕәаҕароу, афымца лашара ахьыҕам, азынра ахьыцәгьоу икаҳажьп, хәхтәап зым-хәац. Иара Тәмел ипҳәысгы шаҕантә илхәахьоузеи. Ирхәоит, ргәы дырҕычуеит, аха ашьхақәа еитатраҳа, хәхьынхац тыцк аҕны ханхоит Тәмели сареи.

Иихәарц иитахыз икьышә иахьныкәыххыз, имхәакәа иеааникылеит.

Изырхәақәаз дрызхәыцуа, иаб дигәалашәон. Шамаха, ус дук инапы алаимкыцызт, иаҳа ишҕеиҕхари хәа, иаб димаз-цаакәа. Маҕарас, хатцафызара, дахьцозаалак, ихәатәузеи, ишҕеиҕхари хәа диазтаауан. Цаны, бжеихан иаҳа ииашоуп хәа ихаҕа иипхьазоз акәын иҕаитцоз, иихәоз.

Иахьа ашьжымтан Аминат илхээз ажэа лымхээзтгы, икаларын иаб изыхэан Кынтышэ иихээз зынзаск игэалаи-мыршээргы. Игэалашээзаргы, игэылацэа дразцаауамызт. «Ианбакалеи, ианбатэи усу. Ускантэи реимак иахьагы ир-хамыштыцаап. Гэадала ииашамкэа икаитцеит хэа ипхьазаны идымгылазгы, диашам, хара хгэы итаз иара икаитцеит хэа иаргьажэоаха, ивагылазгы, азэгы ихамыштыцаап ускан икалакээз. Хтылт дзытнымхаз ихэыштаара цейпш шамам еипш, икаларын ирхаштыргы Абзагэ имырфыцызтгы. Урт еидхэалан.

Ускан аибашьра иаламгацызт. Аколнхаракэа рышьақыр-гылара иафын. Рапхьатэи аифекаара аткысгы ицэгьамзар имариамызт знык ианышьақәдыргылалак айқырхара, ахьчара. Напхгащэас иахадыргылоз, дасу иара итэала еиликаауан уи ахьчашьа. Аицынхара барақыатрас ирзааного, имыццакыкэа рхы итагало, иззеилиымкаауа дкаларгы иааипейпшуа, аус злоу ауаа роуп, ауаа еикэырхатэуп хэа ихэыцкэозгы ыкакэан. Аха ашэлашарааа рнапхгащэакэак ари аитакра ус ду дара ртэала еилыркаауан.

Сахаануп, исгэалашэоит, Ашэлашара ахахьы, ашьха ашьапы аеадыркэыкэла, ахэада харакыра икэгылан, агафэнтэи иааганы, асып хэхэ иалхны икатцаз уахэамак. Иахытцазеи хэа узытцаалак, Мыкэ ауахэама иакэлан рхэоит, Мыкэ ауахэама иахытцауа зегы ирдыруашэа. Игылан, уафы ипырхагамызт. Апенцьыркэа тапычэын, ашэкэа аартын. Аапынра анааилак, рапхьа убри ауахэамафы иаауан ажэтцаракэа. Аонатэ жэтцаракэа раткыс еихан, иахагы еикэатцэакэан. Рыбжы тырза, зынзаск даеакала фыртун. Ауахэама жэтцаракэа хэа ирышьтан. Динхатцарак еиднакылозшэа, ианыпыруаз, рызегы еицын. Ашьауардын пшқақэа ирейпшха, Ашэлашара ажэоан дырпшзон. Уажэтэи ашэлашараа рхэыцкэа уразтцар, изахьзугы рыздыруам ауахэама жэтцыс. Ускан хара бзиа иабон ауахэама хэоагыланы афытра. Лыхнацэкьарак рхаханы, асаби хахэы қчыч дылгэыцакны, ахахэтэ тзамц акнытэ дхахэапшуан пхэыс пшзак. Ахапшья утакаар еипш акэын хабжы шыфныуаз.

Хара хзыхэан иаафнымтзо гэйткыарак онан убри ауа-хэама. Дарбан хэычыз игэыгыны зымацара ифналоз! (Издыруада, рхэычра итыргаз агэйткыара рзынханы, агэаг рымазтгы ауахэама зырбгаз Кынтышэ ифызцэеи иареи?!)

Ашэлашара уналалар, уахыгылазаалак, иара улацш нақешэон. Атахмадцэа ражэа иаланы исахахьеит, анцэа иашыапкра аткыс, ахыхычара азыхэан иргылан хэа уи ауахэама. Асаркыал икнахаз, ашытахь, ауахэама андырбга, адиректор ирымхны иааиган, хашкол абартцафы цэтцэас икнеихаит. Ауахэама атуан гьежь дныкэтэон асаркыал асфы. Инапсыргэйтца ианышшэ, ақыта зеггы далацшуан, ицырцыруа амшын дхыпшылон уантэи. Архэцэа, ақэылафцэа Ашэлашара иаалалар, апап адикэан хэа азэггы диазцауаумызт, асаркыал абз иадхэалаз ашаха днахынхалон. Арк рхы тызго апыза ифызаха, игэышытыхганы ақыта иналыфуан уи абжыи. Ашыхақэа ирныфуан, аифхаақэа иртыфуан. Хэычи дуи, изылшоз зеггы, абцар шытырхуан. Иахыа уажэггы инейтихны шэкэык ианымлац уи ауахэама атоурых. Ирхэоит, апсуа хэынцкар ихаан акэын иандыргылаз хэа. Еихарак ус зырхэауа, Апсха иуахэама хэагы ахызырхэоз азыхэан акэын. Даца цыоукых, Апсха апхын ашыха қытаф ипсы ишыарц дахыалоз, ауахэама дахыталоз азыхэан ус ахызырцеит акэымзар, Апсны ах дахагылартэ ианхэынцкаррахаз, ари ауахэама иахыцуа рхаштхыан рхэоит. Шэарт, иахааным, хыбафк иафызаха, ашэлашараа ихазгылаз ауахэама шака ипцшаз, ххахэцэыфцэа рнапы шака иказаз жэдырыр шэтахызар, шэнеи уи ахыгылаз атыцаф. Хабзарзы злоухэаша иахыагы убла иабоит. Зшыапы ицыркааз атла еипш, афундамент мацара адагы, ааигэа-сигэа икажыуп, мфы шузтацымкара итапыкканы, ацьюхарқэа зну ахахэқэа.

Зашэа иаргы инхара убас икэыбаса икэыртцаша, аамтафыц азықэцаф Кынтышэ идырбгарц ианрыдитца, ссыхэычызгы исгэалашэоит, усқан зуафра итагылаз, Гэырт Гэадала иихэаз ажэақэа. Дшэапырхапуа изихэозеи сгэахэт усқан. Ашытахь, акыр шықэса анцоуп ианейлыскаа, усеипш ажэа, убжыи рхэычны акэым, уфыза илымха утахэытхэытны ахэарагы агэагыра шыцэгыз усқантэи аамтазы.



– Шәәнаңыалбеит, цәгыарас ишәызнаузеи?! Хыбаөк иафы-  
зан, хазтахугы хазцәымгугы иранахәоз рацәан, хаҗацәак  
рәаархаргы асаркьал бжы харҗыхон, хайднакылон, –  
иҳәеит Гәадала. Хыцә Кьынтышә, уаҗеимшхара, уңсцәа хәа  
иоухәар, ускак дыцымкьар каларын, арт әжәәкәа шака  
дрыцаапкыз. Иаызцәа бзиахәкәагы инаиддырғызит. Раб  
дызшыз раҗак дрымпыхьашәаны, иаарласны дрымшыр  
дрыцәөцозшәа, рхы иакараз аихатә уракәа рыхха, ишрым-  
чыз иасуан. Имәаныртцон, атзамц ишанпозгы, имәаныртцон  
ауракәа. Ауафы иахьдәықәитцә аамышьтахь, иара ахала ак-  
гы шазыкамтцә еиңш аура, убастәкьа ирархәоз аамышьтахь,  
икартцә иатцанакуа дара рхала иазхәыцны акреилызцоз уаа-  
мызт урт, хабла ишабоз ауахәама арбгара иаҗыз.

Рылахькәа еимарцахә иңшын еизаз ахабла. Икаҗышьян  
зынасың иаңылань, абри ауахәамаҗы аҗыргын зхазцаз.  
Икан, уака ирнахьяз. Мәышалеи мшаңылеи, рәызәзәа-  
рәыхәхәа, маҗәас ирымоу иреиҗу рышәтцаны, «зегь зымчу»  
иашьапкразы рәаархон. Убри иашьапкуан, еиқәырхагас икоу  
абңари ашьха ахаңкәеи шракәу шырдыруазгы.

Ибашоу ауафы, реиҳа ибашара аанарңшуеит хәа иңхьа-  
заны: «Ауахәама еиңш, деиҗрыкка дҗацәуп», – рхәоит ашә-  
лашараа. Икалап, руахәама затәы аҗа ианимпыцаихалалак,  
аңьарсахьақәа, ацәашькәа зҗадыргылоз анигалак, икказа  
ианҗацәлак, ирхәозтгы убри әжәәңка. Издыруада, убри  
ажәәңка иархәахьаны, атәымаҗ иааызаха игәы иалазтгы  
Кьынтышә.

– Акгы зышәымхәозеи? – еизаны игылаз даарылаңшит  
Гәадала. Иаб днеиҗаңшит Абзагә. Дыхрыцәза, иңсы заны,  
ишьтахьцәкьа дгылан. «Ауахәама цыреуазар, иңыреааит, иа-  
хагы еиҗуп, хшәаны хзыәналәм. Изтахыда! Амала асаркьал  
цырымәуандаз, абжы дууп. Ақыҗа ахи-атыхәеи иалыәуеит.  
Сәызцәеи сареи цлак ашьапаҗы иныкнаххарын. Шыибжьон-  
ла, зталара хцарц анахтаху, азәы днасыр, зегьы хаизнагала-  
рын», – иҳәон уи игәанала.

– Акы зхәә хабакоу, – иҳәеит, ибжы ныҗакны Қыач Кыча.  
Еиҳарак изеиҳәаз Гәадала иакәын.

– Уцэытцакэынд-кэындуа, изакэызеи угэы иалоу?! – Кыч Кыча днаизытцкэеит, хкыта хэынтқарс дартазшэа зхы збоз, Хыцэ Кынтышэ. Исгэалашэоит, изара еиџахаха, аукы, пшзакы иакэын Кынтышэ усқан. Ахылқарч ихеитдон. Имагэ ахэы иавтцеитдон акамчы. Данцэажэоз, акамчы аавтцааны иа-аникылон. Аеуаџ дрымбацзар, уаха ирбахыада ашэлашараа. Аеы дақэтэаны раштахь имџахытцыз, иеышыкыл ахыркра, иматц ахыруа иашыталоит. Ақсшэа аниархэалак: «Укамчы сыркы, ухаткы сцеит», – рхэоит зегь рақхыаза. Гэала баақсык имамкэа, ажэа бзиа ихэарц иааиз уафызар, икамчы ақшэмацэа инадиркуеит. Иццакуа ныкэафызар, данеыжэтцуа, икэадыр амаха инахаиршэуеит. Дарбан сасу, данбарбахыоу, акамчы шику ицэажэо! Иаштафэы днеины, камчыла диқэмақаруашэа... Тэымуафызар, хцасқэа изымдыруазар еакын. Хыцэ Кынтышэ абартқэа изымдыруану? Заманалатцэкыа идыруеит. Укэынд-кэындра хэа иихэаз аткысгы, Кыч Кыча акамчы иқэкны дахыцэажэоз ауп еихарак игэы иалсыз Гэадала. Кынтышэ игэаара, ағырак иара ишка иааигарц:

– Уанацалбеит, цэгьарас ишэызнаузеи, иабашэпырхагоу бакак иафызоу ауахэама? – ихэеит.

Акамчы ибмазозшэа, ауахэама датцапшуа:

– Абзамыкэ ажэа имоукыр, иара уиеипшхоит, аха акгы умхэазаргы, угэатцадоу цышыоит, – ихэеит, уикэатц хэа иаз-хэаз ихы нарықэкны Кыча.

– Издыруада, ахэынтқар дахыахырхэазгы шэгэы иалазар? – даараза зегы зырччаша ихэаз цышыаны, ихата заа дыччо, фымт игылаз днарылапшит Кынтышэ.

– Аконтреволиуционерцэа! – артэаа аатиргеит, ихылца ихаршышы, Кынтышэ ишытахь игылаз, ифызак. Кынтышэ ажэак имазкыз, аамта фыц дагоуп, дапыргатэуп хэа акэын дышихэапшуаз уи.

– Ухата уакэцэкыоуп кынтыравец!.. Кынтыравец хэа даахуеит! – лхэеит такэажэык, лхы-лфы тахэхэаны дфархыза дахыглаз.

Зегы ааибарччеит.

– Цэгьамзар бзиа уаџ дахыччом хэа, хахычараз абаскак ихахэахыаз, баагэарак иахзафызаз хуахэама дырбгоит, хара

аҫакәажә илхәаз хкьатеих пнатәеит, – ихәеит Кәтмас, усқан иаха игәахы ашша тан, иаартны ацәажәара идыруан. Кьын-тышә ихы наиқәикын: – Иумбои, аурақәа рыхха изысуа, абри ауахәама шыбго? Убасоуп, әжәлар ирымаз уара угәрагарагы ахыбгалара ишафү!

Убри ианихәо хәа ицшызшәа, Кьынтышә ишыапы дықәыз-кьашаз әжәаңкаәа рґаадырхеит:

– Ахьаңарч зхылцыз иахәлағьағьон, – лхәеит даґеа пхәыск, угьы ахәса ракәын әжәа цхәфыркәа рхәаразы аґены уаф дызмышәоз.

– Ахәынтқар идгылафцәа! – дааицрашәан Кьынтышә, иґамчы рыххо, днарықәґааит.

– Абартузықәґаауа рфьызцәа ахәынтқар данахырхәоз, абарт иубо, Ашәлашара асовет мчы анааргоз, уара уаб аиныхрафы дтәаны, аҫацаагацәа рашәа ихәон, – инаигәыдитцеит Гәадала.

Ахы заахаз ашәарах, азнык азыхәан имтцызсо ишаан-хо еицш, иґамчгы иазиура изымдыруа, иихәашаз аҫакгы изымпшаауа, дкәызгаза даанхеит Кьынтышә. Изахаз рыччапшь ашьхақәа арлахфыхит, ауахәама аґгы иамыхәеит шәым-хәозар. Иаб дахывагылаз дшәан, игәахы неидығәғәлеит Абзагә. Хара, Абзагә хатца назак иеицш ихәаңшуаз ахәыцқәа, ханцәытцаччо хәпшын, уажәымзар-уажәы аибатыґкра иалагоит хәа аихабацәа. «Уажәымзар-уажәы дыкшоит Кьынтышә... Даныкша, хымґада, рызегьы еилалоит...»

Кьач Кыҫа иаахирбґалеит зегьы, уажәеицшцәкьа дажәы-мызт уи усқан, аха ақыҫа ахшыф рыҫара далагахьан. Иахьа-кәым икылнаґар хәа дшәазар ақәап.

– Ххатцкы ицеит ауахәама, ауааңсыра хәибгазааит, – ихәеит иара. Шықәсыкгы цуамызт иашьазатцә ддырзижьҫеи. Уи ие-илнаркааз шьарда ирацәан. Ухәнацәак реицш иудыруа аиаша, ухы нақәутцар ґалон. Хышықәса аатцхьаны, еицәоу умбақәа, еиґу уздыруам хәа, аибашьра ианалаґа, иаххаштқәаз ра-цәахеит ақәымзар, убарт, ауахәама андырбгоз ашықәсқәа раан, изеицш хацәа наґақәаз, анаҫьалбеит, ашәлашараа ихәаңхаз. Иаанхада – зыґ зфы иамхәо. Изхысхәаауа, аам-ҫақәа зеицшраз шәаны-изаны измаз Кыҫа, уахәамак ауаа хцәақәзуеит ихәан, реимақ ахьаршшара далагеит.

Игәтцәахы иалакшоз ажәа-хымфасгы иаха инеихыцсаан, ихы инапәҗы иааго, иахынзаилшоз иеыртынч:

– Ауахәама цәҗеуеит анцәа дхашәымтцаларц. Ажәйтәра шәгәаланамышәаларц, – ихәеит Кьынтышә.

– Гәадала акы ихәазаргы, уара уизымгәаан, Кьынтышә. Уи Асовет мчы ашыақәыргыларазы аҗабаа ибахьеит, – ихәеит Кыҗа. – Егы, ауахәама хәа узҗу, ашәлашараа анцәа хицә-нымхо, ххы ихтнахтцо ахаангы хакамызт. Ажәйтәангы, дад, ауахәамахь ацара еырбаран. Амшац ныхәагы – крыфаган.

Иахьагы исахауа җысшыоит усқан Кыҗа ихәашьаз. Иааихәаз аихарак, иҗахзамкәа акәын ишихәоз. Усқан хара ахәыцкәа иабаадыруз, ауаҗы ииҗахым анидырҗатцо, игәы иҗам анидырхәо, шака ихы ицәымыгхо, ибжыы шкахауа. Аиа-ша җазтцаз аҗакәажә Хьылқан лоуп. Илхәаз зызкыз, Кьынтышә ифызцәеи иареи ирмахазаргы, лара лгәы лҗычеит. Усқан, илцәыңсыз дысгәалашәом, ашәы лшәын. Шьал касыла лхы-лҗы тахәхәан. Шәипҗхызс илдыруз зегы неикәылпхьазан, лнапсыргәытца дыкәтәхәо, днарылҗны дцеит. Уи лгәы иалаз аилкаара мариан. Лныха анапымцкьа иакьашьит. Зеилкаара уадаҗыз Кьынтышә ифызцәеи иареи, нас Қыҗ Кыҗеи Гәадалеи ухәа реиҗагылара акәын. Харантә урзызыршыр, изустқәоу цкьа иузымдырузар, Асовет мчы азыхәан иқәҗауеи, уи иапырхагоуи еиҗагылеит ухәарын. Асовет мчы аиааира агарц азыхәан аменшевикцәа Аҗсны рықәцара иалан Кыҗагы Гәадалагы. Изықәихуазеи ауахәама Хыцә Кьынтышә? Асовет мчы иапырхагамхарц.

– Асовет мчы аахгарыма, аринахысгы мфас хазныларызеи, иҗахҗарызеи хәа зныкыр анцәа хязтцаахьоума? Даххашҗхьеит уи, даххашҗ, – инаҗишьит Гәадала. «Имцуп саб иихәо», – ихәеит игәанала Абзагә дхыцәза дахьылаз. Ахаан иаб изыхәан усеиңш игәы иҗамшәацызт. Дҗақшхьеит, дцәышхеит. «Уажәааигәа, аҗ амҗан, ауаса шны анцәа иашьапкуаз иара иакәзами?! Уи саб. Аха Кыҗа? Кыҗагы игәы иҗазамоуп иихәо». Усқан дқәыңшын Абзагә, изеилымкаацызт, еиликааргы, агәра имгацызт, җәыҗацәас, уимоу, уаа гәымшәацәас ирыпхьазо хацәақәак, ргәы акы җакны, рҗы даҗаақы шадырхәало. Убри-

ггы ҕэыҕарас ишыршыо. Усҕан дазымхэыццыт ашэлашараа зеггы рцэажэашыа. Дара раҕара зҕаҕсшэа хаау дузыҕшаауам. «Иухыша сыхыт, ухаткы сцеит», – хэа ражэа иаламҕакэа ицэажэазом. Адунеихаан ауафы иқәкны бҕьар тдырҕяхыеит ухэарым, нас уцшыр... Хәҕэытцып. Издыруада, саб иаб, уи иаб азэыр игэы нирхахьазар, ашыажэ баауам, ицсуам хэа, сызқэымгэыҕзо азэы имаҕьаражэ аашытыхны, сымҕаа тшэарахь иҕынеихоит. Иуадафуп, ухаткы сцеит, ашэлашараа хәилкаара.

– Абарт ирхэо алоума хара хашныкэо?! – ихэеит Кынтышэ, ифызцэа ихы нарықәкны. Икаларын, еихабацэақәак рзыхэан ус имхэарггы, аха уаха цсыхэа имамызт. Икәшаны игылан ифызцэа. Иура нкажыны данца, икаижыыр акэын икамчгы. Иара итәала, мап ацәикыр акәхон ицстазаара зызкыз аус зеггы. Сгәанала, еихарак Кынтышэ амца ицазтцоз, ивагылаз ифызэ хахэы қәчыч иакэын. Ицсатә шкәакәахааит рыцха, дыззықәпоз Асовет мчи, иқытауааи, ицсадггыли шихьчоз, аибашьраф дтахагэышыеит ашытахыы. Аусхэартафы ипатрет кыдуп «Ардашыыл Мартба» хэа хытэы нбанла, ихьзи ижәлеи атәфны. Ашэлашараа хилаҕхэоит. Ифызцәеи иарей ауахәама анцыреуаз, иикыз аура дуаҕыңан, игэышцы иадтданы, ифнапык рыла икуп, агэыцә кылтәтәаны автомат. Хәнихәаңшлак, ауахәама аңҕера адаггы, Гәадалей дарей азлагара алукәаггы еимакны ирзааибагақәазггы хгәалашәоит, аха, ицсатә бзиахааит, зеггы ианахажыт, ауафы даныхәычу, хшыфда ианизхауа, иамхақатәо амееирақәа, дандухалак ишианарыжыуа еиңш.

Дахьсеихабуаҕкнытә, сара саткыс Абзагә иаха игәалашәоит, усҕан, ауахәама аймакраан ишеилгақәаз.

– Аеныйкәыа иңыреит. Ирзақәымхит, ус ами? – снаиаз-цааит.

– Иакәызхуадаз, фыцыа ирхәоз ала иакәыйуазма. Саб Гәадалаггы, Кыңей иарей азәггы дышырымгылоз аниба: «Ауахәама абас иазныкәо, шәабацәа рыбафггы ыйышәхып, хәҕеимшхара!» – ихәан, инапы кыаны, нак днарҕырҕит. Кыңа имацара дрыдхалейт. Илшоз! Аудымгылара. Азэы ашыхака анихәо, еазэы агака ихәоит. Абри, сшыхәычыз сызлаңшхьаз,



қыынагы абас дрыканы, адгыл ах дыцшуа, ескыынагы алабаша наитцарсуа, аныкэаша итцозшэа, ишыафакаа рыссаны еихго дныкэозшэа рыцхызо иалагеит.

Кыча илабара еснагдейгэиргэон Абзагэ. Иара атахмадагы, акытаф акыр сацсазар, сажэ азэир ихэыштаара мырцаакэа еикэнархахызар, сара саныкамло, схатыпан даанхароуп хэа акэын Абзагэ дышикэгыгуаз.

Уидагы, икан даеакгы, Кыч Кыча игэатца дадхэаланы дызимаз Абзагэ. Уи ицкэынцэа руазэки Абзагэи агэипхэыхш рыбжыан, егьеишызцэа бзиақан. Канчоу ихзын. Аибашыраф дтахагышыеит. Азэы иакэындаз, ицкэынцэа ашыцагы аибашыра амца кыоукад иалазит. Аитцбы, Абзагэ икэлаз, цхэыс дааимгацыт, аихабы, Алыкыса зыхызыз, цхэысаагара дахызеит. Цкэынакгы дитынхагышыеит. Уажэы убри, Кыча имаца затэы, Кыч Муса, дынцныруп, ашкэа иргылоит, ашэлашараа хилаехэо дынхоит-дынтцеит акалакы акны.

– Абар, хцаимбар хэыцы дахыауа! – ихэеит арцыс Тарас, ибжы шытитхны. Алтэ быца еидгэаланы, икэшыуа иманы дааин, аанда иахазтцоз рааигэара инкаижыт. Ибжы захаз, амхы атыхэахы инацшит. Дхэарц-хэарцуа, анаара дылбааны даауан Кыча.

Абзагэ убри даниба, иаб ицсы таланы даауазшэа акара диеигэиргэеит. Дидыруазар аахыс гэынчыхы затэык, аха гэынчыхы гагаак иоухыан Абзагэ убри икнытэ. Ианаимыжыыр цсыхэа имамыт. Диашагышыан Кыча. Иаб иашыа ица Зыкэырахткыа ибзыцэахэшыа данлыхнахэаа, махагыс дыцхыазаны, Ашэлашара даналырцоз, атахмадцэа рхейдкылафы атыхэтэантэи ажэа зхэоз Кыча иакэын. Ихарагышыоузеи, уи ихэеит имхэар цсыхэа амамкэа иказ. Убас шакэуггы, егы хыла-хшыла еилкааны ианаижызаргы, гэала хэычык изыннажыт Абзагэ.

– Узеипшроу убандаз, узеипшроу, ацсцэеирымга! Саркык уаныцшылозтгы, ухы угэы ахшэарын! – ихэан, рааигэара днеианза, анаара дылбааны дшауаз, даатгылеит Кыча. Еидыслараны икоу акэасабкэа реипш, рэырдаданы еифацшуан Катмаси иарей. Амасар еипш дтагаза, дкахэхэа, анаара

цақа дағагылан Катмас. Хыхынтәи уи дихагылан, ауардын асапыць дақарахарц егыгымхо, ейталахьаз Кыча. Алаба нархушылар, абыржәы затәык, анаара иабзоураны, ейқаран.

Изнапык ала алабашья рыгәғәаны икын Кыча. Егы изнапык, иркьахәшәа, ихысга нацәа ататын иахьашәыз ихықапшыааза, анышә ахь ирхашәа, Катмас инаикәикит:

– Сзеипшузеи умхәоишь? – кәашара дықәлозшәа, ибғазара тарс даагылеит Катмас.

– Ахәынтцәрапшь цәыхәрабаа ауп узеипшу, ахәынтцәрапшь! Абнахьхы сшааиуаз, снапшызар, хәынтцәрапшь цәыхәрабаак, ашьапы каткатақәа ирықәгыланы, анышә итцнахырц, ишамчу акы кны иахоит. Ианытцнахлак, адыңта цәырмапс хәычы нақ инытцаххуеит. Аеааибытаны, ашьапқәа атцарбағьа, ейтәх иахоит, нас, арахь иахо итцнахыз, иаратқыс ииааины, нақ анышә ианхәйтцалалак, ахәынтцәрапшь адыңта анышә инықәнарғәғәоит. Изақәызеи, аразина иаханы анышә итцнахырц иағума хәа снейуа, снейуа, ааигәаратцәкьа снейны, снахагылеит. – Иихәо цқьа ирахауазар еиликаарц ицәажәара ааипиркьан, изызыршырц аизара иағыз ихабла днарылапшит. – Сара сабо икоума ахәынтцәрапшь! Катмас уеипштцәкьа, апхзы агәйдшыла, амч псыда зегьы еизганы, изыхоз кны иахоит. Издыпсылозеи хәа шәцәарауазеи? Ахәача. Абжак нақ анышә ихәйтцалахьеит, атцыхәа иацқан, ац цәырмапс аларцаны иакит ахәынтцәрапшь. пытк иаатцнахуеит, нас ейтә иацәхәйтцалоит, нас ейтә иахоит. Абри иағын.

– Уацхраарауаз! – ихәеит Катмас, аха уи иихәоз имахазазшәа, иажәа инацитцеит Кыча.

– Аа, убри ахәынтцәрапшь еипштцәкьа акәын уаргы ани атцәван ушахоз. Шәахәапш, шәахәапш, мацк адгьыл иаақәиган, нақ ицәкахаит, ха-ха-ха!

– Сымч капсазеит, сажәит хәоуп уара угәы ишаанаго?! Уааи, Кыча уаргы уақәтәа атцәван. Ахәынтцәрапшь еипш, уаашьтцаа узгоит! – ихәан, цәванк аашьтцааны, Кыча ишқа иғынеихеит Катмас. Аха амасар аанда даназааигәаха, иахьызго смоуа исымпьтцахоит игәахәын, иршәны аанда инавайжыт.

– Ха-ха-ха! Шәахәапш ишисыргаз! Ахәынтцәрапшь амч хомызт, уара уаашьара уашьтуамызт, – иажәа уажәы дағацъара



ирхан, иаарханы даеа цакыкгы неитеит Кыча. – Амч азыхэан мацара исхэама, уара агыгрыцэ, амч акэзар аус злоу, апхьахэ аеада иарымтоз. Аеада аткыс игэгэоу цуьшьома аеы, аха пату зкэу аеы ауп, аеы! Ужьаны атцэван шцоусыргеи ухэарауазеи! – ихэеит имажэыцкэа, иахьа уажэггы еикэханы имаз ибжыы ытганы. Дшышэлашаратэыз ибжыала мацарагы иудыруан. Ашэлашара иагэылсны ицонатцы, ианоумшьартэ ашьтыбжы шдуу еипш Чагыр, ипсы аатшэаанза, ибжыы гэгэазароуп ашэлашаратэи ахатца. Еидгыланы ианеицэажэоггы, наҕ-ааҕ Ө-хэык ирыкэгылоушэа, рыбжыкэа тцаноуп ишеицэажэо.

– Аеада сақәуртэагэышьеит, – ихэеит Катмас.

– Ха-ха-ха! – хэа, ишьтыпрааз апкакэа рымцэыжэоа шьтыбжы еипш, убас ччабжыык хэа ыархылтит, Чагыр нырцэ, атцлакэа ирыкэтэаз ахьажыкэа шэан, иөеибарҕыжит.

Оыцба атахмадцэа иааибырхэаз зеггы, ҕыц еитэхэо, иара итэыкгы наццо, аччара таитцазеит, зи хауеи реипш, ччарада цстазаара змамыз Кэнач.

«Аеада сақәуртэеит» ахьихэаз Катмас, сатцахеит, снапы сөахеит хэа акэын иаанагоз.

Абасҕак зыкэрахь инеихьаз Кыча ихата уиазцааргы, игэалашэом, ашэлашаратэык аеада изанны. Убасҕак ирцэым-гуп уи ахаиуан гэыраз, арахь, дара еизаны, ипырпыл мцабзу рлафкэа анеиларцо, лассы-лассы аеада азбахэ рхэоит.

Рызхара иччан, зымцэыжэоақэа еикэазыпсаз апкакэа реипш, рыччабжы ашьхақэа ианырҕаба, инеиҕапшы-ааиҕапшит, азэыр игэы нхамашь хэа.

Шыыбжыаахьан. Ацтақэа неилыфры-ааилыфрит. Иблахкы-гаха ицырцыруан ашьхақэа ирыкэжыыз асы. Дара, ашэлашараа реипш зеипшыз нхафын рыбригадир Бардушьягы. Хазы колн-хараны ианыҕаз акэызтгы, хантэафыс дыкэаауан. Аха уажэы иара дыбригадырын. Икэзшыагы уамашэа ианаалон иматцура. Еихабырак шимоу ахаан инирцшуамызт. Аконтораҕы иаа-рымчны идырцозгы, иара дахьааиуаз, ирхааны инареихэон. Еихарак уалс идны иипхьазоз убри акэын. Шықэса ыынөажэа дыртагылан, ипатцақэа еикэатцэаза, ицымшыкэа кыдыршала, афы ижэхьаны, мацк икьяф тоушэа, изамөақэа еснагы

еилыңхаауан. Ашәлашаратәык ипатрет тухырц утахызар, иара далухрын. Иара далухуан, ауафы иңшра-исахьа мацара азыхәан пату икәызтцо азәы уакәзар. Мап, ифнытқа цәгыарак иғраны акәым, уимоу иччаңшь, мра шеишеик иафызыха, иразуп, иқыиоуп. Аха, рыцхарас икалаз, амра аңхарра еиңш, зегьы еицыртәын иччаңшь.

Амхыртақәа ирымаз иреихаз адгьыл, Чагьыр аңшахәа-фы, амандарина еиҥахара анакәдыршәа, Бардушья иамаим-кит. Ирымаскыр сыбригадирра самырхып, аколнхара анапх-гафцәа сырцәымгхап хәа дшәаны, мамзаргьы даҭеа гызмалрак иҥаны акәзам. Ус икәз уафын, убас рызбит аиҥабыра, убас иахәҥаны ирыңхьазеит хәа зызиархәалак, ус рызбазар, егыиашаҥкьаны, ус еиҥып ихәон, ажәакгьы амаикуамызт. Амандарина аазара аҥкыс арахә хзанызар шака иахзеиҥыыз, ахәынҥқаррагьы шака иазыфеидоу хәа Абзагә даныкәгыла, уи иихәазгьы дақәшахәҥеит Бардушья.

Ихылца абз длаханы, илахь иҥаршьшы, иеыртынч, рлаф игәаңханы, дрылаччо дыштәаз иааигәалашәеит, абарт афымш-хымшк рыла ахантәафы Раҥҥстан дсыманы снейеит хәа Кынтышә иихәаз.

Аус шәула, шәусумҥа маҥуп хәа рызиахәомызт Бардушья. «Икарҥо, амандаринаҥра хәа ихыркаауа, дара иргәаңханы, аалагала бзиақ шаанашьҥа, акы ишрыхәо рдыруа иаҥындаз, анышә иамахгьы, унхьаңшы уаахьаңшаанза, мши ҥхи неиңшыны, аҥыс зкылымңыруа, ихкааны иурҥарын». Абас игәы дҥахәыцуан Бардушья. Уиадагьы, уи идыруан ас еиңш иҥоу, алаф-еибыхәара, ачча-хәмарра, абас «алаба анеиларҥалак» ашьҥахь, иахәгьы ишыҥәҥәахоз аихеи аигәышәи рышьҥыбжь.

– Сыргәааны аҥәәан сышьҥурхит, сақәшахәҥуп, Кыҥа, – ҥааитит Каҥмас. Ихаҥагьы даҥамхар акәын, изеихәогьы, маҥк акәзаргьы, дахьиеиҥабыз иқәра даңшыр акәын. Аха идыруан, егыа иңьбаразаргьы, алаф дшамыргәаауаз Кыҥа. – Ишсоухәара, сааухаҥкуп, ужьаны, ургәааны азәы аеада уакәиртәари, еу ңышыны, ухала аеада уакәтәари, руа иарбану иаха иеадакәтәароу? Ихәеишь, ихәеишь?! – ихәамц иара иҥынза иназарц иҥахызшәа, «имасар ҥаҥа» нхьаирнааит Каҥмас.

– О-о!

– Хо-хо! – аадыргеит, ркәйт-қсит ыкамкәә, иааикәызырөит изахауаз. Иғәғәзәу, ахымқас иафызәу акы ихәөит убама. Аферым Қатмас! Еғыаумхәән, иарггы ашәләшаратәуп. Иагәы-дитқо закәызеишь ихәән, амалаггы ихәахьаз Кыча, уажәы итеггы иеаниреиць, ихи ишьапи еидккысло, илабашьа ахы кәымпылра илымхашьаҭа иавыхәхәө, дхьаңиза даагылеит.

– Ани, имата дибарц ақалақь ахь данца, данаауаз, даңаланы арадио аазгаз дызустада? – иааҭиркьейт Қатмас.

– Аа, уишьит!

– Аа, уифейт! – агу ааилдыргеит. Уи шыкалаз зеггы ир-дыруан. Ашьхақәа ршьапаҕы икыдтәалаз, ашәләшараа ра-кәым аееитцхәә, геи шьхеи еимнадо ишьтоу Ачамхара ақы-таггы иалықхьан Кыча ирадио азбахә. Ачамхаратәыки ашәләшаратәыки қсрак-бзарак аҕны ианааикәшәалак, алаф лапкьақәа неилартқон: «Ашәләшараа уабарыхәартәу, рра-диоқәа акка-ккақәа ицәәжәөит», – ихәөн ачамхаратәи. Уаха ртахзамызт, иааибарччон изахауаз.

Зеггы ирахахьейт, уажәшьа изахамхәарызеи. Икалаз уио-уп, Урыстәыла анцьныр қара далган, ақалақь аҕны аусура да-налага Муса, Кыча иныкәыршәны дцеит имата дибарц, днаи-лабжьарц. «Җаи, анцәа ицьшьоуп, издыруада, алемсаа рцас аҕынтәиггы, сытәғаншьап мызыр!» – дгәыргьатцәа имата дитан җахаҕа.

Уаанзаггы қыарак-шыҕара ицәәжәө иахақәахьан арадио. Аха дазааигәаны, инапала иааникылартә убрақоуп рапхьаза иахьибаз. Чамадан еикәатцәа хәычык еипшын. Алымхәцәа чыққхәа ианааиртәилак Муса, ма ашәәхәара иалагон, мам-зарггы ацча-цчақәа ицәәжәөн. «Ашны инаганы ихәмазар, агәҕығь ҳаго, стәкәәжәи сарей ҳамацара ҳахьықоноу, хғәы аамырҕыхалоз», – ааигәахәт Кыча.

Даеазны убара санаауа, аҭаца дығнашькыыруа дығнаны дызбо, агәыбзиара-ахабзиара уманы, аибашьра иҭахаз уаб ихьз уаңсахо хәә, ныхәәпхьыз бзиас иидыруаз зеггы на-иахәаны, ағныҕа, иҭәкәәжә лахь дхынхәырц иматәи иарей шааипыртцәҕьаз, Муса иҕны иибаз арадио ааихәарц дәқьан хәычык дныңалеит.

– Дад, шака иаңсоузеи абни, брадио хэычы? – лафкгы нацитан, ашәләшараа ишырказшыоу еипш, дпышәырччо дналазтааит атиф пхәызба. Ихтарпа еикәатәа цыф-цыфуа, икәымжәы, икаба, изиаккәа чыж-чыж рыхго, иуапа ахәы ахыссы, ижәфақәа, ашыаурдын амтәыжәфақәа реипш, ирп-еаеаны, деилфаца, иеилахәашәа егыфашыо, дагыеигәыргыо дихәаңшуан ахәхәтәфы пхәызба.

– Ари? Ари аашә маат иаңсоуп.

– Егы, иавагылоу зыңсоузеи, дад? – амгәацәафы асаркәа тасамызт, аха чықхәа имаҭа иртәиуаз «аҭапан» уигы иаман. «Ллакытқәа шака игәыкузеи! Хаи, шыри, смаҭа димандаз умбои!» – ихәеит игәанала атифы пхәызба дахылыхәаңшуаз.

– Ари ынәажәа маат иаңсоуп, даду.

– Убри иахәо сҭакәажәи сареи ихәзхоуп, дад, – ихәан, ынәажәа маат аатыганы иналиҭеит. Ақәаад кәалап инталтан, ифахәаны инеилырkit.

Ашәләшара дшааизтәкәа, Кәнач, Гәадала, Басиат, Гәың ухәа игәылацәа рызфәытны еизигеит. Зегы еизаанза изакәу сырба хәа ипхәыс Ханифа егы дихәазаргы, амшапы хапшыа еипш, дахапхьарц игәы иҭазшәа, агәылацәа еизаанза, ихәаны дадтәалан.

Изтәз атра данахәаңш, икалаз идырзар акәхап, аха акгы мхәакәа, дынцәытҭаччо дыңшын, змышәхәы еикәатәаза иаакәыхәхәуаз, ахышыцба блақәа ихатҭаны арпыск.

– Шәахәаңшла уажәытәкәа ишцәажәо! Аңсшәа, ақыртшәа, аурысшәа, адунеи бызшәас икоу зегы рыла ицәажәоит. Ашәахәара, акәашара... – атра иаатиган, рапхәа иныкәиргылеит. Имаҭа иртәилоз «аҭапан» ааиртәеит. Арпыс хышыцбабла «фырт!» ирган дынцәытҭаччеит.

– Ари, даду Кыца, алиния Ашәләшара иаарымгакәа, ихәхәаза иамоу абри ачкып убри алиния иаумыркыкәа, аңсыз зцәажәараха, ажәак ахәылшәараны иказам. Муса икны иубаз абатареиақәа рыла аус ауан. Иахьзуп аспидола. Ари, Ачамхара аусхәартафы икыдны ишәымбахьеи арадио, убри иафызоуп, – ихәеит арпыс.

– Иудыруаха! Ачамхара аусхәартафы икыду уара уиаанзагы избахьан. Уи аеада лымха еипшуп. Ари шака ипшзоу

умбазои. Зынзаск даеакуп. Аиашазы, смаҭа Муса имаз абас атыхәа амамызт, – егьа иеирххарггы, ихьыз уажәшьта идыр-гәышьеит Кыҭа.

– Ееи, Кыҭа, уржәагәышьеит, иаххәар уҳацәгәауеит акәымзар, – ихәеит, усқан зыҭсы ҭаз Абзагә иаб Гәадала.

– Шәара, ацәыршәагақәа, шәанаба, агәы ҭкьан, абжьы ахәлашәеит, – ихәеит Кыҭа.

– ҭацара ауеит, еиҳабацәақәак ишәҭагыланы ишҭашәа-цәажәо, – ихәеит хатқак. Ашәлашара дналҭны акыр збахьоу, акырггы заҳахьоу уафҭсны ихы иҭхьазон уи, аха аҭра дана-хәаҭш, «Громкоговоритель» хәа данаҭхьа, хымҭада, ацәа-жәара иалагоит хәа дыҭшын. Арадио цәажәа-имцәажәа, зегьакоуп, Кыҭа дрыҭхьаны ианааига, аҭәыцақәак реинҭьара шыҭалоз идыруан.

Кыҭа игәы иалсыр хәа ишәаны, егьа ирычхазарггы, иамуит, ирызнымкылеит, убас ччарак хәа ҭартцеит, егьарыла абжьы ахаларггы, уи афьыза аччабжь, адунеихаанггы изҭыфьуамызт арадио.

– Алаҭш акит, алаҭш!

– Иныхәатәуп, ижьамкит!

– Ухаткы-уҭсаткы, уҭхамшьан, ажәақәак наҳахәа.

Рыччабжь иалыфьуан ажәақәа. Лхатҭа иахьихыччоз ларггы дрылаччо, астал рзырхиара дафьын Кыҭа иҭхьаыс Ханифа.

– Егьа фыстаара рызбуеит ахәынҭқараа, – ихәеит ихыччоз дрылаччо, Кыҭаггы. – Зегьакоуп, иахьаазгаз иганы ирыстазом. Имцәажәозар жәбап мышкызны. Шәааи, хыхь иҭоу хәа иахьыхәап!

– Иабаҭоу? Ицәажәахьоума урадио? – имахәар, аҭхәызба бзиа лыхцәеиҭш, икахәхәа, Кыҭа иқәкны дгылан уажәы ҭаҭмас. – Реиҳа аеада иақәтәахьада?!

– Иабаҭоу умбои, иҭәахны исымоуп, – ихәеит Кыҭа, изаҭаразаалак лафк аламҭакәа, иччоз реанааиқәырк. – Арахь иаага, даду, ирхынхәны ирыстоит, – ихәеит Муса. – Хара хҭынггы инеихра иҭоуп уи зырцәажәо аҭел, – схәан, исымуит. Ицәахны исымоуп, иуҭахыз ура?! Азыцәа асахьа уҭаны!

– Арадио азырхәо аҭелқәа Ашәлашара иааргаанза, уареи сареи хаҭсы ҭоума? Аҭсцәахә, ичаала кны, дышхадгылахьоу

умбазои? – ихәеит Катмас. Инапы Чагьыр шыказ инаирххан, ус нациттеит: – Абни азиас хынхәны ашьхақа ицараха, арадио зырцаажәо ателқәа Ашәлашара изхалом.

– Уаразәк угәы цазеит, – ихәеит Тандел.

– Ари иафызоума, амашына ахънеихъоуақәаҟаҟа-ҟаҟарақәа, – ихәеит, ишьаццшәылаз ар рыматәа зшәызымхыцыз Тарас. – Иқалаз уиоуп, анхацәа аус ируазгьы, ирымуазгьы, аалагалас арахә иаарышьтызгьы, иаармышытызгьы ашәкәы иантаны, аҟара амхны иршо, даргьы иахьынзарылшоз иаханы ирфо мацара, ашәлашараа ҳколнхара «Ашьхабжьара» анапхгаҟцәа хазтымзаашаз ауал ҳадырkit. Амәа злақхатцозеи? Шақа иацсоу жәдыруама абульдозер аагара!

– Ауал анҳақәмызгьы, азәгьы ҳаитахымызт. Хара х-Ашәлашара иакәнаго ахьзтаны иалгахъеит. Аеада хьарта. Иахьа уажәраанза абри атыҟра стьтцны сахьымцацоуп, ицъасшьо, – ихәеит Катмас. Иматацәа ақалақь ахь усура, нхара иқәтцны иахьцаз Ашәлашара иахаратәуа дагьуан.

– Уца акәым, сара мыжда, уааиндаз хәа иузыцшуп, – ихәеит Кыча. Уи илахь еикәыртеит Катмас иажәақәа. Изхәаз иихәоз атқысгьы, изаҳауаз иахъеимарымкуаз, ҟымт иахьикәшаҳатхоз ицәымығханы дыцшын. Уи идыруан, знык ртыцынхара ргәы ахшәаны, рхәыштаарақәа кажьны, иахъеиғьу хәа иандәықәла, нас иқалоит нкылашьа змам аихьыцшра.

Катмас иихәаз ажәа хьантә даҟакалагьы дазхәыцит Абзагә. «Егьа дреигәырғьарын арт ажәақәа лаҳазтгьы сыцхәыс Аминат. Аха ишҟалыдылкыларызшь, иаб итәҟаншьап ицәсырзуам хәа, лысаби дьлгәытдаршәны зыҟны иаху ацхәысеиба Каиматхан? Анхара аратқыс иахъеиғьу ацшаара усқак ицәгьам. Адгьыл аума аус злоу. Узлоу ажәлари уареи шәшеизықоу ауп узызхәыцша. Уртҟи уареи шәанеикәымшәа, шәбызшәа анеибамк, нас уахьаазаз адгьылгьы, угара иадыцхалоз ахәыштаара амцагьы, зегьы угәы рыхшәоит» – ихәон игәанала, ихаҟа ихарақәаз дырзымхәыцкәа.

## 8

Алаф шеибырхәоз, ажәеи ажәеи шейхырхәаалоз, рхьаақәа цзыртлаша аицәажәара ашқа иианагеит. Амхәхәы рыманы аа-

ира иалагахъаз ахэсақәагъы рбо икамызт. Ўыцъа анааицъылогъы, усоуп ишыкоу ашәлашараа, ацсшәа еибырхәаанза, харантә инеимырдоит итәылатцароу, дара ршьа уламзар, знызынла угәы иналакшартә ицхәфыруа алаф ажәақәа. Уи иацзароуп ацышәарччара. Ацышәарччара ацамкәа ицәажәаз, егъа ажәахаа ихәаргъы: «Иуал уқәушәа, деихашәноуп дышцәажәо», – рхәоит, иихәазгъы азы инартәоит.

– Хара хәада хьартә хара ишахзәеигъу, абарт зегъы хамсааит, – ихәеит Кыча. Иреихәарц дыззааиз, игәырғара дугъы, уажәазы днакәытцит. Атәғанкәа ршьаны иахькажъыз дныкәтәеит. – Ажәак шәасхәашан, дадраа. Изышәтахузеи еикәыжәжәаны икашәыжъыз ари ацъ, ус шәгәы ахшәаны шәыказар Ашәлашара? Зығхәара здыруа анхафы атырас аанда ишшуеит, зығхәара ззымдыруа уатәтәи амш хәа агәыгра змоу, ацътә тәған, ианбаалак, иаархәны иаирсырц, заа ахгъы тәиртәоит.

– Амашына ахымаауа, афымца ахьхамам акәым аус злоу. Ашәлашара абарақьатра цеит, абарақьатра! – ихәеит Абзагә. Иихәаз азәгъы иалафимтзәеит, абарақьатра хәа иара дызфыз арахә шракәыз рдыруан.

Иеигәышә нышәтәеикшан, икышәқәа тцыс-тцысуа инаццаны ацәажәара иеыназикит Абзагә. Мазажәакихәозшәа, даанацшыаацшит. Ахәыста атыхәан илацш нарыкәшәеит ўыцъа ахәса. Изустцәаз еилиргаанза, дара рышкә ишаауаз, амхахәы шааргоз идырит. Аибашьра ашьтахь, иара иеификааз, иеитцеиаазаз арахә рхыпхьазара рацәаханы, Чагъыр ацшахәафы ацъыкәреи алатцара иакәытцны, тәартас икартцаанза акәзааит, ифызцәа дрылагыланы, абрака даныцәагәоз, данырашәоз акәзааит, знымзар зны ицхәыс Аминат шыбжьон ихәы аалымгацызт. Абыржәадагъы дазымхәыцызт, агәхьаагъы имкыцызт убри. «Иласхәар иаалгарызушь? Иаалгон. Сара соуп амфәа дыкәзымтцаз».

Ашьжымтан данаауаз, кыцхырмагьалки, ашәи, ацъымшыи, аибашьрахьтә иааигаз, асахтан цәхапшь итазны иказ апаклашка ахырцәы нтағананы иаашьтихуан. «Быста пхак ифап хәа, лфызцәа ишыкартцоз еипш, схәы лыманы дзымаауаз?» – Аминат лзы ихәеит игәанала.

Ахацәа реицәажәара ахәса рҕаналадырхәуаз ицәымгын. Аус иахаггы еиларгоит, еицәартәуеит хәа ипхьазон. Айбашь-ра зхызгахьаз, дыхәны данышьтаз, амедицинатә ехәшьа лыбзоурала еиқәхаз, ақытҕеи ажәлари ирзеиғхаша хәа ихәыцуаз, ашәкәыпхьара здыруаз ауафы, иауамызт, ахәса убас дахьырзықоу, дышиашам шидыруазггы, ихы дзаиааиуамызт.

Иблагәкәа тбаахон, ажәа ихәарц иеаназикуаз. Аурылаггы иеынеитцихуан. Амала, қарала иаха деиҳабхазшәа, дышлағәағәаза игылоу тахмадак иеипш акәын ублафы дшааиуаз убри аминут азыхәан. Икалап, сара усшәа дысзырбо, харт, ашәлашараа усеипш ицәажәо, ажәлар ахшыф рызтало аиҳабацәа рымацара роуп хәа агәра ахьаагахьоу, ҳахьашьцылахьоу азыхәан акәзарггы. Ажәлар рус иалацәажәо атахмада, уеизггы-уеизггы илабашьа аеыпхәа инаирсроуп, ихтарца ааихыхны инахаирцароуп, днеимхәа-ааимхәаны, ипатцакәа инапы нархьишь-аархьишьроуп, нас дналагоит абасшәа: «Дадраа, ажәлар, шәхатцкы сцеит...» – хәа.

Абзагә? Иажәа далагон иаахжәаны, иихәарц ииҭаху ахшыфтак ахәара дахыццакуа. Ахтырца атыңан иара ихан ахча кәмызцәа хылца. Алабашьа усггы иара иныкәигомызт макьана.

– Кыца, уххь згеит, абыржәы иуҳәаз ихәшахоуп сгәы ишықәлаз. Ухы-ухшыф ҳагымхааит, шақа ацәкьара агәтатцкьа итауршәзеи! – иажәа дналаган, аха иаалыркьаны иеааникылеит Абзагә.

Амхахәы аазгоз ахәса рхыпхьазара иаха-иаха иазҳауан. Урт дрылан Қатмас иҭацаггы. Илыхшаз ықәцны ианца, сабитцас лабхәа дихылапшуан. Уи длывагылан Тандел ипхәыс. Маглониа лыхьзын. Апсшәа хаа зфәз,ухатцкы-упсатцкы хәа ажәа пшқақәа аламтакәа имцәажәоз, пхәыс тцагак, пхәыс наза-аазак. «Уртггы ираҳалааит», – ихәеит Абзагә игәанала. Уиақара даланагаларц иҭахымызт, арахь, иихәарц ииҭахыз, адамба иадчылаз азиас еипш, игәы итчауан. Дыпхәысуп, апхәыс алатцәкьа леишуам хәа, лахатыр баны, ашьжымтан ипхәыс илеимхәақәазггы, лара лхата абрақа дгыланы илеиҳәозшәа, зеггы ихәарц иҭаххеит, аха ичҳауа иеааникылон.



«Ирхәәкәо збап. Саарцеипшып. Издыруада сара сиашамзар-  
ггы. Ишахәтоу, ишиашоу сара исзымдыруа сыкоума хәа сгәи  
иааташәоз зеггы хәауа сандәықәлоуп, ақыта анапхгаџцәеи  
сарей хәанейванагала. Схәблағгы цқыа сырзеилымкаакәа са-  
анхеит».

– Амандарина хәазаларц ашәлашараа ихәдыртцаз, баша-  
гәышьахар қалап. Аха ус рызбеит, уажәшьта ишқакоутцо? –  
ихәеит абригадир Бардушәа.

– Ажәытәан ашәлашараа хадгылггы, хара икәынхозггы,  
аҫауад Маршьан ҫатластан ианитәыз, Ақсны агафәнтәи аҳардан  
жыы ааганы еиҫеихаит. Аҳардан арақа ииуам, дад, баша  
ақыбааа хурбоит хәа иазхәаз анхацәа, адгыл сара истәуп,  
истахызар ажь еиҫасхап, истахызар аҳаскын ластцап анихәа,  
иқартгагәышьоз, еиҫархаит азахәа. Зынракггы, џ-зынракггы  
иқан, аха жымжәак ауғалахуаз, ишнеиуаз, ахьта анаағгәаха,  
адаракәац ықамкәа, инықәааит. Афрангәыл аамышьтахь  
арақа акгы ииуам хәа иазхәаз анхацәа рқны даанагеит аҫа-  
уад, – ихәеит Қатмас.

– Ари зынзаск даҫа мандарина сортуп, даҫахкуп, ахьта  
ачхауеит, – ихәеит арқыс Тарас.

– Шәшақәытпра! Иахзеигы ххатақәаггы ихәздыруам. Сара  
исгәалашәоит, Ачамхара ачаи анеиҫарха, хәхнарцәоит хәа,  
уахынла ицаны ицқны ианкарыжбуаз. Уажәы шәрыхәапши,  
ауаа шыннархаз жәбап, – ихәеит рцәажәара иеаламырхәзо  
итәаз Кәнач.

– Хара иахзеигьцәкыоу уашьтазар, хәхцәаны агаҫақа  
хәлбаароуп. Хзышьцылахьаз, хәнхартә шыаҫас иамаз, арахә  
раазара хәкәырхуазар, нас арақа иқәхцәгәышьозеи, – ихәеит  
Зафас.

– Ирхәоит, лбаа, агаҫа ақықәрей лоумтарггы, иумрашәар-  
ггы, ахала иины, алапқыақәа ғаланы, уца иҫаҫсоит хәа, – ихы  
дымәахазо, цқа дышьтаҫшуа, Зафас иажәа ацәы налейтеит  
Ахлоу. Изхәомызт акәымзар, Зафас изыхәан напеилаҫса  
ахьықартцоз ицәымгын. Амшын иалаиҫсозшәа ицхьазон уи  
ииҫараны иқаз пүтк ақықәрей. «Ауаҫы уицхраа, рыцҳарак  
дақәшәазар, иаххәап, ацәыбзы рыхыны, ма асыҫса иацаханы,

ирахэ нтээзар, аарѡара, азысаамта каланы, аарыхра имоу-  
зар. Егы абжыарак, имаха-шьаха еибганы, сара сакара адгыл  
иаргы иманы, ицыкэреи нтэеит, иифо имам хэа, иарбану  
сара сца иаатыганы, иара ица изтасыпсара?! Ахабла далтны,  
дхэыркыиуа егырт ақытақаа дрылалар ихымзгынымкэа,  
сара мыжда, имаз ицэахфеит. Дзажэза, абни Тарастэкагы  
дѡагылахын, абас аицхыраара хамоуп азыхэаноуп ацсуаа  
адунеихаан ччаак, хэыркык адунеи дзыкэхамтац ихэеит.  
Ихата акыр ааирыхызшэа,иан иаалрыхыз ацыкэреи иахыхны  
акэхап ишиитэ. Нас абарткэа зегы ухэарауаз иаха уѡагыла-  
ны, изумхэазеи? Еи, иудыруа зегы ухэар, ухэартлагыхоит», –  
абас игэы дтацэажэон Ахлоу, нас ибжы ѡтганы, ус нацитцеит:

– Сара рыцха, арт, акэыгакэа, ишэымхэаз иацыстэозеи,  
аха ахымхэа уца дтоумырцшын рхэоит. Хара, хца итахарцшы  
акэым, зынза ашэ аартны, ацацха рнапэы ирахтеит.

– Баша угэы пужэоит, иухэо захауада, – ихэеит Бардушэа.

– Ианухэо, насгы иахыухэо ауп аус злоу. Аибашыра ане-  
илга, захэа тпааны, авыр-вырхэа изкэоз хэа шэмахахыи?! –  
иажэа ныбжэеигалеит Абзагэ. – Лак сыман атыц акны. Уаха  
шаанза атыѡра ахы такны ишуан. Абжы азэгы иахэзомызт.  
Игыашкны иагэарлон. Убри еипш, арака, ахэыста хатэаланы  
иаххэалар, иаххэатэу ханнеилак, хэы асацат афалозар,  
хэарада, баша хгэы цахжэоит. – Абригадир Бардушэа иакэын  
еихарак изеихэоз. Убаскан, Абзагэ иус ианалацэажэоз, Барду-  
шэа иухэозеи хэа инаиазцааит. Уи ихэеит иххэац, имхэазар  
иаха еигыны.

Иажэа инацитцеит Абзагэ:

– Ашэлашара арахэ раазара ишазку ианшэыжэ, арахэ  
нышэымхын,шэацхыака шэахынархэуеит хэа сара саныкэгыла,  
уара ишцоухэеи, Бардушэа, ухаткы сцеит?

– Иухэа акэым,сара мыжда,иухэар акыр алтцын. Иумхэеи,  
иухэаз иашами. Аха дара ирхэазгы иашан умбои, – ихэеит  
Бардушэа.

– Шэакэыт, дадраа, аимапра. Сара ажэак шэасхэоит, убри  
шэазхэыц. Шэгы иаанагома чамхараагы даараза иртахуп  
хэа амандарина аитахара? Абарт, акомхозкэа, аицынхаракэа

анеифыркаауаз акэын. Кыта-кытала иналацш-шалацшны, унеишь-уааишь хэа зархэоз, зажэа акыр пхылнадоз араионаф еизыргеит. Абри сара, ацэгъа ижэбогы, убрака срылан, – азэыр алаф сылшэхырц шэтахызар, шэыцхамшьан, шэажэа цхафыркэа рфаашэырха ихэозшэа, дынцэытцыпшшэа днары-лацшит Кыча. Изызхэыцша ажэак шихэоз рдырын, азэгъы фитуамызт. Илабашъа нышьтаикшан, иажэа инацитцеит:

– Хазлацаажэозеи? Збатэыс икоузеи? Акомхоз шэыдышэ-кылома? Ихэадахкылоит. Шака геқтар адгыл шэызхозеи хэа инахазцааит. Азэы ѡба ихэеит, фазэы – хца, жэаба зхэазгы дубап. Ишыказ шэымдыруеи тауади-аамстеи рхаан? Шака геқтар ақыра узшэоз, убриакара уцоукуан. Асовет мчы иахэоит, зегъы зинла шэеикароуп хэа. Ус анакэха, адгыл-гыы еикараны ишэымазароуп лхэеит, аихабыра рахьтэ иаа-рышьтны иказ апхэыс. Убри лакэын аизарагы мѡапызгоз. Ианбыкэыз ажэлари ахэынтқарреи рус апхэыс илызбуа ианахбахыз, аха уи агэхъаа зкыдаз. пхэыс қэыцшк, лыблақэа амца рхыхэхэыла, еифамск лакэын. Ибзиоуп, хайкараны ихартозар, сара х-геқтарк сымоуп, жэытэ-натэ аахыс хэѡната иатэу дгылуп. Измамгы ирышэц, зегъы хца-хца геқтар ры-мазааит, ихазхоит ихэеит Ешыратэи Аѡзбак дѡагылан. Хара-зиақ, Бағбарантэик, сара хэ-геқтарк сымоуп, хэба-хэба геқтар рышэц зегъы ихэеит. Аимакра халагеит. Хайдшылеит, хгъашкит. Иамуит, хайқэшахатны, акафы хазкылымсит. Деикэхацс, лна-пы кэымшэышэ хэыцкэа лыцламхэа иатцаргэа, иаххэо лма-хазозшэа, дахьынатэаз, цысра лымазамкэа, дтэоуп апхэыс. Лгэанала даххыччозаап, акыр аадыруоу. Ашьтахь, ашьшыхэа дѡагылан: «Ишэхэақэаз сахайт, ажэа кэышкэа шэхэеит, ажэытэра, афатэра шэалацаажэеит. Шэеимак, азыхэан сара ишэасхэо убри ауп: егъа еимашэыргы, азэы ѡба – фазэы хэба хэа дықэгыларгы, шэызкэиту геқтарк-геқтарк роуп. Шэкытақэа, шэхаблақэа ркны шэахьнеиуа убас рашэхэа. Геқтарк еиханы иакэитым таацэарак. Иамазкыз, Асовет мчы дагоуп. Ихы иавибааит. Агазара шэмыхьын, абзиараз хай-қэшэалааит», – лхэан, абыржэы дызбо цыышьоит, лыкь-тац налѡыцралкын, лцыхэа нахфакъа, днықэхэаша дцеит.

Хаанхеит хаиџаџшуа, – ииҳээз ахынзаргџаџхаз еиликаарц иxy џышьџихын, азџазџала днарџаџшит Кыџа.

Иџкыс еиҳабаџџаз ыџан, урџ иахырхџаауа еиликаарц, нас-гы џасла ишаџыз еиџш, раџхџа дымџџаџжџарц, иџаанкыланы дыџшын Абзаџ. Ахаан Кыџа ииҳээз даџџшахџтымхџакџа, иџжџа иџаимырхџыцыџт. Пату иџџитџон, иахџтыр бауа, игџы ишаџон. Деиҳабын, иxшыџ шхџарџа дууџ ибон. Уиадагы, хџ-тыр иџџитџон, аџахџмада изџџџара даџхџыџны, аибашџра иџџа-лаџыз иџкџынџџа дрызхџыџны.

Убартџџа зегџы еилеимгар, дырхымсыр шыџкамлоџ ибе-ит уџжџы Абзаџ. Иахџ ирџшзаны иҳџазаргџы, Кыџа ииҳээз-гџы, абригадир Бардушџа ииҳџазгџы, иаанаџоз акы акџын. «Ирыхџзеи, рнапы амкуа, акгџы шалымџџа рдыруа иаџуп амандаринаџтра ахкаара. Акџыџмаџ лаџџаџџуп хџа рархџар-гџы, убасоуп ишаџџшахџџо. Уразџаар, арахџ анхџамаџ хџаш-бараџџаџыз рхџоит. Иаахџны ахџара, ма ирџахым, ма, сара ис-зымдыруа, џџыџгарак иннакылоит», – абас игџы инџахџџо, дасу ирхџаџџаз, ихаџы џџа иаџо, дрызхџыџуан Абзаџ.

Уџжџыџа иаамџоуп аниџџахџ:

– Кыџа, уххџ згеит, схы аџара пату уџџыџџоит, иудыруе-ит. Уара усыманаџы, саб иџсы џоушџа збоит. Аха уџжџараанџа иуҳџаз аџџа, сазџыкны, саџџшахџтым. Угџы иалымсын, абас ухџап хџа суџџџыџуамыџт, – ихџеит.

– Иугџамџхџзеи, даџ? – иаџџџеишьџеит Кыџа, дахџаџџа-хџаџымхџаз игџы иалс акџым, иахџагџы ишиџџаџхџаз убартџ.

– Ажџлар раџџа акгџы аџанамкуа иахџупхџаџаз... – иџжџа наимыџзџеит Абзаџ.

– Уи акџзар еџџоурым. Уџџак иxџаам. Иуасхџап, иумуџозар. Сара исхџаз угџаџхџом, ус акџу? Саргџы исџџаџхџом иџауџџаџџаз, – иблаџџа аџџбаахан, илабашџа аџса џарыра, аџыџхџа анышџа иналаиршьџыџ Кыџа. Урџ ажџаџџа хџшџашџџа, аџса еиџш, иџарџа инаилсит Абзаџ. «Абыржџы еилкаахџит зегџы. Ан-хара, ахџџара, анасыџ, зегџ зџахџит сара сзыхџан, абыржџы ииҳџо ажџаџџа рыла, избанзар, уи ииҳџо ауп еџыртџы рџџа-наџара».

– Сахџиашам соухџар... Еиџу хџа сшашџџаз, еиџџоу џас-џазар сымдырри, – ихџеит Абзаџ. Аџсаса аниџџынџџа, акон-

тораф изреи инхареи ианалацаажэозгы, ас ибжыи ихэ-ламшэеит. Ускан агэра ганы дыкан, ддырзырггы, хаи, рыцха, хара хзыхэан абзиа дшашьтаз, ихы хақәитеит хэа шырхэоз ашәлашараа. «Кәыдры зырмақаруа Амткьал ауп» хэа, убри акәын ускан агәымшәара илазтоз.

– Уара ахаиуан реиқәырхара уашьтан. Сара сашьтоуп ауаа реиқәырхара, ауаа! – ахысфы бзиаггы ус ацәкьара да-хәаңшрым, изблак тцакны, Абзагә дкылкааны дихәаңшуан Кыча. – Ешыра еиңш, амандарина аазара иазыркырц рызбеит, ус ами?

Абзагә ҫымт, иухәакәо иашоуп, уажәа иацта хәа аанаго, ихы ааиртцысит.

– Уара арахә раныхра иашамкәа ишәызбеит хәа урҫа-гылеит. Сыламыс сзахыңом, суқәшахатуп. Ашәлашара аман-дарина аиҫахара аңшыызгаз, ахардан жьы еиҫазхауаз аҫауад дишызоуп.

– Нас убас ухәарауаз уаҫагыланы аизараҫы, убри збаны ианышьтырхуаз? – ихәеит Абзагә. Иаха гәамчк наилалеит уажәы.

– Иаасараза, умыццаклан. Уара иухәеит, аха уи азәы угәаа-нагара акәын. Саргы сҫагыланы исхәар, нас сара исыдгы-лозгы азәык-шыҫыак калар, уи иалтцуаз уазхәыцу? Аамҫа иаҫагылеит... Ахара уңшла, дад, ахара...

– Ааи, ааи, ииашаны иухәеит, Кыча. Ауааңсыра хаибгазааит. Ххаткы ицеит арахә. Иабаргәузеи амандарина, сынтәа еиҫаххауа нытцәаар, ҫааны еиҫа еиҫаххәп. Ишәгәаламшәазои уара, зны атунггы хәиҫадырхәхьеит. Иабакоу? Иаххаштит. Акы затҫәык угәы иалсша, арахә анышәҫа рхәеит, ианахҫеит, ианышәх рхәан, ианаххит, убри иашыхахашт амандаринаггы, аха иааурызеи, – ихәеит Кәҫмас.

Кыча, қарала ирыбжыатәкьаз аткыс еиҳанггы ирыбжыаз-шәа, хәтыркәҫара дула Кәҫмас днеиҫаңшит.

– «Аҫы зтәыз иҫиуан, аҫыхьча иуамызт» хәа, аконтораҫ иануархәаз, уака стәан саргы, Абзагә, – ихәеит абригадир Бардушья, иҫеггы инаҫданы ажәакәак ихәарц иҫахын, аха уи иажәа днаңышлан:

– Ииашану?! Уака уштәаз сара исымбазеит. Уабацәытатәаз? Кынтышә дзықәтәаз ақәардә удатәазма?! – ихәеит Абзагә, иажәақәа ашхам рылыжжуа.

– Уажәа цқәа уазхәыцны уцәажәала! – ашырхәа дфәтқьеит Бардушә.

– Шәшеизытқьарыз, шәхәатәы еикәшәондаз! – ихәеит Кыца, Бардушә ишқа ихы нарханы, нас Абзагә иахь дынхәаңшын: – Азы утдалама иахьа?! Изақәызеи, ақыфыхәа уцхауа! – ихәан, днаикәыцәқьеит.

– Уааи, схы уас ишумчу, акгыи схәом. Амала ашәлашараа зеггы амшын ихтатәуп рхәар, сақәшахәтымхәа игәағныиузхәозар, – ихәеит Абзагә. Гәалас имаз зеггы убри ихигон, уажәы, уамак шихарам шидыруазггы. Азыхь зыхьшәашәоузеи, мамзарггы азытқәа зкәандоузеи хәа итқьаз дишызан. Уи ус анцәа дишагәышьеит.

– Исхәарц истахыз схәурштит. Ианбыкәыз уара абзиа узхәара уанаңсаз, – ихәан, иңсахы пьжәжәо, ашьшьыхәа днатәеит Бардушә. Ҷымт ирзызырәуаз хәсаггы хацәаггы, псеивгараны иаакәыпсчхәит.

– Сара ишәасхәо убри ауп: зыбз хааз асыс, иаинызггы акыка ацәеит, иаинмызггы. Ишәмахахьеи? – Ҷааитит, настхашәа ахахә иқәтәаны икыцә-кыцәуаз Бирақ. Акык-Ҷык иаламыз, анхареи-анцыреи раамышьтахь хәыцыртә змамыз нхафын уи.

Акраамта тынчран. Кыца, Катмас, Бирақ ухәа ирхәаз азәггы иамаикуамызт.

– Абыржәшьтоуп сыбла аныхтыз, – ихәеит атдыхәтәан Абзагә. Дзыргәақуаз ахьеиликааз деигәыргьон. Аха убри, зеилкаара дашьтаз, уафы дзыргәыргьаша акы ахьакәмыз игәы иалан. Убри иеиликааз, абаскак шықәса ихытәанза иахьизымдыруаз, уамашәа иңьеишьон. Ус еиңш иқаз апышәара иқәлацәа тысит шықәса уажәаңхьа.

Абыржәеиңш икказа имбацыт шақа шықәса рыбжьаз Қыач Кыңеи иареи.

– Сгәы иалоу, ажәлар ишәзеиқәсырхап хәа сгәығны, ашьха икасцаз аңсаса ансцәыңхастаха, сырзра ианалага, сара исыдгылоз ахьмацхаз акәым, иара, Ашәлашара арахә ра-

ныхра иашам хәа ахышәымхәаз ауп, аха уи зыхъяз уажәы, Кыча ианухәа, иауеилысымкаах... Икалап сара сахыашакәам ыказар. Шәара ишәымдыруа, сара рыцха, ишәасхәозеи. Аринахыс, азәы хәа сшәылагыланы, сынхо-сынтца сзыкало сыздыруам, амала ишәасхәо убри ауп:»Згәы цаз, инасыпгы цейт». Ахы залымкыо ихәоу ажәакәоуп, – ихәейт Абзагә.

Иаарцәымыгхейт изахаз зеггы. Ихы иабанзакейтц, игәы иабанзалсуеи хәа Кыча инаизыпшкәейт. Ашышыхәа икыса аатиган, итатынжәа неитейтейт, нас, икапшыза атаын иашәхъаз инацәала икәахауа, аспычка ааихышыын, амца наиркит. Амхырта ахахы итаеоез аршашкәагы зыршырц ртаххазшәа, рышытыбж кәйтхейт.

– Дадах, иухәаз саргы сақәшахатым. Ус ианыказ аамта цахейт, – лхәейт амхахәы аазгоз ахәса рахытә руазәк. Иаалы-ланы, деилакацаза иказ пхәыск лакәын. – Уащтас хайтазхәо ауафы дахмоуит.

– Ииашоуп! – ибжы шытцаны, ажәа затәык иайфәйткәейт арпыс Тарас.

Урт ирхәакәоз игәы иахәон Абзагә. «Сара тәамбашакә сышрыхәапшуаз, издыруада, ахәса ракәзар, иахагы изыкәгәйтәу».

– Баша абадакы асра акгы ихәхәом. Ахәса амхахәы ааргейт, шыбжыхәа ыфаны еитаххауа мандариноу-чандариноу сыздыруам, аха ихәхкаалап, иаха иахзейгуп, – ихәейт, Абзагәи иареи рыгәкәа ахынибархазгы ихарштны, абригадир Бардушәа.

– Уара ахахә лахтцап хәа уархәаргы уакәшахатхойт, – инаифәйткәейт Кыча.

Ицаршыейт зеггы. Асейпш иажәа рагыны дцәажәо рмахацыт. Абзагә иеихәаз ажәа даргәааны дтәоуп, уажәымзар уажәы ацкы ихәойт хәа акәын ишыпшыз. Изахауаз ирзеилымкааит, иаалыркыаны атахмада абас дзырцәажәаз. Иахагы игәы иахәозар Абзагә икайтцаз, иихәаз? Ихатагы итәымта дантагылаз, иара ихәашәа, игәахы ашша анкыдыз ашыкәсқәа изирхынхәызар Абзагә? Мамзаргы, атцеи игха, атәым уаа ишрахауа аб ишимхәо еипш, уажәштан ихала иеихәарц итәахны иеааникылоу?

– Сара ажәак аасхәар шәымуит иахьа, – ихәеит Бардушья.  
– Уара, дад, хабригада еихабыс узамоу, иахьахәтоу хәахәы ухәаларцоуп, – ихәеит Кәтмас.

– Шәгәы иалымсын, аха икәтцәкьоу еилкааны азәгы ишәымазам. Уара, Абзагә, арахә урыцын, уара иануахаз, избаны иалгахьан. Ачамхараа иртахызма цитрус колнхараны иахьыкарцаз? Хара хәипш, уртгы аңыкәреи лартон, арахә раазон. Ашътахь ахәынтқарра амандаринаазара иаха еигьны ирыпхьазеит. Егьиашахеит, ирзеигьхеит, – ихәеит Бардушья.

– Цәгәы ирзыфеидахеит. Ирнәтазеи? Аңара. Аңара уфома? Ауафы дныкәызго арахә роуп, – ихәеит Ахлоу.

– Ирхәоит, амандаринаазарахь иахьиаргаз зхароу паса преседателс ирымаз иоуп хәа. Уака аңан иреипшхеит ачамхараа. Изыкәзаазеи аңан? Рқьиара, ргәыразра иакәзит, ахәашабгакәа. Дынцәахшаз цышьаны, аңыныш драазеит. Амца аамышътахь акы ишазыкәымхуа, рыпсы ахьтаз аарытхны дцан, абымба аируит, амацәыс мцаха ишәаларсны, аңша ирцысит, иныкәыццышәаа ицеит аңан, – ихәеит Кәтмас.

– Баша шәшәеит, баша шәзеидымгылеит. Иахьахәтоу еиңахәзар, ашәлашараа арахә раазара ишазкыз иаанрыжьуан. Егьа ахьта ачхауазаргы, ахәынтқаррахь арахә иалартцоз алагала акара уеизгы иазыкәтцом амандарина, – ихәеит Тарас. «Згәы цаз инасыпгыи цеит» – хәа Абзагә ииңәаз ажәаңка зхы иакәызтцәкәаз дреиуан уи.

– Диашан Абзагә.

– Аңсаса нырхыр хәмур акәын.

– Ашьямакагы.

– Хәәкәа рыбга ццәахьан ашәи акәаңи ишрытцаз.

– Шәааи, иаххәап хәидгыланы.

– Иаххәап ухәоу! Изаухәода?

Азәы иаткыс егьи иажәа иаха иңьбарахон. Ирхәоз деигәыргьо, дагьацәшәо, ґымт дзыршуа дтәан Кыца. Уажәыуажә илапш Абзагә днытцижьуан. Ибон анхацәа ирхәоз уи игәы ишахәоз. Дахаанны далапшызшәа, амхәңьырра атәы бзианы издыруаз, иара ихәашья, ахәынтқар ихаан аахыс ажәлар рыцәгьеи рыбзиени иалагылаз, абыржәеипш ииңәаша изымдыруа, дкәанызануа даанымхацизт.



– Шәәаи, шыыбжьхъа шәфа. Унапы зык нақәтәа, дадах! – лхәеит амхахәы аазгаз ахәса иреиуаз Ахлоу ипхәыс. – Анцәа иузааиго зегъы бзиоуп. Иахагъы иахзеигъуп арахә ахьнырхыз. Шәыпату схы иқәуп, аха ҳақшәмацәа афныка игәарлан, ҳазхара иаабейт.

«Зеипш ҕамло егъыкам, шыыбжьхъа аазгоз лфызцәа Каи-матхангъы дрылагыланы даар...» – ихаҕагъы дацәшәо, ма-цәысеимҕыарак иафызаха, ихы-игәы интасит хәыцрак Абзагә.

Ампахышькәа каршәны, ацъ-цла амтцан афатә дырхиет ахәса. Ацха кәакәар, ипхазә ачашыламгъал, ачахаржәкәа, ашәхаршәкәа ххны, ачаҕәәкәа ахартцәы ртәтәаны, ибарақбатха идырхиаз астал инахамтәәцкәа, иихәо ихаҕа дахыччо, аччара бзиа избоз Кәнач ибжьы ҕтицан:

– Афы шытысхит, афы цъбара! Абар икәеикәеиуа! Ҷаангъы цахәгъы хгәыргъо аапынрақәа ҳарпылалааит! – ихәан, иуапа ақәыршәны, итәахны имаз ахаҕа аашытихит. Икаскасо азна афы тан.

– Шәәасзырфәи, дадраа. Ашәәхәара, акәашара, афара-ажәра ахыташәтцаша ус ссирк ҕаланы икоуп. Ахапшыа ахәа ахҕеит, ахапшыа ду! – ихәеит ибжьы цәҕа ҕтцаны аҕахмада Кыча.

– Хаи, анцәа иныс, Муса пхәыс дшааигаз! – диеигәыргъан, ашырхәагъы дҕатҕкеит Абзагә. Ахапшыа ду ахәа ахҕеит анихәа, Абзагә идырит аҕахмада имаҕа инасып дшахаанхаз. Уи ахапшыа ду азна афы тәтәаны, афцарафы итәахны имоуижәтеи, имицыз иины, ахәса ааргахейт. Арахә ргъычреи афцарақәа рыфналареи зцәа иалақәоу шыкақәоугъы, ашәләшараа рфы, Кыча ихапшыа ныхак ирзафызан. Абаскак шықәса раахыс, ишаахиқаз, кыс амазамкәа итцан. «Итоу жәжәырц шәтахызар, смаҕа затцәы пхәыс дизаажәҕа, убри ихызала ицоуп», – ихәон еснагъ.

– Уажәраанза иумхәоз, зхаткы сцаша, дадах, – лхәеит аирыз азна азы кны игылаз апхәыс.

– Ахәаха сышәымтеите! Сытәфәаншыап имырзит, сызкәых-шаша смаҕа хәычы. Иааиуа асабшазы диманы арахыдаарцоуп, – уажәы иаха ибжьы ирхәычит, ифнаҕа иазылпхаз агәыргъара

алапш акырхәа дшәозшәа, мамзаргы сара иабасатәоу уи афыз аңасың хәа ихы ахибаауазшәа. Дахычәауа, ижәба, ишәахә хәа аеыөейтхыра ацымхәрас, иахагы ицәа дталаны, илабашәа иахагы иоуханы, илымхашәа иавыхәхәон. Уажә-шәа еилкаа ашәлашараа! Ргәаца ртәны измоу агәыргъара, инарфәйткыаргы, абырсаатк иртәахуеит.

– Анцәа иңышьоуп, жәымта шкәакәа уоузаап, Кыча. Уажә-раанза изумхәоз? – ихәеит Кәтмас, Кыча фимтзеит. Имаҗа пхәыс дааигеит хәа аниахә, дназымчәазкыз агәыргъара, уажәы еитәх инаизфәхеит.

– Аиба икәакәар былуам хәа, Муса... Хәи, анцәа иңышьоуп, анцәа иңышьоуп! – ихәеит Абзагә, уи иаб дигәалашәо.

– Ура шәхәа, шәзыпшузеи?! – ахмачыр афы нтеитәеит Кәнач.

– Асабшәены, хәылқазшәа, афнынза шәсызней, дадраа, сшәыкәыхшоуп. Муса, сызкәыхшаша смәта, ихапшәа ду ахәа анахахкәаша афхәара хәлацәажәап, – ихәеит злакытқәа гәыргъарыла итәыз Кыча.

## 9

Убри ашьжымтан, пстәгы, шәапыңапгы аапынра ааигәахара ианеигәыргъоз, хараза ашьхақәа рфы, адгыл аныпха, асыпсақәа бганы-ианлеиуаз, анхара-нтцыра азыхәан анхафы икәатана, иеиха, иеигәышә рырхиара даналагоз, акыр шықәса гәйтхас илымаз иаалыркәаны лхатца ианиалхәа ашьтахь, лахәшәа дахынхоз ақалақь ахь дцарц амәа дықә-леит Аминат. Дышцоз анылхәа, Абзагә игәампхеит, аха уамак илымаимкит. Агәра ганы дықан, дзызцарц илтахыз аус акгы алцуам хәа. «Лахәшәеи лымахәи днарылапхәап. Иапшыылгаз, акгы шалымцуа лбар, лгәы лыртынчып».

Рыфны инаркны автобус ахәауазынза ибжәан ф-кило-метрак. Ахәыцқәа мышкы фынтә ианысуан уи амәа. Акыр шықәса уажәапхәа, мышкы фынтә данысуан лара Аминатгы. Уаҗа, ашколи Ашәлашара аусхәарта хәычи рзааигәара игы-лоу адәқьан дытагылан хышықәса. Ашьтахь, ахшара данлоу

амѡа лцѣыхъантахан, аусура дакъѣцит. Аха убри аматцура хѣыцы, егырт ақыта хѣсақѣа дреицшны лхы лымцхъазартѣ, цѣаныррак мыцѣазо, тынчрак лнамталартѣ илзыннажыт.

Амѡа удаѡ рацхъаза избо ауаѡи атыхѣтѣан ианысуеи, аѡыцъагы бла ыцлоуп ишахѣацшуа. Анаарақѣа, атахарақѣа, акѣарақѣа инартысуа, икѣаратѡ ишнеиуа аиѡхаа дукѣа ианырталалак, ахапы дыцдалазшѣа, лыцсы къыкуа дгѣамтцуан Аминат. Ицѣи-тѣиуа ахѣада ианкыдлалак, лгѣы аангылоз цылышон, убаскъак дазгѣаауан. Алаба укыр, еихагы иудаап-кылоиталацѣгъа. Дахъақѣгѣамтцуаз, иахагы икъѣацѣацарахон, иахагы ихѣынтѣарахон, шақа иатаху аѣеитцнахыр алшозшѣа, иахагы ихарахон уи амѡа.

«Хѣгеицѣа, уаб деицѣагѣатѣуп хѣа иасхѣаз цыушыап, ахтѣара азбахѣ анаацѣырызга, рацхъа анышѣынтрахыоуп дахыцшыз. Иаб иакѣзамыз ихѣазхѣалоз, санцслак, ишѣтахызар шѣыхтѣа, ишѣти абри анхара, ишѣтахызаргы шѣынха хѣа? Ажѣытѣан акѣын арақа анхара ианацсѣаз, уажѣшьѣа аамтѣа дѣѣакхеит. Уаха иумбѣзѡи аамтѣа аѣахыынзеитѣанакыз? Мѡада, фымцѣа лашарада уаѡ дхѣартѣам уажѣы», – лгѣанала лхатѣа диацѣажѣон амѡа дахыықѣыз.

– Нас уртѣ мѣзеины иахыыкоу дѣцѣроума ауаѡы дыхѣѣаны?  
Иара дахыынхо иааигар амузоу? Бгѣы ишѣѣаанагои, Аминатѣ?

– Ухатѣа? Ирхѣѣоит ашѣлашаратѣын хѣа ухатѣа. Узѣѣазеи уртѣ ахыыкъаз? Уѡыза Абзѣгѣа ихѣхѣатѣада, дѣѣазѣы иихѣѣо ахымахауа иахъьаны, ихѣамѣаз-ихѣхъызыз неидыкъѣшѣаланы, ауал иахѣтеит.

– Ацѣгъѣара къаицѣарѣ изѣбѣаноума ус еицш шихъыз?

– Ушақѣыцѣра, удиѣнаныс! Айыс хѣѣара ацѣкъѣа иѣѣашѣѣоит. Зегъы ырыхъуа, хѣргъы ихѣахърын. Зегъы шыкоу дыкъѣндаз. Изитѣахыз, аихѣабыра ақѣшахѣатѣхаанзѣа, ацсѣаса ашьѣақа изкеицѣазеи? Акырѣцх рылаланы иааннарѣѣеит. Ашьѣа икацѣа хѣа узѣхѣадаз хѣа иааиѣагылеит. Айла иалыѡырыз, аматѣ ицѣаит хѣа, ицыхъчѣоз абырг, Гѣыцъ, ишудыруа, ицсѣра убри инақѣимыршѣар имуит, «Арахѣ рныхѣра азыхѣан шѣкъѣык акѣым, жѣабагы аарышьѣѣаит, ашьѣақа икахѣцап, шыхѣалбаанынзѣа хѣазашшыр, ашѣкъѣы иааз уаѡы ихирбгѣалоит», – хѣа, ицсѣатѣа цѣгъахароуп,

уи ицыхьчоз аҗахмада иакәын уфызаск ихы аатызкьаз.  
Иңсы җазтгьы, иҗахаз аңсаса рыбжак иара дадгылагәышон.  
Иауазеи, ҳадызцалаз?

– Ибхәаз мацара акәушь? Аус ахьыкоу даеаки акноуп, да-  
еаңароуп. Уртқәа зыбымхәозеи?

– Уара изумхәозеи?

– Иашоуп, ақатран зныртәалоу аулица санныкәалоит.  
Афымца лашара сықәыңхоит. Аха ҳартқ азәырфы иаҳцәызыз  
изынханы имоуп Абзагә. Убри ауп аус злоу.

– Знык узалцыр Ашәлашара, уинахыс иугәалашәоит, уан-  
хәыңыз, уахьыхәмарлоз баҳчак еиңш.

– Убри абаҳча аиха ақәыркыр угәы иңақалои? Насгьы арт  
ибхәақәаз рыда уаҳа аггьы ибнамырхәазеи ашьжымтңан иаб-  
хәаз? Ғыбтүам акәу?

Апқхәыс реиҳа лшьара дықәызкьо, хьтеи-млеи рааста зых-  
гара лцәуадафу усыи уи. Убри апқхәыс қәыпш, апқхәыс цшза  
(егьа дылцәымғзаргьы, дшыпшзоу, агәыкра шлытцоу мхәашьа  
амамызт) лызхәыцра, цәымағ жьакцак еиңш, лгәатца иала-  
ханы иҗнафаауан. Еибабон, ҳаблак иаланхо, еимақы змауц  
ахәса шеибабо еиңш. Ирхааны аңсшәагьы еибырхәон. Ма-  
кьана ирыбжымпсаацызт, Каиматхан лхатца Алхас иңсы  
ахьынзатәз, аибатәхра, аиҗанеиааира ирыбжәз. Афыцәагьы  
рзыхәан уи еиңшхәһан, афьцәаара иафә амца. Ма еиқәылар  
акәын фьц, мамзаргьы ицәар акәын назаза. Ус ишықаз аанха-  
шьа амамызт.

Ашәлашара усутә анықамыз, азын цара рхара ашахтаһ  
дахьцаздтахеит Каиматханлхатца. Каиматханданпқхәысеибаха,  
лара Аминат лхатца дығәгәаза длывагыланы, лхы-лыхшара  
гәазырхагаха дахьықаз лхы ахылбаауан. Иахьаикәшәоз,  
шәышпақақәоу хәа Каиматхан данцаалак, хар ҳамагәышьам,  
ҳақагәышьоуп хәа, излакоу абзиарақәа инарыгырхашәа акәын  
аҗак шықалтдоз. Ашьтаһ уаанза лхы зхылбаауаз лынасып, ан  
лысаби дшихымзызаара дахзызо далагеит Аминат, иазхоуп  
анасып бара иахьынзабымаз, уажәшьта саргьы истахуп насып  
сыманы адәы сықәзарц хәа лалхәазшәа убри апқхәысеиба.

Ихәашьраны иказ азыхь рапхьаза ахахә алапыршәит Уарчхан. «Каиматхан лкны сахьынкыдгылаз, икапшьза ашьхашә сәалтеит. Абзагә ашьханта илзааигазаап», – лхәеит уи агәылапхәыс енак. Икалап, дазхәыцны, ацәгыара ацатцаны илымхәазар. Аха атыхәтәан иацылтцаз ажәакәа цәылацарала ихәан: «Ашә бхәеит хәа, бнацәахы адыбфаларын!»

Азыжь ахахә наларшәны, лыфныка дныкәланы дцеит агәылапхәыс. Аминат имцаха иналыцралеит. «Ашьха данылбаа, афныка дааиаанза, уахь дызнеизеи? Каиматхан лхәыцы ашәыршақәа наииркызар акәхап, лара ашәхақәа налитәит». Абас еиццо лфыналхан, ашьхантаи Абзагә иааигақәаз ачафыр, ашьхардацқәа, амхапқәа, ишынеибакәу реихарак уака иаанижыызшәа, афныка акгы ааимгазашәа лхы агәра алыргеит фымш-хымш инарылагзаны. «Афныка иааугазеи? Цәынха-мынхақәак нахамцаупсеит», – лхәеит даахәмаршәа. Изхылхәааз изеилымкаазеит Абзагә. Лара бзиарас икалцаз, уинахыс уаха илмырзазеит. Каиматхан данылбалак, акгы камлазашәа, гәфара хәа акгы лымазамшәа, ишлалхәац ацшәа лалхәон, цаса еицш гәы ацамзарггы. Иааибабаны ианааицырtdлак: «Ацх лашьца анакә узалбаараха, лыблақәа цхашьарак нархызымбаалеит», – лхәон Аминат Каиматхан лзыхәан, нас лхала лхы лкажон: «Издыруада сиашазамзарггы. Ацәыз ццәызуа шә-гәнахак, изго гәнахак рхәоит. Акгы зхаразам апхәыс, гәфарас дкаццаны, лцәа лхысхуазар? Уи лхатца Алхаси Абзагәи еифызцәан. Абзагә ихы иатәаишьом уи афыза. Ацсуа цасқәеи аламыси рыхьчаразы Кыча иаргьажәа.. Деиламгазазар, иара ихатәа уртқәа зеггы ахәынцәа ишцалаикәахари... Апхәысеиба лхәычи лареи шьхашәқәак надиркит хәа, гәфарас дкаццаны, иакәым изысхәар, схала ауаа сыхсырччоит. Урт рымацара роума, ашьханта дылбааацпхьаза, ахаблафы иааицыло зеггы акака надиркуан. Усгы ашә иа-лимхуа хәа егыкам. Апсызқәа, ацсаатәқәа, амзафәқәа»...

Абартқәа лгәалашәо, зны лхы дазгәауа, нас лхатца дызгәуа, амәа дықәын Аминат. Аусхәартафы данылбаа, амра акыр ифхашлахьан. Автобус иазпшны игылан фыцъа ахәсеи, Ткәарчал ашахтафы аус зуаз ашәлашаратә арпарцәаки.

Урт зеггы аңсшәа картдәаны иралхәеит Аминат. Лыгәггы аа-  
 рызхәаит, гәтыхас илымоу назаны, иахәа еипыртцуазшәа.  
 Егәумхәан, абаскәк шықәса дызлаз ақыта агәыблра лыман.  
 Ирацәафшын хәтыр зкәылтқоз ауааггы. Шаһантә рыфны итәа-  
 хьоузеи, игылахьоузеи абарт арқарцәа. Лара ңара ака-  
 ла илызгәакыаны дышрыхәаңшуаз, иахьцо, русура, парас  
 идырхауа ухәа ишалацәажәоз, Аминат дылгәалашәеит Ҡаи-  
 матхан лхатца. «Абарт реипш акәын уиггы пара рхара дыш-  
 цалоз». «Ишдәкәхцари, сапын Ҡыратәкыак злааххәаша хауам  
 аколнхараф. Азын, усутә аныһам ақытаф, ңара хцаны, акы  
 хмырхар ауам», – ихәалон уи. Икәтәкыаз аиаша мцқәаггы  
 наңишьуан, иңсәта шкәакәахааит. Убри дшылгәалашәоз, ды-  
 шизхәыцуаз, абарт арқарцәа рышкә гәаарак налызцәыртит  
 Аминат, лара цәгыарак лзырухьоушәа, акы лцәыргахьоушәа.  
 «Ацара архаразы шәнықәланы шәцоит, нас ашахта шәхы  
 анарчачалак, шәыхәсақәа ххәцәа хәмакра иалагоит. Егьыкар-  
 цандаз ашәлашара совнхараны. Асовнхараһны ауалафахәы  
 роуеит рхәоит. Атаацәарақәа еиқәнархарын. Аха усқанггы  
 ацара рхәцәа ыытцгак рыңшаауеит», – лхәеит лгәанала. Ар-  
 қарцәа, рсарочкақәа ҕәашә-ҕәашәза, агалстукқәа рықәцаны,  
 реиқәа рҗырстақәа ацәахәақәа цар-царза, иччон, рхы-ргәы  
 ақәыбзиан.

Аңсуа кәаскыа еипшын аусхәартә. Ө-фык аман, маһфа-  
 хәаранза ифышьтыхын. Ашәлашараа азәырфы рлахьынца  
 рызбахьан абри ахыбра цкыкыфы афныткә. Изеипшроу, иагу,  
 иабзоу ускацәак уафы дазхәыцуамызт. Зыхшара икарыжьыз  
 атакәажә илеипшын. Акауар хыб еиқәатцәан, икылыжәжәа-  
 кылыңгы, иташәашәахьаз блатцас, аңенңыркәа тапыҗеын.  
 Уафңсы итахзамызт, иртәхы акәым, аңсы ықәханы иахьы-  
 ҕазггы рцәымгын. Ашәлашареи Ачамхареи еидцаны, қытакны  
 ианыһартца, шықәсыкгы аамтыцкәа, аколнхара ахантәаф  
 җыц иаарышьтыз Чырг Раңстан абри аусхәартәҗы абиблиоте-  
 ка ҕаитцарц избейт. Ауалафахәы лытауа пхәызбакгы далихит.  
 Уи иавагылан, Аминат аус ахылуаз адәкыан. Ахәхәхәтра иацу  
 агәыпжәарақәа, аахәафңҗеи аколторғаи ажәа рымакрақәа,  
 аревизорцәа рыцәшәара, зеггы лхаштит уажәы. Дазхәаа-

уа илгәалашәеит, убра данытгагылаз дышкәыпшыз, ахацәә леилахауа, алаф шлархәоз. Убасқан илшәылтқаәоз атққәа зеггы акакала илгәалалыршәеит. Урт зеггы лхата илызакхымтан. Илзахуан ақалакыаҕ ицәыртцуаз амода иакәыршәаны, ажурналқәа дрыхәапшы.

Ашкол ақхәа дгылан. Амашына дазпшын Аминат.

– Нана, бабаци? – дналыдыххылан, лнапқәа аалыкәлыршеит Есма.

Абри ақытағы зеггы бзиа еицырбоз ашкол затәык акәын. Ахаан зыхшара уақа атара зымтацизгы, иасны идырехәон. Сара исгәалашәозар аахыс уақа директорс дамоуп «ьарнас Мац-ипа Аргәын, уаф ҕымт-псымшыақ, зажәа мацны зус еихау. Ақыта шдумызгы, ахыбра шмачызгы, ихартәау абжыратә школни икалеит иара ибзоурала. Уақа иалгаз шакафы атара дукәа ирталахыоузеи, ианалгалак ашәлашарақа ихынхәуа мацхеит шәымхәозар. Уразтцаар: «Хнеит хәа икахтагәышьюи, иахтцаз ақытаҕ иабахәо», – рхәоит.

– Саид бнаихылапшла. Амла шәеашәмыркын, – лхәеит Аминат, Есма лхахәы рееиуа. «Абаскак шықәса тыма, шәана-цәалбеит! Абни адәкәан ақны аус зуаз, шықәса ҕажәагы нагзаны изхымтыцыз ақхәыс, абар, уажәы лыхшара закароу. Даҕа шықәсык, ҕышықәса рыла сара дсеихахоит. Дабакоу ачкәын? Уи сара даасыдҕылоит. Сажәзама? Иабатәи хтәароу, ҕыцынхароу иапшыызгаз. Ибашаткәыазар сызҕу? Абзагә инапы ахыкәаз, бызҕкәоу башоуп, акгы алтцуам хәа аанагозар? Сажәит хәа ахәыштаарағы узлатәарызеи, умч таны, умахашыаха еибганы. Насгы сара схазоума сзашытоу?!»

– Тәбрараахә аума, нана, бахыцо? Сабшазтгы, саргы сбыццон. Нана, ишпастаху ақалак ах! Сыхызала кинок бахәапш, – лхәеит Есма. Аминат лыгәтахыцра ааиплыркәеит. – Нана, иахәа Саиди сҕыза чкәынаки рыгәкәа нибархеит. Дзакәызеи, бара, абри Саид! Азәы даасацәажәар, саамтарсны сырго цыишьоит.

Ғаныла дызпыртцуаз амҕа, аусхәарта цкыҕы, лгәы зызхәауаз адәкәан, абарт, амҕа икәгылоу, автобус ааира иа-зыпшу ақытауаа ухәа, лыбла иташәоз зеггы ҕыцбараха

дышрыхәаңшуаз еипш, лара лцәа иалцыз лыпқагы, җыц дыл-  
базшәа, дналыхәаңшит Аминат.

Илхәара лҗамшәо, лыблакәа лыдхалейт, лыцымшь еикәа-  
цәа жәпакәа кахәхәа, абант шкәакәа иалаңоу аалухыр, хатца  
ицаша атыңха.

Абыржәоуп Аминат лхаҗы иаины даназхәыц, ижәа-  
хыркәа ңәәәәа, арңыс Тарас, дара рҗы даннеилак, дқаңшь-  
хо, дцәышхо, иихәо-иуа дақәымшәо ибз зихәлашәо. Дагь-  
леигәыргәейт, дагьлызгәаайт лыңха. Длеигәыргәейт лара,  
Аминат, лхатә макъана ашьаңха лзамәақәа ирықәны, ахацәа  
лыхәаңшыртә дықаны, лыңха абас дкахәхәа дахылывагылоу.  
Длызгәаайт, лхатә лқәыңшра, лхатә лхәашьа, абри ахаңы  
италырзыз лышықәсқәа, убри илцәылгазшәа.

– Бхы сыркәыкәып, цкәынак биацәажәа сыздыруам аха.  
Саид башьейхаб иоуп, иихәо хабцалароуп. Хәшьарақәас иб-  
узеи иахьа?

– Аурыс литература азыхәан «хәба» соут. Изсоуз басхәап?  
Цатәыс иҳамаз акәзамкәа, Толстои ишымта «Антеира» хқәак  
ейтәсхәейт. Хартәаҗы Антонина Серге-ипңа, згәы цшқахәхьоу  
атәкәажә, лылабжышқәа хасырқәкәалейт. «Бара бартисток-  
уп, бартистка хәтоуп», – лхәейт. «Хәба» зықәлыргылейт. Аха  
аҳасабра мыжда! Уажәы урокс иҳамоу иароуп. Акласс ахь  
аәналара сацәшәоит. Ицалом схы, ишңақастдари?! Тәбра бсыз-  
лацәажәа, театральныи институт ма акино аганахьала, сахь-  
тәлаша сзеилылкаайт, – лхәейт Есма.

– Макъана иабатәи институту, иабатәи киноу ибңаху. Иабақоу  
ажәбатәи ажәабатәи аклассқәа? Даәа җы-шықәса быгуп. Лхы  
иңақәоу убо, уара! Атеатр, акино! – лыбжыы лыцәдудәахан,  
азәыр иаҳамашь хәа, даанаңшы-ааңшит Аминат. Иңшыны игы-  
лаз урт рзызырәахә рымамызт. Автобус аара иахыңан, ргәахы  
иахаңжәо, асаба зынчылаз амәа ңаәәәхь иңшуан.

– Есма, – лхәан, лыңха лхы аалшьышьит, иаалырқьаны Ами-  
нат, акы лхәарц лңахны, длак-әакуан, илзыгәагьуамызт.

– Изақәи, нана, акы бгәы ннарханы бықоушәагы збоит?  
Ашәлашара хәқәтңы ханцалак...

– Ашьшьыхәа, анахь ираҳауейт. Бҗы иаатыхны азәгы  
иабымхәан ахцәара хгәы иңоуп хәа. Зегьы ааңхастәбтәуейт.



Есма, бабгы шәаихылапшла нандуи барей, – лхәеит, әжә «шәаихылапшла» җ-цакык аҗаны.

– Сихылапшзом, – лхәеит лҗыргәааны Есма.

– Избан? Ихәы рпханы иҗатчала, бара бхәычым уажәшьта, – әжә аҗаккәа руак намылхит.

– Избан бымбои... Избанда... Сара исзымдыруа җыбышьюма?

– Изакәызеи ибдыруа, быбз бҗы иҗакы...

– Издыруа... Издыруа... Сөыза Астанда исалхәон... Баби Җаиматхани бзиа...

– Быбжы! – Есма лқышәкәа лнапы наҗыралкит Аминаҗ. – Бца наҗ ашкол ахы! Бца!

– Ирласны бхынхәы, нана, – лан лзамҗа днагәзын, ишыл-цәымғыз, дналыдҗбан, лыхцәкәа лызкәа иқәыхәмаруа, ашкол ашҗа дынҗалеит.

Ашәлашара иагәылсуаз амҗаду ианыршәла, иҗагәҗасуа, җара аҗсы шеивҗахо иҗхало, җаҗара, иҗыркыуазшәа, иных-быкы-аахбыкыа инеиуан, «коробочка» хәа изышьтаз ав-тобус. Акыр иааскыахәаны, ерманы хәса хәыҗкәак аҗәтәеит. Ачанах зҗыршоу ауедракәа ркын. Артәы фҗы лҗынҗа инҗасит Аминаҗ. «Акрура азыхәан анышә рҗоит абарт әерманҗәа. Абазар җсыс ирхоуп, ирымҗиуа хәа адунеи акы ыҗам».

Игәаҗазар акәхап җара акала, лафхәартас иҗаитҗеит амашынарныҗәаҗ урт әерманы хәса хәыҗкәа. Уажәы-уажә илаф иналаитҗон артәы афҗы аҗыжәра шигәанарҗхаз.

Ақалақь иазааигәахыҗҗаза, лассы-лассы иааҗыло иала-геит автобус. Аҗснытәи ақалақькәа реиҗарак реиҗш, аехы-қәыркәыкәла, асаркыа дшаныҗшылоз, дзадымҗзо иадхалаз аҗхәыс илҗызаха, амшын изааҗшыло ихықәгылаз қалақьын Аминаҗ дахыҗоз.

Лахәшә җебра лақаратәҗкыа илзымдыруазаргы, ақалақь агәаҗәа җыҗк ақара дҗаҗшхәан Аминаҗгы. Илдыруан, лхатҗеи лареи реиҗш, зҗара маҗыз рзыхәан уаҗа ахныҗәгара шыҗә-гыз. Азауад ма афабрикаҗы аусура ларгы илҗахымызт, иара Абзагәгы дамаҗәамызт.

«Слымхақаа саркыада избараха, Ашәлашара сымбо ханалтцлак, ақалақығы иазааигәацәамкәа, мыцхәгы иацәыхарамкәа иахыыкоу ханхароуп ибзиоу».

Лхата диит, амшын иафықәыршә игоу, амфаду злысуа, адгыл иашарафы ишьтоу,милац рацәа зланхо Дадашь ақытан. Лхы лгәалашәо данышеидас инаркны, зымцәыжәа пцәоу апқа, атәыла цхаррақәа рахь амфә иқәло афызцәа ишрышыклапшуа еипш,лыцсы рхыхәхәа, дрыцашыцуан ақалақықәа рахь ицоз атыпхацәа, арцарцәа.

Ахаблафы лфызцәа хәыцқәа акатцкәырқәа иртатцаны, аулица афықәан атама, алаха ухәа ашәыр ртилон. Илырхауаз ацара атцкысгы, лара дзышьтаз, амашына ианаатытцлак, рыба саркыақәа амхуа, ашәыр аазхәалоз апсшьафцәеи ахәаанхытцәи асасцәеи иршәу рыматәақәа шызаху, иарбан цшшәу иаха имодоу аилкаара акәын.

Акино акны ихәмаруа, зыхьз-зыцша ахара инафхьоу актрисак дылбар илзафызан, ақалақы акнытә рқытан иаалоз ахәса хәыцқәа анылбалак. Урт рцәажәашьа, рныкәашьа дацашыцуан, ицәалшьон. Даеа уаақәаны илыпхьазон. Рқыта иналцны, ақалақы ашқа ицаз, зынзаск даеа уаахазшәа илбон. Шыжыы инаркны хәлаанза, ркатцкәырқәа рзара иадхәаланы, ачаирта ихгылаз рқытафәи ахәса хәыцқәа илызрыдкыломызт урт.

Нагзара амоуит акәымзар, ашкол даналга, лыгәтыха назеит Аминац. Ақалақы акнытә рыфны иаадгылаз руа хатцак, диашьапкуа:

– Атцара дтахцартә алшара хамагәышьам, чак ахыылфаша ақалақы акны усуртак лзупшаауандаз, ухатцкы сцон, – хәа дихәеит лаб.

– Афызцәа-афызцәа снаразцаакәап. Азәгы тыц имамшәа збар, ма азахыртафы аусура даласырғап, – ихәеит уи ахатца. Аеныцәкыа ақалақы ахь дрышьтит.

Ақытанхамфәа аминистр икны амазаныкәаф-усбафыс аусурта лзицшааит. Лқытан амилат рацәа ахыаланхоз иабзоураны, Аминац аурысшәагы ақыртшәагы бзианы илдыруан. Еихарак убриала дигәафхеит аминистр, цсабарала згәыртц-

ҕәыл бзиаз, Аминат акурсқаа хәа ҕаргы дтамлакәа, лара леипш, егырт аминистрцаа рҕны мазаныҕагаџцаас аус зуаз атыҕацаа ирфылцааит машынкала акыпхыша.

«Убри акыпхыга машынка акәымзар, иҕаларын аеада хьарта, Ашәлашараҕа сықәнамгаларгы. Ибылны иццшәхо анцаа исирбароуп», – аҳәеит лызгәык, аҕенҕыыр леадцаны, лгәы дтахәыцуа, автобус дахьтатәаз.

Лыпҕа Есмеи лареи анеиҕырдуазтәи реицәажәара лхалырштырц, акыр зхытуаз гәалашәарақәак лыҕерылалхалон. Уажәы, усҕак дазымхәыцкәа, лхатцеи лареи анеибадырыз амш, реибадырра еиҳарак изхаралтәыз, акыпхыга машынка уҳәа инеизакны иахьылшәиз зыхҕызгы, Есмеи лареи злацәажәаз ауп. Аха уи ашәипхыыз зхәоз лызгәык акәын. «Аџстаа илымҕа ҕгәоуп, ибхәо закәызеи! Ибгәаларшәа, изакә бзиеибабара дууз Абзагәи барей шәыбзиеибабара. Бара бакәзамыз иаеҕнызхәаз, сара бзиа ушызбо абжеиҕабжагы уара субом хәа?! Бара бакәзамыз аҕхын, арахә иманы, Абзагә ашьха данцалак, идлаҕса хгарта бмоуа, зылабжышқәа ахчы акәабоз?!» – аҳәон егы лызгәык. «Иашоуп, зегь иашоуп. Абарт ашықәсқәа зегы сгәаҕы реиныршәара саҕын урт аџба: Ашәлашара ацәымҕрей Абзагә ишҕа абзиабарей...»

Иртысны иаатгылеит автобус, илкыз лымпытҕызшәа, дзызхәыцуаз налцәеимбҕыжәааит Аминат. Иахагы деигәырҕеит. Илызхоуп шаҕа ддыргәаҕхыу урт ахәыцрақәа. Абжеиҕабжагы имхәыцзакәа, рыматәакәа ааҕахәаны, шаҕа таацаа ықәцызеи, аа, Ашәлашара иаџызоу, цсхәы ақытан.

Автобус аумышьтуа, иазыкалаз азымдырызт, игачамкшәа, амџа иаҕгылан акамбашь.

– Хаушьт, сааухаткуп, – ихәеит дыччо ашофер. Ахы раҳаны, атыхәа хапагәа авырхәа иҕьо, ажра инахыҕеит.

Автобус ағынанахеит. Данаатгыла, дақәтны дцазар хәа дшәазшәа, амашынарныҕәцаџ даахьаҕшын, ашә аҕытәҕьа итәаз аерман цхәызба дналыхәаҕшит.

– Атүрша сеилахаит. Шыри, убри артәы хнацхауа, иҕхеи-цхеиуа атәца кны, хныхәа-ныпхыо ресторанк аҕны хтәазар, – лафк ааихәан, аерман цхәыс қәыпш лахь даахьаҕшит ашофер.

Лапхъатәи лхапыцқәа ҟба хыла ичапаны, итчыцҟауа, лхы-  
лҟы хагъеж лхаччон лара. «Ариан прадам, масквич куплиу не-  
дам, ари-ара-ло-о!» хәа ашәа аацәыригеит. Иихәалак знаалоз  
уашын. Зеггы ччон. Аерман пхәыс қәыпш дыччон, абарт итәтәаз  
зеггы лара дахърыликааз лгәы иахәаны, ныкәаҟцәақәакгы  
ччон, абзиара ду рзызуа ақалақ ахь изго ашофер игәы иахәап  
хәа. «Ихахәда еихаҟацаза, аугә ипнамшәац ацә асахъа итаны,  
аруль иакәку имахәар хәымбабисақәа тахә-тахәза, зқәаф тоу  
азәы иоуп», – лхәеит Аминат лгәанала ашофер изыхәан.

Лахәшәа Тәбра длызхәыцуан: «Дычкәыназтггы, дынхәҟ  
бзиахон. Аха срыцхара агартә, дызгәбуп. Аky зацәык сгәы  
збаауа, нхәҟ бзиақ дипхәысхар, сшылмырпхашьо, абыста ши-  
ҟалто здыруеит ихәон хаб уи лзыхәан, убасқак ақыта азы-  
хәан анцәа дишаны дықан Тәбра. Сара сакәын ақалақ иаз-  
кны ирымаз. Иабақоу адунеиаҟ аиаша! Дасу гәтыхас имоу  
назаларауазеи, хазшаз хиргәақларц итахуп акәымзар. Ақалақ  
дазхуамызт Тәбра. Сара сакәын уи зыпхыз иалаз. Лара уажәы  
ақалақ акны дынхоит, сара сыхәцәырххо ашьха саҟоуп».

Азәыр иахәзшәа, илыдтәалаз атакәажә дналыхәапшит  
Аминат. Уи атакәажә ахәышәтәыртахь дцон. Иаха цқәа дыз-  
мыцәазар акәхарын, дхырсысуа, ацәа дтанагалон. Аминат  
лыбжыы тыганы илхәазаргыы, илахауа дықамызт. Даҟа бжык  
лгәы инықәҟит убри аамтазы.

– Қытәи қалақы зырхәашаз, ашьаза-гәаза қалазыргылаз  
аибашьра баапс ххаагеит. Дасу ихалшо қахтцароуп, қапсадгыыл  
ашьапы иқәхаргыларц азыхәан. Саргыы схы-сыпсы сеигзом,  
исылшо ахәыцы саҟуп, – адкылартаҟ аминистр изыхәан ар-  
зақал ныжьны данцоз, рапхъа ианеибабаз, абарт әжәақәа  
хәаны дындәылцит Абзагә. Иааузымчхартә иажәақәа тлапқан.  
Аминистр иеихәарц ирмазеины имазар акәхарын, аха уи иахь  
данзымнеи, данидимкыла, Аминат илеихәеит. «Сшигәапхаз  
сирдыррацы, даара ианаалоз әжәақәан, ус иара дымсааит».

Усеипш иқаз әжәа қараққәа, гәы рыттам хәа лара илшьоз,  
иажәа тацәқәаны дызхәапшуаз, рацәаны илахахъан Аминат.  
Аминистр икабинет акны аизара анымҟақиго, заа еибыхәаны

иртахъазшәа, иаацәажәоз, убас еицш иҕаз ажәақәа рақәын ирхәоз. Убас ихәаз ҕылышьеит Абзагәгы. Убри азыхәаноуп ианихәа дызцәытцачазгы.

Ус дықан Абзагә усқан. Аамта цон, лара дыцшын. Ақыта шбашоу ибар, илкажыны, ақалақь ахь ҳцоит хәа дгәыгуан. Аха Абзагә дызҕыз, ицстазаара ззикыз аус, икаижь акәым, иаха-иаха имарымажахон. «Арахә ныхтәуп хәа ашәҕәы ааит хәа аниархәа, ахәынтқарра азыхәан еиҕу-еицәоу ззымдыруа ҕоукуы ирызбеит, аиаша еилкаахаанза, сара арахә азәгы истом ихәан, азин имамкәа, ацсаса еизца, ашьхақа икеицеит. Асыцса абгара, акырцх, агыгшәыг, рхацсыра... Ашьха акацара азин узтадаз хәа иааиҕагылеит. Ахәынтқарра иазеиҕыыз ибеит ибзиашәа! Сахънеиуа, сахәшьа санылбалақ, аказы слыхәарц снейз ҕылышъозар акәхап».

Асаба цәышхабиза изыдтәалаз асаркыа далцшны аонқәа дрыхәацшуан, агәаратақәа дыртацшуан.»Төбра ақалақь агәта анхара латәахазар,сара ма ақалақь аатцра аныцатәара сацсамкәа сыкоума!»

Илхәар, лхата лгәы лнархьуазаргы, еҕа гәнахарас илыцхъазозаргы, лахәшьа длыцашьыцгәышьон Аминат. Лаб ишәт-рахъала адунеи илзкыыз убри азәк лакәын, бзиагы дылбон. Аха цәымграла акәын ишылгәалашәоз лахәшьеи лымахә Тарсхани рыцхыраара. Абзагә ауал аниқәшәа, хәышә маат иманы днеит лымахә, абарт ухы иархәа хәа. Сахәшьа лоуп, сангәакуаз дысмыцхраар, анцәагы игәы иахәомызт, дыцхраазар, митә камлеит хәа еҕа лхы агәра алыргаргы, убарт ацарақәа дладырқәуа, луафра цнаеуа акәын ишылбоз Аминат. Сахәшьа дызлакоу абзиарақәа лымпыцышшаны, илцәызны, сара исоундаз хәа дазхәыцуамызт. Лгәы иалан лахьынцала, насыцла лара латцкыс уи иаха дахъеиҕхаз, иаха анцәа дахьыл-зылбаацшыз. «Хаб рыцха, уи лхата тәамбашақәа дихәацшуан. Асасцәа аниҕаалақь, иридиртәалоз Абзагә иакәын».

Абас лахәшьа длызхәыцуан.

Ақалақь иаалалеит автобус. Дацәыпхашьо илгәалашәеит Аминат, дахънеиуа лахәшьа лҕы, напызатә дышнеиуа. Сыз-

балк, цыкак лсумка итагылоу, акы лкуп ахъзума. цаса, ры-  
рахэ-рышэахэ ауал иагаанза, ашэха рѡакэа, аѣыцеиладара,  
сахэшьаца бзиа ибоит хэа, адырзы бгы илахэаны, хазы  
ашэаза рыватца, деикэахэы-еикэацса дырзаалон». Уиакара  
рхэычгы дсаазахъан, хангэакуаз ихацхраазар, уамак камлеит.  
Ускак хцэа пнаѣуаны изысыпхъазозеи? Ашьха хауа изеигъуп  
хэа ахақымцэа ирхэеит, бахэшьа дбыкэыхшоуп, лхэон Тебра.  
Апхын ашколаѣ дшааурышьтлак, Темраз имахцэ данкны дын-  
кылсуан, днасыдыршэыланы дцон. Шаkantэ иакэыскхъаз,  
бахэшьа, сара ипсыша, ашьха хауагы бзиоуп, аха ахэычы  
изеигъу ибзианы акрыфароуп хэа ласхэарц. Ачаи гэаргэал, ча-  
сак надкыланы иѣалтцон ашьжымтан. Шыбжыаанза ашколаѣ  
убриала дыкан. Нас икышэ ашьа злақэлос ахэычы...»

– Дасу шэахыакэцуа шэхэа. Иахыахтау иаангыло амашы-  
накэа иреиоуп ари автобус, – ихэеит ашофер.

– Иахыахтау иаангылоит, иахыахтау ицом акэымзар, –  
лхэеит, амза атэымтаз аипш, лхы-лѣы хагыежъ лхалашо, аер-  
ман пхэыс қыпш.

– Ицарц абабтаху, ахчық-цъан? – ихэеит амашына-  
ныкэцаѡ. – Амашына акэым, бара иахыабхэа, сара схатагы  
скакэкаэ снейеит.

«Иараби, атэым милат иеиуоу пхэыск дшаарбалак, рып-  
сы шцатало абарт ххацаа. Абзагэгы ус дыкоушь? Атэым  
дызлышьтоузеи, хааигэара апхэысеиба...»

– Абазар ахы ицар хтахуп, – лхэеит аерманы пхэыс, артэы  
зтаз ауедра камхарц, ирыгэгэаны иаанкыло.

– Абазар закэыхи! Быѡны агэтахыгы иѡнахцалап, гэыграк  
ахацаа хныкэбырпшыр, лав ахчық-цъан, – ихэеит амашы-  
нарныкэцаѡ, «Ариан прадам» хэа уаанза иихэоз ашэа аме-  
лодиа нацатаны.

Аминатуажэоупиангэалта: алымѡаныкамашынарныкэцаѡ  
иапхыа иамоу асаркыла «еицэажэо» иааузаап уи апхэызбеи  
иареи.» Иусқэа маншэалахеит хмашынарныкэцаѡ излазбо  
ала. Анцэа дирманшэалааит, харччо, хархэмаруа хааигеит».

– Унан, бахәшья дбыкәыхшааит, абыржәоуп бымахә дан-  
цаз, дшыказ бааизтгы, дыбмеигәырғоз! – лхәеит, ашә аар-  
тны, Аминат дшаалпылазтәкья, Тәбра.

Напызатә сахьыбзааз снабыштыуама лхәарызшәа җымт,  
лнапкәа лыважь, җытрак ашә дылагылан Аминат. Иаарыцкяны  
шықәсыбжак җуан аеҳәшьяцаа еибамбеижьтеи. Абас акраамтә  
ианеибамбалак, дасу ртаацаа ианрыдхалалак, иахьеибамбаз  
еихарак изхарартәуаз Ашәлашара амша акәын.

– Сымахә иоума исеигәырғо, бара бысмеигәырғазои? –  
лхәеит Аминат. Сыгәхьяас ибкузеи, хәынтәа быламцало, анцаа  
биныхәан быкоуп хәа акәын Аминат лыпшышья иааназ.

Ахәа иаатәа кылтәоуп хәа, лгәы италкыз аус ду афны  
илицхраарц, лымахәгы лахәшьягы дрыхәарц дааит, арахь,  
ианаицыла, раҗхья илхәаз ажәа, ирымчноуп ишылхәаз.  
Лхәашья шыпшзамхаз, лахәшья ишылгәамцхаз гәалтан, гәын-  
харак, гәыфбарак атцамкәа илхәазшәа, дааҗышәырччан, Тәбра  
дылгәытхәхәа даагәыдылкылеит. Лылабжышкәагы җахә-  
кәалеит. Зегы лзеилалеит. Ашыцра мыжда акәгәышьян  
еихарак лылабжышкәа аазгаз. Ақьиареи ахарамреи зиас  
хәашьны ирыбжысыеит убри ашыцра. Ухы ухашты афынза  
игәғәоу, ақьиара цхас ихумтәкәа, арра уадаууп уи азиас.

– Унан, бахәшья дбыкәыхшоуп, хара хайбабара еигы  
иарбану! – лхәеит Тәбра, Аминат, җаса-җасақәа реицш, деи-  
кәахәы-еикәаҗса дахьымааз азыхәан лхы данахашшаа. –  
Аа, абыржәааигәа ииғыз ашәкәаҗы ианицоит, данцоз ибтаз  
аҗыка, уажәгы имазаап бахәшьяҗа. Адәкьанкәа рфынгы  
иртиуашәа иаҗыхуп хәҗсуа җыка. Уи җыкагәышьәм, баша  
еилакәаҗәак ауп. – Иаалгаз ахәычы пату ахәкәылтәаша  
дашьтан Тәбра, аха зынзаск дәҗәкала еиылкааит Аминат:  
«Сара исхуа аҗыка рәхәашәа, убри ада акгы ахәазым-  
газ дахыччоит. Ачгәхья хәтәоушәа, асызбали аҗыкеи рыда  
уаха акгы лымпыхамшәазеи лхәозар акәхап лгәанала». Убас  
шылхәозгы, лгәы иахәон лхымтә аҗыка лахәшья  
иахылырәхәоз. Уажәадагы илырәхәақәахьян. Егьяшәтә-  
кяны, лнапы җазан Аминат. Ақалақь амтаһь нхара изиасыр,

лнапказарагы акыр дакәгәыгуан. Илахауаз гәнылкылон. Иа-  
албоз лассы ишытылкаауан. Лабхәа иахәшья, ахәыцкәа знапы  
ианцаны дааз, Ардушына илфылтааит ацсуа чыс акатдашья.  
Урт рацхья игылан ацьыка ахра. Ашәакь хәшәы ускак изаны  
иузтацсарым, хкы шажәа ркынза ацьыка иалтоз аутратыхкәа  
уи ишылшәоз-ишылзоз. Ахафья налымтацтаны, Аминат ац-  
хныга кәымпыл аннакәылкуа, ус налалхәон: «Агьама аныб-  
балак, нан, аутратыхкәа иабтаз руак алкыны, афшы аныбфас,  
ма агьама анеихаха, иееимхеит бцьыка. Акы затцәык, апыр-  
пыл апыжәара амазароуп. Егырт иабто убаскак еизызагаза-  
роуп, убаскак ихибашьяауазароуп, иабтакәаз закәу аилкаара  
уадашны».

Аехәшьяцаа рызхаратцәкья ианеибабаз, Аминат лабхәа Гәа-  
дала данцсызоуп. Иара усгы, хатца ицеишьтеи, ацсракәеи  
ачаракәеи ракеын еихарак еибабартас ирымаз. Ртыхнак дан-  
цслак, ргәалсра иналазфон реибабара иацыз агәыргъара.

– Ибыгхеит, Абзагә дзыкәшәаз атагәтасракәа хьяабгозар  
акәхап, бахәшья сара ицсыша, – лхәеит Тәбра, Аминат лыжә-  
шәхыркәа лнапкәа ыкәшьяуа.

Акыгы мхәакәа ддышәырччон Аминат. Илгәалашәон,  
ианыхәыцкәаз рани раби еибганы ашны ианыказ, уахынла, из-  
ыхшаз аныцәалак, дара шеицәажәо, арбагькәа иааиларпсалон.  
Ирылацәажәон ирбахьяз, мамзаргы рхы итхәааны ирзбуаз  
арпарцәа. Урт зегы неибанеицшны икәыгакәан, ицшзакәан,  
игәгәакәан. Зны иартистцәан, нас ишәкәышәцәан, еазныхгы  
аеырышракәа раан ацхяхәкәа ргон.

Шышыкәса рыла Аминат латкыс деитцбын Тәбра. Иаха  
ацәеишья ахылыкыз, насгы лнапы нышътшыны, мхыртәк ма  
утрак акны уск ахылымуцыз иахкыаны, Тәбра ажәра зеаз-  
тахьюу ацхәыс лыцшра-лсахья аалхәахьян. Еицны изпылоз,  
деихабуп хәа, рацхья ацшәа лархәон Тәбра. Амала, жәра  
пшза калозар, ицшзаны дажәуан. Дыпхәыс тынчын, лыблакәа  
кыиан, еснагь дыцкыза деилахәан. Гәылакгы димбацыт  
лхахәы еилажәжәаны. Гәтыха дук лара илымамызт, убри ак-  
нытә ацстазаара мышкы шыбжьяанзагы лгәы ахшәаны,  
гәыпжәара дук лызнамыртысыцызт.



– Быхцэы ашлара иалагазаап, – лхэеит Аминат. «Бахэшьа дбыкэыхшоуп», «бхаткы сцеит» хэа лахэшьа иалалтцоз ажэа-  
қэа, акгы лымхэеит. Амала цэанырра кэандак налызтысын,  
даалгэытцахэҳэаны дгэыдылкылар, игэкыз асаби иеипш, дна-  
лыдтцэыуалар лтэххеит.

Лахэшьа лнапы днахэацшит Аминат. Зшьа мацу ауафы  
ицэацшэхэы еипш, ицэышын урт. Акычыра рхылахьан. Чу-  
анкгы лымкыцшэа, ицшқан, лнацэхыцқэа шкэакэаны ишэын.  
Акытаф лара, Аминат, анапы кэымшэышэ, ацхэыс мацкыа-  
шьацкыа хэа илышьтан, аха уака лара лнапкэа здыркылоз  
даеа напкэан. Лахэшьа лнапкэа ианрыдылкыла, ицхалшьеит.

– Быцкэын дыгэхьаабымго быкам, Тебра, – лхахэы ашлара  
деитанахэацшит.

– Уигы дысцацлеит, бахэшьа дбыкэыхшоуп, аха сышла-  
зар, қаралаггы ххэыцума уажэшьта, – лхэеит Тебра, лахэшьа  
длеигэыргыаны длыхэацшуа.

– Бажэит хэа сабхэарцоума ибтаху? Ацхэыс ахатца изыхэан  
акыр дацсанатцы, сажэит хэа лымхэароуп. Сара макьана, быпа-  
ту схы икэуп, сахэшьа, схатца даеа цхэыск длыстартэ схы збом,  
– лхэан, хыччашақэшэа дааччеит Аминат. Убри аамтазы лыбла  
даахгылеит ацхэысеиба Каиматхан. Лахэшьа лакэымкэа, убри  
илалхэозшэа, инацылтцеит: – Мап, сара схатца макьаназ азэггы  
длыстом! – Нас лнапы Тебра лышьтахькала лыхцэы иалшыуа:  
– Хатца хцаанза хзызхэыцқэоз бгэалашэауоу? – лхэеит, лыб-  
жыы каҳаны, лыблақэа гэхьаагара цаулак нархылан.

– Ибгэалашэеитхэа акырибыхэома, бахэшьа дбыкэыхшоуп,  
– лхэеит Тебра, илхэаз, лара лзыхэан, аткыыс, лахэшьа лзы-  
хэан иаха атцанакуа. – Зеггы башан, ишынеибакэу зеггы ба-  
шан. Улахьынтца узшаз ишааитаху избуеит. Ацхэыс, бахэшьа  
дбыкэыхшоуп, хатца данца нахыс, лызгабраан дзызхэыцқэоз  
нак инышьтатцан, лхатца итэы дацныкэароуп. Уаха цсыхэа ыкам,  
даеа цстазаарак азхэыцраггы иацсам, хэзшаз ус хаишеит харт  
ахэса. Хзыкэшэалак хэанхраалалароуп. Аа, уажэааигэа, сара  
исыгырханы, даеа цхэыск луалафахэы иацыртцеит аусурафы,  
фысымтзеит, ибылшозеи!

– Ибымундаз, башшындаз. Аңсы ихәы абза ифоит хәа, ибыхъеи.

– Унан, бахәшьа дбыкәыхшоуп, арт хәхыыкоу быказамзаап бара. Сара суалафахәы иагырханы зтәы иацыртцаз дыбдыруа-ма? Иаалгәаңхар, зынзагыы снамхны скалыжыртә, абга змоу азә лоуп. Бхатца биеиңшеит сахәшьа.

– Акы хгәы итақәоуп, хманшәалахар, шәпарақәа хәр-гъежъеит, – лхәеит Аминат, дагыыагылеит. Лыңсы неивылгеит. Лгәы итчаыз ажәа наң илңырылгеит. Алымданык дзыргәаңуаз ажәан уи.

– Унан, бхы бымсеит, сахәшьа, ибхәо закәызеи! Ихалым-шаз хгәы иалоуп, икахцаз ахәыңы шпабаеңнысхәо?! Бхатца биеиңшуп зысхәаз, адунеиае аиаша ыкоу ңыыбшьоит хәоуп.

– Схатца дзыкәшәақәаз газараны ихыт, ус акәу? Ус зхәогыы збахъеит хқытан. Сара, Тебра, ақытае саннанага инаркны, ахәы сықәгыланы, агаеака сыңшуан. Зеисыбжь бара бгәы ңнатәахьоу амшын схыңшылон, ахәхәахәа сқәыңсычхауа. Санизхәыцлак, дрыцхасшьоит схатца. Икәнагоз аңхәыс димо-уит уи, аиаша бтахызар... Абга иагәа акраеоуцаргыы, абнахь иңшуеит хәа, ғымткәа, ичхауа, иахьа уажәраанза сааизаргыы, адәныка сыңшуа сыфноуп ионы. Даеа хатцак сизхәыцуоу? Маң! Абаскак шықәса хәидынхалоит, былахь быңымшь ыкоуп хәа сеимхәац, баша ажәа еимакрақәак алабымтқозар. Ианатаххагыы, дыцәгьоуп, аха абжәааңны, ауафы кәымшәышә ззырхәо иоуп. Сара сакәымкәа, дивагыланы, лгәы каршәны ицынхаша аңхәыс димазар, дызлакоу атқысгыы деиғхон. Ауал хәкәшәеит, хғархеит, жәхьа затәык хәхаанхеит, аха абра, сгәатцәа бтаңшы ибдыруазар, сара уи икаитцаз сгәы иахәоит. Хәзеггы хбашақәоуп уи иааста, аңша ахьасуа хәццоит. Иара, зыңны иназкәикыз, ихы нақәтц дааиуеит. Дызкәу адгьыл аңшәыматцас дықәзар итахуп, аңшәыматцас! – лхәеит, аңеңьыр дадгыланы, итаркыз ңсаатәк асахьа лытаны, адәахьы дыңшуа. Ашьжымтан Абзагә игәы цәкьаны дахьааз амца лнаркуан. Ахш шны ианхыцуа еиңш, лылабжышқәа рефархеит. Лхы иадлым-балацыт асеиңштәкьа агәыңшқара. Лабхәа изыхәан илкыз

ачабра еикәатәала лыблақәа аалрыцкәеит. Ачабра шкәакәа лкааит, акасышгы лхалтааит, амала дақәытааит лабхәа изыхәан реиха ицсатацәгъароу – ахтәара, аха аңсы изхәыцра аткыс, инаңшуа ирхәо хәа иаха хазхәыцуеит ашәлашараа. Сгәанала, хара хкны акәзар калап иахыиз: «Аңсы дзыртәоу, абза изыхәаноп», – хәа ирхәо, гәыблра зыграм ажәаңқа.

Лахәшья лажәакәа лықәыгәгәо дғагылан, илхәо-илуа да-қәымшәо, даалеишәеит Тәбра. Исхәазгы сымхәандаз хәа даххәеит. «Уи азыхәан лылабжышкәа шңаарыз? Дәеа гәтыха хьантак лымазар? Издыруада, лхатцеи лареи реизыкәазашья еееимзархәагы лгәы иааташәеит. Адәахы дыңшуа, аңенцъыр иадгылаз Аминат дналыдгылан, лызқәа лнапы кәымшәышәкәа кыдшыло, даалшышыит, ахәыц бахчафы ахәыцкәа еисны, мамзаргы хәычык, иани иаби гәхьяаганы, аңәыуара далагар, ишыкалцало, дышлыргәыбзыгло еиңш.

Убри иахагы ицәаңеыган Аминат лзыхәан. Илцәымгны, аха лахәшьягы лгәы дасыр хәа дшәауа, лызқәа икыдыл-шылоз лнапкәа аанылкылан, ашышыхәа нак иналыдылхит. Абыржәы зегъ реиха уи илтахыз, лымацара даанхар, лхы даз-ныжьзар акәын. Иңьалшьооз, уақа, Ашәлашара, шақа илтаху лхы дазынхартә дахыманшәалаз, ас еиңш агәахәара дәмә-ханакны лгәалашәом. Икаларын уи зыхкьооз, уақа абас еиңш, уафы дахымацәажәацыз акәызтгы.

– Иңуазеи хатца бцеижьтеи, бахәшья дбыкәыхшоуп, уажә-шьята ибхәеит хәа акыр ибыхәома?! – лхәеит Тәбра, дыр-гәыбзыгуа, лахәшья лгәы злакалцаша ажәакәа цшауа. Агаз налырkit. Ақалақь агаз аларгалеижьтеи уамак цуамызт. Уа-жәада илымбацызт Аминат. Амца зкыз хәа акгы лымбазо, иара амцабзгы, илымбазацыт аңшшәы шамоу, иңьалшьақәаз ак-гы лынмырцшкәа, уажәадагы илбақәахьоушәа лчыкаңданы, уаанзатәи реицәажәара инацылцеит:

– Иауазеи нас хатца сцеижьтеи акыр цуазар? Схатца дкажы-ны, дәеазәы сыхынхалашәа ббама! Сыңсы ахынзатәоу сара ахаңы сыңаз, бара, Алиас, Цақәа, шәшьяпы хәынцәа иламкысзо, ақалақь афы шәынхала, ус акәу?! – зыхыз лхәакәаз, раншья иңеи иңҳаи ракәын. Раншья гәакья ишихшазгы,

ианыхэычыз, еспхынра ишеицызгы, ран данңсы инаркны, усқацэак еибабомызт. – Абарт ашықәскәа зегы ижны исыман сыгәтыха, схэыцрақәа. Ағба ңсқыс иахоу акапдан иоуп. Ибымдыруеи? Ҳара ханхара аңсқы зкыз сабхәа иакәзаарын. Убри данңсы инаркны, Ҳамшра зегы игазшәа, ххыбгало Ҳаауеит.

– Анцәагы иғәы иахәом ибхәо, Аминатхеит. Ибыбаргәузеи, дығәғәаза бхатца дбывагылоуп. Бхэыцқәа ракәзар, ахьөежықәа, изакә насыпу быздыруам ыңыа ахьбыхшаз. Ҳара ххэычы затәы атцарахы днықәланы дцан, аңгәажәқәа реипш Ҳайдтәалоуп. Уалқәак шэықәшәазар шәалтып. Хыбрала азәы ишьтахь шәгылам.

Лахәшәа илхәақәоз, ишлаҲауазгы, усқацэак лхахы иаалгомызт Аминат. Лара лгәы иңаз акәын дзызхэыцуаз.

– Иазхоуп аеада хьарта сахьынзакыдыз, уажәшәта дунеи лашарак збарц стәхуп саргы. Ҳаншәа иңҲа Цақәа слеицәоума, егырт зегы Ҳаркәатцып аха. Сара адәқьанағ саныхәхәтәуаз, лара аахәашыагы лыздыруамызт, – лхәеит Аминат. Лыблақәа лахәшәа илыдырхаланы длыхәаңшуан.

– Ҳаи, сыңсындаз, Аминатхеит, бхы здыбкыло дызустада?! Абжыс!.. Бнатцаа-аатцаишь, изакә хызы бааңсу илху баҲап!

– Адәқьан уцагылар, уеизгы-уеизгы убжыысроума. Абжыс, ауаңыақ дтоукыргы, ахацәа лыңшаауеит, – лхәеит Аминат, гәтыхас илымаз – ахцәара, назахьоушәа, аусурта дашьталазшәа. – Саргы истәхуп, бхатцкы сцеит, арадио сазызыршыр, алҲақ сахәачеуа акәымкәа, абас, бара беипш, агаз сьмазар... Снацәхыңқәа ирывцататой ауаци анышәи аарыцқаны, икашәкачо исшәыр, акацран сықәланы саалеиөеир, – акранағ лнапы лызәзәан, напы затә дахьааз еиҲа илгәаларшәаны, лхы Ҳәыншьо, акрыфараз днатәеит.

Ҳәбра гәөарас илцит, лахәшәа ашыңцра лызцәыртңны дшыңкоу, аха гәөарас илкыз агәра лызгомызт, нақ илҲәылцарц лҲахын.

– Сьмахә, зхатцкы сцаша, ихьааимго дыҲам дзықәшәақәаз. Игәабзиара дышңаңкоу? – лхәеит Ҳәбра.

Аминат лгәы ңнатәо далагеит лахәшәа лаңсшәа хаарақәа. ИчҲаны, илынмырңшкәа:

– Ихъааига бхѣахт, уссггы имам. Акы ааиоухѣар, иѣастаз иашазами хѣа даабѣагылоит. Ихъааигома, сиашан хѣа агѣра ганы иѣоу? Ихатцкы бца акѣым, сара мыжда, быхиртѣалап! – лѣаанылкылеит. Иакѣым ламхахѣар, лхатѣ дланарѣѣуан. Лыбла даахгылеит апѣхѣысеиба Ѧаиматхан. – Ахатцаггы анапы Ѧѣымшѣышѣ иѣахуп. Анышѣ ахѣытцхара бакѣымтцыр, уаха бымахашъаха бѣѣыпсаауа, бныкѣханы баныцѣалак, ажѣа хаак бхатѣа ибызиамхѣар, нас иара... – Лыпѣсеибакра нылбаалдеит Аминатѣ. Гѣѣаралеи ухѣан-схѣанлеи зыгѣра лгахъаз гѣаныла илыриашон.

«Аѣѣстаацѣа лхыччоит сахѣшьа. Ауаѣы бзиа даныѣоу издырзом», – лхѣеит лгѣанала Ѧѣбра. Ажѣа лымалкыр, еицѣалтѣыр хѣа дшѣон. Уажѣакѣын уи аѣынха ибз анылтахыз.

– *Сара ибасхѣагѣышьарызеи, Аминатѣ? Ашьа иѣаша ада иалагылом рхѣоит. Хѣзеггы хѣзмыртѣынчуа шъак хѣлоуп. Хѣзнымшѣо раѣѣахеит, арахъ хѣлшара маѣхеит. Акы ибыхѣоума ибгѣаласыршѣар, ауаѣы иѣа ѣайѣа рѣхзашала иааирыхларѣѣ Ѧѣаданы ишиѣѣу...*

– *Баша апѣхзы анкаитѣѣоу?*

– *Ибашамзар? Бара бѣѣашъозар?*

– *Анѣѣа ихѣааит!*

– Уажѣы аѣалаѣъ акны инхо, ххы ахъныѣахѣуа нхарак хамандаз хѣа, аѣыѣа иазхѣыѣуа иалагеит. Ххѣыѣ бахѣа аиѣабы, иабыкѣу, абрахъ, ѣажѣаѣа километра аѣалаѣъ иалганы, анхара ааихѣеит, – лхѣеит Ѧѣбра. – Ауаа аѣалаѣъ рыпѣсы алаѣѣыкуа иалагеит.

Лхатѣаггы иѣѣалшьѣеит, шаѣа инатѣшны, инаѣѣыргѣѣѣаны, насггы илхѣаз шаѣа агѣра ганы илхѣаз. Аѣалаѣы лареи реи-зыѣѣазаашъа зеггы убраѣа иалан. Ахныѣѣагашъа, ауаа реи-зыѣѣазаашъа ухѣа, уи аѣалаѣъ злалѣѣымѣѣѣаз раѣѣан. Ахадиеиѣшын, зхатѣа бзиа дымбазо, иѣханы, илынмырпѣшуа, аѣнѣѣѣѣы тѣзшѣа ѣамѣѣо, ашьшьыѣхѣа заамѣѣа зѣо апѣхѣыс. Уи-моу, хѣхѣѣѣѣаны аѣыѣахъ хѣѣап хѣа лхатѣа илеиѣхѣазарггы, лара даѣѣашахѣѣомыѣт, убри, зхатѣа бзиа дзымбо апѣхѣыс, лхатѣа хѣаилыѣѣып ихѣар, лара ишылымуа еиѣш.

Гәәгкгы натццаноуп лахәшьа ишлалхәэз.

Аминат ицъашъаны, Төбра дналҗаңшит. Акрыфарагы дааҗәйтит. «Сыззааиз лцәа иалашәан, заа лхы аллыршәшәоит, лҗыпхьалкуеит», – лхәеит лгәанала.

Төбра лажәа инаңылцеит:

– Бара бхаан еипш икам, Аминат, ақалақь, абарақьатра цахъеит, паса ирацәафны ажәхьақәа рзанын, убасқак ақыта иазааигәан. цсшьафцәақәак ааиргы, асанаториақәа ркны акәын рыпсы ахьыршьоз. Уажәы март мза инаркны, бызрылымсуа, аңка реипш, иахьабалак иқәхауеит. Автобусқәа бызрықәтәом, кинок ахь бнеиуазар, магазинк аҗны акы аабхәозар, быпсы армачуеит аочеред.

– Стәацәа сыманы сааны, сбыдтәалар хәа бшәаны, ақалақь ацәа ахыбымхын. Бара бапхьагы саахьан араҗа. Уиаахыс шәышықәса цызшәоуп бышцәажәо, – лхәеит Аминат, хаала иласхәар, уеизгы дсыхәом, мчыла илыкәсыргәҗап хәа збаны.

Лцәа-лжыы тцәаара хьантәза, асқам днықәтәеит Төбра. Лахәшьа лажәақәа иахагы ихьантәза илыкәыгәгәон. «Илытцалазеи, абас лҗылыпсахыртә еипш? Ахаан гәынчыхь ажәак сазымхәаңыз, гәшәтарак җамтцә, дышпасацәажәо! пасагы илхәалон ахтәара азбахә, аха астәҗьа...»

«Аеы иазымиааиз акәадыр дасуан хәа, сгәалақәа сахәшьа лыла исхызгоит, илхарагәышьоузеи, цәгъарас исзылузеи?» – лгәы дынтахәыцит убри аамтәзы Аминатгы.

Асаат днахәаңшит Төбра. Ашьыбжышьтахь, афбатәи асме-на, аан, дцар акәын ахәыч бахчахь. Лцара ааигәахон. Ирыбжылаз агәынчыхь хьаршшамкәа, усура ддәықәлар, җытцгас иҗатданы, дыспыртцуеит хәа лахәшьа лгәы иаанагар хәа дшәеит.

– Бара дыбдыруама, Төбра, сымахә дицны, зны хара хкны дықан Марытхәа Патыхә-ица хәа хатца шәпажәпак? – лхәеит иаалырҗьаны Аминат.

– Михаил Петрович иоума бызҗу? Унан, цьбеит, ани, ашаитан, бара бызиазтцауазеи, дабабтаху? – итеггы даахьантәхеит асқам дахьықәтәэз Төбра. – Дсымдыркәа, бымахә иеи-хабы иами, акрыфартақәеи аресторанқәеи дреихабуп.

– Ускак дыңнышзар, ишсабхәара, Җарсхан аус зициуазеи?  
– «бхатца» хәа лалхәарц акәын, аха уаанза илалхәақәахьаз  
ажәа цьбарақәагы, мац-мац рыхьхәра далагахьан аҕынтә,  
ихьз лхәар иаха ихнаеуазшәа лбеит.

Илхәо лғамшәо даанхеит Җебра. Дышғычуаз иақәыркыз  
ахәычы иңшышья еиңшын уажәы уи лыңшышья. Егья лхәаргы,  
лахәшья лгәы хьаршшаны, ахьшәашәара ирыбжьалаз нарыб-  
жьыхны, дцар лҗахын усура.

– Җарсхан уажәы дыббама? Ицегьы еицәақәазгы аус ры-  
циухьейт. Амшын қашьхаргы, иара амхатцә изыңшаауам хәоуп  
аусураҗ ишизырхәо, – ажәацыңхьаза иацылтцоз – «бахәшья  
дбыкәыхшоуп», уажәы ишылымхәаз гәалҗейт Аминаҗ.

– Ахәыцқәа жәаба-жәаба маат диркит Җарсхан дицны да-  
ныҕаз. Аҗара рацәаны измоу уафызаап... Ишҗабхәеи ихьз?  
Михаил Петрович аума араҕа ихьзу? – лхәейт Аминаҗ. – Хан-  
харҗа аңхын дачас деилахан, хашҗа дықәгыланы, ахәхәахәа  
дқәыңсычхауан. Ателефон сышңаизасуеи сымахә, Җарсхан?  
Бара бсаат бахәаңшуейт, бусура беагыбмырхан.

Ателефон аақәылхын, ақалақь шылхамышҗыц, акультуреи-  
атцарадыррей рганахьалагы дышлейтцам лажәшья иллырды-  
рырц лҗахызшәа, лхысга нацәа анацәхың хәгәыгәза, ателе-  
фон акылцәара ирласны иҗаргыежьюа, Җебра илалхәаз анумер  
аалылхит. Иахьынзалылшоз, лцәажәашья ңсахны:

– Афыза җунҗба дыстахын, иҕалозар? Афыза җунҗба шәоума?  
Аминистр дшәацәажәарц иҗахуп. Уажәытқәкья шәеимаздоит, –  
лхәейт аажәа шықәса уажәаңхья, мазаныҕәафыс аус анылуаз,  
ишыҕалҗалоз еиңш. Лажәшья лажьгы дхьяңшны, дңышәырччо  
инацылтҗейт: – Аха-а! Усыршәама? Уанхәыңҗа дукәыхшоуп,  
Аминаҗ соуп изхәо, Җарсхан. Анкьатәи сусура сгәалашәейт.  
«Аминистр дшәацәажәойт, аминистр дшәыңхьойт...» – лхатә-  
гы илгәарңханы даачҗейт. Лгәы аақәандахеит усура дцарц  
аеиилахәара иафыз Җебрагы.

– Аминаҗ бхәоу? Егьяиашатқәкьяны, хминистр имазаныҕәаф  
лыбжьы бхоуп. Хара хҗы быҕоума? Снеиуейт уажәытқәкья.  
Уаҕа бысзыңшыз, – бжьы гәафак нҗыфит ателефон. Аҗатын  
фды ателефон иҗышәшәаны илахазшәа лбеит Аминаҗ, убас-

как ирацэаны аҫатын дшахоз лдыруан Ҙарсхан. Ҙасабеи-лыргафыс аус ахыуаз атрест аҕны икабинет уныфналар, али-мон урҕбар ус аффы ахылцуам, атзамцқәа аҫатын ффы шаҕа ирхышәшәоз аҕара. Аҫатын уамыхо утәазаргы, ухшыбаф тууаа ицо уканатон. Аҫатын дахон Аминат лхатца Абзагәгы, аха Аминат иҕыалшыон, Ҙарсхан ихылцуа аҫатын аффы абжеи-табжагы ахыхылымцуаз уи. «Иҕалап аҫатын ахара акәзар ибжы зырхәанчаз, алфак иашәит иҕырҕы», – лхәеит лгәанала лымахә изыхәан.

– Уанхәиҕҕа дукәыхшоуп, арахь уааира аҫахым. Уз-сыруадафуазеи. Сара снейуеит аус ахыуа. Уск атцыхәала суацәажәашт. Уажәытцәҕа снейуеит, – ателефон ныкәылцеит.

Иахынзалылшоз, Ҙебреи лареи реицәажәара хышәашәа лхарштны, ирхааны дцәажәеит. Убри иацәажәарала лахәшыа лгәы итцегы ихыалыршшарц лҕахын, азәы лгәы лзынхар зыцәа шыаҕәҕыоз Аминат. Еинымшәоз ф-мчык еиҕагылан, бжеиҕан ихибашыауан уи лҕазшыафы.

Аихәшыцәа еицны индәылцит. Урт реипшымра, апҕстазаара шаҕа еицәнархарахыаз, уажәы иахагы ирныҕшуан. Лоура-лышәара наза-аазаны, лыбла еиқәатцәақәа тбааза, лцәа-лжы лзыласны, лхы шытых, ҕхыаҕа инарханы дыҕшуан Аминат. Уи лыжәфахыр аарла дынхыхәхәон Ҙебра. Лшыаҕақәа еихыл-гон ихыанҕа-хыанҕаза, дмыццакзо. Лыблақәа хфаны даны-сыртә ишылҕахыазгы, изныз амфә цҕа игәатаны акәын ишлыргылоз лшыапқәа. Лахәшыа лгәы цәылымҕбарц, илал-хәаз ажәа мҕқәагы лхаштызшәа, уажәы дахыцогы дақә-шахатүшәа, ажәақәак налахәо, «бахәшыа дбыкәыхшоуп» хәа дааҕышәырччон. Аха уи гәы зцамыз, ихышәашәаз ҕы-шәырччаран. Адунеихаан дшылымбацыз ала зәызыҕсахыз лахәшыа, абҕалартахь дкылызго мфакы данны илбон. Даз-хәыцуан иҕалҕара, лынкылашыас иамоу.

– Афын ҕыцқәа хәа идыргылазазеи! – лхәеит ҕыц аҕалақь аҕны иааз хәыцҕас, илбоз зегы ҕыашыаны, днаҕшы-ааҕшуа Аминат, насгы уажәы изакәызаалак даҕа уск иалацәажәар лҕахымызт.



– Бшьаҕаҕа шаҕа ирдуны еихыбгозеи, бахәшьа дбыкәых-шоуп, сбыхьзәзом, – лхәеит Төбра, уаанза Аминат илхәаз лхәхьы иаамгакәа.

– Узлоу рыффы ухылоит рхәоит. Аҕаҕа уаа рныкәашьа рфыстааит. Исызгәамтазакәа сәанааусыжылак, сшьаҕаҕа еиххәа-еиххәо, сеихас-еихасуа сфынаскоит. Бымшәан, сахәшьа, сыцныкәара бацәыпхамшьо сҕалахра сыҕоуп. Абрахь халбаар, шәааигәара цьара хзынхар...

– Уи сара ишызбо сибәаит, аха...

– «Аха» ацбымтдан. Хәҕсы ахьынзәтоу абзиарахь хәи-хозароуп. Азараҕьатәҕьа бахәаңши, ахаҕы гьамгәмуа, амра ахьцо иашьтоуп. Быхшыҕи быжәҕеи сыгымхааит, – лахәшьа лыжәҕахыр иныкәылшыит лнапы. – Бца бусурахь. Иакәым акыр басхәазар, наҕ ибхаршт. Акыр ззеилоу, акыргы еимаркуеит. Схала снейуеит сымахә иҕны. – Иааирак згаз ауаҕы иччапшь рыкәын Аминат лкышәкәа.

«Азы иаго дыччоит хәа, изакә цышәырччароузеи, цьбеит. Сара исхәо лара лзыхәан баша зтахысроуп», – лгәы иаа-талхәеит Төбра. Даҕа аңсуа жәаңҕакгы лгәалашәеит уи. «Азы иаго, хәхәабжыы иахауам». Аха затца лахәшьа илалым-хәарыз, лхы ишынташәаз, наҕ иналцырылцеит. Агәра лгарц лтахымызт. Изгәакьоу тынхак амҕа хара, шәартарыла итәу амҕа дыкәызтцо ауаҕ иеипш, даатгылан, лахәшьа лыблакәа акраамта дырхыпшыло:

– Анцәа брыцхаишьааит, сышьтахьҕа бара быда уаҕ дыш-сымам ибоит, – лхәеит Төбра.

## 11

Амшын аффы абарца инытсасуа, агаҕаҕа аҕы рханы игылан Ачамхара ақыта аусхәартә. Аихеи абетони ирылхын. Аңенцьырқәа тбаан, илашан. Өбаны еихагылан. Ауадакәа рацәаны иаман. Раҕхьаза изыргылаз аңьныр, ашьац цшшәы бзиа ибозар акәхарын, шыаццшшәыла ишәит. Убринахыс шыаццшшәыла акәын ишыршәуаз. Уаҕа аус зуаз ауаа ҕазшьала ишеипшымыз еипштәҕьа, аҕнытҕа ауадакәаҕы рыпшшәкәа

еипшымызт. Қыта дук, колнхара беиак ишатәыз җашьомызт уахьынагәйдпшылоз.

Аколнхара аконторагы, аусхәартагы хыбракаҗ еицыйкан. Инеизакны аусхәарта хәа иашьтан ачамхараа. Аколнхара ахантәафы Чырг Рацстанни ақытсовет ахантәафы Хыцә Кьын-тышәи ркабинетқәа наҗ-ааҗ еиҗацшуан.

Хышықәса ирықәын аҗықәреи аарыхреи, арахә раазареи ирқәыхны, амандарина аазарахь ииаргеиҗтеи ари аколнхара. Рацхьаза еиҗархаз амандарина, уажәшьта аҗама хнарбоит хәа ицшын. Макьана ирыздыруамызт, амандарина феидазу изаралхозу. Уажәазы ачамхараа, жәйтәла анхара иашьцылаз, рколнхара җасатәи ахантәафы изаҗуан. Иара ихараны ирыпхьазон ацитрустә культуракәа ираазартаны иахьықартцаз рқыта. Иргәаладыршәарц ртахымызт, убри ацхьа, ашықәстәи раарыхра аихшьала анықайта, араион аҗнытә иааны иҗаз ауафы джагылан: «Иахьа уажәраанза шәколнхара хантәафыс иҗаз дзызказаз даҗа қытанхамҗатә культуран. Уажәшьта шәколнхара ацитрус аазарахь ииасуеит. Датахуп убри акультура иазҗазоу ахантәаф җыц. Абасеипш аҗәаанагара рымоуп араиком аҗны», – шиҳәаз.

Уажәраанза аколнхара ахантәафра иаха имариан. Җәйтәнәтә аахыс иааdryуаз җықәреин. Амшын иахьаза аигәоу адгьыл каршәрақәа рҗы, алаҗаҗа хәа изышьтоу, аҗықәреи аҗәла иаха ишанаало, адгьыл ахьыхбарроу, аҳаракырақәа рҗы алагажә жәла иаха ишылатцатәу ухәа, зегьы рхала ирдыруан анхаҗәа, дарбан агрономыз ираҗызгоз.

Аҗаҗа җыц дызланагалаз аҗаҗәа реипш аҗын амандарина ишахәацшуаз. Ирыздыруамызт уи иаха ианаало иарбан «бызшәоу». Иҗан аҗаҗәақәак, мандарина шыҗақәак зутрақәа рҗы изызгылаз, аха арсқак ираҗәаны ирмаазацызт.

Анхаҗәа рақәым, дацәшәон аколнхара ахантәафы Чырг Рацстангы. Шықәсы аҗәи жәба ирҗагылаз арҗысын уи. Ақытанхамҗатә институт даналга, абрахь даарышьтаанза, асовнхараҗ грономс аус иуан. Зычхара дууз, имыцқакуаз, ақыта нхамҗагы, аҳәынтқаррагы ишырзеигьхаша хәа ихәыцуаз коммунистын. Реиҗа дызтахымыз изырхәозгы,

ускак ицәәңеыгамызт. «Азәгы игәы нирхар иҗахым. Ус иау-ам». Еиҳарак абас изырхәеит Гәырт Абзагә иус ашьҗахы. Азәырөы иңыаршьеит. Аконтораҗ избаны ишьтырхуан арахә ашьха ркацара аҗәхәара, инаскыазго хәҗы-фөы алырхуан. ңытөык инаскыаргон мөабжаранза, ашьха иаҗалаанза, егырт ирыдыртңон, ахышьҗәа ртың аҗны рнагара, атыңкәа рзыргы-ланы ахынхәра. Амөан арахә машәыр рыхыыр, ахышьҗәа реиңшҗәкы, амөаңаөңәагы адгылон. Ари ақыҗақәа еиңыр-зеиңшыз, изышьҗылахыаз, хычагы мөаңаөңы еиларымгаң ңәран.

Уртқәа рыгәхыаа имкит, арахә рзыхәан Аиҗар диөызоуп хәа, Ашәлашара ахаблаҗны мацара аҗөым, уи ахабла здыртңаз, Ачамхара ақыҗангы иззырхәоз Гәырт Абзагә.

– Дызгәышьеит!

– Ихы ирзит, изхарада.

– Аҳаиуаныжәкәа ихы шҗарықәирзи.

– Хаи, дзеиңш хатңа бзиаз. Абахҗа абаиҗахыз, – инеихыр-хәаалон, ақыҗа анапхгаөңәа ақәшахәҗымкәа, дара ирхәаз, аңсаса раныхра аҗымхәрас, хычак даашыҗыхны, арахә ашьхаҗа ишкеиңаз, уаҗа иахынеиз, ррыңхара агартә, ираңәаны арахә шрыңәҗахаз назахалак. Усҗан уаө дазымхәыңит арңыс Тарас ииҳәаз аҗәа җәыҗа:

– Иара изыхәан арахә, азлагара зырлаго азы иаөызан. Адәы дызлақәыз, иңсы зыҗҗаз убарт рзыхәан аҗөын.

Иҗан абас дрыңхазшьөозгы, иҗан иқәызбуазгы. Акаҗы еиқәшәон зегы – нхаөы бзиақ инхара зықәгылаз ауасхыр уашәшәырахеит. Излаңәажәоз, шаҗа шықәса иқәыртҗарызеи, ихыганы дзаарушь хәа аҗөын. Абзагә изыхәан җақы ихахы изаагомызт Ашәлашара хазы ианыҗаз, аколнхара хантәаөыс иамаз Хыңә Кыынтышәгы. Абзагә иус ианалаңәажәоз, дшызуа агәра ганоуп:

– Аҗы зтәыз иҗиуан, аҗыхыча иуамызт хәа, ахәынҗарра ирызбеит, аңсаса нырхырц, иара иманы ашьхаҗа дңеит, – хәа зегь реиҳа Абзагә игәы иалсыз аҗәақәа зиҳәаз. Убасҗаноуп Абзагә иаб Гәадала итәгы анаңиҗаз. Уи зынза ңәымҗ жыак-цаны игәахы иналакшеит Абзагә, агәрагы игеит сдырзит хәа,

аха уара иушыуа анцәа дишыуам хәа, иус шдырххоз, аколнхара ахантәаф ҕыц иаашытра ақәшәеит. Уи зынзаск даҕа уаҕын.

Ашыбыжбышытахь иналагаз, атцх агәы еиҕнашаанза иаҕын иус аилыргара. Избаны ианалга, абахта атыңан, ауал икәтцаны данаанрыжь, Абзагә иихәаз ажәа иазхәыцызтгыы, азәырҕы рхы иаланарпшуан.

Аконтора ианаадәылтц, аетцәақәа атцыңыңаауа ирхагылаз ажәаан днацәпшын, иңсы аавигеит, нас цытҕык ааирзырҕын, ус ҕааитит:

– Сахьеикәхаз сыдныхәалара аткыс, уаҕа аҕаҕақәа шәҕатцаны шәымтәар, шәқыта иазеиҕу шәхәар, иаҕа еиҕын. Ишәмахаи Кьынтышә Раҕстан иеихәаз? Азәгы иҕәы нурхар утахым, ус аус узымур калап ихәеит, – ачамхараа ихы рықәкны, инацитцеит Абзагә: – Ашәлашараа х-Кьынтышә шәаргыы дыжәдыруеит, ачамхараа, шәыххь згеит. Такәажәык ацута зегы лхьаан, лара азәгы дигәалашәомызт хәа, хқыта гәйтцхас исымагәышыоуп. Ишәгәаламшәои, хәидтцаразы аи-зара аныкартца, ирылархәеит Хыцә Кьынтышә старшынс дшалырхуа. Дахтахым зхәаз шәкалеит. Шәйкәатц, дыказ рхәеит цыоукгыы. Еимактәхеит, иара ицламхәа хьадырҕны, уаҕеимшхара, ашыра икәыртцозшәа акәын дыштәаз. Убаскан ашәлашараа алафгыы халшәхгәышыеит...

Абзагә абри анихәа, азәырҕы иргәалашәеит, ускан Амчы Гәдиса иихәаз:

– Шәаңсуа ламыс шәфама, ачамхараа дуқәа?! – ихәан, ҕааитит Гәдиса. – Ашәлашараа хатца ицеит. Ачамхараа ихаццеит. Макарас ирыцугыы Кьынтышә иоуп, Кьынтышә, уара, Кьынтышә! Хыцә Кьынтышә уажә дыжәбама?! Камчы-Кьынтышә ихьзыртцахьеит. Аха хара дхасасуп. Дхәдахкылароуп. Укамчы Ашәлашара иганы икаршә, уи хара иахнаалазом хәа наиаххәап. Ихатца, аҕаца дахзаазго макарак дышхәдахкылац еипш, дхәдахкылап.

Ачамхараа иргәарпцханы иччеит. Иухыччо урылачча хәа, ашәлашараагыы ччагәышыеит, аха еитцәҕәҕә акәын ишгылаз.

– Илыцырцазеи, уара, аҕаца илыцырцазеи?! – ихәан, ахы ихәлашәартә, акеа ааҕиргеит азәы.

– Луалқәа лхы иқәтданы дааит аҭаца, ауал! – наиаҭеикит егы. Уик хабҭа ааҭнаҭәазеит ашәлашараа. Иаххәоз? Ахәынҭ-қаррахә ауал ақәгышыан хколнхара. Исхәа-изза, убри ауалоуп изхароу, саргы Ашәлашара кажьны сахьыбналаз. Изхарада? Ханхацәа аҭәа дырхуан шықәсык ҟынтә. Ашьхымза раазон. Арахә ирыцын. Кьынтышә иеипш зеипшыз хнапхгаҟцәа, шәкәыла-быгьшәыла еикәыршәаны, аҭара амхны ишаба-лак инырхуа мацара, хазтымзаашаз ауал ҳадырkit. Цаны, егьа дахцәымҭзаргы, ламысла иаххәозар, Кьынтышә ихаҭа аҭара ифаны акәым ишықалаз, ауаа ирымиз рузшәа, шәкәыла ишьтыхны аҭара рыртон. Хара ихазцаар, иахтахым, ауалгы хашәмыркын ххәагәышон. Алаф халшәх акәым, халахә ада ҭнаҭәартә шәахыччаргы, иаххәагәышьозеи. Шәыххә згароуп, шака ирласны икамчы импыцшәаазеи Кьынтышә. Икар хены, иҭыҭ ахыцәмызша хәыцырҭас иманоуп аус шиуа. Ибжы хацаланы дышхацәажәоз, ахьажь зхы иқәсыз ардәына аипш, ибжы наихәлашәеит. Акы затцәык ибзиарас ишәасхәо, шәыххә згеит, ишыцәгыроу дырны, ацәгыара ҭастандаз хәа ахаан дыцәгыахәыцуам, аха, амдыр анцәа дирыцхауп хәа, ацәгыеи абзиеи реиҟдыраароуп иара ицәыцәгыоу, рыцхарас имоу.

Абзагә асеипш анихәа, еихаргыла-еицаргыла инаиархәеит Кьынтышә, убри азыхәан акәын уажәы, Ачамхарантә Ашәлашарака амҟа иахықәыз, Раҭҭани иареи ахьнеиуа, Абзагә дрықәшәар зиҭахымыз Кьынтышә. Цәгыакәак иахаргы, ихаимцартә игәы ҭататәын аколнхара ахантәаҟ қәыпш.

– Қарала акәымзаап ақәығара шыкоу, – ихәеит, иеы ағәра наҭакуа, Кьынтышә. Аеқәа еивагылартә амҟа ахыҭбааз, еивагыланы инеиуан, амҟа ахыҭшәаз, иара иеы аанкыланы, Раҭҭан цхьака дишьтырц далагон, аха Раҭҭан аихабыра-аитцбыра пату ақәызтцоз ардысын. Ацхьака Кьынтышә дишьтырц иеы ағәра наҭеикуан.

– Изхухәаазеи, Кьынтышә? – ихәан, днаиазцааит, иихәаз ажәа иара иқәкны ишихәаз изымдыруазшәа, Раҭҭан.

– Уара укәығареи учхареи рақәымзар, абахҭа дтатәазаарын, уажәраанза зызбахә ҳамаз Гәырт Абзагә. Уара сануқәлаз,

усеипш җазтаз, Асовет мчи, ажәлари, коллективла анхареи драҗаны дрыпхьазон.

– Урт ашықәсқәа рзыхәан идрызқәаз, рызеггы акгы рхарзамкәа изит хазхәом. Аха иҗагышьян, аурысцәа ражәап-җала иухәозар, ацызәзәарах анкартәоз, асабиггы дады-ланы изыршәуаз. Римтәи ацезарцәа рхаан аахыс, аҗоурых уазхәыцырггы, макьаназ иҗамлацыт «ажәлар раҗа» атқыс ихшыфдароу, атқыс иуаф шыҗоуатеория. Аха, анцәа иҗышьюуп, уи иақәзбоуп, мап ацәкуп. Аиашара шыақәнаргылеит апартия. Җамчыла ауаа напхгара анырзыруаз аамта цеит. Ауаа напхгара рзулатәуп хшыфла, ццакра җамтақәа, ацәгьеи абзиеи дейлыркаауа... – даҗын дмыццакуа Раҗстан.

– Ахшыф шумоу рбеит азыхәаноуп асеипш иҗоу аколнхара ду анапхгафыс узаарыштыз. Мамзар сара сҗарымтцоз, – ихәеит Җынтышә. Уаанза Раҗстан иихәақәаз дрызхәыцуан. Аилкаара ицәуадафын. Уртқәа зеггы иара изыхәан иҗыцыз, имахазацыз ажәақәан.

– Аиаша ххәап, Абзагә ихыз иара имацара иакәу изхароу? – иҗы аҗәра наҗакны иааникылан, Җынтышә днаиҗапшит Раҗстан. Җынтышәггы иҗы ааникылеит. Мархәац җатак акәын уи иҗы. Икәарны ианцоз, абҗа фыштыхшәа, аҗеитцалашәа инеиуан. Уажәы абҗа нтахаәлеит, амахә җата ауарбажә ықәтәар еипш.

Ахымфас изывасызшәа, иахаз ажәақәа ддыршанханы дгылан Җынтышә. Ажәа «ахарара» амцабз атқыс дацәшәон. Иааҗаитцоз зеггы иашоуп хәа ипхьазо, аусура дашыцылахьян. Насгы уи афызә ажәа ззырхәоз иҗеипшхоз бзиашәа идыруан. Ихы харак адтара, сарггы акы сыгхеит хәа ахәара, аҗсцәахә ибла атапшра изафызан. Имагәқәа рышыхәала иҗы агәатцағара днытасын, иапхьаҗа инеиуаз Раҗстан днаиштыалеит, иихәаз дшақәшахатым, зеггы иара, Абзагә ихата ишихароу цқьа иеихәарц, аха убри аамтазы, апыкка-пыккахәа җыштыбжык аашит рыштыахьҗала. Ахахә еиҗыддыра иахьахағалоз, аҗеи-маақәа амцабз рытқьо, җырххыла даауан җуафык. «Дабатәи мышгафуй!» – ихәеит, игәаныла даҗуа, Җынтышә, ус дук җаи-цараны дшыхаз, убри ауаф дицырхагахазшәа, дизгәаны.

Уи аҫошьтамғанға Канта, ашәләшараа ихъз анырхәо, Канта-канталей хәа наццаны иззырхәоз иакәын. Аҫошьта егъаамта ирызнеймгаргы ианарыжъуан. Иҫазшьа, инаалашъа убас ибзиан. Еснагъ дҫацха-ҫацчон. Апенсия зау рҫарақәа, агаетқәа, асалам шәкәқәа Ашәләшара ианааигалак, азәы ашәа ухәароуп хәа дыхтеикуан, ҫазәы-диркәашон, уаха ири-томызт. Ахышыцба еицш иласыз ҫык дақәтәан.

– Угәырғьо хгәарата узней, хара х-Канта-канталей! Абас акәу ишуархәо ашәләшараа? – ихәеит Рацстан, ацсшәагы еибырхәаанза. Убри аҫны уи ашәләшараа дреицшын. Ашәләшараа ацсшәа еибырхәаанза, лафқәак еимырдароуп.

– Изыргәырғаша асалам шәкәы ма апенсия ҫара анрыз-ноугалак, ус рхәоит, аха изыргәаша акы рызноугар, иахъагы баша амш умгей, хара х-Канта-канталей рхәоит. Канта-қачақъ хәагы нацыртоит, – ихәеит, итегы ицъбароу лафк ихырхәааргы, иара агәхъаа шикым, уимоу, еихагы ишеи-ҫишьо ихы-иҫы ианубаало. – Апенсия ахънеигаз аҫы да-харшыт рхәалап, асалам шәкәы анхаита, акәтыж дахаркит рхәалап. Ирхәалааит иртаху.

– Уара угәы иалымсзои нас уи?! – ихәеит Къынтышә, ир-ласны дырҫырҫырц иблақәа ирбо. Уи иихәаз имахаазашәа ҫаитеит Канта. Рацстангы игәамцхеит Къынтышә ихәашъа, аха аус ицызуа, ақыта анапхгәцәа руазәк, насгы қарала акыр шықәса иеихабыз, ипату ҫиҫырц итахымызт.

– Ажәабжь ҫыц... Агәырғъара ду... Насгы атыцхацәеи арҫарцәеи асалам шәкәқәа рыбжьгара, абри ауп сара сус. Ақалақъ дуқәа рыҫныцқа аҫошьта аус амуеи? Убасоуп Ашәләшарагы. Аха урт хазлареицшым, арақа аҫошьта иашъыкьс иҫоу аҫошьтамғанға ицъбақәа роуп. Инау-дгыланы, уцъба интартоит. «Канта, сукәыхшоуп, абри, ма-зала абригъ-абригъ исызлыт», – ихәоит, изамҫақәа хәацы-хәацшьа. Ишпақахцари, бзиа еибабоит. Упату схы иқәуп, Къынтышә, аха ишҫарури, ршьа шуеит, рда шуеит, ха-ха-ха! Иахъеикәшәаша клубк хара усгы ихамам, – хәа нацитеит. ҫыцныхәатцас ихәан, Къынтышә иахъ ирханы. Иара зышқа

дхьахәуаз, убри ишқа ашырхәа инхьахәуан иеггы. Уажәы-уажә иаатгылон. Газетқәак ма журналқәак наииҭоит, агәахәуазар акәхарын. Иашьцылахьан.

– Уара ақыағариара уафьзаап, атакәажәцәа реипш, – ихәеит, Канта иқыышә дныкәтцашәа, Кынтышә. Уи ашәлашараа дрызгәааны дықан, аколнхарақәа анеидырҭа, иара аколнхара ахантәафьс дқартцарц иахьықәымгылаз.

– Исхароузеи, ирылантәаша, иргәаҭхозар са схәырцьын, – ихәеит иажәақәа, лаф ашәак амелодиа нарыццаны, Канта, дрывсны дцарц иеы агәра неиҭеит.

Цкәынроуп, игәы иҭаххуеит акәымзар, данырпыртцуаз, иаалырқьаны, ахтқьа иафьзаха Кынтышә иеихәаз ажәақәа иахәатәызма! Раҭстан ихаҭагы иғәампхеит ус ахьихәаз. Аус хзеицымур қалап хәа Кынтышә изыхәан игәы ишҭашәозгьы, иара ишиахауа, ицәаҭеыгоу ажәала азәы диацәажәар иҭахьымызт, иагыиуамызт.

Ус фәаиҭит Канта:

– Раҭстан уивамгьлан, Кынтышә. Уара уеы убри иеы арпхҭуеит! Ха-ха-ха!

Деикәатәаза дшәит Кынтышә. Иеидихәыцлақәоз, днызкылақәоз қалейт акәымзар, арт ажәақәа рзыхәан иеихәақәашаз иман. Иеы днаҭақьан, раҭхьақа инаскьахьаз Канта днаихьзан, мазажәа дук иеихәозшәа ибжы рхәыцны:

– Хаҭхьа унеиуеит. Уахьнеиуа ирахәа, амҭа иқәуп, Раҭстан диманы даауеит хәа. Абригадир Бардушья иасхәеит хымшқа рышҭахь. Уи аилымга, иқәгәыгра цәгьоуп. Пату иқәҭатәуп Раҭстан. Ирфәшәалак рхәо, апатқалеира иаламгааит, – хәа наиеихәеит.

– Насгьы уара пату шуқәахҭо, бзиа ушаабо, меигзарахда иаарпштәуп, ус ами? Уи уара убҭа арыгәгәоит, – ихәеит убасҭқьа ибжы рхәыцны Кантагьы.

Кынтышә ихаҭыцқәа афәа рыҭҭо:

– Мазала ицхауа ала! Сара абзиа уасхәоит, уара ақыфыхәа уцхауеит. Абри аҭақьаҭасҭқьа уихәом. Хазхаанхазеи! – ихәеит. Арт шеицәажәоз, аеқәа рныкәашәа ианагдырха, Раҭстангьы даарыхьзеит.



– Алафхэара, аччара-ахэмарра бзиоуп, Канта, аха иаххэап, абри абзиара ду узфэ, даеа ус бзиаа ацубарггы ишпакалари? – ихэеит Рапстан.

– Исылшо акы акэзар, схы сеигзом, – ихэеит Канта, иеы итцакэашо, агэра нафарххны. пхьака амфа наирбар, ишзахэоз идэықелон, апсы зеггы аатнахуан, убас иныкэон, аха апшэма азэы данааиациэажэа, аеы нади иафызаха, ахы ақэыжь, агэы каршэ, имтысзо иаангылон.

– Шыбжьонла аколнхацаа аус ахыруа умнеиуеи? – ихэеит Рапстан, иажэакэа акакала дрызхэыцуа, дмыццакуа. – Агазетқэа анушалак, асалам шэкэкэа анруталак, унрылатэаны, агазетқэа урзапхьалар, атэылаф, ахэынтқарраф, уи антыт икоу ажэабжыкэа рзеитоухэалар шпоубари? Хара специ-альнаиа литература уахталап, убри иазку. – Аурыс ажэакггы налциттеит.

– Изсылымшозеи, аха уи даеа усурахеит, уххь згеит, Рапстан, – ихэеит Канта.

– Иашоуп, даеа усуроуп, аха уара еицбала, хара убри азыхэанггы ауалафахэы уоуа икахцап. Апропагандист иштат наганы иуахтап.

– Сара баша ахэынтқар ича сфалар стахым. Сазхэыцып, исылшоны избозар, иуасхэап. Абзиараз, уака хаибабап, – Кынтышэ иахь дынхьахэын. – Чагыр апшахэафоуп аус ахыруа, – ихэеит.

Аеы ақэтэашьа ускак издыруамызт Рапстан. Агэреи аеы апырцэқэеи еидкыланы икын. Аколнхара ахантэафыс даарышьтижьтэи знык акэын Ашэлалашара дахьаахьаз. Дамышь-цылацызт ари амфа. Аеы бгалар хэа дшэон. Ашьапы иатца-фьпны, ахьхьахэа ахшыра италаны рфанынархалак ахахэкэа, игэалашэон дахьиз, дахьаазаз ақалакь. Игэалашэон ифыз-цаа. Итахын иааганы абрака идирбар. Аеы дшақэтэакэо, изакэ мфоу дызнысуа... Итахын убарт ркны дыгхэартэ аус бзианы иур, аколнхара еицмхарц, аха аколнхара уажэы изфыз – амандаринаазара, зегь рыла иманшэалахарггы, да-еа хпа-пшьба шықаса рыла акэын аеафра анаанашьтуаз, уаанза азбахэ уафы излеихэаша акггы иалакахомызт. Иара

дқәыпшың, ақәыпшра иацәыхъантоуп усқак ацшра. Аиҳабыра рқны апроект злаштырххъаз ала, иаарласны асовнхарахъ ииаргон. Ииашам хәа ицхъазар, иара итаххар, дацырхагахар, иааникылар илшон. Аха асовнхара иацны иаауан анхамәәфәы ақырза аитакрақәа.

қаса аус ахыуаз совнхаран. Уи ашьақәгылашьа, аиқәкаашъа бзианы идыруан. Уақа ауаа рынхашъагы даеакын. Избыр акәын арақа асовнхара шақа ианаало. Ахәынтқаррахъ аплан анагзара мацара акәымкәа, анхацәа рыцстазаараф иахын- зарзеиғызгы дазхәыцыр акәын. Ақбаадқәа ирнитцон, иха- сабуан. Абри еиғьуп хәа акгы дазкылымсыцызт. Амәа да- хықәыызгы даазхәыцуан.

Зынзаск даеакын дзызхәыцуаз Къынтышә. Иеы ахы Рацс- тан иеы ахы иавмыхәхәарц, иаанкыланы, ус фәаитит:

– Абзагә уара цқба дуздырзом. Ашхы! Иназқәикыз, дна- дыцсыла дцоит. Аибашьрахьтә дхынхәит, имахәар ихәда ихшьны. Махәфәла аусура илшом ххәан, арахә рдохәтырра ицарц, аколнхара ахъзала акурсқәа рахъ дхашьтит. Дхашьтит акәым, дсышьтит, сара снапала. Ашьтахъ, далганы данаа, ахьаңарч зхылцыз иахәлағьағьон хәа, дпаңашькха, даахәны сара дысфәгылеит. Ирыбаргәыз анхацәа, цықәреик рықәын, иаадрыхуан, аңамш иақәшәаны инарахтон. Ашьтахъ иах- зиуз? Изахацхаит арахә кыдцаны ититәуп, азаготовка иата- тәуп хәа. Иара иманы ашьхақа дцеит. Азин изтада? Нас са- ра суазцаауеит, хара иаххароузеи? – ағәра кәадыр амаха инахаиршәын, усзбартак ақны дгыланы, ихы ирқьиозшәа, иәнапык наирахаит Къынтышә.

– Уи халамцәажәахъеи, иахмызбахъеи, уажәы узалацәа- жәозеи! Аколнхара анапхгара иахароу, уафцас иарымхәеит, ихы итарымгалеит, – ихәеит еитах Рацстан.

– Дхаргәыбзығуазма?! Хухәоит, Абзагә, ухатқы, ххәарызма? Мап, Рацстан, уххъ згеит. Уара уқәыпшуп. Ажәлар цқба иузды- руам, урт изыцәшәо иоуп бзиа ирбо.

– Ажәлар зеггы ракәым, азәы иеилкаара цстазаарак азхом, – ихәеит Рацстан ибжы рмачны, Къынтышә ииҳәаз атқыс, еакы дазхәыцуа.

– Уажәа җбаимтәуазароуп унапатқака иҗоу, мамзар, даахә-ны ухы дықәтәоит, – иҳәеит Къынтышә.

Аҗьбарара, ақәымчра, аршәара, анапхгараґы зыда җсыхәа ыҗам ракәны иирбон, маҗ-маҗ Раҗстан ихы иахьтәигалаша дашьтан.

– Сара абасҗак шықәса, самхра рылымшо, сызлааиз убри алоуп. Уара ушаґу ала, уамак иузнагом, – иқьышәқәа неи-хыпхьан, иихәаз хәшаха ихатә игәы ишықәлаз убартә даач-чеит.

Иажәақәа шаҗа ииашам, усеипш ианхәыцуаз аамта шца-хьоу хәа ажәа имакра даламгеит. Инаиатәикит ихатә иаха дзызхәыцуаз:

– Анхаґы иҗсихология иазымхәыцит, Къынтышә. Убриоуп иҗкалаз.

Къынтышә аколнхара анапхгареи Раҗстан иихәази ахьеи-мадаз хәа оумак шизеилымкаазгьы, атак хәа атак җаитцеит, иара изеилкааз ахәтак:

– Дынхаґым аха, аферма деиҳабын...

– Урт рҗсихологияқәа, уамак рыбжьам, – иҳәеит Раҗстан.

«Ухы иануҗьяаит, изакә ажәоузеи иуґахаз! Смаҗа Ар-дашьыл сиязтаароуп уи ажәа иаанаго», – иҳәеит игәанала Къынтышә.

– Арахә иара ихатәык реипш иҗхьазон. Иихәаз умбои, ашьха икацаны иааныжьны, ишәцәытцәахны, рныхразы иааз ашәҗәы ахырбгалара сашьталарц сгәы итан иҳәеит.

– Егьыҗаитцон. Ихирбгалон. Еиҳабыреи еитҗбыреи акы аа-нижьуамызт. Зегьы рышәқәа тихуан. – Иеы аґәра наґеикшеит Къынтышә.

– Иҗаитцандаз, ихирбгаландаз, иахагьы еиґын, – иҳәеит Раҗстан, акырза игәы иташхьоу ажәа шихәо еипш ауаґы.

– Ухы атыҗ иқәу уара?! – инаиґытҗкеит Къынтышә. Иаш-тит дзацәажәоз дызустаз. Инапатқака иҗоу нанамгак, еилымгак иеипш ауп Раҗстангьы дшиҗхьазаз, уаха даґеакала ихәаҗшра, даґеа ажәақәак рыла иацәажәара дамышьцылацызт аиҳабыра рахьтә иаауа ашәҗәы иамазкуа». Анхацәа ирбунтуеит. Аиҳа-быра ирызбуа иаґаиргьолоит. Асовет мчы иаґоу уаґуп. Иаар-



цәикәарақәа. «Абзагә иеипш ауаа зырбунтуа, зеггы ирҕагыло, азәык-шыцбак наҕ ирылганы иҕазтгы, изакә хабла бзиахаларыз Ашәлашара», – игәы дтахәыцуан Кынтышә.

Зынзак даҕа хәыцран дызлаз Раҕстан:

– Ихырцәаны, Ачамхара агәахы, амшын агаҕаҕа илбаагазар? Иаха ирзеигъзами ашәлашараа, Кынтышә? – ихәеит, изеихәоз иатцкыс иара ихы дшазцаауаз удырыртә. – Римҕа ҕалап, афымца лашара роуп...

– Изакәызеи, Раҕстанхеит, иухәо?! Ахәызба ахышьтаз ацә наргон хәа, ауаа ахыҕоу алашара нагатәуп акәымзар, дара хырцәаны арахь ишҕаахго! – ихәеит Кынтышә. Абыржәы ада уи игәалашәом, иханы игылоу азәы ажәа имаикхәаны, иихәаз дақәшахатымкәа. Ишипырхагахоз идыруан. Аха Раҕстан иҕнйтә иахаз ажәақәа, хымҕаск изывасызар аҕара ицәымыҕхеит. Иара ихаҕагы Ашәлашаратәын. Иаб, уи иаб рнышәынтрақәа уаҕа акәын иахыҕаз. Даҕа шықәсқәак «ихшыи имчи ажәлар инаритар, инадирхәар», нас апенсиахь дцаны, цсшьара Ашәлашараҕа даарц акәын.

– Уразцаа утахызар, амҕеи, афымца лашареи, шәахыынхо шәйдгыл тыпи реиха иалшәхузеи хәа, ирхәо уахап.

– Ус анакәха, иазықәцатәуп амашынамҕа анагара, – ихәеит Раҕстан, уаанза иихәаз, ишахирҕацәаз дырны, мап ацәикит. – Афымца лашарагы азцаара ықәыргылатәуп. Апроект ҕататәуп.

Амра шыбжә агәы иҕхытхьан.

Ашәлашара иналалеит аецеа. Ауха рыцхьара рыманы ицон урт.

– Аеы уаркареит, сабиц, мҕоума ари! – ихәеит Кынтышә. Уаанза иамхахәаз ажәа мчкәа рхьаршшара дашьтан. Иахыынзаилшоз диргәыбзыгыр акәын. – Сшьамхы згаз, схы зыршлазоуп ари амҕа.

– Ашәлашара игылан хәа уахәамак азбахә ахәоит ашәҕәы. Иабашәагылаз? – ихәеит Раҕстан, уаанза Кынтышә иихәаз наиаҕжыны. Бзиа ибон уи ашьхақәа. Ғәышьтыхрак издыртцыуан. Шаҕа ашьхақәа дырзааигәахоз, убриаҕара ацсуаа ртоурых азхәыцра игәаҕы иҕыхон. «Абарт ашьхақәа, абри

ащыза ахауа зыда, иахырымшыаацкэа, иахыа уажэраанза излааизеи хажэлэр?» – хэа игэы дтахэыцуан.

Ауахэама азбахэ Рацстан ианаацэырига, Кынтышэ днечи-хэпсы дчеит. Иабоугеи, иазуугеи убри ашэкэы иану, зтоурых дууз ауахэама хэа, чэпныхэас диазцаауаз чыишьеит.

– Узазцаазеи уи ауахэама?

– Избарц стыхын. Афбатэи ашэышыкэсазы идыргылеит хэа ахэоит ашэкэы.

– Акырсинра цэгьамзар бзиа хзаанамгеит. Ажэлэр ала-шыцара ицарханы иаман, – ихэеит Кынтышэ.

– Хааизар хыхычароуп ацсуаа хазчу, абцар шахкыз мацара, зкыы-шыкэса уажэапхыа ихэамаз ашэкэфырагы хцэызит. Анышэ иазынхеит ифны ахахэ чэыхакэа, хцэажэараф иах-зынхеит: «Ахахэ ейкэнажэо ифуп», – хэа ажэапкэа. Ахахэцэкыа иазымчхартэ, игэычшыаагаз ргэафра анырцозар акэхарын...

– Еихарак ус анырхэо, ашшыпхыызкэа анырыфуа ауп. Убас шшыпхыызкэоит, ахахэ ейкэнажэо рхэоит ашэлэшараа. Ацсуаа азэырыфы хэипш, уртгы рус аткыс ражэа еихауп, – ихэан, да-гыаччеит Кынтышэ. Дахынеиуа ахаблачы реихарафык иара изыхэан цэгьарамзар бзиа шырымхэоз ахыдыруаз акнытэ, убарт ирхэакэо агэра имгарц, заа Рацстан дазыкаитдон. – Ацсуа хэынцкарра ду ыкан, аха ашэкэыфэра рымамызт рхэоит. Егыашан. Иабартыхыз! Еизашшны ашэкэкэа рыфэра иалагон, – дагыаччеит Кынтышэ.

Илакытцэаа фытшэаан, ипшшэхэы ачапсахит Рацстан. Ашэлэшара кыаптахароуп хэа Кынтышэ иоухэар, игэы ишэбоз еипш акэын, Ацсны атоурых азыхэан дшыказ Рацстан. «Иасхэакэазгы иасымхэазандаз!» – Цэахышыа змам мажэак иеихэазшэа днаххэит уажэы. «Шака анцэа дичыцхаугеи, зматцара айкэырхарада хэыцырта змам. Убас ска-ларымашь саргы?! Иара изымашшырц азыхэан абыржэы ихэамоу ашэкэфырагы арзра дакэшахатхэит инаидуцалар. Иузеиламызакэо рацэоуп. Аха урт афба – аматцуреи ажэлэр ртоурых абзиабарей – еилагзашыа рымазамзи? Агэра сыз-гом», – абас игэы дтахэыцуан. Уаанза Кынтышэ ишка имаз арыцхашыара, мац-мац ихышэашэо, ацэымграхы ииасуан.

Аеқәа аңхзы ргәйдшыла, ахәы харақыра ифхалейт. «Аб хәыңы тәыфә ду» хәа, ахәтә хәыңны, ақәара тбаазәа ииасны ицоз Чағыр инхыпшылейт.

Азиас анырцә, аус зуаз анхацәа инарыдгылаанза, уаха ажәак ифәытымшәейт Рацстан, баша аңша иагон Кынтышә игәыбзыг ажәақәа.

## 12

Аминат лымаҳәи лареи акраамтә еицәажәон. Уи икабинет аңны итәан. Иттын ләеи, ихәтә ихылкыоз атәтын фәи, егырыла заа ләазлырхиазаргы, илзымычхәуа, лыхлахәтә еилна-рууаауан, лгәы архынхәуа. Лыңсың алагафәгара аанкылануоп дышгәыдылкылаз данаафнала.

Иалхәейт ахцәара ргәы иштоу. Абзагәгы дақәшахәтхә-хьоушәоуп ишылхәаз. Агәра изымгеит Тарсхан. Амцгы лхәоны имаҳацыт. Ехәшьяк лақара пату лықәйтцон ианхәыңхә.

– Издыруада, итгәы шәазхәыңыр еигъзар, Аминат? – ихәейт алфәк иашәыз ихысга нацәала атәтыз ацыблааха амыршәшәо.

– Шықәса фәжәа егыагым сара уи сазхәыңуеиңьтәи, – лхәейт Аминат.

Тарсхан иаңхәа иқәыз асчиот ачархъ гьежъ хәыңқәа акы, фба, хцә хәа иңхәазо, фәжәа цыра нтәиңсеит. Илымхә иаҳауаз атқыс, ибла иабоз иаҳа агәра игон. Ауафы ихәыңра, ицәанырра, игәтыхә, зегы цифрала ахә ашәара дашыңыла-хьан уи аҳасабеилыргафы. «Фәжәа шықәса... Шықәсык хышәи хынфәжәеи хәба мшы, хышәи хынфәжәеи хәба цхы, нас урт зегы фәжәантә ишътухыр... Уафы ихафы изаагом, ари аңхәыс лыгәтыхә даргәақуеиңьтәи шақә цуа». Убарт зегы еицданы аңхәазара далагарц асчиот даахейт иара ишқәа, ахә ианаамтаз иеааникылейт. Уажәшътәоуп иаҳагы ианилс ианхәыңхә дыз-зааз. Аңсзы иаҳазар ақара ицәымыңхейт. «Иласхәару ила-сымхәару сгәы иаанагатцәкы? Лгәы ннархоит».

Азәгы игәы нирхарц зтахымыз уафцсын Тарсхан. Дыз-хымцоз акы затцәык акәын, иара ихәашәа, финансоваиа дисци-

плина. Убраќа акгы дамкузааит, егырахъ, ауаа рыпстазаара, иара ирзылиџаауа апара шнырхуа еипш, иртаху азырулааит, ишыртаху инырхлааит. Рхала ирдырлааит ирзеигъу, ирзеицџоу. Игџампхо, ииашам хџа иипхъазо, уск ианалацџажџо, ибжы хџанча рхџычны, абас иаха еигъзар калап хџа иажџа ныбжъаиршџелон. Ихџон акароуп, уаџпсы дызмырпхо, дагызымырхъџашџо, пшак иаџызаха иныбжъазуан.

Аминат лзыхџан ипсырмацгаз ауада индџылцын, атакси иакџџџаны рџынархеит.

– Акалакъ ааигџара анхара уаџы деилахартџ иџоу цыбшџома, Аминат. Азгы ахыџџаџы унхар иаџызоуп, ихыцны ианутцало уздырзом, – ихџеит Тарсхан, атакси ашьтахъ дахъакџџџааз. Ирмаананы ихџеит рыхтџџара дшакџџахатым. Ианхџыпха џымт, амашына апхъа дахъакџџџааз, ирывыџџџа ицоз аџнџџа дрыхџџашуан. Дрытџашыцуан убраќа инхоз. Урт аџнеихагылаџџа шкџакџџан, рџенџыркџџа тџаан.

– Инхоит-интџуеит дара рхы-рыпсазы, – лхџеит, Тарсхан изыхџан аткыс лара лхазы.

Лыгџыта назаны иалгазшџа, гџыргъарак лысит уажџы. Уи лгџыргъара еипшыин асќыла гџакъа ашќа ихынхџџауа агба акапдан игџыргъара.

Лажџа инацылтџеит:

– Ани уеихабы, Марытхџџоума, Михаилоума, џхъзык змоу...

– џцџакгы зхарпџоу, – инапишџит Тарсхан. Ианхџыпхалыда азџыр иахџамашъ хџа дшџџаны атаксист днаихџџашит.

– Иаб дахъынхоз, ихџыштаара цџагџџаны иахысхъазаап аќытаџ. Шџеицны хара хџы шџџныказ, ипсы ахыыхџџџо, ханхара дахџџашуан, илапш аиркхъан.

– Илапш иџџам иануп.

– Арахџ рантџара ануадаџџа, ауасхыркџџа зтырхыз аџны хџџызахеит акџымзар, Тарсхан, ухы-угџы рыпсы дуршъарц азыхџан хара хџхъынхо аџыза атып ахџынткаргы иамамызт дачас. Хџџны ашьтахъќа, ахџы унхалар, ицырцыруа амшын ухыпшыло, даџа мацќ уаанаскъар, апсара еихашъшы унытцало, азыхъ хъшџџџџа унацџа хнатџџо, ахауа цќџџа, иџыхааза...

– Арахџ анышџџар азин шџызымтџода?



– Уара иухэо, угэы иалымсын аха, ауафы аеы ааимхны, акэадыр наиутар, нас ыла узымныкэозеи хэа уааисны дукыр иафызоуп. Арахэ ранцара азин хамоуп хэа иабахахэо, рқышэ ахныштыршыуа ыказамкэа, адгылкэа хыркаазар? Аңхын ашьха икауцап, аха азын? Изланыкэугозеи? – лхатца Абзагэ иажэакэа ракеын илхэоз Аминат.

– Ашэлашара... Бахэшьаңа ишьа илңхо дзаазаз... Ииашатэҕаны, Михаил Петрович адача аахэара игэы иңоуп, – ихэеит Тарсхан.

– Уатэытэҕа җиатэажэароуп.

– Сара исызиахэом, – ихэеит, ибжыы каҳаны, Тарсхан.

– Схала снейны иасхэоит. Убас ихы иңазгалап, ақалақҕажыны, зынза уахы ацара игэаңхо, – дааңышэырччеит Аминат. – Уаха ателефон сизасроуп, сызкэыхшоу сахэшьаңа. Атцара бзианы иңозаап, сгэы иахэеит. Сара ишыстаху хманшэалахаргы, тагаланынза Ашэлашара ҳақэтцзом. Ахэыцқэа ашкалаҕе иоурыжыроуп. Хаурақэагы таҳгалап. Сынтэанза сааит ичҳаны. Сынтэа иназароуп сыгэтыха...

Атакси акаңран мөаду ианытцын, ахахэ сса аңсаланы иҕатцаз, гэарабжыарак ибжыысны иңоз, мөак инанылеит. Иахызымдыруа даннанагалақ, дынкыдыңшыла-аакыдыңшыло дышныкэо еиңш ауафы, аныкэашэа иагырҳаны, иаангылоит шухэо, даеа ңытк иаанаскыо инеиуан. Атаксист изыхэан зегь акакэын. Иақэтэаз ауаа шеиуацэаз анеиликаа, иныкэара ахэ бзианы ишиоуаз агэра игеит. Ианхэыңҕа ацара лиршэом амаҳэ, насгы лара иахыылбо иеирчычиарым.

Аандақэак, гэашэқэак аразын еиңш ицырцыруан, даеаңыара, аҳатгэын иакэыршоушэа, еиқэатцэаза ишэын.

Аахэара рымч ақэап ззылгэахэуаз, ихэыңыз җнык агэашэаҕе иаангылеит амашыына, убарт, изывсны иңоз аҗнқэа, атиразы игыланы, лара дрылаңшуа днеиуазшэа. Уигы лдыруан, аха уаанза убас еиңш иҕаз җнеихагылақэак ирывсны инеиуан, ишэтиуама хэа разцааратэҕа агэыңыра цэҕьан. «Ахэ ҳара ҳзаиааизаргы, дызустада ари еиңш аҗны кажыны иқэцуа? Ақалақҕы ааигэаны, арахы иагықтаны.. Быңсы штоу ңыанат бындалоит...»

– Аңырғы шежыза, еикәапхо ианибалак асаби, хаи, шыри, сан лыкәа итәнда ихәоит. Ибмаҳахьей абри ажәапқа, Аминат?

– Уажәа тлапқақа хгәы аакыдырхит, Гәдиса! Изхухәауазей умхәоишь?

– Афын дуи, иахьгылоу атыңи иреилахауа, насың изтә убарт зайәык ракәушәа ихәыцуа, убри асаби диеиңшзами?

– Дәәа ажәапқа бзиақ ыкоуп, Гәдиса, цуасхәап? Акаамет қалойт анырхәа, ахәац аблақәа тнахит рхәеит. Иумаҳахьей? Аррантә уаныхынхә, узаанымгылазеи Ашәләшара?! Ара уафәдас ңсҗазаара соуам, акгыы қалом хәа акәзами уқәңны узцаз? Уара цуеиңәоума сара исыхшаз, уртҗыы иртәхым уара икаужьыз!

Итәа-пшаауа ахабла иалан Аминатә Тарсхани. Зны ақалақь иазааигәахон, нас иаха инацәыхарахон. Лара бжеихан амашына дтыцуамызт, Тарсхан иакәын, ианхәыңхаи имахәылей еилызхша уск қайтқозшәа, цәгьак рыбжәеихәозшәа, ишицәым-гыз, агәашәәф ғытны, ааигәа-сигәа ғны ртиума хәа итәауаз.

Абас еимдо ишдәықәыз, инцәйтқак, мазала, атакси шақа маат аңхьазахьоу дышнахәапшуаз Тарсхан, ақалақь иацәы-харамкәа, иагьазааигәәцәамкәа, амшын ахықә ағны игылаз ғнык иаднагалейт. Бырзен тахмадақ ихала дынхон уақа. Ағны қырымтыла иқатқан, мақфахәаранза ишьтыхын.

– Ауасхырқәа, иубойт, абаза, бетонла иқатқоуп, ахыб қыцуп, атзамцқәа қырымтытуп, – арехәара дағын абырзен иғны. Ихы иқәкны, Тарсхан иакәын изейхәоз. Итәтын алға ахылббуа, акгыы хьаас имазамкәа, илакытқәа аччапшь рытқыңхаауа, ғымт ихы иртысуан Тарсхан.

Абырзен тахмада, ихы апашра, уажәы-уажә инапы нықә-шыуа, иғны адәахьала идырбаны даналга, ағнытқәа иғналарц инаиңхейт. Аминат дхалейт дығнапшырц.

Тарсхан мақьанагы агәра изғомызт, имахәыла Абзагә абасқак анхара-анцыра, арахә-ашәахә зыңсы рығхәараз, ашьха қыта қажьны, идгьыл гәакьа иаларсу иңашәқәа зегьы пытәтәаны, абрахь даауейт хәа. Дығнамлазейт ағны ағ-нытқәа. Изитәхузей? Аревизиа қайтқошәа, ауадақәа еимдо дзығналарзейи?

– Иззымхода ауадақәа хҗа! Бахәәпш, аштағыы шақа ипшзоу, – дағын абырзен тахмада. – Дызустада, абаза, абарт ашьхақәа дырғапшуа, абри амшын ааныжыны ихтәо?! Уаха псыхәа сымам. пҳазатәык дҳаман сҗакәажәи сареи. Қазақстан даанхеит. Хаҗа дцеит убрақа. Сҗакәажә дыпсит, сара симацара саафнахеит. Еи, җыаным, изыстахыз Қазақстан. Аха хҗоурых зеггы бара излабасхәарызеи. Аңсуаа шәзыхәан уамак иқыиагәышьам амшын. Ишыббо, абырзенцәа хзыхәангыи ихарамхеит. Уахь, лара лышқа смиасыр луам сыпҗа. Сыпсра сыманы сцагәышьароуп, – игәәқрақәа дырғын. Уи иажәақәа усҗак лгәахыи инеиуамызт Аминаҗ. Ахә-аңсазыи ихәарызеишь хәа дхәыцуан. Лыблақәа шақьо, ауҗра, абахҗа хәычы, ашта ухәа дрыхәәпшуан, абартца дыҗагыланы. Дара рынхара, рса-сааирҗа кәасқьа, рмаҗурҗа, рказарма ухәа, ари анхара аҗкыс җынҗаны еихагәышьан.

– Мап аҗәкра бахымыҗцакын, абаза. Ара иахьеиғьу ақалақь ааигәа-сигәа бзыпшаауам. Асовнхара иалало, нхаранҗырас иаауа раамышьҗахь, даҗазыи, иаххәап дача-псшьарҗас изҗаху ираасырхәар азин сымам акәымзар, ахә бзиа соуан. Аңсшьафҗәа шақафы бҗаху аауеит. Убри ала мацарагыи бхы ныкәыбгоит, – ихы инапы нықәишьит, амҗ икәицозшәа. Тахмада кьаҗқ, фархьк иакәын. Иңынҗа җылгәыгыны, аб тәыҗеиңш ихәхәаза икан.

– Ишҗоубо, Тарсхан, уанхәыпҗа дукәыхшоуп? – лхәеит Аминаҗ, амардуан хәычы дылбаан, абырзен тахмада иххәоз лмахәозозшәа, лымахә днаидгылеит. Аңсшәа картәазаны диаҗәажәон уи уажыи лымахә. Илҗәымғыз «ухаҗкы, сукәыхшоуп» хәа рхәарақәа иахьак, дааҗәажәаҗыпхьаза, урҗ ажәақәа лҗакуп.

– Аус злоу, бара ибгәәпхазает. Главни уиоуп, – ихәеит Тарсхан, җәалатцарашәа ишихәаз лдырит Аминаҗ. Инахаран амшын дхыңшылон Тарсхан. Аңша кәандаза иасуан.

Адгьыл җышьҗыхны, иаахаракыран абырзен иҗны ахьықь-гылаз. Уаанаскьаны, аңаф уахьналбаауаз, ақәара унықәлон.

Амшын җынчын, ирахәҗын, адунеихаан гәнахарақь канамҗазацшәа. Убас ирахәҗны, иааңса-икараха аҗыфра иҗаиоит шәарахк зҗаз ақәыҗьма. Абырзен тахмада инхара-нҗыра

Аминат илгәәпхар шиҥахыз еиҥштәкыа, амшынгы ахы лгәарҥхо, бааи сара сышка хәа илыпхьозшәа, ацәкәырпәкәа рхәычны, акәара рыченикәшыуа иршышыуан.

– Амшын еикәа зеггы уакәшаны игәоутаргы, абрака аткыс иахьеиҥу узыпшаауам, – иихәоз ишны аахәащәа ишырмахауаз шибозгы, ицәажәара изынкыломызт. – Сара ишәасхәаз, сара сымацара сакәым, амшынхәакәагы ишыакәдырҥәҥәоит, – лафкгы нацитцеит. Убри амшын атахәалараҥы, егыашатәкыаны, амшынхәакәа бзиа ирбон атазсара. Атахмада ача рҥеиталон, рыхәмарра деигәырҥо дрыхәапшлон.

Анхареи ахцәареи рызбахә иалацәажәон Тарсхани абырзен тахмадеи. Урт реицәажәара дазымхәыцзо, амшын агәахы дыпшуа дгылан Аминат. Амызгәыт аарла амшын изаахәхәо, инахараны, лылапш накәшәеит ҥбакы. Аемыртцысзо, апырсал аужьны, ҥыарак изыхылазшәа лбеит. Лылапш адхаланы дшахәапшуаз, амра антәшәо еиҥш, аҥба иаха-иаха ихәычхо, зыкәтык иакарахо, ашышыхәа амшын инзаалеит. Уаанза ахацәа еибырхәоз иахкыоу, алапшхәаа ашка лынапшра иалцу, ишакәхалак, гәыкрак налыситаҥбадшазыпшуаз. Илызгәакыазз гәтыхак аҥба илцәагазшәа лбеит. Иабакоушь уи аҥба асқала? Издыруада, неирта амамкәа, амшын ихызаргы, мамзаргы нагзашыак змам гәтыха бзиае еиҥш игәәтеиуазар?

– Аңсуаа шәами изхәаз, дасу иҥсадгыл Шыам еиҥш ибодит хәа. Абарт ахәылаккәа, абри ашыза ажәаҥка хәаны, нас, рыҥсадгыл кажьны ишпацеи хәа шакантә сазхәыцхьоузеи. Сыпхазатә лхатца дҥазахуп. Аңсныка уаа нхара, иумбазои, изакәытә ҥанат дгылу, уртәаны уныкәызгоит схәеит. Мызкы ҥсшыара дахьынзаказ, аарла ичхаит. Исеиҳәаз жәдыруандаз?! Сыңсы кәыкуеит, ахауа сызхом ихәеит. Аеқәа дырфломашь арака хәа дсазтааит. Аеқәа абадырфоеи, сара сшыапы неитдыхны сахыфша дгыл иашарак шәымазамеи ихәеит. Аа, уажәы сара сыхцәаны уахь сцароуп. Абнахьхы, ахәаҥы ижуп сара сызхылцыз, урт зхылцыз. Хкажьны уабаци, Христофор хәа рхәошәа сахауеит, – даҥын абырзен тахмада.

«Бырзентәыла кажьны дыкәцуашәа, иара изыхәан Аңсынгы, Казахстангы зеггы акы акәзами? Дзыхшаз дарбан ану

анизымдырлак,дзаазаз аңхәыс аныс дызшьо ахшара дишзоуп ари атахмада. Изахьзузеи Аңсадгьыл? Издыруада,убри Ашәлашара,убри хашта кынаара акәзар Аңсадгьыл захьзу?» – хәыцрақәак,уаанза ахаан илзымааициз,лгәәфы иаафыхеит Аминат.

Хәылқазтәи амра ашәахәа ҟаңшькәа хыңчалон ағба зхызлаз амшын. «Инеихьоумашь изызцоз асқалафы? Ауафы қсыхәа шимам еипш ауафы ида, ағба қсыхәа амам сқалада. Асқала гәакьа ацәызыр, иазцозар акәхап атәым сқала. Ашьхақәа рзыхәан убас иҟоуп ашьаурдын. Ахьышьтра убас иазхьуеит азиас». Лылаңш амшын иххалеит Аминат. Инхызла ицаз ағба, зыда қсыхәа лымам уааңсырак аманы ицазшәа, лгәы шазхьаауаз, цәалашәара бааңсык налызтысит.

Абырзен тахмада иҟнытә ихынхәны ианаауаз, лҟәитқсит иҟамкәа, лымахә диватәан Аминат. Ағба илызнарцысыз ацәалашәара бааңс наҟ илңырылцарц, атахмада иажәақәа рызхәыцра далагеит. «Иҟалап, ахәсеи ахацәеи ҳазлеипшқәам иреиуазар убри. Дахьиз, дахьаазаз ашта иаха дадхәалазар ҟалап ахатца.Баша ирхәом, азҟаб лыфны азыхәан дсасуп хәа. Даҟеа ажәақәак рыла ихәеит акәымзар, ахтәара азыхәан абырзен тахмада иихәақәазгы,Абзагә Ашәлашара ҳақәтцразы иихәогы аҟоуп. Инхара ааххәарц дасны ирехәоит, арахь ахтәара,Аңсны ақәтцра ахықәшәаз азыхәан дуазыруеит.Дцар ашьшьыхәа днықәтны, маҟак диоур, акәырчыжь днақәиртәар, ашьшьыхәа диркурлар, дыңсаанза иңхазатәи имахәи изхара ибалар, убри ами анасың захьзу. Сызхылцыз, урт ирхылцыз, исызгәакьоу зегы абраҟа ижуп, саргы урт срывартцар сҟахын ихәахит. Егьа иухәап аңсцәа урывартцар. Исызгәакьоу аңсы сивартцар атқкыс, сыңсы ҟаны, исыцәтәыму ауафы иааигәара сыҟазар иаха исзеиғьуп...».

### 13

Ашәлашаратәи анхацәа амхахәы ыфаны, Кәнач иахатартцә хәыцы иҟаз афгы ыжәны, амра цлак ашәара илаҟәхьаны, аусура иалагарц ифеибаргыланы ианынаңш, цәҟа, азиас Чагьыр

ирны, дара рышка ишаауаз рбеит ыыца аеуаа. Руазэк, ацха дгылан иаиуаз, иеы макъана акамчы ишанымшэац, абаф шацэыласу рбартэ аныкэашэа ласын. Ахэда тхэа, ишнатцкыара акэын ишаауаз. Иблахкыгаха, еикэатцэа цыфцыфын. Ибга-зара риашаны, уафы еинаалак иакэын иакэтэазгыы. Егы, инаишьтапало ишьтаз иеы ашьаццшшэы аман. цшшэыла ац-сабара иахьалазфоз акэхарын гыларыла еадак иакэаразшэа изырбаз харантэ иаапшуаз. Афыцъагыы рхацэа ианыкэыцш нахыс ирдырит. Ирдыртцэкъаз Кынтышэ иоуп, аха уи даныр-дыр, ицу дызустоу аилкаара мариан. Афыцъагыы еицны, уажэы абрака ихабла уаагыы еикэшэаны иахьейидибалаз деигэыргэеит, мацкгыы дацэшэеит Абзагэ. Деигэыргэеит дасу игэтыхеи игэалеи рхэара ахызыманшэалахоз азыхэан. Уаан-за, зны игэы рыцэцо, еазны, игэы ахырыцэцаз, ихы дазгэаауа дрызхэыцуан. Убартцкэа ртыц икэлэр акэын уажэы, иаахтны, рыблакэа еихэацшуа реицэажэарафы. «Мхэашьа рымам. Ирхэароуп. Акгыы шалымтцуа дырны, ргэы кадыршэып ақыта анапхгафцэа. Иахьахэтоу еитархэап, иакэырхып амандарина аитахара, арахэ раазарахь еита хаиаргап».

– Канта лафны ихэаз цъахшыан, ииашатцэкъаны иаауа-заап, – ихэеит Тамел.

– Афара-ажэра калеит уаха Кынтышэ ифны шэхэар са-хаит, паса, иара арака председателс данхамаз, еихабык ма сас дахьк даар, Абзагэ иферма иаарылганы, цмак ахэда аахи-цэон, уажэы изишьуазеи исас? – ихэеит Катмас.

– Арахьдааганы даниоудхихзашт, дикафэашт хэа председател кэыцш, – ихэеит Ахлоу.

– Мап, – ихэеит инакэыргэгэаны Абзагэ. – Кынтышэ иф-ныка зынзаскгыы днеиуам уи. Днеизаргыы, чеицыкала диз-хыуам.

Арпарцэак нарыдыххылан, агэракэеи аеышыкылкэеи аан-кыланы, аеуаа реыжэхра реыназырakit.

– Сара сеыжэтцзом, – ихэеит, икэадыр итафыжуа, Кын-тышэ.

– Ацсуа цаскэа, исзымдыркэо ыказаргыы, аитцбы дыш-еыжэу, аихабы ацсшэа иеихэом хэа сахахьеит, – ихэеит

Рапстан. Ашырхәа акәадыр ишыапы нахиган... арығарахыала дааеыжәтцит. Хәсақәак ахыглаз инцәйтцачеит.

– Аеыжәлашыагы убас акәушь ишузымдыруа? – лхәеит цхәыс қәыпшк.

– Иарбан еыжәлашыоу зызбахә бымоу, Хыкәыц, сааб-хатцкуп? – ихәан, аччара нтеитцеит Кәнач.

– Аеыжәлашыагы идыруеит, аеыжәтцышыагы. Бара уи акара бдыруазар, бнеины акамчы имх, – ихәеит Кыча. – Уи хыаам, дад, амала даеазны арығарахыала уеыжәымтцын.

Рапстан ихы-иґы инықәлаз амца анааикәтәа, ацсшәақәа анеибырхәа, русура, раарыхра алацәажәарахь дниасит. Уи идыруан ари ахабла зґыз аус цейцш бзиа шамамыз, еитар-хауаз амандаринеи адггыли шеимәтәамыз, аха иара даанза избан, уажәшґта нкылашыа амамызт. Икацтәәыз акы затцәык акәын, цсыхәа ахыынзамоу иацхраатәын.

– Мардуанцас адггыл аґацкәтәуп, насоуп амандарина анеитахатәу, – ихәеит. Ус кәртцарггы уамак шалымтцуаз идыруан.

– Икалом, дад, икалом. Ешыра ахааазараґ, Ашәлашара анаараґы ухәа реипш икоу адггылқәа рґы амандарина калом, – ихәеит Кәнач.

Рапстан тынч дырзызырәуан. «Иеидгылааит. Исґагылааит иара сарггы. Абасоуп икоу хәа расхәон усқан аихабыра рґы. Уара уоуп урт зырбунтыз хәа сара исыхтныркыар? Ус хнеилап», – игәы дынтәхәыцит.

– Ииашамкәа избоуп ашәлашараа арахә раазара хәхы-кәырхыз, – ихәеит Абзагә. – Ахш-хыртцәи акәаци рыфара иа-кәытцма ххәынтқарра, сара исыздыруам... Ииашам...

– Уара ахаан уаа иихәо уахәзом, Абзагә. Ихәдыртцеит, икахцароуп, – ихәеит Кынтышә. Икамчы апкацахәа имагә ахәы инааирхеит. Иґы алымхәқәа амыртцысит. Ацыхәа гыдза, гәалак амазшәа, ахы акәажь игылан. Икамчы затца имкыара, баша икынгы ддырцәажәомызт ачамхараа, аха Ашәлашара данааи, абаґырбабеипш цасатәи инапхґашыақәа изґыхеит. Ацсшәа нарахәаны, дшашыцылахыаз еипш: «Аус жәула, амшгацәа, аус, аус!» – хәа ибжы нарықәырганы, иахыакәым

ицо арахэ пхьеицошэа, днарывсны, Рапстан дима афныка дцарц збаны акэын дшаауаз. Ус имарианы Рапстан дшымцоз, ахэатэы змаз анхацэагы дшырмышьтуаз аниба, деихеигэо, аеыжэцра иеыназикит.

– Иеышькыл шэкырауазеи, азэы шэнеины, – ихэеит, афарацэа ахыглаз ах ихы нарханы, Кыча.

– Иеышькыл ахынзахкхьоу хазхоуп, – ихэеит ибжы ускак имырдуцэакэа, иихэаз имхэар изымчхауа, арахь зегы ирахаргы итахцэамкэа Тарас.

– Иабакоу, Кыча, уххь згеит, ажэйтэан иахбахьаз апсуа ламыс. Ирцэызит уажэтэи афар, – ихэан, дааччазшэа иуит Кынтышэ.

– Иашоуп иихэо. Ишэтахызар, амандарина акэым, адыгачагы еидаххауеит. Иаархэалак кхэцэит, – ихэеит Тарас, исолдат блуза цэыш ахэдафы ахэынцэрақэа цыртло. Ес-саат ипиртлон, еибайркуан.

– Уцэа утэчза! – днаикэцэкеит Кынтышэ.

– Уйкэат. Ихэааит иихэарц иидаху, – ихэеит Рапстан.

Иаатынчрахеит. Игэы дтахэыцуа дгылан Рапстан. Ачамхара агэахы шэыхтэаны шэаала хэа рахэара агэагыра цэгьан. Уаха арахь дзымаауа, имфа икыр калон.

Гэахэарыла Тарас ишка даанацшит Абзагэ. «Уара уеицш дкалааит сыцкэын, уаха стэхым», – ихэеит игэанала.

Ибга аңыкэра иацлан, адгыл иаха иазааигэахеит Кыча иблақэа, убаскак ицэымыгхеит иахаз. Хараза ииасхьаз шықсэкэак изынрыжын, ицрымцуа гэшэарак ицын атахмада. Ала ишэаз аетэ иеишуан хэа, иахьшэартамызгы ихабла дрыхызауан.

– Дадраа, Кынтышэи Рапстани, ауафы дышэзынасышьтырц акэын, аха алашэ иидаху ф-блакы хэа, арака шэызбеит иманшэаланы. Маґа затэык дсымагэышьоуп, пхэыс дааигеит. Ачара изызуеит, шэыхы схышэымбаан, шэыххь згеит, – ихэеит, акгы камлазашшэа Кыча, ихы шышьтыхны днарфацшит. – Зегь рыла ауафы игэы назо ахаангы дзыкалом. Адунеи зегы иутаргы, ауафы игэы тэзом. Ргэы рытцаххуеит, иццакэоит ацкэынцэа, иахэтам рхэаргы, иаташэымтан, дадраа. Аман-



дарина еиҥаххап, изеиҥаххамхараызеи! Иаҥахуп шәхәар, аман-дарина акәым, ақәыцгы еиҥаххап. Ауаацсыра хайбгазааит.

– Сгәы иахәоит ақәыҕа данцәажәо, – ишьаҕақәа хьан-таза, иацхьаҕа даанаскьеит Кьынтышә, нас Рацстан иахь даахьахьын, Кыча изы: – Ари ахатца один из тех человек, которые колхоз организовал. Его слово, бог сказал, – хәа нацитцеит, еилаҕаақәаз урыс бызшәала. Урыс бызшәала ихәар, игәанала ҭ-жыак ишьуан. Дуафы шытахам, ашәкәқәа дрыцхьозаап, абызшәақәагы идыруазаап ихәон ақалақь иаазаз Рацстан, ҭбагы, арт рымаза еилазаап, хара хихәагәышьом ас еицш зыҕба гәгәоу Кьынтышә рхәон ашәлашараа. Атцыхәтәан «его слово бог сказал» хәа иацитцаз, ихатә мыцхәы игәацхон: – Уара уажәақәа анцәа ихатә ихәазшәоуп ишхәоу, – хәа еиҥаганы Кыча инаеиехәеит. Кьынтышә иоурыс бызшәа хәашьа аччара данаркит Рацстан. Иуаажәлар ишрахауа ицәа цимеырц азыхәан, дмыччакәа иҕааникылеит. Агәаҕ атцкыс ииааин, убри ауафы ишкә арыцхашьара, еиҥаизцәыртцит. Амала цаса-цаса изцәыртцлоз арыцхашьара уажәы даеакгы нацлеит. «Око за око, зуб за зуб», – ахәоит абиблиаҕы. «На зло отвечать злом». Убри ауп иааного. Ашьа ашьа ахылцыр, уи ашьагы даеа шыак ахылцыр, цыхәаццәара амоузо, ашьамҭа ханхалоит, уи иашоуп. Саргы против этого. Аха хрыцхами харгы, Кьынтышә иеицш зеицшу аус рыцура, есышьыжь рнапы рымхуа, ацсшәа рахәара лахьынцас изауз», – ихәеит игәанала, ацсшәеи аурысшәеи еилатцаны дхәыцуа, Рацстан.

– Алықьса ицкәын Муса иоума цхәыс даазгаз? Хай, анцәа ицъшьоуп, уцәҭаншьап мызырц указаарын. Чарамш ууааит, Кыча. Хашпамнеиуеи, хамнеикәа, – Муса цхәыс дахьааигаз атцкысгы, ацәажәара даеацъара иахьиасыз деигәыргьон Кьынтышә.

– Даеаказгы сшәыхәоит, сшәыхәоит акәым, сшәазтцаауеит, дадраа, – ҕааитит Кыча. – Хнапы еикәхаршар хзеиҕуп. Акы згымхо уаҭ дыкам.

– Агхақәа зегы еицшым. Ардушьна, лахьышәашә, дтыцъханы лаанхара зхарада? Дабакоу бзиа илбоз ауафы? – лхәеит лшьал касы лыхцәқәа автатцо цхәыск. Ус еицш ажәа ахәса ркынтә иахап хәа дыкамызт Абзагә.

Апхэыс илхээз апша инаҥаны, иажэа инацитцеит Кыча: – Кынтышэҕы акы игхақээзар акөһап, дадраа, аха уигы, иара ишеиликаауаз ала, ажәлар ирзеигу даштан. – Рақстан ишқа дынхәхәын: – Ухшыҭ сылаҭа уаргы, дад, Рақстан. Сычкәынцәа, ишыжәдыруа, аибашьра иҭахагәышьеит. Руазәк, Алықса иакәгәышһан пхәыс даазгахыаз. Абри ихшаз иоуп Муса. Дшыпшқазаз, сҭакәажәи сареи днахамҭаршәны аибашьра еилгаанза, хатҭа дцагәышьеит сҭаца. Уажәы ачара анызуа иласхәома? Шәгәы ишҭаанаго? – азҭаара дара рышқагы ишхаз деилиркаарц, ихаблагы днарылапшит.

– Уара угәараҭа иҭаужыло, иҭоумыжыло уара иусуп. Угәараҭа анцәа уагимырхааит. Сара усазҭаауазар, зхәычы дкаршәны ицаз апхәыс, лхәычы игәырғарагы даларпштәым, – ихәеит Қатмас.

Уи иихәаз игәампхәит Кыча. Ихы ркәны дзырѡуан. Икаи-ҭаша ихазы избахһан. Дразҭааит, ихабла абзиара диргарц.

– Ишҭақалҭарыз уара утәала? – ацәажәара иеалаирхәырц иҭахымызт дача гәҭыхак змаз, Абзагә. – Ашәы лышәҭданы, дхырқәақәо дыштәоу, днеимгәажә дцар акәызма?! Алықса, псәҭа шкәакәа, Кыча идыруеит, ешьатсас дызбон. Аибашьра дцеит, хатцарала дҭахеит. Уақа сҭахар қалон сара, абри ацәҕа ижәбогы. Аҭны инхаз апхәыс, сара сҭахеит, баргы быпсҭазаара сыхтынҭа хәа схәар ииашахозма? Ачараҭ хымпада даашьтәуп, – иааҭахитцәеит уи азбахә уаха иалам-цәажәарц, нас рцәажәара игәҭыха ду ашқа ииаигарц. Уи уажәы гәҭыхас имамызт арахә-ашәахә, гәҭыхас имамызт еиҭархауаз амандарина. Уи аиҭахара, апхын агәҭа илеиз акырцх ишафызаз идыруан. Иара иеиликаарц ииҭахыз зынзаск дачаакын.

– Абзагәгы уиашоуп, Қатмасгы баапс умхәазеит, – иажәа налеитцеит Бардушә. – Аибашьраҭы иҭахаз рыхз иапсахароуп зыпсы ҭоу. Уеизгы уеизгы хатҭа дызцазеи хәа акәым Қатмас иихәаз. Ланацәалбеит, аибашьра еилгаанза даапшыр илыхуаз? Ишәацхәацәа дырзыпшызшәа, ипсзы шаалахаз, шықәсыкгы инамгакәа, хатҭа ицаз апхәыс, хара даахашьтзаргы, лара блас ицәырылгозеи!

– Абзиа ухәарашәа уалаган, нас иаархәны, иахәкәзам укылсит, – ихәеит Кәнач.

«Ицәырсымгазакәа, ахы сәашәандаз», – ихәеит игәанала Кыча. Иарггы игәы иалан, акыр шыкәсаггы иланайжыуамызт итаца лхатцацара. Аха уиаахыс акыр цит. Абыржәы димбакәа ианакыца, уаха лыбла дтамцшыкәа идуней шипсахуаз идыруан. Иара итахын, ицкәын ицәа зхикаауаз апхәыс, ипсы штоу, знык иадамхарггы, иаштафы дибар.

– Иашагәышыоуп, хатцацара дахыццакцәеит. Хара иахцас-гәышыамаызт аишәа матәа шыкфаз, атаца касы ахылхалтаз. Дәеакала ухәыцырггы, дадраа, итахаз, ихнымхәуаз ауафы бизыпшы хәа лахәашьас иказ, – ихәеит Кыча. – Дцеит, насып анцәа илитаанит. Иандуи сарей дхаазагәышыеит, хатцәаншыап, хмата затәы. Лара дааир шылтаху здыруеит.

Атахмада иихәаз цкәа ихафы иааганы дназхәыцит Абзагә. «Итаца иланайжыырц дафуп хцас гәгәак аилагара. Иланазыжыуа дызустада? Урт атцаскәа реиха изыхычо ауафы. Ухатәы збаны, збара уцала. Иара сара? Хцас бзиазақ аграцалара амша сыкәуп сарггы. Устәкәа ибзиоушь убри атцас? Ипсы штәз сөыза ипхәыс цәыбзас даасымхәеит. Сара дсымшыит. Иацәал аан дтахеит. Лара дныкәтцны, иәната ашә аркны, дәәзәы диццар иаха изтцас бзиоузеи?!» Агәра игахьан Абзагә, егәарыла дазхәыцырггы, егәарыла ихы никыларц, итәахырц иеазикырггы, ишбашаз. Уажәшьта аус злаз, убри, хырцашьа амам хәа иипхьазаз, ариашара акәын. Ариашара ма иара ихата ихазыхәан. Каиматхан лызхәыцра даналага, дызлацш-уаз ахабла зеггы анакә нархахан иатәахит. Иацхьа даагылит лара. Лгәышпы иадыхәмарлоит лыхцәы. Даапшуеит иара ишкә. Алахьейкәра рхуп лыблакәа. Лызатцәроума, гәыкра-гәхьаагароума, мамзарггы дәеа гәтыхоума урт аблакәа алахьейкәра рхызтаз?

– Ухатәы збаны, збара уцала, – лхәеит ашьал касы зхаз пхәыск. Уаанза Абзагә игәанала ишихәаз лахазшәа. Лара изылхәаз Кыча изыхәан акәын, аха Абзагә ихы иакәицитеит.

Кыча днеитцанаргәгәеит уи илхәаз. Атцас аилагара азыхәан акыта иалырцаз амахагәа диуан уи апхәыс, илзырхәозггы уи акәын, аха илзырхәозаалак, илхәоз иашагәышьян.

Реицәажәара, ажәак иафмыршәо, дазызырфуан Рацстан. Дәеа ганкәак, иара изымдырзақәоз рыла изаатуан ажәлар

аламыс хәә иршьоз. Уажәнәтә дазхәыцуан, убартқәа зегыи, иахьынзаилшо ажәа хыркыла ифны ишылзишьтыша, бзиа иибоз, ақалақь аҕны иаанхаз аңхәыизба.

– Ухатәы збаны бхәоу нас... – ихы дымфәахазо, дынцәыи-цыңшшәа аңхәыс дналыхәаңшит Кыча.

– Хара хаан аңсуа цаск шәахыңазом. Шәара шәзыхәан цас хәа егыыкам. Даашәышьт, лхатца иеишәамәтәа шыкфәз даеа хатцак ицшьтәлаз аңхәыс. Шәыпату схы икәуп, җызызәаала сахьцәажәо. Сгәы пжәоит. Даашәышьт... Амала уи дахьтәло ашта, сара сазәыкны, шәгәы иалымсын, сшәапы сызтаргылагәышьом! – илывагылаз ахәсақәа днарыхәаңшит амахагәа Зыкәыр иуаз аңхәыс. Кыча итаца лхатцацареи лара луа, Зыкәыр ихьыз амахагәареи еидкылашәа рымамызт, аха ахәартә анлоу, даангылозма!

Азәыр илымаикрымашь хәа дзырфәуан Кыча. Иажәа налитцар итахын Раңстангыи. Иихәашазгыи, атәым ажәақәа алыршәшәаны, ахәоуқәатцәкыагы иекәиришәеит. Ахәара агәагәра цәгәан. Ишәартан.

– Чарас исшәыруазеи, сара акыр сылшома, аңсы ифызоу! Аңсцәахагыи ситәхымкәа, скәахьчәаханы, адәы сықхәеит. Ачара зуа шәара шәоуп, шәхатцкы сцеит, схабла, – ихәеит Кыча. Ихи ишәамхи еидкыислон, убаскак икәыгәгәеит иахаз. – Сыңсаанза сашта дыкәыизбаандаз схәан. Сыңкәын ицәа лхыскаауан, афаст...

Абаскак иааигәаны ихәта ицрамсыцызт, аныхаңааф иеиңш, абаскак шықәса иихьчоз атасқәа. Анышәарагыи итахымызт. Еихарак цәгәарас иказ, идыруан, агәаг илнархәазаргыи, аңхәыс илхәаз шиашаз.

Кыча ишхәааигаз гәеиҗеит Абзагә. «Салагатцәкыар, сымңсзазар, итаца даарышьтыртә икастцоит, аха...» Абык иеиңш бзиа иибоз, хәтыр зқәйтцоз атахмада ишка гәалақәакгыи иман Абзагә. Дназхәыцит убарт игәалақәа неигәаларшәаны. «Иаанагозеи, шәара шәиашам, Абзагә икаитцаз иашоуп хәар сара сықәгылар, судгылар, нас саргыи исыдгыло ңытфык калар, иахьакәым хкылнагоит хәа иихәаз?» Икәра зықәроу нхәфык ишьтахь дымгылартә, хыла-хшыфла дышкәадамызгыи, Абзагә

макыана уртқаа изеилкаауамызт. Кыча дызлапшыны иибакъаз, иара ухэан-схэанла акэын ишидыруаз. Насгы иаха игэахы ашша тан, тагэтасракэак дрыкэшээзаргы, игэахы трысыртэ, дзыцэшээшатэкъаз уск дакэымшээцызт. Дзыкэшээкээз, дтаркзаргы, ускак ишээртамыз такран. Ихындырхалар хэа ишээртан, Кынтышэ акамчы изыркыз, «ажэлар рага», аха Абзагэ уи дзацэымшээоз, ишитахытэкъаз иахамтгылазаргы, ажэлар усгы ирдыруан, дара рзыхэан цэгъарак дшашытамыз, дышрагамыз.

Абас дахызеилымкаауаз, дахыизгэаакээоз шыказгы, Кыча уажэы дызташээз аниба, иакэым иакэшээз сабик дышрыцхаишыара дрыцхаишыеит. Уи арыцхашыара аеынапнашит, усеипш икоу атас иара ихатагы дахыакэшашатмыз. Иаарпшзаны, днахыкэша-аахыкэшо иаацэыригеит. Иаха-иаха атахмада дидгыло днеиуан. Аха ианаамтаз иеникылеит. Ирмаананы ирхээзаргы, убас иказ ажэакэак рфеадырхеит, егы маза итацэахуп хэа игэы иаанагозаргы, зегы наицымтыр амуа.

Ашьжымтан ипхэыси иареи еимакыс ироуз, ахтэареи анхареи, ихазыхэан избаны далгаанза иреихээрц, ишпакастари хэа ихабла дразцаарц итахын Абзагэ. Уажэы избейт акгы reimхээрц, избанзар, иара абаскак дзытагэтасыз, абаскак амыкэмабаракэа дыззакэшээз, акгы кататэымызт, иапса-мызт хэа игэы иташэеит, насгы ахтэара атэы reimхээр, срыцхашэшыа хэа reimхээозшэа ипхэазеит. «Аеыццышэ акэу, анади акэу сзыкэтэара хэа дцаауам ауафы. Уакэтэа, уара зырныкэашыа удыруа, уакэтэа, умч зыкэхо. Загэра узнымкыло уакэтэаны, угэахэтэы уахынамыгзакэа, укахар, ухы иавба. Убасоуп ишыкоу иарбан усзаалак. Убасоуп!»

– Шэус аабзиахааит! Хасас амэа дараапсеит. Аоныка хцароуп, – ихэан, аеыжелара иеыназикит Кынтышэ. – Хаи-цэажэеит, уаха хэатэы ыкам...

– Ахэатэы хаман, ахэашыа хакэымшэеит акэымзар, – ихэеит Абзагэ, ишилшоз иажэа ртынчны.

– Изакаызеиш хэатэыс иумоу? – ихэеит ирымчны Кынтышэ. – Абахта уахытамтээз угэы ишалоу ухээрц утахызар?

– Абахта сахътамтәаз зыбзоуроу заманалатәкьа дыздыр-  
уеит. Абри, ақалақь ақнытә иааз, сыбзиарак ззымдырзоз Рапс-  
тан, сеикәырхара дашьтан, уара сызгоз азгы ицегьы алатәара  
уафын, – ихәеит Абзагә. Астәкьа ихатәы далацәажәарц игәы  
иҕамызт, аха Кьынтышә идагы, дача цытфок, иус ианалацәа-  
жәоз икақәаз ирызкын.

– Аиха иафухуа, аихашәа уибоит рхәоит, иумаҳахьей? Са-  
лагар, абзиара изыкалааит, аха Рапстангы дахәомызт, уарт  
даҕеазәгы. Ашәлашара ашыапы иқәиргылеит, ҳахьз злархәо,  
арахә цсыс ирхоу иара иоуп хәа сахьнеилак исхәо маца-  
ра, ухы тыскьан, уаргы сара сыда уаф дыкам, сара иаасхәо  
қалалароуп Ашәлашара хәа уқәгылеит. Сара исхәо уафәар  
қалоит, Абзагә, аха иабакоу, ахәынтқарра иахәо, хыхьынтәи  
иҳадыртцо уанақәшахәтымхалак, нас уаамфәхыганы дача-  
цъара унҕадыртәоит. Ха-ха-ха! – дагыаччеит Кьынтышә.

– Хәацъа Шьардын дзықәтәаз амахә цйкон рхәеит, иума-  
ҳахьей, Кьынтышә?! Абри уара иуеипшу ауаа, ихәхьчоит хәа  
рахәақәа тыхны иззықәгылоу, рхатақәа ирызгәамтазакәа,  
иаҳагы анышә атҕаара иафуп. – Изырфуаз даарылапшын,  
Кьынтышә иатқкысгы урт ишрейхәоз рдырыртә, инацитцеит.  
– Ауафытәыфса ацстазаара изтаз ан лгәыхәпхшоуп. Ус ами?  
Убастәкьоуп анхафы изыхәан ишыкоу арахә, анхафы има-  
цара иоума, ауаапсыра зегьы рзыхәан, иара ахәынтқарра  
ахата азыхәангы. Дызустоу анцәа дидырп, цъара азәы ихы  
иҕашәеит, цышәарак аҳасабала Ашәлашара амандарина  
еиҕаххарц. Икалар бзиоуп, икамларгы ицәалазуазей. Хара  
усгы зегь ҳалазоит!

– Иахумырқьацәан, Абзагә, иахумырқьацәан! – иеыфей-  
тыхны, илабашьа итаргәо, дагыфәгылеит Кыча. Игәы иахәон  
Абзагә иихәоз, аха дихзызауан. – Афстаа узафстаахазей  
хәа ианизтаа, издыруаз зегьы схәеит ихәеит. Иумаҳахьей!  
Учаанкыл!

– Ха-ха-ха! – имгәацәа цыс-цысуа, дааччеит Кьынтышә.  
– Хара ҳацьма цәабаақәей зейхада иахкьашоз ҳажә зыгә-  
матырқәей рыла ацсы тоуп нас Асовет мчы? Уара, Абзагә,  
уаныцәоугы ажәқәей ацьмақәей рыкаабжьы угәы иқәыфуйеит,  
аха хара ауаа хрызхәыцуеит, ауаа!

– Ауаа урызхэыцуам, аха ухоуп уызхэыцуа, – ихэеит, иб-  
жы каханы, аха агэамч ататаны, Абзагэ. Акгы зышэымхэо-  
зеи хэа аанаго, ахабла днарылапшит. Урт рфымтра акэым, иара  
иихэазгы дафагылеит Кыча. «Ииашатфканы сыгэра сым-  
пытфкызар?» Зегь акоуп, саналагах, уажэшьта ифыскуа егыкам,  
дача пытк схэап ихэан, иаха ифынкыланы, иажэа инацитцеит:  
– Ибзиоуп, ус акэзааит, ианамузах ацитрустэ тиаакэа раа-  
зартас икартзаааит лбаа, амшын ацшахэафы ишьтоу ақы-  
та, Ачамхара. Усеипш ашэкэы анааз, иххь згеит, Рацстан  
даармышьтыцыт. Ашэлашара уара уажэ иубазма, Кынтышэ!  
Акэа, Карт, иамузар Москвакагы ашэкэы шэышьтындаз,  
Ачамхара кыта еилыграауп, азыбжак амшын ацшахэа иа-  
воуп, аха уи иатданакуеит Ашэлашара еипш икоу, ашьхахэа  
ирыбжьаршэу ахаблакэагы, уака аарлахэа афьыкэреи ииуе-  
ит, адгыл кьакьарахэа мачуп, арахэ раазареи ашьхымзахэа  
рыхьчареи роуп изфэу хэа. Шэахэацш, ишцакалеи цсхэы? Уне-  
ишь хгылацэа рфы, ркыта зеипшрахаз убап...

– Иахэеишь? – ихэеит Кынтышэ.

– Агафа акнытэи аколнхара иадыртцаанза изфыз уака?  
Хара хайцш тоннала ашэ, ахш, акэац, ацха алартон. Уне-  
ишь уажэы! Иабакоу рырахэ, рышьхымзагэарахэа?! – инапы  
неи-кьеит Абзагэ. Дцарц иеигэышэ имахэар инахаиршэит.  
«цьоукы фыртуамызт, аибашьра калаанзатэи ашыкэсхэа раан  
излапшхэаз агэакрахэа ргэаларшэаны, цэгьарак алцыр хэа  
иацэшэаны, цьоукы, амандарина акэым, иртахызар, акэыцгы  
еитархааит, сара сьбабаацса соуааит, ахэынткарра иазеигьу,  
иазеицэоу сара исусым хэа ихэыцны.

Реицэажэара анаахдыркэшоз аамтазы:

– Хасас даалагафаганы, хтоурыхтэ тыпкэа, хуахэама ду  
ухэа неиурбозар акэхап, – ихэеит арпыс Тарас.

Абзагэ дизыгэдууа днапшит уи ишка.

– Иабашэагылаз ашэлашараа шэуахэама? Избарц стахуп,  
издыруада уафы изышьахэыргылозар, – ихэеит Рацстан.

– Ахэынткар Николаигы, нарцэынтэ дырхынхэны даага-  
ны, ахэынткарра дахахаргылап, – ихэеит Кынтышэ. Азэггы  
акэфимтит иихэаз.

– Нан, уи узышыақыргыло хәа икам. Иалгахъеит. Ауахәама ззумхәара икоузеи, ахытцәара иафызан, – лхәеит пхәыск.

«Анхацәа адинхатара рапыркәкәаара ацымхәрас, ихыыр-цшны ауахәамахъ игоит, ауахәамакәа рышыақыргылара дашьтоуп. Еилкаам, фнытқалатәи гоуп, машәырни далашәеит апартия. Абас нанцаны ишьтәуп ашәкәы. Макъана саамыц-цакып. Итцегы афакткәа еизгатәуп», – игәы дтацәажәон, ихапыцкәа афәа рытго Кынтышә. Иңсы аавиган, ашьха хауа-лас ихәлагало, дфәпсшәа-фәгәыбзыгха:

– Афнынза хныдгылап, сара ишудыруа, макъана аракоуп сахынхо, – ихәеит, Рапстан афныка днапхәауа.

– Абзагә иухәакәаз, азтәаракәа икәургылакәаз, ртак акатара ус имариам... Иазхәыцтәуп, еилкаатәуп. Аконторахъ уныдгыл, Ачамхарака уанылбаалак ааигәа зны. Хаицәажәап, – ихәеит Рапстан, ихәарц иитәхкәаз зегы ирахауа ишизымхәоз уафы ибартә икан.

– Иаңсам алацәажәара. Исхәеит ус, сгәы иамукәа. Сара зсыхәан зегь акоуп.

– Ус зухәозеи? Уара уахьиашакәоу рацәазоуп, Абзагә. Ажәакала, ханалацәажәаша калап, саргы аиҳабыра ркны еилыскаакәарц истахкәоу ыкоуп, – ихәан, дынчыжәлеит Рапстан.

– Абастәи алоуп хашцо, – ихәеит, Рапстан амфә ирбо, Кынтышә.

– Шәус аабзиахааит!

– Абзиара шәзыкалааит!

Урт анынаскыа, дымтысзо, илабашыа ицарс дгыланы, ус фәаитит Кыца:

– Ашыа ицаша, ада иалагылом хәа, абри акәын узыр-шуаз, Абзагә. Уажәы аконторахъ дупхъеит, нас дафәацъара инаупхәап...

– Акымзаракгы изыруам. Урт аамтәкәа цахъеит. Аиҳабацәа акы шәхәоит хәа хшыпшыз, акгы хзымхәазакәа хаанхеит афарацәагы, – ихәеит Тарас.

– Аконторахъгы снейуам, уахагы уи аус салацәажәо жәбарым. Зегы ишәыхуа саргы исыхып. Исыхкәаз роуп



сгәы иалоу. Садызцалаз ухәарауеи! Абыржәоуп сыбла аных-  
тыз. Иапсам, – иажәәқәа захәуаз ирцәымығханы игылан.  
Атак иархәәқәарц ртахызаргы, уажәшьта ирхәоз шыпсажәаз  
рдыруан. – Ха-ха-ха! – итахзамкәа дааччеит Абзагә. – Абан,  
Кбынтышә дицны, ичеицыка ифарц, ифныка дахьцо, аиаша  
ныкәызго уәоуп хәа сызхәәпшуаз Рапстан. Ауахәамақәа иа-  
анхазгы ықәхтәуп хәа иимырхәозар, абарт сцатцақәа ала  
атыхәа иатдысшьааит!

– Нас дабацарыз, атла амцан дыпхьозма уаха? Умфәхытц  
хәа азәгы иахамхәазеит. Абзиа хәа иахшьо идгылашьа, иаа-  
рыхшьа хәздырзом хара, – ихәеит Тарас.

– Дыпхьандаз атла амцан, аха уахь дымцандаз! – ихәеит  
Тандел.

– Аиаша ихәеит Тарас. Абри ацкәын хара хшыфла дхаи-  
гхәеит. Абзиа ивагылашьа, ицхраашьа хәздырзом, – Катмас,  
уи иахақәаз, дызлапшыз неидихәыцлан, ихы пхашьо дгылан.

Цкәа ишиахазгы, иахьынзахәтаз урт әжәәқәа дыр-  
зымхәыцит Абзагә. Дрызхәыцыргы, уажәшьта иара изыхәан  
зегь акакәын. Акыр антцлак, икалаша аныкалалак, игәалашәашт,  
инартцулангы дрызхәыцышт. Ихәашт сара сыззеилымкаауаз  
шыказ еипш, иказаарын даеа цьоукгы, сара исзеилымкаау-  
аз хәа. Уажәазы убартқәа акгы дырзымхәыцит. Гәыла-псыла  
дапыртцуан пстазаарас иишьоз аус. Уажәшьта ихазыхәан  
збатәыс иапхьака изыпшыз, Ашәлашара анхареи ахтәареи  
ртәы акәын.

## 14

Абырзен тахмада иихәаз ахә уамак идумызт. Иахагы  
иапсан, псатала иухәозар. Иара дыкәтцны дымцар ада псы-  
хәа имамызт азыхәан, ирласны итир акәын. Акгы рхам-  
шәалазаргы, еиханы ирзымтиргы, Аминат илдыруан, да-  
ра рмагаза, рганыфны-матцурта, ркәаскәа ухәа, рынхара  
зегь неидкыланы ианыртилак, абырзен инхара зегь ша-  
ка икуаз акара уеизгы ишырнатоз. Ашәлашара ихтәаны  
икәтцқәахьаз рынхарақәа шака хәа иртиз иафлырпшуан.

Дара рынхара-рындыра абжагы ыкагэышыамызт абырзен инхара. Уигы дазхэыцуан Аминат, аха зегь реиха дхызху-аз, лара ишылтахытэкаыз еипш, зынзагы икыта кёахамызт, акалакыгы мыцхэы иазааигэамызт. Раштеи рутреи неицылтар акара адгылгы атанакуан.

Зегь реиха ицэганы лапхэака илзыпшыз, Абзагэ иакэыр-шахатра акэын. Уи азыхэан акы лызбахэан. Имузо далагар, ахэыцкэа лыманы дыкэтып. Дрышьталаны дмаар дабацои. Уажэшьта аус злоу, дара рынхара аазхэоз дыпшаатэын. цаса, Ашэлашара арахэ раазара ианафыз акэызтгы, кыталагы уафы дипшаар калон изтаху. Архака ркны инхака, ашьха ёаёарахэ нхара ицакэалон. Урт еихарак изцоз, арахэ рацэаны ианыртарц акэын. Уажэшьта уи азыхэан азэгы днеиуам Ашэлашара.

Дыпшаатэуп цсшыарас, дачас изтаху. Лара зегь реиха дицэгэыгуан Марытхэа Патыхэ-ипа, мамзаргы акалакы акны ишипхэо ала, Михаил Петрович. Шьтрала Ачамхаратэын иара. Дзыхшаз цсхэан, иаб инхара хэа акгы ыкамызт.

Аминат дазхэыцуан убри дышиацэажэакэаша. «Сиеипш-хароуп иреигу ауриа хэаахэтфы. Слеипшхароуп иреигу акагыариа пхэыс. Ихы-игэы итазгалап. Апхын итаацэа наишь-тлап. Апенсиахэ данцалак, кыафуртас изыкалап...»

Марытхэа избахэ анцэырылга, лымахэ изигэампхаз лзе-илимкааит. «Ц-хэзык змоу анысхэа, ц-цэакгы зхарцоу хэа зацитцазеи? Сахэшьа Тебра лакэзар, уи избахэ лахар аткыс, лнапы акамыршша акэуртэар иаха илычхауеит. Абастэка салхэеит. Ирзиузеи цэгъарас? Апара, ахэса, афыхэра дрызга-газар, сара иабаспырхагоу. Сара стэы сызгааит, нас...»

Акалакы ахэ данааз аухатэка лахэшьа, лымахэ лара уах-хэа ыфаны иаанатэа, Марытхэа избахэ цэырылгарц, иаашар убри ишка дцарц збаны ишлымоу ралхэарц иакэылкит. Дша-лагара лыздыруамызт. Тарсхани Тебреи Аминат лыгэтыхака хэаас ирымазамкэа, ихака-хаказа, ркаит-цсит ыкамкэа, рхы-рышыф зегы азышьтны, ателевизор иахэапшуан. Акалакы акны уи рапхэаза иаазхэакэаз иреиуан дара.

Дмыцхэышэа лхы лбо далагеитАминат. Руада лыпсы фнакэыкуан. «Шака ииашаны исызбазеи акалакы ашка аара

сахыаламгаз. Сацәхъязеит, саматәам уажәшьта.Абырзен дахьынхо, ажә анутар қалойт, акәйтқәа уаазоит, аутра қау- цойт».

– Агәфәығъ шәагазаап, бахәшьа дбыкәыхшоуп, – лхәеит Аминат.

Тәбра илзеилымкааит, убасқак еицәыхарахахьан аеҳә- шыцәа.

Аминат инацылтцеит:

– Хара, ақытан, хаицәыхараны хшынхогы, ишаахәлалак, агәылацәа, ма дара хәхь иаауеит, ма хара хцоит цоук рахь. Ари,шәызхәаңшуа ателевизор,иаақәымтцзакәа иара цәажәоит, шәара ґымтцзакәа шәтәазароуп.

– Ақыта абзиара иамақәоу ируакми убри, ауаа иаха иахьеизааигәоу, иахьеизгәдуу, арақа иаахәлеит, дасу иуада дныфналаны ашә наиркуеит.Абас ҳақоуп,дасу ихазы, – лхәеит Тәбра,лахәшьа ақыта лымарехәо.

– Шәгәы иалымсын, аха шәыпцстазаара гәырґәығъгоуп, хәжәра анбаауеи хәа шәыпшны шәтәоушәоуп ишызбо, – лхәеит Аминат. Уи илхәаз атцкыс, ателевизор иахәоз иаха иазызыршоуан лахәшьеи лымахәи.

– *Инхоит-инйеуит, раамта реанраалан, қяф аларуеит. Бара бызмыртынчуазеи, Аминат?*

– *Иңшзоуп, ицқоуп хашьхақәа рґы итәтәоу азиақәа. Ирыц- лом, ирыгхом. Итынчуп азын, ааңын, аңхын... Дара рзыхәан зегь акоуп. Шымш уаарыдхалар, агәфәығъ уагоит...*

– *иңшзarak рымазами?*

– *Исыздыруам аңшзара хәа уара узґу. Сара исцәымгуп, икәызгаза цьарак иахьтәоу азыхәан. Имйысзо, ишьахитханы... Сара бзиа избойт, ашьа илбааеаны иаауа азиас... Уи хәычуп, ашьтыбжь мацуп. Аха ихәыцызаргьы амґа иқәуп. Иңшзоуп, иңшза. Иңшзоуп анықәарала.*

– *Анықәара иархәашьуеит, Аминат.*

– *Азышьтра антшәахалакоуп ианыхәашьуа. Амґа ылнахуе- ит убасқан.*

– *Ахахәқәа ираахоит, ацақьақәа ирыдхәашалоит. Базхәыц убри, Аминат.*

– Ишээртам иарбану?! Ууафцсны адэы ақэзаара мариоума?  
Ах, исоумхэан, сукэыхшоуп, исцэымгуп имцйсызо цыарак ииоу  
азы.

Ателефон абжыы геит.

– Иан дикэыхшоуп, Темо иоуп, – дыпхэыс хьантхеит  
сахэшьа хэа Аминат дызхэапшуаз Тэбра, дласза дэатцкьеит. –  
Алло! Ааи, нан, сара соуп, сара!

– Ииҥахузеи, дзасузеи зыбгэахэуа? – Аминат дналыхэап-  
шит Тарсхан. – цох-цұл.

Ани аңеи цытрак ианеицаажэа ашьтахь, лахэшьа ателефон  
аалымылхит Аминат:

– Тэмыр, уан лахэшьа дукэыхшоуп, нан, ушцакоу? Хэзегы  
хзыхэан ухьзырхэаганы, цшзала, уцара уалганы ухынхэааит!  
Ибзианы иуахауама исхэо? Саргы исахауеит. Асалам уртоит  
Есмеи Саиди. Ааи, ушцаимгои, нан, раб ашьха уигоит аңхын.  
Есма лысалам шәкэы соут ухэоу? Уи бзиоуп. Аа, окро, деида  
дукэыхшоуп, – ателефон ллымха инадылхын, – ишихамыштуа  
ббоу, бара? Окро хэа иасхэоз уажэгы ихэеит. Алло! Темо, ааи,  
нан, уан илсыркуеит ателефон.

Абри аицаажэара ашьтахь, лхэыцкэа рызхьаара лызтысит  
Аминат, илымбеижьтеи уама цуазшэа. Лхы дызгэааит, иахьан-  
тэарак знызатцэыкгы иахьылгэаламшэаз. Иаңшыылгаз зе-  
гы еихарак дзафыз, дзаргэакуаз дара рзыхэан акэын. Ус  
акэын зегы ишралхэоз. Арахь дара лхаштит. Шьарда цуан,  
уахыки җенаки илымбартэ, дырпырымтцижьтеи. Дышрыз-  
хьааз азэы илытидыраар цхашьаразшэа, рызхэыцра да-  
кэытцырц, лылаңш акэымго, ателевизор ахэапшра далагеит.  
Данкэыңшыз, лыңсеиңш бзиа илбоз, акино агэыблра лцэыз-  
хьан, дацэыхьшэашэахьан. Ахэыцкэа зыпхэоз артцага шәкә-  
кэеи, агэылацэа анааикэшэалак, азын цхы цеуа ирхэоз  
алакәкэеи ракэын Ашэлашара днанагеижьтеи лыхшыө азыр-  
хагас илымазас.

Цсабарала ихатэраз цхэысын Аминат. Илбоз, илахауаз  
марианы игэнылкылон. Икалцарц изкэылкуаз лымпыца-  
маншэалахон. Гэыла-цсыла ақыта ахьылдлымкылаз, итаркыз

ашәарах еснагъ абнахъ ишыпшуа еипш, ақалақь дахъазхәыцуаз зыхъақәоз ируакын убриггы. Данызгабыз, ақыта нхамфа аминистр имазаныкәгафыс аус анылуаз акурскәа хәа акггы дтамлазакәа иаарласны акыпхышьа лцеит амашьынкаф. Аминистр икәадкәа ахышьтәу, зтак кататәу, ател иззастәу, дасу ианраамтоу, ишахәтоу ухәа убаскак ирманшәаланы лускәа калтон, хәарада, дача пытрак уака аус луазтггы, инеихаз тыпк лоуан. Абрахъ, ақалақь амтанка нхара изаар, илыхәап хәа дзыкәгәыгкәоз иреиуан, ицәгьамкәа ахәаахәтра атәы ахыылдыруази дахызыахуази. «Захрала мацара зхы ныкәызго ыкоуп. Дунеи лашарак ахъ хазкылсыр, аусурта сзымпшаазар, абарт ақалақь хәса аашьақәа цккәак рзыззахлап», – лхәеит лгәанала, лахәшьа лызкәа дкыдыпшыло. Хшара длоуаанза, аамтала ақытаф адәкьан данытцагылаз, мшкәак инарылагзаны асчиот акны апхъазашьа лцеит. Иаха лыхггы аззон, дагьақәгәыгуан убри, ахәаахәтрафы аусура. «Хыла-хшыфла сеа-хьаасырпшышаз ақалақь акны анхара-нцыра лахьынцас исоузтггы, схала иныкәызгозарггы, стаацәа амлеи ахътеи иасыркуамызт. Аха Ашәлашара, ахшыф аткыс амахәфәоуп иа-ха иаґаху».

Ианышьталаггы, лыпцстазаара нархәы-аархәны дшазхәыцуаз, акраамта дызмыцәеит Аминат. Лкаруат аценцьыр ааигәаратцәкьа игылан. Асаркьа далпшны, ажәфан датцапшуан. Атх шынаскьахъазггы, аетцәакәа цәышхаби-цәышхабиза акәын ишыкәз. Ақалақь иахылцуаз алашара ихнашьаауан аетцәакәа рыкаччара. Ацсаатә рашәахәабжьи, аккара агәа-хьынтә уахынла иаафло агыгшәыг руубжьи раамышьтахъ, шытыбжьи баапсык злымха тнамшьаацыз, атынчра иашьцы-лахъаз апхәыс, амашьынақәа рыгәаргәарбжьггы нарыцлеит лхәыцрақәа. Шака дызмыцәоз, иаха-иаха лгәы ицалон лхәыцкәа, рыфны-ргәара, лхатца.

Иаалгәалашәеит, абрака, ақалақь акны, аус анылуаз, Абзагәи лареи рапхьаза ианеибабаз илеихәаз:

– Ицәоушьартә икоуп, аиашазы. Цәытәнәтә аахыс иаабыхъаз, иаадыруаз, ахацәа ахәса рыхьчо акәын, уажәы апхәызба қәыпш, апшзара дыкны даго, ашә дылатәаны, дегьызеиггым

ахатца длыхьчоит. Акы басхэашан, сахэшьа пшза, ашэ ааим-  
пааны, икабинет сныфнашылар, ибыхьчо ахатца апырхэа  
дыкыдкьо дсыман саафналар, бара бызлаихэозеи?

Абас икакээз, уамак зцазымкуаз инаркны, ажэа анылнитцаз  
ихэашьақээз ркынза, зеггы лгэаларшэо, атх аееифнашаанза  
дызмышцэеит Аминат. Абзагэ изхэыцра даакэытдыр, Каимат-  
хан даалгэалашэон, уик лгэаг деиланагазон, илулак наф  
дналкэылцар, Есмеи Саиди лгэы иаатцалон, гэаныла рацаа-  
жэара далагон. «Сынтэа ианоурыжылак, анхара ғыц ахь хэиа-  
сыр, ашкол ғыц инталап». Дазхэыцуан пхьақатэи рпеипш.  
«Сахэшьаца иткыс еицэоума?! Аинститутқэа иахьырталаша,  
иахьахашьтыша уажэнатэ хазхэыцлароуп. Кэрышьқэакгы  
еидкылалатэуп дара рзыхэан... Ихархэауа ахэычы хзырхо, ам-  
шын ахықэағы, ацша ахэхэахэа ихарсуа, хажэра ханталап  
Абзагэи сареи...»

Дизхэыцуан абырзен тахмада. Егырыла дизхэыцыргы,  
лхахы иаалымгеит, ауафы иажэымтэзы дзатцэны адэы дыкэ-  
хар, ицстазаара шака ихьантэхо. Усеипш икоу аилкаара лара  
илцэуадафын. Абаагэареипш, длывагылан лхатца. «цхэысеибак  
лахь днымфыхыцхьазаргы... Мап, мап, иламысдароуп усеипш  
ахэара... Урт усеипш акгы рымам... Сгэы даллоуп Каиматхан...  
Мфаныфак дафызахоит. Абзагэ ацсра еиғыишьап акэымзар,  
сара скаижьзаргы, ихэыцқэа адунеихаан икаижьуам. Хшеи-  
бгоу, хшыбзиоу, хзы баацсык ххымкэа Ашэлашара хзыкэ-  
тыр... Сабхэа ицсра... Анцэа иакэым сумырхэан, аха азэы  
дымпсыкэа, еазэы бзиара ибом хэа, издыруада иахагы  
иахэеиғызар... Ицсы танатцы ахтэара схыхыгы исзаагомызт.  
Абзагэи сареи ханеибага, ахшара хауаанза, инацшыызгеит  
ихы-игэы стало, егыалымцит. Иаб иаафэхитцэеит. Иара Абзагэ  
арахэ ахыцэтэахазгы... Еицэоу умбакэа, еиғыу уздыруам хэа...  
Сара уамак иаефнысымхэеит ус ахыкаитцаз, дырмазцаакэа  
ацсаса ашьа иахькеицаз. Гэтынчра змам уафуп, еснаг акы  
дашьтоуп, уажэшьта, дзыниақээз рышьтахь, дшыкало сыз-  
дыруам акэымзар. Убас дахыкоу ауп изыбзоуроу хара ха-  
хьеикэшээзгы. Икаларын сгэы ихшэаргы, арахэ кылицаа-  
ит, иахтиуеит, инаххуеит хэа анизырыцха, еидцала иманы

аусхэартахь дкылсыр». Абас акраамта лгэы дыштацэажэоз, еиҭах агэыла пхэыс, апхэысеиба Каиматхан лыбла даахгылеит Аминат. Илгэалашеит, енак, Абзагэ маҭҭахэаранза иеиылых, амхы ширашэоз, Каиматхан дааит. Бзиа ууит хэа аҭсшэа иахэашьа дақэымшэеит. Дышихэаҭшуаз, дшанханы даанхеит. «Лгэы статэазшэа, лыҭшышьала издырит, сара дысхатцандаз хэа шылхэаз лгэанала. Арашэарахьтэ Абзагэ данааи, аирыз аашьтылцаан, сара мыжда, лхатца иҭсы таны дааизшэа, иҭы инапы наилызэзэеит. Сара сышгылаз лхаштит. Иаҭахым, иҭкабымцан имхэеит иаргы».

Зны лгэы лзыҭжэо, длызгэаауа, ҭазны – «агэыла пхэыс, агэыла дахьнеиз, лхатца ҭызас имаз, агэыла инапы илырызэазар, цэгьарас иамоузеи, сара бааҭсык атцатаны схэыцит акэымзар» хэа лхы дазагьуа, ацэа илымнахаанза, убри апхэыс длызхэыцуан.

\*\*\*

– Ишсабхэара, апхэызба, Марыҭхэа Патыхэ-иҭа икабинет аҭны дыҭоума? – амазаныҭэгәҭ пхэызба дналазцааит Аминат.

Шыжьын. Уажэакэын аусура мшы ианалагаз. Лымахэ днамгакэа, лхала днеит. Амазаныҭэгәҭ пхэызба дналыхэаҭшын: «Саргы абас адкылартаҭ стэан зны, насгы уи бара зышэ былатэоу, акрыфартакэа реиҭабы диҭызамызт, дминистрын. Араҭа бтэазар, атэыла мбгеит, ирласны снашты». Амазаныҭэгәҭ пхэызба, лганаҭ итэаз лҭыза лахь дынхьахэын, илхэаз бмахэзеи ари иааиз апхэыс хэа ллымха дынҭахэыҭхэытит, лыбла гыҭгракэа тышеи-шеиуа дналыхэаҭшит, нас»ҭыф-чыф» дырган, аҭыцьягы ччараха инарысит. Аминат дааҭаҭшьхеит.

– Ишҭашэхэеи, ишҭа?! Маритхо Петухович шэхэама? – леиҭабы икабинет ашэахь дыҭшуа, илхэоз еиҭахэо, лҭызагы ларгы ркьатеиах ҭцэон.

«Патыхэ жэынҭацэгьа, адамра хыла ушҭаирси уҭа бзиахэ, уанҭсы ашьтахь ухьз ухыхны», – лхэеит лгэанала Аминат, нас аҭыҭхэцэа раткыс деицэахо, ларгы ччараха илысит.

– Саҕабымдан, ии ашамкэа беиҕабы ихыз ахысхэаз. Ақытаҕе, ауаа шыҕахақэа, Патыхэ-иҕа хэоуп дшаадыруа. Ачамхара атыхэахышэа дынхон иаб. Михаил Петрович, пхэыск улбар лҕахуп, дудукыларц духэоит хэа сызиахэа, – лхэеит Аминат, иахыынзалылшоз лҕеырапсышэаны. Амазаныкэгаҕ пхэызба лхэашыа шаҕа атҕанакуаз лдыруан.

– Шэызустоу хэа иасхэозеи? Аус абажэуеи?

– Сара, ишҕабасхэари, ҕыаргы аус зузом...

– Мап, мап, ус акэзар шэидикылазом, ҕыаргы аусурҕа хамазам!

– Ашэлашарантэ дааит хэа сызиахэа... Абзагэ ипхэыс лоуп хэа... Мап, Тарсхан Тунтба ианхэыпхэа лоуп хэа... – дааҕапшы-хейт еиҕах Аминат. «Иараби, ауаа рацэажэашыа схаштма, мшэан?!»

Акабинет ашэ ывтҕрааны иаанхейт, амазаныкэгаҕ пхэызба даныҕнала.

– Абзагэ ипхэыс бхэоу? – ибжыы гэаҕа ихэда икылахо, ҕааитит Марытхэа. – Дызустада, бара, Абзагэ? – Ха-ха-ха! – ирган дааччейт. Иччашыалагы уаҕы идырыртэ иҕан, даараза зхы згэы акэыбзиоу азэы шиакэу. – Иумахара иҕоузеи! Абзагэ ипхэыс! Абзагэ ихыз аалхэар, акабинеткэа рышэ аатуа ҕылшыома? Блыпхыа, дыҕналааит Абзагэ ипхэыс. Дзеипшроузеи, дыпшзашэа дыҕоума?

– Лзамҕақэа тыпхаауа, лтэымтатцэҕа дтэгылоуп, Михаил Петрович, – дааччейт амазаныкэгаҕ пхэызба.

Лыхцэқэа, лыҕымшықэа аалырееин, лхы ышытых, амазаныкэгаҕ пхэызба дшаадэылцыз, ажэак ахэаха лымтэакэа, дҕапхыа-ҕаччо, акабинет тбаа-тыцэ дныҕнашылейт Аминат. Марытхэа дшынеиҕапшыз, апсшэагы лхэаанза: «Иараби, анцэа срыцхашыа, ихэда хчааза, ацэ кша шаҕа деипшроузеи!» – лхэеит лгэанала.

– Бааи, бааи, Абзагэ ипхэыс! – ихэеит иара, ускацэак дылҕампшзо. Зыбжыы газ ателефон аашытихит. – Алло! Сзыр-шуйт. Акэйткэа ухэоу? Шаҕа шэҕахузеи? Акэйткэа рзы-хэан шэеитҕахрхом. Шэыплан шҕацои? Давайте, давайте! Шэыплан, шэыплан! Ааи, сеилахоуп. Иҕада умбои, Абзагэ ипхэыс дыҕоуп. Ха-ха-ха!



«Иараби, акрыфарагы планла икоума?!» – лгэы дынта-хэыцуаны, Абзагэ ипхэыс хэа Марытхэа иихэаз лгэы иалсын, лыпсахы неилалеит, ажэа җацақәак наиахэаны, даахынхэны дцарцгы инақәылкит, аха лҗаанылкылеит. Ихэда ашышыхэа иаархэуа, даахьахэит Марытхэа. Азы зтабаз алуқәа реипш, иқышықәа неикәахаит, иччабжгы акабинет иныџназит. «Дзеипш пхэыс цшзоузеи!» – ихэеит иара игэанала. Ашырхэа дџагылан, асқам даахеит Аминат дтэарц.

– Сара исыхыыз уиоуп, бгэы иалымсын, мацк ақара ицъасшыеит, Абзагэ ипхэыс соуп хэа анаабыцха... Баанҗас, баанҗас, Ғарсхан Титович ианхэыпха, Ашәлашара инхо... Исгәалашәеит, исгәалашәеит! Шәыџнгы хакан. Сатабымцан, дахьсгәалашәаз, ииашатқәканы хатца бзиоуп Абзагэ. Ус-кан, шәыџны ханыказ, акраамта хаицәажәон иареи сареи. «Асеипш икоу ауаџ иоуп ақыта иахаргылатәу, ақыта ашыпы иқәзыргыло», – схәеит, сгәанала, иара изыхәан. Исгәалашәоит, шәыџны аҗапхьа, агәашә унтыцны уахьыџхало, абна-ккара унытцалоит. Ахэы акәапра унықәгыланы уаапшыр агаҗақа, ам-шын ухыпшылоит, уџадахы – ашыхақәа... Сара апхын стаацәа Крымка исыштылоит. Крым иаџызоума шәара шәҗы...

– Иахтаху азәы имазар, қыафуртагәышъан, – лхәеит Аминат.

– Азәы имандаз шца? Азәы усс имоузеи, шәара анцәа ишихәара, шәеихахаа шәынхоит-шәынтуеит, – иаацъеишыеит Марытхэа. Ацәцәа днақәыгәгәан, амазаныкәгаџ пхэызба длыпхәеит. – Ахасабеилыргаџ Ғарсхан Титович бсызипхьа. – Касык иақараз, чабра еилыграа дук ицъыба иаатиган, изамџа тахәқәеи ихэда хчаареи ирыхьшыуа, иааирыцкәеит, апхзы наилаирбеит.

Атадын лџа ихылббуа, дааџналеит Ғарсхан. Ацәымґра, ахатырқәцара, агәыблра, изакәызаалак акгы ахәомызт ихы-иҗы. Уи ибзианы ицдахъан игәы итоу ихы-иҗы анмырпшышыа.

– Сузызырџеит, Михаил Петрович, – ихәеит, исуалуп, истахы-истахым сузызырџыроуп хэа акәын ишыказ ибжы.

– Иахтоу думбазои? – ихәеит Марытхэа.

– Хаибабахәеит, ухаткы сцеит, – лхәеит, Ғарсхан атак каи-цаанза, Аминат. «Схәыцқәагы, саргы, тәамбашақә зыхьз

ухәаз схатгагы, ххаткы анцәа уишьтааит, ухаткы сцаанза. Сара сзышьтоу аус шааманшәалахалак нас, слымха саркьада избараха, анцәа усимырбааит!» – лхәеит лгәанала. Илыздыруамызт, ацгәы аңа аңәизоит ззырхәоз уи ауаф, ауа-аҥынха, ипхәыс, ихшаз, неилых җамтакәа, дара сахьрыхәо аткыс, сара иахьсыхәо еиҳазароуп хәа дышрыхәапшуаз. Хатдарас иишьоз, меигзарахда илазгы аky затҗык акәын, иара ихәа-шьа, ихарҗ затҗыгы деигзомызт игәапхаз апхәыс лзыхәан. Акрыфартакәеи аресторанкәеи русзуфцәакәаки, ақалақь аҕ-ны дыздыруаз, иеипш зеипшыз, Нарт Сасрыҕәа ихатцарақәа ирылацәажәозшәа, иахьгехәо ирхәалон аҕәса рзыхәан уи иҕаитцәкәахьаз.

– Аванна азна ашампан фы лҗеитәан, бзиа иибоз апхәыс дынҗаланы лҗылкәабеит.

– Акы деигзом апхәыс лзыхәан. Шәкы-шәкы ицоз ақьаад царақәа, лоура-лышәара акаруат иныкәйтцан лара дныкәырианы... Даныфагыла, апарақәа ааизыхәхәаны, лшәыра ин-татцаны дҗеит.

– Уи иафызоума Москва иҕаитцаз. Асысцәакәа ирылхны апалтакәа ахьырҗиуаз адәкьан дныҗалеит. Илышәҗо, ил-шәыхуа, пхәыс пшзак, лыпсы алаханы, палтак дшадгылаз ибеит. «Ибгәапхома?», – ихәан дналазҗааит. – «Исгәапхоит, аха ас зыхә цәгьоу апалта сара сыпхызгы иалашәом», – лхәеит апхәыс. «Изыпсоузеи?» – «Ф-нызкы пшьышә маат!» – «Ибышәҗа, хамҗас ибысҗеит», – ихәан, иаахәаны, иналыҗаны дҗеит. Ихала дҗоу, ларгы диманы дҗоу иазуузеи, аха ил-зааихәеит.

Еиҗазхәоз, ихата дзеипшраз ала, инаҗитдон. Уафпсык избахә шәхәошәа, наҕ шәиҕәамҗуеи хәа разхәозгы, рыц хьыржәон.

Дызнеиз, лхатгагы дналаҗаны, ихҗәарҗ ргәы ишҗоу, рын-хара шырҗиуа аниалхәа:

– Даараза иус бзиоуп Аминаҗ илхәо. Аехәшьцәагы иаҳа лассы-лассы еибабалап, – ихәеит Марыҗхәа.

Аминаҗ уаҕа дахьтәоу игәапхозу, игәампхозу инирпшуа-мызт җарсхан. Убри акәын хыхьчагас имазаз. Дасу ииҗаху

ҕаитцалааит, сара дысцырхагамхааит, сара сыламыс цқызааит  
хэа акэын адэы дшықэыз. Ихафы иааимгацыт, ифымтрей  
иыпхыакрей рылагы ишықашьхоз дзыхызаауаз ила-  
мыс. Аханатэгы итахгышыаыт Марытхэа импан днeir  
ианхэыпқа. Имурцгы иакэикит. Ашытахь: «Иахар, деихабуп,  
дсыцэгаауеит, ларгы илзеигыз аз уск дацырқәкәаз цылы-  
шьоит. Азэы ихшық еазэы ихэом» – ихэан, иеааникылеит.

Аминат баша дшэон лус иацырхагахаша цыара акы ихэар  
хэа лымаҳ.

– Анхашы изыхэан абарақытра цеит Ашәлашара. Изыб-  
зиоу, уара уеипш, апхын цсшьартас изтаху изоуп, Михаил Пе-  
трович, – лхэеит Аминат.

– Икалазеи абарақытра цаны, ахауа аеапсахма, адгыл  
даеакхама? – инаифытқыеит Тарсхан. Ихатагы дгэыгуаыт  
усеипш иаарымчны дцэажэап хэа. Итахымкэа, иацижытеи  
ианхэыпқа илалыгзақәаз зегы убриала ихэаны далгеит.

– Ахауеи адгылы роума, уанхэыпқа дукэыхшоуп, аус злоу.  
Аалагала хэа акыр рнатома Ешыра ахәкәа рфы еитархаз  
амандарина? Азы икәназәзәаахыз адгылаф уи шыкамло  
уаф дазымхэыцит. Изеипшрахазеи Ачадара иадыртас цсхэы?  
Усеипш шақафара. Ашәлашарагы убас азыруит, – лхатца  
иажәкәа рыла ацэажәара далагеит илызгәамтазакәа Ами-  
нат. – Абзагә иаб иахәшьа, Ахкәажә, дықэымтыр хэа сшәоит  
аха...

– Дызцырхагада, фныхычак дифызоуп, дыказ, – ихэеит  
Марытхэа. – Ицатәуп, уажәшьта даеа блакала иахәапштәуп,  
ибатәуп, зақа маат ишәкуеи иахынзахәартәоуи шәатәуп-  
изатәуп. – Тарсхан ишка ихы наирхан: – Хасас лаара азгәа-  
тәтәуп. Лыгәтыха ссир назарц азыхэан ижәтәуп. Иахухәаа-  
уазеи, ашыза ахасабеилыргаф? Уақа, аресторанаф ицегь  
ҳалацәажәап. – Ателефон абжыы геит. Ицшшәгы аеапсахын,  
дласны иаакәипааит Марытхэа. Аиҳабыра ртелефон акэын. –  
Сышәзырыфәуеит. Ааи. Акаки Темурович. Так-так. Ианыстоит.  
Уатәуха. Шақафы? Қажәафык. Ибзиоуп, ибзиоуп. Еилыскаа-  
ит. Апсуа чыс, ақыртәуа фы, акгы агхом. Ибзиоуп, апсуа фгы  
қалоит. Уажә иаабама, Акаки Темурович. Аду ихата дқалоит

ухәоу? Еилкаауп. Абзиараз. Саҗамыз, – ателефон ныкәйтцан, ичабра еилыҗраа ду ааҗигеит. Изамҗақәеи ихәхәдеи ирықәыр-хәазо иааирыцкәеит. – Еиҗах абанкет...

– Шәаргы акы нарылашәфап, – лхәеит, дааччашәа, Аминат.

– Хара уаҗа иахусузеи...

– Иара ихарцъ ала икаитцошәа... Ас мацара иахәода, – ихәеит Ғарсхан.

– Даеа цоуuky иршәозар, аресторан ирацәаҗны иаҗаар, шәара иахәгы ишәзеиҗми аплан анаҗаразы, – лхәеит Аминат, уаанза Ғарсхан иихәаз цкәа илзеилымкаазт.

– Ха-ха-ха! – аҗәардә наитцаҗыжит, иеоужьны данаачча Марытхәа. – Лзамҗақәа ааҗацшьхеит Аминат. – Абри азыхәа-ноуп ақытауаа бзиа изызбо. Асабицәа ирҗызоуп. Рыгәқәа цкәаҗышыоуп. Хаплан нанаҗома, хцъыба еитцанаршәшәоите, бара бзиа збаша. Бымахә биазтцаи...

– Шәцъыба дацрасыргы, даеацъара дшәыхәап. Абзиара ыззом. Ирымхәои, напи напи еибазәзәоит, аҗбагы аҗырызәзәоит хәа, – лхәеит Аминат, Марытхәа игәы ишаанагаз еипш, усҗак дышкытауаҗым илырдырыц.

– Хаи, бхатцкы сцааит, шаҗа иажәа бзиақәоузеи ибхәаз. Убартажәақәа цкәа иахарц сҗахуп бымахә. Даеакала иухәозар, ути-сыти еишҗоуп. Еиҗарца-еиҗарца, жәаҗа еиҗарца хәоуп хшеидхәалоу. Цкәа дсыздыруамызт. Зегь рыла дыссирзаап, Ғарсхан, уанхәыцхәа. Ихәлшо акы лыгахмыжыроуп. Ишылхәаз еипш, ақалақь амтцахь нхара иаар, лусурагы иазхәыцтәуп. Дара рҗы ханыҗаз, изакә патуу ихәқәырцаз угәаламшәои? Харгы хатцамхароуп. Хцап аресторан «Ахра» ашҗа. Хус халацәажәап. Абанкет азыхәангы адтца рыстап. – Ичабра иадгәаланы, ирхьархьаруа цацхә гәартак ааҗигеит ицъыба тбаа ду.

## 15

Иауамызт, ихы дзаиааиуамызт Абзагә. Ишәо-изо дзызхәыцуаз рацәан. Ирацәан дзыцәшәозгы. Иахьа уажәраанза ари аҗыза ашәара цимшәацызт, ихимгацызт. Аибашьраҗы,

Сапун Гора афашистцәа ианрымпыцаркуаз, деиларзызо шәарак наилсит. Рацхьатәи ахысыбжь гаанза ицырцуамызт уи ашәара. Цәыларә рәанынарха инаркны, сҭахап хәа зныкгы иҭәы иҭамшәеит. Аха убри, жәыларә идәықәлаанза дзыме-хазкыз ашәара, зынзаск даҭәа шәаран. Иаанагозеи, изакә шәароузеи ари? Иуафәра цызҭеуа, шыафәк еихигар хәа ашәара. Ихшара хьзы баацсык рхылар хәа ашәара. Урт инарҭагылоит даҭәа шәарак – иҭәы зызцаз ацхәыс дицәызыр хәа ашәара...

...Арахәиманыашьхадыкан. Усканаферма еихабысаусиуан. Арахә-ашәахә, ауаацсыра дырхылацшлар акәын. Амашәыр, ачымазара, амшцәҭа баацс... Зеггы ирызхәыцлатәын, шыб-жъаанза рцырцшъа ыкамызт. Ахьшыцәаҭгы иҭәартәо иалагеит иҭказшъа шицсахыз. Аҭныҭа гәхьааигеит хәа алафҭгы наилырхуан. Зеггы иреицәаз, гәытцхас имаз азәҭгы изиахәомызт. Ибла акҭгы амбо, дахьынатцыслакь Каиматхан иблақәа даарыхылон. Игәлымхала лыбжьы иахауан. Шьыжы, хәылбыҭеҭа хәа еилых амамызт. Аа, абар, длацәажәап дналыдгыланы. Лылахь зеиқәузеи? Лхатца ицсра мацара азыхәан акәушь? Дышлыхәацшуа, ажәақәак леиҳәарц шиҭаху, ацша зысыз анакә еицш, дынкаба дцон. Убаскан игәаларшәара далагон рацхьаза данибаз. Иара итцкыс деитцбын уи ацхәыс лхатца. Ақәра ирыбжьаз ацырхаҭаҭызт реиҭызара ду, раҳаҭыр еиқәцара. Ҷаха-ҭымш чаран иҭыза цхәыс данааигаз. Ҷаха-ҭымш ачараф рыматц иуан Абзагә... Урт ықәтцны ианца, адырхаҭены акәын агәылацәеи аҭызцәеи рзыхәан иаҳаҭгы ианчараз. Астол ҭыцны идырхиет. Афара, ажәра реазы-қатцатқәҭаны атәара иалагеит, иара иеицш, аматц зуаз зеггы. Иара ашьшыхәа днарылцны аҭныҭа дааит. Уаҭаҭгы ихы изыҭнамкит. Дцеит ахьшыцәа рҭыц ахь. Ихы дазгәааит иҭыза ицхәыс дахьлеилахаз. Ихы идыруа дҭеидасзар аахыс реиҳа иқәныҭәатәуп хәа иицхьазоз ацсуа цасқәа ируакын убри – уҭыза ицхәыс еҳәшьак леицш лыцхьазара.

Ихы ахигон, шамаха убри аштә дҭаломызт.

Убас дшааиуаз, Ашәлашара усутә аныҭаҭыз, азын ара-цәатцхырҭа ашахтақәа рахь иҭызцәақәаки иареи ахьцаз, дҭахеит Каиматхан лхатца. (Убри ацхәыс, лҭаца касы налхых-

ны дналѣаѣшижьтеи, иѡыза ишизихѣоз, Каиматхан лхатца хѣа акѣын, ихъз ихаштызшѣа). Раѣхъаза данибаз аѣны еи-ликаит, асеипш ихы ихаштуа азѣгы бзиа дшимбац. Агѣра игеит, убри апѣхѣы иара данинасыѣымха, иѣстѣаара ѣаѣны ишымѡасуа.

«Шаѣа илнаалозеи ашѣы илшѣу», – ихѣеит игѣанала, Каи-матхан лхатца иѣсыжра аѣны. Анаѣе еиѣара амра анагѣыл-ѣхо еипш, лхы-лѣы лхалашо, акасы еиѣатѣа иагѣылѣхон.

Ашѣлашара рырахѣ-рышѣахѣ еиѣаѡѡы ианырзаныз акѣын. Аѣыѣаѣ хѡык еиѣыѣан. Аѣахмада Чыѣѣба Гѣыѣы, усѣан ар-ра зхызымгаѣыз агѣаѣ Тараси, нас иара аѣрма аиѣабы Аб-загѣи.

Ишар ихѣломызт, ихѣлар ишомызт Абзагѣ изыѣѣан. Иѣ-кыс маѣк деитѣбызар, мамзаргы еиѣѣлаѣазар, иѣаларын игѣыгыны иеихѣар гѣыѣѣхас имоудызымрѣтынчуа. Аха иаѣѣашѣа ыѣамызт Гѣыѣы. Уи иѣѣрахѣ днеихѣан, агѣаѣ Тарас иакѣзар, иѣы иаѣѣашѣаны усеипш злаиеихѣарыз. Уаѣа иѣаитѣара ани-зымдыр, шѣхабжаѣын шымааиѣызгы, хымшѣа рымаѣара ихѣчаларѣ, Гѣыѣы Тараси ааныжьны, ашѣха дылбааит Абзагѣ.

– Айх уѣалакны унеит лыѡны. Уѡнеипш атѣара, агылара азин ахѣумаз уѡыза иѡны...

– Уаѣхѣа иѣаѣауа уихымыччан, анѣа уаѣѣимыршѣааит!..

– Аѡны еиѣѣылашьѣан. Ахѣыѣы данышьѣалѣа, лымаѣара дызтѣомызт, ларгыы дышьѣалазаап ѣауѣеит. Ашьѣыѣѣа ашѣ унас-насит. Уаѡ дыѣамызт.

– Ах, сыгѣнаѣа агароуп! Убри ауха ѣаиѣѣшѣазтгыы, ѣаи-зыѣазаашѣа мѡаѣы иѣѣѣахон.

– Удѣылыѣазтгыы? Аѡныѣа уналмышьѣызтгыы?

– Исыѣанагон. Убригыы сазыѣшын.

– Ашарахѣ еигѣаанза абарѣа уѣатѣан. Убасѣак ухы уаз-гѣааит, уѡныѣагыы умнеикѣа, ашьѣаѣа ухынѣаит. Иахѣа уажѣгыы илоумѣаѣ усѣан иѣауѣаз.

– Илаѣаргыы стѣахым.

Каиматхан дышлызхѣыѣуа, ахш ашѣа алаѣѣар еипш, ама-ѣагѣа зыхѣыз Зыѣѣыр дааигѣалашѣон. Иаргыы далахѣын

убри иус ианалацэажэоз Ашэлашаратэи атахмадцэа рхеид-  
кыла. Акыр дархэыцит Абзагэ убри ауа дызлапшыз аусзбара.  
Ахаблафгы пату зкэыз, зыхгы хатыр ақэызтцоз арпысын  
Зыкэыр. Атахмадцэа рхэаша, ауафы шықэсык ахытэ знык де-  
илагоит хэа, ишихыз здырхуада, ибзыцэахэша лкны аус иоу-  
ит. Гэыпхэык еицызцэахыаз бзиа ианеибаба, иахынзарылшоз  
идырмазеит. Аезырнамгар амуит. Ахы зырнамгар ауам, аапын  
адгыл икэшэо арыц. Лыбаф лтэымкэа дкалеит ақхэызба.

Еихарак Кыач Кыча иихэарызеи хэа дизыпшуан, ғымт-  
цсымшь акэакыаф дахытэаз Абзагэ. Дара рыжэла, Гэыртбак  
усеипш ахыз баапс ихымлацыт. Изыхыз имацара изыхэан  
акэым, рыжэла зегы азыхэан ихымзгын икалаз. Игэнигон  
Абзагэ.

Иалацэажэон амахагыара икалаз.

– Адунеиафы, арт изахауа ишэкэыблазаит, ауафы сзыкэ-  
шэозеи имхэароуп. Ламыс бзиа змаз арпысгышыан Зыкэыр,  
аха ихыт, икалаз калеит. Дихаргап пхэысс, – ихэеит Катмас.

– Шэарт, ақэыгацэа, ишэхэо иаха ииашахап, аха сара  
сызлашэыхэо акызатэык ауп. Афыцагы хытаф ианхартэ  
ишэызба, – ғааитит Кэнач. – Зшыамхы инанаго афар ххыт-  
ны ацара иафуп. Ирыхыз хымзгуп, аха ишцааури, иахмыр-  
зып...

Азэазэала зегы ргэаанагарақэа рхэеит. Иихэарызеишь  
хэа изыпшын Кыча. Итатыныжэга инапсыргэытца инатцакшо  
дтэан иара. Ихы дымфахазо, ахэыштаара дычэхэапшуан.  
Иихэоз ажэа ишазбуаз рдыруан хэыштаарак алахынца.  
Лқышэ хэыцкэа дрыцхауа, лгэахы ашэы акэыршаны,  
иихэарызеишь, анацалбеит хэа Кыча дизыпшуан амахагыара  
зыхыз иан.

– Шэарт азэырфы, излазбо ала, шэгы иалымсын, аха  
шэашытоуп шэхы абзиара ахыашэыргаша. Шэазхэыцма,  
инапшуа, егырт ақытақэа иахзырхэо? Кыач ныха иамафуп,  
хапсуа ламыс иатцанамкуа акгы шысымхэо, – Кыча иаб, уи иаб,  
дарбану уажэшыта, изгэалашэода, Кыач ныхаф ныхапаафыс  
дыказарын, ирхэоит, жэлала ауаа ашэкэы ианыртцо ианалага,  
аныхапааф иужэлоузеи хэа ианиазцаа, Кыач ныха ихэазаап,

Қыач ныха ухы иасааит, аныха хәа азәы ижәланы иуахахьюума хәа дытқьазаап ашәкәы ианызтқоз. Иамх нақ аныха, Қыач ааныжь ихәазаап аныхақааф. Иара инафс, ихылтшьтрагы жәлас ирзынхеит Қыачаа хәа. Изхымқо тоубангы ирымоуп: «Қыач ныха иамафуп», – хәа ақәра.

Иажәа инацитцеит Кыча:

– Қыач ныха иамафуп анысхәа, уинахыс исхәо ажәа, изцәы-хьантәхо дқаларгы, исанаижып. Хьымзгы згазгы, ахьымзг дзыргазгы, сара исзеипшу уаауп, цьаргы иадцәыланы сцәа-жәом. Ө-ажәак еихысхәаалоит. Анапы ита, ашьапы ита, ауафы анцәа даниша, ихәеит, афстаа дааин димеикзаап. Иара афстаа ипсы ауафы ихәлеитцарц итаххеит. Деимаркит ихәеит, ауафы. Анцәа днеин, ауафы днаихәлатәххеит. Иара диеипшхарц, анцәа иеипш дқьахарц, дыцқьахарц. Афстаа дынкылсын, ихәеит, ауафы имгәацәафы иаакылитцәеит. Анцәа ипсың ноуи-жыт. Мақфахәаранахыс цәка имышьтит. Ауафы адәы ды-қәуп, ихәеит, убри аахыс, анцәа ихәтаа – ичапан инаркны хыхьы, афстаа ихәтаа – ичапан инаркны цәкеи деимаркуа. Афстаа ихәтаа аиааира анагалак, ауафы иуафара ицәызуеит, амахагыарақны днаагоит, иахьа абрақа, шәыххь згеит, хар змам ауаа бзиақәа шәадгаланы, қазлацәажәо еипш иқоу аус ахылтцүеит.

Кыча иажәа ахы ахьхоз аилкаара мариан. Еихабык ацәа-жәара дшафыз, иажәа далгаанза, дахьцо шықшзамызгы, изымчхазт, дфагылан, аштахь дындәылтцит Абзагә. Адгьыл ахь илақәызшәа, рыбақәа тышеишеиаауа икыдын аетцәқәа. «Анацәалбеит, ауаатәыфса дара рхы иазеицәоу дара рхала изықартқозеи?! Иқалазеи шыңьа бзиа еибабазар, еибаган-даз, насың рыманы адәы иқәындаз, ихәхьзеи, хара рыцқақәа, халамыс хара иахпырхагахо адәы қашқақәхеи!» – ихәеит, иб-жыы фтыганы, азәы иахауашәа.

Адырфәены ақыта иналтцны ицеит ақсуа ламыс рқьашьит хәа иршьаз.

«Ирхаштшәа иқоуп Зыкәыр хлахәада итәы. Баша, ухәан-схәанлагы сара иакәым анаасзырхәа, уигы аадырфьцуеит. Дсашьа гәакьамзаргы, жәлак еицаххуп. Ахьзыртәфцәа, уағеи-



мшхара, хажэла ачамгэыр ианырцап...» Имацара аматцуртафы арымз дыкэтэан Абзагэ. Акэаскыа акнытэ илбааны иааит Ес-меи лфыза згаб Мариами. Акэачаб иапхыа иргыланы, ашэкэы дапхьон Саид. Лычуанкэа ырхьархьаруа, акфэфра дыкфэан Ар-душьна. Ихшара еипшны ишибозгы, атцара иаха дадицалон Саид. Инхара-интцыра, итцэфаншыап мырзкэа, ижэла иазирхап хэа мацара акэымкэа, иара имоуз атцарагы, ичкэын инаигзап хэа дицэгэыгуан.

Есмеи Мариами рыччабжэ, азыхь ашьтыбжэ иафызаха, ахьхыа-хьхыахэа еилатэо, уажэы-уажэ инеихэапшны, ажэакэак неибыхэаны, аччара иналагон. Абзагэ ихэыцра цнатцэтон уи аччабжэ. Уртэ ажэакэак нарылалтцон, лыччабжэ гэыкзэ, Ардушь-нагы. Убри дналызгэааит Абзагэ, иахыа Чагыр апшахэафэы ихабла ахацэеи иареи реицэажэара, Кынтышэи иареи еицах реидыслара, насгы мазала игэы тыфаауа дызмаз Каиматхан лызхэыцра ухэа, изеилалакэаз зегы иаб иахэшыа илдыруа-ны, ицхыраарагы лылшоны, игэхыаа мкыкэа, дихыччошэа ибеит.

«Уамашэа дшоуп абри сахэшэаду, – ихэеит игэанала, – хпацха инаркны, ампахьшыжэкэа ркынзэ, ажэытэра иад-хэалоу зегы, ан лыхшара дшихымзызаара дахзызаауеит, арахь улыхэапшыр, ажэытэра агэхыаа зкцэам, афэри лареи еикэлацэоушэа, рбызшэа еибакүеит. – Лыпцстазаара – хшыф-рцагоуп. Лкэыпшразы лгэы иааташэаз ауафы ибзиабара лажэра инталгалейт, анарцэ иналгар, уака еиниап хэа дгэыгуоу сыздыруам!»

Игэаларшэара далагейт Аминати иареи анеибадырыз амш-кэа. Абзиабара ду акэымкэа, апхэыс лыбла хаара азыгэхэра длыднахалазшэа ибеит уажэы. «Аибашыра амцабз иалцыз, абла хаа бзиабарас исыпхыазазар?»

Афыцыагы иара ихымшазшэа, ишыа акэымшэа афыцыагы ирылоу, абжыаапны мацара акэым, баша ахэмаррафэытцэкыагы Абзагэ итахын апыжэара ичкэын изынхалар.

– Ампыр, ампыр шыапы тцоу, адыгэаца тэыца зхоу, иза-кэу удыруазар? – лхэеит агэыла згаб Мариам. Саид цэык ахылалташа дашьтан уи еснагэ.

– Акәуа, – ихәеит Саид, цқяагы дымхәыцкәа, ашәкәы ихы ақәымхуа.

– Иуасымхәахьей, иухаштма? – лхәеит Ардушьна, урт рқәажәара уи усгы лыҕеналалырхәроуп.

– Иузымдырзеит, уацәхеит, – лхәеит Есма, ләыза дахьиаа-из деигәырғьатцәа.

– Уацәхеит, уацәхеит! – дгәырғьазеит Мариам. Лыбжы нхылцеит:

Ацу сфеит,

Ацу сфеит,

Ацу иреигьу

Сара исфеит!..

Ахьтра ахьә аатсыргеит,

Ауацтра ахьә аатүргеит,

Аеы цхты уакәтәеит,

Ала цхты уеишит!..

Ампыр, ампыр шыапы зцоу, адыҕаца тәыәа зхоу арбағь ауп!

– Саргы ишәасхәоит цуфарак, ижәдыруазар? Ар зегы ҕежәцит, ар қацшы ҕежәымцит. Акы... Ишәзымдырзеит! Ҡба... Ишәзымдырзеит. Хқа!

Ацу сфеит,

Ацу сфеит,

Ацу иреигьу

Сара исфеит!..

Ахьтра ахьә аатсыргеит,

Ауацтра ахьә аатшәыргеит,

Аеы цхты шәакәтәеит,

Ала цхты шәеишит!..

– Ар зегы ҕежәцит, ар қацшы ҕежәымцит захьзу – адыҕац ауп. Атцлақәа зегы рыбгьқәа қацсеит, адыҕаца абгы кампсеит, – ихәеит Саид. Абзагә игәы иахәеит ичкәын «ишьа» ахьиуз.

Рурокқәа, ыртцаәцәа, рәызцәа ухәа иахьрылацәажәоз дырзызырәуан Абзагә. Амца днатцхон. Аццышә кәашза ирықә-цсон.

– Атцх цеит, ашкол шәагхоит, ашьталара иаамтоуп. Ашь-  
жымтһан шәызылазом, – ихәеит атцыхәтәан.

– Уа, диди, уажәоуп, атцх аәанааиманакыз, макъана иаба-  
тәи шыталароу, – лхәеит Ардушына.

– Сара исхәаз азы инабтама? – ихәеит иаарымчны Абзагә.  
Ардушына уи иажәакәеи ихәашьеи җашьаны днаихәапшит.  
Ахаан длыкәмымчыцызт Абзагә.

Аәарацәа җеибаргылан, еибарччо, хмыцәар хазкыда,  
хашьталаны алакәкәа, ацуфарақәа ххәалап рхәан, акәасқьахь  
ицеит. Ихала данаанхалак, урт шыталаны ианыцәалак, иҗаи-  
таша, дахьцаша хәа акгы збаны имамызт, аха ибзиан идыру-  
ан Абзагә, уаха цәамҗахә шимоуаз.

Иахьа Чагьыр апшахәаҗы аусураан, ақыта анапхгаҗцәа,  
нас ихәблаҗтәи ахацәа ухәа, реицәажәара ашьтахь, иара  
изыхәан акыр анеилкааха, ианызбаха, итаххеит Җаиматхан  
лҗны дымҗахытырц, гәтыхас иааимаз зегьы леихәарц, илеи-  
хәарц, ахацәа хәа дзыкәгәыҗуаз азәырҗы игәы шрыцәац,  
Ашәлашара абарақьатра ацәызит, араҗа анхара иапсамзар  
җалап хәа дшазхәыцуаз...

Илеихәакәаша дрызхәыцуа, лынхара даваланы дшааиуаз,  
данынапш, лутраҗы абахара даҗын Җаиматхан. Лапхьаҗа иа-  
аины, икахәхәа-кахәхәа реыкнарҗауан лыхцәкәа, лызқәахь  
иналыршәуан. Аштаҗ ихәмаруаз лхәыч иахь даанапшуан.

Длак-җакуа акраамта дгылан Абзагә. Даанапшы-аапшуан,  
азәы дибар хәа дшәон. Иеааникылеит. Гәылак агәылара дыш-  
неиуа еипшхомызт имҗахытцра. Абыржәы дымҗахытыр, иа-  
хьа уажәраанза ипцстазаараҗы дызныз мҗакы дшанытцуаз  
идыруан. Игәы еикәхәаланы, ииулак дналывсны, бзиа буит  
хәаггы ламхәакәа, дааит аҗныҗа.

Дшымаара иҗоузеи...

Ажәак имамкыкәа, аха ирымчны дахьлацәажәаз лҗы иа-  
лырсны, шыталара, аҗар дрышьталаны, акәасқьахь дцеит Ар-  
душынагы.

Архнышынақәа дырҗахеит. Акәастхақәа рцыблаахақәа еи-  
дымкысларц, днарыха-аарыхәкәеит Абзагә. Хәышпырғыла  
амца аикәтцара дашыцылахьан ахышьцәа ртыцаҗы. Аша-

ра уаназпшу, ашаецдә агылара уеигәыргъоит. пхаррак на-  
улсуеит уи аблақәа уаныртапшлак. Убасоуп ахәыштаара  
апырггы. Ашьжымтан ахәыштаара анаахәыцушышьаалак,  
апыргқәа аауҕачоит. Иааҕхәуҕаауеит настха ахәа иларшәу  
апыргы. Унапсыргәытца инықәурхәмаруеит, жәџан аҕынтә  
етдәак алшәаны иумпытдәшәазшәа, нас аџызцәа инары-  
лауршәуеит. Ажәџан аҕынтә ишухәапшуа еипш аетдәакәа,  
ухәыштаараҕынтә иуҕачоит апыргқәа. Урт мцатдас реикәы-  
лара, мамзаргы назаза ирацәеикәараха рҕыцәаара, уара  
унапы иакуп. Издыруада, дасу иетдәахә шкыду еипш, аетдәахә  
кыдзар ахәыштаарагы...

Икалап, хәыштаарак аныцәалак акәзар, етдәак џкыдшәаны,  
иццышәха ажәџан ианатцазуа. Ауаа рыгәрагара, рыбзиаб-  
ра уцәымзкәа, уажәра аҕагалара шыцәгъоу еипш, ицәгъоуп,  
имырцәакәа хәыштаарак аиқәырхара, аха уара убарт ул-  
шонатцоуп ауаџы хәа ухы иазухәаларц азин ахьынзаумоу.  
Дара еидхәалоуп: ажымжәеи азахәа аҕашәкәеи шеидхәалоу  
еипш, дгыыл ыкамкәа жәџан шыкамло еипш. Руак иадамхаргы  
изцәызыз, скыала амамкәа, амшын иххалаз аҕба даџызахоит.  
«Хахтәаны хәқәтцны хцап хәа иахьыхтабкыз, убри ақалақь  
амцан, ахәыштаара анаауртытлак абас апыргқәа уҕаҕхо, амца  
еиқәахцартә хзыкамлар калап», – Аминат иааигәара дгыланы,  
ахтәара азбахә еиҕа ианцәырылга, банацәалбеит, хамцахә  
мырцәакәа, аиқәырхара ахьхалымшо амџа хәқәыбгалома  
хәа аанаго, илеиҕәозшәа акәын Абзагә ахәыштаараҕы убарт  
ажәәкәа игәанала ишихәоз. Уиадагы, ус кәзшьас иман иара,  
мыкәмабарак, тагәтасрак данақәшәалак, игәала хьантәкәа  
иџнатә ахәыштаараҕы данааилак акәын ихала, игәанала  
рхәара даналагоз, игәнаҳарақәа ихихырц, ауахәамаҕ имата-  
неиуа иеипш.

– *Избан, изоухәаша уаҕ думазами? Акыр шықаса аҕсаса ума-  
ны, абна уахьылаз, ашьха уахьықәыз, азаҕара иашьцылахьоу,  
иухьзеи, ахәыштаара уацәажартә?*

– *Сара сзайцәны скамлац. Бзиарас сгәы иҕоу, ауаа рзы  
истахуп. Мап, азаҕара скәыблаауп. Аҕсаса сыманы абна са-  
нылазгы, џызара сзыруан ашааҕыҕап, аҕсабара зегьы. Уара*

игэатц, ауаатэыфса реицшоуп айлақэагыи шеицшым. Ашьха  
цэхэыра саныкэыз, ашьхақэа арғыажэфара сзыруан. Уанышьх-  
ныло, шэылцха сымазааит, ашьхақэа, хэа зысык ахы нхуйэоит,  
убас кайцоит абна уанылоугыи. Ашэапыцяп рах, ац амцан  
уфэагыланы, уныхэа-ныцханы, шыкэсык ахытэ знык азыс ашьа  
нкаутэоит. Ажэытэан, ахышьцэа дукэа зкыи ацсаса рэаазар,  
шэки уара иумаз хэа абна иартон. Изхысхэаауа, уафцы сааи-  
гэара даныкэмызгыи, ашэапыцяпи ашьхақэеи фызара сзы-  
руан, аха, умбои, шыцылароуп, сара сгэалақэа, сгэаргыарақэа  
ахысхэо саб ихэыштэарафэоуп. Амца уахэацшуа угэалақэа  
анухэо, ухэаақэа наукэыблаушэа убоит, убас игэышьтыхгоуп,  
игэыгэзэаагаха иуфэаццоит апыргэқэа, иуфэахэмаруеит амцабз...

Асқала гэакыа ишцэзыкоу ағба? Сара саб ихэыштэароуп  
сқалас исымоу. Афстэа духыицшызар, нак днаукаыблааны, фыц  
амфа укэнайцоит ухэыштэара.

Ауха дышнышьталоз, дфэагыланы ашта дышныкэлоз ир-  
шеит. Адырфэаены Аминат лыхынхэра дэзыицшын. Адырфэауха,  
еицах, атаацэа анышьтала, иара ихала ахэыштэарафэи дтэан.  
Иауэмызт, дзышьталомызт. Иаб дыицсраны даныкэз, ихыыз  
изымдыруа, хэаа имазамкэа, абастээкыа ацэа ибла ихымло,  
длеифеиуа ашта дыкэын.

«Аминат дахыцаз, ииашатээкыаны, цэара акы еифеылымкаара,  
акы лмыреиера цэушьо. Баша дцеит, пшак налфэарсны даауеит  
шысхэо, иудыруазеи илымцыхыашэара. Лымахэ Тарсхан дни-  
кылап хэа укоу. Азы сеастоит хэа иоухэар, ибзиоуп, ус иаха  
иузеицгэар ихэоит, ахэылак. Уаха шыта даауам. Аусхэартэфынза  
автобус даанагазаргыи, арахь дхаларц амфа дыкэлом».

Аштаатыхэандгылнаараны афэхыфэанахоз, афеимыртаға  
игылан аратцла. Нацхыцк-нацхыцк иакараны абгыкэа ыл-  
нагахьан. Убри ифэхыкны, ашэытақэа анпыккала, итэааны  
икыдын амза. Игэхэааигоз еилкааны имазамкэа, гэыкрак  
игэатца интэлеит Абзагэ. Азныказ, азатэра иацу, уи иартцысуа,  
агэхэаагаралоуп аешинардырыз. Дахыиз, дахэаазаз, аибашь-  
ра акнытэ имахэар игэыдхэаланы дахыыхынхэыз, иаб иашта  
иара ицэтэымны, иазакарэаалак акгыи агэыблра имазамкэа,

акгы итахзамкәа, ихышәтыз аңшырха еиңш, дыкказа дтацәны ихы ибеит. Уи диеиңшын акамчы итаны ачы зтырхыз ачыбгаказа. Ашәлашара хазы колнхараны иаанрыжыырц икәпара, аферма еихабыс даныкәз инапала ииаазаз ашыамака рныхра... Аңсаса рымтакәа, ашыха иахкеицаз, акырцх рылаланы, ирацәаны рынцәара, иаанхаз рытира, иаб иңсра... Арт ашышыкәса-хышыкәсак дзынфәаз-дзынпәаз инарыцлеит, мышкы уажәапхәа, Чагыр аңшахәафы имаз аицәажәара.

Аратла ашыапафы, адгыл иалхәхәоз адашәпа дныкәтәан, акраамта ататын дахон. «Слыкәтны, даеа қытак ахь Каиматхан дсыманы, нхара сцар...» Ихы дахзырччо ажәакәак реиңшоуп урт, иаалырфәаны ихы иташәаз, ажәакәа шихәаз...

Абзагә ихәыцкәа ацәа хаара иалан. Дышъталахьан Ардушынагы.

Иаха-иаха ажәдан агәахы ихалон амза, иаха-иаха илашон, аха шака илашоз, иахагы идухон уи ианыз ашәытакәа.

Дәагылан, ишәта зыда цсыхәа амам акы ацәгычны игозшәа, дхәапш-кәапшуа, ашта дыкәсны, агәашә ахь ифәинеихеит. Дымәашәахуа идыруан, уажәы Қыач Кыча икны дшыкәз Каиматхан. Лара лылоуп иңсы златоу атахмада. Дычмазафхар дызбода? Каиматхан. Лхатца иңсы антазгы ус калтон, аха данпхәысеибаха, иахагы напы идылкылеит. Итаца гәакыак леиңш дибоит иаргы. Уажәгы атахмада ишәны-игәара атаца лаагара иазлырхиоит. Уака дыкамкәа, шыталара ахәычы длыманы дцахьазаргы, уаха дааимбар шизымычхауаз идыруан.

Агәашә агәаргәал ааиртәин, ачтакәа мчыжыырц, ашышыхәа иаартны, дынтыцит. Еиҥах дынхәаңшит акәаскәахь. Аңенцыркәа лашьцан. Ианышъталагы ашәкәкәа ирыпхәон ахәыцкәа. Уажәы алампакәа дырцәахьан. Иңхәысгы дналацаны, убарт зеггы раткыс иаха длыцәшәа-цәыпхашәы иңха дналызхәыцит Абзагә. Атыпха наза дылфәзахахьеит лара. Бхы пату шакәыбцалаша, иахьбаҥам аңсшәатәкәагы шыбымхәаша, аламыс ацкәара еихау акгы шыкам хәа улылабжәо, арахь уара ухаҥа, атх лашьца иналакны, аңхәысеиба лышка аныкәара... Унапала иааибутаз, унацәхасны иааурхәашоит хәа дхәыцуан, ахабла агәарабжәара дыбжәаланы дахьнеиуаз.

«Шака шықаса туаз, ажәџан аеанааиманаклак инаркны, Кыча иџнатаџы лашарак азәгы имбеижьџеи. Насыџ бзиа анџа иитароуп имата Муса. Арака даангылашам, иџхәйс диманы дџашт ақалакъ ахь, аха ма аџхынра анааилак, џсшьара иџааџа иманы даалап, усгы Ашәлашара знык иналџыз, курортџаоуп дшахәаџшуа».

Алаџатџыагы ирдыруеит аџшәма агәырґара анимоу. Амза дара рзыхәан имрахан, Кыча иашџаџы еибархәмаруан. Лак дгәанатан, аху-хухәа ишуа, агәашә инкылџеит. Абзагә шиакәыз џкыа ианеилнарға, иахьџашьаз џхашьо, инаидгьежылеит.

Акәаскыа абартџаџы џыџыа ахәсақәа илаџш нарықәшәеит. Руазәк Каиматхан лакәын, егыгы гәыла џхәысын. Марџа лыхьзын. «Егьоурым, дыказааит уи аџхәысгы. Каиматхан ажәақәак лахәарџа уеизгы исоуп», – избеит Абзагә.

Иарбан ажәақәаз илеихәоз џкыа дырзымхәыџџызт. Ибзианы идыруан игәџыха зегы ихәарџ шитахыз. Илеихәап уаха атәахра шилымшо, иналаршә-џаларшәны ажәақәак еибырхәало, алаџшхаа еимырдало иара ишизымхо, аџенџыр ахышә дкылџшны, ажәџан агәиатџара ахыбо шизымхо еиџш абаандаџы. Амџаду аґны дгыланы, Кыча ибарџахь дшыџшуаз, иааигәалашәеит, уажәааигәа Каиматхани иареи еибырхәаз.

– Ашьха аџара уаґәыџма, мшәан, зынза? Амхабыџа џшзақәа, аґәыдыршьшыґақәа, ашәыршақәа хзаазгода? – лхәеит дџышәырччо Каиматхан, знапы лкыз лыџкәын хәыџгы дналатџаны.

Ахәыџы ашәырша азбахә аниаха, Абзагә ииџақәахьаз игәалашәан, хәмарға ссирк идыркызшәа, даагәырґеит.

– Бара иџтахума, аџхынра зегы сықәџны, ашьхака сџалар? – ихәеит иара.

– Сара бзиа избоит, аџни агәареи раамышьџахьгы, даџеа уск, ус дук инапы аналаку ахатџа, – лхәеит лара, даараза дазхәыџны. – Ирхәоит, ахџәарагы иакәукит хәа, ус акәу?

– Аминаџ лоума ибазхәаз?

– Хатџеи џхәыси аџгәа рыбжьахәара – гәнахароуп. Цәгәахәароушәа иґамлозар, ааи, лара гәыла џхәыск илалхәон. Ама-

ла узыкәшәәкәаз рышьтахь ахтәара – сатәхеит хәа, унапы уәаханы, абналароуп иаанаго.

Ажәак мхәакәа, Каиматхан дылҭәпшуан Абзагә.

Абри реицәажәара шигәалашәоз, усқангы, уи ашьтахьгы акырынтә дырзымхәыцыцшәа, еиҭах ишәо-изо Каиматхан лажәакәа дрызхәыцуа, ихы ихаштшәа, Кыҭа игәашә аартны дталарц иҭынеихоны, цәажәабжькәак иаҳаит. Рыбжькәа хачаланы, еизымзырџо ицәажәон хәцәакәак, урт рыбжьы иналыџуан пхәыскгы лыбжьы. Ахацәа рыбжьы иатцазыр хәа дшәосшә акәын уи дышцәажәоз. Аминат лыбжьы идырит Абзагә. Дгәааны даатгылеит. «Илцәажәашьоузеи! Аџы ыжәны дыкоума? Изустәада дызцу ахацәа?»

Иааидгылаанза изымдырзеит Тарсхани Патыхә-иҭа Марытхәеи. Урт игәгәаны ркыаф тан. Лцәажәашьала, атәыцакәак ыжәны дшыҭаз џашьомызт Аминатгы. Агәаара ацынхәрас, ахаан аџы лжәны иимбацыз ипхәыс, лцәажәашьакәа аниба, аччара дакит Абзагә.

– Кыҭа имаҭа пхәыс дааигеит, ачара иеазыҭаитдоит, – ихәеит Абзагә, хырқыараны, апсшәагы цкыа иреихәаанза. Уи диеипшын, аҭенцъыр ахышә дкылпшны, ажәџан агәиатцәара дшахәапшуаз, иаалырҭаны агьеџхәа ахышә зцәадыркыз ауаџы.

Аминат дахынапшыз, лылапш налыкәшәеит Кыҭа ибарцаҭ игылаз Каиматхан.

## 16

Иниаситмышкәак. Хәҭеи пхәыси ахьшәашәара ирыбжьалаз, уаҳа икәандахомызт. Ахтәареи ахымтәареи макъанагы дшеимаркуазгы, пара пытк ааизганы, иуалкәа злеишәашаз акара Марытхәа Патыхә-иҭа имхра дакәшахәтхеит Абзагә. Дакәшахәтханы акәым, Марытхәа иаанижыт. Иара акгы имхәеит. «ҭагаланынза ишәымаз, ҭагалан ма сҭарақәа шәыргьежып, мап анакәха, ахтәара шәызбуаны шәкалозар, иҭеггы хәилазап», – ихәеит уи. Дара уажәазы шака иаргәакуаз анырхәа, уамакгы апхьазара иеадмырхалакәа,



еидгәала иңыба иаагиган, астал иныкәыжыны дцеит. Абри шыацхәак хәәиришәуеит, баша амала аңара нижыуамызт ихәеит Абзагә, аха Аминат илымуит. Абзагәгы уамак иеадим-цалеит, агәра ганы дыкан, тагаланынза псевгарак иоуеит, аңарақәа иргәежыуеит хәа. Иаб ихәышәара, иаб иашәа акажәра илымшон акәымкәа, ахцәара дахыкәшәхәтымхо, дахылак-оакуа дәеакы иахараны, Ашәлашара далзмышыуа дәеакы ицаны илыпхәзеит, агәрагы лгеит Аминат. Аиҳарак агәра лгеит, иара агәашәағы дгыланы, дыпшыны Каиматхан абартәф дшытагылаз анылба инаркны. Убри зынзак лшыара дыкәнакәон. Иахынзалылшоз иазыкәлцон рыхшара, раби лареи иааимацәгыахар лара илыдгыларц.

Хәылпазык, иааилашәшәуаны, Кәнач, Тәмел, Катмас ухәа, аиҳабацәа рапхәа игыланы, агәылацәа цытшык рееибарк инеит Абзагә ишны.

Дасу икарташа, ирхәаша, заа аицәажәара ртахымызт. Ашәлашараа уажәы ирымбеит еиҳабы-еитцбыла еибарпшыны ацәажәара. Арскашык еицны ашәа ианаатала, ицәа наихыб-заан, ицәымыгхейт Абзагә. Икәлцара лзымдыруа, даагәежы-хынхәит Аминатгы. Ардушына затәык лоуп дгәырғәтцәа икәлаз. Уи гәварас илыман убас инеираны ишыкәз. Ларгылыбз алан.

Абас рееибаркны иааихыан шыкәсык уажәапхәа. Ускан рапхәа дгылан Кыча. Уажәы дмаазеит атахмада. Ашыха иахыкеицаз аңсаса рацәаны ицәтахеит, абахтеи ауали деимаркуа дхынхәит хәа анраха, инеит инаидтааларц. Ускан ашәа ишааталатәкәыз, рнеира зызхәаз идырит. Дара ажәак рхәаанза: «Шәхы ауадафәра изалашәтәзеи, Абзагә дшәыкәыхшоуп, хәи-уанкәак нцәазар, митә кәмлеит, ауааңсыра хәибгазааит, ауал хәкәыртар, хара хәаааиртә хәкоуп», – ихәеит.

«Изыхәоузеи, анацәалбеит, уажәы рааира?»

– Уа хәылбзиакәа! – ихәеит ихылца ааихыхны Катмас. Иңсы аавигеит Абзагә, аңсшәа рхәазар, рааира бзиарак иазхәоуп.

Еицәажәо ашәағы иаагылт. Иааилашәшәуан.

– Ашныкәа иааугарауазеи, адәахы иргыланы узрыхәапшуа?! Бзиала шәабеит, шәхаткы сцеит, – лхәеит Аминат. Лхатцеи ла-

реи ахышәашәара ирыбжьалаз, егъа илтәахырц дафызаргъы, илныпшуан, азы атда зеипшроу аңшшәы ала ишудыруа еипш.

Абартцаф дахъаадәылтыз, фымт дгылан Ардушьна. Лашъа изыхәан ашәы илшәыз лықара иацнатон, аиқәара лғанартәон. Азнык азыхәан агәылацәа данынарылапш, иаалызцәыртцыз агәыргъара налыхъа ицеит, иззааиз акгъы алымтцазар акәхап хәа даназхәыц. Аңсшәа анлархәа:

– Сыкоуп нан, сшықамзаара икоузеи. Сызшәыргахуазеи, сара аңсцәеирымга, – лхәеит лыбжыи каханы. Убарт ажәакәа рыла идлырдырит, дара ззааиз аус шылдыруа, насгъы лара лзыхәан убри аус шақа атцанакуа. Лашъа Гәадала иңсра атқыс илзеицәаханы дыһнан. «Кыча иоуп иаазыштыз, ибзианы икастеит иахыиасхәаз. Ихаҭа дзымаазаргъы, иажәа арт ирхәозар акәхап», – лхәеит лгәанала, Кыча диатабуа. Уаанза уи иахъ илымаз агәала – риешъарак иңа Зыкәыр иқәцара дахъацхраазгъы, нақ иналхалырштит. «Зыкәыр икаитцаз амахагъара дагагәышьеит. Кыча, ихароузеи!»

Аһнықа иныһналан, ахәышҭаара акәша-мыкәша, еиҳабы-еитцбыла еибарцшны, ианынатәакәа, аңшәма пхәыс ахыжә-лагақәа аваргыланы, ауатка раңхъа инықәлыргылеит. Исфом, изжәуам хәа аанаго, асқам ашыҭахъа днахан, иеақәыҭханы, ус җааитит Қатмас:

– Бчеицъыка пату ақәзааит, Аминат, аха ҳара ҳаззааиз аус ҳаламцәажәакәа, ачеицъыка агъама хбом.

– Атәыцақәак аанышәкыл, нас аусгъы ҳалацәажәап, – ихәеит Абзагә, макъана изакә усыз шизымдыруазгъы.

Аматурҭа акәакъаф дахынатәаз, зны дқапшхо, нас дцәышхо дтәан Тарас. Дацпыхәаны ирыцқыазар акәхарын, исолдат блуз иакәгылаз ахәынтәрақәа иуҗапхо ицырцыруан.

Уи арпыс арра данцоз дытәрышкәаза дықан Есма. Аа, уажәы дзақарахахъоу! «Мақарас сыбгар», – ихәахит ибжыи ныҭакны, ашҭафы аңсшәа анеибырхәоз. «Ушҭазымгои, амала ухәдаф ахәынтәрақәа җуртлар қамлазои, мшәан, арра уаноурыштыгъы?» – лхәеит, убас дцәытҭаччеит, раңхъақа игы-ланы, унеи-снеи хәа аматурҭа аһналара иафыз аиҳабацәа аахъаңшит. Есма дыпхашъан, акәасқыхъ дыһны дцеит.

– Ҳаззааниз аус уиакара анахыкәша-аахыкәшара зтаху усым, Абзагә, – иажәа инацитцеит Катмас. – Ибырхьархьаруа ачуан бакаьтишь, Аминат. Ачеицъыка бзиа шшәымоу уажәы ихамбеит. Баргы ибахауазар хтахуп иаххәарц хаззааниз. – Иажәа зырпшзаша ажәакәак заа ихәакәан, ацшәмацәагы мацк иазыкаитдан, нас ихәеит иаахтны: – Шәыхтәоит хәа хәаит. Иабанзаиашоу?

– Сара сыхтәарада хьаа шәмоуааит! Убри азыхәан шәаа-зар, ихьаам, ацәыцакәак хшәыркы, – ихәеит Абзагә.

– Хзиас Чагыр хынхәны ашьака ицараха, Абзагә дыхтәаны, агафака дцом схәеит сара иансаха, – ихәеит Тамел, зны, итдегы ианкәыпшкәаз, шыцра баацсыла дахытдашыыцыз, уажәгы игәы иаланы.

Катмас инацитцеит:

– Узыцсоу хурдырырц иакәуказыаап, дад, Абзагә. Ихтәо изыхәангы ирхәоит абри ажәа, здунеи зыцсахуа рзыхәан мацара акәым.

– Дыхтәаны ишәылцыз, шәара шәзыхәан ицсыз дызлаиен-гъузеи?! – инацишьит, ччапшышәа акы неифыкәтцаны Абзагә.

– Уи, дад, ухтәарц ианакәук, уахь уахьцогы цюуку урыкә-гәыгуазар акәхап, – ихәеит Катмас. – Убасоуп, ааи, убасоуп дшыкоу ауафгы. Агба азыхәан еипш ишыкоу асқала, ауафы изыхәан дыкоуп ауафы. Абрака узлытцуа ратцкыс иузгәакьаны, изуствәада ухы здукило? Зымгәада хәыцырта змазам, Паты-хәажә ица Марытхәа иоума уаб ихәыштәара зүто? Игәахы ашәы акәыршаны дтәоуп Кыча, убас ицәымыгхейт, ухтәоит хәа аниаха. Уагоу игәылара қыаптажәаит.

– Изқьаптахозеи, цюуку ахымлои, – лхәеит Аминат.

– Быпату схы икәуп, дад, аха икәаптахар иаха еигъуп, имышгартахар атцкыс, – иажәакәа рфәцаны фәатит Катмас. Иара иакәын ацхьагыла, зеггы рфәхәы иара ихәар акәын.

– Ипцхәыс, ихәыцкәа, ажәакала ишынтаацәоу ацхын рыцсы ршьалап. Избан, мышгартас итахуп хәа изышәыпхьазозеи? – инамалкит Аминат.

– Ииашоуп, ацхын рыцсы ршьалашт. Аха абжьаапны? Ишдакоу Хазарат инхара? Мышгартас имоуп имаца. Сып-

сшыарта, сдача ихэахуеит. Ахаасцэа иманы даауеит, мышкы, ымыш шэахэароуп, ыжэроуп, нас ашэқэа наркны, днытахаэаша дцоит. Исымчузеи акэымзар, зынзаск ирымхзар акэын, адачақэа рыхызцаны, мышгартас цыоукы ирымоу аонқэа, – ихэеит Катмас. Абас иажэақэа цхафыруа димбацыт уи ауаф Абзагэ. Кыча даангыланы, аихабыра иара иахыоуз иеацсеитэырц дафызар акэхарын, иажэақэа еишэтаргыланы акэын ишааишэтуаз.

– Уи афыза сара сахаанымхароуп. Сашыа иацхыа сымцсуаз, акыр сықэызтгы, – лхэеит Ардушына, лтаца егыа лахатыр лбарц, лгэы цэылымкыарц лтахызаргы, иаалзымчхауа дынхықэгылахыан.

– Ацсаса иуцэтахаз, ажэлар иахтэын, ажэлар хзыхэан еикэурхар шутахыз, амашэыр уакэшэеит. Ауал иузынхаз, ахабла адгылоит. Ихала даиааиуеит, анапеилацса зтаху дреиуам хгэахэт. Абри шэаххэарц хааишэтит Кыча, – иажэа даалгеит Катмас. Абзагэи Аминати еимданы дрыхэацшуан.

– Иара, акы, игэқэа еееимшэа дыкоуп, ыбагы, ачара азыхэан атынхацэа изаауа иалагахэеит, – ихэеит Тамел, Кыча изыхэан.

Акэасқыахытэ дылбааны дааин, ибыдгылатэхозар, бара иахыбхэо сшыкоу бдыруз лхэозшэа, днеины, лан дналыдгылеит Есма. Лыхцэы ацыхэа лнацэа иахаргыжеыауа илырхэуан. Длымбазозшэа шыкалтцозгы, уажэы-уажэы дынцэытыцшшэа, Тарас днаихэацшуан. Бзиа дылбозу, баша дылгэацхозу еилкааны илымамызт, аха лара лгэы иахэон, уи арцыс, Ашэлалашара иналукаашаз, дахыгэацхоз.

Напеилацса картазаргы, ирымихуамызт Абзагэ, аха уажэы дахыхэит Марытхэа ацарақэа имхны иуалқэа ахышэаз. «Сылзымхэыцыр акэын Аминат. Баша ацарақэа нижыуамызт уи ацаршеи».

– Арахэ ранцара, ахычара, ажэытэан акэын ианыказ, патугы анакэыз. Уи аамта цахэеит. Ауаа абнаршэыра илцуеит, – ихэеит аихабацэа рышэтахыка итэаз Абзагэ ицкэын Саид. Апыргы днакэгылазшэа, ицкэын иажэақэа илсит Абзагэ. Урт ажэақэа иан лкнытэ ишиахаз ыашыомызт. Чагыр ацшахэафы

реицәажәара ашьтахь, игәы рыцәкаханы дшыказ ихабла уаа, уажәы абас еицш иҕоу ажәа рыманы ианизаа, игәы пхаррак ықәланы, асасцәагы ишратәоу еицш днареигәыргәаны, драцәажәақарц игәы иштәз, ицқәын иҕнйтә иаҳаз ажәақәа ишьара днықәырҕеит. Адунеихаан димбацшәа, дабаанагеи ари ихәарызшәа акәын дышихәапшуаз. «Шәанаңалбеит, изакәызеи исаҳауа?! Сара, иаб, ацәажәаха симтеит, насгыи еихабацәақәак ажәа рымакны дышпацәажәеи. Ухьчала, Абзагә. Абна улаз. Аа, иааҳәны ишуғагылаз утаацәа. «ьаҳаным ртыпхеит араҳә, иахьнырхыз иаҳагыи еиғьуп!»

– Дад дукәыхшоуп, – ҕаатит Саид иахь, агәара атцатаны, ауаф бырг Катмас, – хуаалашьцақәоуп, абнаршәыра халахеит угәахәуазар, иупырхагада, уца! Уабацәа рҕынңь қьап-тажәумтәын. Иаххылапшхәугыи ууанаиҕьуам.

– Иаххылапшхәу акәым, цәҕа дхәхәахьеит, – лхәеит Есма лыбжыи нытцакны. Абзагә иаҳаит. Иблақәа рыцәгыаны дналыхәапшит. Тарас игәы иахәеит уи илхәаз. Ихәдаф ахәын-цәра цырцырқәа аапиртлан, еиҕа инеибаиркит. Есма иаал-хәалак, зегыи ирхәо атқыс иҕәышу ажәақәаны иаҳауан уи.

– Амҳаңьырра ицаз реицш, Ацсны халцуама? Хәхьцогыи хәбацәа ирыдгьылми, – ихәеит Саид, иахәыи инацәкьарақәа алшьны ипхәахәуа.

– Убжыи умырган, амбжәах! Удәылцны уца абыржәытцә-ҕьа! – аҕьеф аатиргеит Абзагә. Ихы ихаштит, ихаштит асасцәа шыртоу.

Иахәбацәа рапхьа дмиаскәа, атзамц иеадкыло, ашә ахь иҕьынеихеит Саид.

– Уиҕәатцишь, Абзагә. Уаангылишь, дад, Саид, ажәақәак уасхәоит, – ихәеит Катмас.

Сцару сымцару хәа аанаго, иаб иахь даанапшит Саид. Абзагә даарыцхәишьеит ицқәын. Убри аамтазы даҕазнык идырит, ихшара иааигәара ианыкамла, еҕа гәтыха изыназаргьыи, насып иманы, игәы гәыргьо адәы дышзықәымло.

– Уара ишудыруа, апсуаа ргәапхарала мхәңьырра ицеит хәоума, дад? – Саид дкылкааны дихәапшуа ҕааитит Катмас.

– Акамбашьқәа татәоит, убриакара идууп аҕабқәа, азыз нарылаукшар, ахш аарышьтуеит атлақәа, ңьанат дгьылуп

Тыркәтәыла хәа анырхәа, икәтны ицеит. Убасоуп хәра ишах-дырцо ашкол афы, – ихәеит Саид.

– Ххы хәхыччоит ауп уи иаанаго, дад, ххы хәхыччоит. Амца кьоуқбад ажәтцаны, икәзамшәа икәрыццышәааз ақы-тақәа, икәбақтажәыртәыз хәхтынтәарта Акәа, рыжра иахьымзо интәаз ухәа, зеггы хәрхыччоит хәоуп ус ахәара иаанаго. Рыгәлымха дагәоуп, дад, урцаџцәа, убас сызрахәа. Шәара шәыхтәаны, амшын нырцәка шәцоит хәа акәым иаххәо. Ҡыцба айгәылацәа рышьтәа шышьа еипшым рхәоит ажәйтә-уаа. Иашоуп, шәани шәаби макъана ичкәынцәоуп, рхы иа-хәашт, аха гәәкрас икалазеи? Амџа ееемзар, мышкызны икартап, уалк шәыкәшәазар, напеилацса кәтцаны иахшәап, Ашәлашара иаџызам афымца ахьнаргаз ақытақәа. цәшәда ишхәартам еипш атцла, дгьылда цсыхәа имам, дад, анхаџы, – Саид иатцкыс, уи иани иаби ракәын изеихәоз Кәтмас. Иажәа уамак апхылнамдозшәа ибазар акәхарын, дгәамтцуа, ихылца ркәыцны, ишьамхы икәикшон.

– Еилызкаауа зәыр хәкәзар, атоурых далаланы, еиџкааны, ажәа кәыга хәихәеит, ухатцкы сцеит, Кәтмас, – лхәеит даа-кәыпсычхан Ардушьна.

Аминат лхы иакәылтцеит уи илхәаз. «Сара цьарггы сцом, сахьыз аштафы сыпсуеит лымхәеи, иахаггы еиғуп, хәурақәа тахгалар, илфаша лызныжны, хәра хцап. Шака ибзианы исызбазеи, апсахра ахьзташәа, ацарақәа ахьимысхыз Миха-ил Петрович. Ацарақәа иташьас ихәмоузеи, иабаахго», – лгәы даатацәажәеит, нас ус ҟаалтит:

– Хәра иахзеиғу хәа ажәа иухәаз хәхәит, Кәтмас, ухатцкы сцеит. Дук хзеилымкаауазарггы, уиакаратцәкыа шцәхзеи-лымкаауеи. Сабик иихәаз, шәхы иакәшәымтцан. Хәра хәхтәара аус збаны халгахьеит, шәыххь згеит.

– Сашы инхара бара ибыргылазар, бара ибтип, – лхәеит иаахжәаны Ардушьна. Адунеи икәу иреицәалшьо, лара из-леилылкаауаз ала, днасыпданы адәы дықәзырхаз Хыцә Кьын-тышәтцәкыагы абас ирымчны, абаскак агәаг атццаны дима-цәажәацызт.

Аминат даапышәырчцеит. Башыа иоума, башыа ипа иоума, икәзтазаалак, ханхара хәа бызџу цыны, ахәыбжа ытцхны хал-

гахъеит, бара атакәажә хшыџцажә, ибыздыруам акәымзар хәа аанагон уи лыччапшь.

«Апшәмара зеггы сыпхәыс иаанкыланы далгахъеит. Ил-хәо иахымџо илыдылкылеит ахәыцқәаггы. Таацәаггы нхараггы зеггы сцәызуеит убама. Руак ма иансзеикәмырха, нас адәы ақәзаара уадаџхоит. Цқьа дысзымдырзозаарын, абаскак шықәса сыздынхалоз сыпхәыс, исзымдырзозаарын схәыцқәа», – хәа игәы дтахәыцуан Абзагә.

– Хара хзацәажәарц хәаиз аџнаҭа апшәма иакәын, аха... – иажәа намыгзакәа, иеааникылеит Тәмел. Игәыла бзиа, иџыза Абзагә днаидгылан, иҭаацәа драгъуа, ажәақәак ихәарц избеит уи азынх азыхәан, нас, данеипххәыцаа, сҭаацәа рыбжьара иара далагама хәа игәы иалсыр калоит Абзагә ихәан, иеааникылеит.

– Аџнаҭа апшәма абнака, абахча аҭыхәан анышә дамоуп, Тәмел, уххь згеит. Сара даеа усқәак сышрышьҭаз, сыџныцқа схыбгалахьазаап, уажәоуп ианызба. Саб данҭсы нахысггы, сара сшьақәкьахьан. Ажәлар рус сашьҭахын, сара схатәы сзымызбазо. – Инапы ааикьан, дызнышәарц ииҭахымыз акы дшанышәоз, мамзарггы уажәшьҭа уаха агәхьаа шикым убартә, деикәышьшыы даатәеит Абзагә. Ипхәыс, ихәыцқәа, дарбанзаалак азәггы ажәа рымаикуамызт. Уи уажәы диеипшын, иахьцо сагалааит, сахьзыхнаго збап хәа, инапқәа ааужьны, азиас зеазҭаз ауаџы. Убри азиас акны, хықәк ахь дырырц иҭаххозар хәа, лцәаара днахьыпшуан, ларггы цқьа деилкааны дшизымдыруазггы, зыблақәа алахьеикәра рху Каиматхан. – Ус сылахь ианызар акәхарын, икало аабап, – ихәеит.

Уаха, иажәа ахы ахьдырхаша еилыркартә, акгы имхәеит.

– Уџнаҭа уагымхааит, апшәма уара уоуп. Насггы, уеизггы-уеизггы уиакара ицәапҭеыгам уи. Апшәмара лкызааит, илҭахызар апшәмапхәысггы, ишакәхалак ахҭцәара хәа изқәышәкыз, иеиу усым, хәхьшәыхәо ыкамзар, шәхы хәшәырхәа хәа шәахҭцәарц хәаит, егырахь, шәара ишәусуп, – ихәеит, уаха хәатәы шимам убартә Кәҭмас. Иажәақәа маҭкгы агәаара рыҭдан. Иара игәанала, даараза иус гәгәан, иус дуун иихәозггы, икаитцозггы. «Ихароузеи, иазхәоз азәггы

хҕамлазар. Уажәакәмыт уи анхәатәыз, уажәакәмыт усеипш ианаатәыз, агәыла бзиа ианидгылатәыз».

– Атаацәа ацәгә рыбжьашәхәарц шәәфызар, уамак ицшзам аус шәәзышәкит, – лхәеит зеггы еицырзеипшны Аминат.

– Азы иаго хәхәабжы иахауам рхәоит, шәхы иакәшәымтан, пхәыс газак илхәаз, шәыхх згеит, – ихәеит Абзагә, ицхәыс, лажәакәа хьаршшо. Аиҳабацәа ишрахауаз Аминат лыбжыара дзалагомыт акәымзар, иаалничхәхыоу зеггы абыржәы имхәар амуа, еизаны иаины ицсы инытгагылеит. Дтәан ичхауа. «Уск кәутдарц азыхәан, дачаагы уцәмызыр ауам рхәоит, аха иамузеитеи! Исцәызуа мыцхәы ирацәахейтеи!» – ихәеит игәанала. Ишәо-изо дазхәыцуан, убартқәа зеггы хнырхәышьас ирицара, ауаста бзиа инапала иргылаз абааш бгар, игхаз еилкааны, ҕыц ашьақәырылара дшазхәыцуа еипш.

– Хара акгы хгәы иалсзом, дад. Ажәйтәуаа ихәаны иалгахейт, – дөагылеит ацаразы Катмас. Цқәа иаазырхәыцны, чыдала Аминат илахартә: – Ашьа ицаша ада иалагылом рхәеит.

Ифызцәагы ҕеибаргылеит.

– Шәара акгы шәывызбом, Катмас, ухх згеит, – ихәеит Абзагә, издыруада дара ирыгхаз еилкааны азәыр иламыс даргәакуа далагозар, ихы злаирқыиаша хәа заа дацықланы. – Шәымцан, ҕырцанқәак аанышәымкылақәа.

– Хаззааз анахыкәмтца, акрыфара хәазшәа, афырцан шцанахкыло, – ихәеит Кәнач.

Сара исуалу атх лашыцараҕы шәара шәеибарбароуп, изакә блақәоу еихәашәырцшуа, уи шәара ишәусуп ахәозшәа, Абзагә иашта иамариашаны, ахаҕы гьамгьамуа икыдын амза.

Агәашә итытын иахьяанаскыаз, иаатгылеит аигәылацәа. Рыгагақәа еикәатцәа-еикәатцәаза, ишәытаха ршьапаны ишьтан. Ихы ркәны, аура закароу ишәозшәа, игага дахәацшуан Катмас. Илабашья ацса царыра уажәы-уажә адгьыл иалаикшон. Усоуп дшыкоу анхаҕы, игәырғара, игәаара, ихы-игәы ахшәара, зеггы, ма адгьыл иацыишьоит, мамзарггы адгьыл иахтныкыоит.

– Иамуит, икыиамхейт абри адгьыл хара хзыхәан, – ихәеит ибжы аармацны. Изаҳаз азәгы ақәғимтзеит. Дызхаанызгы, амхацыырраахыс иара дызхаанымызгы игәалашәон,



иқәығәғәртә дзызхәыцуаз рацәан. Ихы пхайишьон, имчымхара дызгәаауан.

– Хәхьцоз анласхәа, уажәшьта ишәхәо ацсажәоуп лхәеит санду, – ихәеит, аухантәарак ажәак ифьцмыршәо ирзызырәуаз Тәмел.

– Ишпалхәеи, уара? – иааңьейшьеит Кәтмас. Миха даеа знык ихәеит ианду лажәақәа.

– Иашоуп, дад, уанду Қата илхәаз, – ихәеит Кәнач. – Амла иагаз ауафы ицсхәы руан, ихәеит, ацәқәа шыны, калатхыла абыста еиқәыжьюа. Убри ацсхәы зуз хайызахеит хара. Уаха хаан, халамыс харқыеит, уаха акгы.

– Шәца, дадраа, шәыфныкәақәа рахь. Кәыдк ацара хнахәап, абадақь хаслап ахәыштаара хәеҳәатәаны, – днарыдцит Кәтмас.

Амза рхалашон.

Ажәәан иацагылан икәаш-кәашза, рмакфәхәара нахыс рхыцәқәанза итаҳәхәаны, асы зқәыз ашьха ҳаракқәа. «Абзиаразы!», «Утх аабзиахааит!» – хәа ацсшәақәа еибымхәакәа, ашьшьыхәа инеипырцын, дасу рыфныкәақәа рахь ицеит.

Итцегы аееибнаҗеит, ацсы алалеит аапын. Ашәлашара мрагыларахь ала иаеңынгылаз ааигәа-сигәатәи ашьхақәа, асы рықәзытын, еиқәатцәа-цәышхабиза иааңшуан. Азәы ицсра еазәы изеигьхоит хәа, асыпсақәа рызыттра, арфашқәа рзыхәан ицсхатцагахеит. Урт инарылалон ацыхазқәа, акәарацчақәа. Зегы рееибаркны, иналатәон Чағьыр. Алзынрак ахаҳәқәа унарықәцала-аарықәцало узыруаз азиас уабахәартаз, изиас духа, аңақәа ирыдыеало, еилагьежь-еилахынхәуа инеиуан. Уажәакәын уи ашәлашараа рзыхәан иахагы ианхәартә дууз. Амза-цлақәа, ацсақәа, азын асы ихнажәаз, ма итцәорны иалахақәаз, уажә иштхәа иаанәгон. Ағәы зхырц зтаху, акауар зыршьоз, зегы реихақәа кны инавалон. Иахьырзеицәаз азлагарафы акәын. Абырбалқәа азы рытцачуан. Изымлаго, икәызгаза итәон. Азымлага авгара рықәшәон.

Ааләгала рнаҗоу ирнамҗоу, ииуоу имиуоу шырызымдыруагы, анкәа имхыртәз, ашьтахь тәархыртас ирымаз ашәлашараа рыдгьыл, Чағьыр аңшахәафы амандарина еиҗаҳаны ианал-

га, иаанхаз адгьыл кѳамкѳакѳа, дара рхѳашѳа, жѳык атѳартѳа  
иаѳарамаз адгьыл ѳатѳакѳа, иасны ирѳѳаѳѳеит, зыда ѳсыхѳа  
рымам аѳыкѳѳеи лартѳарѳ.

Макыана акэыкэу ҕымтыытыт. Аха урт, анхаҕи амхы  
латдареи цхаражэхэаҕыс ырыбжыоу, раҕхба ҕызтуа шыҕсуа  
рдыру, рыҕсы заны иҕшын, ҕааихак змамыз ардэынакэеи  
акарматцаракэеи ракэын. Урт ргэырҕара ҕсы зхоу зегыи ид-  
дырхауан. Чаҕыр азиас иахыкны, агаҕантэи ибба-ббаза,  
рыхэда ҕкэаш дуҕэа ҕхэа,ажэван иалаланы иаауан азыцэақэа.  
Ианааҕсалак, ырымбар хэа ишэозшэа, реиха ихараку аҕ-  
цлақэа инарықэтэон. Уака икэтэан, аҕстазаара шшоуи, адунеи  
шеибаркуи ишазхэыцуаз ишлазшэа, икэашза, аҕааимбарцаа  
иреипшха. Рызхара ргэи иҕахэыцны ианҕықэпраалак, ҕытрак  
инхагьеж-аахагьежыуан, инрыжыуаз ртыҕ рцэыхьантазар  
акэхарын. Идэықэлон нас, ажэван ырҕшзо, аҕта шкэакэа  
ҕытха иаҕызаха.

Ажәйтәза уи апыршыа даташыыцаап ауафы. Апшзара дыхнахзаап. Ахәда тхәаара, ахәда тҕәашәаара дигәаланаршәеит бзиа иибоз апхәызба. Ныхаҕаарак иафызаетәит, уафҕыс да-ламкыысырц, анасып-псаатә хәа ахытитейт. Уашта инахыпраан ицар, убри ашыкәсан шәацхәаә дталом. Ашәарыцаә ифаи-хыкны ипрыр, инаршә хиоит, зцәазтәым апхәыс дахыыкоу аәнаҕа ааигәара атла икәтәар, лыхшароура мариахоит. Сара игәастахьан, азыцәакәа Ашәлашара ифахыпрааны, еицрыхәхәа ашхәа ианца, иаарласны афаанахоит ипсхатцагоу ақәа. Ус акәымкәа, азыцәакәа еишътала, рыбжькәа неикәырго, хашьха харақкәа ааныжыны, агаҕаа ианца, уи амзасы қәа цырак кашәом.

– Издыруада, аҭахмада ихәышҭаара мыцәарц дыҕазар. Шәрыхәапш, шәрыхәапш. Кыча иҭны иҭахыкны азыцәақәа иҭартцо.

– Цеимш длоуа анцәа ихәароуп.

– Уиакарагы айбашыра дабылхьеит Кыца.

Абызхәацәагы инацыртон:

– Шаға зыңға ыңғау рыңғыаза ахшара лоурц далагар уи аҕаца, Сағаней Гәаша длағысыр акәхейт.

– Шәфәк ирыңсоу азәы дылхылтыр әуеит.

Дәәә җәуәкы инаҗыршыуан:

– Ажәгы анынҗәәхәу, аҗәгы аныҗамлац, иабатәи чароу иаңшыгаз.

Атаҳмада ибзианы дыздыруаз инарымаркуан:

– Игәрәң аҗны ө-чара заңәк роуп дызхаану. Акы, иха-  
та пхәыс данааигаз. Ианбыкәу уи? Ахәынҗар ихаан. Дабра-  
уолецра дыкан даныхынхәыз. Аәбатәи, уажәтәи аибашь-  
ра ианасакьахәымтаз. пхәыс дизхәаны дтәан иңкәын.  
«Аибашьрахәтә саахынхәыр даазгап, ар еибашьуан, Хәбыңь  
дцәәгәон хәа, азәы иахаргы дысхыччоит, иабатәи пхәысаа-  
гароу», – шихәоз, иңкәын бзиа иибоз аңхәызба дизааганы,  
ачара изуны, амәа дыкәйтцеит. Еиҗхәада хшыәла? Ихнымхәыз  
иңкәынгы дҗыхәтәадамхеит, иара ихәашьа, дыңсыр дызжуа  
амәта диоуит атаҳмадагы. Игәратаҗы дәәә чарак дахаан-  
харц иҗахуп. Дыңцакуеит, ибоит изакә мәәу иаины идгылоу.

Асабша шыҗьнатчы әуаа еизо иалагеит. Агәыла хәсақәа  
иааргоз акәйтқәа, агәәгышықәа, ачашәқәа, аҗаца лзыхәан  
аҳамҗақәа ухәа зегы здырбоз, издызкылоз Җаиматхан ла-  
кәын. Ашыбыҗьышҗахь, аҗаца данаарга, абҗацымкра иаҗаз  
ақәасабқәа ргәахы тзызаартә, ақәкәахәа ихысуа, аҗацаа-  
гарашәа хәауа, аҗақсақхәа аҗмақәа еинкәо, аҗаца дрыҗганы,  
аҗара җырп лықәыңсо аҗаца әуада даныәнадыргыла, ахаршә  
ашәаразы инеиуаз, сара сбыздыргәышьом, аха абри аәнаҗа  
сызлазыкоу Җаиматхан ибалхәап хәа лархәон аҗаца. Шықә-  
са әежәи ааба ирҗагылаз аңхәыс қәыңш, агәыла пхәыс Җаи-  
матхан лакәым, Кыҗа ихаҗагы иңәәашьон арскаәыки иа-  
реи злеизықаз, аха Җаиматхан ахәыхшья бзиа лыңшааит.  
Дыңхәысума, дхәҗоума, ахаршә зшәоз, аҗаца лкасы дааәахон,  
дналҗаңшы:

– Ари, аәнаҗа иалахәзоу, агәҗаңкәа игылоу, иааигәазоу  
тыңхоуп. Дыбдыруаз, – лхәон.

Дамыртынчуа, игәыргәара зырхәашьуаз гәыҗхак иман  
Кыҗа. Ашыбыҗьы, агәыла хәсақәа анааиза, аҗаца дааргаанза,  
акәйтқәа ахьыржәуаз, амгәақәа ахьырчаңоз арасатраҗы дне-  
ин, аҗла хәаре аҗаргәа анарҗо еиңш, илабашья иеанҗа даа-  
гылан, ускәк хәаас имам уск еиңш:

– Алиас лахыцәгъа ицхәыс, смәтә Муса иан, уажәы ара дыкәзтгъы, даашәмыцхраауаз, – ихәеит. Еиҭа ирҕыцит мышкәак уажәаҭхьа Чагыр аҭшахәаҕы дызлацәажәоз. – Лыцкәын изыхәангъы гәыргъара духон. Иаб дыкагәышьям, иангъы даналахәымха, ичара закә чароузеи?!

– Уара уакәшахәтзар, даду, илзахацхар, даауеит Муса иан, – лхәеит Каимәтхан.

– Даабгарауазеи,сбыкәыхшоуп,Гәырт Зыкәыргъы,дзаабымгозеи? – Каимәтхан лымацара илалхәозшәа, уи лхы лыкәкны ҕаалтит Уарчхан. Амахагъара зымпыткәзы лареи еиуарак рыбжбан. Кыҭа цкәа иахарц, лыбжбы хацаланы инацылтцеит, – «ьоукы рзыхәан иканы аҭсуа ламыс, даҕа цьоукы рзыхәан икәмкәа, ус иауам. Иашоуп, Муса иан лхатцацареи Зыкәыр ихызи еипшым, аха, шәыпату схы икәуп, лхатца иеишәамаҭәа шыкәаз, аибашьра еилгаанза, даҕа хатцәк икәаиарагъы, сара иахынзәздыруа, аҭсуа ламыс аҭрацалароуп иаанаго.

– Аибашьрагъы ыкәм, аишәамаҭәагъы кҕылххьеит, аха лысаби дылгәытдаршә, ихәышҭаара мыцәандаз хәа лхатца иҕны дахуп, аа, абри иббо, лыххь згааит, Каимәтхан, – лхәеит, ухәансхәан иаламыз, Уардахан зыхьзыз гәыла цхәыск.

– Даараза иаҭсыуа ламысуп Каимәтхан икәлцо, – лхәеит, лхәашья ашхәм алжжуа, Аминәт. Акәыткәа зныз асаара азы аныршаны инкалтәеит.

Днеилыбзаа дцеит Каимәтхан. Днарыдкәан дцарц лҭаххеит. Илмахәзозшәа кәцаны, лхы лыкәажь, акәыткәа рызәзәара даҕын.

– Лхатца ихәышҭаара мыцәарц акәу хатца дзымцо, мамзаргъы даҕа мазак лытцоу хзымдыруа хәкәм. Хлашәым, хдагәам, – лажәа шхәмкәа аахлыркәшеит Аминәт.

Лгәатца нҭыхьшәашәаан, лылабжышкәа ҕахәкәәлеит Каимәтхан. Убри аамҭазы, гәыла хатцәк дааин, Кыҭа днаиазцааит, уаха ытәы хшыуама, ишыны еиҕахххьоу азхару хәа. Уи иихәаз иахауа дыкәмызт Кыҭа. Игәы иалсит Каимәтхан лзыхәан Аминәт илхәаз. Азәыр иамалкуазар хәа даазырҕит. Ахәсақәа азәгъы ҕырымтзеит. «Ашьжымтәан ишьацәхныслаз, шыбжьяанза дшьацәхныслон хәа, зегь рыла ухыбгалаза-

ан», – ихәеит Кыча игәанала, Абзагә изыхәан. Иңьюшьяша, уи дхымбгаларц азыхәан ихатә илшозгыь ахьыҕаимтдз, ихы иаҕднимхәазеит. Ихатәы гәаара аңжәара агеит уажәык. Ус ҕааитит:

– Ҳаи, анаасын, шақа ибзианы ирхәэзеи ажәйтә уаа: «Зпа дымґсыц, уґа диумыртәуан», – рхәеит. Анцәа ишәзааимґаант, дадраа, азатґәра. Уи ахьантара сара маґк аґара иґысшәахьеит. Ашәлашараа хнапы дықәыргыланы дахбалар хәхәтоуп Ҡаи- маґхан. Хәышґаарак еиқәханы иґоуп абри апхәыс илыб- зоураны. Уи лзыхәан иакәым зхәаз, сара сыґнаґа ацәа ґиґеызшәа исыґхәзоит! – Иеыґеитихит, еидара хьанґак ґы- шыґихызшәа. Уаанзә ихы рґәны, иеыртшқаны дышцәажәоз, уажәы дцәажәеит, аҳабла рхәда, акыр шықәса раахыс зажәа акыр апхылнадо аґахмада ґәыґа. – Ҡаимаґхан, дад, араґа бахьрыцхрауауаґы бзиоуп, аха аґаца луадахь бнеи, иґґегыы бнахәапш-аахәапшқәа, уажәшґа лассы дааргозар акәхап.

Шыбыж агәахы ахалара иафыз амра днахәапшит. Илаба-  
шья итцарсуа, аштықәа зшыуаз, абыста ықәзыргылоз днары-  
лабжыарц, иааниуа асасцәагы дырпылаларц дцеит Кыча.

Изхибарҫазеишь хәа инеизтаа-ааизтаауан ачараҫы Аминати Каиматхани еибырхәаз ажәа хьанта заҳалак. «Еибырхәаз» хәа акәын ишырхәоз, Каиматхан ажәак шлаталым-кызгы. Бзиарас Аминат иҫалтаз, аҳәәкәа еҫаҫы лазтааргы, илхәаз зхылхәааз азәгы илалымхәеит.

Аха зегь акакэын, лхылда ыршэны ирылалыжъхъан. Ахэатэы рылтахъан Абзагэи Каиматхани рыгэкэа шеизцахьоу гəшарас изкхъаз, зыбзи зылацши урт рышкə изыртцархъаз. Урт уажэы иааира дук ргəзшэа, ргэы итəччон, рыхкэа неидкылань: «Сара ибасымхэеи, мшэан, Аминат егъа илычхəргы, бзиара рылеибəхрани икəзам», – рхэон.

Ипхэysi Кaимaтxани eибырхэaз, eиxаргылa-eицaргылa иaрa икны инeиaнзa, убри aчaрa aчeнынзa, урт aщыцъa рeиxа зыдa цсыxэa имaмдa хэa дырзымхэыццызт Абзaгэ. Уиaдa-гы, ицъoушъaшa, абaскaк длызхэыцхъaн Кaимaтxан, aхa пхъaкaтэи рыцсзaзaарa, рeизыкaзaшъa хэa дхэыцны, мoас изкэйтaшa акгы збаны ишътымхыцызт.

- Дызбалар сҭахуп. Уаха акгы.
- Уи уазҕыуам. Ачараҕа ауаа реилыхара, иаиуа ицо азэггы дырбом ублаҕаа. Аиашазы, акырггы лычхауеит Аминат.
- Илмычхандаз, иахаггы еиҕын. Иҕалалак, ҕара акы каларын.
- Харггы хаҕхамшыакка, хҕаацааггы хымбгалакка, хшеибгоу хзықайындаз Ашәлашара хәа дхәыцны, ҕымтқәа илычхауеит. Иахәа илхәазггы ламхахәеит.
- Исыздыруам, акгы сыздырам. Уҕшы, абриггы ачхара ма-риоума?!

Абзагәи сарей хшеицаажәоз, еицны атаца луада иаадәы-лтцын, абартца иаакәгылеит Каиматхани ипҕа Есмей. Афыҕа-ггы рыҕымшықәа еикәатцәан, афыҕаггы рыхцәқәа ҕаны ирықәын. Хәыцра хьантарак дҕаналаны дшыпшуаз, ашь-тахька бжьқәак ааиахаит Абзагә.

Хәицаажәара неипҕкьейт.

– Уа, бзиала уаабейт!

– Уабахзаанагеи, уанаҕьалбейт, ауаах?!

– Дабахзаанагеи умбои, Абзагә инхара ааихәоит.

Ғылацакәак наипылан, аҕсшәа наиархәеит, зымза ита-гылоу ахәан еипш, имгәацаа пакь-макьуа, ашҕа иааталаз Марытхәа. Схатаггы салтцарггы, гәыла-ҕсыла ашәлашараа сышреипшыз саанхеит акәымзар, ақалақь уаа среиуазтггы, зымза итагылоу ахәан дадкыланы, насггы «ипакь-макьуа» хәа азысхәомызт уи ауаа имгәацаа. Харт, аҕааа уаа, анаарақәа хшыркыдыз, хашша хаҕразытуа, чмазааык дхаламшәозар, зымгәацаа дуу машәырынггы дхалубаауам. Згәышпы аткыс зымгәацаа апысыз, шарамшак иеипш ауп хашихәапшуа. Ус акәымкәа, ақалақь аҕны иаабақәахьоу амгәацакәа ирыд-кыланы иугозар, насггы иухоумырштыр, уи аус ахьиуа изакә крыфартоу – хәарада, имгәацаа усцәкьа идугәышьамызт, зымза итагылоу ахәанггы иузадкыломызт. Ачараҕа Марытхәа иаара зегь реиха амаргәыргьа иханатейт анымха-хымтәа зыхьзыртцаз Зафас.

Аеы нади аеыа инадгылар ишацхауа еипш, ахымхәа ауаа беиа дауитамшыцхуа, насггы дауазхәыцхуа, Марытхәа

ибеиашыала убеиазар аткыс, Зафас иеипш угарзар, иаха ишеигъу. Еигъу еицѳоу сара, зматцура еипш, зхѳыцрагы дуум сакѳым, хазшаз ихаѳагы изеилыргом.

Дхырхѳа-хырхѳо днеин, ихѳарѳа цѳыш-цѳыхыблаа ихкѳы-цѳаа, Марыѳхѳа даагѳыдикылеит Зафас.

– Дыззымдыруада, дыжѳдыруаз, шѳыххъ згеит, саб иахѳ-шыѳа Марыѳхѳа иоуп, – ихѳеит инапы аумыжъуа.

– Уара уаб иахѳшыѳара аамышѳахъ уаха акгы дала-ѳамзар, асас дахѳѳаѳа дахѳазаап, – ихѳеит Кыѳа. Изахаз ахынзеибарчѳоз: – Абри иоума унхара зутѳ? – Абзагѳ днас-кѳаѳхъаны днаиазѳааит. – Изака нхароузеи уахѳѳо, уаѳы далымѳсаартѳ иѳоума?

– ѳагаланынза исеиразоит Марыѳхѳа иуал исыкѳу. Уи усым. Арт зегъы шѳсымазар, ѳъара ѳсыхѳак сурын, исшѳарын, аха, упату схы иѳѳуп, Кыѳа, ируам ѳѳааѳа. Саргы схѳыцын, сыхѳѳар сзеигѳзар здыруада схѳеит.

– Ус суѳагѳыѳуамызт, Абзагѳхѳеит, – днѳѳагѳгѳеит Кыѳа.

– Апсуа ѳсеиѳѳырхагас имоу абарт ашѳаѳѳа роуп, дад. Анаѳѳоукѳа анрымам, хзиасѳѳа шѳаѳо еипш, ашѳаѳѳа ан-ѳамам, хара хзыхѳан егыѳам. Инеигѳыдыртѳо амшын ихха-лоит асѳѳала гѳакѳа казыжъыз аѳба. Ашѳлашароуп, дад, уара усѳѳала, Ашѳлашара.

Иажѳѳѳа цѳѳа дрызхѳыѳмашъ, цѳѳа еиликаамашъ хѳа Аб-загѳ диѳѳашуан Кыѳа, нас дааѳѳыѳсычхан, Абзагѳ иаб дигѳа-ларшѳо, ус наѳѳѳеит:

– Исылшон акыр игсыжъзар уѳкѳын, сѳѳаумѳан, уѳсы сакѳыхшоуп, Гѳадала.

Абзагѳ ашымѳа амѳан дышгылаз, ашаѳахѳа днаидѳын, асасѳѳа рахъ днѳѳ Кыѳа. Зышѳѳыхра цѳгыаз еидара хъанѳан уртѳ ажѳѳѳа.

Аѳхарра аѳѳамѳхан, аѳашѳаразы илаѳѳхъан амра, аѳѳа дааганы, ачараз иааз рыртѳара ианалагоз.

Ахѳса ахѳаидгылоз инеибырхѳон:

– Дызуѳада, ѳѳбеит, ариаѳара ахаршѳ зшѳаз?

– Абзагѳ инхара аазхѳо иакѳзаап.

– Ачара шиахѳамызгы, игѳылаѳѳеи иареи еибадырырѳ дааит.

– Еиҕылырцааз бымбои Аминат. Уи илылоу азэггы ихала-  
гэышьам.

– Бшаҕыттра, ахыртэара злымшо азэггы хаҕам, анырха-  
роуп акэымзар.

Атэыцақәак анаарылс, ашыаҕа иаатдалеит алафхәацәа-  
акычақыцәа хыык еицны. Азэы аҕатхь икын, руазэк асабрада  
иҕан, атэы иахаркыакыаны, кэтык зны икын ахыыктәи. Алаф  
– хьзыртәрақәа зхәоз, иихәоз ускак уарччартә иҕамзаргы,  
ихәаны дшаалгалак, ицыз иыызцәа убас ччарак хәа ҕартцон,  
алаф иихәаз змахаазазгы, урт рыччара мацарагы дарччон.

Аматц ахыруаз, игәеибамтазозшәа, инеивыс-аавысуан  
Абзагәи Каиматхани. Баб бзиа иибо аҕхәыс хәа Каиматхан  
лыхьз зныкымкәа изархәахьаз Есма, уи аҕхәыс зылапш ды-  
тазмышәоз Аминат, ухәан-схәан иазгәыхәуа агәыла хәсақәа,  
дарбанзаалак, азэггы илмахаит, дара, Абзагәи Каиматхани  
ажәақәак еибыхәатәыс ишрымоу, еиқәымшәар цсыхәа шы-  
ҕам, насгы ианеикәшәашеи иахьеикәшәашеи анеибыхәаз.  
Аыыцәагы ирдыруан, ишырбжагылоу лара лхатца ихьз,  
иахәтыр, иара Абзагә итаацәа. Ирдыруан аҕароуп. Адырреи  
анагзареи шаҕа шыаҕа хьанта рыбжьоузеи!..

Атаца луадаҕы, ахаршә зшәоз рааицҕамта инакәшәан,  
Аминати Каиматхани рымацара иааизынхеит. Агаз лампақәа  
идырлашон ауада. Рылапшқәа анааицыла, ирзеидымхуа ине-  
идхалеит. Мчыла ччапшык нарықәылтан лқышәқәа, ажәақәак  
лхәарц инақәылкит Аминат. Леаанылкылеит. Гәытҕара-шәа-  
ра-пхашьарак дамеханакит. Убри аҕхәыс қәыпш, аҕхәысеиба  
лҕапхьа лара дымчиданы, акгы лылымшо лхы лбеит.

– Ибымхәац акыр бцәынхама, Аминат? Ихәа. Сара акгы  
испырхагам, бара бгәы бкычап. Атак ахьбысымтаз, сыламыс  
цқьамкәа, сыблақәа сызцәырымго сыҕоу цыбышьозар? Бхы  
мацара базхәыцуеит. Ицәгыамызт, бхатца ипатугы базхәыцлар.  
Зҕысымтызеи, сцәа анысхыбуаз? Иара ипату цәхәуан.  
Гәнахарыла бсацәажәеит. Сара бара бтаацәа сырпырхагам.  
Бара ишыбхәаз еипш, сиеишәарыцо сдәықәызтгы, егыра-  
ан дыбцәызгахьазаарын, – лхәеит Каиматхан. Арт ажәақәа  
акырынтә дышырызхәыцхьаз, ахәаразы ишлырмазеихьаз ша-  
шьомызт.



Уаанза Аминат, мчылашәә лқышәкәә инарықәылтцаз ач-чапшь, амцабз ацрасызшәә, даҭәә пшшәык, пшшәы цәыш-хабирак аанахәеит. Убри апхәыс лышка убасеипш иҕаз гәәг баацсык лызцысит, илхәаша ажәә лҕамшәә, лқышәкәә ақәац-қәацара иалагеит. Иҕаларын лылабжышқәә лызнымкыларгы, убри аамтазы ашәә хәауа, атцәақәә еинкьо:

– Атаца дахшәырба, атаца! – хәә ҕытуа, ахаршә зшәоз цьюкы рееибаркны иаахамлазтгы.

Азәгы диҕампшкәә, лыҕезаны дындәылтын, ачара ааны-жыны, ашныҕа дцеит Аминат. Иаашар, ачара еилгар, Абзагә иалхәақәаша хәә рызхәыцра даҕын. Рыхтәара иахагы илырласырц дазхәыцуан. Атаацәә реикәырхаразы ахтәара затәык хәшәыс иаманы акәын ишылпхьазоз. Илыздыруамызт ахтәара иахагы ишарласуаз, лара реиха дзыцәшәоз.

Избахьадаз, ацсуа чарак аҕны, атаца, зегы дырбартә, ашьапахь даарго. Цәйтәнәтә аахыс хтасқәә ирыцарымкқәә иреиуан уи. Шыҕья ахьейдгылоу атаца дцәыртыргы, имбазозшәә ҕаитцон абхәә. Ма урт атасқәә ззымдыруа, насгы рныҕәгара иашьтам дреиуахында Кыча!

– Иацыл аагәышьеит атахмада! – ихәеит ашьаҕа агәтахьшәә итәаз хатқак. Ахтарца шкәакәә ихан, зажәымта шкәакәаз азәы иакәымкәә дыҕамызт, Кыча иеилкаара мачк ицәуадашны. Иажәақәә захаз аҕар, агәхьаагы рымкит, убасқак ччарахеит, хәмаррахеит, изыргачамкша цьашьатәхеит. Абхәә иакәындаз, ухы иқәукрын. Уи дабаҕахыз, рыцха, айбашьраҕы дтахыхьан. Абхәә иаб иоуп изхәаз, атаца дааганы ачараҕ зегы дыдшәырба хәә.

Ажәә ахы умхәакәә, атыхәә узхәом, ишыҕалаз абасоуп. Аколнхара ахантәәшы Чырг Рапстан иакәын тамадас иҕаз. Иахьызымдыруа дназтаауа, ибзианы иныҕәйгон апшәма дзызихәаз. Алаф ихәон ипшзаны. Зегы азызырфратә иажәә еиҕкааны дцәажәон. Иахьагы инеибакхәалоит ашәлашараа, уи усқан иихәаз аныхәәҕәкәә руак.

– Сара иахьынзаздыруа, – ҕааитит атцәа аанкыланы, – адунеиаҕы иҕам даҭәә милатқ, рапхьаза атцәа анышьтырхуа, ажәлари нас агәакцәеи зныхәо. Даараза ирацәоуп абарт

аныхәәҫәкәә аҫба ирытдаркуа. Дырныхәо хбахьеит азәы днал-  
кааны, ирныхәоит ахәынтқарцәә, аихабыра, аныхәәҫә ржәуеит  
әнаҫак, хәышҫаарак иазкны. Аха ажәлари амученикцәеи,  
аңсышәала иухәозар, агәәкцәеи, рныхәәҫә аңызҫаз, шәара  
шәазхәыц, ирхыргахыоу! Шәазхәыц, шаҫа арыцқара иалаңшыз,  
ажәлар ықәзаар хәа ишәаны, рныхәәҫә аңырҫазар! Шаҫа  
ауаҫра аҫоузеи! Реиха уангәыргыо, агәәкцәә угәалауршәоит.  
Хәтаҳмадацәә рхәашыа, хқыиара хәхәама, хашрыцқаз ибама  
хәзшаз, ишәкәхалак, абри аныхәәҫә амин ақәшәаны иаәуе-  
ит иахыа уажәраанза. Амин ақәлааит аринахысгыи! Ажәлар  
шәрыланыхәазааит ари заҳауа, абзиара шәықәзааит! – даҫа  
бызшәак ала дышхәыцло удырратә иҫан ицәажәашыа, аха уи  
азгыи аҫәы алаимҫеит.

Ажәак леиҫмыршәо, лыблақәә ҫырхаха дихәәңшуа, дизи-  
зырҫуан Есма. «Абас дҫәышзароуп схәҫа! Насгыи дыңш-  
зароуп Тарас иеиңш», – лхәеит лгәанала, нас лҫызцәә,  
лықәлацәә хазы рееидкыланы иахытәаз лхы нарылалкын,  
уҫҫак имырдуцәәкәә, лыбжыи дацәыңхашыо, аркәашага ашәа  
аацәырилгеит. Лара еихарак изцәырилгаз, Раңҫтани лареи  
еицдыркәашар лҫахын. Зегыи ааңхәҫтеитәит аҫаҳмада Кыҫа.

– Ашыаңахы даажәга ҫәҫа! Далаңшыи илбааит, – ихәеит.

Дрыгәҫылакны, аҫаҫа дрыма ашыаңа ианааҫала, иара,  
Кыҫа акаҫхәә ашәа аацәыригеит.

– Ацәажәарада ари акгыи иламыз цысшыон, ашәагыи  
ихәозаап. Ибжыгыи шаҫа иҫарузеи, хәида, Кыҫа, маладец, –  
ихәеит, Кыҫа ицкәынара иахаанымыз арҫыск.

– Аибашыра ҫалаанза, иаңхыа ашәа зхәодаз, иҫкысгыи  
иеиҫгыи икәашодаз, аибашыра мыжда, икәашара ицәнарзит,  
иашәахәара арцәеит акәымзар, – уи инаиәҫеикит ауа зшәыз  
абырг.

– Шәас, ура, еинышәҫыа! – иашәа иналеиҫҫеит Кыҫа.  
Анаңшцәә изырхәоз иаҳауамызт, иаҳаргыи агәхыаа икымызт.  
Аңсуа бырг иәҫәам хәа иңхыазан игәыргыара асеиңш азыр-  
гара.

Уҫҫак ишәахәәәцәамызгыи, аены ишәахәәәцәахан, иаҳа-  
иаҳа ашәахәара халон. Знапы еинызымҫыаңыз, рнапқәә амса

рытартцеит. Лыхцэы кьафны, ипшзаны итдырффан атаца. Лы-  
цымшыкэа кыдыхэхэала, ашьеи ахши еилатэоушэа, лзам-  
оакэа тыпхаауа, кэыпшзак лакэын, дыпхашья-пхатцо, лфыццэа  
лыерыдыркэфэыла, ашыаца дытцаланы днеиуан. Ашэа хэаны  
сыкэтып, абаскак сзыкэныкэахьаз адгьыл ихэарышшэа, иб-  
жыы царза, иашэа иаха-иаха ишьтыцуан Кыча.

– Даеа чарак саштаф сахаанхом. Исанашэыжэ еилазгаз  
хтас, – ихэан, атэыцак аанкыланы, дныхэа-ныпхьаны, ижэны  
иныкэиргылеит. – Уажэшьта шэара инасымыжэда, ишэхэа  
ашэа!

Атаца лапхьатцэкьа дкэашо даакэлеит Тарас.

– Иабакоу азгабцэа?! – иаафит бжык.

Лхы лызнымкылартэ, акэашара дшаргэакуазгыы Есма  
уажэы-уажэы лылапш налзылышьтуан Каиматхан. Уи лааи-  
гэара днеиуашэа лбар лаб, акы лалхэарц лтахушэа, ларгыы  
днарыдгылон. Дыччошэа калтзон, аха убри апхэысеиба лаб  
днаиацэажэар, дицны шыафак аакалтар, дылцэылгарашэа,  
гэагла лыхэапшра далагон.

Ирымхэакэа, лхала кэашара дыкэлар, лаб иатцкысгыы, ла-  
шыа дицэшэон.

– Бнеи, бкэаша, – иаахжэашэа фэаитит Саид. Ашэа ахапа  
иара иаалымидеит.

Лыблакэа лхалашаауа, лыхцэкэа лызкэа икэхэмараауа,  
даакэлеит Есма. Хычпапыртцас дласын, аха илыцкэашоз Та-  
расгыы, иатцахоз азэы иакэмызт. Уи ангэалта, иаха лэынкыланы  
дкэашо далагеит Есма. «Тарас иакара дыпшзамзаргыы, иб-  
зианы дкэашомашь Рацстан!» Лыкэашашья игэапхар лтахын  
дзыцкэашоз, аха сыкэашашья ибомашь хэа атамада диз-  
хэыцуан.

Ицкэын иашэхэареи, ипха лыкэашареи агэеизхареи  
агэыргьареи рцынхэрас, агэхьаагареи агэаги изнартысит Аб-  
загэ. Игэхьааигон ихэхэа-чахэаны, аибашьра иналаз имоа-  
сыз иара икэыпшра. Реиха итэымта дантагылаз, реиха ашэа  
анихэашаз, даныкэашашаз... Абзиабареи анасыпци рызхэыц-  
ра ацынхэрас, иаашар, жэылара иахьцо акэын хэыцрас атх  
иалигоз. Ачара аилашыфкра иаргыы дханагалан, Аминат

дшыкамыз, афныка дышцаз гаемтазеит. Дрыцэшэон Саид иашаэхэарафы деилахээр хэа, ишакэым дшыацэхныслар, ма цкэа дзымкэашар хэа Есма. Урт, иара ишыа иалтцыз, иара ицстазаара, итцэфаншыап дышрыхэацшуаз, дшырзызыршуаз, еиликаант, иара изыхэан зеггы реиха убарт рыччапшь шеихау, бжыс икоу зеггы шрытадырзуа урт ашыца рыбажы. Убри агэра игартэ икказа ишибазгы, ашаэхэара еикэ-тэаанза, акэашара иалгаанза, ашышыхэа ашыаца дны-тытын, атаца дахыфанагылаз ауадахь дынхалеит Абзагэ. Уака данимба, лыфныка макьана дцарымызт игэахэын, ам-туртахь дцазар ибарц, дынкылцш-аакылцшуа, аимдара да-лагеит. Каиматхан цьаргы дыкамызт. «Афныка дцахьейт. Дыцшуп». Ихэыцра хьантаза икэыгэгэо, абахчафы, акыдкэа еифажыны, амца ахьейкэыз днеин, амца ааигэара, уамак азэггы иахыфырхасыртамыз, акыдсакэ дныкэтэейт. Итахын убри апхэыс лызхэыцра нак ицырицарц. Ашыацафы акэац анишоз, ахэы имцаитцарц Рацстан иапхэа данаагыла, ус иапуп, ихэатэуп хэа акэымкэа, ирчыданы, ирхааны апсшэа анеибырхэа, Рацстан иихэаз ажэакэа игэалашэейт уажэы:

– Уус угэы ахимшэан. Кынтышэи сареи ухэхэампшы. Иа-хэа хэакоуп напхгафцэас, уатцэы хкалом. Уара уззыкэпоз, узфыз аускэа ркны уахыашоу рацэазоуп. Мышкызны уара утэы иагоит, аха уажэазы, ирхэаз кхэамтцар ауам. Уажэазы акгы халшом. Хаапшып. «Ухата укэыпшыны, иухэаз ажэа кэышкэа рзыхэан итабуп» – хэа иахэаны данипытцуаз, уи апредседател кэыпш изыхэан игэы иаанагазгы игэалашэейт абахчафы акыдсакэ дахыкэтэаз. «Абриакара дызлапшхэоузеи абри арпыс, абас еипш дцэажэартэ? Шака ихы анрааланы аусу-шыа идыруазеи», – хэа игэы иаатейхэейт. Урт ихшыфртцагаз ажэакэа Рацстан ианихэоз, ибзианы иахартэ, иааигэараткэа дтэан Кынтышэггы. Икар хэны дтэазшэа ибеит. Атамадара анирымта агэра игазар акэап, арака, Ашэлашарагы ишим-пытдырхуа икамчы. Убарт игэалашэакэозгы, игэанала иихэа-кэозгы, ихата изгэамтазо, ихазыхэан акэымкэа, Каиматхан илахарц акэын изихэоз. «Лацэажэара» далагахьан. Абахча дытыпшыны, атцх лашьцара далпшыны дахынапшуаз, игэыгра

лашараха, уи лыфны аҗенҗыр алашара алыҗхон. Лхәычы длырҗахьан, дыҗшын...

\* \* \*

Убри ауха ачамгәыраагара имҗазтгыи Есмеи Тараси, издыруадаз иҗалаз җамларгыи. Ус ххәеит, уи еиҗш ахьыҗалаз хгәи иаланы акәымзар, уи ауха иахыҗаргыи җсыхәа змамыз егъараан иҗазаргыи ахы зырнамгар зымуаз ус гәишыан. Неихаркәа имамкәа, ахәиштәара дычәәтәазаргыи, аҗынха бзиа дзыҗхаз ауафы, усоуп ишихәо; ачымазара иласыз иламсызтгыи, ианаамҗаз ахаҗым бзиа диҗәшәазтгыи, ус еиҗш хәхуамызт, макъана хаибга-хаизфыда хаҗазаарын хәа. Акыр антҗлак, уара, сара, аҗәак ала, уи, адунеи иаҗхаз, дызтынхамыз данхаиҗшхалак, убри аҗынхагыи еиликаашт, аус злаз иҗынха ихьыз ачымазара шакаым. Дазхәицышт, ачымазара ианаагоу, хырҗашьа змамыз, мамзаргыи хырҗашьа змам анааи, иашьталаны иаау ачымазара.

Убас лыхьит Аминаҗ. «Изыбҗахыз, бхы ианыбҗааит ачамгәыр, иабатәи шәахәараз? Знык ашәа бхәазар, бкәашазар, ибызхон, иарбану атхыбжьон быҗәланы чамгәыр аагара агәиылаз бызҗоз?!» – хәа Есма илхамыштыхуа длаҗәхаит. Ба-ша амала лгәи лырҗычон акәымзар, дахьлаҗәхаз акыр илы-хәозма.

Иҗалатҗәҗаз уиоуп, еиҗыкәашаны ианықәт, аҗамада аныхәәфә фыҗқәа анаҗиҗа, иаҗхьа егъа длеифеизаргыи, ашәа хәауа дкәашазаргыи, уи, аҗамадара дханагаланы иамаз аколнхара ахантәафы қәиҗш, лыҗсы җаҗгыи дшимҗхьазоз анылба, җыҗрак рхала еизынхарҗ, руазәк избаны, егъи даҗәшахәтхоу, ишақәхалак, Есмеи Тараси ачамгәыр ааргарҗ иҗеит Есма лфьза Мариам лышҗа. Усгыи ачамгәыр акәын, арахәиҗқәа җыҗә-җәартә, ари ашьха қыҗафы атх җеыгас, гәишьҗыхгас ирымаз. Азәык, фыҗык рақәымзар, шамаха, азәгыи имамызт аҗхьарҗа. Иҗалап, уи, хара хашәақәа мыҗхәи изнаало, аҗхьарҗа, уажәи хқыҗаф иахьмаҗхаз, аҗахмадҗәа рақәзар изхароу. Бжеихан илахьеиқәҗагаз, игәиҗшьаагаз ашәақәа рақәын

иадырхәоз. «Амхаңыраа руасиаң хәага» аанукулама хәагы назырхәо иалагахьан. Иара саргы уаз хәагак еиңш акәын уи сшахәаңшуаз. Изхысхәауа, аңхьарцакәа раңәазтгы, аңхьон ачамгәыр аагара ицомызт Есмеи Тараси.

Аңхь аҗеионашахьан. Ачара ашыкымта иоахысхьан, ашәахәареи акәашареи анааикәтәа, уажәшьта алафхәареи ахьзибартәреи рышка хәиасып анырхәа ауп ачамгәыр аныргәалашәа. Лассы-лассы амш ауеиламхәахуа хашьха қытан. Аетәақәа каххаа, иңқыза икоуп анухәо, аеыңәахны иңшуп аҗәәан чыда. Агәылара унеины уааианза, аңармакьа еиңш, алакытда тшәааны, идыды-маңәысуа ишуагылоу убоит. Цас иауазу, аңамада Кыңа иеигәыргьозу, ари ауа аҗәәан инкыдлаз амза, хәашьыңк аафамхәазакәа, ишкыдың, ишеишеиуа икыдын. Амала ашарахь ианнықәла, иара, амзагы ачара иахатәазшәа, ахаҗы иаңа-иаңа икаңшьхо иалагеит.

Амәа иаңа излакьаҗыз ала, амхыртақәа инартысуа, аҗәәкәак неибыхәо, ачамгәыр рыманы иауан Есмеи Тараси. Җы-зас дылгәаңхозу, бзиа дылбозу, цкьа еилкааны илымамызт. Ибзианы илдыруаз, иара бзиа дахьибоз, данлыхәаңшлак, ииҳәо ифамшәо дахьыкаңшьхоз, гәахәара-ңагыак дамеханакуан.

– Шака ибзианы бкәашозеи! – ихәеит Тарас, лаңхьа дахьнеиуаз. Егьа амза лашозаргы, уахынлан, аңхьызба лаңхьака дышгылаша, амәа шылирбалаша, ишәартахаргы, уи ашәарта аңхьа дшаңылаша идыруан.

Лыкәашара рәхәауа, аңәаҗәара алахацирkit. Избаны иман игәгыха ашка диасырц. Илдыруазааит. Иашоуп, макьана лықәра маңуп, иаргы дахыңцакуам. Даалңеиңшып. Ашкол далгап.

– Уаргы ибзианы укәашоит, – лхәеит Есма, иңегьы бзиа сба, сара сыда даңәзәы бзиабарала илыхәамңшааит лхәозшәа, икылкааны, иблақәа дырхыңшыло, даатгылеит. Еиңәшәа-еиңәыңхашьо, рәеиқәытханы игылан. Рыгагақәа ңаңаза, игәыдибакилозшәа, еилатәаны, икахәхәа раңхьа ишьтан. Убри ңашьаны дахәаңшуан Есма.

– Арра санңоз зынзаск бхәыңзан, – ихәеит Тарас. – Шака ирласны ибыңхәзеи!

Амза ашәахәа хьшәашәақәа иара изыхәан имцабз шахә-шахәын.

Еилатәаны рганаф ишьтаз рыгага дшахәапшуаз лхы даа-оахан, дагәаанапшит рнафска, ахымфас зывасыз ашьабста еипш, дшәан, даатрысит Есма. Бжыкгы нтылцеит, аха иараз-нак, лқышәқәа еимлагәа, ләаанылкылеит. Арпыс имахәар нтарс, лара лышка дааихеит, псеикәырхарак дахәозшәа.

Атх иеалак, ахьча кәмызцәа хылца ихаршышы, ишьафәқәа еиххәа-еиххәо днеиуан хатцак. Иныкәашьей, данныкәоз ина-пкәашьей рыла Есма дылдырит лаб. Азнык азыхәан, лара длышьтазар, лыпшаара дцозар хәагы лгәы иааташәеит. Дахь-цоз цкәа даназхәыц, Тарас дибазар, дидырзар хәа дшәеит. Икәлцара лзымдыруа, ашәареи афхашьареи лзеилаланы дгы-лан. Лхата адунеи данзамзар, дмизар, убриггы лымбар иаха еигьалшьеит акәымзар, уаха даеа цәаныррак, ма гәагк, ма гәала дук лызцәырымцит убри аамтәзы Есма. Сыпса кәамкыак еипш дзытыр, цәыкәбар хәычык еипш адгьыл дналазыр еи-гьылшьеит. Адунеи икәу абацәа дрейгьуп хәа дызхәапш-уаз, шытыбжыи цәажәабжыи имахәазо, Каиматхан лыфны ихы ақәкны днеиуан. Фылтырц, азы шитцалоз лбазшәа, дыхәхәарц лтаххеит. Агәаги ахыбаареи лзеилалеит.

Афенцьыр иалцхоз алашараф лцәаара налылбааит лара, Есма «дзырхәыз» афхәыс. Алушәак иалагзаны, афхәызба цәрышкәа убас лееиталкит, убас дхажәааит, афышәа ду змоу, ацәгьей абзиеи ирыниахьоу афхәыс наза дылфыхахеит. «Изыухьаз саб, цәгьарас изызухьаз»?! – лгәаныла даагытцәы-гьатцәит. Ахцәара аус акны лан длыдгылазарггы, абжәааңны, даеа уск акны, лара лзыхәан ныхак дафызан. Лаб иеипш икыиоу, лаб иеипш иуаф иашоу ауаф ибзиабара акәын лара лхазггы дзызхәыцуаз. Асыпса бганы ианаауа, амфәф зеггы зырхәашо, арыцхара иафыхаз атцаа ката дафызан Есма.

Уаха бжыи хаа уфымфәаит хәа аанаго, ачамгәыр нак ир-шәны инкалыжын, арпыс днаидкьейт. Уи ифәпшра, ибла ахыпшылара дагьацәыпхашьон, иагьылцәымгын.

Ажәак иамхәакәа, иалхәарггы, иара акыр ихаразшәа, иша-жәа мейгхоз дырны ләаанылкылан, днаидкьаны дыфит. «Им-

цуп, зеггы мцуп, имцуп!» – хәа лхы иҗагъежьюаз ажәа, азәггы имахарц, лқышәкәа еимлагәа ишылкыз, леитцақыызқыызра хәәеуа, ишлылшоз дыџит аџныҗа.

Уаха даанымгылазакәа, ахахәкәа дрыхҗыашо, дшыџуаз, ашта ааиџылтәан, акәасқыахь дыџхалеит Есма. Мацәысеимҗыараны лхы иааташәеит, луадахь дшымнеиша, уаҗа Ардушьна дшышьтоу, иҗалаз уи ишлахәатәым. Уи лымацара лакәым, лашьаггы, еихаракгы лан, дарбанзаалак азәггы иахәатәым. Уатцәы ианаашалак, аухантәарак ачараҗы дыҗказшәа, аџныҗа дгәарлар иара, рыцхашьарада «дзырхәыз» лаб, лгәазхара дидтәыуаланы, ихатә иалхәап...

Азал ашә ааимҗааны, уажәы иахаггы лқышәкәа еихаргәгәа, лтәуара хәәеуа, җыцха адиуан лыҗенықәлыжыт.

– Иҗалазеи, бхы бсеит?! – лышьтыбжь лахан, заа дааны ишҗталахьаз лан, лхалат еибаркуа, дааџнашылеит егыи ауадаҗынтә.

Акгы җамлазашәа, лыбжыи налыхәлашәан, лҗееиқәылкшәа луит Есма. Иҗааза иаркны, азал астал иқәгылаз алампа, афтил дааџахан, лыпҗа цқыа дналыхәаҗшит Аминат. «Лымаҗәақәа җәычума, ипыжәжәоума, лыхцәы еилажәжәоума, дыцәҗыоума?» – лшьямхқәа атцысра иалагеит ан, иҗалаз шылзымдыруазгы. Иҗалаз шылзымдыруазгы, иҗалазаалакгы, абзиа уеизгы иҗамлеит, азәггы имахароуп, лхәан, ашәкәа, аҗенцьырқәа дрысны иалыркит.

– Бца, нана, наҗ, бцаны бышьтала, акгы җамлазеит, схы сыхьеит, – лхәеит Есма, лқышәкәа адиуан иаларшьшыны. Убас дхьанҗаза дықәын, уаҗеимшхара, атцла далҗыаны, дҗәыбаса дцазшәа.

– Ибыхыиз анаабымхәа, быкнаханы бысшьеит! Ихәа абыржәытцәҗыа, азәыр ахьымзг биргазар?! – лзарақәа җарс икны, лыпҗа дылхагылан Аминат.

Мчыла акгы шылзылмырхәоз аҗәра анылга, дхьанҗаза, лганаҗ адиуан днықәтәан, лыхцәкәа лнапы алшьуа, лыргәыбзыгҗадалагеит. Адунеиаҗ зегьрейха Аминат илҗахыз убри, лара лзыхәан макьана исабиз лыпҗа, егыиашатцәҗыаны, дсабины дыҗказар, дҗыцныҗәазар, уимоу, зынзагы дгаранҗазар акәын.



Хаалаггы илымуит, илымхэеит. Шака илымхэоз, иафаршә-ны мап лкуаз, иахаггы лырхәара лҗадылцалон Аминат, лыгә-шара баапсқәа иахаггы ирыцлон, имцабз еигрыблаагахон.

– Сцаны баб даазгоит. Акамчы птаца бытихыр, ибымхәозар ббап! – ашырхәа ашә ахь лҗыналхеит Аминат.

– Дыказам, ачараҗы дыказам баба! – иналҗыткҗеит Есма.

– Дыказам бхәоу? – ақыпхәа лышьтахька даахьахәит Аминат. – Дабаци, ачараҗы дыкамкәа? – Лара реиха дзыцәшәоз, дзыцәыбналарц илтахыз, аха, лхата илзымдырзо, Ашәлашара даннанага, мшқәак анаат, ахәы дықәгыланы агаҗака ацшра даналага аены инаркны, «зыжәла» лалтахьаз, абгалартахь днахо дзытгәоз, атыхәтәан иахаггы илырласыз аус... – Дабакәоу баб, ачараҗы дыкамкәа?!

– Дыказам, дыказам, дцеит, зеггы хкажыны дцеит! – лыбжы қыцкыцәуа, лангы лҗацшра лтахымкәа, деитцакызыкызуа, җыцха адиуан дшықәиат дықәиан Есма. – Каиматхан лахь дцеит.

Лызҗаб пату цҗерак дшақәымшәаз анылдыр Аминат, тынч, акгы камлазашәа, дхынхәны дааин, еитах Есма лганаҗ адиуан днықәтәеит. Хьантара дук налхытцны ицеит. Мацкгы лыпсы аавылҗеит, аидара иатцытыз ауаҗы ипсы шеивиго еипш, дазымхәыцкәа, икаижыыз аидара ацымхәрас, иахаггы ихьантоу даҗа еидарак аталара шиҗеипш.

Итааза иаркын астал иқәгылаз алампа.

Есма дынхықәтәалан, лнапкәа аалыкәыршаны, даалгәытцалыхәхәеит лан. Ажәақәак лхәарц лҗазылкит. Лыхәда икылахеит лажәақәа.

Ани ацхаи рыгагақәа еилатцәаны, ишәытаза, имтцысзо икыдын агәтәы тзамц акны. Ари ауадакны еипш, адунеи ду зеггы акынгы, уаҗпсы дрымазамкәа, дара рхала затцәык адәы иқәыршәышәа акәын аҗыцәагы затцәкәаны рхы шырбоз.

– Нана, Саиди сарей абыда хказаауама, хайтымцәоума? – иаха лҗынкыланы, лан лыблақәа дырхыпшыло, гәтахәыцрала җаалтит Есма. Лыпхә лтаашә лгәампҗеит Аминат. «Исыхшаз исаҗпнырхәозар акәхап, абыда ххьынхаз бара боуп изхароу хәа. Анцәа ибоит, сара сызҗыз хазеггы иахҗеигыыз акәын», – лхәеит лгәанала. Ғылымтҗеит. Ацәажәара лылшо дыкамызт.

Абри ауа иналақзаны илызхаит, дзызхуаз адуцаа рдунеи акырза дазааигәахеит Есма. Лара еснагь лгәы иаанатон, илызханы, адуцаа рдунеи шақа дазааигәахо, убриақара имачхоит, ртак ақатцарагы мариахоит хәа дзыргәакуаз азцаарақәа. Уажәы лызцаарақәа иахагы еихәхеит, иахагы ихъантәхеит. «Ииашатәкьан, уаха афныка дыхнымхәуа, зеггы хқажны дахпыртцар хаб, изыхкызеи? Изхарада? Абзиабара ду иманы, ихы имч ақәымхакәа, Каиматхан лахь дцазар, усқан иқәызбатәума, сизгәаар иашоума? Издыруада, хан изқәылкыз, ахтәара, иара дахьақәшахатмыз еицәнархьшәашәазар? Хгәылацәагы анаднагалаз, ахтәара ианалацәажәоз ауа, Саиди сареи хан хәхлыдгылаз, иара дахтахымшәа, хазы дхаргылазшәа ибаны, игәы хцәыпсызар?» Имцабзха илыцраз азцаарақәа ртак ацшааразы, ацхыраара лтахын Есма. Лан ғылтүамызт. Ахымқас анақәшәалак, шәымтак иахьыз, иазықалаз азымдыруа, ахы цахә-цахә хьшәашәаанза, игачамкшәа ишаанхо еицш ашьабста, дымтысзо, тхәхәхазшәа дтәан Аминат. Лыфнытқа зеггы қыцьқыцьуан. Лыпсыҗереи лкаҳареи лхәычы илбоит хәа дацәыпхашьаны, лҗырғәғәо, лылабжыш нылкылон.

– Агәылара днеизар, дааип. Бусс алам, баб дахьцо, дахьауа. Бзәжәза! – лхәеит атыхәтәан. Аха урт, гәыгра тцазамыз ажәақәа, мчы хәа акгы лыларымтеит. Ауада иаха-иаха итшәахо, лыпсы лзеивымго даналага, дқагылан, ашә аартны, абартцахь дындәылцит Аминат. Ахьшәашәара иафын ашьабста иақәшәаз ахымқас. Аңсы аназеикәмырха, изфәшәаз ахымқас иахәхар қалоит.

Уаңхьа игылоу деилукаартә, ашара аақәлахьан адәы.

Ихәыштаара еитцыхаха, ақыта иалыфуан, ачара ахьеиалашуазынтә иаафуаз ашәа.

## **Афбатәи ашәкәы**

Уажәааны, тагалан, амра антәашәалакь акраамтә ишым-лашьцо шыздыруазгыи, иаарласны сдәықәымлар, илашьцаанза сызнеиуамызт. Цәажәартәс сыхтәеикит, Ашәлашара агәтән, автобус санаакәй, сара сызланеиз автобус ала дцарц иңшны игылаз ашәлашаратәи сдыр бзиаак. Амци аїабырги, агәалеи агәырғьареи, алафи, ииашаны ацәажәареи убас еилеизфон, дузымдыруазар, зхы еилаңсахьоу азәы иоуп, рыцҳа, ухәарын.

Сымға сазхәыцуа, атәашәара иагузеишь хәа амра санна-хәаңш:

– Халашароума узхәаңшуа? Иңьоушьоит акәу? – ихәеит сдыр. Заманалайкәи ибон, абакә иадкнаҳалаз афымца лампа шакәмыз сызхәаңшуаз. Уажә избазма ашәлашараа рцәажәашьа! Ацә иакәкны – ажә. Иқытә лашьцоуп, бнауаф тәартәоуп хәа уқәйны уцеит, ҳкауужьит, аха, иубеит, икаххәа афымца лашара шарку хәа акәын иихәаз иаанагайкәьоз.

– Ажәйтәан, хангазақәаз, амра иацрыїуа алашара хаз-хоит хәа, җынла иҳарцәон акәачабқәа! – схәеит, иара ицәажәашьайкәи сыенақәыршәаны. Арцәара рхаштзәр акәхарын, итәаза иаркыз афымца лампа снахәаңшит. «Уажәы Ашәлашара снымхозаргыи, иубоит сашәлашаратәны сшаанхаз!»

– Пазаїәык дызмоу, диеигәырғьаны, аҳаңшьа зкәтәартәс изыкаийоит хәа, агәра хазгом, умбоишь, афымца лашара шҳауз, җынлагыи хәхәаңшлар хтәхуп. Насгыи ани, хыхь иқәтәоу, – инапы ажәфан ахь инаирххеит, – хыхьынтәи иааңшуа, ҳиеи-кануеит. Уара улашара жәфангәы икыдуйеит, аха ҳаргыи иҳамоуп ҳара халашара! Убас ауп! – ихәеит. Даїахан хәа сау-шәахуаз. Иихәоз ухы иқәукрын, ибжьы аармачны ихәондаз.

Даанаскьеит. Афымца лампа зкыдкнаҳалаз, ацәакәа фәны, иңҗеены зхыңдара иағыз аңьтә бакә днамїагылеит. «Идәықәландаз автобус, нак даманы ицарын». Икәмызцәа хылҗа ааихыхны, инапқәа җышьтҗихит:

– Хшамкәа хазшаз, ухыышьаргәыҥа сакәыхшоуп! Иахфо хтахым! Иаажәуа хтахым! Иуахауама?! Аламыс хашьтам! Ауафра хыхынхалом! Иуахауама?! Уаразәк уҳамаз, уаразәк уаххалаша! Улҥха хамаз, угәыҥха хамаз! Амин! – дааматанеит. – Хаи, хаи! Автобус сыңәцоит убама! Хампалуп иуахауа! – ихылҥа ихыхны ишыкыз, еиқәаҥа цырцыруа ирыцкыз имагәкәа асаба иакъашьыр хәа дшәаны, ишьапкәа гәатаны иргыло, бзиала хәагы самхәакәа, дыфны днеин, анцәа иңышьаны, автобус дынтәлеит.

Саапышәырччеит. Иихәаз ажәакәа дасу изызкыз иарбанкәоу аилкаара саламгакәа, схы санақәитха, ақытә ахахьтәи ахаблахь, сахьцоз, амфа снықәлеит.

Арҥ афышықәсак амфа кәйаны иалгазаап абнаҥкафцәа, аха уи сара сымфа азыркәафуамызт. Абна тызго амашынакәа шыбыжәанза наҥ цоит, ашьыбжышьтахь, реидара иаҥақь, иаауеит ихынхәны. Иҥырҕо абнеи абна алатыргарц икарҥаз амфеи сышрызхәыцуаз, амфа сахьаныз, иаасгәалашәеит ашәлашараа хбааш. Ашәлашара агафакны аганахьала иаеҥынгылоу ашьхафы иқәгылоуп уи. Ханыхәыцкәаз, амра атәшәамтәз, абааш хәқәгыланы ханҥшлак, ахан хыҥәцарақәа еиладыргылазшәа, еилаарцыруа иахбон атырқәа ишьхақәа. Иказказуа хәзхыҥшылоз амшын, ағбақәа хызар, ахышьцәа рхылҥақәа хырҥсалазшәа, ихәыч-хәычны, икәаҥ-еиқәаҥәазз аихабаалон.

Амра шынтәшәалак, абааш кажьны, хаибарыфны ҳцон афныҕа. Хәцәшәон. Иззымдыруадаз абааш иаххәааны ирхәоз.

Аҥсха абааш иргылан ибгеит, еитәиургылан – еитәбгеит. Аҥшфцәа драҥҥааит. Абааш афышәт афы, наҥ-ааҥ иалоусароуп, рхәеит ахәзеи афызеи – арҥызбеи аҥхәызбеи. Убас егыҕаиҥеит аҥсха. Амра шынтәшәалак, абааш афышәт иаласоу арҥызбеи аҥхәызбеи аицәажәара иалагоит.

Афныҕа сцар акәын амра тәшәаанза.

Абааш сазхәыцуан. Срызхәыцуан ашәлашараа. Избан, цьоукы ахьчаларц, цьоукы рыҥсы еиқәнархарц азыхәан, абаскак идууз ахә – фыҥьа ауааҥсыра рыҥсы – зрымнахыз абааш? Убас мацароума ишаауа ашәлашараа, бзиарас иаароуа зегьы шьала ахә шәауа? Иахтнырҥази иатҥныҥны ираузи абанзатибагоишь?

Сымѡахь, сымѡахь... Иаасмырласыр, исцəыхəлоит. Сѣажəкуа, азбагы сакит.

Чагыр ацхəйəры сныкəсит. Срыцхашьа, сыжə хəа исашьапкуаз цыушьарын, сназыншы: «Угəы иалымсын, Чагыр, усзыжəуам, хзыхь афынза сназароуп», – схəеит.

Ахаблафынтə ашкол ахь еиццоз ахəыцкəа ицəххит убри азыхь. Уаацсаха, акəаңа-ѣаңаракəа унартəло-унартысуа ушне-иуа, уахьыѡхəло, анаара иалыхəхəа иаауан. Ишыцəххызгы ус ауп. Ицəаакза ишыкəз хбон адгыыл еснагь. Азын, асы мацны ианаулак, зегьынцəара сыла икəашза ихкəан, ацəаакыра аты-ңан, адгыыл еицəйцəаза иааңшуан, аарла иубартə, ахылѡа-ңсылѡагы налсуан.

Хəыза хəычык, иаб иоума, иабду иоума, азəы ихəамтəны иахаит, убрака, ажəйтəан азыхь ссир ыцыцуан, аха ашытахь, амхəцьырра аныкала, икəйны иццоз ашəлашаратəкəак, хəхə дук аңыражыны, анаара кыдырппы иакəрыжыын, азыхь ршəахаит, ахы азхəйцымго иржит хəа.

Азəы ихəбжьеигар, ускан хəадшьыланы иаукахцəхрыз. Хааи-цəажəан, енак ашыжымтəн, ашкол ахь хəанаауаз абахакаа, айырканткəа, аломкəа хаманы хааит. Ааигəара иахцəахит. Шыбжьон, ауроккəа хрылганы хəанаауаз, хəблак иалцыз, ѡажəи-жəабаѡык ракара амацкар, ашышкамс реиңш, хлеи хласын, айла катакəа экəиаахьаз анышə аажит, абғанч хəцкьеит, хамч зыкə-хоз ахахəкəа хəрбылгьеит. Аеныцəкьа хназеит амхəцьыраа ашəиккакəа хара ианахамжəых, дəеазəгы изымжəааит хəа иаңырарыжыыз ахахə афынза. Ахахə хəзмырцисит. Аганəхь хнахань ианахж, уахь инеины айыцра иалагеит азыхь.

Аңхын, алабз хəйтəуа, ианшоуроу, ашкол ахь ханцо, хəанаауа, ихьшəашəаза хнахəон. Азын, ухəы-ужьы еиларзызо ианцəауа, икəандаза иааиуан хзыхь.

Хəхьчра атысымтəи аибашьра алагамтəи еиқəшəеит. Хəргыи хəимптит, хзыхьгы еитəх инеимахаит. Аибашьраан уи айхыа змадаз!

Азəгы иааимырңшызар, иужəыртə изымааиуазар кəлоит хəа сышшəозгы, ичханы, дəеа зык ымжəкəа, сназеит азыхь афынза.

Алакар ианїэраа иаауан, ашәлашараа рхәашьа, ашьхақәа ргәыпхәыхш. Еитәх ғыц иїырхит. Анышә иазымгеит азыхь.

Ижәуан, снатәон, сыңсы анааивызгалак, еитәх снапсыргәыца наїаскуан алакар.

Амфа сықәын. Амра штәашәара итәашәахьан. Амїәыжәәқәа надїсала, хланїы иантәлаша, ажәфан ахь аеыхаранакуеит ашьауардын. Убас канәйеит ажәфан. Инеимаҳаны ианылашьцаша, иуапа еикәаїәаха адгьыл ианахатәаша аламтәлаз, иїыкка ихаракхеит.

Иаҳагыи иааигәаханы сыбла иаахгылеит ахәы иқәызбаауаз абааш. Ғыңьа ауааңсыра рыңсы ахтынїаны ашәлашараа идыргылаз абааш. «ьоукы рыңсы ахтнырїеит, даеа цьоукы ирзыкалеит хыхьчагас. Абааш сазхәыцыпхьаза, слымҳа итәауан азыхьашьтыбж. Адунеи лашара иацәызит, итәбеит, уаҳа икам, азыхь атыңан, саба тәартәоуп рхәо, шақантә еимаңсахьоузеи! Изыїымїуа икалар тьыңк ағы, абра сыкоуп хәа, даеаңьара ахы нхәыїнагоит.

Азиас ашьтра ухымїыр, амшын акны ушнанаго еиңш, абааши азыхы сышырзхәыцуаз, снанагеит ашәлашараа рызхәыцрахь. Урт еиғсырңшуан. Исгәалашәон исызгәакьаз тәацәарак, дысгәалашәон нхаф бзиақ.

## 1

Иниасыз арт аф-зынрак рзыхәан, даеа зынраказ ихамбацыт хәа азырхәартә еиңш асы млеит, атәа шьашьалқәа рҕеыкнарымхаит. Ишырбацыз еиңш, Аңсны агағағы азын-тәақәа уаркалеиуа ианғаз, азныказ ицәаакза, ихьантәза ағаанахеит, нас, аныкәашьа атәазшәа, иласкәантраза, дгыли жәфани ирыбжәхәмаруа инеиматәеит асы. Аборақәа, аңьматрақәа, алфатә зтамсуаз ахыбрақәа зеггы рғы, атан рлабашьақәа реиңш, итыр-цырза рҕеыныкнархаит ашьашьалқәа. Ишыпхьатәац, ғыжәара хәа анхаф беиа итәаз ана-намга иеиңш, ртыфракәа инартәланы ицәан амшәқәа, ацакьа еикәңарақәеи хыбрақ иафызаз аңсатлақәеи рымтан ирхыргеит ашәарах. Аңсы шазац, ақәйт-ңсит ыкамкәа, арт аф-

зынракгы аиѡхаакѡа ирахѡытхѡытуан, агыгцѡа ргыланы, азышьтра артѡаарц аиѡхаакѡа кыдѡауа аѡ-пхынракгы ииаѡры ицоз Чагъыр.

Амшеикәшара иалацәажәозар ашәлашараа, ацәылашам-  
теи аилашәшәреи зынзаскгы иргәаладыршәазом. Икоуп  
ѡба затцәык. Икоуп амш, икоуп атцх. Шеишыкәса ианрылацәа-  
жәоггы, еихаразак зызбахә рхәо азыни апхыни роуп.

Арт аѡ-зынрак, аѡ-пхынрак, даѡа зынрак, даѡа пхынрак изларылыркаашаз, излареипшымыз хѡа аѡсабараѡ акгыы ꞑамлеит. Цаны, излаѡѡажѡоз раѡѡан ашѡлашараа. Урт раѡхѡа игылан ѡба, ѡ-ус дук. Ашѡлашара здыртѡаз аѡыта, ахи аѡыхѡеи амшыни ашѡхаѡеи ирыдкыысло ишѡтаз, аѡыта беиа Ачамхара инаркны, аѡаѡаѡѡа лаѡымла иртѡѡаѡуа, анаараѡѡа атрактор ꞑламѡѡа ажѡѡцаны ирбго зѡѡадырхаз амѡа, Ашѡлашара аѡагара акѡым, Ашѡлашара иѡагѡылхѡаны, наѡ аѡада, ашѡхаѡагы иѡаскѡеит. Убри амѡа ианалаѡѡажѡоз, уеизгыы-уеизгыы азбахѡ рхѡон Анаа-Мыѡѡара. «Знык Анаа-Мыѡѡара, аѡыѡ ахѡзаѡымсуа, аѡыныш ибѡаларта изахысыр, иѡѡѡаны ирзырбгар, нас егырахѡ ахахѡ ѡыпуеит, атракторѡѡа аѡыт ахдыртѡам. Уи нахыс, Ашѡлашара ахахѡы, ашѡха аганахѡала иаѡѡынѡылоу абнагы, ѡыгала идырхызшѡа, акѡыкѡылах ыѡамѡѡа ишыѡѡырхѡа жѡбап».

Анаа-Мыкәра хәа изҗыз аҗацакыа, егыашатҗкыаны, ам-  
 џа аҗгара реиҗа иахыцәгыз тыҗын. Чәытәнәтә аахыс  
 ашәлашараа җыла, шыпыла излаҗысуаз мџахәастак аҗган. Уи  
 амџахәаста убаскак итшәан, аҗы наҗ-ааҗ ихшыны аатҗәкәа  
 анаҗәырҗалак, ацаҗкыа аганахыала иаҗәу аатҗәа ацаҗкыа иад-  
 сылон, аҗы бҗанатҗон, убри аҗнытә, ма аатҗәа атыҗан аҗата  
 аҗәырҗтон, аҗы иаҗа ихәычын, џбагы, аҗата ацаҗкыа иадсылар,  
 аатҗәа еиҗш, иазпҗәазомызт, мамзаргыы аатҗәкәа рызкәа  
 иҗыдҗәхәаланы, дара, ишыхнылоз, рхатаҗкәа Анаа-Мыкәра  
 иаҗыргон.

Амсахэаста уангыланы җаҗа улапшыр, маҗа пак иаҗараны  
иубон зышьтыбжэ умахэзоз Чагыр. Хыхь уҗапшыр, ажэван  
иҗалашышьуан Анаа-Мыҗара хэа изышьтаз ашьха. Егьмачмызт,  
жэабаҗа километр иреихамзар иреитҗамызт, аиқэара аахыҗоло,

амра анакәпхо, убла агәы цнако ицырцыруа, ишыапы цкагаха инагаз уи амфәхәаста. Инеихаргыла-еитцаргыло ашәлашараа алацәажәон Анаа-Мыкәра ацжәацәа рызбахә. Аибашь-ра еилгеижьтәи ашьхақәа ирфымфыц уи афыз ашьтыбжь. Шака цслақәи қәасаби ытцнаркьазеи, шака мшәгы рытра итнацазеи!

Арт афышықәсак ашәлашараа алацәажәон даеа ускгы. «ьоукы иахагы иахзеигьуп, ханнархоит хәа иадгылон, даеа цьоукы хәхнартцәоит хәа иамаркуан. Ииашаны ирдыруаз акы акәын. Ақәантәи иааны игәартәит ағәхырта зауад ахьдыргыла-шаз атыц. Араантәи агафәнза ишықду ирго акәымкәа, абрака, Ашәлашара ирхуа иалагоит, рхәеит, ицыркауа абна. Иадгылоз ирхәон: «Хабна цканы, ишықду, иниахәаны иргар атқыс, арака ахра иалагар, иахагы иахзеигьуп. Хәзхара ағәы хауп. Хәзы ицо хәцкәынцәа ннархап. «ьоукы аусуртагы роуп». Иамазку-аз: «Ағәхырта андыргыла, хабна ақкара иакәыцраны иказам. Хзыхьчо хабноуп. Афны узнаргылеит хәа акыр иухәоума, ухата уака узнымхо укәнатцозар».

Икан арт аф-зынрак, аф-цхынрак рзыхәан ашәлашараа еицырзеицшны икалаз даеа ускгы, аха уи аус, иара ахата ашәлашараа рзыхәан иатцанакуаз аумаза ишдуугы, инархәа-аархәақәеит акәымзар, уамак цәажәатәыс ишьтырымхит. Ам-фәи афымцеи ишрылацәажәо, убри ахцатәи аус, азәык-фыцъак иааргәаладыршәаргы, иналацәажәон алаф налхуа, инахыч-чо. Алаф налатцо, инахыччо ишалацәажәара еицш, иаххәап, цхәысеибак лыфны дыштәаз, «доухала» ахшара длоур. Изака «доухаз» ацхәысеиба лыфны инеиуаз-иааиуаз анырдырлак инаркны, Иаса Қрыста фыц диргы изакаразаалак цъара ака-ла ицъаршьомызт. Иахырхәауа акы затцәык ауп: «Акыргы иртцәахит».

Убастцәкьа, афбатәи азын ниасны, афбатәи ацхын анааиу-аз шыапыкгы ыкамкәа инықәфәа ианца Чағыр ацшахәфәи иреицәдырхаз амандарина: «Акыргы иачхәит», – рхәеит. Рацхәатәи азынразы, тырасла, ажәборак штармышәхәара иштарыхәхәазгы, аихарак шфазгы, даеақы алатцара иакәи-тымкәа, ацсы шыауа ишьтан Чағыр ацшахәа. Иааиуаз афбатәи



азынра ниасны ицеит, иуроу аеы, ибзианы ақәтәашьа ззым-дыруа, наӳ дынкажьны ишцо еиӳш, Чагьыр аӳшахәаеы мандарина шыапык ыӳамкәа иныкәырџааны. ӳсы зхоу ашәаӳыӳаӳ анпытуаз ааӳынрагьы ниасит, аӳхынрагьы ааин, ашәлашараа рырахә ашьха цәхәырахь икарцеит. Акомиссия ааит знык, иаа-ит џынтә, аха агәра рымгар амуит, рымахә нышәӳӳшшәылақәа хаххала, ирыдырхыз аӳыраси ацәыраси ршьапаеы икажьны, ихаххала-хаххала иӳагылан амандарина шыапқәа.

Ишәӳыкакаӳны иизар аӳара иеигәыргьеит иахьыхџааз. Дагьымӳсуа дагьымбзахо ицәартанхало ачымазаџ иеиӳш, иагьымџо иагьџамло иаанхар хәа акәын еихарак изыцәшәоз. Аџбатәи аӳхынра азыхәан абӳа ианымаалоз аеыкәтәаџ дыш-канажьуа днарбеит Чагьыр аӳшахәа. Аха, зегь акоуп, убри аӳхынра азыхәангьы, ишеимаркуаз, Чагьыр аӳшахәа «абӳа» аӳсы ашьеит.

Уаха еицырзеиӳшыз ус хәа Ашәлашара акгьы ӳамлеит арт аџ-зынракгьы, арт аџ-ӳхынракгьы. Аха ӳагалан злапӳьякәа ӳырхуа, аӳьыкәреи зхылӳыз арыц, ааӳынраз ишкадыршәыз, аӳхынраз иины ишеизхаз еиӳш, аџбатәи аӳхынра ниасны, ӳагалан, ашәлашараа ааилазырӳшышаз, азәырџы гәлымхала иназызырџны, ргәатӳа инӳанарӳшыртә иӳалаз аусқәа, арт аџ-зынракгьы, аџ-ӳхынракгьы рӳашәкәа рӳхан, уа ашьшьы-шьшьыхәа атәырӳсара иаӳын.

Иааит убри, илаутцазоуп иааурыхуа хәа ииашатӳӳьаны иззырхәаз ӳагалара.

Амшын агаӳа Ачамхаратәи амхырӳакәа рӳы аӳьыкәреи ӳышлаахьан. Ажәи аӳеи ззеиӳымгалаз аӳаацәарақәа, зыӳ-ӳачарқәа хџаахьаз аӳьыкәреи лапӳьякәа ӳыхны, амраӳ идыршшон. Араӳа, Ашәлашара аӳьыкәреи цырақәа, унацәхыӳ нарылоукшар, ахш нарылыжжуан ишкәакәаза. Уеизгьы ӳагалара ааигәахеит хәа акәын ашәлашараагьы ишазырхәоз ари аамӳа. ӳагалара хәа еихарак иззырхәоз аӳәархра акәын. Убри рӳагьаздырхион. Ақалақь ахь азәыр дцаны даауазар, жәабала еидӳахәала, ижәџа икәӳцаны иааигон аебыгақәа. Измам инариӳон.

Ааӳынра ниасын, ацәхәырӳакәа рӳы асы шныкәӳыӳӳӳяз, рхатәы рахә неилатцаны ирыӳаны ашьхаӳа иршьӳыз ахьшьцәа

рзыхэангы атэа дырхыр акэын. Ус еицэажэаны икан. Урт ахышьцэа азынра иангытдалонза ишьхытцуамызт. Ажэхақэа ааныжыны, арахэ убас ашьхақа ркацарала ө-ус дук қартон ашәлашараа. Арахэ рхатақэа шыамхахыы акәазара ишала-гылоу иниасуан аңхын, насгы ртәархырта адәқэа кыыс ры-мамкәа еикәдырхон.

Зеггы реазықартон атәархра. Алңхынрак Ашәлашара зыбжыы алыөуаз, амөа ақатцара иафыз атрақторгыы, азы зтабаз азлагара еиңш, ашьтыбжы неикәтәеит. Атрақторист Мажара Горски (ахәынтқар Кавказ данабашыуаз ашьхару-аа рышқа ииасыз аурыс солдат дихылтцшытран, аха убаскак даңсыуахахьан, еимакы-еиґакык аан, өажәак рнаөс «аңсуаа иахтдасым» ихәон) итрақтор ашьтыбжы атыпан, ачаө-ачаөхәа, ажыахәа ашьтыбжы тыөуан иашта. Аебыга икәон. Ирхәон, абна нхамөа иатөыз уи атрақтор, Ашәлашара инеигарц азыхәан, иаарыцқяны мызкы амөа дықэын хәа. Пшышьапык зтоу раамышьтахь, иара уигы хґаөақэа ирышьцылоу ракәзар, згәы иаанагодаз, агаґантәи ахаан ауардынтәкыа ахыимнеиц, итрақторыз, имашыназ акы неиуеит хәа Ашәлашара. Акәапа-ґацарақэа, аөадаарақэа, цыара абнаршәыра еилачыра, цыара ахахә еикәыддыра ирылганы, еибга-еизөыда трақторла Ашәлашара даннеи, иңыаршыөз иара ихата иакәмызт, иңыар-шыон нагашыас икаитдз. Мажара Ашәлашарантәи амөа қатц, лбаақа, Ачамхара ақытахь дааскыон, арахыинтәигыы амөа қатц иңылара иаґын даґа тракторқәак. Иахыкылсуаз, ацәгыей абзиеи реиґа ирызнаназ цқя еилкааны ирымамызт макыа-на, аха излархәоз ала, амөа қартон абна аңқара азыхәан.

Уажәы уигы азхәыцха рымамызт, зеггы реазықартон атәа архра.

Даґаґаытцхандызмырцәоз Ардушына. Атҳарцәхәадаапшын, аңсеивтцахара змоу ачымазаө иеиңш, лгәы тытцны ицө, аиарта дынхықәтәалеит. «Сабақоу, цыбеит?!» – лхәан, иаалґаңсаз лыхцәы гәзақэа лнацәкыарақэа рылшыуа, инықәылхәеит, лхы дзтцауа, алашьцара дналапшит. Лыбаөқэа тырпсауа, лцәа-лжыы еиларзызо, иналылсит ахыта. «Макыана аңхынра цқягыы имиасыц, ас сышпәхыташы», – лхәан, дахыыхыташыуаз чма-

зарак иахъазар хәа дшәаны, лылахъ лнапы надылкылеит.  
 Ицамызт. Иаха лчаалыртынчит. Лнапы лгәы иадырғәғәла,  
 лгәеисыбжь дназызыршит. Лгәы тытцны ицо еисуан. пхыз  
 баацсык, инеиталхәартә илбаны хәа лгәаламшәеит. Данышь-  
 талаз, акәаскъахынтә иаафуаз ашьтыбжькәа лмахарц, лхы  
 ашьал касы ақәыхәхәаны дахышьтаз, азыблара иалашәаз  
 ауафы дшымадагъ-мадашәо еипш, хырхартак рымазамкәа,  
 иагъеидхәаламкәа, хәыцра-зыбларак далан. Акырынтә даз-  
 хәыцны, иналыгзарц илзбахъаз, уажәы, абри ауха данышь-  
 талоз уаха дазымхәыцырц, зынзаск даҭа хәыцрақәак мчыла  
 лыҭерылалхалон. Лыгәтыха иашатцәкьеи мчыла дазхәыцларц  
 дызлагози анеилазфалак, аки-аки хибашьяауан, лхы ацәылгон.  
 Иҕан атцхкәа, уигы анылмышәоз. Ускан дѡагылон, аҭацха  
 ашәвазаҭе иадгылаз, лашья Ғадала цсатә шкәакәа, илабашья  
 аакыдхны, ауапажә лыжәѡа интарца, ашта днықәлон. Алакар  
 иантцәрааны ахәхәахәа икатәоит ашта атцыхәан, цыхәацтәара  
 амамкәа ахәхәахәа анаара иалтцны иаауа азыхъ. Ардушьяна  
 гәтыхақәак ланахәарц атахушәа, атц еикәышышьы, цсы зхоу  
 зегъы ркәит-цсит аныҕам, иаха ашьтыбжь иацлоит, иаха аҭсы  
 талоитубри азыхъ. Иҕалап, иара иалшо ахәыцала, иаҭагылозар  
 ажәѡан тбааҭыцә дузза аҕнытә иналбааны иахаҭо алашьца-  
 ра. Асеипш иҕоу аиҭырцшрақәа лхаҭы ишымааизгъы, бзиа  
 илбоит, игәыртынчгаха иналылсуеит Ардушьяна, ахәхәахәа уи  
 азыхъ акаҭәашья. Абыржәы, илыхъыз лзымдыруа, атц аҕы  
 еиѡнашаанза данаапшгъы, дѡагыланы азыхъ ашҕа дцарц,  
 цшахък налҭарсны, лыцсы ааивылгарц лызбеит, аха лчаа-  
 нылкылеит. Лаб игәараҭаҭы лхала даанхеижьҭеи ѡызара  
 лзыуаз азыхъ ашҕагъы анеира дақәитымкәа лбеит. Бмааин,  
 хара иахтәуп хәа уафы илымаикуамызт, уи дымѡашьяхуа ил-  
 дыруан. Хәыда-цсада, адгъыл иалтцны иахьяанаскьо, хымха-  
 цьымшья еиҭах адгъыл иналазуа азыхъ акәым, напынтала  
 иаахәоу, иарбан рыжәтә хкыз дызхыбаарыз, лаб игәараҭа  
 уажәшьта аҭшәымас иамаз Марытхәа Патыхә-иҭа, мамзар-  
 гъы ақалақь аҭы ишиархәо ала иаххәозар, Михаил Петро-  
 вич. Лабацәа, урт рабацәа иҭырхыз азыхъ азәгъы дахибаау-  
 амызт, аха илҭахымызт, уахала убри азыхъгъы лбар. Уаха уи

дзыхэоз акызатцэык акэын: данышьталоз дызкэыпшуаз ан-хара, лашьа Гэадала итынхаз акэаскыа, раб ихаан идьргыла-хьаз, амхацыыра ахнагеит хэа изыхлафуаз аганфныматцурта, акэытцара, ажэбора ухэа, зеггы лыбла ишаатдыжыыз, зеггы еибга-еизфыда ишгылоу, иара убас, еибга-еизфыда уатцэтэи амш лашара иахаанхарц, амра кацхара иапыларц. «Анцэа срыцхашьа, анцэа срыцхашьа! Агэнаха скэыблаа, сызшаз!» – лхэон лгэанала.

Уажэы иаха иааикэтэашэа икан, акэаскыа азал афынтэи иаафуаз ашьтыбжыкэа. Данышьталаз, ацэа иаалымнахаанза, Ардушьна ллымхашьата цнахуа, илахуаз аччабжыкэеи ашэахэабжыи, атцэытцэыра еимазкуа апсаса рызхара аныр-фалак, рэыртынч ишаатэо еипш, иантынчраха, рыхашпышра анеикэтэа, лара дцэырханы дахьаапшыз цыалшьеит. Ускан ихьшэашэамызт, уимоу, иахаггы еигьын, иахаггы ипсеивгаган апацха аватцара хахақэа ирылшэшэоз тагалантэи апша. Ахьта дшамкзозггы, лшыапахыи инаскыаганы илықэыз ауапа даахан лхы нхэытцалцеит.

Ианакэзаалак ауапақэа, ахтарцақэа, амака чацақэа фба-фбаны иман лашьа Гэадала. Реиха еигькэаз, ифыцкэаз, сасра данцо азыхэан итцэахын. Иаха ифэазақэаз афны иныкэйгон. Убарт, цыара ицагақэа, лпацхажыггы иаалымгакэа, акэаскыа атзамцаф икнахан... Иамырцшзозар, иапырхагам, ихэеит Ма-рытхэаггы.

Лхала, лара лхэашьа, алужэ еипш ақьацта дыххалеижь-теи, ахатца матэа дачычаны дыкан. Иаб итынхаз амака чап-еи ахэызбеи иара ица затэы, Абзагэ иаамышьтахь, уаха иакэитдаз.

Илымтеит Ардушьна. Сашьа Гэадала ихэатха, сыпсы танатцы, сааигэара иказар еигьасшьоит. Ухынхэыр уаб игэарацахь, уара иутэуп, иушэутцап, лхэан, икэымжэы, икаба, икама-чаца, еихаразак Абзагэ ишэитцаларц ихазы иитахыз ауапа бзиа, ахтырца ухэа, акгы илымтеит. Иарггы игэы иалымсит, иаб иахэшьа, анык леипш дзаазахьаз лфацхьа идыз ахақ убриала, мацк иадамхарггы, ишэарц итахын.

Ихьантаза рынхара ианахахалак атцх лашьца, агэарата хатца дтамкэа, итацэыз цыышэымшьан хэа дгылы жэфани

иралхәозшәа, ауапа лыжәәа итарцаны, алабашья налытцарсуа, длеищеиуа аштә днықәлон Ардушьна.

Уахынла, ахаблаф зегьы шыталаны ицәахьеит, мөасфыкгы амәа даныршәлам анылгәахәуа аамтәзы, агәылара днеины, дхынхәны иаб иаштә дааталазшәа, Ардушьна дшымгәығзо шақантә дааихьоузеи Абзагә. Ажьрацәара еидызхәало агәыб-лра афыцьяггы ирзынханы иказарггы, уи зырғәгәашаз, гәыла аибатахрей аилибакаарей рцәызхьан Ардушьней Абзагәи. Изцәызхьатцәкьаз лара, дызлаимбацыз, дызлаизымдырзоз ала иаахәыз, иахәшьаду лакәын. Ицьеишьон Абзагә, «уацхья анцәа сшы, уцәгья-мыцәгья сагааит» хәа аамышьтахь, их-шазггы иарггы рзыхәан, дачәа ажәа кынаак ахәара акәым, лакытцацәгьяк здимбалацыз иаб иахәшьа, абаскак уафы из-гәамтәзо итцәахны излалымаз ажәа шхамқәеи имамиқәараз алакытцей.

Ацх ачаафнашахьаны, уахык, изымычхазт, аштә сны-қәыпшып, аутра, абахча цьара рахәык талазар гәастап хәа, агәашә ашьшьыхәа иаартны аштә данынтала, лхы-лшьапы хәа имбазо, бақа еикәатцәак дафызаха, луапа дташьшы, ала-башья, икарахаз хьчак иеипш, лыжәәа иатцарсны, дымтцысзо аштә дықәгылан Ардушьна. «Бзышьтамлозеи, сахәшьа ду?» – ихәеит, ибжыи ускак имырдуцәакәа Абзагә. Ғымт, ацх дал-кааны дихәапшуа дгылан иахәшьаду. Лыпсы тамыз цьишьейт Абзагә. «Уца, уца убрахь, узхара ыфаны, ушьталаны уцә!» – лхәеит атцыхәтәан, уаха ацсышәак наиамахәакәа. Азәггы имтәкәа, хытцакыртас лхазы инкылыны илымаз ацацхахь, уааи хәаггы иамхәакәа, ашәакь амхастә тарс ианыркуа еипш, шәарахк дазнейуашәа, лабашья агәта тарс икны, Абзагә уақа дышгылаз, лпацха дныфналан, ағьө хәа ашә ныдлыкшале-ит. Амала, лцамтәз иара иахәртә, ашьа рылыжжуа: «Ахәоуп, иахьазеиғьхо, азхара ахьафартцо иаангыло, ахәа! Хара хажә-ла...» – уинахыс, дкәындкәындуа иацылцакәаз ажәакәа еиди-кылартә цкьа имахаит. Иара ихатәык реипш еитцаиааз, аколнхара ацсаса, шыхатәылан итахоz таханы, иаанхаз ана-нырх, ипсҗазаара зызкыз аус, ипсы штәз инаимпытцышша иан-цаз, агәысакара дықәхазшәа ихы анибоз акәзааит, иара реиха

дзыкэгэыгуаз игэылацэа, арҕажэѡатцас дызхэаѡшуаз, иѡыз-  
цэақэакгы налатцаны, дзышьтаз абзиара цэгъаурак еиѡш  
иаархэны, аколнхара аправлениа аилатэараѡы ицэа ани-  
хырхуаз акэзаит, абасеиѡш дтацэны, дымчыдаха, ахэынцэа  
дылакэахазшэа ихы ибо ахаан дҕамлацыт. Хэатэы има-  
мыт. Ианихэашаз, зыкатцара ихэтаз аныкайтцашаз аамта  
ицэцахъан, хаала салтцуеит хэа дышгэыгуаз, иаха-иаха абыз-  
катаха иашъахаз ашьхыц даѡызахеит. Убарт, агэытцга цтэага  
ажэақэа лѡытцуеит хэа ззихэоз, Ардушьна лажэақэа иахагы  
ишизеиҕыыз, дызлашэаз абызкатаха алтцраѡы иаха амч  
шилартцоз, усқан, атакэажэ ианылхэатцэҕыоз издыруамыт.  
Усқан, ианылхэатцэҕыоз ицэа-иҕыы ианыруаз акызатцэык  
акэын: иара иқэашъмыз, иитэымыз атаацэа наихытцны иеит,  
иаб иашта дацэызит, изаанхаз азэқ, иаб ишьа злоу, атакэажэ  
затцэыкгы, абгыз ашта итылбаазшэоуп ашта данаатаѡшло  
дшылбо. Лара, Ардушьнагы, изныкымкэа дазхэыцхъан, ла-  
шьазатцэ ихшази лареи реизыказаашъа ѡыц. Ибла дтамѡшзо,  
икаиҕыыз иаб иашта уаха ишьапы таимыргыло инахараны  
длыргылазаргы, хыхъ – ажэѡан, цақа – адгыл, «даапкыр  
дзыдѡархэалоз» уаха уаѡҕсы длымамыт, еибга-еизѡыда  
ианыказ дшиѡылалоз еиѡшгы иѡылашьа лымамыт, иауа-  
мыт, лгэы ихыломыт, наѡхара бааѡсык зуз иеиѡш акэын  
дшылбоз.

Абас уи ишҕа агэыѡбара шлымазгы, дѡагылан, лееила-  
хэаны, ауапа лыжэѡа инталырцеит Абзагэ ишҕа дцарц, уа-  
хатцэҕа иналагзаны, ес-иҕоуцдалак, цъара акы ҕауцароуп, ари  
уаха хҕашъа амам, уаха угэатцэа еилымсзои, иҕоу умбазои хэа  
иалхэарц. Аѡацха ашэ аартны тэым ѡнык мазала идэылтцуа  
азэы иеиѡш, ашьшьыхэа дындэылтцуаны, лылаѡш наикэшэеит,  
акэасқъа абартца иқэгылаз Марытхэа. Итатын амца аакэеицеит.  
Амза ашэахэақэа ахъақэѡхоз, ихарѡ иахагы ишкэакэахан,  
аѡсцэаха диеиѡшха, адунеи иаразэқ иқъафуртаха, итэҕэқэа  
еимырѡаѡа, ахэан макъа амгэа еиѡшыз имгэацэа тысхаѡза  
дыкэгылан абартца. «Наҕ икыдшэар абри амзагы», – лхэан,  
лара лыхцэқэа реиѡш, иҕэашза ишланы икыдыз амза дна-  
цаѡшит Ардушьна. Аѡацха дахъаадэылтцыз, шытахъҕагы

дхынхэны дыѡнамло, пхьаҕагы дымцо, дшьахшэа даанхе-  
ит. Аҕацха аатраҕе игылан ар рычуан хэа изышьтэз, аутка  
ршыга чуан дук. Тагалара ианасакхэымтэз аҕхын араҕа  
зыҕсы зшьоз, итаацэа ақалақь ахь ианыхынхэ, уаха еиҕштэ-  
ҕьа Марытхэа иѡызцэақэаки иареи хэсақэак рыманы ианаа,  
баша ишыҕалтэз, ишылзымгэағыуаз шылдыруазгы, анхаѡы  
ихаиуан гэағыны изымшьыкэа, иахэызба атра иантэитцо еиҕш,  
ауха шаанза аүедрақэа еимданы иатцаргыло, азыхь аҕынтэ  
азы ааганы итаҕэо, убри ар рычуан хыхэхэо илыртэит. Азы  
бжысит, ажыакца таҕанатэит, аха иахатэаны илмыртэуазар,  
азы агмырхо, ачуан штэыц иртэны илыман убри аахыс. Иа-  
хьынзатаулоу гэалтэозшэа, алабашьа ачуан инталыршышьын,  
азы иналылшь-аалылшьит. Акэаскьеи аматүртэи ускак еи-  
зааигэамызт, аха итаҕын амца ыркэеицеиуа акэаскья абартца  
иқэгылаз, уажэы-уажэ иҕарҕы тбаа атантэ «ххы» хэа ажыцэа  
еизганы, иееимгэарч, ашта иқэыжыцэоз Марытхэа илаҕш  
дытцашэар лтахымызт, азэгы димбакэа дцарц лтахын ашта  
дтытны. Марытхэа итаацэа рыҕсы шыаны, ашьха хауа ршьа-  
рда аларцқэынны ианца, уинахыс, иара иеиҕш зеиҕшыз  
иѡызцэақэаки, рыжэ атца аризшэа, еснагь иччоз, еснагь иҕы-  
цыз ахэсақэа рыцны сабшала, мейшала абрахь аара ианалага  
инаркны, иҕалтцарц уалс илыдуп хэа ипхьазаны, иналыгзарц  
илзбыз, ашта дтытны лцарала иназозшэа лбон.

Иҕырҕы атанза интрыцкьяаны, иееимгэарч «ххык-тфу!»  
хэа, иахьынзаилшоз ижыцэа ыршэны, еиҕах ашта днықэыжы-  
цэан, ибжыы гэаѡаза, ус ҕааитит Марытхэа:

– Уарбану, уаҕа, аҕацха ашэ иадхо?! О, уара, Акаки Тему-  
рович, уара уоума? Иах-иах-иах! Ашэқэа уцэеилаѡашьеит,  
ашэқэа! Ииашоуп атыцхыагы лгэы ҕаутцарц утахуп, аха... Иах-  
иах! «Ххык-тфу!» – ашта деитанықэыжыцэан, наҕ дныѡналеит.  
Иажэақэа лара лакэзамкэа, итдыхэыршэшэо, аҕацха иѡна-  
ларц атахны, илымтцагьежьюаз алеикэатцэа акэызшэа изыз-  
кыз, иажэақэа ртакс, изаҕаразаалак ажэак мхэакэа, ҕымт,  
деитцагэҕэа дгылан Ардушьна, нас аҕыѡхэа лабашьа лапхья  
инарс, лыҕсы еивтахо, лқышэ иқэыххыз ажэа ҕацақэа  
лхэарц дынхьахэит. Абартцаҕе уаѡ дшыҕамыз анылба, уаха

иҥалтара дақымшәо, аҥацха дныџналан, ажәжәахәа амца ааиқәылтҕеит. Ашә иадхон ала. Дџагылан иныџналыжылеит. Ахәыштаараҕы дахытәазгы лыжәџа итарқан ауапа, агәаҕреи агәамчи лнаҥозшәа лбон убри, аҥацха иахатәаз атҕ аткыс еиқәатәаха, илшәыз ахыча уапа хәылда. «Ишҥаҕахҕари, Мышәқьар, уанаҕьалбеит?! Уареи сареи, алужә еиҥш, ақьаҕта хәххалеит. Имшгарҕахҕеит, умбои, сашыа ҥсәтацәҕьа инхарҕа», – лхәеит ауафытәыџса ибызшәа адыруазшәа, лыбжыы тыганы. Мышәқьар џагылан, иҕыхәаршәшәо, ацламхәа наганы лшәмхы инықәнатҕеит. Иадыруан, бзиа илбон, ацламхәа лшәмхы иқәҕданы, ахы анылшышыуаз. Хәылҥазыла убас инатәалон, иара, реиха бзиа иабақәоз аҕшәмацәа азәазәала инрыжыыз, иргарц зҕахызгы ирыцымцакәа, иахыаазаз, ахәыштаара иаҕырымтыз алеи, заҕьал абраҕа иазҕшыз аҕакәажәи. Аҥацха акәакыаҕе икәагылан шәындыкәра дук, аихатәы маҕакәа акәыршаны, алџақ иашәны еиқәатәаз. Убраҕа иҕаҕәахын лыҕсы ахынзатәу илымазарц илҕахыз амаҕәакәа: лыҕсықәара данҕарк ашықәсзатәкыа лнапа-ла илсыз ахәымҕьаркәа, аҕаца маҕәа, ампахышықәа, лашыа имаҕәакәа, иара убас атцарауаџ илымҕаз, иахыҕуа уафы изымыдыруа, инапыласыраз аҕықәҕаршәи ауархалкәеи. Уи иҕаз амра ианалҕалак, ашҕа абжа ҕалон. «Амца аҕәыхычара ма-риоуп. Уафы иалигоит, мамзаргы иахыгылоу азы ақәтәалазар, акгы ахыуам, ус ами, Мышәқьар?» – ала ахы лшышыуан, лыб-ла агәы ҥнаҕо, амца дахәаҕшуа. Таацәа дук еилатәазшәа акәын амца шеиқәылтҕоз. Дызҕәазгы еиҳарак убри акәын; амш шыбжыаҕәы ианхыҕцлак инаркны, амҕеи афархы рыла лҥацха аатра лыртәуан. «Анцәа иакәым сумырҕатқан, анцәа срыцхашыа, сҕәы ахы ҕашәароуп, иакәым ҕазар». Амҕәкәа днарыха-аарыханы амца неихлырҕхыан, дшеилахәаз лиарҕа ныпхыаршәҕны, ацәыртәҕәы днықәеиет. Лхы инаркны лшыа-паҕынза ауапа анлыкәлыршә, дыказамызшәа, ацәыртәҕәы днықәшәаҕеит. Аҕааикәархә, лаҕхыа ахәышҕаараҕы илаиан, али-ҕси рыла ицәеит, бзиа иабоз аҕшәмацәа икарыжызаргы, амгәа ахытәызи ахәышҕаараҕы амца ахыеиқәызи зейҕаҕамыз ала иалазоз Мышәқьар. Ардушына акәаскыа аҕнытә, Марытхәа



Акаки Җемурович хәә зейхәоз, ифәзеи, уажә ирыцыз ахәсақәеи рыччабжьи, рашәәхәабжьи, еицлабны иңыреуазшәә, агъҕа-агәгәахәә иңеуаз ачыс матәеи ирхылтцуаз ашьтыбжьқәә лмахарц, лыгәтыха хьантаҕыи дацәцарц, лхы ауапа ақәыхәхәә дахьиаз, лара лцәә-лжьи иалтцызшәә, бзиа илбоз, лашья иматацәә, мамзарҕыи иара, здунеи зыцсаххьаз лашьяҕыи ихатә дизхәыцларц лтәхын. Убарт ртыңан згәәҕ еихарак илымаз Абзагә дааины лыбла даахгылеит, насҕыи уажәы дшыкоу, зуафра тәымта итагылоу ахатә иакәымкәә, дылгәалашәо далагеит данзықзас инаркны, дфьыцныкәаны, ашта дантаз ақынза. Ихәычра шақа илгәалашәоз, убриақара деилахауан абыржәҕыи убас дхәыцны, икәҕәыграла атаацәә зегыи тәны, «хатәфәаншьап мырзга» хәә анизылхәоз дзақараз дақараха, уажәҕыи ашта дықәзар. «Ихы зыхиркәозеи, цьбеит? Аминат данааигоз, хара мчыла диаахмыргеит. Уара иутәху даага ихәеит иабҕыи. Абас иаармарианы ишцәнеицырц, ббаарашәит. Адәахыи цәҕара уафы илыдибаломызт, аха лыфьнытқа цхара лымамзар акәхарын. Ақәыцма еҕа иуаазарҕыи, абнахь иңшуеит хәә, лшьяпы хзызәзәомызт, уаха акҕыи шхаҕмызҕыи, ақалақь ахь дыңшуан Аминат хлахәацәҕа. Сызхаанхәзеи...»

– *Ашьа ицаша, ада иалагылом рхәоит, ибаҳахьеит, ақәыҕа Ардушьна. Баша цәҕас бхы кәбцоит.*

– *Уара уеиңш, убас, иаха иахьеиҕьу хәә икәйны ицақәоз шәхы мацара шәшазхәыцыз еиңш, схы сазхәыцыр, ус акәу, нан, Гәдиса? Шәыиңақәақәоушь уака? Акраи аауртыр, ахәхәахәә азы аауеит, унахькьысны иааурцәир, алашара науҕаццоит, унапы агаз фыфәҕыи ахышәшәом, ыи? Ишәхаштзахит акәу, нанраа, Ашәлашара?*

– *Ашәлашараҕыи схамыштыц, исхамыштыц азын, аҕаа сзам-фақәә ҕнарқаңшьаауа, айытәә айацаны исышьаз сыжәцәеи-маақәә цәицәица, ашыла, ма ацьыка цсахра хәә сан аҕәыларә санылышьтлак, иахзааигәаны инхоз аҕәылацәә срывсны, шәара шәфы саннеилак, сзызнеиз инаццаны, икаңшыи уаркалеиуа исыбырклоз ацьыиңыыхәақәә. Исхамыштыц, Ардушьна, иахьаҕыи сцәә иадызбалоит, ссахәы иналбшьлоз бнапқәә.*

– *Иухамыштит хәә акыр иаңсоума? Абзиараз...*

– *Ицәҕь бахәатәқәак сыман...*

– Алышькьантыр уигаит, уцәалацсыма?! – лхәан, шыапы пықәла аеырқьақыны ицәаз ала днасит, лыбҕа дныхтәаланы Ардушьна. Аоны аонытҕантә зыбжыы аафуаз аштәхь идәы-либагеит. Афы риааизазар акәхарын, рышьтыбжь иаха ицә-гьахеит. Рыгәхьаагы акымызт Мышәқьар. Аңшәмацәа, икажы-ны ишцаз агәра анага инаркны, уахынлаз, ҕынлаз аштә италалак итытцлак иара азыхәан зегь акакәын. Иашыцылеит, насгы Ардушьна аңсцәаха аштә дықәлазшәа илцәымҕу ие-ишларц, изышьталтцо аңшәма ҕыц, лара дшылбо еиңштәҕьа дуафы цәгьам. Уи данаалак, иара ари аштә зтәу Мышәқьар акәым, агәылацәа рлақәагы гәыргьоит. Шака мши цхи дыкоу, убаскак мши цхи акәац фөы ықәшәшәоит аштә. Азарақәа рыхқәа, ршьапқәа, рымгәақәа, шака утаху ыфала. Аңшәма ҕыц идыруазар акәхарын еинышәараны ишыказ, аңхынра аналагамтазы, раңхьаза аңшәмас аштә дантала, идыпсыло иа-ниеишуаз, чынкгы аанимкылеит, аҕатын дахо, дпышәырччо дахәаңшуан. Ахухухәа иеишуан, иршәны иеитаз афатәгы нтанарпкон.

– Азыхь иатцак! Лхы азыхь иатцак, Акаки Темурович, афы илжәыз лзеицәахеит, иах-иах-иах! – ибжы хацаланы иаафуан Марытхәа.

Азыхь азбахә шаалахаз, лгәатцәахы иналакшеит Ардушьна. Чагьамзар акгы зтарымтдоз ачуантәҕьа уи азыхь аҕы ирызәзәомызт, иакьашьуеит хәа иацәшәаны. Ажәытәанза, рабацәа амхацьырра ианагоз, анышә иатаны, хькәыршәак шырымтцәахра, аҕышәт аупцәала ишәаханы, иахьытыцтуа уафы имбо, напы хәымгак иамкьашьырц, еимацсаны ице-ит уи азыхь. Шьыжыла, хәылцазыла азыхь анылтало ала-кар иантәрааны анышә икәтәо азымхошәа, акәапеи азна ныкацданы, аныхәа хаңшья анхдыртло еиңш, лармарахь инкалтәоит. Иржәааит, изышо, игәакуа, анарцә азәыр дыказар. Издыруада дҕажәкуазар хәа инаизкалтәоит згәыблра лажәра инталгалаз лыпсықәара.

Зныкгы шынтәгы аҕацха ддәылтит, дыфәналеит. Икалтарц илихәтаз, ус хьантак ахьылзыкәмтаз азыхәан лыпсықәара ибла ахыңшылара цхалшьозшәа, егьаамта дрыхәаңшларгы,

еснагъ ғыцбараха илбоз, аетдәкәа хқа – жәгараа, иара, лара, нас ахьзгы-ззицшаахьаз рыхшара – рыбақәа тыпхаауа, уажәы апацха ифыхыкны икыдын.

Аанда леавакны азәгы дгәимтазакәа ашта дтыцны дцарц лтахын, лыфны дшықаз дыззасасхаз лаб иашта. Агәтаншәа днеихьан, луапа шытассы, леаанылкылан, ашта атыхәан азыхьаф еилыхоз рышка даанапшит.

– Каки, о, Каки, сылашара, уаха сылшом. Адгьыл гарыгаеит, – лыбжы хьырвырза фәалтит цхәыск, лнапқәа лапхьа игылаз ахатца ихәда инакәлыршеит. «Иртаху карцааит, амала азыхь амқан имнеиааит, убрик сзычхауам» – лабашьа ац днакәыгәгәан, анышә инытдалыршышьит Ардушьна.

Апхәыс лнапқәа ихәда ишакәыршаз даашьтихын, акәасқяхь ифынеихеит Каки хәа залхәоз ахатца.

– Аферым, аферым, иах-иах-иах! – ирган, ашта зегы имехакны дааччеит Марытхәа.

Даеа цьюuky ракәым, лхатагы лхы иацәылыхьчарц илтахыз, лашьа икәасқяхь дыпшуа, атцла ашьапы лыченавалкит Ардушьна. Марытхәа еихарак дибарц зылтахымыз, игәатцга хтәагаз, лафқәак рхәара далагар хәа дшәон. Ахәылпаз, ант, лара лхәашьа, ахыркәыкәқәа рыманы ифызей иареи ашта ианаатала, уафцас днеицылеит иапшәымахахьаз. «Арт сзымдырзеит, изуствәада?» – хәа даниазтцаа, икьатеиах цтәо, ччараха исит ицыз, Акаки зыхьыз. Афыцъагы ркьаф тан.

Марытхәа, имгәацәа инапала интаиреылан, ииулак Ардушьна ллымхәа ақынза ихы ааларкәны:

– Агәырхаагақәа, амфаныфа! – ихәан, иоуразоуроудеитцасуа, дааччеит. Абасейпш иқаз иажәақәа иара лафс ипхьазон.

«Сцап нақ ашта стыцны, сцап иахьызымбо, рышьтыбжьахьсмахауа». Уажәы, уахатцәкьа инагзатәуп хәа акгы иақәыкны илымамызт. Лфатцәк мфәиуа, ахәыштаара анеиқәыцәалакгы, ахәа гәзара аеылатәахны, цырғыцқәак акраамта имыцәо рфьртәахуеит. Лашьазатцә Гәадала ипхьзы ффы зхылкаауа ахыбрақәа рышка, дара, Гәыртаа ршьак злоу дхынхәып, нхәык инапәы иқалап, абри анхара хәа гәыгра хәычык лзейқәханы иқан. Аха ари ауха азыхьафы илбаз иарааигәеит.

Гәйртбак дхынхэзарггы, акгы иаңсам, дахьыхынхәуа хәа ак-  
ггы ыкам лнархәеит.

– Акратуеит уахеиңш сыңсы сымшьеижьтеи, анцәа уи-  
ныхәароуп, Михаил Петрович! Акы анутаху, стелефон удыр-  
уеит, унаст, икалеит. Анцәа уиныхәароуп, иамцхәцәаны ишыл-  
жәызггы, ссирзак лоуп... Уара утәы дагъанбацәеи?... – дафын  
апхәыс акәасқьахь дхагаланы ихынхәны иааиз ахатца, – шақа  
ибзианы икауцазеи абри анхара ахьаухәаз, анцәа уиныхә-  
ароуп, – афы шилсыз җашьомызт, ибз еилаңатон.

– Уажәы сгәы иҗоу удыруоу, – инаиатеикит зтәтын мца  
кәеицеиуаз Марытхәа, – саалаганы, хыцакыртә змам, ма җаа-  
цәарак афы ирцәымыцхәу, ххәы җалцартә, абрақа дахылаң-  
шыртә икоу җакәажәык дааганы дыҗнастҗоит.

– Ииашоуп, дыҗнатца. Шықәсык сарадуызбоит, абасханаауа,  
ххәы җалцалап. Аңсны... Апоетцәа рхәашьа, аңсы зну... асаан  
иану атә-тәыла, – ибз еилаңатон, – агаҗафы шақа мышгафы  
адачақәа рымоу удыруоу, ахәса қьаф рылоура азыхәан ма-  
цара. Уара, Михаил Петрович, исгәалашәаз, аңсцәаха лыңшра  
лытаны, арақа җыңьхак дахымы, ишпауалхәеи, уара, ахәылңаз  
аҗыңацәа хаманы ашта ханааҗала?

– Илхәазеи? Бзиа лхәарымызт. Абгыз еиңш ауп сшылбо...

– Аңсаҗа цәхага дихылҗит Патыхә, лхәеит, уаб изыхәан. Уаб  
ихьз шңалхәо? Патыхә, Петыхә... Уамашәа илхәеит уаб ихьз...  
Дачас амшын агаҗа абоуҗаху. Амҗа хьаас икаумҗан. Зато,  
знык уанаа, уинахыс қьаф ууеит. Ахәса амшгараз инахараны  
уңцара иахаггы еиғьаршьоит. Ашьхақа хагьааныңәап рхәоит.  
Амцхә эжәит. Ани, аресторан директорс дахҗарц узсыхәаз,  
ушыза... Дзеиңшра уаҗузеи иара? Хара дахтәу, мамзарггы  
дмаргьаңалха, иахәаңалақәо дреиуоу?

– Уарггы дузеиғьуп, Акаки Җемурович. Уңьабаа ирзуам. Уҗы-  
сыҗи шеишьтоу здыруа, зыгәра угаша хатца бзиоуп.

– Убри ухәар саҳаит, уҗи-сыҗи шеицу дарбанзаалакгы  
идыруазароуп. «җоуки ирдыруа иааг мацароуп, уст рыздырзом.  
Уаҗыңцәқьа дахҗап аресторан директорс. Ахәхәахәа азыхь аа-  
шьа анызба, акы сгәанарңхеит, – азыхь днадгылан, азкәтәара  
дналагеит.

– Афы усроуп, дорогои Акаки Темулович, саргы исгәур-пхейт. Азыхь ахнытыцтыцәкьо инацацтап.

Иахагы илашыцеит, еикәатцәахеит ашымха иацрыцуаз ашәшыра. Ацла ашыапы леадыргәгәала, дшыахитхазшәа, ацашә дакәымшәо, дгылан Ардушына. Дара рцынхәрас лара дыпхашьейт. «Игәагыны абыста чуантәкья зтахмызәзәоз хзыхь ркьашьит, идырхәымгеит». Ацхашьара, агәаг, амчымхара зеггы анылзеилала, лхата харак лыдызшәа: «псышыацәгья анцәа исыт. Сацоумтан. Ухышыьаргәытца сакәыхшоуп», – хәа аматане-ира далагеит. Ацла ашыапы дадтыр, дырбон. Ипхалшьейт. «Уаб ипсацоуп иркьашьыз, Абзагә, уаб!» – Лшыамхкәа дрызнымкыло, акәарахәа деитдасуан. «Еимасыпсар акәын азыхь. Марытхәа анхара анааихәатцәкья еимапсатәын. Сабду амхацьырра да-ныргоз, еимапсаны итцәахит. Даныхынхә, иааитдихит». Илхәоз нагзашәа шамамыз, насгы еималыпсазарггы, уиала азыхь шылзымышьчоз лдыруан, аха илхәон гәыркычгас. Аеы иазы-миааиз акәадыр дасуан хәа акәын лхы ишахаралтәуаз. «Азыхь еимабыпсазарггы, ашта ишпазыбуеи? Имшгартахаз афны абабгои?» – лфыза пхәыск длацәажәозшәа, лхала дцәажәо, алабашәа лгәытарс, ауапажә дташышы дгылан. Лыблакәа лтцәахгәышон, аха ллымхакәа лзыцьгәомызт.

– Иацта, азыхь иацта...

– Ашампан фы аазжәит, зкатәараха исысуейт.

– Сара ашампан фы аазжәит, ахәса схы италоит.

– Уи хәарада. Сара сцеит хыхь, акәаскьахь...

Ардушына лгәы аалыргәгәарц, иналыгзарц лгәы итәшәа-хьазггы нак илпырылцарц: «Усеипш егья ахнагахьейт азыхь. Иааркьашьызар, ахала аеарыцкьап. Уамак камлеит. Срымбакәа сызцандаз», – лхәейт. Ацла ашыапы анавтца лмоукәа:

– Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! – хәа, даакәымтцакәа дыччо, лшыапы дзыкәымгыло, афы дашьны, уаанза икәз лакәымкәа, иаха лхы лтәны, амала, ларггы лкьяф штәз убартә даеа пхәыск, акәаскья амардуан дылбааны лфеалхеит. Лыжәаа итарпан ауапа. Амза ахьакәыччоз, иахагы аикәатцәара иацлан, излахырчаз акаи-танкәа цырцыруан, лшыапафынза инеиуаз ауапа. Лылапш накәшәаанзагы илдырит Ардушына. Лашәа Гәадала сасра

цагас имаз, иуапа хэылда акэын. Аҧацэкэа ґамхэазакэа, икахэхэа-кахэхэа, лгэышпы иадтаны, ахтарпагы лхан уи аҧхэыс. Ауапеи ахтырпеи ирылшозшэа Абзагэ иаб игэаратахь ирхынхэра: «Сыҧсы ахынзаҧоу, иара иахькнеихауаз, акэаскыа азал аґы икнахэазауеит сашыа иҧсыматэа. Уаб ифнахыи ухынхэыр, уара иутэуп. Ңыжэлагоуп, ґырбагоуп. Иушэуцап. Уаанза идэылганы иугар зуам», – хэа Абзагэ илымҧеит.

Аҧхэыс дналзыпшит. Ауапа акалткэа шыҧшыа днеиуан. «Ах, анышэ бамандаз, сашыа иҧсыматэа бышэҧданы!.. Напы иасмыркуаз!» – лыҧсахы неибакит Ардушына. Алабашыа аҧса атдарра днахэапшит. «Сналыдыххыланы, иаалышэхызжэап. Лзамфэагь ґсыршаап ибзиашэа!» – лхэан, атла днавтит. Илбаз дааннакылеит. Ауапа анааимкыа, Ардушына лылапш налыкэшэеит.

Ауапа зны икыакыаза иааимыркыо, ґазны иналыкэыршо, ашыҧпырра зэазыкызҧо апка еипш, дышнеиуаз уи аҧхэыс Марыҧхэа лчынаигэйдлыжылеит. Иаргыи дааигэыҧаихэхэеит.

– Ажэытэан аҧыҧхаҧэа рымҧарсгас ирыман ауапа. Иаалахэаны, аґы ахэда иныкэк иргон.

– Сга, уаргыи сара сымҧарс...

– Беаабырххар, ибымуашэа кабҧар... – ауапа анааимкыа еиҧа иналыкэиришеит. Даашыҧихит. Афныка днеигарц дима иґынеихеит.

– Истахым, истахым... – днаимпыҧкыан, ауапа аҧацэкэа ирынкны, аҧхыа кыакыаза иаартуа дкэашозшэа, лышыхэа дныкэгьежыаит.

– Михаил! Шака иҧхы бзиоузеи уахатэи атх! Уо, уҧши, цэашыума анака абахчаґ иарку?

– Нышэынҧроуп. Аҧшэма джуп. Дҧахмада бзиан рхэоит. Ацэашыи адыркуеит сабшала. Ххык-ҧфу!

– Михаил, уааи, хнеины, хэлыбзиа хэа иаххэап аҧахмада бзиа!

– Исцэымҧуп анышэынҧрахь уахынла анеира. Сдача иаху иахэшыа мыжда, дыҧсыр, нак еимасыҧсоит анышэынҧра. Шака исцэымҧузеи!

– Саргыи. Исцэымҧуп, саґацэшэоит. Аха истахуп ацэымыҧрагы аґэыҧкыарагы сыриааирц...

– Ашьшыхәа, ххык-тфу! Быбжы мацк ирхәычы.

– Избан сыбжы зсырхәычуа? Уара иутәыми ари адача? Иутәуп. Ус анакәха, иахагылоу ажәғангы, иахалашо амзагы, анышәынтрақәагы, хазтагылоу аштагы...

– Баргы...

– Ааи, саргы. Уахак... Даҕа уахык иеиңшым... Сыштых... Сга ацәашы ахьарку анышәынтрахь.

– Бааи... Баала, – ихәан, дфыштыхит ауапа дылахәаны.

– Уажәшътә соушът. Хәылбзиа, атахмада бзиа. Худкыл асасцәа. Михаил, ауапа еитцыхны икаршә, – лхәеит аңхәыс.

– Исцәымгүп анышәынтрафы, – ихәеит ахатца.

– Агәыткьарей агәыргьарей еилахазоап, – лхәеит аңхәыс.

– Ахтарца бхы иатцаца. Хатоумтан, атахмада, – ихәеит ахатца.

Ардушына ажәған ахынтә акырцхлеиуаны лхы ацәылыхь-чозшәа, ауапыжә дааоаханы, лхы инталырцеит. Лыблақәа лтцәахит. Лыбга рцыкәны, ауапа лҕылахәазаны, агәашә дынтытцит. «Сцап Абзагә икынза. Сахымаара сцааит. Абри сахаанымхакәа, аңсышәа бзиа зыңсази».

Ажәған днатцаңшит. Цәгараа ажәған агәы ифхытцхьан. Лыпсықәара данаалгәалашәалак, дызтцаңшлоз аетцәакәа дрытцаңшуа днаиатцәажәеит: «Абахтатцәкьагы сара сышцалхә-даахеи! Уара иубаргәызей, хьымзг умазам. Заа уаңырцит. Икауцарыз уара уажәы сара схатыңан укаңзтгы? Ушанымшәоз здыруеит. Сашьагы уаргы хьымзг шәымам. Издыруада, икамлац икоузей, уңсы таны, аарцә хәикәшәар, сыблақәа хьымзг рхумбаало снауҕаңшып, сыңсықәара. Иамур, ма нарцәы хәикәшәап. Уаргы, сашьагы... Шәызлаңхамшөозей, цхәыск... Абаскәк насыдцаны...» – иналыгзарц илзбахьаз, ииашатцәкьаны инагзатәуп хәа иаха-иаха лхы агәра алыргон. Лхы агәра алыргон, арахьгы, убри лимыртатарц азыхәан дцон Абзагә иахь. Дцон Каиматхан лынхартахь лхы рханы. Даҕакала ларгы илхәомызт, даҕазәгы ихәаргы луамызт. «Абзагә дахьынхо» – хәа иааиҕыткьар, «Каиматхан лынхартоума узҕу?» – хәа даалыриашон уаашәык ирахауазаргы.

– Ауафы, илымшо улуршароуп хәа иахәара иашоума, аңхәыс кәыга, Ардушына?

– Ахатца адэы дыкэзароуп, иаур хаала, иамур мчыла хэа. Уахама? Мчыла ацэгъара катца сымхэеит. Уламыс узымышычозар, схатцоуп хэа айкэа зушьоузеи?

– Иабхэахэеит знык, иабхэахэеит ынтэ Абзагэ. Баша игэы ңыбжэоит.

– Игэы ңызжэом, аха игэы сырфыхоит. Дыцэеит, дыцэа!

– Иара иакарагы иуафы-хатцхатцадаз, аха ибымбои... Абаскак агэшагара ибылаз... Избахъаз бакэзамкэа, Ардушьнахеит... Бгэы итабкыз, цкыа базхэыц...

– Егъа ухэыцыргы ацааңеыга аанхоит ишцааңеыгоу, ахымзг аанхоит ишхымзгу...

– Икаитцагэышыбарызеи Абзагэ. Иабхэап. Аха ибеихэозеи? Иихэац: «Исылшоны ибдыруази?» Уаха акгы.

– Иажэа акэыгараз уабаихэо. «Ишцакахтцари, сахэшъаду, хара хакэитым уи анхара. Аеы зтэу, итахызар, акэадыр акэитцап, итахызар – акэахь. Убри иафызоуп. Ифызцэа ааигап, ахэса дрыцныкэап, ифап, ижэып, хара хусс иалоузеи? Шэызустада ихэар иаххэозеи?» Абастцакыа сеихэеит, уфыза бзиахэ Абзагэ. Диашоума? Диашазам. Аеы зтэу итахызар акэадыр акэитцап, итахызар аеада иакэырцо акыахь, ихэахт. Ма-моу, нан. Ус икам. Аеы иакэутцар аеада кыахь, уара умацара уакэзам изхыччо, ашэлашараа зегы рзыхэан ицааңеыгоуп. Икам, нан, чхашыа ыкам, иуахама, Гэдиса?! Сашыа инышэынтра... Иасхэароуп, цаса ишиасхэакэоз акэымкэа, иаха иаарфацаны. Уара дудыруан, зтцеира дапсамхаз Гэадала. Иудыруама уи зны икаитцахыоу? Ғы бзиак иман, цсхэытэык иааирхэеит. Ахэ бзианы итцихит. Итцит шықэсык акара. Ашэлашаратэык цсхэы дахынеиз, Гэадала иеы ибазаап. Аеы абакаху! Акэкаылкэа ылыхэхэо, аңырцакэа ахаанханы, царта змам аеы нади, аңсага цэхэага. Аеы ахэ иитыхъаз иңыба иаатганы, иршэны инаифаижыын, иеы ырыхынхэны иааигеит Гэадала. Убри анхафы ихшаз шиакэу игэаласыршэап. Уара усңырхагамхан.

– Сара акыр схэо сыказар бдыруеит. Схата саб инхара кыацдахэеит. Бара ишыбтаху, акэыга Ардушьна.



Абзагә ихатагы ибзианы идыруан, идыруан мацара акәым, егыгәнигон, ипхәыс Аминати иареи реилытшьеи, Каиматхани иареи реибагашьеи ашәлашараа ишыртасмыз, иаргы ишиказшьамыз ала иахыкалаз. Днаигылапшны дыздыртәкьоз дачаахырын иихәашаз, аха усеипш Ашәлашара азәыр дыказаргы, иихәоз иазхәыцуадаз. Атрышә иасит, ахра бганы ианлеиуа узатцагылараха, узафамгыло, навалашья аавалашья амамкәа, избаны, еикәшахатны иалгеит. Апхзы ргәыдышыла ицәагәозааит, ажәла ркьозааит, ичалтузааит, анхацәа Абзагә данаарыдгылалак, ахара инафуаз рцәажәабжьи, апкакәа прызшәа игоз рыччабжьи, ахахә зпырахаз зыхьтас, ашәымтак амхырта иныкәбон. Ианеибырхәоз аамтазы рыгәтәтәкья дгылазшәа акәын Абзагә изырхәакәоз шидыруаз. Убри азыхәаноп, дхәычаахыс реиха ифыаз, гыларалагы амца еимырдо, реиха изааигәаз Тамел дзицапшуаз.

Тамел иблакәа цәахуа, инапы ргәафаны аатцәа итигаз афьыкәреи жәла агәыблаа анцсалара дналагеит. Аатцәа итаз афьыкәреи итегы илакәхьазтгы, итегы ихы анаркәра икәшәарын, иблакәа рытәахразы иахагы еигьхарын. Тамел илымха еитантәфит Абзагә даарыдгылаанза анхацәа еибырхәоз:

– Атахмада Кыча имаца изыхәан изакә чара бзиоу ииуз жәдыруеит. Ачарафы хтәоуп, иахфойт, иаажәуеит. Абзагә дабакоу, даабазом.

– Ахабла зегы ачарафы икоуп, азәгы сибом ихәан, ахәарта аталара иашьцылахьоу ацгәеипш, ипсы заны, рыфны дныфналан, иеитцәахит.

– Рнапкәа еикәыршаны иштәазоуп ишаргамахаз.

– Аенытәкья дыкәтны дцеит, лхәыцкәа аашьтыхны, Аминат.

– Абзагәгы, сахьцсыз сыкоуп, ихәан, дитахзамзаргы, ишцакаитцоз, апхәысеиба даалыдхалеит.

– Уздымхало лоума лара...

– Уахык азоума, ипсы ахьынзатоу азыхәаноп, сара исыздыруам. Издыруа убри ауп, уафцас ипхәыси иареи еилы-

цындаз, ишаабац, ауаа надгыланы, лтәы-лымаа налытаны  
дишьтындаз. Мамзаргы, «ьыргә иңа Хақыбеи ишыҗаитцаз  
еипш, сынхара-сынцыра, смал-смазара, иаасымоу зеггы бара  
ибымаз, ахәыцқәагы бара иаазала, сара схы сақәйттәы хәа,  
иартмаҗ ицааматәа нтатаны, аштә дынтытындаз. Уинахыс,  
дыпқәысеибоума, дтыцъаума, дтәжәтагәароума, иигоз иара  
иусын, мамзар ари закәызеи, иаатра давагәыгәны!..

– Уара, итахзамызт, дигарц зынзаскгы итахзамызт...

Абарт, Абзагә дааианза ирхәақәоз анигәалашәа: «Ипхәыс  
ихәыцқәеи кажьны убри дигарц игәы итазамкәа, данаргама-  
ха, лыхьымзг лхихырц азыхәан мацара дигазаргы, убриггы  
ламысуп, убриггы хатцароуп. Азиасоуп ацаҗыақәа ирынҗо,  
сара сеипш, икәызгаза итәоу азиа, цыаракыр икыдкшалеит  
хәа азәыр иахахьоума?!» – игәы интихәааит Тәмел, ибжы  
өтыганы ихәарц икышәгы иныкәыххит, аха дшыхәыцыз  
ишәа-ида иалазааз аказшәа – игәы итоу атәахра, ишагац аи-  
аира агент аракагы.

Абзагә ихараз идыруан, ихарамызгы. Еихаразак, игәтыхаз  
даҗаакын. Ахатца инапы агын Җаиматхан лынхара-лындыра.  
«Исырхәалааит ипхәыс лкажышәагы, даҗазәы лгашәагы  
дакәымшәеит хәа. Сахьынзаиашоу сахьынзаиашам, аламыс  
сымоу исымаму сара избап. Уртқәа раткыс ихьаазго даҗакуп.  
Сышцардыруеи ахаблаҗ, ақытаҗ? Ишцасзырхәо? Данөытцхаха  
аибашьра дцеит. Даныхынхә иаб, анхаф бзиа, ачеицыка  
ду змаз Гәадала днауишьтит, афны ус имазамкәа. Дзызкыз?  
Арахә раазара. Уртқәа инапала иауиаазахуаз. Ахышьцәа  
иман. Арахә анырхит. Иаб дыцсит. Азы тцабаз азлагара дафы-  
захеит Абзагә. Днацҗыа-өытцкәан, аха ианаму, иеыҗажаны  
даатәеит. Анхашәа иара издыруам, антцышәа. Даҗа пхәыск  
дахышьтыхыз азыхәан мацара дауцах ипхәыс. Ипхәыс  
дцаанзагы, иаб данцсы нахыс, далгахьан, дыхтәахьан. Абасо-  
уп ишысзырхәо аихарафык. Аконтораҗы сус ианалацәажәоз,  
хара сызцозеи, Кьынтышә иаахтны имхәеи: «Ухазы узынха-  
хуам, арахь ажелар, ахәынтқарра хәа, уахьымназаша ушәа-  
пы кыдургылоит». Сәафытцәҗы исеихәеит. Изахазгы цыоуки  
нцәытцаччеит, даҗа цыоуки җырымтзеит. Цәфәанк асмырсыцу,

чаалак шытысымшыцу, шәыртцлак снапала исмаазацу, ихәи-барбара ҳакоуп».

Абзагә абас игәы дантахәыццлоз, игәалашәон, инаимәатәшәә енак Кыча иихәаз. Убасқан Абзагә ифызцәа ахышыцәеи иареи рнапала иеитцараазаз аферма рахә анырымхыцызт, аха аконторафәы днаганы иархәахьан, аколнхара рахә рных-разы ашәкәы ааны ишыкоу. Амца икны, ииура иихәара изымдыруа, дшафьо ддәықәын. Аңхын ааигәахон... Ма ирхәаз дақәшахатханы, рныхразы арахә кылцаны иритар акәын, мамзаргыы шыхытцнынза, тагаланынза иахырцатәын, аамтала иңхьактәын. «Хшеибарххо, издыруада, даеа қәтцарак аар». Абас ахәыцра данафыз, ихы амца аркызар арцәаха анимамыз, енак, шыбжыагәазы амәаду афьытәкьа еикәшәеит Қыач Кычеи иареи. Инымәахыцтын, аратцла адацшәпақәа инарықәтәеит. Ишцәажәоз, ргәыла Тамел уардынла даарывалеит. Мхыртәк афы пхәакәак нханы иказаарын, ауардын ақәцә өаганы, шахала ифахәаны инақәйтцан, ацәкәа рхы иахаз ашаха кны, ашышыхәа дшәышәуа раңхьа дгыланы даауан. Ауардын хьантан, егьфьжуан. Аңсшәа ааибырхәеит. Днарывсит. Ауардын днашыклапшит Кыча. Ауардын ашытахь игыланы, иацрыхәхәоз аңхәкәа иаарыцрыхо, ахәырдхәа ижахәо, рымгәацәакәа бақьа-бақьаза иашьталаны инеиуан даеа үгәк ацәкәа.

– Уахәаңш, Абзагә, цқьа уахәаңш, – инапы наирххейт, уаанза дызлацәажәоз даафьытцны Кыча, – аидара зқәу ауардын иаханы, рцәхәагақәа рыхәлымшәкәа ахәыруа, рыхәдацьал амса ықәтцаны, ашәәкьа рфачы инеиуейт цәкәак. Даеа цәкәак, хьаа баа рымаккәа, ашышыхәа ауардын иашьтагылоуп. Аңхә рқьышә налыршыуейт, ахәырдхәа ижахәойт. Урыхәаңши?! Ауардын иатцаку рымгәацәакәеи иашьтагыланы инеиуа рымгәацәакәеи еидкыли... Абасоуп, дад, аңсцазаара шыкоу.

Кыча ихәейт ари ажәа инаимәатәшәә. Абзагәгы ускак ихахыы иааимгейт усқан, дааңышәырччейт акароуп. Уажәааигәа ианигәалашәагыы дааңышәырччейт, аха усқан, раңхьаза Кыча ианихәа, дышпышәырччази уажәы дышпышәырччази ахра иафахази ахра ихалази рңышәырччарақәа еиңшу аиха еиңшымызт.

Ахатда инапы даара ианыцшхьан Каиматхан лынхара. Лара иналырцшза-аалырцшзон, иқалыршәқәахьан, аха Абзагә имбартә ицәйтәахышыас иамаз қәак аур иазнымкыло ишажәхьаз лыфны ахыб. Ихаҭа акгы имамызт, быфны ахыб ахә бара ишәа хәа лахәарагы пхеишьеит. Ахыб пшаатәын даҭе мѡак ала. «Мѡак аума ацстазаараҭе икоу? Цәқәак ауғә рыхәда иқәын, даҭе цәқәак ауардын иашьтагыланы, апхә рфон». Абзагә иақара издыруадаз ақауар злыцуаз апса-цлақәа ахыглаз. Убас иқаз цлак хирцеит, иара мацара иалцит Каиматхан лқәасқьа злеихыбшаз ақауар. Атла аққара, ақауар аршышьара, аагара, ахыбра, ухәа зеггы хьаамызт, ишәартаз, цәгьартас иқаз даҭеакын: убла тнахуа, иґыцххараза ақауар аннақәйтцалак, иабааугеи хәа дыркышт. Иихәозеи? Ашәанцәа ирымсхәҭаит схәар, ицаны иразцаауеит. Егьа сзырхәахьазаргы, ағьыч хәа сзырымхәацт. Уигьы насхылоит. Арахь афны сымхыбыр, еи-цәоу ахьымзг. Ақәа хґыкәкәо хәафноуп. Иазиуша, цәыргашьас иеиҭашаз шизымдыруазоуп, арахә иманы апста данҭалалоз, ртыц азааигәара игылаз апса-цла ду пқаны, ақауар ширшьаз. Ашьтахьоуп иазиушаз анизбаз. Каиматхан лынхара ацыхәан, гәафарашәа иахьықаз, змахк еиқәатцәаза иҭатәан. Аґеи акьахь нақәцаны, нақ-аақ инадхало, уахынла мацара ақауар ааганы, убри азмах иҭаижьит. Атла қатақәа рқәқәаны илахаижьын днапыртцит. Мчыбжьык, жәамш рахьтә знык днеины, қауар цырақәак ааҭыганы днарыхәапшуан. Ақауар иаха-иаха алѡақ иалакнахаз ашәха еицшхон. Азныказ ашкәакәара нахқьан, иаақапшь-цәышхеит, нас еиқәатцәахо аґынанахеит.

Арцыс назак иеицш дицхраауан иґапса хәычы. Атуан дықәгыланы ақауарқәа акатахәа ииркуан. Ихыбны далгахьаны, мшқәак анаатц, абнахьчаѡ, Ачамхара аконтораґеи аус зуаз, хатцак дицны дааит. Егьа дазхәыцзаргы, Абзагә изеи-лымкааит, рхала ирбаны иаау, мамзаргы азәыр дашшу. Ибзианы иеиликааз убри ауп, иихәаз шымцыз шырдыруазгы, ирзымдыруазшәа қартцит.

– Ианбатәи қауару, еиқәатцәаза ишықоу шәымбои. Ари афнаҭа псатәи апшәма, Ахлоу псатә шкәакәа, иршьаны имәгышьан, – ихәеит, Каиматхан иқапшьза илзыз акәты рым-

цатцаны, хпыѣк-хпыѣк анааныркыла. Ахпыѣкѣа рхыцхъазара  
иацлацыцхъаза, идыршьеижьѣеи иаѣа-иаѣа аѣара духон, иаѣа-  
иаѣа еиѣатѣахон, еилыграаза акѣасѣба иаѣаыз аѣауар.

Акѣасѣба абас ианихыб ашьѣахъ, дмыццакзакѣа, иаѣагы  
акраамѣа азмах иѣарханы, ихыбит аматцурѣагы, ѣма зѣагы-  
мыз, еилаѣахъаз аѣаматрагы.

Аѣаматра иаѣаитѣаз аѣауар атѣкыс, ѣаажѣатѣыс ирымаз  
аѣаматра аѣаѣа ахыѣаитѣаз акѣын. Атѣы наилырхуан:

– Азѣы икамбашъ хъаанза абат атра ѣаитѣон...

– Иѣатцаны, ихыбны игылазааит, рѣаыѣаѣа аѣаѣ-саѣѣа  
еиѣакшо аѣмаѣа ѣакушѣа сѣаы иабоит. Схы сымжьои, –  
иѣаон, иухычѣо урылачѣа ѣаа, иаргы дѣышьѣырѣо.

Ѧаиматхан Ѧѣрышьѣѣакѣатѣахны илымамзар, аѣмахъаѣа  
злааихѣо иара имам, зысык-ѣ-зысык дрыѣааны ѣоуѣы иры-  
михыргы, урт ианбарызѣауеи, ианбатѣи усу рѣаон иѣаматра  
ѣѣаза иѣаѣшуаз. Еиѣарак изырѣѣоз Абзаѣ ииѣѣаѣоз раѣын.

– Шаѣа ѣма ранѣара азин ѣамоузеи? – днаразѣауан  
рыраѣа-рышьѣаѣа, зѣгырыла иѣаы-иѣаа иѣаз анѣаѣа бзиаѣеи  
иареи анааиѣѣѣалаѣ.

– Ѧѣоѣа.

– Ѧѣоѣа шѣѣѣоу? Имаѣѣѣоуп, аѣа...

– Ииѣао заѣаызеи, ура, убри?! Ѧѣоѣа раѣым, зысы за-  
ѣѣыѣгы узаным, жѣоѣа маѣуп ѣаа уаауеит, – рѣаон ианиа-  
ѣауаз, ианимаѣауаз, иныѣакны ихы еивысзар ѣаа ѣшьѣоит,  
иуаѣахъоума, ѣма ѣыркыѣыѣы ззаным еиѣѣа аѣаматра ир-  
гыло, ишьѣаѣахъоума, ѣма заѣѣык зызѣарымло, жѣоѣа рыда  
анѣара ѣаѣаѣаитѣым ѣеигѣышьѣам ѣаа нараѣао ауаа дрылоуп  
рѣаон.

– Алаѣ иѣѣоит.

– Ма деилаѣоуп, мамзаргы даѣхычѣоит.

– Даѣеилаѣам, даѣѣхычѣом, аѣа дѣыѣѣуп. Нхыѣоума  
Аахыѣоума, анѣа идырп, иахыѣыѣыѣы, аѣа иѣыѣит, – рѣѣеит  
инеиѣѣакны, хѣылѣазыѣ, ирыѣымѣа ирыгымѣа жѣоѣа ѣма  
еиѣырѣашъшьы иѣаматра ишѣатѣаз анырѣа.

Ари лаѣштѣашѣарак иаѣызан.

«Ѧѣоуѣы иѣашъыѣны, даѣа ѣоуѣы рѣатѣа ѣарамрыла  
иѣѣны, рѣышьѣа аѣаѣшь ныѣѣѣаны:

- Хырхагас иуауаант, аха, цаара пхашьарам, иабааугеи?
- Иуэдада?
- Бағы затәык рыланы, егырт зегы цымахьақаны...

Ихаздыруам...

Цэгьахэыцфык инаңишыт:

– Ашьа исцэынцэеит хэа иухэаз арахэ, издыруада, ухазы ипхьакны иумазтгы, уажэы иааугазар?

– Ха-ха-ха! – дыччон Абзагэ. – Шэнеимда-аимдақар, абнаршэырафэ, ашьхымза шырцшаауа еипш, шэаргы шақа шэтаху жэбоит арахэ. Зқы аазаны, ананамгацэа рфэцахэы хэа шэкі абна илазцаз ирахэ саарықэшэан, снарылаңшуа, иреигьқэоу-иреигьқэоу аңмахьақэа аарылхуа, жэипшь аа-рылсхит. Бағыкгы нарыластцеит. Ибагып, аха изакэ багызеи, амалмыт. Чэипшь цыма абасызхои хэоуп ишсыхэаңшуа.

Илаф иашатцэъаз цыызшьақэазгы калейт. Ашэлашара еихарак рызбахэ нафлон амзаратэи Шьюуаки, армаратэи Цэыцки. Ирхэон, убарт ажэйтэан еипштцэъа, зқы аазаны, шэкі-шэкі хы аңсаса абнахэ иоурышьтит хэа. Даға цыоуки агэра ргеит, аколнхара аңсаса рныхразы ашэъы анаа, арахэ аусхэартахэ икылцаны рытара ацымхэрас, ашьа ианкеица-уаз, машэырла исыцэтахейт хэа иихэаз мцын, ахэ-мышэқэа шыхицейт, далаңшны иреигьқэаз цхьейкит, аамтала цыоуки ирицейт хэа. Абри, атыхэтэантэи авариант, ицэгьахэыцуаз фык итытыз, убаскак ирылатцейт, дук мыртыкэа, аколнхара ахантэафы Чырг Раңстан икынзагы иназейт. Дипхьан дниегейт Абзагэ. Дзызнеиз здыруаз, аусхэарта аштафэ иңшын. Ыоуки Абзагэ машэырк, иакэымк дақэшэар хэа ишэон, цыоукгы, егы шьацхэа дрыцэцахьазаргы, абыржэы, анцэа имчала, дафашэейт, дналахэаша дцейт хэа ргэы итэччон. Рагыбжы агара иалагейт, рейкъыкра хэқэшэаргы калап хэа ишңшыз, уамакгы еидымхалакэа, аколнхара ахантэафы икабинет иаадэылцит еицны. Абарта иаакэгылейт, еихэлаччо, шэхахэаңш, хайфызара шэатцашыцрхэозшэа. Икьатеи ахтцэо дыччон Раңстан, инапы ркъаъа Абзагэ ижэфахыр тбаатыцэқэа днарықэсуан. Амардуан дналбааны ифэанаихагы, дшычцац дыччо ахэара дафын:

– Уаб икаитцаз каутцеит, нас, ыы, уаб икаитцаз! Ха-ха-ха!

Абзагә аконтора амѣтѣи мардуан итцачыж-чыжыуа, дхьан-таза данналбаа, ашьауардын аныштыппраауа амтѣи жѣақәа адхны ишаргѣаѣо еицш, иѣнапык ааидыхны, хыхь иқәгылаз Рацстан инаикѣикит:

– Саб икаитцаз, аха инаццатѣуп, саб икаитцаз нархѣи-аархѣи, мамзар аилкаара цѣгыахоит. Саб икаитцаз нархѣи-аархѣи. Аамта ҕыц ишатцанакуала, – ихѣеит Абзагә.

– Икаитцазеи, уара уаб? – инаиццатѣаит ицшны игылаз рыш-ка данааскыа.

– Иоухѣазеи, уара, хпредсадатла, абриакара икыатеи ах цнатѣартѣ?

– Иеихѣаз умахай? Саб икаитцаз кастцеит имхѣеи...

– Иаб Гѣадала, цсатѣ шкѣакѣа, егъа кѣаитцахьан, абахча ан-цыркѣоз икаитцаз ухѣару, азлагара андырбгѣоз ирзиуз ухѣару...

– Ауахѣама анцыреуаз...

– Гѣадала икаитцахьаз зегъы злоухѣозеи?..

– Уара, саб Гѣадала икаитцѣоз ихѣама? Икаитцаз нархѣи-аархѣи хѣа иацитцаз шѣамахѣзеи?

– Ихѣхѣа, уара Абзагә, икаитцазеи уаб?

– Азѣыбжыаа рысас иаб икаитцаз. Дырмит ду иажѣабжы шѣамыпхьахьеи, ишѣгѣаламшѣои?... Ишѣакаитцеи азѣыбжыаа рысас иаб? Ишѣареихѣеи иѣы аныргыч? Абыржѣйтѣѣа сѣы анаашѣымга, саб икаитцаз кастѣоит, ихѣеит, азѣыбжыаа рысас. Хѣаи, ари иаб уамак иакѣахарын, иѣы изыхѣамѣшаар, хѣанирѣѣоит, рхѣан, иѣы цшааны инаирѣеит. Иѣы кѣадырны даннақѣтѣа, хухѣоит, уаб икаитцаз, уѣы хѣамѣшаазтѣгы, иахѣеипшыз хѣхѣа хѣа дыхтаркит. Рысас, дзықѣтѣаз акѣадыр итѣартѣ нақѣитхан, акѣадыр абалышь днас-насит. Абри шѣымбои, абри акѣадыр, сызқѣа илықѣтцаны, саб иеицш аѣныка исыманы сѣон, ихѣан, иѣы атдыхѣа нарѣақѣаны, ашѣа дынтытцны дѣеит, – ихѣан, азѣыбжыаа рысас иѣы аныкѣашыа кѣаитцѣозшѣа, днарыдѣкыаны дѣеит Абзагә.

– Даххычѣеит.

– Иахѣзилкаазар, дхѣацѣахѣаит.

– Еицәоуггы хақәнагоит. Азәыбжәа рысас иихәази иара иуси абеимадоу, даххыччеит, мшәан, дгәааны дыками, даххыччаны дцеит.

– Дзаххыччагәышьозеи, ихалшоны игҳажьзеи?

– Аеы иазымиаиуаз акәадыр дасуан хәа, хара иаххара-гәышьоузеи...

Аколнхара ахантәафы убри атыхәала дахыпхьаз җаимшьазеит Абзагә. Дагыицәымгәаазеит. Ицьеишьаз аколнхара аҗсаса тәахны иманы, уажәы ицәыригазшәа игәарартҗаз ауҳәан-схәан, аҗәыҗа Кычаггы игәы ахьарбжәажьазоуп.

– Хаи, Кычахеит, егәафы егәа рхәарггы, уара ухахыы егьшпааугәзеи, – җааитит Абзагә. Кыча ихшыф изышьтны днаи-зызырфит. – Аколнхара аҗсаса ашьха исыцәтахаз ацынхәрас, уара иудыруеит, иахьынзәзхоз, схатәкәа рыстеит, иаанхаз рыхә җараны исшәеит. Арт җхьакны, сара стәы рыхтһыстҗазар, баак рбганы, баак зыргылаз хәа, җьарс иалахыз. Лафны исхәаз җьушьома, саб иҗаитҗоз җастеит хәа Раҗҗан иасхәаз. Иугәаламшәои, ирахә рхыпхьазара анырацәахалак, бжала хәа, измам иритон саб. Убри иҗаитҗоз, иҗа бзиахә сами, уажәы сара иҗастеит, амала иҗастеит инархәы-аархәны. Сырахә-сышәахә, санеибгаз, сзыҗцаауаз, зыҗсы злоу анхацәа снарылс-фарылсит. Хҗа змаз, хәба змаз, снарацәажәо, ирцәымцхәкәаз рымсхит. Рхатәкәа дара иртәуп. Ирыхшо хзеилоуп. Аҗьма снахәаҗаанза издыруеит фба зриуа. Шықәсык ала рыбжак сырхынхәуеит.

– Исырхынхәуеит шҗа? – днаиәзҗааит Кыча. Иахәхьан арахә убас еимырдоит хәа, аха Кыча ихатә, егымтҗицызт, егәаимхәацызт аҗһытә инеиҗыршәшәатәҗьаны издыруа-мызт уи шыҗартҗоз. Еиликаарц, ихазы идыруазарц ахытәхыз аамышьтәхьггы: «Дудкыланы думоуп, уихашшаауеит, ажелар шәус азыхәаноуп аҗәыцәхәы дзыкәтәаз хәа хәухәоит, арахь иҗаитҗаз убоит. Ашьха иҗахазшәа, итәы-имаа аҗәитҗазшәа хәхәаны, арахә тәахны, җьара хьчак иҗьмақәа ирылатаны иман. Уажәы иаацәыригеит», – хәа Абзагә ицәгьақәа иәзхәоз цқьа аҗак реихәартә, ирахә ирху-ирцыхәоу аилкаара дашьтан.

Изҗара еиҗаирҗыцит:



– Изызурхынхәуада?

– Саб Гәадала, афны ихамаз аңьмақәа иаарылхны, ахан аңьма ишьзомыт. Адәныҕа изылаз ааганы ишьуан. Убас ҕартозар акәһап уажәы сара аңьмақәа змысхызггы. Ешыратә нхәфык х-ңьмахьа бзиа имсхит азынра ханғытцалоз. Ахҕаггы ҕба-ҕба зара рыхшеит, рхәтәқәа иара итәны, ирыхшо хзеиламыз, азарақәа анырааза, ианшарыла, зысык-зысык, атшақәа, наҕ-наҕ аңьмахьа бзиа злытцшаз аарытцсхын, аа, абыржәы ааигәа иңьмахьақәа ахҕа, зысык-зысык нарывар-гыланы, иганы истеит. Убас рзызуит егырт измысхызггы. Хи-ңси роуп рымхәеи, ишҕаҕастцари, Кыча?! Сара сыцәқәа ауардын иахо, дәеа ңоуuky рыцәқәа ауардын иашьтагыла, рымгәацәақәа бақьаза... Иҕабуп хәа уазхәода... Иҕабуп сҕахымыт... Сгазара иахҕьаны...

– Уи газарагәышьамыт, аха... – иихәашаз шидыруазггы, иажәа наимыгзеит Кыча. Уи идырит, гәылагы еиликааит, илымхаггы иахаит, Абзагә, дшидыруаз акәзамкәа, дәеакала иешейтеикыз. Иҕеитакра ҕыц ахьынзацәгьаз, мамзарггы, иахьынзабзиаз азхәыцха имамыт. Иахаз гәахәас иҕацданы, уажәазы дзызхәыцуаз убри акәын. Абзагә изыхәан иҕам-иным зхәоз злаирҕхашьаша имоуп. Дынкахәыцуа дыштәаз, иаалырҕьаны, акы шигәалашәаз мәашьо, дааңышәырччан, ус ҕааҕит:

– Саргы ухәан-схәан схәошәа иҕалоит, аха уи ухәан-схәан цәгьазам. Иҕәышу ажәоуп, убри аҕнйтә еитасхәоит. Уажәааигәа, ргәы иҕәеитархәртә, Чагьыр аңшахәаҕы иҕаитәдырхаз амандарина халацәажәон, арахә рныхра атәггы ххәеит. Хәг-хҕы ишахзамырхәо, хашзеидымгыло хәа ҕаҕ-маси сареи хашцәажәоз, уаргы узбахә аацәыригеит убасқан. ҕаҕмас иузихәаз ахьынзаиашоу абыржәоуп ианеилыскаа. Абзагә арфаш дафьзоуп. Арфаш азлагара арлагар ауеит. Ус-ҕан амфә бзиа иҕәлеит, уныҕәнагоит. Аха арфаш иахьакәым ианымфәхытц, узлагараггы ыҕамкәа, умхырҕақәа нықәызә-зәааны, зеггы рхәашаны инахысуеит. Аус злоу арфаш мфәс изкәуцаз ауп ихәеит.

– Мфәс изкәыртцо ауп... – инаңышьит Абзагә. – Сара ис-зууазеи, аха ииашатәҕьаны убас иҕоу ауаа ыҕоуп. Умат

зуеит, уџықәреи пашәза иузызлагоит, уныкәызгоит, саргыи сымџа саныз, ахәеит арџаш. Уара иузеилымкааит, мап ухәеит, ахәынчара уалагеит, ухы ишаурхәаша узымдырит. Уинахыс, цхастамзар, хырхага унамто иалагар, иахарагәышьоузеи. Сара сзыхәан акәым изысхәо, баша, хцәажәоит, – иихәаз атцкыс даеакы дазхәыцуан Абзагә. Иахәшьаду Ардушьна лхата датцаланы иаалган, изыр, машәыр ахыыр әуеит, изкәутцо аеы умагәышьам, аха уаб итынхаз ауп, ицхастаумтәын хәа иџны инлыжыит уаанза илымтоз, иаб икәадыр-чаца. Аеыџкәа мамзаргыи ацъар ахәеизо излакылсуа аеқәа дрызгагамызт Абзагә. Арахә злапхәеицаша, ашьха дызлацаша, еидарак зларгаша аеы иара изхон. Уажәы хәыцыртас иман, Ардушьна лахатыраз мацарагыи, иаб икәадыр бзиа знаалашаз еы бзиа ахәаихәаша, излааихәаша.

Еиџикааз, еиџирцааз, ибаџ иалиршаз ала мацара, ицәа иадызиматәа аамышьтахь, акгыи имамкәа-ихзымкәа, апхәысеиба илхатәаз, уака дахьнеизгыи, хныкәгагас икоу рахьтә, рапхәа иргылоз арахә рганахьала, ажәхьа затцәык аамышьтахь, уаха цшь-шьапык зцоу рахәык зызгәарымлоз апхәысеиба илхатәаз Абзагә, џба-хца шықәса инарылагзаны, рахәы-шәахәыла, нхара-нцырала Ашәлашара иреиғьыз анхацәа бзиақәа даарылагылеит. Уаанза Каиматхан лыџны-лгәара зхәозгыи, мац-мац инакәытцын, Абзагә икны хнымџахытцын, Абзагә иџы иахфан, Абзагә иџы иаажәын хәа рхәо иалагеит. Атра итытцын, агыгцәа ргыла ианнеиуа, абас ауп ишцалатәу, абас амџа иқәу ауп арџаш захьзу хәа, аеырцагәаны, иехәоит арџаш. Аха шака аеарыцәгьо, шака ацаџкәа архәашо, убаскак ишыхәашьуа ахата, убаскак ахахә-мґыхә шалахауа анабалак, иаха-иаха аеынкыло, ахы аакәжаны, азышьтра итазартә иантынчхалак, агәра агоит, еиғьтәкьаз убри шакәыз. Ицоит уинахыс ахахәқәа инарытцкәыр-аарытцкәыруа, инархычәеа-нарывсуа. Ицоит ицкьаза. Адгьыл азыхалалуп, ажәџан азкьиоуп.

– Ускан уи иахьзхалом арџаш, Абзагә.

– Избан?

– Ускан уи иахьзхалоит даеа хьзык. Уака итажьу ахахәқәа

ашыцламтә рықәиһазар, аңафқәа аһаскыын рхыссызар, азымыжырақәа рфы ашәалт хызар, уи кәараччоуп, рфашым. Акәарачча. Абнаршәыра иналс-аалсуа, абаррақәа инаргәылсуа инеуа акәарачча... Арфаш захъзу...

– Хаи, Гәдисахеит, тынчрак амазамкәа, ашытыбжь уамыргыло, ахаҳә-мфыхә еинкьо, иназыхькысуа ахаҳәкәа зегъы цыр-цыруа изәзәаны, хаңсырас икоу зегъы зхызго арфашыгы амшын иналахәаша ицоит, хьаа-баа амазамкәа, азхара амрафы аеырҭхо, адгьыл қяф алауны инеуа акәараччагы амшын иналалоит. Акоуп, Гәдиса, афбагы ирҭеиңшу акоуп.

– Сара ушыздыруаз даеакала акәын... Шыыцра бзиала сагьуйашыцуан... Сара ысылымшаз, сызцәыбналаз уара...

– Умацара уакәзам. Дабакоу Аминат, схәыцкәа ран? Сынасың сеигәырғьоит, сгәы зызцаз аңхәыс Каиматхани сареи хаинасыңхеит. Аха уаанза ысыхьыз зсыхьызгы неифыршәшәо сазхәыцуеит. Хаицәырыззеи Аминатҭи сареи? Хаидызкылаз ҳагьеицәнарзит. Бзиа избоз аус схы акәысҭо сахьашьтәз, азныказ ларгы дыхнахит, аха уи иаңыз ауадафра лызхымгеит. Хаицәырхьшәшәазеи? Лааигәара имачны сахьыказ ауп. Аңхәыс, иумдыруеи, ахәыштәара дафызоуп. Амца уай-хонай, ишаҳәшаҳәеит ахәыштәара. Амца еикәумҭар, инеи-қәыхьшәшәоит. Икахуп айкыс еицәоу даеакгы. Амамзаара дамыргәакуазароуп аңхәыс. Ишңасалхәоз Аминат? Ухы уаз-хәыц, хаңсыр ҳазларжуа рымам ххәыцкәа лымхәоз?

– Абас ухәыцноума, Абзагә, уқытән, хар змамыз уҳацныкәа, ус дук азыҳәан уахтәхуп хәа ианутәа, азнык азыҳәан, мап рыцәкны изушытәз?

– Ашытәхьгы срыцныкәомыз, Каиматхан дсыҳәеит, ылымут акәымзар, сагьиашан. Иалҭзеи? Исахәи Гәдиса, ҳахьашшыз иалҭзеи?

– Уажәазы иалымҭзаргы, наҭ-наҭ... Насгы ауафы дануафха, сызго сга хәа... Ацәгьеи абзиеи, аиашеи ахәахәеи ибла иабо, игәайдә еилнарго...

– Арахь, ғимтәуа?! Адамра хыла дасып Гәыртҭ Гәадала, иңа иихәақәо иаҳар! Ус ами?!

– Уи ихьз-иңша, имал-имазара...

– Акгыы сзеихамхаит? Ус ами?! Изхарада, исахэишь, Гэдиса, изхарада?! Саб ихатайэкья ихароуп. Хжэйтэ кэайа анпырkoz дышпарфагылеи? Хазлагара аныкэырхуаз ирхтибахызеи? Ауа-хэама андырбгоз: «Асовет мчы иамхээзеит ус. Аиҳабыра ус рымхээзеит!» – афны данааилакгыы, аштэ итџџуан ибжбы. «Уакэый, уанацџалбеит, аиҳабыра ирхээз зеггы уара иабауды-руеи», – лхэагэишьон сан. «Ирхэомызт, адунеихаан аиҳабыра ирхэомызт уардынла ажэ зџырго азахэа пышэкџа, уахыки-енаки рыла қытџак рхэы злаго азлагара алуқџа пышэе хэа рхэомызт!» Иахыагыы слымхэ итџџуеит, сшыхэычыз сшыа-сда иалалаз саб абартџ иажэакэа. Дызламызыз уасхэап? Икэра дуун, ихшыџ цахьеит рхэеит. Уихэапш сгэыла Тџмел. Ихы-ихшара, ипхэыс кэымшыешэ... Инхара-инџыра... Саб итџынхаз абжэагыы итџнымхеит уи иаб. Сара сыцахэны аңхэысеиба снэлыдтэалеит, иара деихаххаа, дшынхо убоит. Егэа икыдибакџазаргыы, анхацаа бзиақџа дышрылагылаз дымџасит саб. Аха сара уртқџа сылым-шеит. Еидысхэыцлаша рацаоуп. Исыхкэаз рышытџахэ, даараза сгэы стџахэыцроуп. Иаңсамызт. Иуасымхэеи, арџаш гэыжэла цџбарагыы, акэара цэылашышьгыы, урызхэыцыр ирзыңшу акоуп – амшын. Ухатџа иумдыруеи, Гэдиса, ишџахэхы хэхынеиз?

– Абнаңкара айыхэала шэаныкэзу?

– Аиеи, ихыршыаауа хабнақџа рзы.

– Избан, ибзианы хидикылеит аиҳабы. Сынтэак, еаанык ан-кыларэ цэгџахар кџалап. Аплан хэқџуп, инахэагзароуп, аха на-нак хэзхэыцып, ииашайэкџаны, абнаңкара иахдыркџацаэазаап хэа хэиҳэеит, дзакэ аңсыуа хэйоузеи, изакэ аңсышэоузеи иџоу шэымхэаз шэдэылџны шэанааи? Сара сџы шэаннеи, – инеи-гэаласыршэеит Абзагэ.

– Хэишьеит, хэикатэеит. Абнаңкара иахэагыы иацырџеит. Ипыркџо, ипыркџо, абна зеггы хшыааны, ахауа аеаңсахны, иџаа-шыашыалха анцаа исирбеит! Уи акэым хэаас исымоу. Сара ис-зиуз умахэзаци, зымгэеи зхэымцџари рыда хэыцыртџа змам, убри, зеггы илшоит хэа зыкны хнаушытџыз? Ажэа ахы мхэакэа, айыхэа узхэом. Уаасзызырџы, Гэдиса, нас еилукаап, арџаши акэараччеи рзыхэан исхэаз сзырхэаз. Хэыллџазык тџынч афны сыштэаз, еицхрашышьы, зыг-зџы ахэаша, унеишь-уааишь

зархэо хэфык ахацэа, ашэлашаратэкэа стэаит. «Икоузеи, шэаазцазеи, цэгъароума, бзиароума?». «Цэгъара дукгыы ыкам, аха хзыргэамйуа уск хамоуп». «Ишэыхъзеи?» «Икэырхзеит хабна. Иашоуп, амфа хзыкарйеит. Абзиара хзыруит, аха уи амфа иахтнахцэз рацаахеит. Ахъа, аць, ашэ, аа-йла, иажэ-хъаз, икэыңшыз, неилых карйом. Икэырхзеит. Ас хтэаны ханбанзарыхааңшуеи! Рхы ианыркъеит, еимарыңсалааит ртахызаргыы амфа. Ухацныкэа, ххы еитаххэап», – рхэеит. Аңшэмапхэысгыы илахауеит арт ирхэо. Илахауа гэахаас ика-йаны даххагыежьюеит, асас дахь ихэы хэа тайдаах лымазар, ирызцэырылгеит, абаскак лгэы иахэартэ илахазеи, илбазеи схэоит, сахьтэоу. Инафаршэны мап рцэыскит, исыхькэахьоу, азеиңш ус азыхэан исхызгакэахьоу жэдыруеит, шэыскэай, схэеит. Изымуит. Раңхъа ианааз ауха ахэггы-афгыы икэыс-мырңшит, исышьтит ргэы нырханы.

– Издыруеит, урткэа здыруеит.

Сназхэыцит Абзагэ иихэаз...

Ихахэ ылихуа, мамзаргыы дрыцэпагыаханы акэмызт игэы-лацэа бзиақэа рыцныкэара мап зацэикыз. Иашоуп, абас-гыы игэы дтахэыцуан: «Сцэам злам сымхатэ шналасцоз, сцэамгыы сымхатэгыы насцэалаз ицеит. Акыр хэатэызар, акыр кататэызар, изхэаша, изуша, икэзташа, анцэа иць-шьоуп, ихамоуп, хабжыы захтаз, иалххыз. Саб игазарақэа саргыы сзырцэымцеит. Дахьырфагылаз дахыркъаны, аправ-лениягыы далырцахъан, ибжыгыы имырххъан саб. Ифызцэа, икэлацэа цаны рыбжыы ртиуан, иара дтэымаазараха, агэашэ дтармыжыло дадгылан. Зыбз хааз асыс, ангыы ацэеит, иан-мызгыы. цшыаала ашышьыхэа сыказ, цшыаала. Абгъыжэ ахы нататцаны зхы зтэахыз ашыынка ифежыза, икэымшэышэза ишэит, сыжэбомашь хэа зхы хэытцзырхэхэаз, ашэыха амра-закэа, ахы нхырсеит». Абас дышхэыцуазгыы Абзагэ, абри мацара акэзам мап ахьырцэикыз зыхъаз. Ихацагыы дамыр-цэо, гэытхас имаз убри аус аанкылара ацымхэрас, иара да-хъашьтало иахыркъаны, иахагыы иеицэеитэыр хэа дшэон. Дызустадаз ашшра инеиз ирацхьагылаз? Абзагэ Гэыртба. Иху-

зеи-итдыхэозеи, итџақәа зеиџшроузеи Абзагә Гәыртба? Ҳаи, шәшикәатра, абааџс! Атцларкәыкә атцла ианамысуа ахы шахуа еипш, уск анимырххо ихы ихъеит. Аибашьра дахьыкәз дџахазтгы, хтынчын. Аибашьрахынтә дагъаит, тынчрак ыкам. Ирххароуп хазџу. Ани иихәо шәышпәзхәыцуеи! Абастџкәа реихәоит Къынтышә. Ианиазтцаалак, сара уамак цуам, Ачамхара саарышьтижътеи, Абзагә ихы-итдыхәа сара саткыс ақытсовет ахантәафы Къынтышә идыруеит, шәиазтцаа ихәар Рапстан? Къынтышә, ала млашь иампыхъашәаз абаџ еипш, сџаканы снаритап. Исыдгылода? Уи аиаша ибаны даангылазом, аха сара исыхъаны лахъ иоур? Сара исмыхъыц уажәшьта акгы сыхърым, аха...

Адырхаены, рапхъа иџаақәаз, даџа ыџыаггы рыцны, еиџах ианиџаа, абастџкәа егъреихәеит Абзагә. Атцх неигәеит ишеи-маркуаз.

– Каиматхангъы акыр уазыкалџахъан...

– Лызбахә соумхәан! Рапхъа ыканы ианцоз, ллымхә инџархәазаап, арт афымш-хымшк рыла хәитџаахуеит, бышхадгыло хбоит, дазыкаџа хәа. Банаџыалбеит, сара сгәаџәадоума, хабна шықәырхыз сымбо, аха сара сеаласымгалар аус иаха иазеи-гъуп. Исыхъыоу бдыруеит, исызхоуп, схәеит, илымуйт. Зны слыргәыбзыгит, зны лыкелыргәааит, сара бзиа узызбаз убас уахъыкәз азыхәан акәын, лхәеит, Каиматхан лкалт дыџахылџеит хәа ахъз бааџс ххуџоит, лхәеит. Арахә анырхызар, уакәырхзар узџыз аус, ашәлашараа ирхарагәышьоузеи, ирылымшоз раеџнухәоит, уиашам, лхәеит. Дызласымбацыз ала дџаџашькит.

– Уакәшахәтхеит афынтә раан иануџаа?

– Сақәшахәтхеит, аха ыымш-хымшкә аамџа сышәт, Рапстан снаиәаажәоит, хивсрым, иажәа ахы ахъцо збап схәеит, амыждараз.

– Избан, уи бзиами... Ииашами?..

– Ииашами, аиашақәа рџы аус умазар... Снықәланы сцеит, сиәаажәеит хколнхара ахантәафы. Убзиарақәа сыдуп, уусушьа сгәаџхоит, сувсны сцар стәхым, абас хгәы иџоуп,

ушпахәәпшуеи, мөас хазкәуџозеи хәа сиазџааит. Дкәышми, иа-  
ахтны имхәеит, аха, сгазамзар, еилыскаартә исирдырит, абна  
аңкара иахьахдыркъаәаз, иаргьы игәы ишалой, аха аанкылараз  
акгьы шилымшо. Абри аамышьтәхь, уаргьы хәубеит, Гәдиса,  
хнеит. Дудыруеит, иузымдырша иакәхааит, уи. Хәгәтџахә,  
ишхалшоз ала иаххәеит.

– Иуцыз исархәон, иухәеит авалашьа амамкәа...

– Исымхәакәа, ахы сәашәароуп. Уаанза сызрыцымныкәоз,  
сзыцәшәоз, мапахьырцәыс куаз зыхъоз акәзамкәа, сшымгәыгзоз,  
сызлакәымгәыгзоз ала, еицәаз даеакы кәсџеит. Анцәа сши-  
шаз сыкоуп, ишудыруа. Сгазоуп, ауафы сәәфы исеихәо акәу  
цъысшьоит. Хныфналеит абадакьфьжә ифь. Иңынџа хәңагәза,  
ибла хапагьалакәа ихагәтә икәџаны, ахьаңарч еиңш ицъиңхьза  
ихахәы еиларгыланы, даеазәгьы диватәан. «Ирхәо иашоуп,  
иакәаххып Ашәлашара абнаңкара?» – ихәан, иланарңшыгакәа  
илахь ашкә даафахан, аңынџа хәңагәа днаихәәпшит. «Иакәых-  
тәуп, иакәыхтәуп, икәрымхи, икәрымхи!» – ихәеит, аңсы ихаңхьо  
апап ибжьы ихаџаны, аңынџа хәңагәа, «Еааны иахзакәыхрым?»  
– ихәеит ани. «Еааны иаугәышьом», – ихәеит аңынџа хәңагәа.  
«Цахәгьы иахзакәыхуам» – ихәеит аиҳабы. «Иашоуп, цахәгьы  
иаугәышьом», – ихәеит аңынџа хәңагәа. «Абна аңкара акәым,  
аплан иџегь иацџатәуп, угәы ишџаанаго?» – ихәан, аңынџа  
хәңагәа днаихәәпшит егьы. «Еаанынахыс иацахџап, бнамзар  
икоузеи Аңсны», – ихәеит аңынџа хәңагәа. Абри егьыхәеит,  
икъатеих нџәо, ччараха исит аиҳабы. Уи дихыччаны даналга,  
хара хашкә днаисит. Аңкыс еицәаны, харгьы даххыччозаап, аха  
иабахдыруаз. Сазәыкны сшыкоу усоуп, аламыс, Аңсуара, Аңсны  
хәа ауафы даналагалак, иихәо ианацлалак излаиҳәо аңсшәа,  
сыкатәара зынзаск иаамариахоит. Шака ирмарианы сижьа-  
зеи, иаңсуара далзаауа Анцәа исирбааит! Шака гызмалрала си-  
жьазеи. Иахиҳәауазеи, абна ахьңыркәо дацхраауоу мамзаргьы  
даңырхагоу хәа акәымкәа, ирмаананы, хколнхара ахантәафы  
дакәшахәтзар, ма зынзаск аңкара иакәырхрашәа, мамзаргьы  
аплан абжеиҳарак агдырхарашәа, убас дхацәажәеит, иаххәо  
хәкәымшәо, ххы тџикъеит. Илшагәышьом акәымзар, хколнхара  
ахантәафы, акоммунист иаша, хәарада, итәхзагәышьам,

игэы җнажәоит хабна ахыкәырхуа схәеит ахы сәашәартә. Иватәаз ифыза, аҗынҗа хаҗагәа, иихәалак дахьакәшахатхоз аамыштыахьгы, деичырчафызаарын, акраадыруазма. Исхәо деигәырғашәа ааҗаиҗан: «Арахь шәшааз имдыруеи шәколн-хара ахантәафы Чырг Раҗстҗан?» – ихәан җааитит. Ихьз ани-хәа, ихатәагы дидыруеит, ихәашьа злакоу ала, бзиагы дибоза-ап Раҗстҗан сгәахәын: «Хқыҗа иахагылоу, уи ифыза арҗыс бзиа, акоммунист иаша, хашҗаивсуаз, хаймазҗаакәа хаауазма?» – схәеит. Абригы схәеит, аҗынҗа хаҗагәа, икьышә иеихабы илимхә инҗеикын, дынтәахьтхәытит. Бааҗсык шсамхәааз сҗәа иалашәан, ишсылшоз Раҗстҗан ирехәара салагеит. Егыи дсырехәаиҗхьаза еиҗәастәуазаап. Харт хыкәкыла хьызнеиз, зымгәеи зхәымҗари рыда хәыцыртә змамыз, абадакьасыфжәи, егыи, хартәуап рхәаргыи, ааи зхәози, хнырхатәуп рхәаргыи, ааи зхәози ракәызма, хабнеи хмандаринеи рус зызбуаз. Ирылшоз акызаҗәык акәын, убри егыикарҗеит. Ханҗаиҗкәа, араиком ахь атәл иасит, ауаа хәжәиҗеит, хара ахәынқарратә ус ду ханаҗу аамтәзы, дхәйтәаны, ахәа хәйҗаара даҗуап Ачамхара аколнхара ахантәафы Чырг Раҗстҗан хәа. Араиком ахь иҗхьеит. Уаҗа из-ааргаз, иархәаз, уара уазхәыц. Икәлаз акрыздыруама, Раҗстҗани сареи хәикәшәеит Аҗәантәи ханаа мчыбжык аҗара ааҗхьаны. Ачамхара аконтора аҗхьа хгылоуп анхаҗәа азәырфы. Абрига-дакәа рахь дыкәзаарын, еыла даакылсит Раҗстҗан. Сизгәдуны: «Раҗхьа уанааз ашыкәсан, арыҗьарахьала ушеыжәлоз, ушеыжә-йуаз еиҗш акәымкәа, аеыжәлашья ухәрҗеит акәу?» – схәеит. Ихатәагы лафны, ақалақь дшаазаз, ақыҗа атәы шинымды-руаз, аеыжәлашья, аеыжәйышьяиҗкәагыи ара ишиҗаз хәа да-хыхәмарлон, хара иаххәаргыи дарччон. Уажәы ианысхәа, дых-шәааны: «Шәара ибзианы ижәдыруа аеыжәхшьоуп, аеышкыл җканы аеыжәхшьа», – ихәеит. «Иакәым схәазар, сара исымаз, угәы нсырхарц стәхымызт, Раҗстҗан», – схәеит. Даасыдгы-лан: «Сара шыкоу абасоуп, Абзагә, иажәа җьбаразаргыи, сәаҗы исоухәар, сгәы иалсзом. Исҗәымгү, дсыҗаланы, сыгәтыха сырхәаны, иаархәны схы иҗәзырҗо иоуп. Абзиарақәа иузызухьаз рыцкы җауҗеит. Пату сыкәуҗеит, иҗабуп», – ихәан, днасыд-җит. Ихәеит зегыи ишрахауаз. Икәлаз анеилыскаа, сыҗсы



*штоу сыжны, сакара анышә сыџазар еиџасшьеит, аха иабаказ. Даайысыр иныхжәартә, амахә җа днықасыргылеит, сара амахә җа санықәгылаз, укамхан ҳәа знапы сзыркыз ауафы.*

*– Исыздыруамызт арт иухәақаз, Абзагә, уртқәайәкьа сыздыруамызт. Уажәшьтоуп ианеилыскаа, арҗаши акәарачҗеи рзыхәан иухәаз зхухәааз.*

*Иган сеиарханы дгылан Абзагә. «Шырқь-шырқь» ҳәа аебыга аҗы ақлыб наҗишь-ааҗишьит.*

### 3

Изааигәаны дыздыруаз игәартахьан, ирбахьаз иакәымкәа, иешейтеикыз Абзагә. Ихәыцшьей ицәажәашьей ракәым, иныкәашәтцәкьа аеетанакит. Иаҳа итынчхейт, иаҳа ихьантахейт. Дызнысыз амҗа данцшылон, ишәон, изон. Лассы-лассы дигәалашәон, дизхәыцуан иаб, бжеихан дизагьуан, дизагьуан гәйблрала. «Кыча дахьейицшқәаз рацәан. Излейцшымыз – Кыча ауаа реинраалара, ажәйтәи аҗәтәи рыхьчара, аламыс ахьымкьашьыша иаҳа дашьтазар, саб дызҗыз аамтәи ашәлашарааи реинраалара акәын. Ихазыхәан, сара сеицш, бзиарас иалигаз ҳәа акгы сгәалашәом. Ақыта анапхгәҗцәей иарей шынейҗыхоз, инарцә мҗа днықәлейт. Уи схәаргы, аибашьра алагамтаз ауп Кынтышә саб дықәацаланы даныхтәикыз, уаанза, иаҳа санхәычыз, аколнхарақәа анеиҗыркаауаз ашықәсқәа рзыхәан, дычкәына цәрышкәаза, изара еихатыруа, иацсуа матәа инаало, уахык ҳафны дымнейкәа ишпәкалоз Кынтышә, Хыцә Кынтышә, сара схыбгалара реиха изхароу», – ҳәа дхәыцуан Абзагә, итатынжәга нейтацто, ахәыш-таараҗы данаатәалак хәылпазыла. Каиматхан лхәычы ишьцылара даҗын. Хәмаргас ирымаз, Каиматхан илзымчхауаз, ахәызба акәын. Зымҗара татоу атцлақәа рышьшьаны, аҗәыцәмакьа хәыцқәа ааигон абнахь данцалак Абзагә. Ахәычы днаидыртәаланы, ақыцә-кыцәра иналагон. Ацстәқәа алырхуан. «Бахәацш, нана, Абзагәи сарей изейицшлоу икахтаз», – ихәан, дгәыргьатцәа, ицәны икартаз налирбейт хәылпазык. «Унан, шака иеада ссирузеи!» – лхәан, дааччейт Каиматхан. «Еадам,

аха лоуп, аху-хухәа ашра аҕазырхианы игылоуп», – дгәааит ахәычы. «Лоуп, хьча лоуп, амала, уааи, ара уааи, мазажәак уасхәоит», – лхәычы илымха дынтахәытхәытит. Ахәычы имф-лых ашыапкәа кьацә-кьацәза икны: «Абзагә, сара саб хәа уасхәалоит», – ихәеит. «Ибзиоуп, дад, уаб ижәла уқәымзааит», – ихәан, Каиматхан дналзыпшит. Длымбазозшәа, илмахазозшәа катцаны, лдырдха аффахәа иргъежьюа, ахәыштаара нырцә дтәан. Абзагә игәеитеит ахәычы саб хәа уасхәалоит анихәа, Каиматхан лыблакәа шылтәахыз.

Иара Абзагә ихәыцраан, тынч атаацәа еилатәаны, еилы-харак ыкамкәа, шамахамзар, игәалашәом. Икалап убри ауха акәзар ихәыцра дантысыз, убри ауха... Кьынтышә ифызцәеи Абзагә иаби меибарпсыкәа, цәгьала ианейдырхыз агәы-лацәа.

– Шәтәы-шәымаа налатцаны, аколнхара шәалала хәа ауаа урылагыланы абадакь уасуеит, уара ухаҭа ухы гәамтәкәа, – ихәан ҕааитит, усқангыи грас итцигахьаз, данцәажәо икамчы ыркатымытцуа Кьынтышә.

– Иахьатәкьа иналагзаны атып қәутцароуп Гәырҭаа шәыз-лагара!

– Азлагара кәапза атыпәҕе икоуп. Уара уакәым, амхаҕьырма иазымгеит, – ихәеит, усқак имраҕьцәакәа, Кьынтышә иатқьыс акыр инеихабыз, Абзагә иаб Гәадала. Уи иказшьақәа ируа-кын, ичхара хьтцны, уафы игәатцәахы инасыртә имчу ажәа ихәозаргыи, иажәа ртынчны, ибжьи мырдущәакәа акәын ишихәоз. Абзагәгыи акыр изынханы иқан убри аказшьа.

– Хара хаҕацәа ирыцхраауеит убри, Гәырҭаа шәызлагара, – ихәеит, баша амш аҕеитакразы инатцысуаз ацшагыи, аамта ҕыц иабанзахәо, иабанзапырхагоу хәа иазхәыцуаз Кьынтышә.

– Иашоуп, ирыцхраауеит – акрыҕәанатцит, – ихәеит, ихәашьала, ибжьи ртынчны Гәадала. Заманалатәкьа идыр-уан, усеипш ицәажәашьа иахагыи ишыкшоз. «Убриоуп сара исыгхаз, аправления аилатәараҕе, ақсаса ртахара иазкны сус ианалацәажәоз. Сеыртынчны, саб иеипш сцәажәазтгыи, сьз-тахыз иаха исыдгылон, исаҕацәаз раҕәра рҕәанакшон. Шака сьчхара сахьтцны, сгәамтцны сцәажәоз, ихаҕыи иаха-иаха

ихалашон амгәацәа тысхап Къынтышә. Иансааз, азеипш ус азыхәан җакала саныкақәаз дсықәшәазтгы, икаларын аус еицааургы хколнхара ахантәафы Рапстан сареи. Иқәра иааноумшәартә уафы хатырк, җынкылак иоуп. Къынтышә игәыр илатаны иара итәахы дияимгар, икалап, Ашәлашара бзиарак ахь икылигар. Еихарак уафы игәы иахәаша, араион ағынтә икататәу хәа иаарыцхауа даналацәажәо, ирхәаз шәахаит, абас еигъуп хәа ирыцхъазонт, аха иаха еигъу акыр ыказар, ажәларгы ахәынтқаррагы иаха ирзыфеидоудәеакы жәдыруазар, халацәажәап, нас араион ағыы ираххәап хәа ицәажәашыала, уафы ибартә икоуп ацгы лашә дшафызам, ихалагы акы избақәар шитаху». Ихата ицәызра иағыз, реиха иуафара иатәны иипхъазоз иказшыақәак, убри аколнхара ахантәафқыпш иахыидибалоз азыхәан акәын Абзагә уи дзигәацхоз.

Абас дшызыкызгы, Рапстан дзызихәаз, дпцханы дааганы иидтцаз наимыгзеит Абзагә.

Аминат ахәыцкәа лыманы дықәтны дцеижътеи, Абзагә Каиматхан дигеижътеи мызкгы мтыцкәа, аконторахь ипхъеит. Игәы иахәеит Рапстан ихала дахыицәажәоз. Еибырхәоз ағырак Къынтышәгы имахар шыкамлоз идыруан, аха уеизгы имахазааит иара ихата икынтәи.

ИкабинеташәданынхытцРапстаниКъынтышәираамышьтахь дәеа шыцака тәан рқыта еиуаз... Урт ирымдыруакәа икамызт Рапстан Абзагә дзыипхъаз. Рхала еицәажәарц, апсшәа нахәаны, идәылтны ицеит. Иеааникылеит Къынтышә. Ихала ацашы данақәымшәа, ишцатәыз шидыруазгы данымца, Рапстан иаахтны иеихәеит Абзагәи иареи рхала еицәажәарц шитаху.

Ирхааны ацәажәара дзыкатамызт Абзагә. Дзыкәшәақәаз иказшыа ианыпшны дыкан. Бзиа иибоз апхәыс дшигазгы, ихәыцкәа ибла лассы иахьамбалаша, илыманы дахьцаз Аминат, иаб инхара атәымуаф дахьахылаз ухәа, ишьара дықәкыаны даман. Убасгы игәанала избаны дцеит аконторахь даннеиуаз: «Исцәаламзыц уажәшьта исцәалазуазеи, иаарымчны исацәажәо, стаацәарафы икалақәаз ирықәзбауа, абз садырго иалагар, шәымш аабзиахааит хәа нарахәаны

сындәылтчып. Каламла схы сызныкәымгаргы, напышьашәала амла сеасыркрым. Сныкәтчны сцап зауадк, ма фабрикак ах-дыргыло».

Игәы ишаанагоз икамлеит реицәажәара.

– Абзагә, ура Ашәлашара уиит, Ашәлашара уаазеит. Аә-нытқа уагәылпшны иудыруеит. Угәы ишқаанаго, изхароузеи, изыхкәозеи ахабла иахъазымхауа? – истол дахытчны дааи-ны, иапхъа даатәан, Абзагә иблакәа дырхыпшыло, җааитит Рапстан. Ари афыза азтәара зынзаск дазпшымызт Абзагә. Ашәлашараа зны-зынла ирмаананы ацәажәара шырдырло еипш, аригыы маанак ататаны ихәоз җышьеит.

– Сара сеипш җыуuky ртаацәа рзеикәмырхазт, еилытит, еипырцит, даеа җыуuky даеакы иахкәеит, – ихәеит Абзагә, аз-тәара ихахыы ииаганы.

– Атаацәара азбахә акәым хазлацәажәо. Хәарада, атаацәа рыфнытқа иманшәаламхар, рынхара-рынтдырагы ианып-шуеит, аха уиоума ихадоу? Уара ушқахәапшуеи? – атчыхәтәан иацитаз азтәара акәымзар, ихазы ихәозшәа акәын Рапстан ихәашъа шыказ. Егьяашаткәканы, уафы ибартә икан, ихатагыы изымдыруаз зтәарақәак еиликаарц, ититаарц шитахыз. Шықәсқәак уажәапхъа акәызтгыы, реицәажәара зынзаск да-еакхон Абзагәи иареи. Уажәы ашьақәыргылара цәгъан уи ан-хафы игәатцафы иңехъаз. Рапстан идыруан уртқәа.

– Уара, Рапстан, сыткыс уеитцбуп, иңхоушьазар акәхап стаа-цәеи сареи хәизыказаашъа, сыфнытқа икалақәаз рылацәа-жәара. Схала иуасхәап, – иажәа дналагеит Абзагә. Абри афыза аицәажәара акәын иаха иеыззыкаитцахъаз. Агәра гангы дыкан аколнхара ахантәафы днахыкәша-аахыкәшаргыы, убрахъ ауп дахыкылсуа, убри афнытә, ихала далагар, реицәажәара иаха ирласуеит хәа, – Уара уцкәыноуп, анцәа уакәимыршәааит са-ра сзыкәшәаз...

– Уамазакгы уеихабым, ақәра мацара уалацәажәозар, амала, иара ус, аибашъра, аңсәзааратә җышәа...

– Аңышәагы, ишыкоу умбои, дасу дшақәшәо еипш ауп. Анцәа иңышьоуп, аибашъра ахъухъымзас. «ыуuky, аибашъра иалахәыз, иаацәажәар, рқышә икәкуп, хара хәибашъуан,

Аңсадгыл ҳахъчон, шәара икашәтцахъоузеи хәа. Сара уи са-  
лаехәэзом. Аңсадгыл хъчатәхар, агәра згоит, хатқкысгыи  
еицәамкәа ишышәыхъчо. Хазлацәажәо... Ааи, қарала... Уа-  
реи сареи жәбаба шықәса уеизгыи ихабжәоуп. Уи акыр  
ыкоуп. Ишысхәоз сақәытцит. Ииашоуп, схата исхароу рацәоуп,  
иашангыи исәеңнырхәоит, стаацәара ахъхыбгалаз. Аха,  
еитасхәахуеит, иақәымшәац аилкаара ицәыцәгыоуп. Егырт  
зегыи рақәым, нцәахәык иеиңш сызхәаңшуаз Кыцагыи изқәа  
сеиаирхеит.

– Уака уиашам аха, уи нас ҳалацәажәап, – ихәеит, ила-  
кытқәа кәандарала итәны Раңстан. Ататынкаца аагигеит.  
Абзагәгыи инаииркит. Дшымыццакуа, насгыи гәаартла еицәа-  
жәар шитахыз иирдырит убриала. Абзагәгыи атадын днафыхан,  
ашә ах даанаңшны, иаха иеааиртынчит. – Кыца изқәа уеиа-  
ирхеит хәоуп ишудыруа?...

– Ихы дымфахазакәадсывсуеит. Угәыла иағбжыи уахымыч-  
чан, ифнытқа иғроу узымдыруа ихәон ыцъа анеиниршәоз.  
Реиха ифакыз ажәаңка сара саан ихаштит. Уи егыаурым.  
Схәыцқәа лыманы, иқәтны ицаз Аминат, ҳахъеилытдыз акәым  
иашам, иашамыз, аханатә ҳахъеибагаз акәын. Уара иуды-  
руазарц стахуп.

– Ҳалацәажәарым иуцәымғзар? – ихәеит Раңстан, аха,  
ихәашъала, Абзагә еиликааит, идыруазар шитахыз.

– Зыбзиара узымдыруа ицәгыара уалахауеит хәа, уара ҳқы-  
тан уаарыштырар аахыс, сара сыцәгыара акәымзар, сыбзиарак  
умаҳазеит, – ихәеит Абзагә, инартцауланы атадын дафыхо.

– Иуцәыззом, уахъиашақәоу ыкоуп, – ихәеит иаахтны  
Раңстан. Уи ибон, иаңхъа итәаз ахатца, иаахтны иацәажәара  
дшаңсаз, дицәымзырц зитахызгыи убри азыхәан акәын. Уи  
ахантәаф қәыңш иказшъақәа еихарак иреиғыз, анхацәа  
бзиақәа ргәы дақәшәаны дызлақаз – рыгәра игон, адгыли  
анхафи реизыказаашъафы, зқышықәсала иаауа аңышәа ша-  
ка атцанакуа идыруан.

– Ихы имакәачроуп, ихәхәатәада, еазәы иихәо иаҳазом  
Абзагә хәа уарымхәазац? – дааңышәырччашәа, Раңстан дна-  
иазцааит Абзагә. Кынтышә иажәақәа, ишааихәалацәкьоз, иа-

аигеит.Убарт ажэақәа Рапстан ишиеихэахьаз агәра ганы дықан аҕнйтә, убарт рыла далагеит. – Ауҳәан-схәан ашқа сианагаз-шәа убарггы изхысхәааз уасхәоит. Хара хажәла мацк иуаа цьбарақәоуп. Инаалашьа мариамызт сабггы. Изыхкьо уиоуп, аеадажәоуп ушьхәа ахьаурбо мацара иныкәо, Рапстан. Сара ари салаехәаны иуасхәом, хшыказ, уажәггы сара сшыкоу ауп. Асовет мчы хқытаҕы ишьақәзыргылаз рыгәтәтәкьа дрылагылан саб. Аколнхарақәа реиҕкаараҕы иара иақара нхафых ихы аҕыка ықәимхит.

– Ашьтахь ихы?

– Иумбои,сабггы ицәгьа уархәахьеит.Сарггы зегьрыла убри икәал стагылоуп. Абзиара хшашьтоу, иаахәны ххы ианаахалак хшьара хнықәнакьоит. Саби ақыта анапхгареи... – чыдала Кынтышә иқәкны акәын ишихәоз Абзагә, аха Кынтышәи Рапстан и аус ахьеицыруз аҕнйтә, ацәгьа рыбжьиэхәозшәа игәы иаанамгарц, ихьз нткааны имхәазеит, – зны абахча еимаркит, еазны азлагара алуқәа, ашьтахь, ауахәама андырбгоз, ргәы ааихшәазеит. Ажәа уасыршьит, аха сара исыхкәаз узеилкаауам, схы-сдыхәа цкьа иузымдыруа. Хара хажәлантә тауад дықамызт, аамстаггы дҳаламызт. Хара жәынггы ҕанггы ханхафцәоуп. Ибзианы анхараггы бзиа иахбон, ибзианггы акрахфон, уажәы сара ацхәысеиба сылхатәеит умхәозар.

– Уи азәггы иуаеңнихәом...

– Убзиара аҕнйтә. Схы иаеңнысымхәои, сара схы! Изхысхәаауа, хәцәгьамкәа, уеиңш зеиңшу асас дымфыхытцыр, хәпхамшьартә ханхон. Саби сабдуи имцхәны ирымаз рхала ахәынтқарра иартәеит. Абахча ду еитдаазаны ирыман, рхатәы злагара рызтагылан. Акулакцәа иртәын хәа, абахча цканы икарыжыт. Игәы еитасит саб убыскан. Иееимыз ауаа рнапаҕы хқалеит ихәеит. Азлагара алуқәа пыреырц ианалага, иримтәит, еимаркит. Ашьтахь, ишуасхәаз еиңш, ауахәама рбганы ианкарыжь, зынза иааилнахит. Ицьоушьаша, ажелар рус ихата цәгьарамзар бзиа шизалымгазггы, аибашьрахьтә саныхынхә, аколнхара аферма аиҕкаара, арахә ранцара саналага, сгәы азирхатон, ажеларггы ахәынтқарраггы ирзеиҕу аус бзиа ацшьугеит, инагза хәа дсывагылан, – иаалырҕьаны

иажәа неипхъеит Абзагә. «Амцхә саланагалацәеит, иасхәа-  
қәо уашьтан иаархәны схаҭа исзеицәеитәыр калоит, угәы иҭоу  
зоухәаз, уҭсы ахьтоу икит хәа, садызцалазеи арскак иахәаны».  
Аха нас: «Схаҭа исзеицәахаргы, исмыхьыц исыхьуазеи,  
сыгәтыха засхәо уеизгы исыцәмацхеит, иасхәап» – хәа избан,  
Раҭстан дзырџоуоу дизымзырџоуоу нагәатаны, иажәа инаци-  
цеит: – Саб иахәшьақ дыкоуп, иахтиз ханхартаҭе, еимыртәаз  
ран леицш, деибакәеибаха лымацара дахуп, егырт зеггы  
ракәым, убри лхақ сызшәом. Анык леицш слаазахьан. Дзыс-  
гәалашәаз, уаб иаҭьал урааигәеит хәа салхәеит, уахау Раҭстан,  
уаб иаҭьал урааигәеит, лхәеит. Атәымҭ жьакцеипш сгәатәа-  
хы иалоуп лажәақәа. Ииашазаргы калап илхәаз, – иҭатын  
ахәцәы днацхаит, иахьынзацәаакыз хтәаны, еиҭанеиҭеикит.

– Угәы ишҭаанаго, арахә ахьнырхыз акәу, ауал ахьшәы-  
қәшәаз акәу реиҭа игәнигоз уаб? – иажәа ртынчны, ҭааиҭит  
Раҭстан. Абзагә аҭак аҭацара ааицәыцәгьахеит. – Уара иу-  
хәақәаз раамышьтахьгы, иҭсаҭа бзиахааит, уаб избахәқәа  
сахәхьеит. Сгәанала, уаб ихьааигоз ауал иуқәшәаз акәзамыт.  
Убасоуп, збахәыла дахьынзаздыруала, дшеилыскаауа. Ақы,  
аус бзиа ахьхыбгалаз, Ашәлашара иазицеаз ахьыкартаз,  
џбагы, узҭыз аус уанақәырх, ухтәаны даҭаҭьара уцар хәа  
дшәон. Раҭхьатәи уҭхәыс думамзи ускан? Уи Ашәлашара ақә-  
тра акәын еснагь дзызхәыцуаз.

Иихәо иҭамшәо дыпшын Абзагә. Иаб изыхәан ас еипш  
имахацыт, ихаҭагы дазымхәыццыт. «Егыиашаҭәкьаны, амал  
атла рыбгыжә иаџызоуп, иаауеит, ицоит, хьаас икаумцан,  
сара сзыцәшәо даҭакуп – ихәон саб. Даҭақыхәа дзышьтаз...»

– Ажәа бзиа саухәеит, Раҭстан. Сабоузаҭсахари...

– Схала схаҭы имааизеит иуасхәаз.

– Кынтышә уеизгы иуеихәарымыт, – инаиҭыцкьеит  
Абзагә. Раҭстан имахазшәа кәиҭцеит.

– Дышҭаузыкоу Кыч Кыча?

– Иуасымхәоз, дысҭамҭшыкәа дсывсуеит хәа...

– Данувслак, уара узыхәан бзиарамзар цәгьара ихәом.  
Абарт иуасхәақәаз иара иажәақәа роуп. Дгәааны дзыкоугы  
удыруеит.

Матцурала мацара акәымкәә, қаралағы Рапстан деихабны, иара, Абзагә, сабитас ихы ипхъазо даақалейт азын азыхәан. Ихы дназағыт Кыча цқы дахыизеилымкаауаз азыхәан.

– Игәы иалатқьоу аусымдырхуа, уаха сеигьымхеит акәым-зар, – ихәейт Абзагә, атахмада изыхәан иахаз игәы аатнаган. Абзагә Ашәлашара инхареи ихтәареи рызбара аус ағы Кыч Кыңеи иареи реизықазашы акыр атанакуан. Атахмада их-хәыцуаз рацәафын.

– Убзиарақәа реипш, уграқәағы сеихәейт. Угра ахъзми, дузгәаны дзыкоу.

– Сыпхәыс дкажыны, даеазы лгара...

– Ихәа, ихәа...

– Исағәам... Адунеи таңын, Рапстан, сара сзыхәан, итаңын адунеи, убри апхәыс дызбаанза... Атахмада Кыча игәы иалоу здыруейт. Ичара ауха ус қасымтар акәын.

– Саргы сгәы иалсит. Хара астал хәхатәан, Кыча иеипш уаргы иусасын ачарағ иқаз, уара унытшышыны, апхәыс лахы уцейт, итызшәхейт. Иеилытшы, ипхәыс аагашы, қара акала ииашаны иқамлейт. Апсуа ламыс даграқалейт, рхәейт абыргәа узтахыз, – ихәейт иахтны Рапстан. Ицегы ихәр иахагы еигъашы, тынч дзырәуан Абзагә. Дахыиашақәамыз ықан аколнхара ахантәафы, аха иахәара ахәтамкәа, насгы иатәамкәа ипхәзейт Абзагә. Ихата дшымгәыгзоз, дшазып-шзамыз ишықалаз ипхәыси иареи реилытра, атаацәа ғыц иалалара... Уахы икылымсыр ада псыхәа амамкәа, уаха даеа мөк ықамкәа амөа иқәын уи иус. Азеипш ус ағы агәағыра злаз, изқәикыз неимызакәа ихьамтцуаз Абзагә, итаацәара аус ағы, иахтәаны акы азбара, акырза ицәуадафын. Еидихәыцлоз, дфеазхәоз рацәан.

– Иқалашаз акәын амзар, ауха зегы шңеикәшәеи, – инар-таулан дагәыламлацәакәа, иеааникылейт Абзагә.

– Сгәанала, ари азыхәан акәым усыпхәаны сзааугаз, Рапс-тан. Икоузеи?

– Абас хәицәажәаргы стахын, Абзагә, аха иашоуп, узааз-гәтқьаз даеакуп. Баша сумазтааит Ашәлашара иқәтны ицо рацәафхейт, изыхкьозеи хәа. Уаргы саргы, хәзегы иахуалу,



анхафы ақыта игэы ахымшэо акатцароуп. Уара уацэхьахэыр, даеазэгы изқэа неиаирхар, нас хабакылсуеи? Хаицхыраап. Ииашам акыр ыказар, ариашараз, хабга еибахтап. Уара уеипш зеипшу анхацэа ақыта иацэхарзуа ханалага, хзықэгылоу амахэ пахкеит ауп. Изхысхэааз еилумкааи?

Абри реицэажэара ашытахь, ма аоны данаатэалак мам-заргы уахынла, ипстазаара нархэы-аархэны дазхэыцуа, дызмыцэо даниоу, лассы-лассы Абзагэ ихафы иааиуа иалагеит, уаанза дыззымхэыцыз хшыф еилкаарак. Иашоуп, ихы-ипсы деигзомызт, ианакэзаалак ақыта иахэаша, ауаа ирзеигьхаша хэа дхэыцны акэын икаитцозаалак шыкаитцоз. Игэалашэоит, аибашьра даныказ, уахык, апсра абла дантапшы, Сапун Гора хэа иахьашьтаз ахэада амтафы игэанала убас избеит: ипсы таны дхынхэуазар, адунеихаан цэгьара имзбарц, иахьын-заилшо, абзиа акатцара дашьтазарц. Ускан, данқэыпшыз акэзааит, апстазаара апышэа аниоу, ацэгьей абзиеи данры-лапшқэа акэзааит, убаскан дахымцо иизбаз ахшыф еилкаара хэыцы, игэагыны азэгы изиамхэеит. Ихымыччарыдаз! Алем-саа ахэада акэапрафы икэтэан. Ирымпытцахаланы иркын. Харт ахэада амцан хеытэахны хтэан. Иаашар жэылара хцон. Ихарымхэеит, хэарада, иаашар хашжэылоз. Аха мдыр-шьа амамызт. Икалон убри ауаа ада уаха исатэамхаргы аетэакэа атцыцьцаауа, иаххагылаз ажэфан атцапшра, уаха сапымлар шарцазтэи амра ашэахэа, даеазны исықэнамур, атабиа хахьтатэаз, икэашза ххахэы иакэтэаз апсата. Аидыс-лара реазыкарцон афашистцэа, хеазыкхцон харгы. Цэгьарас иказ, дара хыхь икэтэан, иахьаапшуа зегы хтын, хара цакантэи хнеир акэын. Стас хэычала, абри ауаа апсреи аб-зарей акыр сазхэыцит. Еилыскаазгы убриоуп, уаниуаз уара иуазцааны адунеи уқэнагалазар аха, адунеи анаанужьуагы, уара иуазцаауам. Уи зызбауа даеа мчык ыкоуп. Уака уара ак-гы улшом. Аха уара иулшоит акы – уканатц ацэгьа-мыцэгьа акамцара, уанпсуа гэылрала, ипхамшьакэа утынхацэей уфызцэей уртэуартэ амфасра. Абри, саби хшыф еилкаарак еипшны иипхьазоз, аха ихала, агэыткьарей агэафрей ирылхны дзызкылсыз ахшыф еилкаара хэыцы, азэгы иамхэазо, тоубак

еипш иман итѣахны. Адгьыл кѣаза илашѣаз арыц, итѣырпсо, ибарақьатха ишазхауеипш, ари ахшыѣеилкаара хѣычы, пса-барала ишѣа-ида иалаз цѣара акы иалашѣазар акѣахрын, еиламго, инагзо дааиуан. Иаха-иаха агѣра игон дызну амѣа ишцоура мѣоу, избанзар, иара реиха дзыкѣгѣыгуаз, зыхшыѣи жажѣеи хѣтыр акѣитцоз Кыѣеи, иара иаби инадыркны, қарала иаха изааигѣаз, ѣызас иипхѣазоз, игѣыла, анхаѣ бзиа Тѣмел ухѣа, Абзагѣ дызѣыз иадгыла акѣым, иаахтны, ирхѣон, шыц-ра бзиала ишитцашыыцуа. Уи иреигѣыз бѣан. Иреигѣыз бѣан, зегы алаф рылхуа, атѣы рылазцо, Абзагѣ дызѣыз аусгы хыччашақѣ иазнеиуаз, ражѣа шыапѣаршѣ изнамуа, дшыақѣ-намѣьо, дышцац ацара азыхѣан. Урт, қышѣқѣтарала иус иахѣапшуаз, даараза ачхара умазар, угѣатцга иасыртѣ иѣоу ажѣа баапсқѣа рхѣагѣышѣон. Егьырт зегы ракѣым, абырг, аѣѣыга хѣа ирпхѣазо Катмас, атѣѣан ршыеипш, дтѣагаза ауаа дрылагыланы: «Аиаша хѣхѣа, Абзагѣ, ажѣлар хѣхѣзала иан-цаны иумоу апсаса рѣы, акомхоз атѣы акѣу, уара ухатѣы акѣу хыпхѣазарала еихау?!» – ихѣеит.

Асеипш ажѣа имхѣар акѣын Катмас, заманалатѣѣа иды-руан Абзагѣ, иара итѣы наѣ иақѣаимтѣазар, феида шизалым-газ. Иѣапѣера мариан, еихабык ажѣа злаимаскрыз акѣымзар. Дтѣымуаѣызтѣгы, ачамхараа рѣы атцыхѣа ахѣац анатѣартѣаз изыхѣязеи хѣа снаиазтѣауан, уаха атѣахзамызт.

– *Ашѣапѣыѣаң ирылхѣхѣо айла, апсѣатѣ ашыапхыц иадыр-гоит, рхѣоит, Абзагѣ, иуахѣахѣеит.*

– *«ѣара акала снарылукаартѣ сыѣазар, амцхѣ схы аѣѣабаа ахѣасырбоз ала акѣын, уаха сызларылукааша хѣа акѣы сала-ѣамызт. Ауаа акырза рѣырпсѣахит, Гѣдиса, уара хѣытѣа уацѣы-зижѣтеи. Ишубац иѣоу цѣумшыан... Иаха иахѣеигѣхѣаз, хѣарада, ухатѣагѣы ирнубаалоит, аха азѣа амыдагѣѣа анадѣабло еипш, пхѣака рѣараѣы, иѣеим, хѣара иахтѣым айѣс баапсқѣагѣы рхѣынхѣалеит. Иумбои, ашыыцра арѣысуа иалагѣеит амал.*

– *Дузгѣдууны, акѣазар Катмас ус зихѣаз?*

– *Ишихѣазаалак, саргѣы лафла атѣак кѣсѣар акѣын. Исзымды-руа цѣушыѣо, ианаамтѣоу аѣынкыларѣ мыжда сымѣм акѣымзар...*

– Насың имоуп зыхшыџи зымчи еимадоу. «Ъара саңхъахъеит. Ишџаиаухъеи, Абзагъ, Къатмас?

– Уфермаџ аколнхара атъы акъу, ухатъы акъу еихау анихъа, ианбеихъо хъа иџшызшъа инаицдырғызит. Шыџъа ыкъаибацалондаз, амца аџазџашеи, уажъшьџа, инеихаргыланы еиџархъарц, иазызыршышеи камлар хъа ушъома!

– Исгъалашъеитуиажъаџкаиишьахъаз... Сарасыкъаразыкъароу, зхъычра аколнхаракъа реиџкаара (раџхъа ианеиџыркаауаз, Ашъалашара ақыџан хъаџа колнхара ыџан, ашьџахъ, ишыжъбо, еидырџо, еидырџо, колнхаракаџы икылсит, аџыхъатъан уи аколнхарагъы «харшъс» инаганы Ачамхара инартъеит), аколнхаракъа рышьақъгылара иакъшъаз иахъгъалашъоит, хъқыџан, Ашъалашара, реиџа амц зхъо хъа еицлабуан. Уи аицлабра хъаџагъы пхъысгъы зегъы алахъын. Зыхшыџи зажъеи нагоу, амц еиџкааны изхъо, алафгъы налазџо, зегъы реаладырхъауан. Ашьџахъ, аеиырџараџы, еышък ыџкъаргъы, иканаџсо мацара, аџыхъатъан џба-хъџа рџы ишааиуа еиџш, амцхъаџцъа рхыџхъазара маџхо мацара, ашъа-рыџаџцъаеи ахъшьџцъаеи еидхало иалагеит. Ачымазцъа рхы-ргъы рхаршџтра, џсрак калар, аџаџшьаракъа раан, мцхъарала аицлабра аџкыс еиғъыз агъмырџығъга абаказ! Иааиуан, ус, зны ашъарыџацъа наџысуа, ахъшьџцъа рџыхъа инахъырџшуа. Ёазны рџыџқъа еиџнырџсахлон. Абас, зны ашъарыџацъа «аеиџхът иакътъо, алаџхът еишуа», ёазны ахъшьџцъа «ауаџтра акъеџ аатдырго» ишааиуаз, уаџ дьидмырцъажъо, ирымазкуа уаџ дыџамкъа, ахъшьџцъа аџысит. Сгъанала, ашъарыџацъа амцхъа-шьа ахъырхашџыз акъым ус рыхъаера зымариахъаз. Амцгъы, марџхалк иадамхаргъы, ииашоу џыџгъык амазароуп. Ашъа-рыџаџ еадак иакъароу абгаб деихсны, иалкъаны ишнеиуаз, атъыџақъа рыла ахраџы аеиыкнанахъарц, ишкнахау, ацъа аахыхны, агъи агъаџцъаеи Ажъеиџшьаа инадырбаны, нас ацъа хъатас ирџъаны, ажъџаа џаџаны, ахра дналбаарц азыхъан, изымшьзаргъы, къасабк ма илаџш нахъысыр акъын. Азыхъ маџхаџыџхъаза иахъыџыџуа ахъскъын иџиаауа, ишеимаџсо еиџш, хъашьақъа рџы ашъарах маџхаџыџхъаза, рымцгъы иаха-иаха иџабон хъашъарыџацъа. Ишнеиуаз, зпатронақъа зегъы тзыркъаз ашъа-рыџаџ иеиџш, уаха халшом «реиџхътқъа ирыкътъаны, ала

пхтқәа нареишуа» иаангылт, иаанхазеит. Ицьоушьаша, им-  
цагәао ацәеиха шыцагәуа, ишжьакцо еиңш, «ауацтра акъеф»  
хәа илтәжьны ашәарыцацәа ианыриааи, егьа амц рызхәо-  
заргьы, азәгьы ирымаимкуа, рхала ианынха, хәхьшьцәа ры-  
мцхәара иаха-иаха ицагәуа иалагеит. Ишнечиуаз, азы зцәбаз  
азлагара иаафьзахеит. Дара рызлагара азы ахьацәбаз усмызт,  
даеа цьоукы рызлагара ахуаңшь хәа иахьылаго рцәымгхо, ргәы  
пнажәо иаламгондаз. Изеикануа дрымамкәа ашәлашаратәи  
ахьшьцәа амцхәараф рхала иаанхеит, рымцхәара цагәит хәа  
шааиахаз еиңш, Ачамхаратәи амцхәафцәа иреиғьыз руазәк,  
уажәшьтәа риааира мариоуп ихәан, иеы икамчы қаарханы,  
Ашәлашара дфеит. Аеыжәйра иаңсам, сышеыжәу, иаасымфатә-  
шәа шәкәтәаны снашәхысны сцап, ихәан, исгәалашәоит, из-  
шьапык иеы ахәда икәцаны, итәартәа ырнаа, ибз даасуа, убас  
мцык хәа афааирхеит, азиасқәа зегьы хынханы рышьтәхькә,  
ашьхака ицеит, амшын цәкәырцаны ахьы ыкәнажьит, ашьы-  
жьымтәан иларцәз акәыд, шыбжьон ифалан, ахәылңаз ифыхны  
ирфеит... Дгьыли жәфани неидыкшало, амцхәара дахьынзәфыз,  
хара хамцхәафцәа руазәк, ашьшьыхәа, шыцәрак ахәац ааиңын,  
ачамхаратәи амцхәаф иеы ацыхәа даафахан, инацарххны ифа-  
цәицәицеит. Аеы ацыхәа аднаргәгәалацыңхьаза, иахагьы ахәац  
иадыруан, ирхауан. Уафы изнымкыло, амцхәаф даамцарсны,  
убас ифит, ақәыцмақәа ашьтәларгьы иахьымзо. Уи акәхеит,  
ашәлашаратәык амцхәара дналагар: «Ачамхараа рееиңш,  
ахәац итәххеит», – хәа ажәаңка наңырцәицеит.

Асеиңш имчу ажәа дуеицбьмзар, Кәтмәс икәлаз иахәашьа  
амамызт. Мцык, ма сыцагьак иархәозар акәхап Раңсҭан, убри  
азыхәаноуп дызсыңхьаз сгәахәт.

Аконтора ақынза дааиааит, уск азыхәан дыстахуп хәа  
Раңсҭан ианизааицхәа, еыла амфа дахьыкәыз Абзагә Раңсҭан  
иеихәарц итәхны дзызхәыцқәаз рацәан, ашьтәхь ианеикәшәа,  
ианеицәажәоз, игәы итәз абжагьы изымхәеит акәымзар. Амц-  
хәараз аицлабра атәгьы игәаламшәеит. Убригьы Раңсҭан  
иеихәап. Иаахтны амцхәараз аицлабра иакәытцаргьы, мазала  
реихәа амц зхәо хәа аицлабрахь ииасит цьоукы. Убартқәа

ицәизарым! Илымха иҗахәйтхәйтүа амцхәацәа рыгәра имгалааит.

Зынзаск даҗеакхеит реицәажәара. Дзызхәыцлаша иасхәақәап Раҗстан хәа игәы иштәз, Абзагә афныҗа дхынхәит, ихаҗа дзызхәыцша адунеи азна иманы. Аиҗаби уи инапәҗаҗа иҗоуи реицәажәашьақәа иреиҗшымхеит Раҗстани иареи реицәажәара. Абзагә иибахьаз ацәажәашьа, иаҗа ихжәоу цәажәашьазаргы, ишәо-изо, азхәыцра аҗахзамызт. Иаахжәаны иархәон аконтораҗы абри амзасы абри җаутеит, егы амзасы иҗаутцо абри ауп, уца, инагза хәа. Уафы игәалаиршәартә, иреиҗы еицәажәароуп хәа ихы-игәаҗы иаанхәзеи? «Шаҗа хәуҗозеи ахш?», «Шаҗа тонна алоуҗозеи ақәац?», «Ихалшо, шаҗа ааиуа. Иааироуп аплан шаҗа хәаҗу». Еицәажәарас иааигәалаиршәалак, цсы цхарак рылазамкәа, ахрышь злаҗсаз афатә иафызарон.

Раҗстани иареи реицәажәара, рҗаацәара рзыхәан, рынасыҗ азыхәан акыр шәҗанакуаз лдыруан җаиматхан. Агәашә ахь дшыҗшуаз, амра нҗашәеит. Даныхынхә, игәалаҗара шыбзиазгы:

– Бара ибасхәо ақәым, сара схазгы цқьа еилкааны исымам дызсыҗхьаз, – ихәеит. Даагәамцны ус нацитцеит: – Абри афызә ама хара, сәы саасуа...

– Иуеиҗәазеи уеизгы? Сара исоумхәозар ақәап. Баша дупхьаны ушпеигоз? – днаидтәалан, ихахәы лнапы аалшыуа, лыгәжәажәара тәахны, иахьынзалылшоз лажәа ырхааны, днаиазтәаит җаиматхан. Лара дзыцшәахьаз, аҗхәысеибареи азәҗәреи дыргәылаҗшны иҗызшәахьаз аҗхәыс, Абзагә ишҗа илымаз абзиабара иналазфон ахьызара. Уи иаргы идыруан, избанзар, ихәаҗы убаҗтәҗа дыҗан. Уажәы лара азтәара анилтә, Раҗстани иареи реицәажәара аҗнытә еиликааз, дыззиҗахьыз хәа игәы иаанаго хәа даламгакәа, җаиматхан илеиҗәеит реицәажәара зегы. «Лара лхала дазхәыцааит. Сазхәыцып саргы. Сахьынзаиашоугы алагәастап». Аколнхара ахантәаши иареи реицәажәара неиҗахәо дышнеиуаз, җьач җыҗа избахә ахьалаз даннеи, җаиматхан дааҗышәырччеит. Лыҗаҗш гәҗарак изнартысит Абзагә. Уи идыруан, иара

ацшәымас дзауаз агәаратә, жьра-цәарала дшазыказ атахмада, аха жьрацәарала дахьазыказ аамыштахьгы, Каиматхан лхатә дантахә инаркны, убри ахәыштәара мыцәарц азыхәан, иматә гәакык иеипш Каиматхан лхәычы дшихылацшуаз. Ацхыраараз уамак дзылхәагәышьомызт: дзырашәомызт, дзыцәагәомызт. Азын лхәыштәара зырцхаша мфыкгы изаагомызт, аха уи длыцхраауан урт зеггы ирапызгоз – ажәа, игәырғәагаз ажәа ала.

Кыча избәхә убас ала Рацстан иахыхәаз, Каиматхан ицьялымшьазеит. Иахьааикәшәо, ацсшәа иамхәакәә днаивсуазаргы, атахмада Абзагә дшизыказ лдыруан. Ацсшәа ахьиеимхәоз зыхкьаз, мзызс иатцаз акы затцәык акәын: «Дәеазәызар дәеакы иамусын, акгы схәомызт. Абзагә сара дәеакала дзыбоит, дәеакала сиқәгәыгуеит, иламыси иуафышьеи дәеакала икоуп. Сиацәажәазом, ихы даланарцшааит, дархәыцааит». Каиматхан илхаштуамызт Кыча иажәакәә.

Каиматхан лыгәтынчра лыцәнарзуа, хәыцыртас илзыкалаз дәеакын. Ашьхакәә рфы абна ацкара иаха-иаха иацыртцон. Ақытакәә рфынтә иаауан ахәцәа-абнацкацәа. Ацара ихнахуаз рацәафын. Ицон рхала, цара рхара, аха ирышьтуазгы ыкан. «Ихала ддәыкәлар, иацыркәкәаара сара исылшап. Аха ақыта анапхгафцәа дрышьтыр? Ускан инкылашьас икоузеи?»

– Уафцас, ирхааны дсацәажәеит хәа угәырғьатцәа укоуп. Уафцас дзумацәажәарыз?! Уаргы иаразнак угәы аауртит. Ус ирхааны иануацәажәо, иахагы ишәартоуп урт. Угәы итоу наудырхәоит, нас иртаху удыркатцоит, ма ункылахәаша удырзуеит, – лхәеит Каиматхан.

Илзырхәоз идыруан, фимтзеит Абзагә. Аены уаха иаламцәажәеит уи азбәхә.

#### 4

Аены уаха иаламцәажәеит уи азбәхә, аха Абзагә ицхьаны аконторахь данца инаркны, Каиматхан илцәызыз агәтынчра иацымлазар, уаха иагымхазеит. Лынасыц дахзызаауан уи ацхәыс, ан дшихзызаауа лцәа иалцыз атцеи, анхафы дшахзы-

заауа иџабаала ирхаз, инапала иеибитаз инхара. Ишхәатәым шылдыруазгы, ишеинасыпхатџаыз лгәы ианханатца, илам-хахәалон, изыпшрала итәны, шака мшы лырхәлахыаз, шака тхы лыршахыаз. Уажәы илгәалашәон лхәычы, Абзагә, лара, ишынтаацәаз еидтәаланы ашыбжәон акрышырфоз, лыгә-тахәыцра инацтаны.

– Айрыз ансцәыџеыз... Изака пхашьараз, сакара анышә сытцазар стаххейт, – лхәейт дааччан.

– Избан, нана, бкахазма? – ихәейт лхәычы, ибз ахы дықә-цәажәо.

– Ааи, дад, дукәыхшоуп, унана дықәчаразааны дышнеиуаз, айрыз налымпытшәан, икәыркәыруа, иқәсны-иџо, ишнеи-неиуаз, амгәацәа аџахәхәа абра уара умгәацәа инаахан, ахәыркәыркәа азыхь аџаанахейт, – ихәейт, ахәычы ичапанах инацәа надкыло Абзагә. Дахыиццәажәаз деигәыргәан, дхәамс-хәамсуа, Абзагә ишьамхы дахыынџашалан, дыџхалан днықә-тәейт ахәычы.

– Наџ дыртәа, акруџейтцазом, – лхәейт Каиматхан, ахәычы уи дахыишьылаз деигәыргәо.

– Ишџазыбуи нас хайрыз? – ихәейт Абзагә, иблақәа ихаччо, абыста амхны, ашәыркәыч иларчачаны, ахәычы иџатцо.

– Дхәычума, наџ доужь. Ихала акриџап.

– Ахацәа акреицырфоит, ус ами? Ишџазыбуи айрыз?

– Ипысеит, – лхәейт иаахтәаны, цасхәа икыдкәаны иџыл-џышшәа. «Ианаамтаз сеааныскылейт. Аџхара зысыз ашьашьал саџызахейт, сара хәылак. Сеааныскылап, сеааныскылап». Уаха иацтаны илымхәазейт, илгәалашәаз анлыхыыз иацы акәышшәа. пхынран, ишоуран. Днеит агәылара. Шыла псахра. Абзагә, Аминат, Ардушьна ухәа зегы аџны икан.

Аминат абартцаџы ашыла лхәуан, деилахан, ахәыцқәа ртатәқәа ирәын. Ардушьна азыхь иаатцылгейт айрыз азна азы. Арашәара аџынтә асаба ихьтата иааиз Абзагә изыналышьтун.

– Егәурым, сахәшьаду, схала исызәзәоит, – ихәан айрыз аалымихит. Уажәраанзагы изыхәтәз лара лакәны, иахылыгхаз датарымтар лтахызшәа, Каиматхан днеин, ашырхәа айрыз ааимылхит.

– Изынашьт, нан, барггы бтәымуафума? – лхәеит Ардушь-на. Азы шыналышьтуаз, зышышык даанахәеит. Даманы ицеит. Ианаамтоу азы анашьтра лхаштуа дышнеиуаз, аирыз налым-пыткьеит.

– Снапқәа цтәароуп, сара аилымга, Аминат беирыз пыс-еит.

– Бара ибхароузеи, снапы аархан ибымпытсырқыазар, – ихәан, азы ифытцәә, Каиматхан дналыхәапшит Абзагә. Зегьрейха Каиматхан ипхалшьаз, лхатца изыхәан ашәы лшәылымхыцызт усқан. Убри азыхәан ауп иахьа ианылгәалашәоггы лхы дзазгәауа. Убасқак лшьара дықәнакьеит, даараза дзырпхашьашаз, лыпату пызешаз мазак лытдырдырауазшәа лхы пхьазо, дзызнеизггы рамхәазакәа, ашта дынтытны дцеит.

Дахлафны, мамзарггы лхы дахыччаны илхәалон ус аныхьыз илшәылымхыцыз ашәы лыбла иаахымгылозтггы. Дизағыуан, дизгәауан, «гәәкра хамазамкәа, ихы таирхеит» лхәон рапхьатәи лхатца изыхәан, аха ишахәтәз ашәы ныкәылгар лтахын. Инапшуаз ирхәоз аамышьтахьггы, ларггы дгәәтәадамызт. Рапхьаза лхы иадылкылаз ахатца, лхәыцы иаб, анышә дамалдеит.

Лхы дазтцауа, акырынтә дазхәыцхьан Каиматхан: «Сгәы изцеит, аха, сгазоуп акәымзар, сзықәгәыгуазеи? Абзагә дтаа-цәароуп, ипхәыс, ихшара хьәежықәа... Сцәанырра анаргама-ха – ахьымзг баапс...» Иахылхәаара лзымдыруа дықәнархон даеакггы. Машәырла итаһаз лхатцеи лареи гәеихшәарак рыбжылаханьы, ма дицәыхьшәашәаны хәа лгәалашәом. «Уиггы бзиа дызбозма? Ашахтахь усура данцаз, ақара ирхауаз атқыс илабара иаха еигьасшьон. Амза антцәамтәз данаалак, убас егыасхәон. Иасхәон гәыкала».

Ахәса днарылукаартә аеиилахәара дашьтамызт, амал лыпсы азыцәгәмызт Каиматхан. Аха иара, рапхьатәи лхатца алахьыцәгә: «Дсыцәшәоит азоуп, сымцарц ауп изылхәо акәымзар, асапынтәкьа злааххәо хауам ақытан, ақара зтахым дызустада», – хәа, азынра шааилак, иразина плашь наишә-цаны, акаска наихаитцон.



Лхатца дантаха, лгәыла пхәыс Уарчхан, Каиматхан дахь-  
лыдтәыуалоз, лажәа иналатцаны: «Ибыхьшаз бдыруазшәа,  
умцан, изахтахузеи иурхауа хәа бшихьынхалаз, дыбзымхәы-  
цызт, аа, иахзиуз!» – хәа илхәаз ажәа, гәынкылара ажәан  
Каиматхан лзыхәан. Ашьтахь, цәала-жьыла мацара акәымкәа,  
гәыла-псылагы рапхьатәи лхатца дидьртца, лымшкәеи лы-  
тыхкәеи иаха-иаха Абзагә дрылало ианалага, убри ажәа  
Каиматхан лзыхәан икалеит ихырқыагоу ажәаны. Еихарак  
ахақәитра лнато, ихырқыаганы излаказ, изхәаз аңхәыс, Уарч-  
хан баша гәыла пхәысмызт, жьра-цәарала итахаз дизааигәан.

Длыпсахызшәа, дылтизшәа лгәы калеит ианылхәоз, аха  
псыхәа лымамызт: ашықәс цәымза шьтырххьаны, ченак иш-  
цәажәоз, даҭеазнык иллырхәарц: «Аңсра аены ибхәан еипш,  
ибыхьша сагаит, Уарчхан, умцан, изахтахузеи иурхауа,  
ихамоу хара ихазхоит хәа сшихьынхалаз дцан, сеибакәеибаха  
саакәирхеит», – хәа ҭеалтит. Убриала Каиматхан еилылкаау-  
аз рацәан. Иказ иреицәан: «Лара, дныкәигарц, лхы далмыр-  
пшыкәа, аңсҭазаара бзиа лымазар, цара рхара дахьцаз, лхатца  
дтахан, дыказамызшәа даалхаштит, даҭеа хатцак лнапы наикә-  
лыршеит» – хәа лзырхәар. Мышкызны еицыкалоит хәа Абзагә  
иахь гәыгра шлымазамызгы, лымҭа лрыцқьон, анасың лҭеаз-  
лырхион.

Лхатца данпсы, лхәыци лареи рхала иааххалеит аоны.  
Ашәлашара еипштәкьа ишьха қытамызт Каиматхан дахьиз,  
дахьаазаз, аха уеизгы лхатәы қытагы ҭаҭа қытан. Лабхәа  
аибашьра калаанза, ашықәс еикәатцәакәак раан дызхьан.  
Ланхәагы, лара ари аштә дталаанза, лынарцә мҭа дықә-  
лахьан. Абартқәа рзыхәан акәын, Каиматхан дтацаны данаа-  
нага, лныхәаҭа аныркуаз:

– Дабипазатәуп, дад, бара зыҭны быҭнанагалаз. Ибы-  
қәымзааит абри агәаратә. Ашәлашараа ихәигьқәаз дреиуан,  
шәгәырғара иахаанымхаз бабхәа. Адунеиаҭ хәқ ыказар, им-  
шра шәзынхааит, бара была иазхәаит, абри ахәыштәара, – хәа  
зырхәоз. Каиматхан ақыта школ акәын дзылгахьаз, уаха цара  
лымамызт. Амала, аңсҭазаараҭ дзықәшәаз аҭагәтасрақәа,  
ацәгәеи абзиеи дахьрылапшыз, аңсабара илнәтаз агәеилга-

рагы нацлан, лықара ианарымшыо, аңхәыс кәыға, аңхәыс дыр хәа дыңхьазан Ашәлашара ақытаҕы. Лыхьз-лыңша ицегы иазхауан, даеа ңытрак иңсы ңаны дыкәзтгы лхатә. Дыңхәысеибаны даанхеит реиҳа лтәымта, реиҳа лышәтымта данааҕагылоз.

Лықәлацәа дреихабушәа дрылукаауан. Мыцхәы ицаҕоу, ззара апашьа ашьабста азара иадыркыло ашьа қыта хәса хәыцкәа дрыдкыланы улыхәаңшуазар, иаалыццәоума ухәо, лцәа-лжыы ттәаан Каиматхан. Аха аурыла наза-аазак ахьла-кәыз, лцәа-лжыы аттәаара атанарзуан. Зычхара маңыз ахацәа, ианлацәажәо, ршьара иқәнакьон Каиматхан лгәыңхәкәа. Рышәаҕақәа ахьааиңылонза рылаңш нақәшәартә иркьаны ил-захуан лытқкәа. «Дызлачхәаша лымоуп, дагылачхәоит» рхәон, аңьабааи абжьымреи идырәахьаз ахәсақәа. Амахә-тақәа хьыдхә, ифәиҗьза иқаланы, ашәыр зфәоу аха уәф дан-наҕагылалак, ифәоу ашәыр дшахәаңшуа, аха-цла ашьапы анахәаңшрагы ихаштәуеит. Лцәа-лжыы, лоура-лытбаара ухәа зегьрыла аңсабара анлызкьиаха, даныбарақьаҕа, Каи-матхан лызбахә ахьаацәырыгроз, раңхьа убри акәын ирхәоз. Атцыхәтәан, инрымфәтәшәа ирхәон, мамзаргы иаархаштзон, уи лхы-лыхшыф, лгәаҕа. Дыңхәысеибаны данынха, лыңшра-лсахьаз мацаразгы дызцәымгыз ахәсақәагы кәлеит. Ра-жәа шхам налхьыршьыр згәы зкьичуаз ахацәақәагы цәыртц-гәышьеит.

Ахауеи адгылыи ракәым иңыршәо, хңыршәоит ххатақәа, хәмаргас хәхьынзарзыкәтцә алағәартәоит хәа Абзагә иззихәаз, аха, мчымхара кәашароуп хәа, ашьтахь ихаҕагы дрылагыланы, амандарина анеиҕархаз ашықәсан акәын. Чагыыр аңшахәаҕы хәсагы хацәагы хандеиуан. Шыыбжьонк иахьаатәаз, рыбз иаасуа, алаф зхәоз ахацәа рылаңш дныцашәеит, рааигәара иниасны ицаз Каиматхан. Ашәы лшәылххьан. Бахт-бахт иа-қәыңса, лшәмхкәа инархысуа ижәфәангәыңшшәылаз чытцкык лшәын. Нанду лгәанала дкәашон хәа, иара игәы иҕаз лара илдыруаны, жәлары ирахартә илраргамазшәа, ихы ларкәны, дналышыкәлаңшын, рааигәара дниасны дахьцоз дналызгәааит Абзагә. Даныхьчаз дзышыцылахьаз дзакәымтыцкәа, дкьыцә-ыцәуа дтәан.

– Лхатца цсатa шкәакәа, иңсы җазаргы, дахушыаарын, изакә барақьатроузеи, анцәа хрыцхашья, – ихәеит хатцак Җаиматхан данынарывс.

– Мәаныфас дзаузаалак, цсраенынза ихамыштүа, игәы ахәша нықәлон, – инаңишьит даеазәы. Уафы фархьк, ибз иханханы адәы дықәуп ззырхәоз азәы иакәын. Абзагә игәахы иналакшеит. Ичханы җимтит.

– Ауаса акьамашәышә иацхаз акәыбры уафызахон, мәаныфас сумаз, уааи хәа уалхәазаргы, – ихәан, алымха хаха дааилгеит абырг Җатмас. Абзагә игәы ишахәашатцәкьаз ихәамзаргы, уеизгы, ихы даланарцшыртә цытк ахыхәаз иаха иеааирцынчит.

Җәнахарақ иманы итцырдыраазшәа, азәгы дгәеимтәзо, настха дахьтәаз, даақапшьхеит арпыс Тарас. Ицегы рхәа-қарц ргәы итан. Җатмас иқәрагы иаңшуамызт. Аха иара, рлаф аархәны, рхы итаирцә, иааникылеит. Уаха рзацымтәо, иаахиркәшеит:

– Сшьамхы иаахысаанза иахауеит, лхатца цсатa шкәакәа, ифны иказ закә малыз имбазакәа, малырхара дахьцаз, анцәа дизгәаазшәа, иаңьал ааигәеитәит. Алахтра хзаанагеит, иахамбацыз хнарбеит асовет мчы иааиз. Ххатцкы ицеит, изтахыда ажәйтәра, аха, дадраа, дыхтәаны иқәтцагы, ахаңшыа бзиақәа изытцазар, икаижьуам, итхны игоит, ажәйтәан бзиарақәак хамамкәан хкаларымызт, зегьытцәкьа ирыгәтас-тәым. Ныкәара, хьызрацара амәа иқәлон, ртаацәа шықәсыкгы инрыжьлон ажәйтәан ахацәа. Малырхара акәым, абазараҗ ахәхәхәтрацәкьагы хьымзгыс, ахатца иатәамкәа ирпхьазагәышьон сара схаан аңсуаа. Иарбану дзыргәақуаз, шәхатцкы сцеит, Җаиматхан лхатца? Арацәа ытхны, аңара ирха акәым, сара мыжда, ауал дыкны дагон. Иарбану имамыз? Иифаша-иижәша иман, харт иахшәу, иаргы ишәын. Дрыцхами, деибакәеибаха адәы иқәирхаз, дынцәахшаха, абзхәацәа аал-хаабыцуа. Иңстазаара мариахару лыхшара, аетым хәычы?! Кыча егья дихылаңшыргы, азәы ихәычы еазәы дизаазом. Лафноуп ишухәаз, дад, алаф сзеилымкаауа цьумшьан. Аңхәысеиба арбагьгы леиеырбоит рхәоит. Аңстазаара ус анцәа

ишеит, – алымха хаха ишқа даанаңшит, нас, зегғы ирахартә, инациттеит: – амщаныфа азыхәан иухәаз... Ақәыңыма атыџра иаатыңны, лада-џада аңышә ныртәи-аартәиуа ахауа иан-налафыџлак, ағәтаңхәы ахыңкоу аңыңхәа иадыруеит, изхыс-хәаауа, ахатәгғы амщаныфа ахыиоуеи иахымоуеи, аңхәыс лыбла дынхыңшылаанза еиликаауеит. Шәарт, зтәымтә итагы-лоу ахацәеи аңкәынцәеи шәакәым, Қаймаңхан леиңш изыңшну аңхәыс данызбалак, сара атаңмадажә ижәбогғы, аңстазаара ахаарақәак сгәалашәоит, аха, сыгәра жәга, ңхәыс башак, ңхәыс ласык лакәым Қаймаңхан, илзамугәышьеит акәымзар.

– Суқәшахәтүп, Қатмас. Хәбз хәасуа, ңхәысеибак лызбахә ахацәа хәхәлаләажәо ңшзам. Иухәаз саргғы иацысто уиоуп, анхәџ бзиа инапағы дқалар, иаргғы дныңкәылгоит, лыхгғы ныңкәылгоит, – ихәан, Қатмас иажәа инаңишьит абригадир Бардушә. Абзагә игәеицәит, аңыхәтәантәи ажәәқәа анихәоз, дынцәытыңшны, ирџыстаашәа, блатыхәала иара ишқа дшы-наңшыз Бардушә. – Лтынхәцәа ааны иқан уажәааигәа. Лхәтә иаха иџызаз Абзагә уакәын. Уара уакәын инарңхәашаз, аха бригадиршә сахыңкоу азыхәан, уск хәмоуп, уахзааи рхәан снеит. Лашьцәа џыңы, лаб иашыак..

– Лышьтахьқа бзиа дыкоуп!

– Урывалар зуа ракәым!

– Лара илтаңхар, лынамыс азин лнатар, лашьцәа срыцәшәаны сахыңгыло егғыкам, сшыршыуа здыруазаргғы, – ихәеит алымха хаха.

– Ухы ақәуцон?..

– Ухы зқәуумташа акәым!

– Шәәкәыт, уара. Бардушә иажәа ишәырхәа.

– Изхысхәаауа, – иажәа инациттеит Бардушә. – Лашьцәа, лаб иашыа, Қыч Кыча, сара ухәа, хнадыртәан, хшәыхәарц хәаит, рхәеит. Бардушә, рхәеит, хухәоит, азакәан аганахәала уахзахылаңшла, Кыча, иухәо ажәа, ашәлашараа рзыхәан анцәа ихәар иаџызоуп, зегғы ихәзрашәхәа, иқәаңтоу ңырымшыааит. Сабик дихылтит хәмахә, анцәа дхәтәаишьозар, дшыџеидаслак иаб игәаратахь дхәрхынхәуеит. Уаанза деибакәеибаха, лысаби дылгәытцаршә, хәхәшьа лымацара ақәаңтағы дхазныжьуам,

дахгарц хааит, рхәеит. Исцәымыгхеит, аиаша шәасхәап. Хизгәааноуп изаххәо акәымзар, цәгыарас икаитцазеи, цара рхара дцазар Ахлоу, гычра дцаны, акәытцара дтарымшыт. Напышьашәала арацәа шытцихуаз дтахеит гәәк. Ихәыштаара неикәыцәоит, иәнашә атцәымг наадырхоит. Ихәычы мышкызы ддуханы, пхәыс дааиганы, саб инхартә хәа дхынхәуа...

– Дахьяаиуа акыр калома? Уафцсы даламкысзаргы...

– Уи аупеи иухәаша, – инацитцеит Бардушәа. – Лашьцәеи лара Каиматхани еицәажәахьоу цыысшьоит. Исхәои? Шәымахә ицсы тагәышьамзаргы, хтаца хтаца лоуп, халамыс иахьынзатцанакуа напы лыгхажьрым, псыхәа амазар, дааншәыжь, икьацтажәшәымтәын хәа, издыруаз ахәыцкәа, акы насхәакәеит, аха ысылшагәышьозеи! Лара, Каиматхан, фылтзом. Дыччо, ххәы хамтцалыргылоит. Фитзом, итафыныжәга дазцаауашәа, апахә-апахә хәа инапсыргәытца итцакшо, ашьшьыхәа дтәоуп Кычагы. Ииуазеи, хыбафс хаздыпшыло иара иоуп, уи аамышьтахьгы...

– Еиуацәамзи, уара, Ахлоуи иареи.

– Ахлоу ианду Кыча иахәшьа гәакьа лакәын.

– Дзыпцоу анцәа ихәумырдырын, уара, уи атахмада, – иажәа намыгзакәа даатгылеит Бардушәа.

Ишакәым алаф лзызхәаз дрызгәааны дахьыказгы наихыпсаан, ылымха кыдцаны, цкьа днаизызырфит Абзагә. Иаргы иахәхьан, Каиматхан лтынхацәа дыргарц иаан, аха ишааз ицеит хәа, ақыта ирылафхьаз ажәабжь. Лашьцәа дрыцымцакәа дахьяангылаз, издыруада, сара дсызхәыцзар, дцар, хаицәызыр хәа дшәазар, сара сзы даангылазар хәа дахьлызхәыцуаз диашазу, игәы дажьозу еиликаарц итахын.

– Уара угәы итоу зеггы уирхәаанза, иара уггы фитзом Кыча.

– Ииашоуп. Лашьцәа ирхәаз, сара исхәаз, зеггы хтәы дназызырфит. Ихәухәозеи, акәыга Кыча, уххь згеит хәа фәаитит лаб иашьа. Фитзом Кыча. Ашьшьыхәа даахьахәын, Каиматхан дналыхәапшит. Илабашьа иеантцаны, деихеигәо дфагылан, Каиматхан лхы днагәзит. Бзиала хәа леихәома сгәахәит.

– Ус ауп дшыкоу. Икаутцаша ухала иузбартә уазнеигоит.

– Абри афната сахашы лыбаф афазхьейт. Лымшра бара ибзынхаанит, харада-барада ибжыязыз бабхэа сара дсахашыапан. Убарт рцынтэарах ибку бнаизхэыцны, афната ашэ нытцарбака иабыркуоу лфатцэк фейуа еиқабырхауоу, бажэа рахэа башыцэа, дад дбыкэыхшоуп. Сара, атахмада хшыфцажэ, исхэо издыруазей, исымчужей, – ихэан, лашыцэа рахь ажэакгыи мхэакэа, итатынжэга инапсыргэйтца итцакшо, ихы ркэны днатэейт.

Ахабла ахацэа ахыааилатэаз, ускантэй реицэажэара иахыа акэушэа, уажэгыи игэалашэойт Абзагэ. Игэалашэойт, убаскан, ауафы итынха гэакыак ддырехэозар дшыкало еицш, игэы иахэо, дыпхашыаны, забхэа ифы рацхыа ицэыртцыз амахэ дифызаха дыштэаз. Убастцэка ихамыштэа игэалашэойт аныха дамцагыланы, тоубак иуазшэа, игэанала убаскан иихэаз: «Анцэа ихэоны, сара дыстэхар Каиматхан, агэарата дацэсырзуам лысаби. Убриала исшэап, лхатца, сара сшыза, ифеацхыа гэнаха кастцазар. Сара сычкэын Саид сгэарата дахызбаараха, уигыи иаб игэарата дахызбаауам». Ажэа гэгэан игэанала иихэаз. Дахымцо избейт ауп. Аха иара ичкэынгыи игэарата дацэымзуа, бзиа иибоз ацхэысеиба илихшаз иара дипацсахар, уигыи иаб игэарата дацшэымахо, арт афбагыи еилагзашыас, насгыи нагзашыас ирымаз хэа акгыи издыруамызт. Ашэлашара ақыта иазейгыи иазейцэоу: арахэ ранцара, амандарина аитахара, мамзаргыи абна ацкара иаларгатэу, реиха алагала рызтоз, ахэынтцаррагыи, даргыи, знапала иказцаз анхацэагыи реиха ирзейгыи, ирзыфейдоу руа иарбану хасабны, избаны, нас убри, реиха еигыуп хэа иипхыазоз, анагзара азыхэан икатцатэу, ишыкатцатэу ухэа, ажэакала, ауаа рус азыхэан шака илшоз акара, ихатэ ус афы дымчыдан, бжеихан иихэо дацэымшэо даанхон. Ус дахыыкоу зны иаб ихарайтэуан: «Схата схы-сыхшара каланы, схыхэы шлаанзагыи саб ешыатцас дахысывагылаз иабзоураны, афны афнытцка азыхэан схы сакейтны, исырхауаз нарыстон. Уаха катцатэы, збатэы сымамызт». Дафэазны, даназхэыцлак, аибашыра иахарайтэуан. Уи, идаракэац ырзгоу, ашыакафэара, ахэра, агэакра, алагырыз ухэа иамоу ашэйкэарақэа инарчыданы, уиакара,

уафы имбауа, усқацәакгы уаф дазымхәыцуа, даҭа рыцхара баацсыкгы изаанагоит анхафы. Утәымта уанааҭагыло, уха-ла ухатәы тәфәан анаурсуа, анхашә-антцышә ануцаша ашықәсқәа рзыхәан, анхашә ацымхәрас, ахыхчашә уца-роуп хәа иааудгылоит. Сықәлацәа ахыхчашә ахыртцаша иашьтәлеит азәырфы. Ианфытцхаз амцабз зыцрасыз атиаа иафызанатәит. Афызцәа тәырцсоит, рцашәқәа дыргәгәоит, иара, амцабз зыцрасыз, ихыблаа-фыблааза, иқәцалароуп адгыл ақәгәцара азыхәан. Дахыиашақәаз шықазгы, ихықәаз зеггы урт ашықәсқәа иахырхараитәуаз диашамызт Абзагә. Егьырт зеггы ракәым, ицхәыс Аминатәи иареи реицәыхьшәашәара, атцыхәтәан аилытцра, аицәызра ақны иназгаз ргәеицәыпсра, аибашьра дахықәази афны-агәара ихыаамкәа, иаб ихы да-хықәиҭитәызи иабархараз. Иаармарианы ихы ацәигарц азыхәан: «Ақәыцәма егәа иуаазаргы, абнахь ицшуеит». Дыртәцаны акәым, дрыхшазаргы иамарацәахартә, хәтыр лықәыртцон саби саб иахәшьеи. Ахаблафы ишакәым азәы дылмацәажәацызт. Лара, ахәы днықәгыланы агафәа, ақалақь ахь лхы рханы, ахәхәахәа дқәыпсичхәуан. Амхәцәырра багазшәоуп, нан, бшықоу, лхәеит, ҭенак даахәмаршәа сахә-шьаду Ардушьна. Дзышьтаз лоуит уажәы. Аатцрафы днеины дытәтәеит. Илымазааит. Шақә бзиара лзалго збап» – хәа, зеггы лара илықәыжьуа дылзагьуан, зны азәы иеихәазшәа, ҭеазны, аузбартәфы дгыланы ихы ирқәиозшәа. Иқан даҭаақы, «аузбартәфы» акәым, ихазыхәангы зхәара итахымыз, аха цәаныррала, гәынхәцыстала заманалатәқәа иидыруаз. Ихаирштырц итахын акәымзар, иаахтны илхәеит зны Аминат: «Убзиарас издыруазеи!» Изеилымкааит азнык азыхәан. Иб-зиарас иарбаныз илтахыз? Хьчас данықаз акәзааит, ашьтахь аколнхара ашьамақәагы, ацсасагы дреиҳабны данықартца акәзааит, ианакәызаалак, иааихашәалоз афнықәа иааигон. «Имачны исхашәалазар, сара исхараз!» Уи инақәижьуан, «из-дыруазеи убзиарас» хәа Аминат илхәаз, имачны иурхәуеит хәа акәызшәа иаанагоз. Аилкаара ицәыцәгәан; ибзиабара ахыхьшәашәаз акәзу изхараз анапы ахылыгичьыз, мамзар-гы инапы лыгичьыцхьаза иаха-иаха ихышәашәозу ибзиар-

бара. Урт еидхэалан, ишеидхэалоу еицш, амцеи ахэыштаара атцеи. Амца еикэыцэеит, иарбану реиха изхароу? Амца гэгэаны иахьеикэмыз, ахэыштаара атца ахьамырпхаз акэу, мамзаргы иара, ицэаакыз ахэыштаара иахкьаны, амца ахэеикэымлоз акэу.

Уажэы абарткэа дрызхэыцуан Абзагэ, знык ихьыз, даеазны имыхьырц азыхэан.

Инасыц ыыц далагэыргон. Ихатагы дшазыцшзамыз ала дманшэалахеит. Игэы зызцаз ацхэыс динасыцхеит. Аха Абзагэ ихаштырц итахымызт, рацхьатэи ицхэыс дигаанза, нас, ианеибагагы, шыкэсқэак илабара дафхэараха, бзиа дшылбоз. Ашьтахь, атцаа иагэылашэаз ахэышпыргы неикэыцэан ирацэаха ишаакало еицш, дзицэыхьшэашэзеи? Ашэлашара дахьыкэцыша хэыцыртас иахьыштылхыз сара акгы схаразами? Идыруан, агэра игарц итахымызт акэымзар, ихэыцкэа абыда иахьынхаз, ахара зегы баша амала Аминат иахьлыкэижыз, дышиашамыз. Ихгы иахараитэуан, аха илхараитэуан лара, Аминатгы. «Акыр шыкэса, хэалымтца ауал хакэшэазар, сара цыаракыр изгама, схы иахтныцтама? Уафцас унхарц, ушьапы неитцухырц ушафэу, иаахэны, ушымгэыгзо, инеикэыбгар, ауал укэшэар, адэы уаакэхар, ишцакауцэ?» Ууал ахьушэаша уашьталароуп, унхара-унцыра ахьеикэурхаша хэыцыртас ишьтухроуп... Уи зла? Шэашьас иказ? Махэфала! Сымаха-шьаха еибган, иаасалразар, абнапкара сцарын, ма Ткэарчал ашахта сталарын, икастдалак, исшэарын. Унхара утиуазар, ухцэозар, нас ауал зушэозеи, утаркыр еигэзами? Ианхаулак иахтэп хэа схы дынталан, Марытхэа ацара имхапсахит. Азэы улыфцаауеит, уныкэоит, хэа атызшэа ыыкалцан, дыкэцны дцеит. Саб ифны шыагыртас икацаны, ишитаху дахуп, зымгэада хэыцырта змам Марытхэа.

Рацхьатэи ицхэыс Аминат илхаразгы, илхарамызгы неилацаны, ицсыгэра алахэо, ихала абас игэы дтахэыцлон Абзагэ. Ицаацэара ыыц афы, ицстазаара зегьрыла игэыпсыршьагаха, ихы-игэы акэыбзианы дшыкоу, иаалыркьаны, абарт ахэыцракэа наикэпапон. Лафк наиэхэон, ицацса хэычы диахэмаруан, иааихигон. Аха дызнысыз амэа анцшылара



инацлон ихшара рыгэхьяагара. Ахэыцра хьантэқәа бызқатэ-хатас дыршыахауан. Итэацэара ахыбгалареи дызфыз ауси еидхэалан. Итэацэа рфы игхаз дшазхэыцуа, иус афы игхақәа-згы ихафы иааиуан. Тынч дрызхэыцуа далагон. Акырынтэ даназхэыц, ихала еиликааит игыз-ибзас. Дуафы цэанаалоуп. Ацэгьа абзиа рфы ихы деигзом. Ауафы ицхраара, ахаан ауафы ицырхагамхара кэзшыас иман.

Аха азыхь иалатэо ацэыкэбар кышыы иафызыха, Абзагэ ицэа иалан иееимыз кэзшыак. Дызлагоз аус, ихала затцэык излакаитцаша дашьталон. Зыгэра игаша фыза димамкэа, мамзаргы иатэаимшыоны акэмызт уи зыхкыоз. Ихы агэра аиргон, егы иус хьантэзаргы, имацара имч шақэхо. Цаны, убрака икан дачагы. Акгы алымтыр, уажэшьта, аедныхэа сыртоит хэа ацэшэара. «Асовет мчы аагаразы ақэцара, аколнхарақәа реифекаара аус афы ухэа дызфызаалак, ивагылоз иман саб. Абаскак ихы афьыка ықэиххьан, ацстазаара апышэа инатахьан, сара исыгыз шцэсеимхэеи», – хэа иаб днаизхэыцлон. «Ашэлашара ақыта дачакала икалон, сара изысхэаз амца ианызтгы. Аха убри амца антцарафы ауаа сыдгылартэ исыкамтеит. Арахэ раныхраз ашэкэы анаа, тахмада затцэык даашьтыхны, уаха азэггы иамхэакэа, цсаса гэартак ашьхака исыманы сцон аха исусхэыз?! Ацсаса касцеит. «ымахьчак, тахмадак дсыцныкэеит. Ашьамакагы касцарц салагеит. Ахышьцэа ирымуйт. Ирузтгы? Икасцазтгы? Сабакылнагоз? Анцэа ицышьоуп, ашьамака ирыцыз ахышьцэа, инырхуазар инырхааит, хусс ирылоузеи хэа исыцымцакэа иахьяангылаз. Иахэтэз убри акэын, ацсаса ашьха икацаны рытэахра ацымхэрас, аусхэартэфы иаакылцаны, ажэлар шэыххь згеит, шэара шэоуп абарт этэу, ишэтахымзар инышэх, ишэтахызар Ашэлашара уаха дачааы анаалом, ачаи еитэ-хашья амам, атэтын ииуам, азахэа калом, арахэ раазарта хашэт хэа шэықэгыл, ишышэтаху, ишэтаху рзыжэу хэа нара-хэаны, слаба аакыдх, афныка сааны, ашышьыхэа снатэандаз. Атцыс хцэра иахыыз сыхьит. Ажэлар рус, ажэлар ирызбандаз», – абас ихэон азык азыхэан, аха нас, сара сакара азэггы игэылбра рыдмызт, раныхра иаамарианы иакэшахатхон хэа дынтахэыцуан игэы.

– Быпхэысеибаны банынха, башыцаа быргарц ианааз, ишпарабхэеи? – ихэан, енак, абарт ахэыцрақәа дышрылаз, инарыпшыны, Каиматхан дналазцааит Абзагә. Ускан илхэаз ажәа абригадир Бардушәа ихэоны иахахьан, аха лара ләфалагьы илхэар итахын.

– Сахьааз сыкоуп, схэеит. Уаха ишқасхэеи? – изхиҳәааз лзымдырит, иаармарианы атак калцеит Каиматхан. Аky аниҳәалак, иихәаз мацара акәымкәа, уаанза дзызхэыцуазгьы еилылкаар лтахын. Лхатагьы уаанза ахатца дышлымаз, да-еазэы дшитэыз лхарштны, Абзагә дахылбаауан, лара лкынза да-еа пхэыск, лара леипш диқәйтны, лара леипш, схатца хәа иалхәо дахьыказ. Убри акнытә, уажәтәи изтцаара қасатәи апхэыс цыара акала илыдхәалоумашь хәа дназхэыцит, лцәа-жәашыагьы аашыакәнакьеит. – Уара иуазхәада? Исхәаз убриоуп, хәсақәак, изфәдырцо акы шаароулак, ишықәцуа еипш, сара Ашәлашара салцуам, схэеит, – ылымхәазгьы нацылцеит, Ашәлашара дықәтны ицаз Абзагә қасатәи ипхэыс илықәкны. Аха нас, иахыакәым илыцәхар хәа дшәан, илхәаз аиашатқәкәа неиталхэеит. – Абзагә, угәы иалымсын, амц схәар стахым, уара узыхәан акәзам сымцакәа сзаангылаз. Ииашоуп, ихамоу хазхоит, изахтахузеи ацара, афны указ хәа изныкымкәа иас-хәахьан схатца. Ус уахәапшыр, акгьы схарам. Аха, зегь акоуп, уи итахара саргьы исхароушәа збоит. Итәацәа аланыкәигарц акәын уахь дызцоз. Исылшоз иара изыхәан икастдарц. Ихәыш-тәара амырцәара. Аб дсымазамыз, саб цыаргьы тәфәанк изарсзамыз хәа, мышкызны, дсазтцаар, ишцаиасхәоз ихшаз?

– Уи бзиоуп, аха...

– Схала сабанзаказ? Уиоума еилукаарц иутаху? – даахәмарны инацылцеит: – Бзиабафык дсыпшаарын. – Ихәда лыцнапык накәлыршан, егы лнапы Абзагә игәы инадылцеит. Иблақәа дырхыпшыло. – Апхэыс гьангыаш илзбуа иудыруеи! – лыблақәа ччон. «Исхәо схатә исзеиғьымзаргьы, егыоурым, Аминат дигәаламшәалааит, дылзымхәыцлааит».

– Сахьааз сыкоуп. Ипсыз дыпсит. Аха итынхаз асаби, иаб игәаратә дысзацәырзуам. Шәца, сашыцаа, шәыфныка, хьаас сқашәымтдан. Шәымшәан, шәсырпхашьом. Абас акәу

ишыбхээз? – Бардушья ила иахахьаз Каиматхан лажэакэа налгэалаиршэеит. Ианиаха инаркны, акырынтэ дахьрыз-хэыцхьаз акнытэ, ғырхэала итэазшэа акэын ишидыруз.

– Уаха исхээз сгэалашэом. Азэы иажэа аиґахэараз асґак дґазоуп хэа сыґамызт Бардушья, – лхэеит Каиматхан, цэґбарак сґхэарґы абас акэын зегыы ишрахауаз хэа лґэы дынґахэыцны. Абзагэ уаха иеаґэылаимхалеит. Илеимхэеит уртэ ажэакэа ахыхамыштыз зыхґьякэаз. «Ашэлашара дахықэымґыз, лы-саби иаб ихэыштаара ицэылмырзырц ахылтахыз азыхэан мацара акэушь?» Абри азґаара инаґлон даґеакґы: «Сара акы сыхыыр, убас ґалґарызушь Аминат?» Иґэы иналакьякье-ит, Ашэлашара сзаанхаз ахэычы изыхэаноуп хэа иаахґэаны ианылхэа. Иаарґызмалшэа, дналазґааит:

– Ахэычы иаб игэараґа даґэмызырц, абри ахэыштаара мыцэарц азыхэан мацара акэушь башыцэа бызрыґымґаз? – инапы цыаґыза лхы инықэишыит.

– Уарґы усызныжыуамызт. Абриоума исхэарц иутаху? Уара Ашэлашара саанкылара акэым, сықэґра акэын иаха узыґхы-рауаз, аиаша утахызар, – лхэеит.

– Абзиабара баґэыбналарц? – иаха иаахыаиршеит Абзагэ.

– Мап, ахыз бааґс саґэыбналарц. Хьзы бааґсык схылар, уан дзаґэыз хэа иаеґнырхэахуазар, нас иаґсазма, ахэычы изыхэан аанґылара. Ахыз бааґс схыларц шыаґақэак раґэын исыґыз. Анґэа диныхэароуп Аминат, дсыґхрааит.

– Ихэеишь, цқя ихэеишь, – дшымґэыґзоз, цэажэара дук ахь иниасит. Реиґынхараґы уи акыр аґанакуан. – Сара иахыынзаздыруа, бааґсык бзырхэартэ, аґыы быдсымбала-ґызт.

– Исыдырбалоз абоутахыз, схала схы сраґамонеи. Ишы-неибакэу зегыы лдыруан Аминат. Лычхара иахаґыы сшыа-ра сықэнаґьон. Уаха насзымычхауа, иґасґара сзымдыруа аґынза саннеи ауп, Кыґа ичара ауха, игэаґны, ашнынза унеи, сумаґэажэар ґсыхэа сымам хэа ануасхэа. Иашоуп, са-ра сґэы узґеиґґеи акыр ґуан. Уара ианузымдырзозґыы, аус ахыуа снейны, убаны саауан. Аха сара убасґак сґазамызт,

хатцак атцхыбжыон пцхэысеибак сахыџноу, аџнынза унеи хэа уасхэартэ. Ачараџ Аминат исықакны илхэаз ажэакэа, егырт ахэсақэа шсыхэапшуаз, сара шсықакэаз... Даара гэыргыара бзиац сзааугеит убасқан хэа угэы иаанагозар, ухы ужьеит. Усцэымгын убри ачара ауа. Сыхгы сцэымгын. Иуасымхэа-хьеи? Иухаштма? Ишпауасхэеи? Уца, цытраамтақ ақыта уналтц хэа уасымхэеи ауа?

– Сымцеи, амала, ақыта салтцны акэым, саб иашта сынтытцны. Ирцшзаны ацашыа, уаџтас аашыа сақэымшэеит бымхэозар? – рацэажэара алаф ахь инииаигеит. Нас, дынкахэыцуа: – Убри ауп Кыцагы исаџцнихэо. Дхацхрааит Аминат. Ауаа инарылалхэан, халраргаман, хнеибылтеит. Ус ами бара ишыбдыруа?

– Ус ауп.

– Ибзымдыруагы рацэоуп. Ашэлашара лықэтцра сара иахьсхаралтэыша дашьтан. Уаха акгы. Исаџтам, схэыцқэа ран лзыхэан, ажэа кынаа ахэара. Аха аиашатцкыа бтахызар, убас ауп ишыкоу. Ирхэаз бымбои: «Лхэыцқэа лыманы, дықэтцны дымцар, ишпақалтцагэышыоз, рыцха. Абзагэ, аламысда, иаатц-раџы...»

– Уакэытц! Сара истахым... Истахым! – лылабжышқэа нхақэ-кэалеит Каиматхан. Аха Абзагэ, иихэоз иара дшамырцшзоз шидыруазгы, иеизнымкылакэа, иаарымцны инацитцеит:

– Хаала, гэыбзыгла сшықэымтцуаз, сышхымтцэоз лдыру-ан. Лара усгы даангыломыт. Лхэыцқэа раб сакэын, шэнеи, дахыыкоу жэбап хэа ирхаухауны, сцэа цетэызма?! Дааины сылбалааит, абар сахыыкоу. Бара, зхатца дыцсыз, арака бныз-кыло акгы змамыз, схэыцы иаб игэараџа дацэсырзуам хэа рахэаны, лашыцэа ыргьежыны илышытит анихэа Бардушыа, сара стэы лакэызтгы, сыцсны сылбар, амшџынџеижеанзагы даангыломыт, дгэыргыатцэа дықэтцны дцон, схэеит! – иша-хиркыацэоз, иара ихаразгы Аминат ишлықэижуаз, ахатца иаџамыз хырқыиарак дшаџыз гэеитан, иеааникылеит. Каи-матхангы уаха уи азбахэ даламцэажэеит.

Апцзаша зцыз тагалантэи амшқэа наскыон. Азынрахь инаскыацыпхыаза ирызхауан, рыцсы рылалон ицсыршыагаз атцхэа. Амшцэгыакэа рышытахь, атра итытцны, аџаџкэа ирын-

кыа-рындо афынанахалоит Чагыр, аха нас, амщэҕақәа аниаслак, афарзқәа иалалоз нтыкэкәаны, тынч атра италаны, амша иныкәлоит. Уинахыс усс иамоу – атда ахыцкыахашоуп. Убри ашыа зиас угәалаиршәон Абзагә. Ихараны икәлазгы, ихарамкәа, иара ихәашыа, лахынтала, дақәшәараны дыкан, дзыкәшәаз атагәтасрақәа рышытахь, атышәынтәалара дафын.

Абас дшыақәгыланы, дтышәынтәаланы, ицстазаара мша кәыгак иантаны дышнеиуаз ауп, уахык атцхыбжәон, ацхыраара иахәо ауафы ибжы лхатаны, агәашә афынтә шфылтыз иахәшәаду Ардушына.

## 5

Аееилахәара даламгакәа, харц затәы дшыказ, ашә ааимцааны, абартц дныкәыххит Абзагә, Ардушына лфытбжы шааиахазцәкыа. Ианакәызаалакгы чытбжык гар, дласны даапш-уан. Аибашыра даныказ, усгы еибашыран, игәы иеанымкәа уахыкгы дмыцәацыт. Еифырпшышыас, еидкылашыас ирымоузеи Ацсадгыл ахычареи хайуаныжәкәак рхылапшреи, аха аибашыра, цшзала, еилганы афныка даныхынхә, арахә данрыцызгы, убри аибашырафы игәы тынчымкәа ацәашыа имаз, абракагы изкамыжыт. Уажәшыта? Арахә, интәашаз нцәаны, иаанхаз аныхны, зыкәчарақәа зытрыкәшәаз ақәарт дафызыха афныка дангәарла, дзымыцәозеи? Уажәшыта, дынтаханы, исаанхаз абри ауп хәа, ацсшыара иеатаны дзыцәамзеи? Игәы ахытынчмыз зыхкыақәоз рацәан, аха зегы рацхыа игылан Ардушына лфытбжы шааиахаз, ақыпхәа игәы иаатәшәаз: «Хай, анцәа иныс, сажәымта шыцәҕахаз! Амашәыр... Ахәыцкәа машәырк рыхыт, хымпада!» – ихәеит, ибжы атганы. Убри аамтазы зынзаск дихаштит, иганаф игылаз акаруат афны ииаз, ихаштит даапсаха, дкараха ицәаз уи ацхәыс, ихәыцкәа ран шлакәмыз. Урткәа иахәы иаины дазхәыцаанза, рацхыа ицәеишыаз, ларгы ақыпхәа даапшны, ахәыцкәа хәаас иахышыштылымхыз ауп.

– Бзиароуп, нан, бзиара. Уееилахәа, уск азыхәан устәхуп, – лхәеит, лфытышыа шееимхаз, ишылцәаҕыцәахаз гәалтан,

Арушына. – Ахэыцкэа акгы рмышыт, зеггы, анцэа ишихэара, хабзиахэха ҳакоуп.

Атыхэтэан: «Анцэа ишихэара, хабзиахэха ҳакоуп» хэа иацылцаз, едныхэтас, узлацоузеи, уанацьалбеит, хэа аанаго акэын ишхэаз. Аха лхэашыа агэхыа имкит Абзагэ. Ахэыцкэа рзыхэан илхэаз игэы атып иаакэнанцан, дхынхэны дныџналеит.

Аееилахэара дафын Каиматхан. Лыхцэы аайдкыланы, ишабалак иааилышыны лыхэда иџатцак, иаафалхэан, лнапкэа лхы иныкэшьюа, акэаскыа амардуан дналбааит.

Лышьтахькагы дымцо, лапхьакагы уаха дмааскьо, луапа дташышы, алабашыа ац лнацэа афаршэны, асы зкэыжью адэышкэагыз акэраан ныкэтэареицш, амза аразын шэахэакэа зыкэлашаауаз, ашта агэтан дшэытаха дыкэгылан Ардушына. Хатыргы лыкэылцон, аха мацкгы уи длыцэшэон Каиматхан. Хатыр лыкэылцон, избанзар, илдыруан Абзагэ дшыхэычыз иан данцсы, лара дшылааз, лцэа дналцызшэа бзиа дшылбоз, уи аамышьтахьгы Ардушына лказшыа, лнаалашыа бзиан, убарткэа дышрызхэыцуа, арыцхаракэагы нарыцылцон Каиматхан. «Ахатэы насып азыхэан гэыргыарак, гэеитыхрак лымбазакэа, лажэра дынталеит. Бзиа илбоз арпыс дандырз, лыбзиабара азэггы ицэылымзазеит, дагьацэымшэеит». Иацырцаз, иагдырхаз аилкаара уадаџуп, ашыкэсқэа ныбжыалахьеит, аха ирхэоны илахаз ауп Каиматхан: аизарақэа рфэы, изныкымкэа, дыкэгылеит, дымшэа-дмырха дырфагылеит, лажэакэагы шакафы иахыагы иргэалашэозеи: «Зыг-зфэы иахэо хэа иааказ ахацэа шэрылгеит. Ахэынцкарра шыакас иатцагылаз атышэкьеит!» Мхэашыа лымамызт, избанзар, лыпсыкэара дыштаркыз еицш, ларгы дтаркыр лтахын. Лхы дакэитны адэы дахыкэыиз, лхы ахылбаауан, насгы дгэыгуан, дантарклак, лыпсыкэареи лареи цыарак еицыкалоит, еибабалоит хэа. Каиматхан илдыруан, абызхэацэа Ардушына илимхэакэазгы лхэазшэа, икалымцазгы калцазшэа ишынеихадыргыла-еицэадыргылоз, илдыруан уи зыхкыозгы. Рхатақэа икартарц иртахыз, ирхэарц ргэы итаз, Ардушына икалцазшэа, Ардушына илхэазшэа анырхэалак, ргэы алар-

ҕычуан. Еиҳарак иазырзбақәоз, иахырхәаақәоз рацәан Ардушьна лыбзиабара. Ирхәақәоз хдыркәшон, дара ртәала, ражәа арцабыргра шықәзыргәгәоз акала: «Абзиабара лхы еиланагахьеит. Дзыдмырззеи зышәгәахәуа? Изланарыжьзеи иаалхәақәоз зегьы? Абзиабара деивнагахьеит, рхәеит, уаха акгы». Уеизгьы-уеизгьы инацыртон: «Лыбзиабаф есены ихәы уны, ахапшыа италцоит. Амаҕәа изытәахны, ашәын-дыкәра итатцо, атәахра дафуп. Ныхачацатас ипатрет кыдцаны дамцаныхәоит. Уахынла ихьз хәаны ҕытуа, ахабла еимылдоит». Урт ирхәақәоз зегьытәкыа шиашамыз шылдыруазгьы, ианырхәоз, лхы азышьтны, лгәатцанза инаго дырзызырфуан Каиматхан. Иахылахауаз, хыччашақә иалацәажәар луамызт. Дахьынзапхәысеибаз, лара лыпстазаарагы, цыара акала, убри атәкажә затәы лыпстазаара еипшны илбон. Лхатца данлыпха инаркны: «Ардушьна слеипшха, сзатәха адәы сықәзаап» – лхәон лхы лыдыло. Уаҕа дышиашам, аҕсы гәырға аткыс, абза гәырға шеицәоу лдыруан. Аха, зегь акоуп, Ардушьна леипштәкыа дзатәны, гәхыаагарала мацара лажәра дынтало лхы лбон.

Каиматхан дахьынзапхәысеибаз Ардушьна лышқа илымаз цәанырра затәык акәын – арыцхашыара. Анасып ҕыц анлоу, уи ацәанырра инацлеит даеакгы – ацәшәара. Длыцәшәон, дзыхызыауаз лынасып дапырхагахар хәа. Дылпылон, икар-цәаны аҕсшәа лалхәон, аха Ардушьна ашҕа данааталалак: «Дабаказ, ашәы лхыиссы, анасыпцәгә!» – лхәон лгәанала. Дыллалпырхагаз хәа акгы шылзымхәозгьы, Абзагәи лареи рынасып убри дапырхагахарашәа лгәы илнәтон. Убарт лцәа-ныррақәа реиха аҕыжәара змоу иарбану лзымдыруа, гәыф-барала дыззыказ Абзагә иахәшыаду амза лхачцо, дшәытаха, ашҕа даннықәылбаа:

– Араҕа шәызгылоузеи, Ахкәажә, шәхаткы сцеит, афныҕа шәааи, – лхәан, аҕсшәа хәатәуп, ус иахәтоуп хәа мацара аамышьтахь даеа цәаныррак лызцәырымтыкәа, Ардушьна дналпылеит Каиматхан.

– Бсырҕыхеит, нан, сара анышә иагаша. Аҕытышыа сақә-шәаз цыыбшыома. Абзагә снаицәажәар сҕахын, баргьы бытц-

сырҕкеит, – лхәеит Ардушъна, лыбҕа аариашаны, лнапы Каи-матхан лхы икәшьуа.

– Буапа бҕашышы, блабашы царза, аиашазы, ажәйтәтәи ахышьцәа дукәа брейцшуп, сахәшьаду, – ихәеит, ихшара акгы шырмышы, уахынтә акгы лаханы дшымааз анидыр, игәы атың иаанақәла, лафкгы натцатцашәа Абзагә.

– Урахә срыцутцаргы, уаб инхара еиңш акәхарын ишы-сыхчоз, – лхәеит, Абзагә иажәа иатцаз алахҕыхра зынзаск лгәатцахь инамышыткәа.

Лгылашыа убас иҕан, ацәгҕеи абзиеи раан, атыхәтәантәи ажәа зхәо аҕахмада лара лакәушәа.

Илхәеит, уаҕа цсыхәа ыҕам хәа, иҕалцарц збаны илымаз налыгзахыоушәа.

Урткәа абейдыруаз Абзагә. Илхәаз шиахатцәҕыаз ала еи-ликаит.

– Сабинхара, ихшаз изымышычазар, бара ибхарагәышыоузеи, сахәшьаду, – ихәан, лыџноуп, бааи хәа злахәатәузеи хәа збаны, ахәса изкәа нареиархан, аандаҕы ишыҕаз фархыкәак аашыҕых, аматцурҕахь иҕынеихеит». Быгәнаха рзымгаит, бзагәырџала бейтатәны адәы быкәзырхаз! Ма цхыз баап-сык лбейт, мамзаргы ишылзырхәо еиңш, лхы атың икә-ҕкеит, агәакцәҕыа,» – ихәеит игәанала. Иаб иашта, иаб ин-хара, ихәычра ухәа, иңцстазаара зегы ахыгәалалыршәоз азыхәан, зны-зынла днымџахыцуа, иейтцәахуа, аҕынза, лылабара иҕахзамызт, аха зны-зынла, иара дихшазшәа, бзиа иибоз иңаңса хәычы дилахәмаруа, иңхәыс длейгәырҕыо, ин-хара ҕыц аҕы зегырыла дтынчза дыштәоу, ашырхәа дџа-гыланы, иейгәышә имахәар инахаршә, сахәшьаду сналхы-лапшны саауейт хәа иныкәыршәны, лбара дцон. Димбар изымышычәуа, игәы даатцаланы дшааз, лара даниба, дзыхшаз рыңсы ҕаны, ашта икәибаауашәа игәы шыҕало налеихәар, ауаа рымҕыҕрейи рейбатахымрейи акырынтә иахәхыаз лгәы ааирцсахәар, иңаҕыара ланаркәуазшәа, ашта дынталон, диа-сны дышцоз иааимџатәны днымџахыцызшәа, даҕа ус дук ахь дыццәкуашәа.

Ахәыштәара анааиңхыишышыаа, жәџан икыду аецдәкәа ирейиңша, рылакәа шейишейуа, ихәыжжа-хәыжжаза иааңшит



апыргқаа. Атәым хәыштаара еитдихит, атәым хәыштаарафы алқатә җаишьтит, иаб ихәыштаара ицәеиқәыцәеит хәа ишылыпхьазозгы, ахатца имца изеиқәуп, цхагәаны дҗагыланы ихәыштаара аахәытдишьыаар, уаха мҗы ақәимтцазаргы, апыргқаа мацарагы удырқхоит хәа ззырхәо, анхаҗы инхаҗ бзиара аазырқшуа руак, Абзагә иахьидылбалаз лгәы иаахәеит Ардушьна.

Ғымтқәа дтәан. «Лхала ақьақта дзықәымгыло далага-зар, арахь даазгап, ахәыцы дааихылақшлап, даҳмыхәозар, дабаҳдырхагоу рыцқа», – хәа игәы дтаҳәыцуан Абзагә.

«Апсгыы дицәшәом, абзагыы дицәыпхашьом. Ақьақта дзықәымгылакәа ақәым дзааз. Лыпшышьа зеипшроу ала, мҗеирак збаны дықоуп. Цәгыарак далалымгалондаз Абзагә, уаха акгыы стахымызт. Лара лҗақхьа сара сыламыс цьара акала иқьашьны избом. Еилыскаауазар, иахагыы илзеиғьыз қастеит, сара сакәымзар, Аминат дналышьтала, Ашәлашара днықәтцуан Абзагә», – лхәон лгәанала адулақ афатә атыгара дахьағьыз Қаймақхан.

– Уажәытқьа иааилысшьуеит, Ақкәажә, абыста, шәмыц-цакуазар, – лхәеит ҳатырқәтцарала, аха, ани инартцаулары итәахыз ацәшәара лхәашьа ишалазҗаз аилкаара мариан.

– Ихьшәашәазамзар, ибымоу ааг. Ибцәыззар акгыы иапсам, шыбжьон җатқақәак снарыцқан, ус сықоуп. Гәырхынхәыга-қәак ҳашта итәлеит. Афатә сыхәда икылсуамызт рыбжьы ахь-сахауаз, – лхәеит Ардушьна, Қаймақхан лышқа зынзаск дым-напшзо.

Лцәажәашьала иубон, Ардушьнагыы гәыҗбала Қаймақхан дшылзықаз. «Абзагә Ашәлашара далымтқәа дахьаанхаз, хәа-рада, лара илыбзоуруп, аха итаацәара ахьхыбгалаз зхара-да? Уажәышта бара базхәыц, ҳаиқәзырхаз нцәахәык леипш слыхәақшру, ҳазфаз лак еипш дсыпхьазару». Лҗыза пхәыск илалхәозшәа, лгәы дынтацәажәалон.

Днытцыпшны, Қаймақхан аишәа иқәлыргылаз афатә ахь днапшит. «Лчеицьыка ахьбзиоуггы акыр иапсоуп. Ғазшаз ҳаицәымғымхазозар, издыруада, җиарак иоурггы Абзагә. Зчеицьыка бзиоу апқхәыс, хшарала дманшәалахоит рхәоит».

Абзагә ицәа иалашәаны дтәан баша, лхы акы ааҭашәаны дшымааз иахәашәаду. «Лыжәа бабыцк ыкәшәаны иаакәхар, уахьсыруадашыз сминауәтуп зхәо аңхәыс, атхыбжьон, ххы-хгәы тынчза, хтаҳәахаа ацәа хшалаз, баша амала хлырфь-хомызт».

Илыргылеит аҭаацәа. Ифархәахьаз амца еикәыртцеит. Иехәатәоуп. Дарбан сасызаалак ихәы анцәырырго, амла дак-зозаргы, иаңсышәоуп хәа «истахым, шәсыруадашует» хәа иихәо ажәакәагы налфьтшәом. «Шәмыцәан, шәыцәартә шәыкам, насгы акрысфәшәтә, ишәыхәтоу жәдыруаз, лхәозар акәхап», – иңьейишәон Абзагә. Лазтәара изымгәагыа дыңшын. Ихәыцкәа Есмеи Саиди рзыхәан дшымааиз, урт бзиахәа ишыкоу анидыр, гәварас икит Аминат уск дакәшәазар калап хәа. «Шәеилытзаргы, ишакәым азәы длызныкәар, иакәымк дакәшәар, уара угәы ишамыхәо, уака дызланагалаз, ақалакь амцантәи аҳаблафь инадурдыркәаргы цәгьам, ухәыцкәа дрануп», – хәа иалхәакәахьан Ардушьна Аминат лзыхәан. Еихарак ус еиңш агәаанagara изтәз – Каиматхан ишлахауа, Ардушьна дыззааиз лхәар лтахымшәа ибеит.

– Ххәы наҳамтаргыланы, бара хыхь, акәасқыахь бынхали, сахәшәадуи сареи ххала хәицәажәар стахуп, – ихәеит, Каиматхан ихы налыкәкны Ардушьна илмаҳартә.

– Уажәытәкьа. Арака уаткоуп исымоу. Ҡык ааугар унеины, – лхәан, леазыкатцаны дыказшәа, аңсуа чысла ишаанagara илырхиаз аишәа аашьтыхны, ахәыштәара аңхьа иналыргылеит. Ахпыкәкәа надыргыланы инықәлыргылеит ажьагы уатка. Рнапы зәзәаны егынатәеит, «хәзтоу шәныхәаз» хәа, шәжәа затәык аалхәан, хпыкәк азна ауатка нытлыркәкәеит Ардушьна. Абзагәи Каиматхани неихәаңшы-ааихәаңшит. Асеиңш калто рымбацызт.

– Шәеигымхааит, мажажәакәак еибышәхәозар акәхап, сара хыхь сыкоуп. Сыцәо цышәымшәан, санышәтаххо, шәыбжьы нашәырга, – лхәан, ашә ахь лфьиналхеит Каиматхан, ацара шылтахымыз, лхәашьа ианыңшуа.

– Баангыл, нан, бара ибцәыззо маза сымазам. Быхшышгы ааҳалатца, – лхәеит, ауатка данабл, лылахь еимарцахәуа Ар-

душъна. Лыпсы шааивылгатѣкъаз, ахэылыртѣ днацхан, ика-  
каны далгаанза, лажѣакѣа цытѣтѣо, азѣгы диѣампшкѣа:  
– Чхашѣа амам, уаха чхашѣа амам! – лхѣеит, нас иаха леаар-  
тынчны, аишѣа ахаѣы итѣаз Абзагѣ иблакѣа дырхыпшыло,  
инацылтѣеит: – Уаб иѣны шыагыртас икартѣеит нан.

Абзагѣ днеитѣагѣѣеит. Ауатка ахижѣларц иикыз ашѣса рѣа,  
ашышыхѣа абыста инакѣитѣеит.

– Исылшозеи, иаазхѣаз итѣуп, ишитѣаху дакѣитѣуп,– ихѣеит,  
иажѣакѣа мчыдаха.

Гѣалашѣарак шлызѣыртыз мѣашѣо, даапышѣырччан, лыб-  
лакѣа иаха иаарлахѣыхны, аѣхѣа анырѣѣ игылаз Каимѣтхан  
лхы лыкѣкны, ус ѣаалтѣит Ардушъна:

– Бтѣа, нан, бымтѣакѣа сажѣа сѣѣом. Патыхѣ иѣа Марытхѣа  
мышгартас зыѣны кѣитѣаз, абни иаб, – уахѣ дымпшзо, лнапы  
Абзагѣ инаикѣылкит, – даѣеакала икѣаз хатѣагѣышѣан. Дка-  
харгы, агылашѣа дакѣшѣон. Згѣы цаз, инасыпгѣы цѣит хѣа,  
ари ишѣапы ааитѣихит.

Каимѣтхан илгѣампхагѣышѣеит, лхатѣа ас дахыхцѣаажѣоз,  
аха изхѣоз дызлаизыкѣаз, дшылбоз дрызхѣыцны, атѣак кѣамтѣакѣа  
дзырѣуан. Ауатка илжѣыз данарѣха, лыгѣтыха цнартлан, лажѣа  
инацылтѣеит Ардушъна.

– Цсѣта цѣгѣа, сашѣа, Гѣадала, ѣы бзиак иман зны...

– Еитѣах Гѣадала иѣы! .. Изитѣаз дапсамызт, имихит, ахѣ ыр-  
гѣежъны иитѣеит. Ибхѣахѣеит, исаѣахѣеит, – ихѣеит Абзагѣ.

– Цкѣа уазхѣыцырц шѣынтѣ исхѣоит, – Каимѣтхан лхы  
налыкѣылкын инацылтѣеит, – Гѣадала иѣы бзиа цсѣхѣытѣык  
иааирхѣеит. Ибзианы ахѣ ытѣихит. Уинахыс иара иус иалоу-  
зеи аѣы? Иауамызт, цсѣхѣытѣык дибар, иѣы зааирхѣаз ихѣз  
нахѣаны, абри ауаѣ ѣы бзиак истѣит, дакѣтѣаны дубахѣоума,  
аизаракѣа рахѣ далакылсуама, изеипшроузеи, иагума, иацу-  
ма, цкѣа иныкѣаигомашѣ хѣа днаиазтѣауан. Абас иѣы дшыназ-  
тѣа-азтѣауаз, иахаит, уѣы убар иуздыруам, убыскѣак инеица-  
хѣеит изуѣаз хѣа. Дныкѣѣаны цсѣхѣы дѣеит, сара мыжда, ипѣха  
хатѣа дишѣтны, дахънанагаз, иныкѣабагома, пату лыкѣырѣдома  
хѣа еиликаарц иѣахызшѣа. Дахънеиз, иибахѣаз аѣы абакоу!  
Аихадакѣа ирыхѣкъашо, апырѣѣкѣа ирхаанханы, аѣѣѣылкѣа

ылхәхәо, аватцарақәа уцхьазартә, ацсы егьымцо, егьымаауа, апсәтәцәхәга нықәибәаит аштә, – дафьын илхәац әжәабжь.

Иахәшьаду лажәа ахы ахьхоз, әжәабжь ицәырылгәз зхыл-хәаауаз ицәа иалашәан, ихәаны даналгалак иара иихәаша азхәыцра далагеит Абзагә. Иара, Гәадала ицкәын иакәым, дарбаныз Ашәлашара изымдыруаз, Гәадала иеы зәаирхәаз цсхәынтәи анымха-хымцәеи иареи ирзеибауз. Ицкәын ишьа-ида иалаитцәз, иалаиаазақәоз ируакын: «Реихә иуцәымгу ахаиуаныжәгы, арахә зыцсоу ззымдыруа, изызныкәымго иааумырхәан. цсәтәцәхәгахоит, арахәгы агәнаха узгом».

Ишыкәлатцәкьаз цкьа илыздыруамызт. Аха Гәадала икаитцәз, хшыфортцәгас ашәлашараа ианеитархәалоз лахахьан Каиматхангы. Ардушьна лцәажәара ахы ахьлырхаз анылба, ләаалыртынчын, атакәажә илхәоз әжәак ләфмыршәо дзыр-фуан Каиматхан. Ардушьнагы, изгәалалыршәоз, зшьа лыр-фыхоз Абзагә шиакәызгы, лхы Каиматхан ишлықәкыц илықәкны, еитәх аеы азбахә цәыргауа, лажәа инацылтцеит.

– цсхәы дцеит Гәадала иеы ибарц. Агәи агәатцәеи еидыс-ло аштә икәуп, агәчамахь, акәтагы ыкәутәар, икәцәраа ицо, ицыфцыфуа иаазаны имаз иеы. Уаха әжәак мхәакәа, анахәта ахатцаны инаиваикит. Агәашә дантыцуаз, ибжыи наиргеит: «Уахьынзакәтәаз, ауаа уахьынзарыласыргылаз уфеидоуп, афны уныдгыл, уцаражәкәа ырхынхәны иааугап!» – хәа.

Лажәа хәаны даналга, ахпычә нталтәан, аныхәафә ахәареи аицәажәареи рзыхәан акәымкәа, иара арыжәтә дақәитны иа-хьиоуз, ныхәас изцхьазо афыжәфы иеипш, ақыпцхәа инталырп-кеит. Иажәа хәаны даналгалак, хшыфс иатцеитцәз, изхихәааз ихәоит дарбан цәажәафызаалак. Ардушьна усеипш акгы мхәакәа, ауатка илжәыз шлылсуа дазызырфуазшәа, ашьшы-хәа даатәеит. «Ихала еиликаароуп Абзагә. Абриггы изеилым-каауазар, нас, ииашатцәкьаны, илам уи, Гәыртәа хшьа цахә-цахә, илам»,

Каиматхан, лыблақәа агәыблра рхыхәхәыла, Абзагә днаи-хәацшит. Еидара хьантак наикәыртцәзшәа, деитцәгәгәа дыш-тәаз анылба, иаалцәымыгхеит. Дназхәыцит, аха дызташәаз амчымхараф дызлаихәаша, цыргәас дызлаизыкәалаша хәа

лхаҕы акгы мааит. Илдыруаз акы затцәык акәын, мал-ма-зара иаалымоу акгы деигзомызт иара изыхәан. Уажәазы еиха еиҕны илыпхәзеит ихала ихы дазынлыжыыр, ихала игәы дтахәыцыр. Аҕакәажә лажәа зхылхәааз аилкаара ма-риоуп: «Утәы-стәы ҕамам. Ишҕеизымдыруеи схарҕ затцәгы сшаеигзо».

– Уи уажәшыта цсыхәа змам акоуп, сахәшыаду. Иҕалаз ҕалеит, ицаз цеит, – ихәеит Абзагә, ҕатцак ихәда ишзымылбаа-уа шидыруазгы, ашәсак аақәихын днацҕаит.

– Шакантә иуасхәарызеи, згәы цаз, инасыҕгы цеит. Иухъеи, абааҕсы, астәҕыа уаҕоу!.. – лыбжыы налыхәлашәеит Ардушь-на. Лгәи лылаҕырзи неилатцәеит. Мцабз қюуқадк дналацшит. Убри, абз назыхнашыуаз зеггы назыхәлабгаз, амца ирцәарц Абзагә диҳәозшәа акәын лцәажәашыа шыҕаз. Лыҕсы ааивыл-ган: – Згәы цаз инасыҕгы цеит, згәы цаз! – лхәеит лыбжыы рҕацаны. Акомандир иприказ аҕаташыа иеицшноуп Абзагә ишиахаз. Итдегы ираҕны илхәаргы, лара диашан, лыма-кышыа имамызт. Илхәалак дақәитын. Ларазәзатцәык лакәын анысгы абысгы изынханы ишытахыҕа имаз. Ианакәзаалак Ардушьна иани иаби рцәа лхикаауан, аха уажәы убри инац-леит даҕеакгы. Лара данибоз, ихы-ихшара иааигәара иҕаны, дхымбгалацкәа, зегърыла деибганы ихы ицхәазо дааҕалон. Ихшара иаб иашта иқәуп. Иаргы дрылагәырҕоит. Лыччацшь хәшаха ихәыцкәа днарылибаауеит ҕаиматхан. Убри лоуп дара ран. Иареи лареи ирыхшаз роуп. цхызтцас дызтәшәоз ахәыцра данаалтцлак, игәанала: «Зеггы анцәа азәы ииҕом. Акы ануиҕа, даҕеакы умихроуп», – ихәон. Еиниршәарц ииҕахыз еиныршәа-шыа шамамыз дназхәыцуан.

– Издыруада, Ахкәажә, саргы сахәхәо акыр ыҕазар? – лхәеит ҕаиматхан. Асеицш акәым, еихау даҕеа уадафрак дақәшәаргы, имацара дшаанылмыжыа, дышивагыло Абзагә илырдырыцоуп еихарак изылхәоз, аха Ардушьна зынзаск даҕеакала еилылкааит, аҕакгы ҕалтцеит иаарымчны.

– Бара бтәы ҕабцәхәеит. Бара бус заманалатцәҕыа ибзианы ибдыруан. Аха иара! Иаргы иара итәы идырыр ами!

– Шәҕы иалымсын, аха шәажәа ахы ахыцоз сзеилым-кааит, Ахкәажә, – лхәеит, лыҕстәзаараҕ дзықәшәақәахъаз

аҫағәтасрақәа ирыбзоураны, ахыхьчара зҫахьаз Каиматхан. Луафра ланаркәуеит, лцәа пнаеуеит хәа илцхьазоз аус аҫы аихабра-аитцбра, уала-тынхала апатуеикәцара ухәа илыз-гәамтазақәа днархыхәхәон.

– Анцәа дыбзиаазаант, нан, бысаби хәычы. Уи иаб иашта дацәбмырзит. Абзагәи барей бзиа шәеибабама, бхихма, дхыбхма, ишыказаалак, тақәажәык дыштәаз ажьа лкит хәа, быфны быштәаз, бча иит, быжә атцша ариит, – лхәеит Ардушьна. Лажәақәа реипш, лфатцагы цахә-цахәуазарц лтахызшәа, ахәылртә апырпыл цыыка ахышыны днацхәит.

– Сара схәыштәараҫы амца еикәызарц, азәгы ихәыштәара азы ақәсымтәеит, Ахкәажә, шәхатцкы сцеит. «ьоукы икарыжьыз цыблыхаак амца аркышья сақәшәазар, дызустада аеңныхәа сызто, – лхәеит Каиматхан. Лажәақәа шыцьбарацәахаз гәалтәит ихәаны даалгаанзагы, аха рхәашья, цсыхәа ахынзамаз, илырпшзеит, агәаарей агәаги рыцалымцеит. Урт ахәсақәа аилибакаара зларцәыцәгьахаз – икалтарц збаны илымаз, ису-мыркатан, абаацс хәа Абзагә диҳәарц дзызнеиз аус, илжәыз ауаткагы анацла, ацәкәырцақәа ирткәаз анышь дафызартәит Ардушьна. Каиматхан лакәзар, уи дызхыбаауаз, илыхьчоз зынзаск даеакын.

– Бара ацшра-асахья бызтаз, хшыфлагы бгәы нимыр-хазаап, цкья бсыздыруамызт, бымбои, – лхәеит Ардушьна, лхатә илхәазгы илахазгы мацк иаалыршшеит. – Бара бҫы гәала сывам. Еңныхәагы быстом. Амала, ибцәыззом, Абзагә итаацәеи иарей рейкәышышьараҫы баргы салк ныбжьабтәит хәа агәра ганы сыкоуп. Икалап, бара ибзымдырзо, мамзаргы ибтахзамкәа акәзаргы уи шбыхьыз. Иагыны акы схәаргы, иаачхә, нан... Сара сыблит, сыццышәхеит. Алажә сафьзаха, ақьапта сааххалейт, – лтаца лгәы лыршшарц дшаҫыз, илхәарц илтахзамыз ажәақәа ламхәхәеит. Зегьрейхә илцәымгын Ардушьна ауафы иерыцхатәны данцәажәо. Аерыцхатәра еихарак леацәылыхьчарц даҫын уажәы, амыжда ақәараҫы иқәхәлейт хәа, лхатә цстазаараҫ лызатәра лзымхозшәа, лашья ица итаацәа ықәтны ианца, лхала данаанха. Мәасфык днымфәхытыр: «Ацшәмацәа лассы иааираны икоуп, иабаци,

мшәан, асқаамта», – лхәон. Лашья инхара Гәыртәа рзыхәан ишқьақтахаз тәахуа, абас ауаа шылжьоз мацара, амц илхәоз лхатагы агәра лго далагеит. Лыпстазаарагы азылқырц лызбеит убри, зыгәра лгаз амц табыргхарц. Аеыѿ бзиа даеа дәык ихнахыр, аѿныѿа излахынхәыша амѿа ахаштыр, ақшәма, сеыѿ амѿа нагәаласыршәар, иахьаазаз аетра сырқхар, уаха цьаргы ицом, аус злоу абыржәык архынхәроуп хәа дыш-хәыцуа еипш, атакәажә дыңшын, илхытны ицаз аґаацәа хынхәуеит хәа. «Иқартаз рхала еилкааны ихынхәып. Азы ахышытрахь ихынхәуеит. Ажәцарақәатқәыа иахьаазаз рытра рдыруеит. Ахәоуп азхара ахьафартцо иаангыло». Дыңшын, ажә-цыс ахынхәра ишазыпшуеипш атра. Ләыртынч ақшра акгы шалымтцыз анылба, лымц табыргхарц азықәпара напы алыр-кит. Ажәак налфьытшәар, ақыта инарылазыртцәо ахәсақәа уажә илбазма, лѿыза Уарчхангы дацдахомызт. Ианааикәшәалак: «Иахәшьяду ихахәыс сцароуп, ѿыцъара анхара дызлахәозеи, Абзагә, иахьантәарак, аңхзы ифашы, хатқаѿа, анаара зегы ахкаара дафын. Уи усума, ихалагы дахьзап, аха ицызхы-буада ақәа акылсра иалагаз акәасқьа. Араѿа ашкол хароуп, аихабыра классқәа рфь атцара цәгьоуп, иахьзом хәа, иганы ақалақь азааигәара ашкол иґаитцаз ахәыцқәа анаахынхәлак ицхраакәашт, аха уаанза иазычхар сара сеипш иажәхьоу ақауар», – лхәон, мамзаргы, иаха агәра ргап зылгәахәуаз, даеакы лызбуан.

Хәыштаарак шырмыхьчара жәытә-натә аахыс ихьчо иа-аргоз, азыхь ахыѿкыашьуаз, аихабы ифәаңхьа аитцбы дмиа-суа, аламыси аңсыцқьареи зыѿназ аѿны шыагыртас иахьы-каитцаз, зегы рцәа ахьѿиѿеыз аамышътахьгы, Абзагә иңсы апара иақәыршәаны, инхара аазхәаз, Марытхәа икаитцон даеа цәгьаракгы. Зыгәра лгаз, лымц-гәеикәхәалага дал-хәдаитәуан, лгәыґра лыцәирзуан Ардушьяна. Ицьоушьаша, аңхын, Марытхәа иңхәыс, ихшара ухәа, иґаацәа цсшьара иа-аны ианыѿказ, уеизгы-уеизгы тынхацәақәак реипш дырме-игәыргьазаргы, асеипш ацәымґра лызцәырымтзѿеит. Иқалап уи зыхьяз дара Марытхәа иґаацәа ракәзаргы. Иңхәыс – иара дипхәысуп, ихшара – иара ихшароуп ухәар ирыцхауп,

убаскак иуаа ламысқан. Ақхынра ниасны, убарт, нықатны ицаны, тагаларакъ даннықала, Марытхәа ишызцәеи иарей, лара лхәашья, ахыркәыкәкәа рыманы иаауа егыналагеит, ларгыы уафы дизымдыруа, ләылыцсахит. Уаанза лхы иантәшәалак, «сәфстәацәа спырхагаеит» ззылхәоз аусгыы, инагзатәуп, уаха псыхәа ыкам хәа иаха-иаха агәра лго далагеит.

Лтаца, Абзагә ғыц иигаз ақхәыс, азнык иаарымчны илал-хәаз ажәа анаахьалыршша, уажәшьта дыззаитцәкьаз аус атцыхәала днаиациәажәаны, игәы итоу еилылкаарц ләазылкит. Абзагә лхы наиқәкны, лажәа ус нацылтеит:

– Уаб иеы ширхынхәыз хәа исхәаз зхысхәааз цқба иузеилымкаазеи, нан? Уахәшьаду дукәыхшоуп, саапкыр сзыд-фархәало хәа исымоу уаразәк уоуп, аха абахта иаха еиғыуп, сашья Гәадала ифны шыагыртас икартар атқыс. Хаимабзиоуп, анхафы итәфәаншьап имырзыр зтаху азәы иоуп хәа уихцәажәоит хәпредседатла цкәын, унаидтәаланы унаиациәажәа. Азакәан ыкоуп, ауафра ыкоуп, дааныркылааит Марытхәа. Ибзиоуп, афны иара итәыз. Сара истәуп абри атқы исшәу. Аха иаархәны, иркшаңаны исшәысттар сәкәйтума? Азин изтада...

– Бақәыт, Ардушьнахеит, бақәыт! – аишәа днахытцит Абзагә. Шамахамзар ас лыхьз ихәомызт.

– Уца, ушьтал! Уцә! Ихәа ублақәа! Адамра хыла даурсит уаб!

– Икаиттарц ибтахузеи?! Баақәымтцзакәа бызлацәажәо саб иеабаа ырхынхәны иааигазар, ирхынхәны ииташаз ахә иман. Истозеи сара Марытхәа, исымоузеи?! Схы цетәыми, абжыақәаа дрықәгәығны зцатца зсаз хәа, сгазарала, сызтымзаашаз ауал сықәысттеит. Исто сымамзар, дызладәылсцарызеи афны?! Дысшып илаигәыдтданы?! – даатгылеит, нас лхәашья ныкаитдан: – «Абахта иаха иеиғыуп». Уиакара ибзиазар, бара бцарауазеи, абахтахь!

– Сажәа ааумырхәын, нан, сажәа! Ауафы дышьны абахта утатәа сымхәеит сара. Угазара иахкьа, укәышра иахкьа, ишакәхалак, ажәлар рус акәын узфыз. Ажәлар рмалоуп иумпытцазыз. Ауал укәны, абахта утаркыр, ашәлашараа ргәы интархәарын, хәи, рыцха, хара хзоуп дызтаку хәа. Ицәгыоуп, иаа, абахтафы?



Ушахәшахәуа, уара уцәоуп уңхәыс лыфны. Уца, уныфнапшы уаб ифны, икоу убап, хабацәа рзыхь дырхәамгеит. Уаб ихәатха, иеишәаматәа илаз ауапеи ихтарцеи!.. Инышәынтра...

– Иахъзеи инышәынтра? Ихкаауп, ла зталом, хәа зталом.

– Аиеи, нан, аиеи, ла зталом, хәа зталом. Саб ифны зуаа-сырхәаз шыагыртас икауцарц азыхәан акәзам, уажәазы абаскак узсырхынхәуеит, иаанхазгы хангытдысыр иустоит хәа наиоухәар, уаха ашта дтамло дкоуцар... Ухатцами! Иамузар, хрылалап ақыта, хрыхәап.

– Напеилацса сзыкартап, анымха-хымтәа Зафас иеипш?

– Анымха-хымтәа хәала уара, апа замана диаазан, уажәы аграномс даарыштит, – лхәеит Ардушына.

– Ипагы, иара иеипш, зхарамфак иакәхап. Сара схәар-кыиуа ауаа сызрылалом. Егырахь акгы сымагәышьям, – даа-леифеин, ашышыхәа днатәеит Абзагә.

– Изумамзеи, уака, хара хкны, итаагалаз ацш, акәйд, афы итахтәаз зеггы хтип, аракагы мыцхәык шәымазар... – Каиматхан дналыхәапшит Ардушына.

– Саргы тәахкәак, хымаатәакәак сымоуп, акыр ишәыхәо-зар, среигзом, – лхәеит, иаха згәы хяцссахьаз Каиматхан.

– Бара уажәшты зеггы бымоуп, нан. Уажәшты бзыштылаша бхатца ихыз ахтыбгашоуп, – лхәан, иахынзалышоз, леыр-хааны Каиматхан дналыхәапшит Ардушына. – Бхатца дызла-зырбгаша, ауаа рфы ихыз злабырбзиаша башьтазар ами, нан. Уажәы ишцаихьзу? Аңхәысеиба илхатәаз, амазеи, амал ихна-хыз! Ус акәымкәа, арака шәынхара ааныжыны, уахь, аңхәыс днеир ахылыхәтоу, ахатца ифнахы... Бара бзыхәаны хьзын...

– Ибзиоуп, ара иахаркып аамтала, аха уака хабанеиуеи?

– Аамтала акәым...

– Ишца, иахтирцу? Уи сзыкатом, шәгәы иалымсын, Ах-кәажә. Закәанла сара истәуп, аха ламысла ари анхара иакәитү асаби...

– Бара ибыхшаз иаб игәарата ицәбырзуам, ари ихшаз уаазами? Сқяла змам аґба еипш, икыалацалаха...

– Изкыалоузеи, икәапца, афны рымоуп, ақалакы иазааигәоуп. Аракатәи шәынхара ду иатнырхыз абжагы ахтнылымтцеит Аминат уака иаалхәаз.

– Ауалқәа аларшәеит. Уи бхамыштын, – лхәеит Ардушьна.  
– Ииашоуп, ауал ршәеит, аха иаанхаз... Иабакоу иаанхаз?  
– лхәеит Каиматхан.

– Абасқак нхара гәартқак иқаз мхәтқәкғы алимгеит шәашьа ипа. Зегғы лара илгеит. Илымаз. Амала лыхшара сқала змам ағба иафызалымтәаит!

– Ных, башоуп, баша суәцәажәарц сааит, – лхәеит, Абзагә, лхы наиқәкны Ардушьна. Дагьяарыцхалшьеит, деизкәыңы, еидара хьантқак икәызшәа итәашьа анылба. Лажәақәа игәы шырхәуаз лдыруан, аха мхәашьа лымамызт. – Ашәлашара акалт ағы иалагахьеит абна аңқара. Ирхәоит, Ашәлашара иатцанакуа абнагы лесхозны иқартцеит хәа. Абнаңқара гәгәаны еитцырхуеит. Азәырфы хныкәгагас ишьтырхит. Уамак иатахузеи, ашә-цла пқаны, ибгәцаны Кәыдры иналаужьуеит. Азы иаманы ицоит, уара уңыба еиқәырчақәуа уаагәарлоит.

– Сшәыкәыхшоуп, Ахқәажә, убриак затқәык, аңара рхара аца-ра сышәмырбан. Убри иахкьаны исшәыз ашәы уажәаигәоуп иансшәысх. Сытқы затқәык сеигзом, зегғы стиуеит, амала, уахь дысышытуам, – лылағызқәагы җақәкәалеит Каиматхан. «Ауафы насыңда дшыыцхоит. Сара насың ахьсымоу, исаналыжьуам, ақакәажә мышьтацәгә», – лхәеит лгәанала, Ардушьна лзыхәан ус ахәара шиашам шылдыруазгы.

– Згәы былугеи, зкалт былугеи еиңшым, нан, еиңшым! Дтахааит ус илахь ианызар. Иамузозар, дтахап хатқатас. Бцеишь, икоу ббап иаб ионағы. Ашьагыртә!... Хәатқа ыкам, нышәынтра ыкам! – лхәеит Ардушьна.

– Сара исхароузеи, Ахқәажә, сара исхароузеи! Сара сынасың ахтынцаноума шәашьа инхарта шәырхынхәырц шышәтаху! – уаха лзымхәеит, ашә ааимцааны, адәахы дындәылкьеит Каиматхан. Аха уамак днымхакәа, пшахьк налғарс, Абзагәи Ардушьнеи еиқәышышы иштәаз, дхынхәны ашәхымс даалыгеит. Нақ-аақ ашәвазқәа аалкын: – Ишәтаху сзышәхәа. Сламысдаз, еихабы-еитцбы дысымдыруаз!.. – лажәақәа алабжыш рылжжуан. – Сышыны абра ашә снылажыны, днасыхыср, нас дцалааит. Изнапык ахәра шамоугы шәхамыштын.

– Баангыл, ибыхъзеи?! – ихәеит Абзагә.

– Цнапык ала ахээрхь уахап. Азэы даауваургылап, – илуа-мызт Ардушьна.

– Хабна ахьпырфо, иахыкэырхуа сгэы иалоуп, арахь сара схаҭа, аҭара сырхауеит хэа... – днeйтцагэгэан, деикэышышыы даатэеит Абзагэ.

– Хара хэхь шэаа. Абра икоу анхара шэара ишэтэуп. Шэи-кэатц Марытхэа, ихы ианикыааит, – лхэеит Каиматхан.

– Схаҭа саап, аха ари иабгы дытхны даазгома? – Ардушьна лнацэа Абзагэ инаикэылкит.

– Сара уаха сылшом!.. – даакэгьежыаан, еиҭа дындэылцит Каиматхан. Ацхыраара лнаҭарц дахэозшэа, илашыцаза, ацам-таз, иахагы ихыанҭаха, игэатэадаха ашҭа иахатэоз алашыцара днагэылалеит. Уи дналышыҭахх, аматцурҭа ашэ агьешхэа ины-дыкшалан дындэылцит Абзагэгы. Лымацара ахэышҭаараґы дтэан Ардушьна. «Аҭсы хымзг имазам. Сыла изламбаша... Ишҭа? Уи шҭаҭататэу? Марытхэа аҭшэымас дшаху ссарцу? Саргы снышэынҭра цэарҭагэыс икаитцо... Инагзатэуп. Убри нагзатэуп».

Длеиҭеиуа, алашыцараґ зылабжышкэа цэахуа ашҭа икэыз лҭаца длымбазозшэа, лыкэра ианаумшыартэ, ашаца-шацахэа дласны, уаха аҭсышэакгы мхэакэа ашҭа дынтыҭны дцеит Ардушьна.

Иаха лэанаалырҭынч, лыблакэа акасы рыхшыло, иаал-рыцкыан, атцх иеалак, аҭаҭын дахо, ихы ркэны, атцла амҭан игылаз Абзагэ днаидгылан, лыбжыы қыць-қыцьуа, ус ґаалҭит Каиматхан:

– Сара слышҭаланы сҭон, аха сгэи сшыамхи срызнагом, сухэоит, уца улышҭаланы. ҭакэажэык, атцх лашыцаха, ашҭа дҭахцазшэа икалеит, амҭан машэырк лыхыыр, ма лхы акы азылур, блас ицэырахгозеи. Уца, дузырхынхэуазар, дырхынхэа, илымур, ма лҭацхаґынза днаганы уаа.

– Ахампалгы лыхыуам. Схы аеҭныхэа иахыасырго сара исзымхошэа!..

– Уналышҭал. Улхылаҭш, пату сыкэутцозар. Сгэы тынчзам, лҭашыакэа сгэамҭхеит, – лажэакэа алабжыш рылыжжуан Каиматхан, – уи лгэы агъзом хара хзыхэан, иаґуаз лґоуп, –

ашырхәа аматцуртаҕе днeин, атзамцаҕе икнахаз ашьнел ааганы Абзагә ижәәа инталырҕеит. Лнапқәа аaikәлыршеит. Днeи-тақыыз-қызит. – Исыхьхьоу сызхоуп. Рыцхарак хзыпшушәа збоит. Уца, сүхәоит, – днаидцит.

– Сшьамхы снaнaмгo сҕалцеит, – ишьатцақәа хьантаза, дмыццaкзo Абзагә агәашә дынтыцит. «Лхала дкәапза днeиуе-ит. Аҕацха сынкылпшны, сгәы аартынчны саап. Слыхьзар, еиҕа ицәырылгахуеит. Иаасалразаait, ланацьалбеит, иҕасташа илдыруазеи! Аамтақәагы ас мацара ицарым, Ашәлашара арахә раныхра зхы иҕашәаз, издыруада, ихы зынзаск имҕәы-бамзар, дзықәгылоу амахә шпикоз еиликаар. Зинк соур, аҕ-сасеи ашьамаҕеи убасҕак аныстап, саб инхара акәым, инеи-хаугыы ҕысхып. Иамузозар, сцагәышьап абнаҕқара. Шәануак снаиaцәажәар, хнеивагылар, ҕбаҕа шықәса аус аауп. Снап-сыргәыта хәыц ытагылоу аха, иҕазамкәа ицәдырхәаait ашь-хақәа, ихыршьаалаait хабнақәа. Агәхьаагы скым. Тақәа-жәык ацуҕа зегыы лхьаан, лара лыпсы тасгыы иҕамызт хәа, сахьынамзашаз сшьапы кыдыргыло, ажәларгыы срыхәап, аибашьра гәақрала иалтыз, ахәынтқаррагыы сахәап хәа, сқәыпшрала, сызқәәз уажәшьта иазхоуп, сыхшыҕ ташәеит. Хыхәароуп иҕоу. Аа, дшыҕоу Тамел. Аколнхарахь унеи рхәар, днeиуеит, ацәәан арс рхәар, ашьшьыхәа инаирсуеит, ацәәан ытх рхәар, иаштаҕе иарсзаргыы, иаатцихуеит. Ипстазаара иахагыы еиҕьуп. Анцәа дишеит дигәақханы. Умбои, Чаҕьыр аҕ-шахәаҕы амандарина еиҕахатәуп, ус рхәеит анырхәа, иабар-гәузеи, ххәыцқәа мандаринакгыы рфалап, ихәеит. Амандари-на араҕа ишыҕамло, адгыл шанымаало, ахьта шазымычхауа заманалатцәкьа ишидыруагыы. Ицәалазызеи Тамел ус дахьы-ҕоу? Иифо имоуп, иижәуа имоуп, ихы-ихшара, деихаххаа иҕоны дахуп. Уал иқәым, баць иқәым... Абнаҕқара сцоит, ҕәрышьқәак сырхауеит, схәар, днахыпсаауеит Каиматхан, аха цқьа лхы иҕазгалап. Шықәсык-ҕышықәса рыла, сәааиҕыскаар, Марыт-хәа исташа аaidкыланы, саб иашта дтамло дышпасзыҕамцари. Саид, сычкәын затәы, царак далгар, дхынхәны даaины дна-хылап. Анымха-хымтцәа, азхарамфа Зафастцәкьа ицкәын, даан, хконтораҕы днатәеит», – ижәәа итарпаз исолдат шьнел, ашта дтытны данынаскьа, аҕша хьшәашәа анилс, инаишәитцеит.

Днеиуан игәы дтацаажәо, дмыццакзо, иара днеиаанза, Ар-  
душна лпацхаф дышьталар, деибга-деизшыда дшыкоу гәата-  
ны, игәы ртынч дхынхәырц.

Ацаашы аныцааша, амч ааизганы, атыхәтәантәи қәып-  
сычхаратдас, иаха иаалашоит, аха ашьхақәа афыкәырша,  
шьхатәыла ақыта иахатәоу атцх, ианықәтдыша аламталаз, ир-  
хаштыр хәа ишәошәа, иаха инеимаҳаны, иаалашыңоит. Иаха  
илакәуеит ажәван, иаха еикәышышы, рышьтыбжы мацхоит  
ароашқәа. Убаскак, псы зхоу зегы ргәы арғәғәарц, ашара  
шааигәоу днардырырц, иаб инхартафынтә афытбжы геит  
арбагы. «Бгахәычык уамфакәа, ма Марытхәа уиґәтаҳәым-  
хацкәа узлаанхазеи, уанацәалбеит,» – ихәеит арбагы азыхәан  
Абзагә. Агәашәаф днеихьан.

Даатгылеит.

Иаб иаштафынтә игаз арбагы афытбжы, игәатцанза ине-  
ин, ицәа-ижы наихнарбзааит. Иан, иаб, ипхәыс Аминат, ип-  
хазатцә Есма, ицкәын Саид, аґаацәа зегы еибга-еизшыда,  
игәырґәатцәа... Еихарак иара ашьхәнтәи данаалак, ихәыцкәа  
шыпылоз, ашәыршақәа рыхәда иахатцо...Аминат...Уара уатцкыс,  
сара сеигґуп рхәазшәа, агәалашәарақәа, аки-аки еишьталаны,  
зны ихибашыаауа, ґазны, азыхықәа еилаланы ироашха ианцо  
еипш, имч мырхакәа, дрыткәо дышырылаз, дара, ихышхытәаз  
агәалашәарақәа, цкәагы рызхәыцха имоукәа, агәашә аар-  
тны, ашта дынталоны, аґыпхәа, мцабзк ибла инхыччалеит.  
Имацәысыз цыишьеит, убаскак иласны иоатцкәеит амцабз.  
Акәаскәа ауасхырқәа ирықәланы, ашыршырхәа инеиуан.  
Лапштдашәарак, ма иммбацыз цсабаратә цәыртцраз цыишьеит.  
Ихәхыгы имааизеит, ианбзиоу инырхагоу, ианыцәгыаха, зегь-  
реиха ихыртәагоу амца, маґатдас ишәкәшаз акәаскәа. «Иґа-  
лазеи, иґалазеи?!» – хәа дыхәхәаны, ашта анааиошоз, агаз  
меигзарахда изықәтәаз ауасхырқәа рґы, аґашәқәа рғәғәаны,  
ағәтәы тзамцкәа ирылаҳәатца иркыдлахьан амцабз.

Уинахыс еилашынтрахеит, хәхәарахеит, ґаарахеит.

Мчыбжык антцы, аццышә аґша ианацкәа, арацәақәа ақәа  
иазәзәан, ицырцыруа ашта ианықәха ашьтахыоуп, иґалақәаз  
цкәа иааидкыланы, уоатдас инеитеихәартә, ишәа-иза ихы-  
игәафы ианышыақәгыла Абзагә.

Лыхцәкәа җыртланы, матәакәак лгәйпхәкәа ирыдыргә-  
ғәала, акәаскәа абартда даакәыххит пхәыск, уи длышьтахх  
ддәыкәлеит Марытхәа. Аоны аонытҗантә даҗа җоууы рыхә-  
хәабжыкәа гон. Аоны аатраҗы игылаз ар рыхуан, ведрала,  
акатахәа азы тҗаны, амца зкзамыз аҗацха ақәтәара даҗын  
Ардушьна, ииашатҗкәаны, лхы еилагеит атакәажә хәа избеит  
Абзагә.

Аведра лымпытҗеарц, амца зкыз, акәаскәа азы ақәи-  
тәарц даналага, лыфнапык аларҗс илжит, илымтәит. Аҗацха  
дныфнаххын, аҗхал аафынҗаа даныф, амцабз ахынзалашоз,  
ишьапкәа ахыргылоз ибон, алашара амчхара ахәаантәаз,  
изакәыз анҗәа идырп, акы днахкәашан, дынкахәит. Акыр  
ихәозшәа, ипхал ахыпымҗы деигәыргәтәа дыфны днәин,  
азыхь инатәеикит. Азыхь исзырукәаз азыхәан, сшәа зүеит  
ахәозшәа, иахәгы ипахан, иахәгы ашьтыбжы хәычхан, ахә-  
хәахәа, имыццакзо, алакар ианыланы иауан. Аҗхзы иҗашы,  
дахыгәаҗуаз, алакар изанымлакәа, азыхь авсуазар җалап  
ихәан, алакар анаирхынта-фынта, атра иантҗкәа, зынзаскгы  
аара иакәытҗит азыхь.

Алакар ашьаҗа иахытҗкәаз, азыхь ахытытҗуа, аҗышәт  
иақәыршәаны, азыхь ианҗаны, нас аҗхал азна тәаанза, акәас-  
кәа ақәцә ифалкәахән амцабз.

Зны амца зымәханакуаз афнахы дыфуан, җазны Ардушь-  
на лведра лымпытҗәаны, ачуан итҗаны иакәитәарц далагон.  
Ианылмулак, ишақәылтәац, амца зкзамыз аҗацхажә ақәтәара  
данизакәымхлакәиҗа дыфуан азыхь ахь. Ихы-ипсы ишәиуан.  
Иахауамызт аоны идәылбҗыжәааз хәсеи хаҗәеи рыхыусуб-  
жы. Еихарак илымха тызхуаз аткәацбжыкәа ракәын. Ахыатә  
җәы, ахыатә фныматәахә, шәышықәса инареиханы изхытҗуаз,  
афархь еипшха, аҗшеи ахыҗеи идырфахыаз, еибаршны, амца  
анакы, кәтаҗтас, иткәацуан. Иҗоушьаша, абга зпылаз  
алеипш, рыбжы рыхәлашәазшәа еилаҗежыуаз, еилыхоз,  
хәсаз, хаҗәаз, ибжы неитцых, ацхырааразы агәылацәа рахь  
азәгы аҗытышәа, ахәхәашәа дақәымшәеит, агәылацәа еи-  
заргы, иаакәыршаны агаз ақәтәаны амца зыцрарсыз ағәтәы  
фны акыр иахәозма, аха...

Атла икәтәаз арбагы, амцабз иацрыцуаз алашара ашта анарлаша, ишазаап ахәан, икаркаруа атла ифалпраан, ашта иаакәыххит, аха амца шыра анадпхала, аутрахь инатрысын, ацсы азеит.

Абзагә агәашәәф данаба нахысгы, дхынхәызаап хәа, игәкы-цәыкуа, игәйдцало, ишыапкәа аерыхышыа, идгъежылон ала, акәаскыа амцабз аннакәцәиааша уахь ахы җархан, ауура иалагеит. Аха уигы, арбагы еипш, амцабз анагәйдшыла, цсеикәырхароуп икоу ахәан, ику-цәуо, атыхәа ашътарчыла, ицеит абахчахь.

Уажәшътә рцәашыа шамам, иканатцаша канатцаанза амца нкылашыа шамамыз агәра анига Абзагә, ипхзы рыцкыо, изаракәа кны, ашта дныкәгылеит. Аекәа, ажәкәа ахътаркуаз аханырахь даанапшит. Ма убри еикәхандаз, анкыа арака нхарак ыкан хәа уафы ихәаларын. Ачуан ду иттаны, ацацха азы акәыйтәоз Ардушына лышка дымнеит. Дгылан дгачамкшәа, икаицара дакәымшәо.

– Ашәындыкәра! Шәсыцхраа! Ашәындыкәра! – лытцәаабжгеит Ардушына.

Цкыа изеилымкааит Абзагә. Иабатәи шәындыкәроу! Ашәындыкәроума, нхарак ыкәыблаан ацара иаеупеи! Днапшызар, ацацха ахыбгы ифалкыеит амцабз. Икалаз уиоуп, ахахәтцәахәкәа былны, ахыб аилахара ианалага акәаскыа, ибылны инеиуаз аларткакәа, аки-аки еикәәхауа, кәазтхакәак җеинкыа-еиныңашәа, амца жжаза ишыркыз, ацацха ахыб иныкәхәит. Ацхарра иадшылоз иаршхьан. Акгы иамыхәеит Ардушына иакәылтәоз азы. Ацсцәаха изхара калараха, зызхара камлоз амца, алеи-апси рыла ацацха нагәтыланакит. Атакәажә ацацха дныфнашылан, хатца данцо хәа данкәыпшзас аахыс еикәлыршәахыаз лымәтәкәа, лыпсыкәара изыхәан лнапала илзаххыаз акәымжәи акабеи, зны ацарауаф дзыхәаз, аха илымтаз ауаптаршә, ланду илсымтаз ауархал ухәа, амәтәкәа зтаз, ацацха акәакыаф икфаргыланы илымаз ашәындыкәра аихатәы маа кны, ишлылшоз ахара далагеит идәылылгарц.

Абзагә җитит, еицәҗитит нак ддәылтырц, аха дандәылымтца, ахымызг аицәхымызг хәа, сыбла ишабо, амца далабылуеит ихәан, ашә еимпааны, дахыцоз хәа имбазо, аләа зыфначыз

аҗацха дыфнашылеит. Ажәак ахәаха лымтакәа, дшааимпы-  
хәашәаз, лзара нтарс, даашьтихын, дындәықәлеит. Уаанза  
ажәак зыхәлымшәоз атакәажә афны амца шакыз анылбаз уа-  
жәакәышшәа, лыбжыы ытылцан:

– Иблит, иблит, шәсырцхраа! Саргыы уака салаблааит. Соужь!  
Сыблааит! Хабацәа, сашьа, хдаракәац рхәатха ашәындыкәра  
итоуп. Идәылсымгар зуам, соужь! – днаимпыткьеит. Аләа  
ахатәаланы, ишеибакра еибакхәаз аҗацха дныфнапқа дцеит.  
Ахәыцхагы имазамкәа, длышьтахх дныфнашылеит Абзагә.  
Даншәа, дангәаҕ, имч ааибытаны дахеит Ардушьна лнапкәа  
аларпс илкыз ашәындыкәра. Ларгы дшахынхалаз ирхәазаны  
илдәылихәеит. Афнытқагы амца талахьан ашәындыкәра,  
итатәахызгы акы лызрылымхуа икалахьан.

Егындәылтцит, ахыб нтафрын, агәгәахәа инеилахаит аҗац-  
ха. Ишеилахара еилаханы иалгахьан акәаскыагы. Ауаа рыхь-  
усубжыкәа макьана еикәымтәацит.

– Шәхәцхраа!

– Хаблит! Хаблит!

– Шәеиха! Шәхы еикәшәырха!

– Уә!

– Беиха!

– Амаҗәакәа усым, амаҗәакәа шәыркәатц, шәхы еикә-  
шәырха!

Аилыхабжыкәа игоз ибжыы рылыуа:

– Хәзблыда? Хәзблыда?! – хәа ихәхәабжы геит Марытхәа.

– Ха-ха-ха! Шака ирласны иблызеи! – ахацәа рыбжыы лха-  
таны дааччеит Ардушьна. – Хәзблыда хәа дцаауеит! Изблы-  
да! Уара уами, уаха изблыда!

– Дыспырызгәа, дсымпытәцсуеит! Аилага!

– Ха-ха-ха! Ха-ха-ха! – арацәаххыракәа еихьыршьуазшәа  
акәын хагатцас иччоз Ардушьна лыбжыы шыказ.

Арт аф-зынракгы, аф-пхынракгы Аминат ишылхылгаз,  
илыпцстазаашьаз, дызфыз аайдкыланы ажәакала хәашьа ама-



зар, убри ажәа «атышэyntәалара» акәхон. Дтышэyntәалон дахьааиз ахабла ґыц аґы, иґыыцыз аґны-аґәараґы, аусура дахьалагаз асовнхараґы. Лынхара-нтцыраґы мацара акәмызт арт аґ-зынрак, аґ-пхынрак рзыхәан айтәкрақәа ахьыґалаз. Акырза аґеитанакит Аминат лхәыцшья, аґеитанакит лґаз-шья, пси-бзеи даґеакала дрызхәыцуа, излалымбацыз ала илбо, аґстазаара ахатаґы даґеакала дахәаґшуа, дазхәыцуа далаґеит.

Иназеит акыр шықәса ґәтыхас, хәыцыртас илымаз – Ашәлашара ақәтра. Лахәшья Тәбра леипш, ақалақь аґәтацәґья дызнымхазарґы, аатцраґы уеизґы лытәґан алырсит. Абри аґәтыха азхәыцра убасґак дашыцылахьан, иназаны ианалґа-ґы, илпырымтцыкәа уахынла данызымцәә, ма шыжьымтанла данааґшлак, еиґах азхәыцра дналагон. Ашьґахь, лыґәтыха назаны ишалгаз лґәы аґәра анаґа, уаґа усеипш дзымґхазкшаз ґәтыха лымамкәа данаақәха, азнык азыхәан, икказа иаата-цәит адунеи. Ғәыхшәаракґы лызцәыртцит, аґәыхшәара шиз-цәыртцуа еипш, дааґәымтцакәа ацәқәан аґеира иазхәыцуаз ауаґы, ахра ацәқәан дґеины данаақәґылалак. Ицәґьазазшәа ибон ахара дахьынзаґаґшуаз. Иґәаґны амґа данықәла, ахыцәқәаґ имарианґы дґеит. Дахьґеизґы уамак ишыҳара-кымыз ибеит. Аминат лхы илзанажьюамызт, лыґәтыха анаґ-зараґ реиґа илыґгылаз, Абзаґә иаб, иґсы антәзґы игәхьяа мкыкәа, дахьықәымтцыз Ашәлашара. Акыр шықәса уажәаґ-хья дзықәтцызтґы, аґәра ґаны дыґан, Абзаґәґы дшылцәым-зуаз. Усґан, лара лхәашья, дихьнымҳалацызт деилазгаз аґ-хәысеиба.

Абас лыґәтыха шыназазґы, Ашәлашара данынхози уажәы дахьынхои данрылацәажәә, цасатәи лыґстазаареи уажәтәи лыґстазаареи анеишылшоз «сбылны салгаанза» хәа акәын ишазылхәәз, еишшаґас илымаз. Ахабла ґыц аґтәи лґәылацәә ґыцқәеи лареи анааикәшәалак, ишеицәажәә, иахьаґыцу анылбалак: «Анкья, ашьха қыґаґ ханынхоз, сбылны сал-гаанза» – хәа ныбжьалыршәуан. Урт аґ-ажәак ирыцаркуаз рацәан лара лзы. Лқәыґшра, лтәымта, лымч, лыґшзара, зе-ґы убраґа, «атыґара дыштәз, аґеада хьарта дышкыдыз», азы

иналтеит. Уигы азырхакэа, бзиа илбоз лхатца, лхэыцкэа раб, дналымпыткэкэаа дылцэагеит. Дача пхэыск дахьрыбжьалаз мацара акэымкэа, Абзагэи лареи реицэызра зхароу ицегы шыказ гэынхэтыстала еилылкаауан. Еилылкаауан, аха илхэар лтахымызт.

Нхара дахьааз ахбла ґыц Хэтыбын ишалацэажэо, асовнхара азбахэ анаацэырыргалак, цаса иколнхараны ианыказ, ацэамш шырзаныртцоз, ашьтахь, уажэы ишыкоу исовнхараны ианыкартца, анхацэа ирытцаркыз рыдгьылкэа хыртцэазаргы, арахэ иаха имацны ианырымтцар ада цсыхэа рымамкэа икалазаргы, иаха ишныкэнаго, рыцстазаара иаха ишеицхаз, напынтца ацара роуа ишалагаз ухэа алацэажэара анапшыыргалак, Аминат Хэтыбын цаса иапцстазаашьази уажэы иапцстазаашьоуи лзеиґырцшуамызт, аха Ашэлашареи иареи аґыпхэа инеиґылыпцуан. Излацэажэоз зеицш усзаалак – рцэбааа иалцны роура атэоума, афымца лашароума, амцакэа роума – иарбанзаалак зегы рґы, зегьрыла, хэарада, Хэтыбын ашьтахь илыргылон Ашэлашара.

Ашэлашара анеира, абара акэым, усеицш икоу ашьха қыта Ацсны икоуп хэа змахэацыз, лгэылацэа ґыцкэа иралхэозаалак, лажэа дналагон:

– Сыблаанза, амшэ тыцраґы ханынхоз...

Ашэлашара уи дазыкан, аргама дхэаны дрымгакэа инрыжыыз апхэыс, дхэаны дынзыжыыз ахатца дшизыкало еицш. Ус инрыжыыз апхэыс, дынзыжыыз ахатца имееиракэа шака лахауа, убаскак гэхэас икалцоит. Илахангы, лхала затэык илахар акэым, илахароуп цытэык шахатцэас иаманы. Убри, дхэаны инрыжыыз апхэыс, шамахамзар сара исхароуп, исыгу сназхэыцып сынзыжыыз изгэара атцкыс хэа шылымхэо, зегы иара, дхэаны дынзыжыыз аламысда, агэатцэада исихаралтэуа еицш, Аминат иаалыхыыз, лынасыц ахылымпытшышаз, Ашэлашара иахаралтэуан. Ашэлашара хэа лара ианылхэоз, дналкааны лхаґы дааиуан азэы, пхэыск, пхэысеибак. Убри апхэысеиба лыхьз лхэагы, ақыта ахьз лхэагы аky акэын лара лзы. «Дызшьахаз, Абзагэ дызшьахаз»...

Анхара ғыц ахьяалхээз, иааигээз, ихараз, агэылацэа зегыи  
Аминат арахь илаашьахаз, дахьынхоз илытцэашьахаз хэа ир-  
дыруз, лара затцэык иралхээз акэын.

– Амца нагам. Амашына уанацэтлак, анаарацэа, ацэаца-  
цапарацэа ушыртало, ушыртысуа, уз ахы ғылоит.

– Амашына ахызымнеиуа ахаблацэа ыкоума, нан, Ацсны?  
– иаацалшыейт лгэыла цхэыск ченак.

– Амашына амнеироуп ибхэо, агаз лампацэа, рыбацэа  
тааза, рыфшы киуа хачнан. Схэыццэа уаццас ашэцэы иахьяц-  
хэаз аброуп.

– Хаамтазы, алахтра ду аныкала...

– Уртцэа бхы ицэыбкып. Зынзаск хыхзыртцэаз дацакуп. Аус  
уур, ахампалгыи уоуам. Иурхауа ашэахтэи аблигациеи иргоит.  
«амшк ц-цэамшк хэа ацэаад акы нанырцдоит. Мышкы бзым-  
неир, мышкы бымысхит ихэоит абригадир.

– Ха-ха-ха! Ибхэо закэызеи! Ауацы амш имырхит хэа рхэо  
смацэц! – ицэалшыейт ацыта ццэазаара ззымдырцоз, ааигэа  
калак дук акнытэ зынасыц Ацсныка иаанагаз агэылацхэыс.  
Лара кыта ццэазаарас илбахэаз Хэтыбынтэи асовнхара  
акэын. – Ауацы имш имырхит! Мышкы умхуа, цымш умхуа,  
хымш умхуа ишнеи-шнеиуа, цхэарала иузыццэоу умшкэа зе-  
гыи аантцэар... Ха-ха-ха!

– Бара беицш, харгыи ицэахшыон. Аха нас хашыцылеит.  
Алаф алххуан азнык азыхэан, «Амш хамшэхызаргыи, атцх  
хашэт», – хэа. Арака, асовнхарацы ишэыбаргэызеи! Уцэабаа  
акыр алцны иуоуазар, нас акырзумурызеи. Амза анынтцэо  
ацара ааудыркуеит. Ашэлашара, ашыкэс анынтцэо, ххэацэа  
аконторацы инаганы, ауал шэыкэуп хэа рахэаны иноуры-  
жэуеит. Исыбырхан, азбахэ сыбырхан Ашэлашара! Амшэ  
тыцра. Ихы ианикэейт, уака иаанхаз схэыццэа раб. Мыш-  
кызны арахь даанагашт. Еиликаашт шака сиашоу. Иууа ахыу-  
оуа, асовнхарацы... – абас анылхэоз, гэыкала ишылымхэоз,  
изакаразаалак лхы-лфы ианлырцшуамызт. «Асовнхарагыи  
аколнхарагыи злеицшым хэа егылкам. Саацшып. Уаха цсыхэа  
сымам. Напышьашэала аус зурц аума арахь сзааз. Ачаи  
фырхлааит, идрашэалааит, ибахэалааит даца цыоукуы. Уи схэейт

хэа, даеаңара усурта сзымпшаазаргы, Ашэлашара аткыс  
Хэтыбын уеизгыи еигьуп».

– Ашэлашара бара икабыжыт, иазгэауагыи бара боуп. Ус  
иашоума, Аминат?

– Сара икасыжыт, аха сара сзырхэида? Дабакоу схэыцқа  
раб, схайа? Сахьяанхаша қытазтгыи, даеа нхэыск длыстомызт  
уи!

– Дасу иитэыи игеит. Абзагэ, айла адац аката шықэиауа  
еиңш, Ашэлашароуп дзыхшаз. Ашэлашара дагыоунамышьтит.  
Ани ңеи...

– Зхы иагырхан, зыхшара изыхэан абзиа кэзйо лоуп ан бзиа.  
Ашьацхэа иафызахаз ан, дызустада, Гэдиса?!

– Ибзиоуп, сбықашахатхан, зхайкыс зйеи ибзиара иашьтоу  
лакэзааит ан бзиа. Аха, ишсабхэара, айеи бзиа уи дарбану?

– Ах, ушақэыйра, абааңс! Иабатэи аамтйоу узлацаажэо!  
«Хгэақыргыи хара иахьа, уайэи адунеи ңыанатхан ихайагыло  
рзыхэан!» Ус ами? Абри ами иухэарц иутаху? Уайэтэи ңы-  
нат, Гэдиса, уара иумаз, сара аңстазаара бзиа сыт иахьа,  
сыңсы ахьынзатйоу. Абасоуп. Мышкызны иираны икоу сызлареи-  
цаоузеи??

– Бреицаазам, аха бара бахаанхеит убасеиңш иказ аамтја.  
Асовет мчы ааира, уи азыхэан ақәңара. Аколнхарақэа реиңекаара.  
Уакагыи ақәңара. Аибашьра хлымзаах, ашьакатэара. Абартқэа  
зегыи Ашэлашарагыи иахнагеит, егыаныңшит.

– Ииашоуп. Агэакра аан, уадафрас исхызгазаалак, ғысым-  
тит. Уажэшьта? Нан дукэыхшоуп, даеакала схэыцуа сала-  
геит уажэшьта. ңсы зхоу зегыи илңха роуааит хазшаз. Аха,  
иххь згеит, саргыи сихамыштааит. Саргыи суафуп. Уара уха-  
та, Гэдиса? Ухатэагыи убас укоуп, уазымхэыцыц акэымзар.  
Мышкызны амфагыи қалап, алашарагыи наргап, акка-ккахэа  
арадио цаажэап хэа, узаанымгылазеи Ашэлашара, арахьтэ  
уаныхынхэ?

– Сара стэи еакуп. Арра саныказ исдырцаз – арадиотехни-  
ка, Ашэлашара акгыи иаңсам. Исхасырштыр азин сымам. Анцаа  
иумхэан, аха еитах аибашьра ңысыр, сэанаат усқан ихэартја  
духоит. Уаанза...

– Уи зеггы уламыс ахаагоуп, ирқыагоуп. Арадиотехникеи афымца атәы адырреи ирыбжьоузеи? Ухатәы збаны, збара уца! Иумахахьеи? Иазхоуп сара Ашәлашара иахтнысҕаз. Иса-цаымгаз ауп сгәы иалоу.

Реиха иааигәаны илыванхақәоз агәылацәа, Аминат дыз-ланагалаз ахабла, лхы-лтцыхәа шырдыруаз абас акәын. Қыта кҕахак, шыа-қытак аҕнытә дааит лхәыцқәа лыманы. Лхатца дыҕоуп. Уи макъана дмаац. Арахә-ашәахә, анхара дахылап-шуеит уаҕа. Икажыны дзапырцуам.

Шықәсык аҕара цаанза ари амц ҕыц иркәаз алуқәа ир-фызан. Ицхафырза иҕан. Иашак нахәлашәаргыы амц, иара ацәа нахатцаны, илаганы иаахәылнагон.

Аамта цон. Азлагара алуқәа цагәуа, аиаша нахәлашәар, иштәбыргу инахәлытцуа иалагеит. Уи лымбо, илзеилымкаауа дыҕамызт Аминат. Агәыла хәсақәа лхатца избахә рахәара дана-лагалак, илбон, хара хабжьауоу, бара бхы бжьауоу хәа аанаго, ипышәырччауа, рыбақәа ыргызмалны ишлыхәапшуаз. Лымц лытцытра ишалагаз анылба, убри амц, зца кынаахаз аганқәа рахь адырсылақәа, ацыргәақәа шеито еипш, даҕа мцқәак, ин-накылап хәа лгәы иззаанагақәоз, аццара аҕшыылгеит.

Уигы башахеит.

Зышьякақәа зытдабаахьаз аца, иаха-иаха икыынаауан, иаха-иаха иччархәхон.

Лгәылацәа ҕыцқәа илзырхәоз дазымхәыцыр ауамызт, аха, лара лзыхәан, агәылацәа ирхәоз атцкыс еитцамызт, лхазыхәан лхатә илхәоз: «Агәылацәа жььозаргыы, сыхгыы жььозма? Мап! Азәгыы дызжьомызт. Амц захьзузеи? Аиаша цәахны, ииашам ахәара. Аха аиашеи амци ухаҕагы иуцәеилафашьозар? Иарбану ииашоу, иарбану имцу ухаҕагы иузымдыруазар?» – лгәы дтахәыцуан Аминат.

Зцыргәара даҕыз аца наауа, ашыапқәа иаха-иаха ишуашә-шәырахоз лбагәышьон. Аха лхы шылжыац илжьон. «Исхәо иа-шоуп, аамталоуп Абзагә Ашәлашара дшаангылаз. Сара скаи-жьыргыы, ихшаз каижьуам, дхынхәуеит, схатә ииашоуп хәа зыгәра ганы сыҕоу, ҕазәы иасхәазар, дызжьама?»

Аминат лхатә цстазаара, лхатә лынасың далагәыргъо дыш-  
зыҕамло агәра лгацыпхъаза, иахагъы гәтыхас илоуан илыхшаз  
рлахьынца, рынасың. Аиаша рхәо, иуаа иашақәаны иаазатәуп  
хәа, раазара аңхъа илыргылоз, ауаф иашара дшазхәыцуа,  
иаалгәалашәон, лхатә лажәеи луси шейқәымшәо. «Аиаша  
шәхәала, шәуаа иашақәаз хәа расхәоит, арахь схатә изжьо-  
ит, рфызцәа рғғы амц дсырхәоит, раб аамтала дныжны  
хаазшәа. Схы ахьызжьоз иахкьаны ишсыхьыз дара ирдыруа-  
зеи».

Ашәлашаратәи атахмада Қыач Кыча имаҕа изықәан ачара  
аниуаз, ачарағы Аминати Каиматхани еимаркытәкьоз ихыз  
аахтны имхәакәа, ажәа цәаңеыгақәа анеимырда ашьтахь,  
Аминат илдыруан Каиматхан ачара ааныжны лыфныка  
дышцаз. Гәынхәтыстала еилылкаауан Аминат убри нахыс  
иҕалаз. Абзагә ихы иатәеишьомызт, реиҕа зеггы ианырба-  
шаз, иангәарташаз, Каиматхан лыфныка анеира. Каимат-  
хан дипхъеит, хымпада. Дипхъеит, сара стыхәала диацәа-  
жәарц. Упхәыс сцәа схылхуеит, лыбз тақы хәа иалхәозар  
акәхарын. Убри ауха, атх иеалак, лара лахь дышнейуаз, Есма  
илимбазтгы, хәарада, зеггы мазахон, зеггы цәаххон.

Нафьнатә аахыс гәтыхас илыман Ашәлашара ақәтра,  
аха дықәтыр лтахын лхатцаггы длыманы. Лхатца Каиматхан  
лахь инеира, Ашәлашара ақәцразы иреиғыз ҕытцахеит.  
Лхы иалырхәеит. Аха ауха, Абзагә уахь дышцаз анлаҳазггы,  
Есма илалхәеит: «Бусс алам аиҳабацәа ахьцо, иахьаауа!  
Бхәычызар, хәычтас быҕаз», – хәа. «Изысхәезеи убасқан  
убас? Дхынхәуеит хәа сгәыгуан. Сзықәтызеи? Ихәыцқәаггы  
сарггы ханцалак, дхашьталоит хәа агәра ганы сықан. Убас  
егьрасхәон, агәраггы дсыргон ахәыцқәа».

Абас данхәыцуаз, Аминат илыздыруамызт лхәыцқәа ирал-  
хәоз агәра шырымгоз, амци атцабырги рхала ишеишырды-  
раахьаз. Ашәлашара иқәдижьтеи, ф-зынрак, ф-пхынрак анца,  
лхәыцқәа ашыцаггы налыдыртәалан драцәажәеит уахык.  
Днахыкәша-аахыкәшо далагеит. Ашьтахь, иаахтны иралхәет:

– Шәарггы сарггы хкаижьит, – днарғаңшит Есмеи Саиди.  
Ашыцаггы ғырымтзеит, – сидсахит. Даеа пхәыск дигеит. –

Еиҥа днарҕапшит лхэыцқәа. Ажәак рыхәлымшәеит. – Шәара шәцынхәрас Каиматхан лҕа диаазоит.

Аминаҥ агәра ганы дыкан, Есмеи Саиди иралхәаз ҕьаршьоит, ргәатца иасуеит, рылабжыш аанагоит хәа. Сан лоуп, деихабуп, лзырзырәра суалуп хәа мацара акәын, дылзызырәуашәа ҕаҕо, тынч дызтәаз Саид. Дәагыланы дцарц иҥахын, лан лгәы иалсыр хәа дшәаны дтәан Есмаҕы.

– Мамчка, уи хара иаадыруеиҗьтәи уажәоума? – лхәеит аҕыхәтәан Есма, аҕакәажә бжы лхатцаны.

– Хаб бкаиҗьзарҕы, хара бкаҳажьуам, – лгәы ааирҕәҕеит Саид.

Акы анлалхәалак, ишыҕалҕац, рхала лан лгәатцахь изымне-ир хәа дшәаны, лажәакәа дрыцхраауазшәа, уажәҕы лнапқәа аалыкәлыршеит.

Илыхшази лареи абри реицәажәара иалылгаз рацәан Аминаҥ. Дымцхәаҕны лхы ахылыпхьазоз аҕыхәа пцәон. Лхэыцқәа раазараҕы раҕхьа илыргылоз – аиаша ахәара, лара лганахьала, уажәшьта иаҕышыкласуаз, ихзырбгалашаз хәа ак-ҕы ыҕамызт. Аиашатәҕкьа лхэыцқәа ирцәытцәахны: «Даауеит шәаб, даауеит, ҕаса хшыҕаз еиҕш, зегь хайтаҕалоит», – хәа ралхәацыпхьаза, лыблақәа рцәылтцәахуан. Лҕыҕа ашахазшәа лбон, лыбз амҕәыба нықәылшыызшәа. Аиаша анылхәа, лгәы-лыпсы тышәынтәалеит. Аус ахылуаз, асовнхараҕы, хазы лара илзалырхыз ачаирҕаҕы, лусура иаҳаҕы еиҕылтәит. Агәра лге-ит, лхэыцқәа рыхныкәгара азыхәан, лхада дзықәҕыҕша хәа уаҕ дышлымам. «Иареи сареи хәизыҕазаашьа дазымхэыцкәа, ахэыцкәа дрыцхраалар ауан», – днеизаҕуан Абзагә. Убриҕы аиаша ихнарбгалон: «Ихаҕа днапынпшылоуп, дкыдтәалоуп. Агәаҕ иснархәоит. Дышпаҕәышыз сабхәа. Абзагәҕы сарҕы хәикәҕданы дхапсан. Агәаҕ анцәажәо, аиаша ҕәнатуам, дад, – ихәон. Уажәоуп ианеилыскаа».

– Шәхы шәахәалароуп, нанраа. Ишәымбои, сара иаазго аамышьтахь, уаҳа акҕы хәамазам, – лхәон. Лхэыцқәаҕы еҕа-ашьомызт, рыхҕы ахыргомызт. Ачаи абжьабаҳара, арцәыга аҕара, нас, еиҳарак илыцхраауан аҕыхраҕы.

Ашкол далгеит Саид. Аинститут дахьызтамлаз, хьаас иҕалҕазарҕы, иаарласны данышәеит Аминаҥ. «Еҕаурым,

шықасык а́ара аоны ды́аз. Асовнхара́фы даасывагылап. Иаргы изхап, иа́ха дхатарпысхап. Аус злоу, ибзианы ашкол далгеит» – х́аа дхэыцуан.

Ашкол ́ыц а́ы дышнанагазгы, атыхэ́тэантэи акласс иа́ха ишыцэ́гызгы, раби дарей еицэ́ызижы́тей, а́таацэ́ара́фы хатас и́коу иара иакэны ихы ахып́хьазоз неизацлан, х́оаха ќамцо, ишилшоз иеадицалан, қышэ́кэ́тарала ихэ́апшкэ́оз днарапысны, ибзианы далгеит ашкол Саид.

Лхата дымнеикэ́азар, Саид и́тыхэ́ала знык ада ашкол ах́ анеира лыкэ́ымшэ́ейт иан. Уи азнык азгы иара ихара-мызт. Адиректор ихата́гы идыруан Саид дышиашаз. И́калаз уиоуп, енак, ауроккэ́а ирылган, ашкол аш́та́фы, иахэ́шья Есма дылы́пшын Саид. Хэ́тыбынтэи ашкол дан́талатцэ́кья, мызкы-қымз ра́ара, д́а́ахэ́аны дызмаз а́пхашья-пхатара дааунаш́т-хьан. Зегы раткыс иара дгазоушэ́а, зегырыла дреи́цоушэ́а ихы анибоз аамта д́тысхьан. Еиликаахьан, ари а́калакь ам́тан ишы́тоу а́абла иа́азаз ахэ́ыцкэ́а, иара иаткыс ирдыркэ́о иа-ха ирацэ́азаргы, агэ́еилгара́фы, насгы р́датэхэ́кэ́а р́цара-фы рыш́тэхь дышгылам. Ра́пхьатэи амчыб́жкэ́а, амза́кэ́а рзы́хэ́ан, «а́апы и́тытыз» х́аа ихэ́маршэ́а иархэ́оз, алаф ат́кыс ахыччара шалаз идыруан. Урт, цэ́ылатцарала ихычча́кэ́оз, напхга́фыс дрыман рыкласс а́кны аш́тэхьзатэи апарта́фы итэ́аз цкэ́ынак. Саид иаткыс кэ́рала деихабын. Т́баа-ты́цэрала, гыларала дах́еи́хаз аамыш́тэхьгы, адала́кь ныкэ́имш́ыяр амуа, еи́қэ́атцэ́ахьан имшэ́хэ́ы. Ажурнал а́фы ихэ́з да́еа-кала ианын, а́а ифызцэ́а Фикса х́аа акэ́ын ишиархэ́оз. Ак-ласс данаадэ́ылт́лак, игана́фы има́ка ахы инадихэ́алон ишэ́-кэ́ы́тра.

– А́саса, аш́ама́ка рацэ́аны ианх́амаз, саб урт дрыцын. Абри упартфел еи́пш, има́ка иадихэ́алон ах́тра, – ихэ́ейт, иаб дах́идикилоз дирэ́хэ́он акэ́ымзар, и́цаа́цэ́ыгоу х́аа акгы ат́имбаауа Саид.

– Ухата уоуп уаб ах́чажэ́ иеи́пшу! – ихэ́ан, Саид и́цлымх́аа ааникы́лейт Фикса.

Саид изеи́лымкааит цэ́а́цэ́ыгас иихэ́оз.



– Сиеипшзаант, иамоузеи! – ихэеит, аха изахауаз ихирч-чахъан. Аены ус инеипыртцит. Ари калеижътеи аамта пытрак шцахъазгы, Саид игэатцафы агэаг нханы икан.

– Еи, ахъча ица, узгылоузеи уака? – ихэеит, ианеисшаз аены Фикса.

– Сахэшьа сылзыпшуп, – ихэеит Саид. – Уара уаб дзеипшроу гэат, саб уиламкысын! – хэа нацитцеит, аха уи иацитцаз рмахаит Фикса иихэаз иарччаз атцаџцаа.

Саид ицэаџеыгоу уск шыкаитцоз дакэыркышшэа, даапхашъан, даахэацыхэапшьеит, дагыагэааит, аха дахыгылаз иеимырцысзеит.

– Уахэшьа дарбан?! Аа, Есма лоума?! Икамлари уи сара днаскъазгар?! Лкышэқэа убас ипшзоуп, ибнеикны икоу лыблақэа убас итыпхаауеит... – ихэаны далгаанза, Саид ажэыркъхэа длахан, Фикса ишэкаытра имака иаамижэеит.

– Даеа ажэак хэа агэы умазар!

– Еи, еи! Ахъча ица, уеисшьагы ибнеикыз ауафы иеисшьоуп изеипшу. Арака, ашкол аштафы, зегы иахьырбо иеисуа ашэыргэындакэа роуп. Уаала! – аикэара аазхыџлахъаз, илапықашэа амшэхэы инапы нықэишь-аакэишьит, ицатцакэа иршозшэа, Фикса. Ашкол ашта итытцны иаанаскъан, амшын аџаџ харакны иахыказ иналбааит. Иааигэазаны акаэара иадсылон амшын. Рџызцаа хыхь икагылан. Еилазеит ацслымзра иахымсырц, насгы азэггы хахэыз, лабаз акгы шьтимхуа, еисырц тацкэымла.

Хымшгы ашкол ахь дымцазеит Фикса. Ихы-иџы ашэы-такэа иарганы, ицынтца какачаа излаказ ала, џыаргы дыз-цэырцуамызт.

Адырџаены, ашьыжымтан ашколаџ дышнеизтэка, актэи аурок ашкагы днармышьткэа, адиректор дипхьеит Саид. Иџызцаа рыцшышьа, рцаажэашъа злаказ ала, адиректор икны днеиаанзагы идырит иацтэи аисра азыхэан дышипхъаз. «Фикса дидгыланы ицэаџеыгоу ажэакэа ансеихэа, хаисра сара иансхараитэ, иахьатэка сынтытцны Ашэлашарака сцоит. Нанду Ардушьна лхала дыкоуп. Убри лкны ашкол сталоит», – хэа игэы дтахэыцуан адиректор иахь дахънеиуаз.

Абри ашкол италтарц Есмеи иареи ран илыманы данааз, ахшыкгы шеицыз инеит адиректор икны. Саид игәлалашәон убасқан дшигәаңхаз уи адиректор, Михаил Константин-иңа. Данцәажәо, иблақәа ччо, игәатцантәи иаауаз шәәхәәқәак уара угәатца итаңхон. Ихәхәи шлақәа цағазә ихы ашьтаһы́ка иқәхәан. Иарғәа напы, ижәәхыр инаркны, иамазамызт. Игәалашәон, Аминатәи иареи анеицәажәа, дааины Есмеи иареи ашә иахәахытыз иахыглаз, иарма напы ырнааны идыркуа:

– Ацара хцалома, ибзианы иахцалома? – хәа, ибжы кыаза дышрацәажәоз. Игәалашәеит Саид, убасқан Михаил Константин-иңа икабинет ианаадәылтц, Ашәлашара сантаз атқысгы ибзианы истцалоит Михаил Константин-иңа иахатыр азыхәан мацарагы, итегы сеигьхароуп хәа дышхәыцуаз. Убасеиңш иказ гәылбрак, гәрагарак, хатырқәтцара дук ғыхеит адиректор изыхәан аеныцәкы Саид игәағы. Урт ацәаны-ррақәа иахагы ишьақәыгәгәеит ашкол дантала, артащәагы, атцащәагы адиректор гәылбрала изырхәәқәоз аниаха, ицнапыкгы аибашьрағы ишицәызыз, инапы адагы, ицәеижағы ахәрақәа итегы шимоу анеиликаа.

Михаил Константин-иңа икабинет дныәналеит Саид, дцәышза, шыа кәарак иламкәа, ишьамхкәа аарла дныркыло. Аха иаарласны инаихкыит иңхашьара. Дшыныәналатәкыа, лнацәкыарақәа рхаха дижәлеит цхәыс кыәк, лзамәа тахәқәа тыцәраа ицо, цхәыс палтыкһас. Фикса иан лакәзаарын уи.

– Абнауағы! Абнауағы! Схәычы, сыңшқа, дкәәкәаса дышьтаитцеит! Ижәбалак шәыдышәкылоит ашколағы! Дабаанагеи! Абнауағы! Амилиция, ауззбарта, абахта! – лнацәхыцкәа цыртырза, Саид ибла дтасырц лфәанаалха, адиректор ицнапык ала лынкыларә далагеит.

Саид бзиарас икаитцаз, шәыцкәын ихата ихароуп, иихәәқәаз дәәазны ианихәа еицәоугы изызуеит хәа леихәарц, азнык азыхәан игәы иааташәаз мхәакәа иеәаникылеит. Днызкылазгы Михаил Константин-иңа иажәәқәа роуп:

– Беәанкыл, сбыхәоит, бкәышха, бғыкажа! Еилахкаап, изхароу, дахьархуп! – ихәан, дыргәыбзыгы, дшымақаруаз, дшынапкыа-шыапкыоз, аңхәыс дындәылганы, ашә наиркит.

Ашәлашарантәи ианааз, атцарашықәс алгаразы иаанханы иҕаз амзақәа рзыхәан акәзааит, уи иацааиуаз, атцыхәтәантәи атцарашықәс азыхәан акәзааит, лара лхала дымнеизар, убасқан затцәык ада, илыцханы, уаха лхәыцқәа рзыхәан ашкол ахь анеира лықәымшәеит Аминат.

Ашәлашарантәи быхтәаны бааижьтеи, ибыцстазаашьоузеи Аминат хәа уаф длазцаар, еиқәылыцхьазақәашаз мацмызт. Далагарын дахьааз зынхара аалхәаз абырзен тахмадеи лареи реизықзаашьа ала.

Илхәарын Аминат аус ахьылуа асовнхарафьы пату шлықәу, уақа аус зуа азәгы лышьтахь дышгылам, лцьабаа иалтцны илоуа лхәыцқәеи лареи алцсаартә ишықам. Илымхәаргы, дназхәыцрын, шықәсык-шышықәса рақара асовнхарафьы аус анылулак, Ашәлашара данықаз, зны, аамтала адәкьан дшытц-гылаз еицш, арақагы, матцурак ахь диасырц шылтаху, ацхыраара анлоу дахьиасшагы шгәалтахьоу.

Икалаша қаланы ианалга, Аминат дызнымшәашазгы да-нанышәа, ҕенак, лгәалақарақәа налалхәеит лгәыла цхәыс. Аминат дланзар ауртә зықәрахь инеихьаз цхәыс быргын, пса-баралагы иқәығаз, цстазааралагы аңышәа змаз азәы ла-кәын. Аминат илыхьқәаз неихшьало, ус ҕаалтит, агәыла цхәыс Крамсада:

– Нан, аҳацча уатцазар, ма аҳацча амтца быцссароуп, мам-заргы ақәыцқәа аламлартә, бшьапы еилабхәароуп, ибыхь-чароуп. Егьыбзымпссозар, ақәыц аламлартә бшьапгы бзеи-ламхәозар, ибзаанхозеи? Ибзаанхоит акы – ачҳара. Анцәа исзааиго зегьы бзиоуп хәа ачҳара.

Ақалақь амтцан, Хәтыбын аҳаблафьы, Аминат лхәыцқәа лы-маны дааны дахьынхаз, лгәанала, ҳаамтазы нацәақәкыла уаф иалихшаз тыцын. «Имшьта бзиан сымахә, ауафьы қәымшәышә Тарсхан. Уи адагы, сахәшьа латцкыс деигьымзар, деицәазам. Абри афны анеицаҳацшауаз, шақа сирманшәалазеи, ан-цәа дирманшәалааит». Аминати иареи рацхьаза ианеила-зозгы ихәеит, уажәгы зны-зынла, иаарлафны акәзаргы, инаиҕытцқьалоит анхара змылхәхаз абырзен тахмада: «Хәты-бын асовнхара иалало, уақа инхо-интцуа, аус зуа раамышьтахь

даҕаэзэы иаархэара азин сымамызт акөымзар, Аминат, ша-  
ка хэа ибаасырхээз аткыс, ыынтэггы, хынтэггы ейханы  
ахэ ытысхуан сынхара. Абеиатэа рацэауоп ақалақь ағы.  
Иааимтэаны иргон атхын псшыарта дачас. Ибжьоузеи арақа,  
автобус унақэтээр, ақалақь ағы унеиуеит саатбжак ала. Аман-  
дарина, аха, атэа, ахэырма ухэа, шыырхэа акгы аахэатэыс  
иумам. Аурагы ахэзар, унапы нышытушыуеит, уутра иаатугоит.  
Ажэхыак-ажэхыак зеггы ирзануп». Ас анихэалак, Аминат лгэа-  
нала: «Абзагэ дызхатэаз атхэысеибагы ажэхыакоуп илымоу.  
Ашэлашара ухага иубалароуп ураха. Арақа, ужэ аахыаны,  
ашыыжымтан агэашэ интуцоит. Инеидцаланы хычак икаицоит  
адэқэа рахы. Ачыргэ агэыцямзо, ахэылпаз уашта иааеитцоит.  
Иахцаагоузеи хажэхыа? Кэрышықэак. Абзагэ дызхатэаз ат-  
хэысеиба, иаххэап, хы-жэхыак лымазаргы, урт жэ ссақэа  
хца ирымтцуа акара, хара хзауад жэы затэык иамтцуеит», –  
лхэон.

Абартқэа анлалхэа, ашныка дааганы ианыллырбоуп,  
ашэлашаратэи ргэыла, Тамел ипхэыс Ханиа, ишеиталхэара  
лзымдыруа: «Лыпсы штэз, лхэыцқаагы ларгы цыанат дта-  
леит», – хэа Аминат лызбахэ ахыаацэырыргалак рзеитахэара  
дзағыз.

Ашэлашара дықэти уажэи ирыбжьанаказы лыпсцазаара  
днэзхэыцны, ианеихылшыаалалак Аминат: «Анцэа ишышыоуп,  
афстаа илымха цыгэоуп, хар сымазам. Аиба икэакээр былу-  
ам хэа, зеггы ззыкасто, схэыцқэа, рынасып сатцанакын, схы  
сахашшаартэ сыкам» – лхэон. Илхэон лгэы шазтатцэказ еипш  
акэымкэа, инеитатэны, амцхэ изырымгацэакэа. «Алапш акыр  
калоит, насгы даҕаэзэы игэағы изсырғыхарызеи ашыыцра  
баапс».

Аиатэара ахашышы, афадахыала ашыхақэа зычэпынгылаз,  
аладахыка ицкыакэакэараза, акэара зеггы цслымз цыацараха  
зэфашыкыруаз абри ахабла агэарабжыара ибжыысны амшын  
ағынза инеит, шықэсык инацны уажэапхыа ченак, еидара  
мғангага машыына дук. Иагыхэхэо, аарла ишытнахуа иақэын  
атрубақэа. Агыга-гэгэахэа ашытыбжықэа анга, индэылтын,  
ашта икэгыланы иаанапшит, абырзен тыхмадеи Аминати.  
Иааигэазаны амшын ихыкэгылан амашыына.

– Иќартозеи, атрубаќаа амшын иаларыжбуама? – лхәеит Аминат, дагьяахлафшәа.

– Ҳаи, анцәа иныс, асқьала хәычы аќатцара ишалаго, – ихәеит, иааицәымығхан, атаҳмада. – Хәбаќа шықәса рацхьа, ухәан-схәанны ихалафны иќан, абни ахәада иамариашаны, амшынаф асқьала хәычы ќартцоит, акатерқәа ақалақь ахь ицо-иаауа ибжьартцоит, иара ахәада, иаарыцқьаны цсшьарта тыцны иќартцоит хәа. Ашьтахь иаќәытцны иќан. Иќалап уажәы иалагазар.

– Иаҳаггы еиғьуп! Ақалақь ахь ацага-аага, дача ныќәагак, хәаигәара иќалап, – лхәеит Аминат. Атаҳмада ишицәымығхаз гәалтеит, аха агәхьаа лымкит. «Афьц адкылара рцәыцәгьоуп абыргцәа».

– Еи, абаза, асқьала аныќартца, цъара акы азыхәан иќартцоит акәымзар, баша амала иќатцаны, хәтыбынаа хамтас ишәахтоит хәа инахатаны ицап хәа быќоума?! – ихәеит итцеггы ибжы каҳаны Христофор. – Иаарласны араќа излагақәо ббап. Абни ахәадафь атурбаза ықәдыргылоит. – Инапы наирххеит.

– Иқәдыргылааит. Иабаҳдырхагоу?! – лхәеит Аминат.

Атрубаќаа амшын иналаханы иналадырсит.

Амзафа еицш, араќа амшын абғазара тахәалан. Лакәны ирхәон ажәытәза, уажәы азы газго иахьтажьу, акырза иналахаланы дәышкәағьазны ишьтан хәа. Амшын иаҳа-иаҳа иааскьо, уажәы иахьыќоунза иааигәахеит. Абырзен таҳмада Аминат илеихәон, ажәытәанза акәым, иара данхәычызггы, амшын акырза инаскьаганы ишыќаз, уажәы иахькәароу, дәны ишышьтаз, рырахә ашьац илагыланы ишхәуаз.

– Анцәа ихәозар, мышкызны уи атурбазаггы агап, – иажәа аахиркәшон Христофор.

– Иааќәымтцзакәа амшын Хәтыбын иажәлозар, анаќа, анышькәа ахьаадгыло, асқьала ќартцар, анахьхы атурбаза дыргылар, амшын аҕарыцәгьарггы, уаангылишь, уарггы угыгцәа ургылеит, аха харггы иааутаху халаугзо, хамчыданы ҳаќам, рхәап, адамбаќаа ќартцап, – лхәон Аминат.

Афнеихагыла абаф анеибырто еицш, аихатәы шыаќакәа шынадырсыз, аганқәа рғгы аихақәа адцо, уасхырқәасггы

аихақәа нышытатцо, мызкы ахала атдыхәала инеибадырkit. Урт  
рышътыхь, иааит амґы уастацәа, иааит афымца кәзтцоз, азы  
аазгоз...

Асқала алгахагы рымтакәа, Христофор ишихәаз еиңш-  
тәкба, аргылара иалагеит атурбаза. Аминат дахьынхози уи  
аргылара иахьалагази, ѡбака-хқака ѡны ракәын ирыбжьаз.  
Убарт аонқәа, атурбаза дыртбаарц ртаххаргы лара лышка  
иаармышьтуа, дрыхьчауа илбеит. Дара, агәылацәагы, аибашь-  
ра ашьтахь ғыц иааины инхаз, цқба зпашә зымхацыз цюуку  
ракәын.

Ќыцба атрактористцәа еимырдозар акәхарын, атрактор  
аус ауан атх агәахы инаскьяанзагы. Цаны, ашәапыцбап  
итднахуаз, ускак иапсаз, ирыцхаушьашаз шәапыцбапымызт.  
Амта аарыцқбаны, ашәшьыраґы снатәандаз ззухәашаз,  
зәынеитцызхыз цлакгы ғыламызт, қәыцран, бардран. Асарақәа  
ирылагьежьюа ақәыцма еиңш, ишьақбаны ишьтанатон атрак-  
тор. Уаѡ амца иакәитцартә, амґы злытыртә икақәаз, Саид аиха  
иманы дцаны илихын, еидарала мацара зынак ирызхашаз  
амґы ааигеит.

Трубак ахцәара рықәымшәо, аихатәы сқала аматәахә зе-  
гы мазеины ишааргаз еиңш, зыргылара иалагаз аонқәагы  
уасхырқәак рцәуа, мамзаргы ларткақәак рцәуа лымбеит  
Аминат. Ахыб, амґы матәахә ухәа ааганы ианышьтарца, лара  
гәтыхас илымаз, акәасқба аганаґы матцурта хәычык аргы-  
лара азыхәан, ауастацәа драцәажәарц днеит. «Арака еикәу-  
жью амґыматәахә, матцурта хәычык ахаршәалара амиллион  
кәрышык агурхар иафызоп. Уеизгы-уеизгы исцәагарызеи!»  
Икарташа ауастацәа иразхәоз иакәымкәа, илзыкартцозар,  
знапала изыргылашаз дара ауастацәа рхатақәа днарыдгы-  
леит. Руазәк днаскьялпхьан, лыбжы рмачны, днахыкәша-  
аахыкәшо, иалхәеит дзызнеиз.

– Ха-ха-ха! – ибжы мырдуцәакәа, дынцәытцаччеит ауаста.

Аминат игәалтахьан, ахацәа данрацәажәо, рхы-рґы ае-  
шапсахуа, ршьара ишықәкьо. Лгәыпцхәкәа инарытцакны,  
ишышьтыхшәа, лгәышпәґы лнапқәа неихылшьуан. Ажәала  
илхәо инацдыргызуан лыблақәа.

Дзацэажэоз аyaсҭа ажьахэеи арытэеи еидкыланы икын. Зтэымҭа иҭагылаз ахатца ижьахэеи ирытэеи ахьигара изымдыруа ишеидкылаз, зны иарма напәҭы иааникылон, даҭеазны – иаргәҭы. Уалк иқәны, изымшэозшәа акәын дышлацәажэоз:

– пқәыс бзиақ боуп, исылшо уск азыхәан бсыднагалазтгы, амала хәа ибзықастозаргы схы сеигзомызт.

– Идуцәамкәа, шыақакәак нарсны, гәқәак надцаны, афатә ахықастдалаша матцуртә хәычык.... Ахә сшәоит.

«Ииашоуп, ахә лшәоит, мап умкын, хухәоит», – рхәон лыблақәагы.

– Цырак ағәы аналух, ианацәугыч, ишеибгоу ҭнық гычны иугароуп, – ихәеит аyaсҭа, ицыымшь жәпақәа инарықәтәаз апхзгы ааирыцқеит. Изласабхәазаеи абри аҭыза, сара сакәызма гычс ибыпхьазоз хәа дналацәханы дишьтырц игәгы интәшәеит. Аха игәанала иихәоз башан, лыдцышьа дақәымшәо, дшанхашәа дгылан. Инцәытцыцшны иаапшлоз иҭызцәа аyaсҭацәа дахьырбозгы игәы иахәон. Зтэымҭа иҭагылоу, зхы-зҭы зхалашаауа апхәыс, аҭнынза усызней хәа дихәозшәа, днапырқәычы-шыапырқәычуа дидгылоуп.

– Аҭны шеибгоу истәхзам. Исымоу сызхоит. Аа, унапши, акыц хыб қапшьза, мақәахәара иҭышьтыхны, абнахьхы игылоу сара сыҭноуп.

– Бахажәаит, аҭны замана, – ихәеит аyaсҭа, иарбан ҭныз Аминат дызҭыз цқәа ишизеилымкаазгы. «Ас иқоу апхәыс, иаалтәххар, улытқәоит».

– Сара истәху матцуртә хәычық ауп.

– О, бара апхәыс цшза, ибасымхәеи, цырак ағәы узацәгычуам. Шақә утәху ацрыхуа, шақә утәху ацудо иқазам. Афинцәа иқартцеит. Имазеины иаарышьтуеит. Хара иааибәхтоит.

Аминат илзымдырит, дрызгәаарызу, илырехәарызу афинцәа. Ишәо-изо данрызхәыц, уаа қәцбеиқәак роуп хәа ақәылцеит. Азәы иахәхьоума, абасқәк, гбақы иамкуа амҭы матәахә ахьеилажбу, матцуртә хәычық узахамыршәало. Иқами, зхазыхәангы акгы иацсам, уаргы иумыхәо ауаа. Убас иқоу цьоукы рақәзаап рнацәа иадыхцәаланы аҭныматәахә аазтиуа афинцәа.

– Уеизгы-уеизгы абрантәи иаагароума аматәахә, даҕа-  
цъара уафы ипшаауеит. Бматцурта шака-шака метр ицо ибыргы-  
ларц бтаху сабхәар, аматәахә сара сыфны еидгало исырмазе-  
ип. Бхатца днабышьтыр, машынак иаанагоит, нас иааибыстоит,  
– ихәеит ауаста, аматәахә ахырхио, иахыицшаауа хәа акгы  
шизымдырзозгы.

– Ахатца дсымазам, – иналҕытцкьеит Аминат, Ашәлашара  
дыкәтижытеи, лыпсы иахырзааны, уафцсы иалымхәацыт ус  
иаахтны, егыналҕытцкьеит, илгәытцакыз лнапкәагы налыд-  
халеит, лхатагы, цсахра баацсык калтцазшәа, ашырхәа дна-  
хьахәын, ауаста бзиала хәагы иамхәакәа, лыфныка дцарц.

– Абри хшалгалак, даҕацъара ргыларақәак хрылагоит. Иб-  
зеикәсыршәоит матцуртак иазхаша аматәахә.

Аминат даатгылан, дынхьацшит.

– Афны бызсыргылоит, гәыргъарак фнызбаауеит хәа гәыг-  
рак сауазар? Амала хәа ибызсыргылоит, зынзаск амала хәа!..  
– ихәеит ауаста. «Стахаргы стахааит. цстазаарак иацсоу,  
зныктәи агәыргъара»... – Снеиуеит, иабашәыкәу бахьынхо?  
Уаха, аусура ашьтахь...

Аминат, ажәакгы мхәакәа, днаипырцит. «Днаскьапхьаны  
хатца сияцәажәоит, аха... Агәылацәа, ма схәыцкәа сырбазар...  
Иара апхәыс димазаргы»... Дынкахәыцуа, лгәы дтацәажәо  
дышнеиуаз, иаха лшьара данаакәла, иаалыркьаны: «Апхәыс  
дима акәым, сыцәкәа талкып. Димазааит атахызаргы. Из-  
бан пхәыск насып лыманы, сара изысмоурызеи? Макьана,  
анцәа ицъшьоуп, сажәым... Схәы-сжы еиланаргылон илацш,  
дышсыхәацшуаз! Азәы сибар, пхәыс димазар!.. Атцла укәланы,  
мчыла ифыхны иуфо атцәа иахагы ихаауп, ахала ифшәаны  
иумтахауа ааста. Иоура, итбаара назаазаны, иблакәа ихаччо,  
Абзагә иатцкыс дызлеицәоузеи уи ауаста?! Дзафыстаахазеи  
афстаа? Зеггы фыстаарала исызныкәон, сара, амаалыкь, нас  
ишцакастоз, срымфазарц азыхәан саргы сафыстаахеит,  
ихәеит. пхәыск сара слырхәит. Саргы даҕа пхәыск дсырхәып,  
уи апхәысгы – даҕазәы. Ушыччо, укьатеиах цтәап...»

Ауаста дицырцны дахьаауаз, лызкәа арчыхәчыхәуа илацш  
ахьынзалышьтазгы, илацш данацәа акраамтагы, зны цы-



шәырччарала дарччо, җазны, избатәытәҗьоу уск еиңш, лгәы дынҗахәыцуан Аминат.

Лара лыгәтыха анагзара иахыццакуазшәа акәын ирласны аргылар ишаҗыз атуристҗәа рыңсшьарта җнқәа.

Убри ашықәсан, җагалара ниасын, азынра иангыҗдалоз, җнқәак ргыланы иалгеит. Аңсаатә-мәас аара ианалагаша, раңхәа акык-җбак шҗәыртца еиңш, имачзаргы, иааит ңсшьаҗәа-қәакгы.

Иаакәыршаны ихкааз уи атурбаза аҗныҗқа уаха шаанза алашарақәа каххаа иаркын. Аминат лбарҗа дықәгыланы убрахь данынаңшлак, иаалгәалашәон уахынла дшәаны аҗны дшыздәылымҗдлоз Ашәлашара. «Уара абартца унықәгылар, ихбыкьны иааны иуқәхарызшәа, җынла атқыс уахынла иаҗа иааскьаны, еиқәатҗәа-самсалха унаргәыдңшылон ашьхақәа. Аиҗхаахь унаңшыр, абнаршәыра унылаңшуан. Сыбла хызҗарын, ашьхақәеи аңҗақәеи рыгәхьаа скрымызт, слымҗақәа бзиака раҗауазтгы. Абгасса руура... Урт ирыхҗәааны еснагь ихәалон сабхәа: «Абгасса анууа ашықәсан ираҗәаҗны аҗәса ахшара роуеит, арахә маншәаланы ихьоит. Абгасса – мшуп. Имуузааит абгыз! Уи аҗны ааигәара иануу, аңсҗәаҗа дабеит ауп».

Арақа, Хәтыбын инахараны унаңшыр, аҗәван ңнарлашауеит, ақалақь. Атурбаза иаңрыҗца алашара хашҗа инықәыңҗоит. Улымҗа нкыдугаргы, ашәахәабжь уаҗауеит. Исыздыруам, аҗахмада Христофор аханатә атурбаза агәаҗ зикыз, ңәгыарас изыруз аңсшьаҗҗәа. Уааигәаратҗәкьа атурбаза шықартҗоз удыруан азыхәан ауп, унхара зсааурхәаз хәа аеңныхәа истазшәа: «Исыздыруамызт, арақа атурбаза шықартҗәкьоз сыздыруамызт, бысҗәымгәаан. Шықәсқәак раңхәа инархәа-аархәахьан, аха хәтыбынаа азашшра ианалага, ишәтахымзар, икахҗом рхәан, иақәыҗхьан. Исыздыруамызт ишықартҗоз», – ихәахуеит азбахә ааңәыругар. «Амш лашарак шаабалак, абардра, афасара иасны аеатҗәахуеит аашьышь. Сара суаҗуп. Алашара анызба, шьтахька сызцом. Ашәа рхәааит, икәашааит аҗар».

Аминат атурбаза абас даназхәыцуаз, ахш еиқәатҗәак хшәалар еиңш, убарт лхәыңра бзиақәа днарылалон убрақа аусура иалагаз ңхәыск.

Лыоны афымца бжысын, иказцаша азэыр дыказар хэа атурбазае днеит енак.

– Унан, сахэшьа пшза, смамида затэы лыпха, исахыхьан бхатцеи барей шэеилытцит, ақалақы амтқан бааны цыара бынхейит хэа, аха исыздыруамызт арақа шакэыс. Уажэраанза бсымбоз! – лнапы рхаха дналпылеит уи апхэыс. Дналыхэапшызар, абар, ланшьа ипха Цақэа. Аминат ақалақыае аминистр икабинет апхыа, адкылартае мазаныкэгашыс аус анылуаз, Цақэеи ларей еибабалон акэымзар, уиаахыс, шықэсык-шышықэса рахьтэ знык, псрак-бзarak афы, машэыршэа, апсшэа ааибырхэартэ инейкэымшэацзар, уаха еибамбацызт. Аминат илдыруаз убри акэын. Цақэа аус луан ахэхаахэтрафы.

– Ара бабаказ, Цақэа?! – лара иаха дапшэыманы, Цақэа дтэымуашызшэа, ғаалтит Аминат. Егьаалгэалашэеит, Цақэа лтыхэала, лахэшьа Тэбреи ларей реицэажэара. «Лааигэара бымнеин ехэшьара хэеилазар. Егьа дыбтаххаргьы, егьа бгэа-фыргьы, лымқан бықэымлан», – лхэеит усқан Тэбра.

Убарт ажэакэа шылгэалашэозгьы, иапсыуа цасын, ишпакалцарыз, аскаамта илимбацыз ланшьа ипха даагэыдылкылеит. Рқышэқэа анааихькьыс, ататын аффи арыжэтэ аффи лпынцда интасит Аминат. Акгьы лмахазазшэа, акгьы гэалымтазазшэа калтеит. Цақэа лакытцақэа, лзамцақэа ухэа цқыа днарыхэапшит, аха ишэны икоуп лхэартэ еипш акгьы лымбеит. «Ахациа змам ахэса, шамахамзар, зегьы атадын иахоит. Атадын дахозар, уеизгьы-уеизгьы...»

Аминат длымбеижьтеи Цақэа иаха илыцлеит, иаха дыт-тэаахьеит. «Иапшшэыс, мшэан, лхахэы?» Илгэалашэеит. Еикэатцэан, насгьы ипаны илықэын. Уажэы иркыафны итцрыффоуп, ихьапшшэылоуп. Зэызымпсахыз лыблақэа роуп. Игроуп, игэыкуп, угэатца итапшуа итыпхаауеит. Цқыа аицэажэарахь ииасаанза, Аминат лгэанала ахырбгалара дафын, раншьа ипха лзыхэан лахэшьа Тэбра илалхэақэахьаз.

Аминат лказшьақэа ируакын убри, ауафы изыхэан цэгьарак лахар, ма рыгэра мгакэа, зынза иналхалырштун, мамзаргьы убри ауаф ибзиарақэа ргэатара, ибзиарақэа рыпшаара далогон. Ус дықан таацэарала, насыпла, зегьрыла дтэы-дыпха

дахьынзаказ. Лхата җара акала лхы дахашшаауа дахьыкамыз аҗнытә, даеазәы изыхәангы цәгара лахар лтахымызт. Даеа пхәыск лынасыпдара азбахә лахар, лара акыр лцәылгазшәа, лынасып лхы нахылбаауан. Убри лказшәа лзынханы дыкан макьанагы.

Цақәа ахәара даҗын атурбазахь илаашьахаз:

– Хатәы насыпла, ишыбдыруа, сеикәымшәеит. Ахәаахәтраҗ, адәкьанаҗ аус зуан. Бгәы иалымсын, бахәшәа лоуп, саргы дшысзыкоу ббоит, аха җебра лхада азәгы дылтахзам. Бны-кәоит, лхәан, сааигәара дааизом. Насыпла санеикәымшәа иш-цакастцарыз, сеысражәыр исҗыызшьода?!

Цақәа илхәозгы лахауан, аха зышәқәа кьаҗьаза иаартыз аҗсшьарта мҗтәы ынгы дныҗнапшит Аминат. Иеыкәабага матәада уаха акгы ишәзамкәа, акгы икәыршәзамкәа, ихы инапы аҗаҗаны, акаруат дықәиан хатца наза-аазак. Уахь илҗырхасыртан Аминат. Ахатца ицынхәрас, лара даапхашьеит. Дааиасын, лышьтахька уахь инарханы днагылеит. Лыблақәа нкыдырхаланы аҗенҗыр дналҗшит. Уаҗагы лылапш нараа-хеит хатцаки пхәыски. Аха уаҗатәи ахатца, иаха ламыс змаз азәы иакәхарын, деилахәан. Аминати Цақәеи изқәа реиархан. Уи иапхәа акаруат аганаҗ, азызлан матәа лшәу аха, еилакь хәычыки җыкәабагаки рыда лышәзамкәа, лыхцәқәа лывапсаны, дкахәхәа дықәиан, уажәы-уажә иччоз җыпхак.

Уртгы лылапш наркәылгеит Аминат. Лхата дааҗапшьхеит, лыхгы аалалыркәит.

– Ибыхъзеи, бшатҗәы-шатәуа? – Аминат дналазҗааит Цақәа.

– Акгы, баша... сҗалап аҗныка. Абрака, аа, зхыб җапшьза иаапшуа, абни аҗнаҗы сынхоит, – лхәеит Аминат, ахәычы фатәы хаак шигьычуа данақәырклак, дыззымхәыцзо, игәы иҗа-зам, зынзаск ихәатәзам акы шиамахәәо еипш.

Цақәа лзыхәан лахәшәа илалхәахьаз, лара лхатагы ил-дыруаз еиҗа иаалгәалашәан: «Хәи, дабасҗахауаз, аҗсышәоуп хәа иласхәеит, аха, ииашатҗәкьаны сыҗныка днеироуп алакә», – лхәеит лгәанала.

Цақәа уаанза илхәоз инаҗцаны илыпҗстазаашьоу днала-цәажәеит:

– Ишсабхәара, Аминат, ахатда имбара иахкьаны сажәра аанза сеысражәыр, исцъызшыода!

– Дасу иламыс ишатданакуа еипш ауп, – лхәеит Аминат, уаанза лыбла иабақәазгы, илхәар лтахзамкәа, афныка бнеи хәа иламхақәазгы налзеилалан.

– Аламыс мыхқәа, сара мыжда, быхнартәалап. Быцсы ахынзатоу қыаф ахыбуша башытаз. Убри ауп ламысс икоу. Адәқыанаф ихатқаәалеит. Сара аба ахыказ асекция сеихабын. Сыфны бымнеизац, фбаны еимоу ауада сымоуп. Сыехәом, аха акъанца ус иузырхиарым, уи шыхиоу. Интәаша ахацәа, бцәа-бжы мацарала ибызыхуа цыбшьома, иахънеиуа ауадагы адух ффы фнышәшәозароуп. Аба ахыртиуа асекция еигу секция ыказам. Акәрышь мыжда, ианаанаго ианагатцәкоит. Чычиак дхаланагалан адәқыанаф, хайнацхеит. Икасмыжыр амуит, аха ара сахбаазгы тыц цәгъазам. Атурбаза директорс иамоу дыбдыруоу?

– Дызбахъеит, дсыздыруам аха, – лхәеит Аминат, афны ашә акөыз, апенцъыр акөыз цьаргы дыламцшуа, лхы ркәны ишылкыз, агәашә ахь лфыналхеит.

– Ибтахыз, сахәшьа? Сара арака исылшакәо рацәоуп, – итцегь дналацәажәар шылтахыз лыбжы ианыпшуа, Аминат иналышьталхәеит Цақәа.

– Аелектрик дыстахын, абра дыказар схәан... Апробкақәа, иажәхьазар акәхарын, сыфнафы, иблит, ипсахтәуп... Дыказам, рхәеит.

– Адиректор дзакә хатда бзиоу бдыруоу!.. Зны афныка, ақалақь ахь сцоит, ҕазны, аа, абни, атыхәан игылоу афнафы сыпхьоит, бааила. Ишпабхәаз, аелектрик бхәоу! Уажәы дыказам, аха ахәылпаз дмааиуеи, дыбынасышьтуеит, ма дсы-маны снейуеит. Адиректор амашына имоуп, ифызцәа ракәзар, азә дубар азә духаштуеит, Аминат. Хәылпазыла банеилахам, ресторанкаф хнатәап... Адиректор истаху иласыгзо, снапафы дыкоуп, – дкәашза дызтыпхаауаз лцәа-лжы, далафьрбартә иказ лыпшра-лсахъеи дышрылачехәоз, лхәашьала илырдыруа, Аминат ллымхә инталхәеит Цақәа.

Аминат уи апхәыс дылпыртырц, ирласны дылцәыбналарц лтахын, ауафы иара имфалам дшипырцуа еипш. Длыцәшәон.

ЦақәалымацаралакәмызтизыхъазАминатлгәатцаҕыуи аҕыза ашәара ахтысыз, лхатаҕы лхы дацәшәон. «Ишҕаҕалцарыз, уаха лылахъ ианымызт», – хәа, Цақәа лзыхәан лгәы иааташәаз, знык илцәиасыр: «Уаха ишҕаҕалцаргәышъоз, диашоуп» ашҕа, даеакхон лхата лымҕа. Уи амҕа лхы иатәалшъоз, лхы ианалыжъуаз мҕамызт.

Иаармарианы дызлалыцәцаша, уаха илхәаша анылҕамшәа:

– Ааи, ааи, ибзиами, – лхәан, иарбану дзыкәшахатыз, иарбану ибзиаз лхатаҕы илзымдырзо, соушът уаха сылшом лхәозшәа, аҕша илҕаналоз ажәақәак нахәаны, Цақәа дналцырцит Аминат.

Агәарабжъарахъ данааскыа, ашыацхәа иацәцаз ашәарах еипш, лыпсы ааивылган, лышътыхъа дынхыхәит. Амкәыбалибз нахылышъызшәа, лгәы ааилахынхәын, дынкажыцәеит. Лхы шышътых, шәара шәоуп ауаҕы иҕыыхчара азыхәан анцәа иишаз хәа ааного, ахабла ҕнкәа днарыхәацшит, раштақәа днартацшит.

Лгәы иааташәаз ашыақәыргәғәараз, деитанарыхәацшуа, дынкахәыцуа, агәарабжъара дыбжыаланы аҕныҕа дниуан. «Ашәқәа зырҕоузеи абарт аҕнкәа?», «Ахыта ҕнамларц, аҕыч ицәахычарц». «Аихатә гәашәқәа зырҕоузеи абарт аштақәа?» «Ахаиуан ҕамларц». «Убри азыхәан мацара акәушь?». «Уаха изыртахузеи?». «Издыруада, аҕыч, агыгшәыг, ахаиуан ирыцәшәаны мацара акәымкәа, урт раткыс еицәоу даеакы ирыцәнахычәшәа рбозар аихатәы гәашәқәа?»

– *Ха-ха-ха! – сырған, сааччеит. – Бара, Аминат, баргы саргы хаҕнашәқәа, хаихатәы гәашәқәа, Ашәлашара иныжыны хааит.*

– *Ман! Сара сбаагәара, сахыцалак исыкәыршоуп, Гәдиса!*

– *Аминат... Аминатхеит, ббаарашәит, атәхмада Қыч Кыча иихәало бхаштма?*

– *Иарбану иара?*

– *Ишыбдыруа, Аминат, ихшыҕрҕагоу ажәагы, лафҕасоуп ишихәо Кыча. Хырҕашыа, нкылашыа змам уск сҕаҕхыа ианаа-*

цэырйлак, анагзараз схы самейго сашыталацыңхьаза, иаасгэа-  
лашэоит, ашэлашараа хкэыга ду иихэаз. Аиспанка анйысыз,  
аигэылацэа аитанеиааира иакэыйит, ихэеит. Аңсцэа жжу-  
аз дроуамызт. «ьара анеирагыы ңысымкит, ачымазцаагыы  
збон, иңсуазгыы егыискэабон, егыызжуан, аха, ишыжэбо, иа-  
хьагыы сыңсы тоуп, ихэеит. Кэран Баткакэа хэа нхаф шыахэк  
дыкан. Бзиара игзамызт, аха аңсра азбахэ ааиахар, ақэыңьма  
зпахалаз ажьа дафызакон. Аиспанка иеацэихьчари, ауаңьаф  
дталеит, ихэеит, Кэран Баткакэа. Уафңс дзиғамңшуа, алфақгыы  
дашэит, аиспанкагыы, зегь акоуп, даңшааит, ихэеит, – Аминат  
илгэаласыршэаз сгэы иахэан: – Ха-ха-ха! – еиңа сааччеит.  
Еухарак схакэын сызхыччоз. Аха Аминат дгазамызт, еилылкаа-  
ит, азгыы баанахэазар, бацца, баша амала бнапкья-шыапкьоит  
хэа шласхэаз. Атэк калымйазеит. Лгэы дынтэхэыцит. Даа-  
хьахэын убас еиңш иказ блақаак хэа наслырбеит, акыр сзе-  
илкаауазар, лаңшыла зегьы насықылхэацеит. Днасңырйит.  
Иахагыы еиғбасшьеит ус ахьыкалйаз. Агэра згеит, сара сцэызра  
иафыз, лара лфы аңашэкэа шығэғэаз.

## 7

Бзиала хэагыы уафцас иламхэакэа: «Ааи, ааи, ибзиами»  
хэа днакэйд-шэындны, Цақэа данылпыртц, атурбазафынтэ  
данаауаз, ашыацхэа иацэцаз ашэарах деипшны лхы лбауа,  
илызцэыртыз ацэанырра акраамта илыцрытуамызт Аминат.  
Днеиуан, пхэыск илалхэозшэа, лгэы дтацэажэауа: «Зныкауаста  
изыхэан снеит. Сыпхашьеит. Исағэамыз иасхэеит тэымуафык.  
Хаикэшэаны хкалозар, сатоумтцан хэа иасхэароуп. Фынтэ  
снеин, сшыапкэа птэартэ, хауа хтынхара хахьынеибарку  
ихаицэаз, экалт еееим даасеахаит. Ахы сешэароуп, сахьын-  
хо хэа шқаласхэоз. Иабалгэалашэари, цыушьт, уи. Лхы итоу  
даеакуп. Иңьабшьаша, иаха-иаха дыңшзахоит лара. Дажэыр  
хэа дшэаны, лхы дацклаңшуазар акэхап. Лыпшзара налыхкья  
ицар, лхатца дыкам, хшара длымам, илзынхозеи? Дзакэу  
шыздыруа, сгэы дшатахымгыы, изакэу сыздыруам, лыпшзара  
акэу, мамзаргыы мацк сгэы дахьрыцханашьо акэу, дыскэыз-

къаша ажәак сызлаҳәазом. Сзылмацәхәит, бымбои, сдиректор ишызцәа, аресторан хәа, лара сналшызатәны дансацәажәа. Дызшаз, таацәарала насың лмоуа данирхәы, убри ацымхәрас, цъара акала ихаиртәарц, мхылдызк лылаитцеит. Нақ-нақ! Дсыбмырбан!»

Оымшқа аатцханы, хәылпазык, аусура амш анаантәоз, иңсы ахытымшәац деигәырғызшәа, иңқәа хархьхәала, хатца фархьк длыцны, Аминат лышны даакылсит Цақәа.

– Ашәлашара бықоушәа, агаз лампа абыркызар акәхарын, иахазны саапшын, аңсы шынахшәара, итааза алашара алқхон бышны аңенцъыр. Аелектрик уажәыг дылзымпшаацзаап, схәеит. Иахатқәыггы даазгар акәмыз, аха хтурбазағгы кор-пуск аңны асчиотчик блын, убри дадха- леит, – лхәеит Цақәа ашә дшаахытцыз.

Ишқақалтқоз, лаңсуара лшыапы лзалхуамызт Аминат, Цақәа лааира шылгәампқаз тәахны, ала иафом, ахәа иафом, хәа аңсышәак налалхәеит. Лхы-лфы лхалашаауа, ахышьыцбеиңш лыблақәа тыңхаауа, зоура-зышәара наза-аазаз Цақәа, илы-цыз ахатца хачача лара длыдкыланы данихәаңш, ччараха илысит Аминат. Ажәытәан ақкәажәцәа ирыцын атыхәакцәа. Убарт атыхәакцәа дреиңшны дылбеит.

– Ахы, Пуфик, узыңшузеи, алашара шыкам умбазои, уашьтал, иңшаа, игәата! – лхәеит Цақәа, лхы-лфы шамшамра иаңрытцуаз алашара зеггы ахатца фархь хачача хәычы ижәтцә. Илхәеит, ашәарыцаф илашәарыца агыгшәыг ашьта архарц, данатқәы еиңш. Игәы ишахәо лдыруазар акәхарын, лнапы кәымшәышә ижәәхыр инықәылтан: – Ари хара х-Пуфик иоуп. Ажәытәан дықан Афы – адыд-мацәыс анцәахәы, уажәы афымца анцәахәыс дықоуп Пуфик.

Иара ишқа дынхәхәит. Ләынаизааигәалтәын, лнапы ижә-әхыр ишықәкыз, ибла тырхахақәа дырхыңшылауа:

– Пуф-Пуф-Пуф! Пуфик ты мои! Ахы, давай, пошел!

Пуфик асқам днамтасит. Днықәгылан, асчиотчик ахәаңшра дналагеит.

– Ахацәоу, сахәшья?! Зны илоуп, зны ихәоуп, еазны иеа-дақәоуп. Ах, уи здыррауааз аханатә! Сразкы салагәырғьо

сыҕазаарын, иахыагы. Ала данаҕызоу, аху-хухэа даншуа, бөйөҕөбүмүһүн ахатта. Данхэоу даашыһыла. Данчадоу, ҕыһаала, бмыццакыкэа, акыахы наикэтаны, бнаикэтэа! Пуфик! Уалга! – лыбжыы егыһхамын, ақыиарагы аҕан Цақэа.

Макыана имлаһыцацызт. Еицны иааһналеит Есмеи Саи-ди. «ыоукы шыҕаз анырба, иахагы еигэыргэеит. Ашэлашара ианынхоз, изыһыцылахыаз, ианаахэлалак, ма дара агэылара рцара, мамзаргы, ацэажэараз агэылацэа дара рыһка раа-ра, арака иахырымбоз егыһаршыон, егыгэхыааргон. Есма лыһэкэытра лкын. Саид имахэар иавтан ачаи хыркэдаага амыркатыл ду, ачаи бгыыц хыжэжэаарахкэа автатата.

– Арт зуһцэада? – лыһнапык аалырххеит Цақэа.– Аминат, бхэыцкэа рами? Ицуазеи исымбеиһэи! Унан, сшэыкэхы-шоуп! Агэазырхагакэа!

Гэыкалатэкэа ишылымхэо еилыркаартэ, лыбжыы ааҕсахны, Есмеи Саиди дрыхэацшуа:

– Саншыа иҕха Цақэа лоуп. Сахэшыа Тэбреи сареи абриазэк лоуп ханшыцэа рахытэ инханы ихамоу. Аҕсшэа лашэхэа, нанраа, – лхэеит Аминат. Ицегыы ирхышэашэаны илхэарц лтахын, аха иамуит. Цақэа лымхалдыз ларгыы даланаххын.

– Шэааи, сгэыдышыкыли! Шэааи! – дағын Цақэа. – Сара саткыс деихауп, бара баргыс!

– Биһэатц, наҕ. Ицшрада акгыы илазам. Иику бымбои, ачаи хырффага мыркатыл. Напышыашэала аусура уажэ иаабама, иароуп хзаазаз. Иҕхасшыазом, аха ихага-заганы анцэа ианим-ша, рыкэлацэа алахтрахы, ацдарахыы ианеиха, дара, иреицэоу аархыкэласуа, Ашэлашара иалахар, ирыцхауп хэа хэыцыртас исыман иани нахысгыы.

– Иһартцозеи Ашэлашара, адыд-мацэыс ыкэлааит!

– Уи адагыы, Цақэахеит, анхара иаҕсам ақытағы. Арахэ ануцар руандаз! Анхағы имацара иоума, ахэынҕқарра зегыы ҕыс иахоу арахэ рами?! Дызуһтазаалакгыы, хэдацэахыы ахыы далатэазаргыы, ажэ иамцуа ахш ижэыроуп. Арахэ анышэх зхэаз... – Абзагэ иажэақэа рхэара дағын Аминат.

– Иахбырһацэеит, сахэшыа...



– Уахынла, хшыцәоу, ацәашькәа аркны, игәам-гәамуа ир-  
талон хаҕьматрақәа, хажәбоурақәа. Хыжәхьак иреиханы  
ианышәттар калом, рхәеит.

– Хы-жәхьак мацума, Аминатхеит, уаха абашәтаху! Рхәы  
тоуцдароуп, руац тугароуп, избода уаха?! Цәаба-жәохә жәы  
умазар, урт урхашәаланы!.. Ее, сахәшьа, акулакцәа ршьа бы-  
лалазаап Ашәлашара бахьынзакәз!..

– Унан, Аминат дбыкәыхшоуп, акулакрафә хабакәз акәыди  
асызбал гәаргәалеи хгәахы кыдрызәзәаите. Схәыцкәа Хәты-  
бын ианаи ауп ахәша захьыз анырбаз. Хы-жәхьак ирым-  
цуазеи?! – лхәеит Аминат. Еиҭа еишьтагыланы рфәархеит  
Абзагә иажәакәа: – Азауад жәкәа хыжәхьак ирымцуа акәра  
ахш уоурц азыхәан, хара хажәкәа жәохә ануцдароуп. Цәкәоума,  
еибарышуа анаарақәа ирфәоу хара хажәкәа?..

Аминат лқышә ачча аакәыххит.

– Бара быччоит, аха иаарымгаз цыбшьома? Ашәлаша-  
ратәкәа ирызнамгеит, аха Ачамхара иаарган, иҭакны ины-  
кәыргон, цәагьык, хажәкәа уахь иазыргон. Уака иахьноугогы,  
ужә хәыцызар, иабаазар, ацәагь зыхьчо кәрышкәак иум-  
такәа, инаишьтзомызт. Арахь акыр алтыхындаз. Ахаи атәеи  
еихоухар, акыр алтцуама! – дафын Аминат.

– Кыф рузаапей шәыжәкәа! Ха-ха-ха! – иаха-иаха лкьате-  
иах цдәон, Аминат иаалхәоз амарцхалгы згәатца иахьымкы-  
суаз Цакәа. Ицәоушьаша, Абзагә иажәакәа реиҭахәара акәым,  
цкәагы дырзымхәыццызт Ашәлашара данынхоз Аминат.  
Ахаан иралымхәацызт урт ажәакәа анцәа иззишаз, изтәыз  
ашәлашараа. Уака илхәақәахьазтгы, изахауази лареи ахәша  
рыбжьнашьрын, затца иахымыччарыз. Арака изалхәоз апхәыс  
ччарада акы шлызнамырцысуаз агәра лгеит. Даргәааит. Иаха  
лгәатдахь инеип зылгәахәуаз алацәажәарахь диасит.

Астол ианынахатәа, Аминат ицәахны илымаз акониак  
ныкәлыргылеит. Лыцкәын Саид лхы наиқәылкын:

– Ари иббо, сара дыстәуп хәа исхәом, аха згәеилгара бзиоу  
хәыцуп. Арака, Хәтыбын ицәгьамкәа ашкол далгеит. Аинститут  
дызтамлагәышьеит.

– Дызтамлеит бхәоу? Шаҕа бқәыпшузеи, Аминатхеит, бахә-  
шә дбыкәыхшоуп. Ашкол иара ихала далгароуп. Аинститут  
бара дтабцароуп.

– Сара дызлатастозеи, бара мыжда!..

Цақәа лнацәақәа неихыылшыын:

– Бара ибымамзар, сара сбыцхраап. Мышкызны, ианбоу-  
лак, исыбтап. цсышәацәгә роуроуп, адәкыанаф исытказкыз.  
Мызкы исымаз ала, сахәшәаца аинститут ашә наизаасыртуан.  
Егьоурым. Ацәынха-мынхақәа цытк ыкоуп макыана. Ацшзара  
дыкны даго, асеипш аеҳәшәаца дансоу, сеигзом!

– Ибзиараха анцәа ибцигалааит!

– Уажәы зынроуп. Ғааны, ацхын аекзаменқәа рытира  
даналагонза акыр набжьоуп.

– Арра дыргаргы ҕалоит. Дшыхәыңыз ашкол дтастцан...

– Арра иаҳагы еиғасшьоит, – ихәеит Саид.

– Ииашоуп. Ацсадгьыл атцеи иаша убасоуп ишихәо. Аха  
Ацсадгьыл атцара змоугы атахуп. Арра уцара инахырцаны,  
Ғааны аинститут утахтап. Уаанза ишпақахтцо? – Аминат ла-  
кәымкәа, иан лара лакәушәа, ацәажәара даҕын, ахшара  
ирыцу агәылбра, кыыс амазамкәа згәатцаҕы итәахыз Цақәа.  
Убри адагы, тынха дызмам атахмада имал еипш, даҕа  
цәанырракгы лзынханы илыман ари ацхәыс. Лхатә цстазаара  
маншәаланы, насыгла ианышәақәымгыла, шыоуратцас, лхы  
иалтаз ахақәитра иахкыаны, шыала-дала илзааигәаз лтынха-  
цәеи лареи еицәыхшәашәеит. Изеибамбо еицәызит. Уажәы  
арт аф-цәанырракгы рныхырта Аминат лҕы иахыылбаз,  
насыпс илипхәзеит. – Ацхын аекзаменқәа анициуанза акыр  
набжьоуп. Уаанза шәгәы итоузеи?

– Иҕахтцагәышьозеи?! Афны дыкоуп. Асовнхараф даа-  
сыцхраауеит, – лгәы ааҕәандахеит Аминат. Лара, изыхшаз  
лаамышхтах, дрымазаап даҕазәгы, лхәыцқәа рлахынтца  
иазхәыцуа. Ғәылбрак нархыхәхәылеит Аминат лыблақәа». Ахацәа  
бзиа илбозар, сара азәыр дысцәылгама? Тәи-млашы  
зеибадыруам хәа, изылымхәозеи, цым, сахәшәа Тәбра! Лхатца  
дналивымшәац. Цақәеи сареи уи халзеилкаауам. Тынха дыз-  
мамыз амба шыаҕа гәыдыкылон зырхәазгы абри азыхәан ауп.

Зыламыс шэытак амоуц, зкалт бзиоу, атынха сара дсымам-зар, ысымоугы мап лцэыскыр, нас сыказ схала, ахэыхэкцэа реицш. Сахэшьазатэ усгы арахь сааижьтеи, ныкэгатэыс сло-ур хэа дшээзар акэхап, бла хаа сталмырцшит». Лгэанала абас шылхэозгы, дмыцхэны лышны инанагаз уафцстдас Цақэа длыхэацшуан Аминат.

– Икахцаша убриоуп... – ҫаалтит Цақэа, аха лажэа на-мыгзакэа, афымца зырҫеиуаз лхы найқэкны: – Уалгеи, уара Пуфчик! Цқьа хнеиҫарцши! Баша сыҫехэаны ибасымхэеит атурбазаҫ баннеиз. Хдиректор снапаҫы дыкоуп. Ҫааны аҫ-хын аекзаменқэа аниҫиуанза, ачаиртақэа дырхума? Сара дсыт сахэшьаҫа. Арака шэаатраҫоуп. Усуртак изысыпшаап атурба-заҫы. Ифатэгы уака икалап, кэрышькэакгы ирхап.

– Ииугэышьозеи, ари агазажэ, уака усс?

– Сиазцаап адиректор, сиҳэап. Уажэааигэагы ҫкэынцэа қыпцқэак рыдыркылеит. Нхытц ицо, Аахытқка иаауа ату-ристцэа мѡапыргоит.

– Акласс ысыцалгазгы азэы аус иуеит убрака, – ихэеит Саид.

– Бымбои иихэо? Сара уа сыками, сааихылапшлап, – лхэеит Цақэа. – Амала, азгабцэа цшзақэа, апкақэа ииасны ишцо рыҫ-сы ааитаркырц ианынатэо еипш, мчыбжык, жэамш иаадгы-лалоит. Уанрышьтала, улымхақэа ааҫысхуеит.

Саид изамѡақэа аацахэцахэеит. Алашара шыкам ауп. Ибла даахгылеит ашкол дсыцалган, уака аус иуеит хэа ззиҳэаз иѡыза ҫкэын дицны, уажэ ааигэа иибаз аҫсшьаѡы пхэызба. Ихы-иҫы иқэлаз акапшьра нықэымтыцқэа, иаалыркьаны, аҫыпцхэа афымцалашара нажит. Алашьцара иалатэаз рыблақэа кэыс-кэысуа инеихэацшы-ааихэацшит.

– Пуфу-фунчик ты мой. Атурбазаҫ ханнеилак, сто грамм сықэуп! – лхэеит Цақэа.

– Унан, ара ихамами, абар, акониак! – лхэеит Аминат.

Хпыҫк нталтэеит. Аласба хэычы аладу ианамцагылоу иаҫ-шышьоу иҫшышьаха, днапыркэычы-шьапыркэычуа Цақэа длыхэацшуан Пуфик. Цақэа лымхылдыз убаскак дарҫаслым-хахьан, азеибафара уеалажэ хэа налҫытцшэар, ѡынтэ ахэаха литомызт.

– Ари аанкыл, Пуфик! Мой запасной, Пуфчик! – лхэеит Цақәа. Лқышә лнапы напыракны, Аминат лахь дынхьахәны, лыбжы аархәычшәа: – Еснагь запаснойк думазароуп. Зынзаск азәгы ситахымхо, сажәуа саналагалак, Пуфчик сиццоит. Уса-ми, бзиа сумбои, Пуфчик?

– Бысхыччагәышшоит, аха убриггы насыпуп. Изжәуама? – иблақәа ахырхәара, ақыара, ахәаркыра рхыхәхәыло, Цақәа дналыхәапшит. Аха иара уи лышкә данынапшуаз, иихәозгы лмахауа, лхата илхәазгы лхаштны, дшанханы, даеацъара дыпшуан Цақәа. Данааитцәкәа ацсшәа лалхәеит, аха усқан, даеакы иалацәажәон, насгы аилашәшәра иафын, цқәа длыхәампшит Есма, уажәы, афымца лашара каххаа иа-накы, астал ааигәара дмааикәа, настхашәа игылаз апхәызба данлыхәапш, дцәлшьеит Цақәа.

– Аминат, сыбз цәгъазар, азаз алоуп, алапш лкып, дзакә тыпқа ссирузеи, бара ибымоу! Лыхцәкәа кахәхәа, лыцымшь еикәатцәкәа кыдыршала, лзамцакәа ашьеи ахши еилатәоу-шәа! Бааи, Цақәа дбыкәыхшааит, еиҭа сгәыдыкыли! Аминат, ибгәалашәауоу, саб сицны шәара шәфы саннеиз сыхцәкәа зеипшраз? Есма лыхцәы анызба, иаасгәалашәеит.

Аминатгы, ґыц дылбозшәа, лыпқа дналыхәапшит. Дагы-налыхәапшит, ахра бґаларҭа инҭапшыз иеипш, лгәатца нтыпсааит. «Ажыра шә-жыра ицоит хәа, анцәа срыцхашьа, ишҭеипшу арҭ!» – лхәеит, лгәанала, Есмеи Цақәеи еидкыланы дрыхәапшуа. «Анык илыхшазшәа... Рґынҭақәа иаша-иашаны, икахәхәа-кахәхәа, рыцымшь еикәатцәкәа, реахьеиґыршо еицәыхараны, рыцлымхәақәа мацк иалыхәхәо... Урҭ зегы ракәым, рыбақәа! Рлакыҭақәа ҭиатцәа-ҭиатцәааны, рыбақәа ґра-ґраза. Анцәа срыцхашьа... Дзеипшхада Есма ххәахуан лаби сареи»...

Хыжәлагақәак надыргыланы, хпыґәқәак надсыржәыр ицап хәа Аминат ирымҭалырґылаз акониак цәҭлыка цәцәит. Абыста руит, аґәыд дырґхеит, акрырґеит, ишеишеиуа икыдыз амза, змаҭацәа ццу анду леипш, ишлаґәаґәаза ажәґан аґәахыи иаа-скеит. Лара ґырґьанк анылжәлак, схала изжәуама хәа, акони-ак Аминатгыи иналыржәуа, иаха-иаха лафи лычча-хәмарреи

хлыртлон Цақәа. Ирласны дцандаз, дыздыруа сыфны дшаа-из ибар, игәы иаанагозеи хәа Цақәа илыхәацшуаз Аминат, арыжәтә лшыа-лда анарфыха, ачча-хәмаррагы данханагала, уажәы Цақәа дцарц дандәықәла:

– Баангыл уаха, – хәа дналхынхәлеит.

– Сзыхьчо дсыцуп. Пуфчик, за мной! – лхәеит Цақәа. Лажәақәа шцәафчыгазгы, лхәашьа агәыпха атан. Ихы-ифы ихалашауан Пуфчик.

Аминат лыбжы аархәычны:

– Цақәа, ибхәашьоузеи?! Дзеицшразаалак, дуафцуп, ала бапхьошәа, – лхәеит, лхатә дагыаапхашьеит.

– Уи иара иахагы еигьеишьоит. Ус ами, золотой Пуфчик? Сара сзыхәан уцсы умтиуеи? Аиаша сахәа, суццозар икоу-цои? – шака длалыркәуаз лхатә дхаракхозшәа, иаха-иаха иаалырцшуан дыткәаны, дхәынчаны дышлымоу. Дцәышхон, дкапшьхон ахатә хачача. – Ах, абри сшибо бзиа сырбондаз истахкәоу! Ишцасоухәеи, Пуфчик, уажәааигәа.

– Лафны исхәаз цыбшьеит, хи-хи-хи! – ихапыц сса хәыцкәа аарпшуа, ибжы цәгаза дааччеит Пуфчик.

– Шықәсы заткык сара быстәыз, убринахыс, ианаабхәо сьынкнаханы сьысшьуеит, ихәеит.

– Изысхәаз рахәа, изысхәаз... – игәы иахәаны деитәаччеит Пуфчик.

– Бзиа сшубаткәы агәра зласургозеи хәа саниазцаа... Уаала... – лхәан, дцарц дынхәхәит. Даакәгыежыаан, Аминат ллымхә дынтахәытхәытит. «Хдиректор убас ыызцәа бзиақәак хәа имоуп...» – ахәаха лоуаанза, Аминат наф дналыдтит.

Амза лхалашо, дхәамсеиуа, лыгага еицш, ахатә хачача длыцны, аштә дынтытит Цақәа.

– Дызлоуцәымыгхаша шырацәоугы, узахылхыз узымдырзо, цыара акала ухылхуеит. Гәыбганс ирутозеи ахацәа! Абас икоу апхәыс данрықәшәалак, лбызкатаха иналашьоит, – уи иналышьталхәеит Аминат. Мчык илыцәнагар хәа дшәозшәа, наф-ааф лыцкәыни лызгаби лываргыла, рыжәақәа инарықәылтеит лнапкәа.

Илтынхацәаз, гәыкала бзиа илбоз рзыхәан акәым, тәым-уаак рзыхәангы дыцәгыахәыцшымызт Цақәа. Гангыашра

лыламызт уи аңхэыс. Амала, ахэса зеггы реипш, назаза бзиа илбалаша ахатца дизхэыцуан. Бзиабарак налызцэыртцны, абри иакэын сыззыңшыз анаалхэо аамтэзы, иналымпытцша ицацыңхэаза, хэаа дуны илхылгон. Дагыазгэаауан лыбзиа-бара, ачымазаф игэабзиара аиааира анагалак дшазгэаауа еипш, имч мырхо дызмаз ахэаа. Лгэы инталхэон: «Уафцы дсымшэиц, уафцы бзиарамзар, цэгъара изызымуц, нас, сара еснагъ цэгъарала изсызныкэозеи?! Издыруада, цэгъарала, цэгъахэыцрала ауаа урзыкэазар иаха еиғызаргы». Абас данхэыцуаз, лхафэы иааиуамызт акы. Заа избаны цэгъара уафы изылуамызт. Аха лхатца илзымдырзакэа, илтахзамкэа, азэырфэы ирзаалгахэан ацэгъара. Абри ауа, бзиарак лзызуп исылшо ахэачала, слыхэап хэа Аминат лкны дахынеизгыы, абзиара калтцоз ышыаны, лхатэгы илзымдырзо, аңхэысеиба Аминат лхэыцкэагы ларгыы зегърыла ирыцэтэымыз мфакы инанылтэит: «Аңкэын дысынашэ. Усуртак изахаңшаап. Итэцэу уада бымазар, аңсшыацэа фнахтэап. Сбыцхраап», – анылхэа инаркны.

Аминат лфэы Цакэа даннеи амчыбжэ азыхэан, атурбазаф аусура далагеит Саид. Ихатэгы игэаңхо, иуалафахэы бзианы, иусура маншэалан. Мчыбжык, жэамш рахытэ знык, иаха аңышэа змаз мфэаңгэы еихэбыки иареи атуристцэа рыманы, ицон ашыхака, Нхытци-Аахытци рхэаа афынза инаргон. Имфэаңыргон. Уахык иңхэон уака, ашыхака рфэы. Нхытцынтэи иаауан дафэа гэыңк. Ифызцэеи иареи инаргоз, Нхытцынтэи иауаз амфэаңгэцэа инарыртон. Еимырдон. Ианцозгыы ианаауазгыы, цсааитакыртас, цхьартас ирыман Багада аңха афэадахыы, ажэытэзатэи аныхабаа азааигэара ишытоу адэхэыңш.

Атуристцэа машэырк рмыхкэа рымфэаңгара акэын ифызэгы Саидгыы ируалтэфэыз. Аха убри иначыдангыы, атурбаза анапхгэфэа дафэакгы рыдыртон. Атуристцэа рыгэггы дмырфэыгырц, атэылафэацэ ажэытэ-афэатэгы нарархэаларц. Икэатэузеи убри азыхэан? Саид итцар акэхеит Аңсны атоурых. Ирылсны ицон Дал, Цабал, Лэа ухэа аңытэка. Иахысуан Аңсуа баагэара, инаңшны ирбон аңсилаа рхэынтэкарра абаа хыргэгэартэка. Атоурых ду амазаап, Багада аңха афэадахыы

игылоу ақырсиан динхатцара аныхабаа. Иахытцазеи? Зкыи хэишэ шыкэса иреихауп.

Саид даныхэычыз ашьха дааигахьан иабду. Ашьха дааигахьан иаб. Шаkantэ иавсхьаз ари аныхабаа. Издыруамызт уи ускак атоурых шамаз. Урт ақытэкэа, аныхабаакэа, абаагэаракэа, аурыс хэынтқар иагацэаз, ицэыбналаз аурысцэа ахьынхоз, урт зустцэаз, ацсуаа ашэкэыпхьара шыддыртцоз ухэа, шака еилкаатэыс, цатэыс иоузеи. Ионы иртеит. Данцоз, данаауаз ицыба итан. Дук мыртыкэа, ажэеинраалак еипш ғырхэала итеит. Уинахыс иитыхыз, иусурае ихэашаз ашэкэкэа дрыпхьон.

Лыцкэын иусурта, асовнхара акны ааста атурбазае Аминат еихарак изылгэапхоз, бзиарас иамаз, аинститут аталаразы иеазыкаитцаларц аамта рацэаны иман. Цакэагы диеигэыргьатцэа дихылапшуан. «Мап сцэыркхьеит стынхэцэа. Рыхьз сырцэоит хэа исыхэапшуеит. цык сифызоуп дара рзы. Идсырбап саргы цыара сышхэарту. Сихылапшлап Саид. Сицхраап. Цасхэагы, дахьызтамлаз Акэа аинститут дтастап,» – хэа лгэы дтахэыцуан Цакэа. «Абри арцыс сара дсыхшазшэа усзихылапшла», – хэа иалхэеит адиректор.

Зегьрыла сманшэалахеит, Акэа аинститут дталар, иааигэоуп, дцалап, даалап. Сааигэара дыказаап хэа дышхэыцуаз Аминат, ииун мза антэамтаз, аинститут аталаразы ишэкэкэа ирхиоит хэа дышгэыгуаз, уахык, Саид иан днартэаны, днахыкэшааахыкэшо ус ғааитит:

– Мама, бгэы иалымсын, аха сара арака сдалазом. Сцоит...

Аминат лыблакэа алашьцара анаархахала, ллымхэагы ирмахэзеит. Илзеилмыргеит, иарбан қалакыз зыхьз ихэаз. Ихэашыала мацарагы, дымфашьахуа еилылкааз, лара дахьзымцо, дахьымаауа, лассы-лассы лыбла дахьазымбо, Урыстэыла агэахы икоу қалакык ахь ауп дахьцо.

– Уца, нан. Акыр унхома? – лхэеит, днахыхэмаршэа. Иажэа ахы ахьцоз лзеилымкаазшэа калтеит. Иаалгэалашэеит ааигэа илбаз апхыз. Адырфэенытэкэа, азэы иниасхэар, сгэы аасырфычып хэа лгэыла пхэыс илалхэеит:

– Сыцкэын дызтаз агба амшын инхызла ицеит. Ицеит, ицазеит. Сымацара саанхеит акэарафы. Сцэырханы, саапшит. Дахышьталаз ауадахь сныфнашылеит. Дтахэхэа дыцэан.

– Ачагъа ихы иакэбыхшарауаз.

– Иакэсмыхшеи!

– Бымшэан, быпхыз башахоит, – лгэы аалыргэгэеит агэыла пхэыс. Лыпхыз лхаштны дыкан.

Есма илдыруан, лашьей лани убри ацыхэала еицэажэараны ишыказ. Аицэажэара зыхъяз, иацыхэазгы лдыруан. Дазфлымхан. Реицэажэара ларгы илахар лтахын. Рхала ауада ишыфналаз анылба, уажэшьта ицэыригахьеит Саид анылгэхэ, ашэ ааимпцааны, дагыныфнашылеит:

– Иихэо агэра бымган, даазом, иббалап, дцар даауазар. Хаб хашкаижьыз еипш, Саидгы хкажыны дыкэцуеит, – лхэеит, лылабжышкэагы аахафэкэалеит.

– Баангыли бара! – иахэшьа дналыкэцэкьеит, Саид. – Шафэнтэ ибасхэахьоузеи, сара сускэа!..

– Исохэеит, исоухэеит!.. Мамчкеи сарей ихамада арафа?! – инеималтэеит Есма.

– Баангыл, ифалазеи, цкъа исашэхэеи, – афыцъагы лыргэыбзыгуан Аминат.

– Мама, наф бца хэа лахэа ари, – ихэеит Саид.

– Мамоу, сцазом. Мама, цкъа ихэааит дахьцо, зыкны дцо, планкэас имафэоу, – илуамызт Есма.

– Фыбымтын, фарулс бара анцэа сыбзишаз цыбшьома?! Сара атцарахы сцоит! – ибжы фтицеит Саид. Абыржэада ус ибжы дуны илмафэацызт Аминат. Иаб ибжы ахата-цсата.

– Цкъа исахэа, нан, – лыбжы кыцъкыцъуан Аминат.

Иахэшьа лымахцэ данкны дындэылицан, ашэ ныдитцеит Саид. Иан лшьара дыкэлартэ дааиргэыбзыгит.

– Мама, бара хьаас ифабымцан. Хазегы хзыхэан ус еиха еигъуп. Арафа аинститут аталара шыцэгъоу ббоит. Ма абга умазароуп, ма – ацара. Хара уигы фамам, егыгы.

– Мамзаргы ашкол ибзианы уалгахьазароуп, – инаиаецпылхэеит Аминат. Идырракэа уиафара иахыгэгэам зыхъа-кэаз шылдыруазгы, уаха излахлырбгалаша лзымдырит, лгэа-



хы иалакшо... «Ма абҭа умазароуп, мамзарггы – аҭара» – хәа иихәаз ажәа. «Уажәнатә ас ахәыцра иалагаз, нас дышпәкалои? Дырцәыхьчатәуп, уртқәа дырцәыхьчатәуп. Аҭстазаара аҭшәымацәас иамоу марытхәараа шракәым идыруазароуп. Ажәытәан иаабахьоу ыҭам рхәахуеит. Иарбану иҭам?.. Аҭба уақәтәазар, сцом хәа баша амазгәыт унапы акәуршеит хәа акыр иухәома хәа ирхәо?! Нас, адагь уафызыха. Азггы уаа-нахәазар, усггы уахь сцон хәа унапкәа науваҭсаны уеат. Дзажәза! Ма абҭа мамзарггы аҭара хәа даауеит!» – лгәанала ҭара азәы днечиәеит. – Иуцандаз! Ибзиазааны уалгандаз!

– Иашоуп, мама, сарггы ишсылшоз исымцозар акәхарын, аха сдырра ахьыгәгәам зыхкьақәазггы бдыруеит. Шәа-неилытшаз шықәсык аҭара афны дыкан акәымзар, абжәааҭны дабаҭказ хаб? Азын, иаашар, афермахь хәа дыфны ифынеихон. Аха азын, ма уахынла афны дахбон. Дабаҭказ егы абжәааҭны? Дабаҭказ ааҭын, аҭхын, тагалан? Ааҭын аҭьмақәа хьоит, уахггы-еынггы уа дыҭказароуп. Аҭхын ашыха икацатәуп, уаҭа дрыцзароуп. Тагалан ааҭтра иҭоуп. Аҭара-аара хароуп, уаҭа дыҭказароуп. Дадү Гәадала иқәрахь днечиан. Ашкол ахь инеида, иаххылапшыда? Афны арахә рхәы тәзцодаз? Руац тызгодаз? Хәылҭазыла иҭшааны, игәаразцодаз?! Хәзеггы аколнхара арахә хрыхтнитцеит хаб.

– Ус уихымцәажәан уаб. Уи дафын иҭстазаара зызкыз аус. Шәаб иаҭәаз аҭхәысггы димоуит, иқәнагоз ахшараггы анцәа иаҭәимшьеит, аиашатқәа шәтахызар! Фазны исмаҳароуп ишакәым уихцәажәо! – лҭацкәымггы нықәлыкшеит.

Есма даафнашылан:

– Мамчка, усҭак, бгәы изалсызеи?! Ииашатқәаны, хаб хәазаха имамызт. Знымзар-зны ашколаф дымнеицызт, – лашәа днаидгылеит Есма.

– Аҭкыс еицәахеит ашколаф иҭалаз аҭсахрақәа... Сара издыруеит, сынтәаггы сызталазом Аҭәа. Аҭсаатә амҭәыжәфә ҭүцәар, нас узымҭыруазеи хәа ихҭоукыр иашоума? Анцәа ихәозар, сманшәалахеит. Сцоит Урыстәылаҭа. Уаҭа аҭалара иаҭа имариоуп рхәоит. Аинститут иамурггы, занаатк ахьсоуша сашьталап.

– Бзиа иибо апхэысгы... – ахэара дналаган, Саид иблақәа данырхыпшыла, лҕаанылкылеит Есма.

– Ихэа, нан, уаналагах зеггы хэа. Есма илхэо иашоума? Бзиа иубо азэыр дыкоума уахьцо? – лгэы аалымкѡан, лыбжы каханы, диxэо ҕаалтит Аминат.

– Уи цэгьюума? Хыыцгагы хныкэгара бцэыцэгьюуп. Ибылшо Есма илыдта. Сара цхыраарас истаху акы затцэык ауп – соушът, – ихэеит, изамѡақәа хэацыхэапшыха Саид.

– Лара дызустада, бзиа иубаз? Шэабеибадыри? Атурбазаҕа акэхап?

– Ахэса ласқәа дреиуоу цыбымшѡан, – ихэеит Саид, ицеггы ажэақәак ацитцарц итахын, аха Саид иажэа днацыѡлан:

– Амц умхэан, амц! Ахэса ласқәа дызлареиуамзеи, ҕемыр дицныкэозтгы, хатца сцаны саахьеит лхэазар, уара уатцкыс деихабызар!.. – ҕаалтит Есма.

– Мама, абриҕылымтааит, накддэылтааит акэымзар, саалысуа дсыпкоит! Шпионтас, сахьцалак дсышьтоуп! Ибазхэадашь бара уртқәа зеггы, иаа, ибазхэада?! – дхэыцыхэапшыхан, итацкэымқәа рацэаны иахэшьа лахь иҕынеихеит Саид.

– Уеаанкыл, амбжых! – артэаа аатлыркьеит Аминат... – Дахьуахэшьоу аамышьтахьгы, дшыпхэызбоу ухамыштѡын. Изакеызеи икаутцо?!

– Исазхэада?! Исазхэада умбои, уажэааигэа сахьнеиз, тиотиа Цақәа лылагырз лыкэааша дтэан. Дналыцныкэазар, даалыцрытып схэон. Дызустада дзыдчаблаз хэа дналаган, уи апхэыс лхы-лтыхэа зеггы салхэеит, – илуамызт Есма.

– Сара сзыцныкэо лгэы иаланы акэмызт, аха лара азэы дкаижыызтгы, еиматэаны дтэыуон. Мама, бара ибыздырзом, Есма Цақәа лахь дныкэоит. Бнеишь, атурбазаҕа Цақәа ишлых-цэажэо ббап. Утиотушка ахацэа ргэы нлырхом хэа исхыччоит. Убри лахь дныкэоит Есма, – ихэеит Саид.

– Тиотиа Цақәа дзеигьу рацэаѡуп. Ахацэагы рыманы, еҕаваныкэо ахэсақәа рацкыс уеизгы деиҕуп, – лхэеит Есма.  
– Ишпакалцари, хатэы насыпла деикэымшэазар, лажэра аанза лхала лҕылражэрыма?

Аминат еилылкаит, Цақәа лажәақәа инарыцымцакәа, инарыгмырхакәа ишеиталхәоз Есма. «Лажәымта цәгъахааит, акамыршшеипш, лы́кьашьра дахьафугы лзымхакәа, дыртәаны лыгәтыхакәагы лалхәома?! Дызлалцәысыхьчарызеи! Утынха бзиа иузиуа, уағәцәгъа иузиуам. Цақәа длыдибалазар хтынхак, хаздыруа, уаха атахзам!» – лгәы инталхәан, нас, лыпсы лгәы ианкылаха, лыбжыы ҟтыганы:

– Сылшыит, лажәымта цәгъахааит! – лхәеит Аминат. – Сыҟны дышпаасышьтуаз, акахпы!

– Мама!

– Мамчка!

Ддыргәыбзыгуан лхәыцқәа.

– Сышәшьит. Шәҟыцагыгы сышәшьит!

– Мама, бара Цақәа лзыхәан ахаан цәгъарак хабымхәацыт. Саншьа ипха лоуп, сара дсахәшьоуп, бхәеит. Лара дыцшзоуп. Лацәажәара шака иинтересу бдыруоу? – Цақәа лыхьчара дналагеит Есма. – Илацәажәо ахацәагы, убастцәкыа аинтерес зцоу уаауп.

– Ани арежиссиоргы?! – атәы налеитцеит, уажәы иаха иеаанкыланы Саид.

– Ааи, арежиссиоргы.

– Акино акны бтысхуеит хәа бжьара иафә?! – иажәа ааир-шхамит Саид.

– Мамчка, сара сакәым, аха иара иоуп дышпионха исышьтоу. Уи арежиссиор исериозниу уафуп.

– Баб диқәлоуп, – налеитцеит Саид.

– Уара узыцны уцарц уафәуацхәысгы уара уатцкыс деихабуп. Арежиссиор акино атыхра далагарц ауп. Сара сакәым, аха уи игәацхо Цақәа лоуп. Ауаа ишырбоз лнапы дагәзит.

– Бара блыташыцуеит.

– Шәыбжыы сышәмырхан шәҟыцагыгы, шәыбжыы! – ар-цәаахәа днарыкәыхәхәан, лыпсы мачымхарц, амца акны, лыпсы ацәылгозшәа, ашә ааимпааны, абарцахь дындәылкьеит Аминат.

Есмеи Саиди рхала ианаанха:

– Даҕа знык атуристцәа мѡапызгоит, нас сцоит атцарахы. Мама ианлабхәа, саргы бара бзыхәан иласхәо ббап, – ихәеит Саид.

– Илоухәозеи, иумоузеи илоухәо?!

– Арежиссиор, аҕахмада, дшыбгәаҭхо ласхәоит.

– Ёумтын! Ъажәижәаба шықәса зхытца ахатца иоума тахмадас иушьо? Акино аҕны сҭихуеит. Шәызегы ашыыцра шәагап.

Абартцаҕы:

– Утынха бзиа иузиуа, уаҕацәҕа иузиуам, – хәа илхәац неиҭалхәон Аминаҭ, уеизгы-уеизгы Цақәа лакәызшәа зегы зхараз...

## 8

Ашәлашара ақытан иҕалаз – Гәыртәа рынхара (ишазырхәац, Гәыртәа рынхара хәа азырхәон акәымзар, Марытхәа Патыхә-ипа ипсшьарта хәа машәырынгы, азәы иҕытдиршәомызт) шыблыз, иажәабжыха ақытақәа ишрылаз, мчыбжыкгы тцаан-за, Аминаҭ дахыынхоз Хәтыбын ахабла аҕынзагы иаазеит. Хәтыбын азәыр уахь дхаланы иҕалаз арыцхара иблала ибама, мамзаргы Ашәлашаратәык агаҕаҕа данылбаа, шәацхәаҕык диҕызаха ихәама, ишааҕыз здырхуада, аха знык ианрылаҕ, псзык иаҕызаха, ахабла неимнарҕеит. Ирхәон ари ажәабжь, цьоукы, нхаҕ бзиақ дныкәыццышәаа дцар, ргәы ишалс-реипш хәаас иҕатцаны. Даҕа цьоукгы пхаста дук роуны, ацхаста рызтаз игәаҕ иднархәозшәа, иназгәааны! «Дара ира-тәамызт. Уаҕпсдас изахылампшит азыхәан, ирыхәтаз рыхыт», – хәа нацыртон. Гәаҕдас ихәаз ажәақәа, аҕәылбрагы рытацәахын.

Аиҳараҕык ишраҳаз, иаҕшырдыруз, машәырла амца аkit, ирызмырцәеит хәа акәын. Агәрагы ргон убас ишыҕалаз. «Ахала, машәырла имблит, аха аҕны иахыз, аҕақәажә амца ацралцеит» – хәа азәык-ҕыцҕак инеиҭархәазаргы, ражәа рҕадырхуан, убасҕак агәра агара рцәыцәҕан. Анхара абыл-ра, уаҕпсык илаигәыдцаны ишьра иаҕызан. Дарбан пхәысу,

лхы лтэны, ма ашыа лыдымкэа, уафцсык илаигэйдцаны дызшьоу?! Убри, уафцсык ишыра иадылкылеит, икалаз анлаха, уи анхара атыхэтэантэи аңшэмаңхэыс Аминатгы. Уи илазхэаз, агэра изымго: «Инархэы-аархэоит, машэырым, афны тэкэажэык дыкан, убри илыблызшэа», хэа длак-шакуа ишаци-тазгы, Ардушына ибзианы дыздыруаз Аминат, лак-шакурада агэра лгеит, атакэажэ ишылгэагыз. Агэра лгеит, егылхэеит: «Иахарагышыаз илблыз анхара, ускак анылгэагы, хэшэык лфатцаны дылшындаз хэхзыртэаз аңхэысеиба! Ианамузах, ма убри лынхара иацралцандаз амца! Ахышь ажэфан ишалаз, ардэына лшыит. Ишталыхы!..»

– Уи бара иабабыхэоз, излабзеигыз, Аминат?

– Сгэы сфычуан, иуахауама, сгэы сфычуан, Гэдиса!

– Убри азыхэан мацара акэхарушь?

– Мап, зеггы сымхэар умуазар.

– Макьанагы агэра бымгац?..

– Ааи, агэра сымгац. Унасың наумпыйышшаны ианцалак, икалаз ишыкалаз, изхароу хэа ахэыцракэа зеггы нахэаеуеит, угэадаф ахра аеуит акы зайдык – агэра азгом.

– Уака баңшыыманы банахыз, бхатэа бгэы итэамшэазацыз, абри акэаскэа блызтгы, иныкэццышэаа игазтгы хэа?..

– Изибылуазеи анхафы акэынць еизганы? Ишсоухэара, изибылуазеи? Уи ибылуеит аарыхра фыц кайцарц азыхэан. Хэхьеицэымзышаз, атаацэа ахэеиқэхашаз сашытан...

– Ашэыр фазар бтахуп айла, аңашэкэа бырзымхэыцзакэа. Аңашэкэа ыйыбхыр...

– Абзагэ уака днызкылашаз акгы имамызт Каиматхан лаамышьтахь.

– Бысзеилкаауам, бара аңхэыс. Бара бакэмыз изхэоз, Абзагэ икэнагахаша аңхэыс димам, даеацьара дымңшуа, Ашэлашара нхартасгы, зкэатгысгы назаза иалзхыз хэыск даргыажэафаха дидгылазтгы хэа...

– Саргы исхараз ыкан, аха иара иоуп аихарак зхароу. Акам-башь ахэыл абон, ажра абомызт хэа, иус днахыхэааны... Ах, Кэымпыл ача анынца, аишэа дыкэсуан хэа, уажэшыта

иабатаху ахәара. Ашәлашара саргыы зкәатыңс испхьазо ска-  
лон, даеакала дысыкәзтгыы.

– Избан? Бзиа шәеибабон. Шәымшкәа кык-фык рыламызт.  
Шәыцхкәа гәыңсыршыаган. Ауафы абзиа ихамштүазароуп.

– Ирацәазушь дара, итызшәадаз амшкәа, игәыңсыршыагаз  
ацхкәа? Ирацәазушь? Зыңшрала ицоз амшкәа, гәыкрала итәны  
ицоз ацхкәа еухазтгыы?

– Ишпакаийарыз. Акьаброу дасуамызт... Бара ибеицшу  
ацхәыс кәыга...

– Ахшыф иамдыркәа! Ахшыф еилнакаакәо рацәоуп, аха...  
Ускәай! Ашьамака, аңсаса, Ашәлашара шака алцүа, шака алана-  
гало, ажәлар, ахәынтқарра!.. Сара мыжда, иара иакәызшәа зе-  
гыы збатәыс изырғаз, абартқ ажәакәа ракәын, ибла атәңшыха  
ансоулакгыы, ргәыбзыггас, ацхәыс лгәы кәйгагас хәа ифакыз...

– Ибдырузеи, «азы ахышытрахь игъежьюеит» рхәоит...

Гәыграла итәу абри ажәаңкоуп Аминат илзырхәаз Каи-  
матхан лынхара акәын Ардушәна илблышаз хәа. Уи, лына-  
сыпхә лцәылгеит хәа илцхьазоз ацхәыс, лынхара ныкәыц-  
цышәаа ицар, лара лгәы ахылкычуаз, лгәырпса ахыназоз  
аамышьтахыгы, издыруадаз, Абзагә дхынхәыр хәа дгәыгуан.  
Лхатца изыңшра дашьцылахьан. Амфкәа неилаблы ицахьа-  
заргыы, аццышә кәашза иакәтәаны ишьтоу ахәаф кәицкәак  
цәахны измоу ахәыштаара дафызан. Уамак атахзам. Напык  
иаахәыцнашышьаар, атуан инатцәшыр ихәачены ахәа иа-  
моу акәиц... Нас напы разык фархькәак нақәнаңсар, ахала  
аңсы талон амца... «Хәaneiбагаз шықәсык акароуп сына-  
сың гәыртәыла сахьынзалагәырғьоз. Ускангыы скалт дауад-  
хәалахыз, иаашар иус ахь ифәинеихон, аха ускан ма амра  
атәшәара афныка даанамгоз», – лгәы дтахәыцлон Аминат,  
лхыбра фыц датцаианы, данзмыцәоз уахынла. Уи илгәа-  
лашәон, егылразон, дызнысыз анасың мфә. Еихаразак  
Абзагәи лареи анеибагаз рацхьатәи ашықәсқәа ракәын  
илгәалашәоз. Зеггы еихшьааланы, ишәаны, изаны, аринахыс  
мфәс дызкәылаша, лхәыцқәагы рынхартас ирылташаз акы  
дазкылсырц лтахын.

Дшыхтэара дыхтэаны, ақалақь азааигэара ахабла ғыц аҕны днениы, дшынхара дынханы дшалғазгы, амѡ рацэақэа ахьеихағалоу инанагаз аныкэаѡ диѡызаны лхы лыпхьазон. Ейхарак уи зыхкьаз – уажэшъта илызбалак лызбалар акэын лара лхала затэык.

Дарғысахьан лычкэын Саид, аха макьана дхэыццэан, усеипш икоу аусқэа иан илыцизбартэ дыкамызт. Лыпха Есма лакэзар, лара Аминат лхэашъа, лхы азы тыршан. Ашьха қытағ, ақыта кѡахағ даныкэз, иаха дкэышны, иаха дтышэынтэаланы, арака, цша баацсык лѡасызшэа, иаха дсаби-ханы, иаха лыхшыѡ ласхазшэа дылбо далагеит. Абартқэа ирыхкьаны, цхьака хэа инахараны дыцшуазар, икалцаша, илуша лымацара затэык дазхэыцыр акэын. «Амца аныцэа, ашьшы-ашьшыхэа инейкэыхьшэашэаз ахэыштэара саѡы-захеит Абзагэ изыхэан. Инейцынкыланы аѡны дахьысым-боз иахкьаны, сара сгэы ицэыцсит, аха убастэкаы ихьзар иаргы? Аибашьра анеилга, рацхьатэи ашықэс... Аибашьра шцац ицозшэа акэын ақытағ аус шыруз. Аеыѡгы, апхьахэ анагалак, аѡаннакылоит. Абзагэ аангылашъа имамызт. Ихы деицахауамызт, ѡыпхьакшъа издыруамызт. Аибашьра амца кьоукьад дшаалцытэкаыз азыблара иеналаижьит. Сара? Сара азиас ахыкэ икэгыланы, икаларызеишь, азиас иагарыда, инхарида хэа ицшуаз сиѡызахеит. Адэқан сахьыцагылаз иахагы испыргагахеит. Шықэсы затэык... Ашьыж дындэылтыр, уаха даагэарло, аѡны дықан шықэсы затэык. Ах, изакэ шықэсыз убри ашықэс!

Шықэсык анаатц, Абзагэ дзышытаз аус икэманшэалахан, ишьамаказ, ицсасаз, имарымажаха иѡио, рхылацшра ѡыцъа-хы ахьшыцэа амыхэо, иара ихэашъа, ихы амца аркызар арцэаха имоуа даныкала, иаха-иаха сасык диѡызахон итаацэа рзыхэан.

Абаскаамта Ашэлашара дзыкэымтыкэа Аминат дахьынхаз, рейхарак зхараны илцхьазоз лабхэа иакэын. Убри азыхэан мацарагы лабхэа дизгэартэ дшыказгы, уажэы, лыгэтыха аныназа, атахмада данылгэалашэо, дылгэалашэон гэылрала. Абзагэ аѡны данааилак, дахьынзакамыз сара шака гэытцхас

исымаз изымдыруа дыказма, алаф ихэозшәа, акриҕатца, дад, асас дыбтааит, бымбои хәа ҕааитуан. Уи иҕсы тазтҕы, иахьа-ггы еибга-еизоыда иҕазаарын хтаацәа. Ииашаны ирхэоит ажэйтәуаа: «Аоһаҕа аҕшәма еихабы данҕслак, иаазамта арахэҕы иара ишьталоит» – хәа. Арахә мацара рзыхәан ихәамзар? Инхара зеггы ишьталозар? Иаб данҕсы: «Схыбгалеит, схыбгалеит!» хәа баша имхэозаарын Абзагә. Ихы идыруан.»

Абас акраамта лабхәа данизхәыцлак, излеипшузеи хәа уаф длазтаар, атак аҕатцара шылцәуадафхозгы, зынарцә моа иқәлахьаз убри атахмадеи абраҕа, анхара ҕыц змылхәхаз абырзен тахмада Христофори, ҕыара акала еиҕшны илбон, лабхәа ицәа ихылкаауан. Ишакәым дизныкәар, лабхәа иланаймыжрашәа, уимоу, сара усеипш саҕәамызт хәа лаеҕни-хәарашәа лбон.

Зеилкаара лцәуадафыз рахәыцк ала убарт атахмадацәа шемадазгы, дара афыҕагы лара илыцрымтуа илыдызхәалоз Абзагә иакәын. Ус шакәыз бзианы илдыруан. Аха абар, еицәызит, еиҕырцит Абзагәи лареи, нас атахмадацәа, иаазгаз ицны, изымцазеи? Издыруада, дымцацар иаазгаз ихатагы? Ашта дааталазар акара лгәахы атысра изалагазеи ускан ашкол аҕы днеин, ахәыцкәа атцара шыртцо, ргәабзиара шыкоу еилкааны дцеит хәа анлаха? Есмеи Саиди ашкол аҕынтә ишааизтәкьа, игәыргьатцәа илархәеит раб ашкол аҕы дшыказ, царақәакгы шриҕаз.

Аамта иахьынзалшоз иарҕахьан Аминаҕ лгәатца ианыз ахәра. Дытымкьеит, рацәхара даламгеит. Иаармарианы данышәаны:

– Ибзиами, нан, ибзиами, – лхәеит, ибзиаз, ицәҕыз аилкаара уадафны.

Лхәыцкәеи иареи еибамырбо, Абзагә игәы изырхьша мацара акәын дзызхәыцуаз Аминаҕ. Ашәлашара ианықәт, шықәсык акара цаанзагы. Ихшареи иареи реиха еицәзырхьшәашәо хәа илпхьазоз, лассы-лассы реибамбара акәын. «Аибамбара... Харгы еихаразак хайцәзырхьшәашәаз, атыхәтәан хаҕеи-цәзырзыз».



Илгәләшәоит, Ашәләшара ақытан араһә анырацәаха, Аб-  
загә уаанза хьчас дшыҕаз еицш акәымкәә, афермакәә еид-  
цаны еихабыс данарта, шаҕа деигәыргъаз иаб Гәадала. Лара  
лхатә, лгәыргъара атцкысгы, аҕахмада игәыргъара иаха  
лгәәләшәарафы иаанхеит. Ус ҕаатит иаб Гәадала:

– Уажәшьта, издыруада, хазхара уахбар афны...

– Уажәшьта ишца? Уажәшьтоупеи иахагы аус аныҕоу.  
Аферма аихабы дызустада? Агәыц аихабы иоуп, ахышьцәә  
дызлареицшым хәә иҕоузеи?!

– Иухәашьоузеи, ура?! Аферма аихабы ахышьцәә рзыхәан  
аколнхара ахантәафы дишзоуп. Аа, Хыцә Кьынтышә. Иан-  
быкәу Хыцә Кьынтышә анхацәә дхалагыланы махәфала аус  
аниухьоу! Дара реицштәкьа уаргы ухьчахуазар, нас узла-  
реихабузеи?! Икарцаша-ируша нароухәә-аароухәоит, цшь-  
шьала, ашышьыхәә уахынла афныҕа уаахынхәуеит.

Аҕахмада днакәыгәҕәаны, ишидитцо идырыртә ихәеит  
«цшьшьала, ашышьыхәә уахынла афныҕа ухынхәуеит» хәә, аха  
иажәакәә баша ахахә хьшәашәә инадхәашалеит. «Убаскан,  
убри ауа мацарагы, шаҕа ицәыцсызеи сгәы. Акәаскьахь сх-  
лан, сылабжыш хаҕәкәало сантәаз, ргәыбзыгга ажәас иицшааз  
«бсабимхан» затәык ауп. Анцәә иситозар, зкалт дадызхәәлаз  
икахцгы иаргы еицәнарзып сара исеихәәлоз: «Ацхәыс –  
афны, аҕаацәә, лхатә, ибзианы ахәыцкәә раазара, ахатә – аус,  
адәы дыкәзароуп аус азыхәан».

Абарткәә Аминат изылгәәлалыршәоз, цәәла-жыла ишеи-  
цәызхьазгы, гәыла-цсыла ицырцра ахьымариамыз иахкьаны  
мацара акәмызт. Уи дазкылсыр лҕахын даҕаакгы. Назаза  
еицынхатәкьару Абзагә «ихы здикылаз» ацхәыси иареи,  
мамзаргы иареи лареи еицәзырзыз еицш иҕоу цьара цгәы  
еикәатцәк уртгы ирыбжысуоу. Рҕаацәә, ишыҕаз еицш,  
еибга-еизшыда ашыақәыргылареи, зыбзиабара макьанагы  
илзынханы иҕаз, лхатә ирхынхәреи ратцкысгы, агәақ акәын  
илзырхәоз. Иҕахызар дыхнымхәзааит лара лышҕа. Рыгәхьаа  
имкзааит рыхшара. Уи лычхап. Изеиҕамцшуа еицырцааит уи  
ацхәысеибей иареи... Ардушьна иныкәццышәәа илгәз анхара  
аҕыңан, иаххәап, илыблызтгы Каиматхан лынхара, Аминат

илыздыруамызт, лара дышгәыгуаз еипш, Абзагә итаацәа ахыб-галара ацымхәрас, иахагы ишыгәгәахоз. Ускан Абзагә дацә-цон атәым мал сахатәеит хәа гәытхас имаз, иахьынзатахыз ацшәымас ихы изымпхьазо дфазхәоз.

Хәтыбын ианааи инаркны, ааигәанзагы, ахәыцкәа ашкол афынтә ианыхынхәлак, ахәшьаракәа ироуз, рхымџапгашьа зеипшраз ухәа, дналаганы, ашколаф иказ, ирбаз, ирахаз хәа акраамта, азәазәала дразтаауан. Мачкгы дрызгәаауан, рхала иахьырзеилымкаауаз, иаахтны илымхәоз, даеа зтаа-ракгы шлымаз. «Ашкол афы дыказма шәаб?» Иаахтны драз-таауа далагар, уажәшьта исабицәамызт Саиди Есмеи. Хәб дыгәхьаалгоит, дизгәакуеит хәа ргәы иаанагар лтахымызт. Лара длазыркәуа акеипш илыпхьазон. Еихарак иланалыжьуа-мызт Есма. Икәтцны арахь ианаа, ашкол иантала, акыр мза ни-асхьаноуп раби дарей анеибабаз ашкол афы.

Аминат илдыруан, илбон: Есма, лықәра ианааумшьартә, цәала-жыла мацара акәмызт дшытдәахьаз. Лаб, атх иеа-лакны, Қайматхан лышка дышцоз анылбаз ауха мацарагы лхәычра шака хара дапыртзеи раби дарей еибамбеижьтеи абаскак мши-тхи цахьаны, рышкол фыц афы данылба, лхы шымџапылгатцәкьази, илхәази, икалтәази, афны данааи, уи зеггы еитахәаны, лан ишлалхәази, шака рыбжьаз Аминат зеггы лдыруан. Дазхәыцны, аиаша тәахны, амц ахаан илым-хәацызт Есма. Аха иаха еигьуп анылгәахәуаз, икам-иным азыбра азыхәан дыфратын, «дартисткоуп» хәа ашкол афгы изыхьзыртцахьаз уи ацхәызба қәыпш. Иахагы деигәыргьон, қышәкәтарак, мамзаргы хыччарак атцаны илбомызт «артист-ка» хәа ахьзшьара илхыртцаз. Ашкол афы драматә кружокк да-ланы, мамзаргы аперемеңақәа раан, лықәлацәа ишыкартцало еипш, «артисттә номерқәак, сценақәак» длырбоны акәым, усеипш ахьзшьара ахьлоуз зыхьаз. Акино ианахәацшлак, лара ишеиталхәо еипш, лықәлак изеитахәомызт. Изхәацшыз акино акны икалатцәкьаз акәымкәа, абас иказар иаха еигьын хәа, лара лтәала инархәы-аархәны еиталхәон. Илыцахәацшыз рахьтә азәыр иблала иибоз акәымкәа, лара еиталхәоз иаха агәра игар, ажәван далахало, амтәыжәџа лнатон. Иахьыл-

зеигъыз рацѣан Есма лартисткара. Ашьха қыта кѣаха далцит. Ақалақъ еилашыѡкра амцан ишьтоу ақытаѣы дааит. Лашья иаамышьтахъ лхы наздылкыло, дзацѣажѣо, дзыцныйкѣо ѡыза длымам. Дыпхашья-пхатцо, агѣыкреи агѣхьяагареи лѣы-қѣыхѣхѣ дѣалар ауан, лара лтыцан даѣазѣы лакѣызтгъы. Ус дѣамлеит Есма. Ашкол ѣыц адиректор, зықѣрахъ инеихъаз, апышѣа ду змаз, ибла саркъақѣа хъзыла икѣыршаны, ихатѣ аклассѣ днеигеит Есма, итѣцѣны иѣаз партак аѣы днаиртѣеит. Пату шлықѣырцѣалаша, бзиа дшырбалаша, ишлыцхраалаша хѣа днарылабжѣеит акласс зегъы, убри аѣеныцѣкѣа, ауроккѣа нтѣаанза, Есма акласс аѣы илыдтѣалаз азѣабцѣа азѣырѡы рыхъзкѣа еилылкааит, аѣеныцѣкѣа «атѣѡ ѣыц, бымцѣажѣалан аурок аан» хѣа аматематика артѣѡы иѣнытѣ лахъ лоуит. Ау-роки ауроки рыбжъара, аѣсшьарақѣа инарылагзо, ақѣып-сычхарақѣеи аѣыашъарақѣеи наццо, акласс аихараѡык лыдеи-заланы, ирзеитѣлхѣон дахъынтѣааз ақыта, Ашѣлашара азбахѣ. Илхѣон зегъы нархѣы-аархѣны. Мап, уаѣа ианынхоз, аихац итѣаку аѣсаатѣ, ажѣѡан тѣбаа, ажѣѡан хѣаада ишазымхѣыцуа, Ашѣлашара кажъны ақѣтѣра дазхѣыцуамызт. Лани лаби еилымтѣзеит, еибамбар ипсуеит. Лан, лаб ихѣыаны, адунеихаа-ны лабжышк калымтѣѣац. Лгѣатѣа иаатѣаз зегъы тѣѣахны, убасѣак инархѣы-аархѣны ирзеитѣлхѣеит, ус акѣтѣѣкѣѡумашъ хѣа лхатѣагъы агѣра лгартѣ. Амшын агѣѣа иаазаз, лѡызцѣѣ ѣыцкѣа азѣык-ѡыцъак, лыхѣара иалагеит, ари атѣарашыѣѣс шниас-лак, аѣхын, аѣсшьара мшкѣа раан, аекскурсиа ахѣсабала иганы идлырбарц Ашѣлашара. Идлырбарц «унтѣалар, уахъцо узымдыруа, итылашьѣау ахѣпкѣа, урытѣапшыр, ухлахатѣ зыр-гѣежъуа абѣацмкырақѣа, аразын зытны иѣыппы илеиуашѣа, иѣѣашщырцыруа иахътакнахау арѣаш тѣѣѣарақѣа». Хѣарада, лашьягъы, лангъы, ларгъы, уи аѡыза аѣшзара кажъны, амшын аѣѣара цѣхѣи уѡѣтѣас аетѣѣақѣатѣѣкѣа ахъумбои иаауамызт, цырхага затѣык рмоузтгъы.

– Аихабыра класскѣа рѣы ауроккѣа рѣара шаѣа ицѣгъѡу, ауроккѣа шаѣа ирацѣѡу жѣдыруеит, арахъ хѣхъынхози аш-коли аумаза еицѣыхаран. Ашьжъымтѣан, ишылашьѣаз аѡны хѣндѣылтѣны, Чѣгъыр зыхъзу азиас аѣѣа хѣанныѣѣсуа акѣын

ианаацэылашоз, ханаауазгьы, иааилашэшэуан аштa ханта-лаанза. Хшээрцу? Ишпакам, амшэқаагьы ыкоуп, абгақа ру-убжыгьы шақантэ ихахахьаз. Сашьа дсыцмыз еснагь. Апхьан иааиз, жэаба рфьы итэоу, дшэымбеи? Уи адунеихаан агыгшэыг дацэшэазом, даныхэыцыз аахыс имацара игэарихуан, игэа-реитдон арахэ. Хабду данцсуаз, смаца Саид ишэт сшэақь ихэан, абцъар ииңеит. Уажэы иабцъар абакоу шэхэоу? Уақа, Ашэлашара иками. Хкэасқьа атзамцағ икнахауп. Саид апхын уахь инеира иазыпшуп. Иахылацшуада шэымбои, хаб. Уи уақа ханхарағ даангылеит. Хабду иахэшья, нанду Ардушьнагьы уа дыкоуп. Дыгэхьяабымгазои шэхэоу? Заб дыгэхьяазымго дызустада!

Лаб избaхэ абас иахьырзеиталхэоз, аиаша ахьылтэах-уаз, лан Аминат илхаразгьы рацэан. Ашкол ахь ианцашаз аламталазы, ащыцъагьы налыртэан, рхы итагало, дрылабжьеит, ртаацэарафьы икалаз, рани раби шеилыцыз, раб даеа пхэыск лышка дышцаз, рани уи апхэыси ирылибахыз атызшэақьа, убартқьа ирыхкьаны, Ашэлашараа ирхэақьоз, рхабла ғыц ағы, насгьы, еихарак, рщызца ғыцқьа иахьрахауаз, рфьы иаа-тыхны, азэгы иарымхэоз, Абзагэ дхынхэыр хэа имыцэацкэа гэыгра мазак ахылымаз адагы, зтаацэара хыбгалаз ани аби ирхылтит хэа ашкол ағы ирахар, лара лтэала, рыпату хнаеуан ахэыцкэа.

Хэтыбын ашкол ағы Абзагэ данааи, Есма рапхьаза иаа-лызцэырцыз ацэанырра – агэағ – иказамшэа илымтэахыр цсыхэа лымамкэа лхы талыргылахьан. Ус калымтар, «ар-тисткара» еиґа ицэырлымгар, лаб изыхэан илхэақьоз шым-цыз аалытыцтуан. Цаны, рықьара мацк еихазтгьы, акласс ғыц ағы илыдтэалаз, иаармарианы еилыркаауан, лаб изыхэан аиаша шылымхэаз. Енак, аурок аантэан, арцащы атетрадқьа налгэытцак дагындэылтит, ашэ дадгыланы дыцшызаарын, ихьча хылца ихых икны, имагэқьа, ааигэа изэзэазар акэхарын, ицэаакза, ахыгэра ишьта антцауа, акласс даащналеит лаб. Дшынеиґапшыз, атэа ғшэаны ианлеиуа еипш, лылапш ихьча хылца инахьтэараан, ипкыш-пкышза азы зықэтэаз, ицакья-цакьяза, ицэаакза зышьта ахыгэарағы иаанзыжьуаз имагэқьа

инарыдхалейт. Дахыглаз, ахытшыа дакәымшәо, апарта даа-  
хахейт Есма. Иаарласны илызбейт икалташаз. Алабжышкәа  
назхыхәхылаз лыблакәа лтәахырц, дласны, днаидыххылан,  
лөынаигәыдлыжылейт. Амци аиашей, агәыблрей агәағи неила-  
лейт. Илзымычхакәа, лыбжыы ыытғаны, атәыуара даламгарц,  
лөейкәғәаны, лөыкажәо, лнапкәа шикәыршаз, акласс дындәы-  
лылгейт лаб.

– Хан лымацара лакәым, саб, харгыы хаунапхейт. Саидгыы  
саргыы хаунапхейт. Бзия ушахбоз удыруан, ус захзуузеи саб,  
ус захзуузеи?! – хәа, лнапкәа икәыршан, лажәа ыбаракәагы  
лхәон, ахәра змаз инапы илырхыыр хәа дацәшәон, дивагыланы  
днеиуан. Лхала лхы иадылтәаз ароль налыгзон исышыклапшуа-  
зар хәа дзыцәшәаз лөыцәа ыыцкәа рәацхәа. Лгәы иташны  
иказ ажәакәагы, ишәартәагаха, иалхәон лаб.

Акыр шыкәса набжыысраны, лыжәаған гәы иатәа акырынтә  
ашәшыы хыланы ихыцраны икан, Есма дазхәыцаанза, еилыл-  
каанза, убаскан, ашкол ағы лаб даннейз, лара лтагылазашыа  
аткыс хараза ишейцәаз лаб итагылазашыа. Ускан уи, лхы  
мацара даназхәыцуаз, лара илоуз ахәа аткыс ейхау ахәа  
даеазы иоуам хәа агәра ганы даныказ аамтан. Убри ауп  
изыхкәазгыы, лгәы ишахәаша хәа дазхәыцны, аиаша тәах-  
ны, лаби ларей рейкәшәашыа, зынзаск даеакала лан иахь-  
лалхәаз.

Ианданиазтәа ишыкалатәкәыз аиаша зхәаз Саид иоуп. Аш-  
кол аштағы иаб даниба, иаахтәаны хәоу затәык наиейхәйт.  
Иаарласны инейпыртцит. Ейышәхәазей уаби уарей хәа иан  
даниазтәа:

– Ейбаххәазей бымбой, ағныка уаннейлак хайцәажәап,  
схәейт, уаха иасхәоз, – ихәан, Есмей иани ааныжыны, адәахыы  
дындәылтцит.

Иаармарианы иан илирдырит уи азбахә алацәажәара  
шитәхым.

Иабдеиликартә дыкамызт уи арпыс макъана, дкәыпшцәан,  
аха ибзианы еиликаауан акы. Ртаацәарағы уажәшты хатас  
икәоу иара шиакәу, цаса дзышыцылахыаз, цыара акы кайтарц  
аитәаху иаб дышиазтәалоз ейпш акәымкәа, икайтцозаалак

ихала затцэык ишизбалаша. цасагы мыцхэы дцаажэафы-  
мызт. Дтынчын Саид. Ртаацэарафгы асеицш аныкала, ибна-  
лозшэа, Ашэлашара ианыкэтц, иаакалаз зегы гэынго, ихьымз-  
гшыаны, иахагы фымт-цсымшът, иан лхэашыа, згэы итоу  
ахаан иузмырдыруа азэы иакэхеит. Ртаацэарафы икалаз,  
уафцсы назак иеицш, игэниго, ихьымзгшыо, ихала иахыды-  
рыз, дагьеигэыргшон, дагьаршэон Аминат. Агэра ганы дыкан  
рапхыа илыхшаз, лцабаа иахагы издыз лхэычы, Ашэлашара  
ианыкэтц, иаб димбо, ианеицэыхараха, Ашэлашара ианынхоз  
идылбалакэахыаз, иеылкэытхара, иахэшыеи иани рзыхэан,  
«шэареи сареи» хэа, зиаск рыбжысуашэа, нырцэ-аарцэ ар-  
гылара арака дакэытцуеит хэа. Уи азиас нтыкэкэа ицап, лып-  
ха леицш, лыцкэынгы игэтыха леиэхэо, маза лцаимтцаахуа  
дкалап хэа дгэыгуан. Ибашахеит. Иахагы итбаахан, ахыкэкэа  
иахагы еицэыхарахеит ирыбжысуаз азиас. Зынгы илызбеит  
Ашэлашарака длыштырц. «Икалап, ихэом акэымзар, иаб  
дыгэхыааигозар. Дыказааит, иаби ианцсеи рфы. Уахь неишыа  
шимам агэра игап, игэы каиршэып».

Ианиалхэа, Есмагы, атцэы налатцаны, лашыа дцарц лтахыз-  
шэа, лан иналыцлыргызит:

– Абнаршэырагэхыааигоит, мамчка. Дышты! Абнаршэырахь  
дышты.

– Иаха-иаха бгазахома? – ихэеит Саид иаахжэаны, изеи-  
хэатцэкыз иахэшыа лакэын, аха, игэатцан ифыхаз агэаара,  
иангы дшатцанакуаз еилылкаартэ.

Лылабжышкэа ѡхакэкэалеит Аминат. Дынцаамызт, лыц-  
кэын ас дахылыцэтэымуафхаз иахькылсуаз лзымдырыргы,  
иапхыакэз бзиарак ишазхэаамыз уеизгы гэныхэтцыстала еи-  
лылкаауан. «Издыруада, иаб ихаратэра ацымхэрас, икалаз  
сара исыхкэеит хэа ипхыазозар?» – лхы дазцаауа, лгэы дта-  
хэыцуан Аминат. Уи илдырит, лыцкэын игэатцафы икалаз  
еитакра хадак. Сан иаха илхароума, саб иоума изыхкыз  
хэа, азэы дналкааны дизхэыцуамызт. Зкэыцшра атысра  
иафыз уи арпыс цэрышкэа иахэшыа макыана илцэыхараз  
дунеи фыцк изаатра иафын. «Сани саби ракэыз, лыфны сан-  
неилак, мыцхэы лэырапсышэаны исцылоз, камфетзаргы,

цъанцъыхъазаргыы цъара акы насмыркыкөө ашта сцызмыжь-уаз Каиматхан лакөыз, ашөлашараа, абыс ирцхъазо, атахмада Кыач Кыча иакөыз, неилых камтакөа зеггы, уеафы иуархөо акөзам ргөы итоу. Ирцөахуеит ргөатца итоу аиашатцкьа, ирцөахуеит излакатцкьоу. Аиҳабацөа зеггы еибыхөаны икоуп харт харжьаларц. Газас харшьоит. Еилахқаауагы хнарфе-гыланы иаххөазом. Исызхөозтгы, шака ласхөарыз, хаб дызгаз Каиматхан. Хөылцазыла, хажөкөа ирыцны, быжө хөшны ианааилак ианбызнасцалак, амфы шцыбко анызбалак, санбыцхраауаз, «узыхшаз урыгымхааит, уаргы иугым-хааит» хөа ибхөоз ажөакөа зеггы мцын, ашхам тан бгөы, быччацшь, имцыз ччацшьын, амат ауп бзеипшу хөа лахөаны шыказар, нас сгөы сыртынчуан. Илахөатөуп, сналфегыланы, иаахтны илахөатөуп. Иаб ифы даангылааит, хөа хфы дыка-зааит хөа сзаалыцхаит, дыцхамшызакөа», – игөанала ианцса дылзагьуан. Убри илыхкьаны иахөшьеи иареи абыда иахьаанхаз, шыоурак ихөтаны, изынамызцацкөа ахьибоз аамыштыхьгы, убас дахьлызхөыцуаз, даөа гөала цыдакгы иахкьон. Иара ихөагы цсахра баацсык изылуит. Ибзианы игөалашөоит, ускан жөипшь шыкөса ихьцуан. Убаскан игөы инташөаз, иаха-иаха ацашө аргөжөон. Ибзианы игөалашөоит... Шыыбжьонк цсшьара хөа иаатөеит Чагыр ацшахөафы ацөа зырхуаз ахацөа. Ахөса ишрылацөажөоз, Каиматхан лызбахө наларцөит. Атахмада Катмас иоуп рацхьа изхөаз:

– Насыпла деиқәымшәеит акәымзар, Каиматхан леипш апхәыс хара ххабла дсасынгыи датаауам. Лқазшыа ухәару, лыпшра-лсахья ухәару...

Егьырт ахацәа инацыртцит, хымѡагашьа аганахьалагы,  
ахәсебацәа ракәым, ахацәа змоугьы лҕыпшыртә дшыкоу.

Убри аҗхәыс ддырехәащыпхъаза, Саид игәы иҗашәаз иҗыр-дыраазшәа, настха аҗәа дахьалатәаз дҗапшьхон, дцәышхон. «Сандухалак, Каиматхан илеипшу пхәысс даазгоит. Зхы-зҗы убас иҗшзоу, зыблакәа убас изхаччо, зыхцәкәа җаны, ишь-қыруа убас зызкәа икыду».

Изхацыпхъаза, ари ахшыѡдакгыы тѣырпсо, убаскак аѡаш-  
каа арѣгѣеит, данхѣыцлак, дахьхѣыцѡоу, заа дахьымиз игѣы

иалсуан. Дхэычымызтгы, анык лыхшара ихы шылшышыц,  
ихы лымшышыуа, анык лысаби длыргэыбзыгырц ацьынцьы-  
хэа шилто еипш дыкамызтгы, лара Каиматхан лхата пхэысс  
дигон.

Абас изыхцэажэоз, абас иибоз, абас дзызхэыцуаз апхэыс,  
иара дшидыуаз акэзамзаап дшыкоу. Мыцла деибаркызаап,  
дгьангыашзаап.

– Исыбмырбан, сзырфеапшуам, – ихэеит Саид Ашэлашаранза  
длыццарц данихэа иан.

Ашэлашара хзыкэымцуа, хақәкны хазмоу иара иоуп хэа,  
агэаг ахыламақәаз ыказаргы, рақхьаза насып ахылбаз,  
лхэыцқәа ахылышаз, анхара нықәццышэаа ицеит хэа анлаха,  
тынха бзиақ дылцэыпсызар еипш, лгэы иалсит Аминат. Дцарц,  
икалаз лыблала илбарц лызбеит. Абылра икалаз аамышь-  
тахьгы, дцарц зылтахқәаз рацэан. Ианеипыртцуаз, Ардушьнеи  
лареи рыгәқәа цэибақеит. Излархәақәо рыла, Каиматхани  
лареи еимабзиоуп. Уигы псахрак иафызоуп. Аха асеипш  
аныкалта, абахта ашә даннылагыла, Аминат ламысла азин  
лымамкәа илбон, зыбзиарақәа рацэаны илыдыз Ардушьна  
лыдымтаалара. «Акгы сзылмышхәаргы, лгэы аасыргәгәап».

Ианлахацәқьа Марытхәа Патыхә-ипа ифы дцеит Аминат,  
аха уи, иаахжәаны, ихәаз акоуп:

– Ма абахта, мамзаргы ахә лшәароуп.

Аминат ахәгы ибзианы илдыруан. Ардушьна, нхара дук  
акәым, кәытцарак ахәгы шлымамыз. Дызустәда, напышьа-  
шәала аколнхарафы аус уны, аналогқәеи аблигацияқәеи  
ирхашәаланы, ақара зцәаххьоу. Абзагә ауал данакы, илы-  
маз ахәычы илтеит. Гәак рыцха, лыбзиара шака рыдузеи  
схәыцқәа! Исызгом, анарцә саргылом, апсреи азреи даныр-  
тагылоу, сналыдымтаалар. Акгы сзылмышхәаргы, гәырғәгәага  
ажәақәак наласхәап». Икан даеакгы, Ашэлашара дныкәыпш-  
аакәыпшыр, ахәсақәа днарацәажәа-аарацәажәар зылтахқәаз  
Аминат. Мышкызны, илшартә дқалар, ирхынхәны Марытхәа  
имихәхап. Еиґа дапшәыманы днахагылап иаб инхара, рхәон  
Абзагә дызтахыз. Уажәшьта? Уаха уахь дзызнеиуа хәа акгы  
аанымхакәа, адунеи инанызааит иабацәа рынхара. Изхара-



да? Ихаҗаҗсаҗа! Изырҗаҗсаҗа? Дхыбгалартә аҗынза дназга-  
да? Инапҗә лыкәыршаны, дзыдтәалоу аҗхәысеиба. Иблаҗә  
шҗахнамтри Ардушына иҗалҗаз. Лхаҗкы сҗароуп аҗакәажә.  
Ианылблых, Абзагә дзыҗнагәыгәыз аҗны акәмыз илблы-  
шаз. Ишҗалыхы убри аҗыза. Ахаҗә гәаҗәа шсызтам, насгы  
зҗабаа сыду, иаб иахәшыа, аҗәгәра данакәшәа, сәыпҗхакны  
сшымгылазгы ианахәап Абзагә Ашәлашара снейра. Иҗха  
Есма лҗҗкысгы, игәаҗәахы җкааны дызмоу, иҗкәын Саид  
ибла дахытамҗшуоуп. Иаб, имҗангы дымнейзакәа, иҗаитҗаз  
аҗсахра шианаимыжыа ибартә, Саид сара дансыдгылалак,  
зынзаск игәаҗәа тыхны длымҗазар, иблаҗәа хтны, дзакәу  
ибап уи аҗхәыс җныш»...

Акраамҗа лгәы данҗахәыҗ, ианылшәа-ианылза ашыҗахы  
Ашәлашаранза длыҗҗарҗ, днарҗәаны деиҗаихәеит Саид. Иа-  
хыа уажәраанза идлымбалаҗыт уи аҗыза ахымхәыҗра. Ина-  
җаршәны мап икит.

– Шәара шәеиҗа, – ихәан, Есма дналирбеит.

Еиҗах хазы днагылеит. Еиҗах «шәареи сареи».

Саид ихаҗагы идыруан иан шаҗа илҗәымҗыз убри «шәареи  
сареи».

– Есма сымхәеит. Уара усыҗҗарҗ сҗахуп, – инаикәлырҗәҗеит  
Аминаҗ. Ашәлашараҗа дахылыҗымҗоз лхы иҗәылкрын. Уахы  
уеизгы-уеизгы длымгар ада җсыхәа амамкәа иҗамыт. Ами-  
наҗ дзыҗәшәаз даҗеакуп. Лхәаҗәы хаимҗеит. Ғынтә дыши-  
хәазгы, иара иихәаз иаимыргар иуам.

Агәала тҗаз, җчаҗшык лҗышәҗәа мчыла инарықәылҗан:

– Нарҗаа анықәзаашаз, ран лыххәыҗра иаҗәыҗит, нан, –  
лхәеит.

Саид җимҗеит. Иан дналыхәаҗшит. Лгәы нтыҗсааит Аминаҗ.  
Абар иаб иҗшышыа. Агәшаҗара тҗәахуа, аҗак аҗаҗара иаҗсам,  
быҗаз бара бтәала, сыҗоуп сара стәала зхәо аҗшышыа.

– Улыҗа, сашыа. Хан лами, хан лыда азәгы дышхамам  
умбази! Уара уаҗаҗоуп. Азәы иакәымк леихәаргы, дааухыҗап,  
– днарыбжыаҗазарҗ, насгы игәы ырҗшааны, длыргәыбзыҗырҗ  
леыназылҗит Есма.

– Хан лышьра иашьтоу хәа азәгы дсыздыруам сара Ашә-  
лашара. Днеины, аццышә дналацшны даауеит, уаха ыкоузеи?!

– Нанду Ардушьнагы думбои, уан дукәыхшоуп. Иухаштма,  
шака бзиа улбоз, – лыҗелырхааит. «Уаха цсыхәа ыкам. Гәыртаа  
ршьа мыжда иалцыз иоуп». – Зыхыз лымхәацыз, лабхәа иахә-  
шьа лыхызгы лхәеит Аминат.

– Бзиа сылба акәым, дысцәынхом, – ихәеит Саид. Усцәкыа  
дшымхәыцуа, дача гәаарак ишинархәаз аилкаара мариян.

Есма днацыткыан:

– Сара азин усом нанду Ардушьна лзыхәан усеипш ахәара!  
Уара иудыруеит шака бзиа дызбо! – лхәеит.

Саид, иан дызлалымбазацыз, дызлалзымдырзоз ала  
ичааирцшит. Аха иангы Саид дызлаизымдырзоз ала, иахьанза  
итцәахыз лказшьак фыхеит. Илгәалашәеит лара иламхәазакәа,  
атцара дахьталаша, дахьцаша ихала ишизбаз. «Уажәгы иихәо  
ббоит. Ашәлашара дсыццом. Ицәымгкәоу ауаа ыкоушь?! Сар-  
гы исцәымгу ыказами?! Ианысхәа дсыццандаз!».

– Бикәатц! – лхәеит, лыбжы җаца ытганы, лыпха лахь  
Аминат. – Уи ашьацәгы илоуп, ашьацәгы! Ихы иааташәаз  
аамыштьахь, акгы иахазом уаб. Убри азыхәан ауп бзиа дзы-  
коу! Уабдугы атцкыс деицәан. Ахәыжәлацәгыакәа! Инцәароуп  
шәыжәла!

– Хажәла бакаытц!

– Уца нак, зшьа улоу уаб иахь! Иаргы уаргы шәы  
еинышәкыеит! – лхәан, лнапы ркыакыаны днаиҗасит.

Иан лхәатәы дахьахымхәыцыз, уажәы ихәатәы ианаирга,  
аринахысгы, ихәхәатәада, акгы имахауа, длымпытцтыр хәа  
дацәшәон. Аха убри азыхәан мацара акәмызт лыҗелызным-  
кылакәа дзиҗасыз. Лнапы ззыштьылхыз, илзеицылаз агәа-  
лакәа рацәан. Даныкшатцәкыагы илдырит изхарамыз лгәа-  
лакәа шихтнылкыаз. Икастцаз, иузыуз иашоуп, иуқәнагоит,  
уабжыап хәа лҗамарҗызыны, лыҗерыцәгыаны, лҗынкылара  
ацымхәрас, аиартә лыҗенылажь, анапы заахаз лара лакәызшәа,  
деитцакыызкызуа, атцәыуара дналагеит.

Лнапкәа лыкәыршаны, лан длыргәыбызгыуан Есма. Ддәыл-  
цны дымцеит, дышхынцсыла, хәаак ихьчозшәа дгылан Саид.

Азнык иаахакаәалаз илабжышқәа ааникылан, изамға инапы адкыла, ҕымт-ңсымшыа иан длыхәапшуан.

– Сбыццоит, сбыцца, ускак ибтахызар, – ихәеит атыхәтәан. Аха уи ибжыы, зан лхәатәаҕы иаалгаз аҕеи ибжымыызт. Ихәа-шыа иаанагоз, брыцхауп, насгыы уалны исыдуп, ибзыкастап хәа акәын. Усеипш икоу, хәаркыралала игоу аиааира, иахагыы ишеицәнархароз лдыруан Аминат.

– Усыхәаргыы узгом. Успыртц нак! – лхәеит Аминат.

Ани ҕеи реимак иеаламырхәуа, уажәазы иажәагыы шым-цхәыз, ихәтагыы уака дшатахымыз дырны, имацара дзыџназ ауада хәыч аҕы дтәаны уажәшыта закантәыз ихәтагыы ихаш-туа, Аминат зынхара аалхәаз Христофор ахџаалара даҕын исалам шәкәы. Адәныкагыы дымцо, аџны аџнытцагыы дыџ-намло, ашәхымс дахбаақәгылаз, дышьхынцсылашәа иаанхаз диџызан уи атахмада.

Адәахынтә еиҕах ааџра иалагеит атрактор ашьтыбжы. Атурбаза иатцанакышаз адгыыл артбаауан. Икьахә-кьахәза ахәада иқәгылаз ағшқәа, ақәыц-тлақәа, ирҕеипшыз рдыруашәа, заа зылахь еиқәызтцахьаз аңслышқәа ытнажәжәон, иашьякьон.

Ахаблаҕ ухәан-схәанны ирылаџхьан, Хәтыбын агаҕа зегыы иатцанакуа, атурбазақәа дыргылоит, ажәытәза зны ишыказ еипш, амшын ахықәан уаџ анхара азин имоуа икалоит хәа.

## 9

Ашәлашарака лцара дазхәыццыпхьаза, иаха-иаха агәра лгон Аминат ацара хымцада илыхәтоуп, шака ирласны дыз-цо убаскак ихьзуп, иламысуп хәа. Ибзианы илдыруан; еҕа дласны дцаны, дааргыы, реиҕа ианеитцаха, хаха-хымшка дын-хон. Убрахь амџа дықәлаанза, џ-уск, хырҕашья змамыз ус дахьқәак, збатәыс илыман. Акы, лусура, џба, зыџны аалхәаз атахмада Христофор. Аџбагыы лара лзыхәан иеилкаамыз, ирманшәаламыз усқәан.

Ишиалхәац, агәылбреи ахәтыркәтцареи натцатцаны:

– Дадү Христофор, Ашәлашаранза снабжыысуеит, ахәыцқәа сахәшыа лнапы ианыстцоит, аха еиҕарак сзықәгыҕуа уара уоуп,

хымшка сынхоит, – хәә наиалхәеит, иаашар амѡа дықәлараны  
иахъеипш.

Ихъз аатқааны иалхәон. Хашьаду хәә, мамзарггы иаб ихъз  
хәә акгы ацылцомызт. Ус иаха еигъеишьеит атахмада.

Аѡны аалхәарц, лымахә Тарсхан длыцны, рацхьаза иана-  
аи, ианеицәажәә, лара лтәала, убри аеныцәкьа, игәы-игәатцәа  
дынтацшны ихы-итыхәә зеггы еилкааны далгеит Аминат.  
Дызустада аѡны змылхәхауа? Аибашьра ашьтахь, шықәсқәак  
аатцхьаны, Қазахстанка ишыргаз, ипха ақазах дышиццаз,  
имахәггы ипхаггы Ацсныка иааигарц шитахыз, аха ианыры-  
му, ипхәыс диманы дшааз, дахьааиз дзынқьаз-дзынцаз, лара  
димазтцарггы, ихала ихәахьан изныкымкәә.

Азыхь узаапшылар, ахахәкәә итацсоу зеггы шубауеипш,  
икеикеиуа ицқьаз, еилкааз атахмада иус, хәашьрак алазѡо  
иалагеит. Аамта ықәха ицон. Атахмада цьарггы дцомызт.  
Акырынтә инархәы-аархәуа дазхәыцхьан Аминат. Илзымды-  
руаз рацәазар акәхарын. Еилкаашьа лзатомызт.

Имацара ауадаф дахьтәаз дныѡналан, Ашәлашарака дыш-  
цо аниалхәоз, схынхәаанза амѡа уқәлома хәаггы аанагон.  
Хатыр иқәылтцон. Дуаѡы цәанаалан. Икәығаз, иқьиаз тах-  
мадан.

– Бца, абаза, бгәы ртынчны, – ихәеит Христофор.

Аценцьыр иадгылаз, ахәса рхы-рфы архиаразы, хцаны  
еикәацсо асаркьақәә зықәдыргыло астал хәычы дадтәалан.  
Асаркьақәә неикәеипсан, ыгас, шәкәыпхьара столс икаитеит.  
Иблақәә аланарцшыгақәә рытаны, ахәыцқәә ирымихызар  
акәхарын, тетрадк афы аѡра дафын. Аминат илхәаз зхылхәааз,  
иатцатәахыз аилкаара шымариазггы, изеилымкааз цьылшьон,  
иаахтны:

– Саанза амѡа уқәлозар, ууал, иаанханы исықәу, уатцәы-  
цәкьа иузыспшаап, иустап, – лхәеит. Мышкы уи ацхьа, Ами-  
нат лыцкәыни лареи ирылеибахыз атызшәә аштахь, еидыл-  
хәыццаз рацәан. Лшьараггы цқьа дықәымлацызт. Иаахжәаны,  
ишылқазшьамыз, иаарымчны ацәажәара иаха дазхиан.

Атахмада, ипашза исаз ихы инапы нықәишьын, инартцау-  
ланы даақәыцсычхаит. «Уара уакәын исыгыз, уара усырхха-

моу, схы ахьызгара сыздыруам», – лхәеит, лгәанала Аминат. Иаарымчны илхәоз, гәарала иҗалтоз, ианылхәалак, ианы-җалталак иаарласны дшахьхәлоз еиҗш, лгәы инталхәаз арт ажәәқәагы ихәаны дшалгатҗәһыз, дырцәыпхашьеит. Ил-гәалашәеит лхәыцқәагы ларгы шаҗа бзиа разиухьоу аҗах-мада.

Ибласаркьақәа наҗо, иаамхәа, зыфра даҗыз атетрад наир-кит. Даанахеит. Ипшшәыдаха, амра иаблыз маҗәак еиҗшхәыз, иблақәа хьаак нархылан:

– Сыбырхәаеит акәу, сызҗаб, – ихәеит. «Сызҗаб» хәа леи-хәон, аб гәакьа ишихәо еиҗш акәымкәа, абык иқәлоу быргк ишихәо еиҗш.

Илхәара лғамшәеит Аминат.

– Мап, ушдасрырхәаеи! Схынхәаанза амҗа уқәлозар, исықәу упарақәа пшааны иустарц азоуп изысхәаз, – иахьын-залылшоз ихьалыршшеит Аминат. Дцаргы лҗахын, аха дыҗа-заргы бзиа илбон. Аҗәардә днахан днықәтәеит:

– Бымбои, бтәа хәа бахәашьагы сақәымшәеит...

– Егьоурым. Уҗазар сара акгы успырхагам. Уимоу, иахагы исеиҗгуп. Асовнхарахь усура ханцо аҗны уахылапшеит. Ахәыцқәа рбараҗы усыцхрааеит, – лхәеит Аминат гәыкала. Лхәагы илгәәпхеит лажәәқәа иаха иахьылашаз.

– Шәарт, аҗсуаа ирмарианы ацәажәашьа жәдыруеит. Амҗасҗы умҗахыт хәа даныхҗашәкәа, ииашатҗәһыны, дшәы-сысыр шәҗаху, мамзаргы дәыпсшәаны ишәхәо аилкаара ма-риам, – ихәеит абырзен җахмада, иаха даалахьыхан, иихәаз зхихәааз нацитәанза, Аминат инаңылшыт:

– Дәыпсшәала хцәажьашьа, аҗсуаа ххәҗәагы хәхыччоит. Иумахәхьеи, амҗасҗи анхәи еибырхәаз? Мҗасҗык җыла, нхәык игәашә давсны днеиуазаарын. Ахаан еибамбац, изеи-бадыруам. Иахәтоуп хәа, иеышыкыл днангылан: «Җа, мшыб-зиа!» ихәеит амҗасҗы. «Җа, бзиа убааит, бзиала уаабеит!» – ихәеит анхәи. Ашырхәа днадыххылан, агәашәгы ааиртит: «Иҗалозар, умҗахыт, усысасыз», – ихәеит. «Абзиа узыҗалааит, мҗа харак сымоуп, сымцалар сыхәом», – ихәеит амҗасҗы. «Хәи, ишдәухәо, сааухаткуп, счеицьыка агьама мбақәа сгәашә

уавсны ушпацо», – ихэан, иеы агэра днахьынхалеит. Иани-муза, амфасфы даамфыхытцын, иеы итцакэашо, анхафы иашта дынталеит. Ашырхэа дынёыжэпан: «Аехарцарта абакоу, сеы абафасхэои?» – хэа фэаитит амфасфы. «Сыбз иадфахэал, иаа-ганы сыбз иадфахэал!» – ихэеит анхафы. Сабхэа ипсатэ бзиа-хааит, бзиа ибон абри ажэабжэ ахэара, – илгэарпханы даач-чеит Аминат.

Реицэажэара иаха имариахеит, иаха илахёыххеит. Аминатгы илтахыз уи акэын. Гэыкала дшизыкэзгы, лтаацэарафё, лыфнытца дшыкатцёкёу иалхэомызт атахмада.

– Ирмарианы, дёипсшэаны акёымкэа, сызгаб, ииашатцёкёаны ибхэозар, акыр сызбыхэозар, сбымрырхауазар, бахэатэқэак сымoup. Имариоу цыбымшыан сара сзыхэан арт ажэакэа рхэара. Уаха цсыхэа сывам сызгаб. Алаф схэоит, сыччоит-сыхэмаруеит, избанзар, сшэылагёыргёоит, аха, анцэа затёык иoup издыруа, абрака, сгэатца итажьу. Агёылацэа, афызцэа, ақэлацэа изасхэаша мачхэума, аха изласыхэозеи, сара схала ашыацхэа схы афасыршэзар. Иаахтны, иааркёафёны исхэозар, сызгаб, истахым сыпцаи сывахэи рахь ацара, – дапхьарц итаххан, зыбгыцқэак ифхэаз атетрад ааиртит. Аха дамыпхьакэа, инаиркит.

Атахмада иажэакэа лхэы-лжыы еиларгыло, ихьшэашэаза иналылсит Аминат. Илааирхэаз анхара дахьхэыз цыылшыеит. «Имахэи изгаби арахь аара иакэшахатхазар? Бцарақэа сырхынхэуеит, сыфны бдэылтц ихэар? Ишцакастцои, саба-цои?!» – лхэеит лгэанала. Лылахёыхра, ацта зпырахэаз амра еипш, иналыхкёа ицеит. Лыблақэа аахэычхан, лаакытцақэа нтылашыцааит.

– Сара сыпхэысуп. Агызмалра сылатцаны сишеит. Исхэо хаумтар калоит. Аха сысабицэа амцхэашьа рымтцац. Ураз-цаа. Хшынтаацэоу бзиа уахбоит. Иугэалашэоит, знык ауп шэахьеибабахёу схэыцқэа раби уареи. Аха убриггы дуаз-цаалоит, дышцакоу, ипстазаашьоузеи хэа, – ацыхэтэан иапыл-шыз апылымшыызтгы шака ибзиаз, аха атахмада изыхэан имазоуп хэа зыгэра ганы дыказ, ишымазоу иаанхарц лтахын.

– Бхэыцкэа анцэа ибыгимырхааит. Схазоуп изысхэо. Абиблиа хэа икоу, акыырсианцэа хашэкэаеы иануп, итаацэа роуп ауафы иагацеоу хэа. Урт зустацеада? Уан, уаб, уашьа, уахэшьа, упцхэыс, иухшаз ухэа зегы. Сара урт зегы сцэызхьан. Исзаанханы исымоу сыпцха затэыки, сымахэи, урт ирыхшаз смацэеи роуп. Ибгэалашэоит, ашэлашарантэи шэшааитцэкьаз, апшыха бымтакэа, апаракэа бымсхит.

– Ашьтахь еита иумсыпсахит...

– Баанфас... Аоны бара ибтэуп. Сара хэыда-цсада сыфноуп. Уи ахэгы ахымтцуеи...

– Уоны ахэ уршэо, зынзаск сламысдоума. Уфназ, цшзала...

– Аоны быхьзала иантахгала инаркны, сара ссасуп. Кырала сыфназароуп. Уи еилкаауп. Ишысхэоз сафэыбхит. Смажэи, сыхшыф еилфаца иазбуа цыбышьома, аа, абыржэы сыпцхалтэы салацеажэарц шыстахыз, сыпцхэыс Афина луасиат ажэа аасгэалашэан, зегы аасханарштит.

– Изака уасиат ажэоузеи?

– Христо, хапсы ахьынзатаз хаицыкан, ханцслакгы, хнышэынтракэа цыарак еивамлар, супсахит ауп, уаха акгы, лхэеит. Апаракэа иаарласны ибымхны, аеныцэкьа быхьзала аоны атагаларагы сазыпшымкэа, сынхара ахэбжа рзыстиит сымахэи сыпцхаи. У-уадак рыманы, хца рахь ирыпсахуазма, хца рыманы, цшьба рахь ирыпсахуазма, исыздыруам, ацара иаргэакуан. Хазы уахыфнахцо ауада уааианза ихармазеиуеит. Бзиа ушахбо, ушыгэхьааго хэа еишьтаргыла асалам шэкэкэа аалыштыуан сыпцха. Уажэ дызбазма сымахэ. Дсасны дааит зны. Унапкэа неитцухыр, узнапык анацэкьаракэа ашьхакэа ирыдкыслоит, егы узнапык, умшын инзааушьуеит, инеитцыхны, еырфыртакгы ыкам. Арака сара сыпсы кэыкуеит, ихэеит, шэаангыл Апсны хэа данхтаск. Мызкы дзаанымгылт. Уик днасыцэнымхазо, сыгэхьааганы дыпсуашэа, дзыхшаз иаб ихата иеипш сибошэа акэын избэхэ шысзаалыцхауаз сыпцха. Ееи, цыаным, абаза, адунеи мыцла еибаркуп...

Атахмада иажэа ахэара шицэыцэгьаз лбон Аминат. Атаацэара аганахьала лара дзыкэшэахьоу агэыпжэара аткыс еихау акгы ыкам хэа агэра лгахьан. Лхата илхылгахьаз лгэа-

цафы иаха ихьапссеит, атахмада, иихэо шака хьаас имаз, шака ицэыхьантаз анылба. «Сара исыбаргәузеи, схатца даеа пхэыск лахь дцазаргы, сыхшара, сара исакараха исывагылоуп, сынхара-сынцыра»...

– Баша ирхэом, ани аби ахшара рзыхэан икоуп, ахшара – дара рхазы хэа, – лхэеит Аминат, ускак гыи ацамтакэа. Даеазэи иажэакэа шейталхэоз идырит атахмада.

– Ибдырит, цыаным, Аминат, ибдырит. Анцэа бақэимыр-шэааит, аха ацстазаара дышкыднакьоз мацара, ашэыта иагахьоу Христофор устэка дгазамыит. Аэнахэ абжоуп илзыстиз. Убарт ацарақэа егылоуит, амца урцээр, ауацак хэычы-хэычла ишыхьашэо еицш, исзаалыштэуаз асалам шэкақэа, иаха-иаха ахьшэашэахара иалагеит. Ицабшьаша уи акэзам. Сыцха закэ гэтцэоу илызтоу аилкаара ацымхэрас, абри ашыза санақэшэа, иаха деилыскааит сыцха лан, сыцхэыс қыи Афина. Баша инылмыжыит уи уасиатс, хнышэынтрақэа цыарак еиваларц. Сара саткыс еиғыны дылдыруан хацха. Уахь сылгар, хэарада, адэытэка сцэылцарымыит, аха сшылымбара икоузеи! Сыцхэыс убри дацэшэон. Схала санаанхалак, егыа сгэақыргы, уеизгыи уахь сымцарц, уасиатны, ирмаананы исалхэеит.

Аминат аханатэ гэыршас илкыз шиашамхаз анылба, иаха лчаалыртынчит. Лусқэа зегыи даеакала илырманшэалар ауеит уажэшьта.

– Икалоит, усшэа угэи иунарбазар, устэка ихьшэашэамзар уцхаи умахэи рысалам шэкақэа, – инхэалыршшеит Аминат.

– Аханатэ исдырызтгы, ашны сымбыхэхань акэымкэа, пхас бкастцазшэа, быхьзала итазгалон. Ускан асовнхарафы аус бымургы, азэгыи акгыи беихэомыит. Сара, атахмадажэ, сыцсы ахьынзатоу, асовнхара азэгыи сизалцомыит, адгыл сымырхуамыит. Санцслак, аб тынхак иашызаха, бхэыцкэеи бареи ишэтэхон.

– Уи иашагэышьян. Абык иеицш узбарын. Иахьыстахыз аус зуртэ, ахақэитра соурын, – ахэаахэтраф аус зухьаз, цсабаралагыи ихыхэаз Аминат, али-пси рыла инейдылхэыцлеит. Егыа лзеифырцаауазаргы лынамыс злалырқыиаша лыман.



«Схазыхэан акэым изыкасто. Үыцъа асабицэа, зыбз ада зыхэ-  
лам, сара азэ затцэык снапы ианцшылоит. Урт тэы-ипха ика-  
зарц азыхэан, схы дасырхэароуп, ахэса рганахыала цэгьам-  
зар бзиа ззырымхэо, Марытхэа Патыхэ-ипа ихатагы».

Уасиатк ихэозшэа, ибжыы тааза, иблакэа ахэыркыра  
рхыхэхэыла, ахэара итахымкэа, имхэаргыы, царта имамкэа,  
иихэоз ажэа инацитцеит атахмада:

– цхыз дызбо салагеит саазкэылаз, с-Афина. Хапха затцэи  
сарей ацэгъа хабжыхэаны, лынарцэ мѡа дзыкэломызт. Арахь,  
лара данцслак, сынхара тыны хапха лахь ссар, илдыруан  
исыпцтазаашьахоз. Ажэа басыршыуам, цыаным Аминат. Бапхъа  
дтэоуп, адэыцэхэы икэхаз, царта змам атахмада бзамыкэ.  
Ааи, ааи, зхы цетэу, абзамыкэ. Амцхэ укыiazар, дагызма-  
ха унеимыртцэоит. Атэымуаа ракэым, абиблиа ишану еипш,  
уеимыртцэоит уара утэкэа. Сара икастцашаз дэеакын. Сыканатц  
сынхараф сыкоуп, сыпха бхаткы, санцслак, бан снalyватцаны,  
баб инхара тыны, бхы иархэа, хауалс ибоуааит хэа ажэа нсы-  
жыр акэын.

Атахмада иажэабжъ гэыткыагаха иналылсит Аминат. Лхатэ  
лыпцтазаара атыхэтэантэи амш афынза, ишэа-иза, зегъры-  
ла дазхэыцны, ирманшэаланы далгахъан. Лыпхызгыы иа-  
лашэомызт, Ашэлашара ақэтцра лықэшэоит хэа дыпхэы-  
сеибаханы. Уи афыза данакэшэа, дызнымшэашаз данышэаны,  
леанлыртынч, изныкымкэа дазхэыцит, лықэрахь даннеилак  
илыпцтазаашьахо. Уахь, макъаназ акырза ихараз амшкэа  
рахь данцшлак, акэырчыжъ даныртэаланы, зматэцэа зманы,  
тынч, ацша ахэхэхэхэа илысуа, амшын агафэа иавоу такэажэы  
хцэышлак лапхъа даагылон. Ихалалын, итэын-ипхан, рыжэѡан  
пцатк хыршэламызт уи атакэажэ лымшкэа. Мацэысеимкыарак  
еипш, абри дназхэыцит уажэы, атахмада иажэабжъ-уасиат  
ахэара данафыз аамтазы. Дазхэыцит, ашьтахь, еидара хьантак  
лыбга иныкэылтэазшэа, атахмада иажэа лыманы, лыпха Есмей  
ларей руадахь данца, акраамта дызмыцэо данышьтазгыы.

Убри ауха лхы-лгэы иташэхэкээз, ианааша, адырѡачены,  
амра аналпхалак, ицкыа-шэкыа ицо анакэ еипш, амш лашара  
нак илыхнамцазтгыы лхэыцра еикэарақэа, иахтэаны, лгэы

ахшэон «мыцхэарала еибарку, асаби дшузымжьо, хжъа-жьо, ихалахэмаруа хаазго ацстазааражэ». Уи ауха еидылхэыцлаз аихаразак лхалырштит ианааша, аха илзаатыз адунеи ыцц, ацха аффы зкыз ашьхыц еипш, иаалыцрымтцуа илыштан. «Ишцасыпсыхэоу, атахмада иеипш, исыхшаз рзыхэан смыц-хэхар?» Лхафы илзаагомызт, азхэыцрагы лтахымызт, аха иауамызт, илпыртцуамызт ари азцаара. «Ацсабара азыхэан, хазшаз изыхэан, егъа ақара ду нахтыргы, егъа цышэа хаургы, хаанхоит хшысабицэоу. Хқэыпшра иацуп ақыпшра. Ақэыпшра мцэыжэоас иамоуп агэыгра. Урт шеицу, адамра интахгалоит цыоуы».

Абырзен тахмада иажэабжъ-уасиат тэым блала лхата лхы дахэанарцшит. Иажэа ахэара дахынзафыз инахыркъацэаны, иерыцхаитэуазар калап хэа гэварас ишылкызгы, ирыцхашьарала итэыз, цэанырра кэандак налылсит. Сабик дифызаноуп дшылбаз, аха урткэа зеггы хэаеын, таацэарак рхада дышцэажэара, усзбафык ибжы налхатцаны, ус ыаалтит:

– Ахэыцкэагы саргы пату уқэахцоит, иудыруеит. Исылшо ахэычала абык иеипш сухылапшып. Указ, уоны уахахбаауам.

– Ибзиараха ибцылааит. Сахынзабзапсахо ббап мышкызы, – зыора дафыз атетрад аахыртланы днахэапшит. Дацхыару дамыцхыару хэа даалак-оакит.

Уака иану хъаас ишлымам илырдырыц, ацэажэара нахылган, дфэгылеит Аминат.

– Уажэазы ибасхэо акы затэык ауп, иаанханы ибыкэу апарақэа, иахьарнахыс рызбахэ бымхэан. Бхэыцкэеи бареи шэы иашэырхэа. Санцслакгы акыр стынхар ббап. Цэахык сымамкэа скаларым. Ишцааури, уцэа иалцыз ухшара иакэзаргы, узжьо думжар, убзамыкэу цышыоит. Уаха акгы сымамыз цыылшан сыпца... Ах, иапсам ахэара...

Ашэлашарака амфа дықэлаанза збатэыс, еилкаатэыс илымаз лусқэа аки-аки, дшымгэыгзоз ала, атахмада иажэабжъ-уасиат, ашьтахь, еидхэалахеит. Рапхъаза збатэыс илымаз иара атахмада изцаара акэын. Иаарласны амфа дықэлозар, инханы иказ ауал цсахны итатэын. Данцалак, лхэыцкэа рха-

ла иаанымхарц, длацәажәар акәын лахәшьа Төбра. Аә-ускгы иаармарианы избахеит. Дшымгәыгзоз ала дманшәалахеит.

Уажәшьта иаанханы икан даеа уск. Лусура атыхәала диацәажәарц лтахын Михаил Петрович (ианимахауагы, ақалақ амцахь дааижәтеи, Марытхәа Патыхә-ипа хәа изыл-хәомызт. Иитәхым, игәы цәызкыаша зықалцарызеи, абасқак зыбзиара лыду). Телефонла иалхәахьан ус дахьк атыхәала диацәажәарц шылтахыз. Мчыбжьык ашьтахь акәын уи. Иихәаз бзианы илгәалашәоит: «Амза антцәамтоуп. Хәплан абыл-ра иәфуп. Абри амчыбжь шаацалак, иаанабтаху, бааи, исыл-шо аказыхәан схы сеигзом, бара, Аминат-цшза бзыхәан!» Атыхәтәан иацитцәәз мееирақәак рытцәәахумашь хәа гәфарақәак лыздыртцысит, аха дарбан цхәысу, дыцшзоуп хәа лархәаны, игәаахьоу. Урт атыхәтәантәи иажәақәа лма-хәазазшәа қалцаргы ауеит. Цәгьарас иқалаз усқан, мчыбжьык ашьтахь ианеицәажәоз, Ашәлашара иааихәаз рынхара, еихах-хаа, еибга-еизқыда игылан. Уажәы иабақоу! Инықәццшәаа илгеит Ардушьна. Лара, Аминат, акгы лхарам. Аха, зегь акоуп, харак лыдызшәа лхы лбон. Зегь реиха лара лзыхәан уажәы ибзиаз, ма илмахәазазшәа қалцар, мамзаргы иқалаз сгәы иалсит хәа наиахәаны, ашьшьыхәа ләаанылкылар акәын. Аха ус җыпхьакшыа лымам. Михаил Петрович данылмыцхраа, ил-заанхоит акызатцәык – җынла асовнхараҗы напышьашәала аусура, уахынла, лызахыга машына днаҗәтәаны, қыралла азахра. Абри аамышьтахьгы, Михаил Петрович иқынза дцарц лтахын даеаказы. Иқалаз лгәы ишалсыз наиалхәап. Днаидаш-шылап. Игәы иахәап. цыхәа ахьынзәмоу, Ардушьнагы дыл-хашшаап. Издыруада, абахта дтаимкыртә цъара длыхәаргы. «Ардушьна лтәы усқацәак иақәысмьргәгәап. Игәы нсырхар, схәыцқәагы саргы иахзеицәоуп. Усқацқәкыа лхы ашьышьра атахзам атакәажә. Абзагәи сареи хәаимак аан, Абзагә дидгы-леит. Аусурта... Ирхәоит, иаарласны адәқьан аадыртуеит хәа атурбазаҗ».

Днашәа-аашәахьан, днатцаа-аатцәахьан Аминат, аха ба-шан. Асовнхараҗы иқаз дәқьан затцәык акәын. Аусураз уахь неишьа амамызт. Инеимда-ааимдо шыцаа аус еицыруан

уақа. Зәтқа еишызшоз, унацәа узрыламыркыакыо зееидыз-  
хәалахъаз, ибзиангы изныпшхъаз цыоуки ракәын урт. «Ир-  
ласны иалгандаз атурбаза ду. Аоны аатцраф ауп. Аусурта  
калоит. Хәаблагы аалахъыххап. Исыздыруам Христофор  
изицәымгу. Азхытрейпш ауп азбахә шихәо. Амшын ақәара  
зегы ихазхоуп. Ақакәажә лыхәшә аатцрафы иқан хәа, анцәа  
ихәоны, саатцрафы усеипш аныкала, Саид имацара иоума,  
уафцас усуртак соуп саргы. Заа сашьталар еигьуп. Заа атыпқәа  
ныркылоит. Сихәап Михаил Петрович. Уара уда цсыхәа сымам  
хәа иасхәап».

Аресторанқәеи акрыфартақәеи ртрест аихабы Михаил Пе-  
трович дахьтәаз аоны даназааигәаха, цәшәа-цәыпхашьарак  
налылсит Аминат. «Сымахә итахым, итахытқәкым уи иахь  
сышнеиуа ибар». Машәыршәа длықәшәар, иара лымахә ишқа  
днеиуазшәа калцап. Еиғамхар, зынзаскгы лхы илырба-  
рым. «Сахәшәа ианаалаха, зынзаск хааилытцует. Уиадагы,  
дысцәыхьшәашәаны дыкоуп. Илыхъзеи? Цақәа тынхас быфны  
дышцабыдыбыкылоз, лхәеит. Исылузеи Цақәа цәғьарас?  
Азәыр дысцәылгама?! Дыбжысны, зегы деимдырххо дсым-  
беит. Ақалақь ахь санцах, Михаил Петрович икны снейны  
санаахынхәлак, сахәшәа лғгы сныдгылап».

Амардуан дағаланы днеиуан. Иааигәахеит Михаил Пе-  
трович икабинет. Иаалырқыаны, Аминат ллымха интафит:  
«Хәни хәби рыпсы аахәаны сбыхәоит, бымахә иеихабы, Ми-  
хаил Петрович ишқа бықәымлан. Ацығ ақа ацәыбгеит, анцәа  
бирманшәалеит шәеилахәхәхәтрафы. Уи ашәарыцаф дифы-  
зоуп. Ашәарыцаф бзиа, ашәацхәа иргыларц ахытау, зны  
баша кәац җытк каиршәует. Ақәыцма нейны иафоит. Инаф-  
шышәа-аафшышәоит. Шәартә ыкам. Уажәшьтан еиҗа иааихуе-  
ит. Акәац еиҗанамтцасует. Ускан ашәарыцаф акәац ашәацхәа  
иағеитцахьеит. Инағашәоит. Шәилахәхәхәтит, шәалгеит. Уаха  
дбыздыруам, биздыруам. Ибахама, бахәшәа дбыкәыхшоуп?»  
Лахәшәа лыбжы убаскак еилыкка илахауан, убрақа длыдгы-  
ланы лахәара дағызшәа. «Идылбалазеи? Уиақара дҗеимзар,  
лара лхатца уақа аус зициуазеи? Ихы аланыкәигоит. Ус ами?  
Саргы истәхуп стәы-сыпқа сыказар. Азәафқы ихьуазшәа,

иааигэара снейр лтахзамызт, ханхара иаасырхэаанзагы. Акыр сыхьма? Сцэа пиема?.. Аринахысгы убас акэхоит. Ашыац кэымшэышэрафэ икаршэу атэа, ишытыхны афара зегы ирылшоит. Аус злоу, акэыцра иларшэу атэа афароуп. Унапкэагы акэыц рыламлакэа, атэагы агыама аманы иану-зыфа, уеыф апхьахэ агеит. Издыруада, ахэса ласкэа, ахы дур-бар, дмаамынзаргы, ахацэа ирыцныкэо среиуоу цылышэозар сахэшы? Хшызгабцэаз, хашкэыпшзакэаз хаипыртцит. Цкэа слыздыруам. Истахымхааит акэымзар, сара сижьом, схи саирхэом аха, снацэахы дахасыргьежып». Лхатагы илдыру-ан инахыркэацэаны лхы шламхарехэаз. Аха уи лхырехэара, аеырпагыара аткыс, агэыргэцэара акэын иаха иатцаз. Лхала лхы лныхэозар, ныхэафэс илхэашаз ажэакэан.

Егыашатэкэаны, убарт ажэакэа лытцгеит акэымзар, Михаил Петрович икабинет ашэ афы даннеи, дышнамлазакэа, лышытахька дхынхэуан. Убас икан ашэ илатэаз амазаныкэгаф пхэызба лыпшышыа.

– Ибахазар акэап, атакэажэ, ахеивыс исзылуз?! – дызла-лымбацыз ала, илакытцакэа цыршэааны, фэаитит Михаил Петрович, апсшэа шааибырхэазтэкэа, цкэа атэахагы лымткаэа. Абжыаапны Аминат данибалак ихы-ифы шихалашаауаз еипш дыкамызт. – Ахеилага! Данкэыпшыз азэы бзиа дылбозаа-рын, убри иахкэаны, лхы атып икэкэахыит рхэеит. Аетэакэа драцэажэозаап уахынла. Асасцэа хаманы хақан Акаки Темуровичи сареи. Ашта хантала нахысгы, лхэы лцэахфазшэа, бла хаа халмырбеит. Акаки Темурович иеипшу асас лара да-балбахьаз. Ишыапы азэцэара дацсоума.

Аминат лгэатцэахы иналакшеит Ардушына лзыхэан иихэаз ажэакэа. Ғылымтэеит. Акабинет тбаатыцэ аганафэ, ихы ихыу-азу, мамзаргы ихы агарта имамзу, илацэакэа еикэыпсаны, ихы атзамц иадцашэа итэаз ахатца ихы наиқэкны, иажэа инацитцеит:

– Ишыкоу умдыруеи цыоуки. Дара зылхэдахахаз, уаргы иуа-тэаршьом. Данызгабыз азэы бзиа дылбазар, уии лареи қыаф рзеицымузар, лара хатца напыда дықэахазар, сара исхароузеи! Сара акыр лцэызгама?! Ауаа анеиза, дықэгыланы дыхэхэеит:

«Анышэынтра! Сашыа инышэынтра дырхэымгеит! Сашыа инхарта шыагыртас икаитцеит!» – хэа! Лашыа дивартцааит, акыр изахума? Дкэапза дахытцац дыцоуп.

– Убри азэк изыхэан ус шэымхэан, абаацс. Уи даеакала иказ нхаѡгэышъан, – изеихэозгы дналацаны, ѡаалтит лыбжы рхэыцны Аминат. Игэалцеит, атзамц зхы адцаны итэаз, лара илхэазгы, Михаил Петрович иихэақэазгы, ихы зыдцаны иикыз атзамц еипш, наќ ишинцаз. Аарла иаахитит, аѡыжэреи амыцэареи ирганы, итчаа-тчааза иказ иблақэа. Аминат иахынзалылшоз лэынкыланы: – Даараза сгэы иалоуп иќалаз, хатыр зқэу Михаил Петрович! Акгы шысхарамгы, зегь акоуп, уара уѡапхыа аарак сыдушэа схы збо сќалеит, – лхэеит, лцэажэашыа даараза ихыркны, лажэақэа изаќаразаалак гэапхарак хэа рытцамцакэа.

– Сылшыт, сылфеит аќакэажэ, ахеивыс, – уи ажэа-шхам еита ихэахит. Днатэеит, асќам наитцаѡыжит Михаил Петрович. Иахыаанага лзымдырзо, убри ауаѡ ишка гэыбылларыцхашыарак лгэатцаѡ иаақэац-мацеит Аминат. Зегы зымчу, зегы зылшо, днызкыло баагэаракгы ыќам хэа илдыруаз ауаѡ, убри аминутаз дхымхэаны, ацхыраара зтаху азэы иакэны дылбеит. Лапхыа итэаз, ацстазаара зегьрыла қыаф алазуаз ауаѡы, алушэак дшаарыцхалшыазгы, уи убас изызуз, лабхэа иахэшыа даалылаѡехэеит лгэанала.

– Ииашатќэюума ирхэо, лхы мацќ еивќыатќэюума? – лафќ аламцакэа, дналазцааит. – Хайуацэоуп ихэеит, Зафас хэа уаќа тынхак дсызцэыртцит. Убри ихэон. Бзиа илбоз ауаѡы дылцэызхызаап. Уахынла аетцақэа дрытцапшыны, абан иара, абан сара, дхашытагыланы днеиуеит ихахшаз хэа, лхала дцэажэозаап, азыхы аѡы днеины азы илыркуашэа, акэапеи азна азыхы рыххо, нас ихтэало, алакэқэа ќалцозаап, – даѡын иихэац неитахэо.

– Нанду Ахќэажэ, ииашатќэыны, лгэатцаахы тызблааша агэырѡа даќэшэахыеит, аетцақэеи азыхыи хэа иухэақэо иашақэоуп, аха, сгэанала, уи лзырќатцо, хыхы ажэѡан аѡы мчык ыќазар хэа, гэыжыжагоуп акэымзар, лхы еивќыа акэым, угэы иалымсын, аха уаргы саргы хатќысгы лхы лтэуп, –

лхәеит Аминат. Уа-тынхала ишеизыкац уажәгы еизыкоушәа, лабхәа иахәшьа лыхъз шылшыац ишьо, лыхъзцәкьа мхәакәа, «нанду Ахкәажә» лхәеит.

– Абахта! Абахта! – ихәеит, атзамц кахар хәа дшәозшәа, ишьтахь ала ихы агәта атзамц иадыргәгәала итәаз абла тчаа. – Схы ткәацны ицоит, ажәха рмоуруп, изакә ҫы мыждаз иаха иахдыржәуаз! – ихы атзамц иаадихит, ибла тчаакәа, ибла тыкапшыаа-ткәазаакәа, алабжыш рхакакәала, Аминат дна-лыхәапшит.

«Дабазбахьоу? Дабазбахьоу? Аресторан...» – рапхьаза Михаил Петрович дицны, аресторанаҫ ианыказ, дылбахьан Аминат убри ахатца. Уака, аресторанаҫ аус иуан.

Аминат илзеилымкааит игәахәзар акәхап: – Абахта! Абахта! – ихәеит еитах.

«Арт ҫьара акала еидхәалазар, еизааигәазар калоит, иаарымчны атак истар, Михаил Петрович игәы иалсуеит. Иахьы-неибарку усоуп ишыкоу, абаҫ зпыхьашәаз ала-млашькәа ирҫызоуп. Дара-дара абаҫ еимакны, рыхәдацәакәа шҫи-бажәжәо, уара унарыбжьаланы, абаҫ аамтцаурсыр, инеидгыланы уара уааимыжәжәа уныкәырцоит». Лгәы дыштахәыцуаз, илхәаша ажәакәа шлырхиоз, абла тчаа, ихы наҫа-ааҫо дҫа-гылеит. Ашә аҫы днеиуаны, уажәшьтан сузаауеит ихәан, дындәылтчны дҫеит. Убри дшындылтытәкьаз:

– Хзыкәшәазеи, уара, жәа-маатк мышкы измоу, шә-маатк иҫахуп, шә-маатк мышкы изауа, зыкь-маат иҫахуп, акы аарыз-хом, – инаишьҫеихәеит Михаил Петрович.

– Адиректорра дашьтазар акәхап! – лхәеит дааҫышәырчашәа Аминат.

– Дабахгои уака аус зуа? Иашоуп, ари иаха уаҫы дихәоит, арахь ишыббо, адача ҫыц аахәатәыс исоуит, аха егы иамхразгы аус утәыми. Арахь Ардушьнеи сареи хус!..

– Уара уеиҫш икоу, адунеи азна икьиоу, ҫакәажәык улеиканны, абахта дҫаукрым...

– Аҫакәажә хәа шәызлышьҫоузеи бара, зегы убри? Саргы сашәыршыҫылан, аҫакәажә хәа ахәара салагеит. Илхытцаузеи? Лҫәымта дҫагылоуп. Исылуз заҳаз сҫызцәа, абахта дузтаҳ-

шыып, рхәеит. Аҕхәара лыстәит. Убри аҕены, изыпсоу анылым-  
шәа, абахта дынтатәоит. Изакә бзуеи, бара, илҕоу, пасатәи  
бхатца, Абзагә, пхәысс иигаз? Атакәажә абахта дтоушь сыз-  
дыруам, аха хәа, убас мақарра ажәақәак рҕаалырхәит... Лусс  
иалоузеи! Сәыза хәсақәак ицын. Адачаҕы хнеит. Урт ахәсақәа  
лара, аҕаацәа хзырбгалаз латқыс еицәоума? Лҕы иҕашәоз  
зеггы ралхәеит. Аллах! Аллах! Уаҕоу иашта дықәуп. Ламагә  
ашьхәа дтацаланы длымамкәа дыҕам Абзагә! Бшыстахыз баа-  
ит, Аминат. Бсызцароуп Ашәлашаранза. Бхатца ибызхәашам.  
Аха лара, сыхзырцәаз атакәажә хеилага дылзынашът. Дла-  
цәажәаит. пшьшьаала, ашьшьыхәа лыбз талкааит Абзагә  
ипхәыс, мамзар аус еицәалтәуеит. Аҕхәара ирыстаз аҕены  
апарақәа абраҕа систол ианықәымла, атакәажә лыбафгы  
шырмоуа рдырааит. Изакә ламысдароузеи! Тагалара цқьа  
иниасаанза, азынра хангытцалаанза ихараза, рхәахт, – иажәа  
нагзаны далгаанза, ателефон абжыи геит. Ичабра еилыҕраа ду  
наиҕшьуа, акраамта телефонла дцәажәон.

Аминат Каиматхан дналызхәыцит. «Убри лакәын абахта  
итарбаатәыз, анышә дамахгы!»

– Михаил Петрович, убзиарақәа рацәаны исыдуп, исхаштуа  
цымшьан. Ианухәа, уара узыхәан, Ашәлашаранза ақәым,  
иахьеиҳауггы сцап. Исылшо ала срацәажәап. Уск саргәақуеит.  
Ишубо, сара сыда иныкәызго уаф дрымам схәыцқәа.

– Издыруеит быззааиз, – ателефон цқьа инықәйтқан, пхәыс  
касеицарсак иақараз ичабра еилыҕраа еиҕа инаиҕишьит Ми-  
хаил Петрович. Иаҕа даалахҕыххан, дагыыагылеит. Ибла-  
қәа лыларҕацо, икылкааны Аминат лгәыпхәы ттәаақәа дна-  
рыхәапшит. Шышкамск лцәа инадлазшәа, лцәа даатзызаан,  
лгәышпаҕы лытқы арҕьара неидлыргәғәалеит Аминат. Ахыхь-  
чара атқыс лхы рыцхалшьозшәа, днеицыит. – Хәтыбын идыр-  
гыло атурбаза ду афныцқа аресторан аартра ианалацәажәа,  
бара баасгәалашәеит. Аресторан афныцқа абуфет аанахәоит.  
Убраҕа аусура бзиаи? Бысхаштыз цыбымшьан. Бара беипш  
иҕоу ацхәыс пшза, ахатца дихазырштуа ацсра затәык ауп.  
– Лааигәара дааин даалыдгылеит, лара дтәан. Ииҳәоз ажәа-  
қәа шаҕа иажәа тацәқәаз, ишихәа-шихәоз рцәа шырхих-



хъаз, Аминат данрызхэыцыз, ашьтахъ, икабинет ддэылтны данца, цкъа лшыара данықәлоуп. Ианлеихэатцәкъоз, иахъаа-нагаз, иахыылфанагалаз лзымдырзо: «Азэы даафналар калолит. Харбоит», – лхэеит. Итцегы лхала лхы рыцхашьаны, итцегы лцәа-лжыы лыхызыаауа днечиыңпит. Убарт, лара илтә-замкәа иламхәхәаз ажәакәа, гәыграк иртәзар акәхарын, инапсыргәытца тәхәза, лхы инықәшьны, лыжәахыркәа, лыз-қәа инарыхырхәазеит. «Зегы усоуп раңхәа ишзызымкуа, ишышәапырхәауа, аха нас пшышьала снапафы иааиуеит», – ихэеит игәанала. Дхырхәаны дналфәңшын:

– Абзиара схаштуа цыбымшьан. Асовнхараф аеага мөан-то, аусура бара иабабатәоу, насгы напышьашәала аус уны, изланыкәыбгозеи ыңыа ахәыққәа. Сгәы бтоуп, Аминат... Сгәы бтоуп... – иеааириашан, ионапыкгы иңыбақәа иртәкны: – Ашәлашарантәи бшаахынхәлак хәицәажәап, – ихэеит.

– Убзиарақәа схаштуам. Абзиара сзыуа, ацкы изызымукәа кәмлац.

– Абри ауми гәаартыла аицәажәара, аилибакаара захъзу!

Лшьамхқәа кәадахан, лзамфәқәа фыкаңшыааза, Марытхәа икабинет данаадэылтц, издыруа, сыздыруа азэгы симбан-даз хәа, анафстәи ашә ахъ лфаныналхоз аамтәзы, лылаңш наикәшәеит адкылартәф иңшны итәаз хатқак. Лыблақәа дыр-жъаз цыылшьеит. Алушәак наф дынхәхәит, аха нас, лылаңш дажытцәкъоу, мамзаргы ииашатцәкъоу еилылкаарц, илзымч-хәзт, деитәахәхәит. Ииашан, иара иакәын. Илымхәқәа ха-хаза, ауаңыаф даатыцызшәа дфәикәатцәааза, уажә дылбазма Зафас. Иаргы ашырхәа Аминат дналхатгылан, лара лышка ифынеихеит.

– Иаха иара ифы сыкан, аха ифызцәагы иаргы убаскак сзааргеит, иахәашыа смоуит. Ашьыж, сара сыңсны сшықәжыыз, иара усура дааит, – ихэеит Зафас, Аминат акыр идылтаны, инаимызакәа, ихы иркыиозшәа.

– Дыкоуп, утынха, дыкоуп, дыкоуп, – лхэеит лыбз еилаңаңо Аминат. Ирласны дидыртырц лтәхын.

– Ашәлашарааа сизаарышьтит...

– Ааи, ааи, уизаарышьтит, унеи, унеи, шәеигымхааит... – иажәа анагзаха имтәкәа днаиңырцит.

Гәығрак инаҭо, иареи лареи реизыҕазаашыа азыхәан ил-  
ҕытҕыаз аҗәәқәа ратқысгы, Марытхәа иҕынтәи данца  
инаркны, акыр мши-тҕи дзызхәыцуаз, лхы илзанамышьюаз  
даҕаакын. Лара иахьынзалтаһыз дылзымышхәеит Ардушьна.  
Илхәарц илыхәтаз абжа аитабжаггы лзымхәеит. Уажә ада-  
ггы игәалтаһан, ауағы даниацәажәо, гәыпхашыарак ахь-  
лызцәыртцуаз, иахылиааиуаз иахҕаны, илхәарц илыхәтоу  
лзымхәакәа даанхалойт. Аицәажәара ианалгалак ашытаһ,  
ишдасыхы, ишдасымхәеи хәа лхы аеҕныхәа иалыргон.  
Усҕак илпырхагамызт уи аҕазшыа, Ашәлашара данынхоз,  
лхатда даныҕаз. Араҕа уи дацәымцар, ишылзеицәахоз лдыру-  
ан, аха илыздыруамызт дызлацәцашаз.

Марытхәа икабинет аҕнытә адәахыи данындәылт, акраамта  
алашыцараҕ дыҕаны, алашара лыблақәа инархыччалазшәа,  
лылахь неималырцахәын, еихаргәгәо, иаахылҕеит лыблақәа.  
Адуinei цҕаа дзықәпшуамызт. Аҕы лжәызшәа, лыхлахат  
нтууааит. Дызустоу лзымдырзо, цыара азәы иҕаҕхәа аара дук  
лыдны, псахрак ҕалтаны, хырҕиашыа лымамшәа лхы лбон.  
Аҕны дахьнеиуа дналпылозшәа, лыбла даахгылеит Абзагә.  
Шаҕантә илхәахьюзеи схы сақәитүп, сахыцо, сахыаауа, иҕацто,  
исхәо, сара сыда дарбанзаалак, даҕазәы иусс алам, уимоу,  
иара, скажыны даҕа пхәыск дызгаз ицасхәаггы, мацк схы ноу-  
сыжыыр, ма убриала сгәы сҕычып хәа. Аха уртқәа зеггы баша  
гәтацәажәараны, қәаршҕык иаҕызаха, иналхысны ицон.

Марытхәа иҕны днеины дцеит, насыпла лымахәи лареи  
еиҕамхакәа. Иара, Марытхәаггы итаһымзар ақәхарын урт  
еиқәшәар. Тарсхан избәхә машәырггы инаиҕытымҕеит.  
Изицәзатәыз лхатаггы илзымдырзо, ешыак иеипш пату ши-  
қәылтцозггы, лымахә зынзаск иалымхәарц лызбеит иеихабы  
иҕны дшыҕаз, насггы иреицәажәашыахаз. Лшыара данаақәла,  
цҕаа данеипххәыцаақәа, лыпсахы неилалан, даатгылеит,  
лышытаһыҕа дынхәапшит. «Ашырхәа икабинет ашә аартны  
сныҕналан, шыагыртас иҕауцаз аҕны ақәмызт, уара уха-  
та уакәын амца зыцратаны ибылтәыз хәа наиасхәар»... Лы-  
лабжышқәаггы ҕахәҕәәлеит. «Сыгәнаха игароуп абасеипш  
сҕазыргылаз!» – лхәеит, ажәдан днатапшыи, лажәақәа, ан-

цәа иакәымкәа, ауаа ишрызкыз лхатагы ишылдыруазгы. Хыла-хшыла аилкаара лцәуадашын, аха гәйнхәтыстала, цәаныррала еилылкаауан, амыкәмабарақәа, атагәтасрақәа даазықәшәаз зеггы, лхата илхараз аамышәтахыгы, цәара акы ишахкьоз, мзызк шацоу. «Ибзиоуп, сақәшахәтуп, ус сылахь ианны сақәшәазааит Абзагәи сареи хәхьеилытыз. Аха акамыршша еицш, итахә-тахәза икоу Михаил Петрович инацәкыарақәа ахьсыхькысыз зхарада? Уигы сара исхароума? Азыхь хәашьызар, изхароу азыхь акәзам, дадраа, цқәа уаанацшы-аацшыр, иубоит изхароу, ихәалон, зыцсәта шкәа-кәахаша сабхәа».

Ишьабжьыхгаз атрест данаадәылтц, инамариашаны амәаду ахәаишылтәоз иказ абахчахь л҃ыналхеит. Дхьантәза арымз днықәтәеит. Иажәақәа анылгәалашәа, ихә҃сахьагы лыбла иаахгылеит, анкьатәи лабхәа, Абзагә иаб Гәадала. Зыцстазаара иалтцхьаз атахмада днаиташьыцит шыцра бзиала. «Ицсы ахьынзатәз, хьымзг имгеит, иламыс имкьашьит. Иара данцсы нахыс, иусс иалоузеи! Ацсы хьымзг имазам. Иабду диеицшхааит Саид, уаха стахзам. Дцеит, атахмада дшыцкьаз дцеит». Анкьатәи лабхәа дышизхәыцуаз, да҃а тахмадакгы дылгәалашәеит. Уи Қыач Кыча иакәын. Илгәалашәеит убриггы иихәалоз. «Ихьз ихысхуам, ижәла ихысхуам, шәара дышшәыцкәыну даанхоит. Ицеггы ахшара шәоуп. Сынхараггы шәара ишәтәхап. Сара дсышәт шәыцкәын Саид». Рацхәа ихәеит иаарлафшәа, ашьтахь ауаа рнитцеит. «Ихы еилагазма, цьбеит. Исыхшаз да҃еазәы дышцаистоз?».

Ашәлашара даналтц, ианылыцсах, ашьха кәаңа-҃аңеи адгыл кьакьареи реитныцсахлара мацара акәымкәа, лхата лхылгәа҃ы, лыламыс а҃ы еицкрақәак камлар цсыхәа шлымамыз лдыруан Аминат. Илзымдыруаз да҃еакын. Илыздыруамызт иахьынзааибуаз, иахьынзалзеиныршәоз, илтахы-илтахым, лара лшәа-лда иалсхьаз, ашәлашарааа ртасқәеи акалт амшын надсыло ишьтәз хәтыбынаа ртасқәеи.

Абахча арымза҃а дыштәаз, ахахә шкәакәа, ахахәеи҃кәыдыра хырч-хырчхәа дылапало, лара лышка и҃҃ааихеит ажакьақәа з҃҃аз арпыск. «Атыра иаахәытцыцшыз аашьыш

аңшышыа шңаимоу!» – лхәан, дағыааңшыәырччеит. Аха ихы лықәкны дшаауаз анылба, иаалцәымығхеит. Днаиңаңшит. Иблақәа марғь-марғьза, аламлашь фыышәо ианеимдо еиңш, ишағь-шағьон. Иңаңа еиқәатқәақәа паны, рңыхәақәа иқьышә арғьарахь илбаашьтын. Иеиқәа ахы тбааза ибғьауан. Аминат дшаалыдгылаз еиңш, ақьаад акәыршаны иыңтра иңақыз аилахәара ааиртлеит. Цқызу, кофңазу, изакәыз цқьа илзеи-лымкааит.

– Ибтахызар, аңшза-ссир, инахьхьи быңталаны ибышәңа, аиңкеи акофтеи еиқәуп. Афранңызңаа ирықатмңоуп. Бара бразмер ауп, – ихәеит, еилақәақәаны, урыс бызшәала, абаҳча аңыхәан иқаз ашышымаңтрахьи инапы нарханы.

– Ушңасаңәажәо, амбжых! Уңаны уан илаҳәала «аңшза-ссир!» хәа! – лхатағыы дшымғәығңоз, иаатлырғьеит Аминат. Ашырхәа дғагылеит. Ашаңа-шаңахәа лғьиналхеит дидғьаны.

– Бқааны бңәажәашьои?!

– Усңырцқьа! – лхәеит, лыбжьи иңегьы инаңңаны, арңыс длышьталаны иңанынеиха.

– Амахе! Амахе цқьа! Бшьапқәа еиххәа-еиххәо, беихас-еихасуа! Абнауаы! Шьха гәағарак быштыңыз ғашьом! – ихәеит, еилығрыз аилахәара еидғәало, илышьклаңшуаз ар-ңыс.

Аминат лңәа-лжьи налхыбзааит. Дыкшарц лтахызшәа, ирт-рысны даатгылеит. Лыблақәа ңыршәааны, ихаңыцқәа, акәтағь мңазырсыз алеиңш, ихаҳаза иаарңшуа иңәыңаңчоз арңыс-бжыхәаахәтғы инаиларқәаңаны:

– Тғу-у! – лхәан, дынкажьңәеит.

Марыңхәа иғны данығназ, алушәак иаалызңәырңны, илыхьыз лзымдыруа, дызташәаз ахымхәарағыы зыхәашьык далңуазшәа лхы наңәылған, ашаңахәа лғьиналхеит. Лығешлыр-хатңозгы, лғәы атҳара-тҳарахәа еисуан. «Аиашаңқьа ихәеит абжыхәахәтғы. Сыжәи сҳәыси еиңдалазшәа, сабаңцакуеи. Сәааныскылар, сәаасыриашар... Уажәыгь аеадаҳьарта амар-да скыдушәа...»

Лыңшра-лсахьа, лоура-лытбаара днахәаңшыр, дарбан ха-ңаз илмеилаҳарыз, аха дарбан хаңаз еилаҳауаз, длывагыланы анықәара, убас иңшзағәышыамызт лнықәашьа. Аашьышь аса-

хъа зхылкааз абжъахэахэтфы илеихэақэаз, мшқэак анааб-  
жъыс, леимаа хэынтэак иақъашны иаалызэзэар ишылхашт-  
ра иналхаштит, аха лныкэашэа азыхэан: «Амахе еиңш,  
бшьапқэа еиххэа-еиххэо, беихас-еихасуа...» хэа иихэаз,  
лассы-лассы илгэалашэон. Дазхэыццпхъаза: «Иңсахтэуп,  
иңсахтэуп. Ашэлашара сзышьцылаз аныкэашыала ныкэашы  
ыкам арака» – лхэон, илхэацыпхъаза, ларазэк илдыруаз ала  
еитарсуа, ифыцу атцакы атауа.

## 10

Ашэлашара икалаз иха́та ихаразшэа, зегъреиха ихы  
иақэйтцеит Қыч Кыча. Ихы иақэйтца мацара акэым, ихымз-  
ғишьейт, мчымхарак дақэшэаны, иламыс еилазгаша, уск ина-  
пала икайтцазшэа.

Гэырт Гэадала инхара нықэыццышэаа ицеит, машэырлагы  
акэымкэа, Гэадала иахэшыа гэакыа Ардушына лнапала агаз  
лақэтэаны илыблит хэа аниархэа, иазхэаз агэра ганы икан,  
ишиахатэқъаз, абылра ахыикалаз анхартахь амфа дықэлоит,  
Ардушынагы дналацэажэоит хэа. Цэйтэнатэ аахыс ус иапын  
Ашэлашара, хаиуанк зыцэтэхозгы, агэылацэа ифны инеины:  
«Ацкы ухахааит, аңхаста иуоуз хгэы иалсит» – хэа наиархэоит.  
Хаиуанума арака иңсыз! Шэышықэсала инеихахауа иаар-  
гоз анхара, иказамызшэа инықэыццышэаа ицеит. Ардушь-  
на лакэыз, Марытхэа иакэыз, азэгы дагыдымтцаалейт, уи  
атцыхэала аштэагы дтымтит Кыча. Уимоу, ацхаражэхацэа  
иархэаз аамышьтахь, икалаз, ишыкалаз хэа, иарбанзаалак ак-  
гы дырмазтцааит.

Арака даанхоит, дхэыштаара мырцэафха, даңшэымаха  
дизыкалоит хэа дзықэгэыгуаз има́та затэ, ачара анизиу  
ашьтахь мызкытэқъагы даанымгылакэа, ипхэыс даашьтых,  
ақалақь ахь деитанцах инаркны, атахмада игэы бжысит,  
аибашьрафы иңкэын итахара аткыс изеицэахан, игэы цэым-  
сахейт, нхарак акэым, Ашэлашара зегъ блыргы, иара изыхэан  
зегъ акоюп, избанзар, иха́та дбылны далгахейт хэа неибыхэо  
ицеит икалаз иазхэаз. Урт ирцэыцэгъан атахмада иеилкаара.

Каиматхан рапхьатәи лхатәи Кыңәи еизааигәаны аиуара рыбжъан. Рапхьатәи лхатәи данңсы, лара Абзагә даниццагғы, реиуара мырзкәа иааргон. Кыңа хәтыр лықәйтцон Каиматхан, хәышәарак мырцәакәа иахьейқәлырхаз азыхәан. Лара, Каиматхан, рапхьатәи лхатәи иахәтыраз аамышәтахьгғы, атахмада хәтыр иқәылцон иуафшышьей дахьызатәызи рзы-хәангғы. Акрифарц дара рышкә дымнеир, ихәы шааргоз идыруан ақнытә, афны ихала иқатцаны иифаша анимазгғы, зынзаск акрыфара аниґахзамзгғы, абыста аныкнырхуаз идыруан, илабчашь наитцарсуа, Абзагәи Каиматхани рахь днеиуан. Аныхәапхьызкәа рхәара далагон, аштә данталалак инаркны, убаскәк Каиматхан илыршшахьан Абзагә ишкә имаз агәала.

Имәта ачара анизиуаз ауха, Абзагә Каиматхан лахь дахь-цаз игәы иалсит Кыңа. Ичара пату ақәимтәит. Уақәа инацлөит даґеакгғы. Иара данықамло, мышкызны, иажәа иаххәыцуа, мөақы инықәйтцә, уажәы иара, Кыңа дшықоу еиңш, изытцаауа тахмаданы Ашәлашара дқалап хәа дзықәгәығуаз рапхьа дгылан Абзагә. Ипхәыс Аминәти иарей реилытцшьей, насгғы Каиматхан дшигақәази рыла, уск азыхәан иахьааидна-гәло, иажәа ускәк апхылнамдо ихы қәитәит Абзагә. Иихәо ахьынзәкәышу, иахьынзәиашоу мацароума аус злоу, шақә атцанакуазей, аус еилзырго, ауаа ахы рызтә, ихәта итцәа зөиц-шроу.

Аамтә анбжьыс, Абзагәи Каиматхани реибәгара шықәлақәаз цқәа ианеиликаа, насгғы, аус ахы атцхьәа ускәк иәңсуа ламысымзаргғы, иахькылсыз ахьнырхагаз азыхәан, Абзагә дизгәдуны, днаилабжьә-ааилабжъан, динышәаны далгахьан Кыңа. Ианааиңыло, блахаала еиңәңшуан.

Ардушьна анхара анылблы ашьтахь, махәгыарак Ашәлашара иқалазшәа, уафңсы иәцәажәара иґахымкәа, иәцәажәозгғы, ажәа хаа reimхәо, амамиқәара ихәтәаны ақәын Абзагәраа рахь дышнеиуаз атахмада. Абык иеиңш дылбон, дишьцыла-хьан Каиматхан. Зны ииашаны, ґазны даахьхәмаршәа, лгәы иаатәз иалхәон. Иаргғы пқәк леиңш дылзқәан. Даара лґеа-зылшәөит, рыпатуеиқәцара лхы иалырхәөит Каиматхан, аха иқалаз хәа акгғы лзеилымкааит: Кыңа ґөиґуамызт, арахь Ар-душьна лус иаха-иаха ацәгыахара иәңын.

Абылра аенытцәкы, аоны ақырстақәа, ауасхырқәа, ахахә-  
тәахә шәпақәа ирыцраз амца ыцәаанза, аццышәггы аңша  
иацкыаанза, зшыапы инанагоз, изахаз ашәлашараа зеггы еи-  
зеит аштәфы. Аиартаф зытца зырцәаакуа, атцарбашыаггы иды-  
руеит хәа, аоны былны аилахәахәггы амразакәа, рыматәакәа  
шаалыргаз, ишыза днарыццаны, ибнеитцеит, ақалакы ахы ишы-  
тит Марытхәа ицыз ахәса. Ихала даангылеит. Уажәы-уажә  
дналзытрысуан, абылра заҳаны иааиуазггы, дырпымло, лхы  
ныпхыалкырц, цыарггы дымцакәа, деицып, тәцкәымк дақа-  
раха, имблыкәа еикәхаз, ананыраф акалат аархәны икәтәаз  
Ардушына:

– Аилага, аилага, зхы еивкыаз атакәажә еилага! – дафын,  
апхзы ифашы, ипсы еивтцахә Марытхәа. Қарала Ардушына  
атакәажә хәа лызхәара шыгәнахараз, лықәра аткыс, лып-  
сҗазаара дшаражәыз, абылра анықалаз акәым, уаанзаггы уаф  
дазымхәыцызт. Лара ләылражәын, ашәлашарааггы атакәажә  
лыхызырцеит.

Егыашатцәкыны, лхы еивкыаз, деилапсаз цыыршыеит агәы-  
лацәа, атынхәцәа. Аарла лхы даафәаханы, лашыа дыпсиджәтеи  
илхылымхыцыз, ашыал касы еикәатцәа лылахы итаршышыы,  
днытыпшшәа днарфәпшуан. Лзамфәкәа, лылахы, ллакытәкәа  
рфы итцеггы ирыцлеит акычырақәа. Иқаруапшшәызыз лыблақәа,  
рыпшшәы рхәхан, ицәыш-цәхәпшыны акәын ишықаз. Акәас-  
кыа, апацха, аматцурта ухәа, акәытцаратцәкы налакны, зеггы  
ныкәццышәа изгаз, амца шынеикәыцәаз еипш, ижыышо, им-  
цабзха лыблақәа ирхыз агәаггы неикәыцәан, итацә-тацәза,  
гәағзааит, гәахәаразааит, акгы рыхзамкәа акәын ишықаз.  
Иқалаз ргәы иалырсны иалацәажәоз, мамзарггы лгәы дыр-  
гәғәарц ажәа кәандақәа лазхәоз, дарбанзаалак азәггы иааи-  
хәоз лхы-лгәахы имнеизо, зымтәыжәфәкәа цытәтцәаз  
алахәеипш дтәан.

Цәгәамзар бзиа уаф дахыччом хәа, иччар изымыччо, арахы  
илхәоз иахырхәара рзымдыруа, инеифәпшы-ааифәпшит, еи-  
заз днарылапшыны:

– Сгәы иалоуп, сшәындыкәра блит, – анылхәа.

Рыбжыы нытцакны, ашәлашараа:

– Абаскак иблыз анхараф лара лгәы иалсыз...

– Нхарак иафсуаз җәра акы лызтазар акәхарын...

– Анхара иафс акәым, ахы, абырлаш! Лашья ихәатҳаи, жәйтәнапыла сырақәакитәтәахны илыман, – инеихырхәаалон. Ашәындыкәра итан хәа лара иралхәаз убартқәа ракәын. Аха икан уаф иалымхәақәозгы. Урт, зызбахә лымхәоз аматәақәа, лнапала илсыз, илхаз, дацкпацшны иқәылтцаз, азынраз ипхақәаз, апхынраз апша зылшәшәашаз, лыцсықәара ицәа ианаалоз ракәын. Шака хкы! Ақалпадқәа, анаптарпақәа, аимсқәа, маграда еилақьтас ицаз агәырпхагақәа, аласа кьафқәа. Урт ирыцтан, азәгы илымто, лыцсы иатцатаны, итәахны илымаз лашья имака чаца, ланду илпамтаз ауархал, аеыгәтцаршә.

– Игәырпса сықәшәеит атцарауаф, амусеи азыхәан иахысымтаз, – лхәеит. Арт ажәақәагы җоукуы, инцәытцакны инахыччит.

Аамта атагәтасрақәа ибзианы ирхааныз Ардушьяна, ахацәа зхы иацәшәоз ирхәо лаҳахьан: «Ахатца абахта дазхиазароуп», – хәа.

Уртаамтақәа ниасит. Абахтаз схата истаххоитаматәа пхақәа шылхәоз, илзалымгакәа, амца қәауқьад иналабылны ицеит. Итәны ауаа ықәын ашта. Азәы иихәо еазәы имаҳауа, алаба зларкшаз ашьхытә реипш, ауу рыхгон. Лара акалат дахықәтәаз, абахтахь даныргалак, аласалых матәақәа ззылпоз, убрака дшылпшааша, ишеицыкалаша акәын дзызхәыцуаз.

Инықәыццышәаа илгаз анхара, амца ахылыркысаанзагы лхы-лгәафы ибылны далгахьан. Рапхья иццышәахьан лгәы-лгәатцәа, нас ауп иццышәа ашта ианықәхаз анхара. Убри амца ацрасаанзагы лгәафы ибылны дшалгахьаз еипш, ацәгыара калтаанза, абахтагы ләазлырхиахьан, ләазыкаццарафы илыцхраауан бзиа илбоз ауафы ицстазаашьахаз. Афыцьягы рқәыпшра зыкыз уск акәын – Ашәлашара ақытан Асовет мчра аиааира аргара, ацашәқәа арғәғәара. Акомҗар еизарақәа раан мацарагы лара лакара, ашәақь ләоукургы, дузнымкыло, иқәгылодаз! Лара лакара зыбз тамгылодаз!

Оымш-хымш ракара антцы, аусхәартафы днеит санбацашәкуеи хәа дразтаарц. Ускан ауп ианеилылкаа, хәдықәтцала



дышфырхыз ашөлашараа. Иаахараза, ма унхара ахә уахтоит, мамзаргы иблыз аткыс еигымзар, еицәамкәа анхара ҫыц узыкахтоит хәа иахәаны, дыргәыбзыгны дрышьтит Марытхәа.

Анхара анблыз аены уака ихәатәыз зхәашаз, икацатәыз кәзцашаз шыказ идыруан Кыча. Иара макьана датахзамызт. Мышкәак антдоуп уи атыхәала Абзагә икны даннеи. Ашөлашараа рказшьа бзианы идыруан атахмада. Ргәы амца еибакуан ирласны, афархь мцеипш, убастәкьа иаарласны иагыхьшәашәон. Иаахараза, иузыкахтакәо убап хәа иахәаны дрышьтит Марытхәа. Ардушьна рхы лыкәырцарашәа игылан. Уажәы рхы ныпхьаркит. Иархәаз афхәара иахыңеит. Марытхәа даакәымтцакәа иааицхауеит, атакәажә дтаскуоу, мамзаргы стәы сыртауоу хәа.

Зегы ирдыруан иблыз анхара ахә Абзагә шәашьа шимамыз.

Ишцакацатәу? Имабзиада Патыхә-ица? Зафаси иареи еиуаңәоуп. Убри дизышьттәуп. «Дахзааңсаит, Ашөлашаранза дааиааит. Хәицәажәар хтахуп. Хихәоит, ихы ххимбаарц, хчеицыка даграмгыларц. Аранза дааганы дхауааит, нас иаххәаша хара иаабап».

Аус хьшәашәахьан. Аңша иацкьахьан аццышә.

Тынч азхәыцра иаамтан.

Кыча ихала дазхәыцыргы, егьафы дразтцааргы, икан ҫ-мҫак: ма Ардушьна дтаркуеит, мап анакәха, иблыз анхара ду ахә шәатәуп. Дтаркыр хьымзгын ашөлашараа рзыхәан. Напеилаңса катцаны дфырхырц азыхәан, аамта ицегь ртахын. Шьарала ирымаз иеигзарымызт, аха Марытхәа царамзар акгы игомызт.

Абзагә икны днеин, ҫенак, имацара днаскьаңхьан ус ҫааитит:

– Абзагә, уареи сареи ххаңәоуп хәа аикәа хашьазар, икахташазоуп Ардушьна икалцаз. – Даатгылеит Кыча, иажәа ацәкьара иахьынзакәшәаз ибарц. Ахымҫас ззывасыз ашәарах дафызартәит урт әжәакәа Абзагә. Дшанхашәа дгылан». Аеырпшзара афнытә ихы алаитцеит акәымзар, уара иухәтәз, уб иахәшьа, аңхәыс икалцеит хәоуп исеихәаз!»

Кыча иажэа инацитцеит:

– Ицёумшьан, дад, ицёумшьан. Аңша исёанагаланы иуасымхэеит. Уара, Гэадала иңа, ианузымгэагъ, сара иҕаствар акэын. Лхатцкы сцароуп, илгэагъит, иахэтэз ҕалтцеит Ардушьна. Уара цқба улхааным, данқэыңшыз дзеиңшрақээз уздыруам. Ацэгъеи-абзиеи рёы ахатцамқхэыс ззырхэоз лакэын. Ашьтахъ, лынасың анырёақэа, лгэатцэахы антыршьаа, дшааиуаз, лашъа иңсра, уара ухыбгалара ухэа, зегъы анылзеилала, дарёагэышьеит. Дшыёоу умбои, ани илықэлоу аниақара дышланы дубахёоу, илоухэо абжак лгэахы инеизом, аңсцэа дрыланагалахёоушэа, гагатцас ауп адэы дшықэу. Илгэагъит, лхатцкы сцааит, илгэагъит...

Абылра ҕалеижьтеи иёымтра, игэтэхэыцра, уажэы ианпытла, иихэоз, акраамта игэы иштэшхэз мёашёо, игэыңсыршьагаха, даақэыңсычхауан Кыча. Иркэашозшэа, атах-атаххэа ишьтеикшон илабчашъ, иңатцақэа қэац-қэацон... Ибғагы, паса ааста, иаха ииашахан, ажэвангы днатцаңшуан.

Ашта атцыхэан игылаз ара-цла адашэпа днықэтэеит Абзагэ. Утэа хэа иамхэакэа, инапы нархханы, аратцла амтцаё игылаз арымз наиирбеит, аха Кыча дтэарц игэы итамызт. Абжьааңны анышэ илытдаршьшыны, ауардын асапың анацэдыргыло еиңш, злабчашъ тцазыргэоз атахмада, уажэы илабчашъ зынзаск итахзамшэа, адгыл иқэиркэашаауан. Дыңшын иажэа ахы ахыцоз Абзагэ еиликаау изеилымкаау ибарц. Иёёығарақэа ируакын – дзацэажэоз иирхэон иахта иихэарц иитахыз. Изымхэозшэа, изымзбауашэа анибалак, азгъы иаанахэаз дызламзааёрылаша қдык аниздыршэуа еиңш, ицхрааша, иихэарц иитаху ашқа дкылызгаша жэақэак рёынаирхон. Ус ҕаитцон дзацэажэо хшыёла дкэадам, ламыслагы дбашам хэа ззихэоз рацэажэараан, аха егъа дицхрааргы, «зсашъа-хыхэашъа» змамыз, диацэажэон ақамчы ихикёошэа, иаатырқьаны иихэоз ажэак наузацымтцо.

Абзагэ зыхшыё акыр еилнацо рахъ дшиңхэазозгъы, дзықэгёыгуаз атак имаҳаит Кыча.

Иаб инхара, иңсы изеивгоны, илшоны дқалозар, мышкызыны аёыхра, мышкызыны иаб иаштахъ ахынхэра, егъарааны

дазхэыцхьан, егыраан, ахэса гэыцшқақаа дырфызаха, игэи-илагырзи неилатэо, давсхьан иаб игэашэ, аха иаб иахэшыа икэлтэз афыза Абзагэ ицхызгы иаламшэацызт.

– Хэхьымзг ххылхит Ардушына, хэхьымзг ххылхит, – дафын Кыча, итатынжэга неитэцэо.

– Ихьымзгызар, сара сакэын иззыхьымзгыз, лара, пхэыстэс, ашышыхэа дыкандэз. «Ихамоу иреигу абахта итэнтэахьейт, атэыла бгама, саргы уахь сэап», лхэойт, акы лоухэар. Акахпцэа иманы даап, итаацэа өнеитэп, афны ааихэейт, иитаху азиуп, лара лусс иалоузеи! – ихэейт Абзагэ. Агэаг шрытэмызгы, Кыча иеипш, уигы иихэоз ажэакэа игэы иштэшхьаз убартэ икан. Абзагэ «ирыптэ ахымкьаз» деигэыргьатэа, «ихэала, ихэала, шака ухэо убриакара схэатэафы уаанагойт» хэа игэы дтахэыцуа, иблакэа амца рхыхэхэыла, дзырфуан Кыча. – «Шьагыртэс икайцеит уаб инхара!» – Ардушына лхэашыа ныкайцеит Абзагэ. – Амца ацратэаны абылра... Уака, угэы иа-лымсын, акэыга ду Кыча сызукэшахатхагэышьом. Мышкызны уи анхара архынхэразы икан амфакэа. Ибылны икаужьхуа-зар... Дасуианиашыа ихатэашыоуп, аамта сара исыцымныкэама, сара сгазарала, аамта сацымныкэама, ишакэхалак, сзыкэ-шээз атагэтасракэа убойт. Сара исыхыыз сзымхозшэа, аригы насэапылшыит Ардушына. Баала афныка, инапшуа ркынтэгы пхашыароуп, бымацара акапцэа банбанзаху схэейт, лхэатэы дахыпэм, лфыза лоуп схэан, Уарчхан дылныстэейт. Илымуит, дшыацэырхха дахыагылаз, дхазмыртэсит. Арахь, иаашар, иахантэарак, цэамфэхэ сырымтэейт, Патыхэажэ-ица ихэсакэа хчыс сырзыкэайтэейт хэа даакылсуан. Ускэатэ, удинаныс, Кыча! Абахта лара лзыхэан иахагы ицсыршыагоуп, дтаркаайт, – иажэа шыхиркэшазгы, игэтыха нагзаны ишимхэацыз, игэатэа итэгы штэцэахыз ибон акнытэ, фымтэ дзырфуан Кыча. Итатын-жэга инапсыргэытэа инытэакшо, ацэтэ рымз кьакэа дыкэтэан.

Агэашэкэа рапхьа, амфэа нымфэхытэ, мамзаргы агэашэ уахыаатало, рапхьа уназдгыло атэла амцан, арымз кьакэа дукэа дыргылойт ашэлалашараа. Амфэсфэа дыцэакуазар, афныка сымфэхытэуам ихэар, ма абрака уцсы аайтэак хэа, даланыр-кылойт, нас, уака дыштэоу, атэыцакэак наидыркуейт. Уи атэс здыруа амфэсфэа, ихала ианихэогы убап:

– Аоныка анеиха сымам, аха абрака хаатэап, ажэакэак ааибакхэап.

Зхала ус зхэо, ачеицьыка иаццаны, ахэса инаиёыршыуеит, зыбжа цабыргу алаф:

– Арахь аагара зхақәуршэо, уахь унеир, иаха хаумырман-шэалоз!

Уртқәа лзымдыруа дыкамызт, уака дизшэа, дааазашэа, ашәлашараа рцасқәа зшыа-зда иалсхьаз Каиматхан. Аха уажэы, ажә днатцакьо, илацца, Абзагәи Кыцеи дрывсны дан-неиуаз, реицәажәашыа злаказ ала, арыжәтә рымқан ишнага-тәымыз, лхаҭагыы урт реицәажәарафы дшымцхәыз лдыру-ан, дыказамызшэа, л҃ыныпхьалкит. Лыцкәын хәыцгыы уахь дналмышьтит.

Кыца акгыы шимхэо, иара иихэо дшазыпшыз аниба, иаа-хыжжыз игәашыра иаха иааихәаеын, ибжыы аархәычны, ус нациттеит Абзагә.

– Издыруада, ихымызгысымшьо цыушьозар, апцхәыс еиба сахьылхатәаз? Даараза сапшәыманы схы сыпхьазо цыушьозар арака?! Аоны икоу акгыы лоумхәан, уи сгәы касыршәхьоу цыылшьоит. Илдыруазеи, сара уахгыы-҃ынгыы саб иаштахь сшыпцуа. Ари агәаратә зтәу, анцәа днаигзааит, дыфәуа ашта дықәуп, – ицацса иахь инапы наирххеит.

– Сгәы иахәоит уи ахьухәаз. Уаргыы уцеидам, анцәа ицеггыы уатәеишыап, – ихәеит Кыца, Абзагә иихәаз игәы иахәаны.

– Сани саби рцәа лхыскаауеит. Уаха исымада? Аха даара ацәгыара сзылуит Ардушьна. Ауафара кәитцеит, дмашшит, аус иаимтеит Марытхәа. Сара ианаасхәоз ишәыстәз сышәт, уаха акгыы сҭахым, ихәеит. Иоухәои, уипхьаны дзааугозеи? Иажәа ихәахьеит.

– Умыццакын. Икасто сара издыруеит, – ихәеит Кыца.  
– Ицарақәа ицъыба иҭаццаны, иҭацца далаччо дцозар, усқан сара абарт сҭацқаәа ала аҭыхәа иаҭцысшьуеит. Гәадала ин-хара мацара акәзам, мышгартас икаитцеит Ашәлашара зеггы. Абзацәа цсны, аҭсцәа гылоит ззырхәоггы убри ауп. Еи, дад, икагәышьам ахацәа...

Абзагә атагәтасрақәа дзыкәшәаз ирыхъаны, инапы, ишьапы җахәаны дамоуп алымшара. Егъа дитахызаргъы, Ардушьна дизҗыуам. Ипшаатәуп даеа мѳак. Уажәшьта ргәы иҗоу, насгъы иахырхәауа еилкаатәуп Кәнач, Катмас, Җандел ухәа, ашәлашаратәи анхацәа бзиақәа. Иатахханы икалозар, урт җаралагъы шыаралагъы уаҗы ихәартә иҗоуп, ахшыѳ аганахъалагъы икәадам.

Еихарак ихаданы Кыҗа иипхъазоз даеакын. Анапеилаҗса җахҗоит, хуаѳҗсык дҗаххуеит, дасу ишәылшо җашәҗа хәа, ақыта ауаа нарыларҗдар, мышкы ахала-атҗыхәала, иблыз анхара акәым, ѳба-хҗа нхара рыхәгъы еизыргон. Аха Кыҗа ус акгъы ихәомызт. Изхәозгъы ааникылон.

Инеизҗаа-ааизҗаакәон:

- Изимхәозеи Җыач Кыҗа напеилаҗса җахҗап хәа?
- Апҗхәыс дрыцхауп, дҗаххып хәа дзымгылазеи?

– *Саргъы иҗьасшьон убри, акәыҗа ду Кыҗа, абылра аныкала, Ардушьна уналыдгыланы ажәак умхәеит. Уара, уака, Ашәлашара инхо уакәым, җарт, Ашәлашара иалйхъоугъы ианхәхә, хееи-баркны хнеит.*

– *Шәлыдышылеит, Ардушьна, ус акәу?*

– *Икалаз, ибыхъыз хәа... Хҗәы иахәозма нас нхарак нықәыц-цышәаа иахъцаз?*

– *Инықәыццышәаа иахъылгаз...*

– *Усгъы акәыз...*

– *Дад, Гәдиса, иуасхәо уахауама? Ушьапқәа Ашәлашара иа-лагыламзар, ускак ихъаам. Аха ашәлашараа иуларҗаз аламыс, угәәҗа ианҗсоуп, ашәлашараа уанхҗәызуа.*

– *Ардушьна лыбзиарақәа җарт, иахъа Ашәлашара иным-хақәозгъы, иаххаштуам. Лҗеиҗьыка, лҗьабаақәа... Даеаҗьара халмышәаргъы... Абылра калеит хәа саҳаны сышнеиҗәҗьаз, лҗьыба җарышьқәак...*

– *Җа-җа-җа! Исамаҗз иъушьома! Сара сакәым, ашәлашараа зегъы ирахаит иузылуз!..*

– *Сара гәыкала, анык леиҗи дыҗхъазаны, бхы инархәа схәан, җарышьқәак лҗьыба инҗасҗеит. Иршәны исҗалыжыт. Луал ахъылшәо илмышәоз.*

– Дад, Ардушьна уал лықазам, уи ауал лшәеит, далгеит. Уажәшьтә ауал зқәу хара, ашәләшараа хауп. Ауафы диза-хашьтит, амешаены даахгоит Марытхәа. Уарггы уеақәыр-шәа. Уака еибаххәап. Шәара, Ашәләшара иналцқәаз шәзы-хәангы ихәартәахит уи аицәажәара.

Ашәләшара хазы колнхараны ианыказ, Абзагә еихабыс дызмаз аферма анырзаныз, атәархра анаилак, аколнхацәа зеггы шеидгыланы, рдәеиужьқәа зеггы иахьрейхаз Чагьыр ацшахәа инықәлон. Итәкны мацара игытыргоз ажәхьақәа рызхара дырхуан. Иаанхоз арахә ашада, агеи ашьхеи рхәаақәа рахь, ацстақәа рышқа ирышьтуан ахьшьцәа рыцтаны.

Ахьшьцәа еимданы ихьчон. Азынра аеиешнашаанза – цьоуuky, аеанеиешнашалак – даеа цьоуuky.

Ажәйтәра итыргаз рахәаазашьан уи. Аибашьра қалаанзеи, нас, аибашьра анцоз ашықәсқәеи рзыхәан, еицхьбаны, ирхаштны, икарыжьны иқан ус еицш арахәаазашьа. Аибашь-ра еилганы, Абзагә идгылашаз ашызцәа цшааны, Ашәләшара ирахәаазартәу колнхарас ақатцара данафыз, ажәйтәан арахә иразашаз бзианы издыруаз азәырфы дразтааит, драцәажәеит Абзагә.

Абзагә еснагь ицьеишьон, лакәтас ирхәоз цьишьон, зқы аазаны, шәкы абна илазтцоз дреиуан хәа изыхцәажәоз ахь-шьцәа. Иқазаарын убасеицш атас, зқы ацсаса заазоз, ирахә иаарылцаны, абна илаитцон шәкы. Избалак игаргы қаломызт, ананамгацәа, агәақцәа ирхәын. Иқатцәқьазма убасқак ацсаса ззаныз ахьшьцәа? Иахьагы рыхьзқәа рхәоит, абриггы абри-ггы иаб зқы аазаны, шәкы абна илеитцахьан хәа.

Алакә ахьынзатцабыргу еиликаарц иашьталаз диеицшны, ихы шибозггы, убас зызбахә рхәоз, ажәйтә хьча ду, Барқәын Бабышь-ица диатцааит Абзагә.

– Ииашоума уаб изыхәа ирхәо?

– Иахаану, анцәа имчала, рыцсы тоуп, уразтцаа. Сара зқы акәым, жьхьак аарлахәа исзануп. Уаха усс ирымаз арахә рантарада, – ихәеит Бабышь-ица.

– Иаххәап, арахә раазарада ус змам ауаа ҳацшааит ҳар-ггы? Ирзаазару зқы хы ацсаса?

– Ираазоит. Ирџаххар, бзиа ирбар, ираазоит.

– Ирџартцозеи? Аџьматџьагы мызкы џымз ирфаша аџа  
умазароуп Ашџлашара.

– Ашџлашара уџџоу? Ашџлашара иџаитцозеи, уара, аџьча?!  
Аџьчагы ашџаарыџаџгы азџ роуп. Рыџны аџкыс, адџныџа иаџа  
иџоуп. Уџџџыс лкалт уадџџаланы, зџы аџсаса узейџаазом.  
Дышџаџаз саб, Барџџын Бабышь? Ихџџааны ирџџо ашџа иа-  
лоу ажџаџагы умаџаџаџи? Гџадала уиазџаар, иуейџџап. «Ага  
даван азын, ашџа дыџџын аџхын». Иуаџау? Аџџџаыраџы, асы  
иџџнарџьашауа иалагаанџа, ашџа дыџџын, нас ашџьшьџџа  
агаџаџа иџџаихон. Асы иааишькланаџьуан, иара иџегь даа-  
скџон. џагаланшьџаџь Аџуаџшь џџа ашџа даалбаауан, нас  
алзынрак дџан ааџџра. Азынра ниасуан, џыџ ииџ азараџџа,  
ршьапы инанагартџ рымџ аарылалон. Мес аанџџаны, иуана-  
ба, амра шаџџшаџџауа аџџџаыраџџа ианрыџџшлак, ихџарџа  
ырџьаџьа, ихмаџыр имаџа иаадџало, ааџџра дынџыџуан.

– Ибзиоуп, уи саџаит, аџа дџымџџаозоз уи ауаџ? Ишьџаџьџа,  
аџны имаџаз? Насгы иџааџџа иабарыхџџо аџхын агаџа иа-  
ваз, азын ашџа џџџџаыра иџџыз араџџ? Рыџьз рџын, уаџа ак-  
гы?

– Мап, дад, Абзагџ. Акрырфон, ажџытџан акрырфон. џџада  
иала ашџи акџаџи џџааишьџуан аџныџа. Иаалырџьаны, ишьџџ-  
хозар, сасык дааиуазар џџа, жџаба, жџџџа џы аџны ааигџа-  
сигџа иџаман, насгы даарыџрымџџаџџа, ираџџ даурыџџыз,  
имызџоз иман. Аџџџа, абзиа дагмыџт.

– Ашџ, акџаџ аџныџа иааиџиуан... Аџџынџџарраџь иалеи-  
џозар? Уи аџсаса. Ашџамаџа? Ажџытџџа иаџмыргакџа, џџы  
иаџарџџаар урџ рџышџа?

– Азин урџџозар...

Ажџытџ џьшьџџа дуџџа рзыџџан иаџаз ажџабџь-лакџџа  
инарыџлеит Абзагџ ихаџа дзыџџџџаџџа. Ианейишьџалоз,  
ианейџирпџуаз, агџыпџџара аџымџџас, бџейџџан ихы да-  
џыџџон, ихы даџлаџуан.

Амыџџа џџыџа иџьаџџаар, аџџџа змаз иарма напы амышь-  
џџылџ шихьуазгы, аџџарџыџџа бзиакџа ирымаикыртџ, иџ-  
џыга мџанитџон Абзагџ.

– Атчыс хҗара ашыапы ацәкьа иаҗашәеит рхәоит ажәйтәуаа, шака ибзианы ирхәазеи! – ихәеит Абзагә, дивагыланы атәа зырхуаз Тәмел иахау имахау иара изыхәан зегь акакәны. Дагыаапышәырччеит. Тәмел атак кәитдоу, мамзаргыи иихәоз ихахьы иааимгоу, агәхьаа мкыкәа, игәы дынтахәыцит: «Анцәа уишозароуп, мчыла ухы узшом. Исыхьхьоу сзымхошәа, аб-напқара азыхәан, уажәы сзызхәыцкәо умбои!».

– Абзагә, иахьҗысымтүа, акгыи сзеилымкаауа җыушьома?! – иебыга атәа иналаиршьшыын, ибжыи ыытцаны җааитит Тәмел. Рнафс атәа зырхуазгыи, ирыхьзеи арт рхәан, иаатгылан, инарзызыршит. Уаф тынчын Тәмел, амцхә ихәо, иихәоггы ибжыи рдуны ихәо, шамахамзар, уафы имахацызт. Ирыхьхьыцуаз, еидкыланы еиҗырыцшуаз, рхәыцра итыргаз аишызара иахьа уажәраанза излааргозеи абарт аф-хацәак, рхәон. Цаны, урт еишызцәа бзиақәоуп анырхәалак, иамазкуаз рацәафын, избанзар, ииашатәкьаны, ианихәтаз, иахьихәтаз, аишызара бзиатәкьа изныкәымгеит, даргьажәфаны Абзагә дивамгылеит Тәмел. Иеыпхьеикит. Иаацәгыарахар ицәа дталозар, уи дзакә ызоузеи, рхәон, еишызцәоуп анырхәалак, иамазкуаз. Тәмел ианаижыуан Абзагә. Идыруан гәагшақә ишыкәимтдоз. Идыруан: аколнхара иазеиҗы, иазеицәоу, ашәлашараа ирыхәаша, ахәынтқарра иазеиҗыхаша хәа, аибашьрахьтә дхынхәиҗьтеи иара дзышьтақәаз, дызҗқәаз Тәмел җсабарала ицәтәымын.

Ус акәын Тәмел дшидыруаз Абзагә абри ачынынза.

Исхәаз угәахьы ишыноумышьтүа збоит, аха зегь акоюп исымхәар зузом ихәозшәа, икьышәқәа қәац-қәацо, итәархра дакәытны дыпшын Тәмел.

Абзагә иааицәымыҗхейт:

– Исхәаз схазоуп изысхәаз, ураа ускак узацралазеи?! Тәкәажәык ацүта зеггы лхьаан, лара азәгыи дигәалашәомызт хәа, садызчалаз, ухаткыи сцейт?!’’’’’’ Ашьшьыхәа, исзеиҗы исьзеицәоу сназхәыцуа, аа, ашьжымтан абас тәархра сынтыцуа, ахәылпаз, сыебыга аҗыи цырцыруа, сызқәа икәтцаны, ашәныка сынгәарлозтгыи, саб инхара ныкәтцышәаа ицомызт. – Тәмел иаамышьтахь, егырт ирахар зынзаскгыи итахзамкәа: – Атчыс хҗара ашыапы ацәкьа иаҗашәеит, аха ишпаҗашәеи ухәарауазеи, – ихәеит еиҗах Абзагә.



– Еилыскааит, Абзагә, еилыскаа, слымхақаа ансырдагәа, сыгәгыдагәахеитугәахәуазар?! Җәмел уеипш,сеадаза сыҗазар еигьын хәоуп исоухәо?! Уаанҗас! Ахәаха сыт. Усытдашыыцуеит акәу? Имцуп. Аеы ццышә анади иатдашыыцраха, уара сара усытдашыыцуам! – иаха-иаха ибжыы духон Җәмел.

– Истоубоуп, угәы нсырхарц шыстахымыз, – ихәеит, иаи-цеымыгхан Абзагә.

– Уара уакәзам сгәы нзырхаз, сызшаз сгәы нирхеит, сызшаз! – Ирзызырфуаз даарылаңшит. – Хырқыиараны исхәо җышәымшыан. Сара, сшыхәыңыз сгәы ицаз, иахыагы има-ац. Иахаану шәрацәафуп. Сара дсеипшмызт саб. Схәычын уи дантаркыз. Ижәдыруеит, сан лоуп сзаазаз. Агәыткыара иагахыаз апхәыс, исалхәоз акы затҗәык акәын: «Иумбои, нан, сыҗкәын, уаб ибз ауп дызкәызыз, ашышыхәа, убз җакны уҗаз. Ажәак ухәаанза, ухаҗа иузеиҗу иузеицәоу уазхәыцла. Азыблара уеалоумыжыын. Уҗаз ашышыхәа, уҗаз ашышыхәа!» Сыкоуп, аа, ашышыхәа. Ииашам збан – җысымтит, иакәым җалан, сеыпхыаскит, пхәыс даазган, ашышыхәа афны снатәеит. – Абзагә ишҗа дынхыахәын, дизгәаатҗәкыаны диацәхауазшәа, инациттеит. – Уара сахызувамгылаз шаҗа ихыаазгоз саразәк соуп издыруа. Абгакәа анууа, иҗахәахаа изыцәом алашәа-рыца. Аха ишҗаканатцо, зынҗыырла иҗахәазар?! Схәычра иҗызгаз агәыткыара зынҗыырхеит сара сзы. Уаб иашҗа иҗәжыу арацәаххыра иаха еигьуп, еихаххаа игылоу сара скәаскыа ааста. Хәи, хабхеит, аишызара шҗоузнкәымгеи хәа сархәар, ирасхәозеи исыхшаз?! Егәа сеихазаргы, уара укынза усқангы сзымҗазеит, уажәгы сзымҗазом. Акгы сзумыхәозаргы, сыш-узкыiaz убагәышыозар акәхарын, убзиара аҗнытә, сувакны сааугон.

Даатгылеит, иихәо цкыа ирахарц, иазхәыцырц иҗахны. Уажәыг ар рымәтәа зшәызымхыцыз арҗыс Тарас дызлагылаз аҗар рахы ихы наирхеит:

– Шыыжы, хәылбыҗеа Абзагә ибжыы наиргон: «О, Җәмел уҗоума, уҗых, абааҗс!» – хәа. Бжеиҗан сизгәаауан, иҗаку ауафы, зшыапы иақәитү дышизгәаауа еипш. Исцәызыз сгәлаиршәон, ирхынхәырц дашытан. «Аҗыс хҗара» хәа даауеит! – иебыга кыр ахаразшәа, иршәны инкаиҗыт Җәмел.

Изызырѡуаз рзыхѡан саркѡак даѡызан уи. Иблакѡа ир-хыпшылар, рхатакѡа ргѡатѡа днарбон. Дыззеилымкаауаз: «Ихѡагѡышьѡазааит, иахѡѡагозеи, хара иаххаштып, иара игѡы апсы аиршьѡеит», – рхѡеит.

Инапы аакѡаны, дынкажѡѡан, аѡатын рхѡы амѡа наѡрарс, инартѡаулары ихѡалагаланы дахо, днаскѡаны ахахѡ дныкѡ-тѡеит Тѡмел. Иѡаитѡаша дакѡымшьѡа дгылан Абзагѡ. Фымт, уаанѡа излаѡѡажѡозгы инакѡытын, аус шыруѡ, рыѡбыгакѡа нымѡанѡо, аусура иналагеит зегѡы. Тарас затѡык акгы ѡамѡо, дшанхашѡа дгылан. Уи арѡыс, раѡхѡаза забхѡа иѡы иѡѡыртѡыз амахѡ иеипш, Абзагѡ днеиѡѡапшыѡыѡхѡаза, дыѡхашѡы-ѡхѡѡо, даѡѡаѡшьхон. Уажѡыгѡ ишьѡимхыѡызт аррахѡтѡа дызлааѡ иблѡуз шыѡѡѡшѡыла. Уажѡыгѡ иѡаимыжѡызт игра – уажѡы-уажѡы ихѡдаѡ ахѡынѡѡара ѡѡжѡ ѡырѡырѡѡа неибаркны дшаалга-лак, еиѡа рѡыртлара. Тѡмел илабжышѡѡа уи игѡаладыршьѡеит, иара игѡатѡа тызблааѡ даѡа лабжышѡѡак. Убартѡ алабжышѡѡа рзыхѡан, убаскан, убри ауѡа аан еипштѡѡѡа, Абзагѡ игѡѡаг днамѡѡанакт уажѡыгѡ. Инеигѡѡааиршьѡеит... Ѣѡѡ Ѣѡѡа има-ѡа изыхѡан аѡара аниуаз ауѡа, ѡамадас иѡаз аѡолнхара ахан-тѡѡы Ѣырг Раѡѡтѡани Есмеи еиѡыкѡашѡеит. Нас агѡылара еиѡѡеит Есмеи иареи аѡамгѡыр ааргарѡ. Иаауан аѡамгѡыр рыманы. Рылаѡш наикѡшьѡеит. Амхыртѡа аѡѡѡѡаны, алашьѡара иѡеалак, алашара зкылѡхѡз Ѣаимаѡхѡан лыѡны ихы аѡѡк дне-иуан Абзагѡ. Арѡѡѡа аѡѡлыргеит, нас лнапала лѡы еимлагѡа, лыбжѡы хѡѡѡуа, днеиѡѡѡыѡ-ѡыѡзит Есма. Абри, иѡыхѡ-тѡанѡѡихаз Есмеи иареи рхала реикѡшьѡара, игѡалашѡараѡ иаанхеит, жѡѡангѡашѡѡхѡара ибазшьѡа. Илаѡш нахѡѡыѡсит жѡѡангѡашѡѡхѡара... Ажѡѡ ахѡара дахѡымзеит. «Изхара-да? Абзагѡ! Исхашѡѡам, ѡынѡыѡѡара ныѡѡыргѡы, исхашѡѡам, егыанасыжѡуам Абзагѡ. Есма Ашѡлашара дахѡыѡам иара иѡуп изхарѡу. Ашѡлашара иѡѡѡѡны иѡѡанѡагѡы, убри ауѡа, лаб убас данеиѡѡѡѡа инаркны, лара акыр лхаразшьѡа, сыблаѡѡа рхыпшыларѡѡѡѡѡагѡы ахѡыѡхалшьѡѡз зхарѡу иара иѡуп. Уара уанаазбалак, иараѡнак убри атѡх мыжда сгѡѡалашѡѡит, лхѡон. Ианасыжѡуам Есмеи сареи хѡанеинасыѡымхѡа, мышкыѡ-

ны снейфагыланы, иаеңнысымхээр зузом», – ихэеит Тарас игэанала. Бзиарала згэы тэыз уи арцыс, егъа иус дузаргы, ибзиабара иапышыкласуа усзар, ибашоу – ицэгъароу усны ицхъазон. Агэаг атцкыс ацхашьара аиааиуа, игэафы еикэцон ѿ-цэаныррак. Зны Абзагэ днаихэацшуан, нас иблақэа ааи-цэахуан.

Атэа рхны, тэақэа-тэақэаны инеикэыртцеит. Адггыли аха-уеи ратцкыс, анхацэа иаха иалапыршэозшэа, ацшахэафы еитархаз амандарина нықэааит. Адггыл ахьырнымаалоз, насггы ахьта иамгацкэа иаанхаз кьоушэоукэак, иштархэхэа-ша дналацэажэеит абригадир Бардушья. Уи иажэақэа ратцкыс рхъаак иахькысыз ажэақэаны, иаха иазхэыцуан Тамел иихэаз.

Азэггы фитуамызт.

Харантэ ашытыбжь ааѿуан, зынггы-цхынггы мѿак иқэу Чаггыр. Амра макъана ацсы тан.

Атэа ахьдырхуаз адэы иалгеит. Даеа дэык ашқа ацара иапсамызт иахъала. Аебыгақэа рыцкъаны, еимыхны, рыхқэа инарыдфэрхэалейт.

Даеа цытк хнаскып ихэлаанза, хадхьақа ицахъоу хѿызцэа даеа цытк харзааигэахап хэа, ажэѿан гэыцкъа иалхэхэа ине-иуан, атэыла цхаррақэа рахь ицоз ашьха уарбақэа.

Тамел инаѿс, иара убас, Тамел иеипшцэқъа ататын дахо, фымт дтэан Абзагэ. Дшымгэыгзоз, иаалыркъаны иѿыза икнытэ иахаз ажэақэа акакала дрызхэыцуан.

Ихэыцра даалнахит атэцэабжьы. Ан лысаби ибжьы шыл-дыруа еипш, уи атэцэабжьы идыруан Абзагэ. Рыжэхъа иахан. Саркъал цэцэан, абжьы ахара инаѿуан.

Дѿагылейт. Ишьапқэа еимырфеафе, ажэытэан уааггы дггыл-ггы апшэымацэас ирымаз тауади-аамстеи ргылашьа итаны, дықэгылан апшэымасггы тэысггы дызмаз адггыл. Рыжэхъа лацэа лыцкэын длыварцэало, дхьантэза, ашьшьыхэа амхыртэ ахахъала днеиуан Каиматхан. «Ажэ ахалаггы игэарлон, дыз-цазеи? Аха иаалцазааит, зцэа зтэым апхэыс шақа дныкэо иахаггы илзеигъуп, рхэоит». Игэанала иихэаз, еихабацэақэак иреихэазшэа, ихы-иѿы гэыргъара-цхашьарак нықэнатцеит.

Афнынза шәйсзааи, Ардушна лус азыхәан хәхшыф неи-  
лахтап хәа изынаицхаз игәылацәа шыжынатцы анеира иа-  
лагеит Кыча ифнахыи.

Аены мейшан. Напышашәала аусура цасмызт, насггы  
гәафра ыкамызт. Шамахамзар, зеггы руракәа царгалахьан.

Агәашәкәа рфы иаатгыланы, инеикәфытца, азәи-азәи  
неицыло инеиуан. Излацәажәараны иказ аус уажәнәтә дасу  
иара итәала алацәажәара далагахьан. «ьоуку ақәызбауан,  
цъоуку адгылон. Ахәса ракәын еицшны еицнеиуаз. Азәггы  
днеиуамызт напызатә. Кыча итаацәа еибга-еизфыда ианы-  
каз акәызтггы даеакын. Уажәы цъоуку рнапкәа хьнажәо  
ашәыракәа ркын, хәсақәакггы «быхәда иахаггы иариашоит»  
хәа, алаф неибыхәо, рхы иқәыргыланы инаргон афатә зныз,  
амфәты гәйблаакәа. Ачашәкәа зны, акәйткәа, агәагәышкәа,  
асызбал, уимоу афыкацәкәа хны. «Кыча изынханы имоу  
акызатфык ауп, ибымдыруеи, афатә зныртца аишәакәа»...  
Цәйтәнәтә аахыс ус иапын ари ақытафы, насггы ақыта зеггы  
афны аткысггы, аихабацәа бзиақәа ахырмаз иабзоураны,  
иаха еикәханы икан уи атцас Абзагә дызланхоз ахаблафы.  
Ацәгәеи абзиеи раан, парала, шыарала, дара рхәашьа, рсаани  
рымхатцәи мацарала акәмызт, напеилацса кәхцәоит зыхьыз.  
Убрахь иатцанакуан, итцеггы инеихаз: «Хәхшыф неилахтап».  
Рацхьа иацшыызгоз, аус ахькылсша изымдыруазарггы, ихатә  
бзиазақ изымхәарггы, иахьацшыгаз мацараггы, издырхон.  
Иара, иацшыызгозггы, афәыгацәа шеилацәажәо ахьидыр-  
уаз афнытә, заа агәра ганы дыкан, егәфы егәа рхәарггы,  
атыхәтәан бзиарак ишазкылсуаз.

Кыча реиха изааигәаны, амца еимырдо идынхалоз агәы-  
лацәа иреиуан Абзагәи Каиматхани. Асасцәа иееины дзыр-  
цымлар атахмада, инеицырхәон ахабла атыхәахь инхо:  
«Тәхмадак, илшомызт, уи хьымзгы имазам, аха иабаказ, иаш-  
та итацшуа идтәалоу агәылацәа?!» Абасеицш лзырхәоит хәа  
дахьшәоз аамышьтахьггы, Каиматхан ацшәыматцас, аматц  
лзыруаз, ацшәыматцас, ашта италоз дзырцылоз даеакггы  
ыкан. Каиматхан рацхьатәи лхатцеи атахмада Кыч Кыцеи

аиуара шрыбжъаз лхалырштуамызт. Лынасың маншәалаханы дшыҕазгы, раңхьатәи лхатца иуа-иҕынхарак рҕы ацәҕеи абзиеи лҕаглыжыуамызт, иахьыллшо, лнапы ахьыназо дрыцхраар лҕахын. Урт аџба шмацмызгы, инарыцлон даҕаакгы. Аҕахмада иҕаитцоз ззыҕаитцоз Абзагә иаб иахәшья лзыхәан акәын.

– Иҕабаа, ибзиара даҕаакала иахзымшәозаргы, аҕены исасцәа ма матцуцәас харзыҕалап, – лхәеит аҕахмада иаңшыгаз анлаха. Абартқәа рҕынтә, лара лакәхеит Қыач Кыча иаштаҕы иаңшәыма пхәысыз.

Еикәахәы-еикәаңса ашта италоз агәыла хәсақәа днарцылон:

– Еиҕах ауадаџ шәалахцеит, абзиараз шәыматц ааулааит, изатахыз ариакара, – лхәон, ишылхамыштыз длырдыруан, аҕахмада имата ачара анизиуаз аҕабаа ирбаз. Амаң назгозгы, рнапы хьнахәо ирацәаны иназгозгы, иралхәоз акы акәын. Еиңшымызт лхәашья затәык. Лажәақәа ңыара гәыкалатцәҕья илырхаауан, даҕа ңыоукы иралхәон дәыңсшәаны. Ашәлашара дшымызгы, ашәлашараа хтәы бзианы илцахьан. «Лахь уаңшны ахәы ша» хәа ирхәо ажәаңҕа, афара-чара азыхәан мацара акәым изхәоу. Уи ажәаңҕа анаххәо, изаххәо ауаџы хәизеилымкаар хәа хшәошәа: «Иара иламыс уахәаңшны, уаргы ламысла уизныҕәа. Даңсазамзаргы, уара утәы ҕатца, аха иаңсоу!...» – ххәашьяла мацарагы еиликаауеит, иаңцаны иаххәарц иахтаху.

Ацәҕеи абзиеи раан, зыцәҕеи зыбзиени еилоу, иааргаша шраҳәатәым еиңш, дыңхәысыз, дхатцаз, дасу иҕаитцашагы рахәара аҕахзам. Рхала ирдыруеит. Ачыс зкуа, абыста зуа, астал зырхио, аџы знахауа... Хәсақәакгы, ашта ишааталаз еиңш, адыҕацақәа, мамзаргы алаба иадҕахәаланы аларқәыцқәа кны, аџнқәа раатцрақәеи зыбҕықәа кыдҕәыхааз атцлақәа рымцақәеи ухәа, аңссара иалагеит.

Абызхәацаагы рлаф злацәырыргаша маншәаланы ирңыхьашеит: Ардушьна лзы длацаажәарц Уарчхан днаскьеиңхьеит Кыча. Убарт аалаңшықәитцан:

– Изакәызеи, Уарчхан абахча дытцарҕежыуа узәқәоу?! – ҕаалтит, лыбгазара тарс, ашта агәтантә пхәыск.

– Еи, шәбаарашәит, Ардушъна лус сыздыруам, аха Кыңеи Уарчхани иахъа абрака акы ҳаладмырқшра цыыбшьоу! – иналыцлыргызит даеазәы.

– Убра акыр калозар, ииашатқъаны, сара иаасымоу акы сеигзом, сыжәзатә лкажъны изысшьуеит. Лара лхатә ды-  
кам, иара пқхәыс димам...– җаалтит Каиматхан, дара алаф зхырхәауаз абыргцәа ирмахартә лыбжъы нытқакны.

– Быжәзатә бхәахт, быжәзатә акәым, иахычцаауа бна-  
пы иахоу, абырлаш блақәа зтоу быхътәы мацәазгъы рхыб-  
баарымызт, – лхәеит дынцәытцыңшны, даташъыцуа, акырынтә Каиматхан лмацәаз иахәаңшхъаз пқхәыс кьақк, пқхәыс цаға хәычык.

– Унан, абри ахыыбхәашаз акәхап, абри смацәаз сеип-  
хызуан иаха. Зыхәашъык сынхықәгылахт, сысаби дыкны. Бе-  
ибганы азы бырырц бтахызар, бмацәаз бымғых хәа бжъык  
насаҳаит. Иаасымғыхны инкасыршәит. Ишызбоз, амат аа-  
кылсын, смацәаз ахәда инаханатқан, инкылахәаша ицеит.  
Сцәырханы санааңш, сөатқъан, иааңшааны инасымғастцеит.  
Ишсымғаз схаштны сахъааз жәбауоу бара. Исзаазхәаз иңсы  
ахатыраз пату ақәысцоит. «Сара амацәаз акәзам, истаху, уара  
уоуп, уара аоны указар», – анысхәа, иахрат бзиахааит: «Сара  
амацәаз бзаасхәарц ашахта стамлеит. Аха маң-маң еизызгаз,  
пытк аныкала, ибзаасхәеит», – ихәан, снапы инахеитцеит, –  
лхәеит Каиматхан. Ихъз шылымхәазгъы, зызбахә лымаз рап-  
хъатәи лхатә шиакәыз рдырит изаҳауаз.

– Бара, раңхъатәи бхатәа ибитаз амацәаз бнапы иахъахоу  
уажәтәи бхатәа иахиҳәауазеи? – рацәа атәы быласыкшеит  
хәа, лажәақәа лхатә дреигәыргъо, җаалтит амацәаз еилаҳаз  
апқхәыс.

– Быбз амат аңҳароуп, иахәашазеи! Бара, бхатәагъы бна-  
пы акгъы изахамцеит, мгьалк злабзшаз шыламзар, бызлага-  
рахъчагъы акгъы бызицрымкәеит, – исымхәакәа ахы сғашәан-  
даз лхәо даақалцеит уи даға пқхәыск. Азлагарахъча диңцәыбзоуп  
хәа инытцәы-аатцәыны ирдыруаз аалыаргамеит.

Ахәса рлафгъы, рцәеиладцарагъы, рхахъы акгъы аамго,  
инаскъеибаңхъаны, арасатраҗы ицәажәон Кыңеи Уарчхани.

Иаңшыгаз ахынзабзиоу, иахынзаиашоу хәа дазхәыцуа, гәыѿбарак изцәыртны, гәытцхак даргәәтеиуан Кыча. Уака инацлеит цәалашәара баапсыкгы.

Алапықәшәа баапс наиоун, цсзык иахарашәа, ицәа наихызбаауан.

– Ара бахыыкоу бзиоуп, Уарчхан, аха бцандаз Ардушьна лышка, уи лыхызи лыхыымзги дачакала дыкоуп, – ихәеит Кыча, ихы шака илакауаз, убриакара иблакаа аѿада ирхауа. Аѿыцагы рыбгакаа, ашәыр зызынымкыло атәамахә иаѿызаха, ихәахьан. Иаахырхәаны ацсшәа анааибырхәа, иахьаахырхәаз иаанхазшәа акәын харантә ишубоз. Аѿыцагы рлабашьакаа рытцарсны, инатәар иаха еицәыхарахар хәа ишәозшәа, еидгыланы акәын рымаза шеибырхәоз.

– Иласхәозеи, Кыча, сахънеиуа? Иацызны хаикәшәан, хшеицәажәоз, иаацәырылгеит. Ахабла рхатцкы анцәа сишьааит, аха икартцарц иаңшыыргаз, анапеилапсара, сѿыхра, сгәы иатахым, ихыымзгуп лхәеит, – цака инышьтасуа иауз, иара убастцәкьа цыыбакаа цаулаз лытцкы аѿыба лнапы таршышы, ататын лыркәычуан Уарчхан. Кыча лара латцкыс уамак деихабымзарггы, дхатцан; лқәыпшра итылгыз пхашьараны илзынханы икан ахацәа ишырбо, ататын ахара. Кыча диацәажәаларггы лтахын, аха ататын дахарц идтцраггы даргәакуан. – Хара, ахәса, ххала хиацәажәартә, имариа хауртә дкашәтца Марытхәа, акәытцара итаркыз Патыхәыжә – ипа, нас хара изаауа жәбап. Азы дамызәзәо дкахтцап, дтеик сыздыруам, аха!.. – лыпсы цыжәжәон Уарчхан. Лпынтца арчыхәчыхәуан лѿыба иткьоз ататын аѿы. Ллабчашь днакәыгәгәан, анышә инытцалыршышыт. Икабтцаз ииашаны икабтеит, агәатцәа зызтоу дышныкәара бныкәеит, ауаѿы адәы дзыкәу ахызи ахыымзги рзыхәан ауп, ибыхылакгы, икабтцаз бахыымхәын хәа абылра аныкалатцәкьа дгәыргәгәагаха Ардушьна илыдгылакааз дреиуан уи атакаажә. Лыдгылара амацараѿгы дыкамызт. Абылра аены инаркны илхәакәоз рыла, ашәлашараа азәырѿы агәаргеит, Ардушьна лхала илзыгәагьуамызт, ма амца анацралтцоз длыцын, мамзарггы дазыкалтеит, лгәы азлырхатцеит Уарчхан хәа. Еихарак ус зхәоз, Уарчхан лқәыпшра иахааныз ра-

кэын. «Уажэ даабама, абга шыа лылоуп, атапанча лфаркыр, баша лабак еипш илыпхязон», – инапыршыуан лцэажэашыа злакоу ала Ардушына нхарак лзырблыз лара лоуп хэа азэы ианааиыткыалак. Амца ацратцарафы длыцызшэа мамзаргыи лгэы азлырхатцазшэа ирхэақэоз атцабырг иацэыхаран. Итцабыргытцэкыаз даеакын. Абылра аенытцэкыа Ардушына абахтах дахыырымгаз Уарчхан илыбзоураз рацэоуп. Зны ирхааны, лычерапсышэаны диацэажэеит Марытхэа. Уи имахауашэа анылба, лычырыцхатэны, хэыркыиарала диҳэеит. Аха убригыи игэатцэахыи ианымнеи, иаарымчны, ахацэа дреицэаха:

– Уара, зымгэеи зхэымцьари рыда хэыцыртэ змам, акэытцара итаркыз Патыхэажэ ица! – хэа дналаган, лыблақэа кылца, лыбжыи хацала убас диацэажэеит, Марытхэа ихы агартэ имоуа, иихэо ифамшэо дықэлырхеит. Ашэлашараа Марытхэа икэатцын, иаахэны Уарчхан лыкажара иалагеит.

Арацэа ххыра ишылагылаз, Ардушына лызреи лынхареи азбра ишафыз, кыатеиптцэараха ирысит:

– Шэанацэалбеит, стэы сышэт, уаха акгыи стэхым! – хэа нахэаны, илымхақэа еидыргэгэала икны, деиҳэтэпцэа агэашэ ахь дыот Марытхэа. Амшын зугэаладмыршэарыз, ашэлашараа убри аамтэзы. Егэа зыхэашь алаларгыи, егэа гэам тахаргыи, ичхауа, ацэа итагзо, ашышыхэа ииоуп амшын. Аха агэы аныптцэалак, амца этцашыз ақэаб инашызахоит. Ицэқэырцоит, аеарыцкыоит.

– Хара икахтэо зыкахтэо лара лзыхэан мацара акэзам Уарчхан, ашэлашараа зегыи хзоуп. Ацэгэара зуз дыртцэахит хэа рхэар хэа ишэоит акэымзар, дара, хқытэа иихабырагыи иртаху цыыбшьома Ардушына дтаркыр, – ихэеит атцыхэтэан Кыца, абри шпашэзеилымкаауеи, шакантэ ишэасхэозеи хэа аанарго.

– Икаутэо бзиоуп, аха изуасхэазаалак абри аус афыи Хыцэ Кынтышэа иеалаимырхэыртэ икатэа. Ардушынеи иареи шака еибатахым удыруеит, лыпсықэара длыцэаирзхэеит...

– Шэакэытцэа убри! – лажэа нхыжэеит Кыца, бара бымацара бакэым, убри ашыза зхэо егыыртгыи акаытцааит хэа аа-



нарго. – Ардушына лымацара лакəзам ауаа зцəызыз. Ипсцəа еитеигеит, Кынтышə сара ихы сшышызом исызилоузеи, аха иахнəтозеи убри уажəшьта?! Кынтышə итып афы даеазəы дыкəзтгы, иахцəызыз аткыс еиҳаны иахцəызыргы ауан.

– Акəыҕа хəа хашухəапшуа, зны-зынла убасеипшкəа ухəоит, Кыца, ауафы ихы еилоугоит. Сара дсымшыргы даеазəы дшыуан зхəаз иеипш...

Уарчхан Кыца дизымгəаазеит, ирымчны дахыцəажəаз. Реи-зыкəаашыа бзиеи рхəычра итыргаз реифызареи азин иртəн дналыкəтцəкьаны ацəажəара.

– Уиашоуп, иухəаз сахəит, аха изуасхəазаалак, Кынтышə абра дааины, абри аус даламцəажəартə икəтца, – лхəеит Уарчхан.

Кыца иажəа ныхиркəшеит, иаха иеынкыланы:

– Кынтышə икаитцахьоу, ииухьоу бара беипштцəкьа саргы издыруеит, аха ишпəкəхцари, дыбтахы-дыбтахым, макьана аусхəартə деихабуп. Хəапрəсəдатла Рəпстангы иаххəеит. Кынтышəгы хəзивымсит. Рхəтəкəа рəаладырхəуама, даеазəы даарышытуама, сара исыздыруам. Маза усума хəзəу?

– Урткəа сзымдыруа сыкам, аха... – лхəеит нышəарала, лєынкыланы Уарчхан. Лхəтца дыпсижытєи акыр шыкəса цхьан. Иаарымчны хəтəк ибжы ахьлахəз, лыпхəыс гəыпшқарак нарфьхан, иахəгы лгəы иахəеит. – Шəарт, ахəцəа, ишəызбуа збаны шəаналгалак, нас ахəса хлəцəажəап Ардушына. Ардушына илыблыз унхара ацымхəра узыкəхцəоит, уара иахьухəо, уара ишутəху хəкоуп хəа шəхəагəышыозар, даеəкуп. Аха ус акəымкəа, напеилацса кəтцаны дфəххуеит хəа шəызбар, ихымзгылшыашт, илушам. Илхəаз умбои, абжьакəаа дрыкəгəыгны зпəтца зсəз иеипш, ахəбла срыкəгəыгны акəзам икəсцəз зыкəстəз, лхəеит.

– Убри, ахьз, ахымзг, аламыс хəа бызфəу роуп хəакəызхəз! Бшəкəычра нəк! – фəаитит Кыца. Бгəы иалымсын ибасхəакəаз хəа аанарго, дналыхəапшын, илабчашь нышытəкшо, ахəцəа рəхь ифьнеихеит.

Ахəцəа дагынарыдгылеит, Зафас ибжы илымхə ишын-тəсыз:

– Аус хзыкатца, хажэа еиҥахэа хэа, уара узышьтыз уцкыс хайцэоуп. Сахьышьышьтыз, ишэзыҥастцаз хэа аехэара уағы- зар акэхап... – ихэеит Кыча.

Уара уажэакэа реиҥш егыа сынҥахьеит хэа аанарго, Кыча иахь дынхьаҥшын, иажэа инацитцеит Зафас:

– Сынкылсит, ыҥами, Марытхэа ионы, сынкылсит, аха са- бананагеи шэхэарауеи, ыҥами, – амца деиҥтанатхеит. Ацэгьеи абзиеи раан, ахаблаҥы уи дзызкыз амҥи амцеи ракэын. Абыста антцарахьы днарышьтуамызт. «Ауаҥы изхара ифартэ ианитцом, аҥахра ирхэыҥуеит». Акэац ашараҥы игэра ргомызт. «Дасу дзыҥсоу дырны ихэтоу ажьыхэҥа изимтцатцом». Инап- кэа ҥыаны, алҥа наҥ ипырцо: – Хаи, шыри, ыҥами, шэыблала ижэбандаз – дышҥанхои шэхэарауеи, шэанаҥьалбеит...

– Уара уатцкысгыи еиҥыны дынхома, ҥуушьт! – иныбжьаир- шэын, игэы ааирдеит азэы.

– Уареи сареи хакэым, ыҥами, ажэытэан, ыҥами, аҥсхаҥы имамызт ус еиҥш анхара!

– Убри иеиҥш зеиҥшу рзыхэан ами, уара, Кэыҥ Басиат иихэаз зиҥэаз. Дақэзгэышьеит, аха иажэа уеизгыи инхе- ит, – иныбжьаиршэит, ажэытэан, Асовет мчы ааиаанза, зхы раҥашыаны анхацэа рахь имнеиуаз, аха иара драҥашыаны, тауади-аамстеи рымҥан инармышьтуаз Каршыыл Баҥа иҥа Кэатца.

– Иихэозеишь уи, шэарт, тауади-аамстеи шэҥахэҥа зхэа- лоз? – убри атэы наилаитцеит, алафхэареи, атэылатцареи усҥак ирызҥазамыз Бардушья.

– Тауади-аамстеи, Асовет мчы ааиаанза, анхацэа рыхэда шэықэтэан, ицэшэырхэхьан анырхэа, Кэыҥ Басиат, дзакэ хатца гэымшэаз жэдыруан, ахатца ишихэҥаз еиҥш, ибжьы ыыҥ- ганы: «Ииашоуп ишэхэо, хара ианхаамтаз, анхацэа рыхэда хэқэтэан, ирымаз рцэахфон, хныҥкэыргон, уажэы хара хнықэ- тын, рыхэда шэара шэнықэтэеит. Хара иаха храҥоу, шэара иаха рцэышэфауоу аабахра хэаоуп» ихэеит, – ихаҥа ихэазшэа, иеырхатцаны даарылаҥшит Ҥамел.

– Шэаҥэытцишь, уара, Кэыҥ Басиат иихэаз иара дагеит, харгыи акы хашэмырган, – ихэеит Катмас, – уи атцкыс Зафас иажэа ишэырхэа.

– Ифны актәи аетажаф, ы́ками, астал еитцхәаны иргыла-  
ны, ы́ками, ифызцәеи иареи тәоуп еиужьны. Амчышаха, иа-  
бацакуеи, р́кәйд фырхуам, ртәа дырхуам, – ахәарта аниоу,  
инацитцеит Зафас.

– Изхәо ухата а́кәйд афыхреи атәа архреи унапкәа амса  
рытарцяхьоушәа, – иныбжьаиршәит азәы.

– Ишеибгоу ашьаракәа зны ирымцоуп. Анхацәа хны́кәагас  
ихамаз арахә ракәын, урт хампытцыхуеит ухәахуеит, Абзагә.  
Иубандаз уа́ка икәыз закә кәац хккәаз. Хшыла ижәны, азыс  
жыы утахума, ажьтаа утахума, ашәха кәцшыкәа утахума...  
Афбатәи аетаж ахь сыфхалеит, саб ианшьа иңа, Марытхәа ду  
дшынхо збароуп схәан...

– Уа́ка иубакәаз ракәым, удинаныс, уфы шузәзәакәаз ха-  
хәишь, Зафас, уфы, – ихәеит Тәмел. Ихата иахәхьан, аха еи́та  
ихәар и́тахын.

– Алакә, ы́ками, шәасымхәазац. Уааи, Зафас, ухадтәал, уна-  
пы зык ақәтәа анихәа Марытхәа...

– Фынтә ахәара уеизгыи икәуршәомызт...

– Хаи, сара мыжда, уара изхәо, мап укрын...

Иааччақәеит.

паса-паса Зафас алаф анилырхуаз, ианихыччалоз иргәар-  
пханы, рызеггыи шыччалоз еи́цш акәымкәа, уажәы цытфык  
иаха р҃еынкыланоуп ишыччақәаз. Лафлеи хыччаралеи ус́как  
«асаркьа» дандмырпшылеит Зафас. паса рыччабжь иалыфлоз  
ажәакәа: «Уца дта́цшыр, у́цыкәреи ахәынапкәа иркуеит!»,  
«Ухьурзы дта́цшыр, убыста цабылуеит!» уажәы азәгыи ифы-  
цаимыршәит, иамхаччазгыи рыччабжь агәра иафәркшан, сара  
сшухыччаз, иара ус, иччоз сышрылаччаз гәат хәа Зафас иш́ка  
иаанапшкәеит. Абас да҃ча блақәак рыла уи анымха-хымтәа  
ихәапшра иалагеит, ичкәын атцара далган дааны Ачамхара  
аконторафы аусура далагеижьтеи. Имышәхәгыи маацкәа  
дышкәыпшыз Ашәлашара дналтцны дцеит Зафас ичкәын. Дыз-  
таз, дзылгас, насгыи занатс имаз хәа ашәлашараа азәгыи  
издыруамызт. «Цьоукы ирхәон, Аңсны антыт аус иуеит, иб-  
зиангыи ды́коуп хәа, да҃ча цьоукы – А́кәа ды́коуп, уафрас ил-  
тцыз егы́кам, рхәон. Ибзианы зеггыи ирдыруаз, Ашәлашара

дныкэтижытеи, рыпсрагы рыбзарагы иеалаимырхэуа, дрылцны дыкан. Абас ишааиуаз, Марытхэа псшартас хэа Абзагэ инхара анааихэа, Зафаси иарей ржэйтэ еиуара еибабарала иандырфыц, дук мыртыкэа, Зафас ица аконторафы тып бзиае наиртеит. Ашэлашара ацара-аара дабахэагэышьоз, аконтора азааигэара цыоуки рфы дынхон. Уи азбахэ ианала-цэажэоз, изхэоз ауаа уафышьала ишеипшымыз еипш, еипшымызт иара изыхэан ирхэақэозгы. Хыцэ Кынтышэ игэаг змаз, иаармазаны инеибырхэон: «Зафас ицкэын, Ашэлашара атцей хазына, хшыа зыртэахыоу, хкэытқэа зымцо, хлақэа зымшуа хказцахыоу Кынтышэ дйфагылоуп, ахлымзаах дакэиршэоит... иахыа уатцэи Кынтышэ «лажэхырца» изуны, аусхэарта ддэилирцоит». Дача цыоуки, иаха иаахтны, ирхэо зынзаск даеакын.

Ақэоура ашытахь, аршашқэа алало ишнеиуа, атра тэны, ихытцны ақэара ишнықэло еипш азиас, азэык-шыцьяк иаар-мариазаны еибырхэо ари аус, дасу рыгэқэа рфы ишышэра ианшэи, уажэшыта иаахтны, зегы ишрахауа исхэаргы иу-хэан-исхэанхом хэа аихарашык агэра анырга:

– Ацэгъей абзиеи рышыхэа еивцоуп ххэахуеит. Ацэгъей абзиеи ахынзеимадоу сыздыруам, аха дара ацэгъарақэа хчык рхы еицыкэыртцоит, убаскак рнапы еикэыршоуп, – ина-хараны, еыркэыгарала дналагеит руазэк. Руа дарбану далкааны ихъз ахэара захтахузеи. Аус злоу, ашэлашаратэын, насгы уи иихэаз ихала имхэеит. – Кынтышэ уара ишухэо дгазазам. Мышэ кэыш дкэышуп. Икамчы импытыцтра ишафэу ибоит. Импытызхуа, дэежэызхуа дарбану? Чырг Рацстан. Напы илаикит. Иамуит. Ихэагы дахымцо инапафы дизаамгеит. Икататэузеи? Иара иитэу азэи. Рацстан дитцартэатэуп. Иара иитэу, ихэатэи иахымцо. Уи дарбану? Зафас ица. Дабакоу? Ақэа. Аагашыас имоузеи? Хыхь-хыхь ала аус катцатэуп. Аус катцода? Чырг Рацстан дызтахым. Зафас ица Ашэлашарагы, Ачамхарагы дахагылар ззеигы, убри иалцны феидак зауа. Усеипш икада хэа Кынтышэ дышхэицуаз, дааигэалашэеит Марытхэа. Зафас диуоума? Диуоуп. Рацстани Марытхэи, ижэдыруеит, еибатахзам...

– Ейбаҫахзам ухәахт. Ардушына дыццакцәеит акәымзар, Рапстәниалразазтгы,амахагьананхәаныхәахьднарышьтраҳа, Марытхәа ишыапы Ашәләшара изаламыргыло дҕаитцон, – их-зыртлаз ихата ийхәашаз даеазәы инапишыит.

Ихацзыркыз инацитцеит:

– Исхәәкәо мчызар, Зафас ихата абар дахьыкоу, шәиэ-  
цаа. Имцума, Зафас? Марытхәа ишкә уанахашьт, Ачамхә-  
ра аусхәартәфь уныдгыланы, ашә шәхаркны, акраамтә  
шәмеицәажәазоз Кынтышәи уарей? Учкәын Ачамхәра да-  
наарышьтаз аламталазгы Кынтышәи уарей шәеицә-  
хәйтхәйтүа шәдәықәзамзи? Марытхәа ххы дархәаны, учкәын  
даахгар, хахшыкгы иахзеиғыуп, ихәеит, ииашами? Ииашо-  
уп. Шәнеилалан, ацәашьаршь урлхар, иутаху шалухуеипш,  
иахьутаху инахәы-аахәуа учкәын Рацстан днаитцәшәртәеит,  
– изахауаз ишимарымкуа идыруан афнытә, Зафас иамаикыр-  
ггы, иихәауа цымак аимсара исцафьзоуп хәа аанаго, изахауаз  
днарылацшит. Зафасгы анхара-анцыраф баоданк иакәын  
акәымзар, ажәа цхафыраз, ихны иған:

– Ишэасхэо шэахауама, ыками? – ихэан, даарылацшит.

– Сара сыла акөым сыцкэын ихэ шышэшаша. Убри, ыками, акы. Җбагы, ыками, ачы иазымиааз акәадыр дасуан, рхәеит, Кынтышә игәаг сыцкэын, ыками, ихтнышәымкыан, – дегы-нарыдтит.

– Иүхээз ахыашоу рацәоуп, аха ҳара иаххәаз зхаххәааз-гы уазхәыц, – инаишьтархәеит.

Афнатағы атцеи иира иафызоп ашәлашараа рзыхәан рдеик ақыта дналцны, атцара цаны дуафханы, иқытхә, Ашәлашараға ихынхәра. Иныхәаға анааныркыло, уеизгы-уеизгы иналартцит: «Атцеи бзиа ақыта зеггы дыртцеиуп».

Уи ақытахъ ихынхәра, дасу ихата дызхьымзаз, ылымшаз, ызынамыгзаз игәтыхақәа рызхәыцра изнартысуеит. Имацара затәык ихәаша усума, мамзаргы ашәлашараа зегы рзыхәан хра злоуҳа усақаак имкапанкәа, убартигәтыхақәа ихынхәыз атцеи инаигзоит хәа, икәгәыгра дналагоит. Рыгәтыхақәа рҕы азәи-азәи еипшымызт. Зафас иҕа избахә ианалацәажәоз, зегы хтак еицтадыршәуа, иахьейкәшәоз цыарак акәын. Дыр-

зымдырзошәа, зынзаск дырхаштзашәа, ихъз шамаха ирґәа-дыршәуамызт, жәласгы, хъзысгы имазаз «Зафас иңа» хәа акәын.

– Дзыниазеи уи ауаф, даниз хъыз ырымтәзеи? – снараз-йааит.

– Ахъз ирҳароуп ихатә. Ихъзи ижәлеи неидкыланы ирҳәо дґалар, убаскан ауп ахъз данаґсахо. Ашәкәы атәфраз мацароу? Ашәкәы аҳаиуангы тәрыфует.

– Сара мыжда, бзиа кәзйә иаамышьтәхь, уаҳа азәгы ихъзи ижәлеи еидкыланы ишәымхәазац! Ани, ахырйәы штәз абкәыл аниґыч, абкәыл икәакәа икәйаны, ахырйәы ифартата, мышкы хәлаанза Ашәлашара днагафәго ишәымаз, ихъзи ижәлеи еидкы-ланы ишәымхәазои? Иабакоу шәажәаңка: «Бақьырба Бақьа абкәыл данацарйәз еиңш» хәа ишәхәо? Уигы ихъзи ижәлеи не-идкыланы...

– Хәихыччаларц, хйеицәа зеиңшрамхаша раххәаларц. Дзеиңшрамхаша хәа иаххәоит ххәычы, дзеиңшрамхаша.

– Ишйаизышәхәо Зафас иңа Қарбеи иаңсоууафхар? Ижәбоит дзеиңш уафңсы бзиахаз, изакә уафроу илйыз Зафас азхарамфәжә иңа шәымхәои? Ускан Зафас дахьиңоу, зайа иңырхагамхара, ихъз-иңша ашьтыхра иаҳагы иацхрааует. Ус акәымкәа, иаххәап, дуаф ееемхар? Уажә шәызбама! Ускан, ацәакәрылара иафә ахахә иуркыр иафызаха, ихъз иаҳагы иареиқәайәо, ина-пышәшьует: «Азхарамфәжә иңа уаҳа дзеиңшрахоz, азхарамфа иңа, егәа дуаазаргы, имгәада хәыцыртә иоузом!» – Ишәым-хәазои абас?

– Ацгәы аңа ахәынаң акуеит хәагы нацахйоит. Хәаша, хәашам, аңцәа хшишаз хәкоуп. Узырфла, ирҳәо уазхәыцла, акыр узалгарубап икаужьхьоу Ашәлашара. Зафасгы дыхшыфйагоуп. Иаххәаз, хара дахтәхуп азоуп изаххәаз. Ицкәын харгы дах-йеиуп. Ицәумзан, иҳазиахәа, Кьынтышә иеиимыркәашәааит. Ачамхара иашьтраф ихы даирхәазаргы, уажәшьтә днаид-йааит. Уажәы, уааи, хәизызырфып. Марытхәа ифә дахьнеиз атәы инацйаны иахәхә хәа ддыргәыбзыґит Зафас.

Измахацыз ирмахацызт, аха ихатагыи ихэамтаны, изнымкэа  
изахыазгы, заа аччара реазырхианы, еиҥа инеизызыршит  
Зафас:

– Саб иҥсы антаз, саныхэычыз, анкыа зны, стынхацэа  
усырбоит, уаала ихэан, Ачамхара атыхэан, амшын ахыкэаф,  
уажэы аҥсшыацэа рзыхэан афнеихагыла дукэа ахыгылоу,  
Марытхэараа анынхоз, снейхыан акэымзар, ахаан ифны сней-  
хыоума, дшынхо збахыоума...

– Уи адагыи, акалакы афы, абазар унахыхэхааны, даеазэы  
ифны унейхыоушэа...

– Ииашагышыоуп иухэо. Снеит. Итэоуп, рзамфакэа тытны  
ицо, рыбакаэа афы рхытэаланы. «Шэласны ихэы шэырхиа!»  
– ихэан, днарылакааит Марытхэа.

– Акэытцара итаркыз Патыхэ-иҥа.

– Уаб акэытцара дтаркыхгы, убас ахэша уалажындаз.  
Лаб иашыа сакэу ҥушыап, схаткы камыршэуа: «Шэнапы  
шэызэзэа, диадиа» – лхэан, иҥха, аҥхэызба тэрышкэа, ам-  
пахышы лнапы иахаршэны дааин, уадак ашэ аартны, ам-  
пахышы ныкналхаит. Сныфнатданы, ашэ ныдылтеит. Иауазеи,  
мазала снапы сызэзэома, бабацеи, дад, схэан, ашэ аартны,  
настха игылаз, аҥхэызба иналсырakit ампахышы...

– Аҥсуа таскэа луртоит...

– Атзамцкэа ижэфангыҥшшылоу мармалташыла иҥа-  
цоуп, – уахы ацэажэара ахызахгаз деигэырҥыатэа, ражэа  
гэырмацгакэеи ргэахэареи неилазфэ, уаанза иархэакэаз неи-  
харштны дафын Зафас. – Исаркыаҥсараха... снапы ахысызэзэо  
акрыздыруама... Дацк хэхэаза, акэаркэар агэыцэ еиҥш, акы  
ацрахааны икнахауп. Иртысны санаха, лагьантас, игэафэаза  
иахыыказ, агэыргэырхэа азы тыфрны афеанахеит. Снапкэа  
латаскын, зыкгы ласфастэеит, ампахышы сыркыз аҥхэызба  
тэрышкэа, убас ччараха илысит, убас деитцаҥжэаны дыччеит,  
лыҥсы маҥхоз ҥыысшыеит. «Асас бышҥейхыччо, амбжых!» –  
ихэан, длыкэтэҥкэеит Марытхэа. «Папа! Папа! Хасас ашыашы-  
ма!..» – лхэан, аурысшэала ажэакэак егыналхэеит, абарт  
итэаз зегыи, афны дырхыҥхыцуа, ччараха ирысит. Марытхэа  
дфэагыланы дааин: «Уака ҥызэзэартзам, уака зкатэартоуп,

Зафас», – ихәеит. «Уфны афнытқа дәахьцартоума, уара, саб иуа?!» – схәеит, уаха исхәоз! – дафын Зафас. Ихы дахьахлафуаз, иналаизфон даеа гәтахәыцракгы: «Дыжәдырузааит, сычкәын изыхәан абаагәара дафызаха, дзакә тынхоу исымоу. Схы дасырхәап Марытхәа. Рыхәдацәақәа җибажәжәо, еиба-фалааит алақәа. җылгыдык мҗанарсааит сара сла. җытфык ықәибахыр, иахагы еигьуп. Аргамаду нхарак нықәыццышәаа илгеит Ардушьна. Гәырҗаа ианакәызаалак иуаа кьахәқәан. Ииашоуп, аколнхара анеифьркаауаз, иеифьзкаауаз дрылан Гәадала. Аха шықәсқәак анаабжыис? Ажәытәан ишбеиақәаз, амал ду шрымпыткакыз, иаартаху картцо, арашәафцәа ааганы рымхы ддыррашәо ишыкамлоз ибеит. Акоммунистцәа уртқәа шырымуаз, иҗкатәызар, ақәатцагы шҗырқо, ирбгатәызар, аныхабаагы ишамеигзо аниба, даахәит, иаабахьаз иакә-замкәа даақәгылеит Гәадала. Абзагә? Абга иахылтцыз дыб-гамхои! Ажәлар рырахә, аколнхара аферма, ахәынтқарра иаланагало ихәахуеит. Ахәынтқарра акәым, аха иара иакәын изланагалоз. Ианакәзаалак рхы иашьтоуп. Рхы иашьтамзар, Гәырҗаагы, реиҗш зеиҗшугы, жәынгы-фәнгы ахәша рфәйтәцәо изькоузеи?! Ирфыхлатәуп рсабрадақәа. Аразкы рымоуп умбои, Гәадала иахьа-уатцәы ддырзуеит шырхәоз, аҗсыхәабаа иоухгы, ихала инарцә мфә днықәлеит, итцыхәа рфәкьаны дцеит. Абзагәгы иахьа-уатцәы ихжәашаз амахә фә дшықәгылаз, Ашәлашара Ачамхара адцара кәлеит, Кьынтышә аусхәартахь дниаргеит. Ишдырххоз, урт анышә итцацалоз дыҗсит. Иацәцеит. Аха дзацәцом Ардушьна. Цаны, аҗакәажә дтаркит хәа сара иабасыхәо. Дҗарымкыр иахагы еигьуп. Дызтәахыда? Аколнхара ахантәафы. Уи икәардә наитцкәап. Убастәкьоуп Кьынтышә ишсеихәаз. Икалцаз ацәгәара, нхара дук нықәццышәаа ишылгаз, аконторафы днеины иреихәеит, дашшит Марытхәа. Лҗакра ацымхәрас, леиқәырхара, лыхь-чара дашьтәлеит Раҗсҗан. Абар, җагалара ниасуеит. Уафшьрак иафьизоу ацәгәара кәзтцаз аҗакәажә, иахьа уажәгы лышапы дақәитны, адәы дықәуп. Уимоу, иара убрака имблыкәа иаанхаз ананырафы дыфноуп. Ашәлашара назлоу, Ачамхара ақыта ду, сычкәын данахагыла, Марытхәа игәы нирхарым, иахьааитаху



дналапшны, дгьылк наизалихып. Дтынхоуп, сыцкэын дицхрааит. Аихабыра, аитцбыра, ифызцэа-ифызцэа рацэоуп, ихы иаирхэааит. Ашэлашараа иртэху аччарами? Ашышымацра сфы нтасызэзэан, ргэазхара изхыччалаша ажэабжь рзаазгеит. Иччалааит, атыхэтэан зцатца иалаччо даабап. Даабап, сара сакэу, исхыччакэо ракэу Марытхэа ишышымацра итафыцкэо».

– Исахэи, ура, Зафас, нас икалаз хэхэи?

– Астол санахатэа, дышэкэаба, шэанацьалбеит, ахамамцра дтагэаны дышэкэаба ихэахт, сара мыжда, дааизар адэахы дымцацшэа, апхзы илхэатэ, зцэазна зжэхьаз сасык. Аныхэафэ анааныскыла, саб иуа, Марытхэа анысхэа, унаганы саб уиван-даз ихэеит.

– Уара цхаражэхэара узышытыз, ура хуеипшуп, – ихэеит, ибжыы цтыганы, илабчашь ицарс, настха дгыланы изыроуаз Кыча.

Лафк еипш инахыччеит Зафас иажэабжь захаз. Иччоз дна-рылаччеит Зафасгы, аха уи заманалатцэкэа еиликааит, Кыча лафны ишимхэаз. Идыруан уи атахмада иара дшитахымыз. «Ифыны саннеилак, иацсыуа цасуп, иахэтоуп хэоуп ашта сыз-таижьло, мамзар ситахым».

Анапеилацса катцаны, иифаша анирцэз, уи зегы еифызкааз, икаццэз Кыча шиакэыз идыруан Зафас. Стэацэеи сареи амла хаумыргеит, итабуп хэа иахэара ацымхэрас, напеилацса катцаны ианналга инаркны, ақыта иацэымцху, уимоу, дмышь-тацэганы ақыта иалоу азэы иеипш, Кыча ихэацшра далагеит Зафас. Атахмадагы идыруан уи ус дшыказ. Игэхьаа икымызт, дагызхэыцуамызт. Абыржэы затцэык иихэаз ихэеит акэымзар, зынзаск даеакын Кыча дзызхэыцуаз убри аамтазы. Иззыпшыз, иззеизаз Марытхэа иаара аткысгы, аколнхара ахантэафы Рацстан иаара иаха дахыццакуан. «Сажэра сыхьзеит акэымзар итеггы сивагылон убри, хколнхара ахантэаф кэыпш. Ауафы дааирыхыр зтаху азэы иоуп. Акамчада уаха акгы ззымдыруа, Кынтышэ ифызцэа дреиуам. Абас акэын ишыказ, хаамта фыц анааиуаз аламталазы, изакэ аамтоу иахзааиуа хзеитхэо ихэлаз ацкэынцэа. Иузымдыруа, иузеилимкаауа уахыршыаа-

уамызт. Кынтышә ифызцәеи иареи, амѡакәа ахьеихагылоу унанагар, иарбан мѡоу сызқәлара хәа уразтәар, ушқатәазеи хәа уршыуеит».

Рацстан иаара дахыццакуа, игәы дтәцәажәо, уи изыхәан Кыча абас ихәартә еихарак дказтаз, урт атыхәтәантәи реи-пылара, реицәажәароуп. Абылра аныкала, абылра ахыкалаз анхартахыгы дымнеикәа, Ардушына ажәакгы ламхәакәа, дынчыжәланы аконторахь дцеит атахмада. Изхәакәазгы калейт, баша уцоит, дыдмырзыр аузом, акгы улыхәом хәа. Уимоу цыоукгы иархәеит; «Ацәгыра ухьцоит хәа ахьз ухы иоутоит». Аха Кыча урт ирхәоз дазымхәыцит. Зыгәра ганы дыказ, имыхь-чар дламысданы иипхьазоз, аиаша ахыхьчоз аамыштахыгы, агәагыра иланатон икәра адурагы. «Иамузоар, ихы цейт тахмадажәк рхәап, уаха исзырурызеи. Старкзаргы – хьзуп. Абзиара дашьтан рхәап». Аконторафы рхала итәаны Рацстани иареи акраамта еицәажәон. Ажәытәра, афәтәра, инахыкәша-аахыкәшо ишнеиуаз, уажәшьта дзыкастцейт, сыззаитцәкьаз иахәара иаамтоуп анигәахә:

– Икалаз убоит, дад, Рацстан. Тәкәажәык абахта дтәпсыр дыгәнахауп, – ихәеит Кыча, дзызнеиз зынзаск уи акәзамкәа, инаимѡатәны ихәозшәа.

– Шака ицәгыбу удыруеит, аха иахьынзасылшо, исыргәа-гәоит лтәкра. Ацсуала шәиациәажәа зынхара лыблыз, – ихәеит Рацстангы, иааркыафны, гәрагарала.

– Абзагә иус аан, дад, уаѡцсык даххауршәалеит, уажәгы убас хзууит, ибзиараха иуцылааит!

Абас иааркыафны иналгейт Кыча дзызнеитцәкьаз. Иаха акраамта ирылацәажәон уи аус иадхәалазамыз. Убри аицәажәарагы патукәцараны ицхьазейт Кыча.

Дахьааиз азәгы иеимхәеит, избанзар, алаф алырхуан, уеизгы-уеизгы икайтәзеи, ихәтаз кайтазар уамак калейт, рхәон. Реицәажәара аамыштахыгы, атахмада гәа-хәас икайтцейт, баша патуеикәцарак еипш акәымкәа, итегы инахаракны дахәапшит дәәакгы. Данцоз, аконтора даа-дәылцны, иеы ахьфәхәазынза дааскьеигейт, иеышкыл кны, дынчыжәйтцейт Рацстан.

Излеицэажэараны и́каз, иззеизаз аус зынзаскгы агэхьаа ркзам, уи рхаштны иалгахьейт угəхəрын Кыча ирасатрафы еицэажэоз ахацəа урзызыршыр. Еихлафуан, ажəа шхамкəа неилартон, аха азəгы игəы иалсуамызт. Агəыразра зцоу ажəа «шхам» ахəырбггыц еипш акəын ишырпхьазоз ашəлашараа. Зафас Марытхəа и́кны дахьнеиз иахақəаз, иибақəаз рахəаны даналга, ажəеи ажəеи неиххəаало, акыр еибаршхьан. Иара, Зафасгы дыфаны, д́каканы, уаха акы имхəо хилгеит шырхəауа, еи́тах ажəақəак нарылеитон.

Ачуанкəа акəац р́тан. Ахьурзкəа макьана ашра иаламгацыт, аха абыста аура здыз, рмыстхəагакəа натдыршыуан. А́пша зны агафəнтəи ашьха́ка иасуан, нас иаахəны, ашьха́кəа рхықəцəан ирықəжыыз ана́кəоуқəа рыхьшəашəара рзымчхəзшəа, еи́тах агафə́ка, амшын а́пхаррахь еихон. А́пша асра а́еа́псахцы́пхьаза а́еа́псахуан алəагы. Амца иакəшаны игылаз рыбла ианталалак, уажəы-уажə инахыкəшон. Ирхəоз алафкəа рзызыршра да́кəытцын, гəалашəарақəак, хəыцрақəак дрыланахалан, илабчашь и́царс дгылан Кыча. Убас деиқəышышы данаа́калоз еихарак ихьааигоз рдыруан ашəлашараа. Ихəыштаара неитихып хəа дзықəгəы́гуаз имата, ачара анизиу ашьтахь, дук мырцыкəа, дцеит а́калакь ахь. Мцашьагы имамызт, уи и́цара Ашəлашара цьаргы ихəартəгышыамызт. Кыча изеилымкаауаз, изитцазеи убри, Ашəлашара ихəартамыз азанаат. Ирдыруан ашəлашараа Кыча Абзагə дышиацəажəахьаз уи и́цкəын Саид и́цыхəала. Дааигааит дырхынхəны, Аминат длымхны. Инхара-инцыра зегы иара ихьзала и́кайтцааит. Игəы тынчны дықəлап инарцə мəа.

– Аиаша хəхəа, Кыча, абыржəы учкəынхар у́тахызу? – ихəыцрақəа дрылихырц, насгы иара иларцоз «а́цəы» уи иш́ка ирхарц, Кыча ихы наиқəкны фəааитит Зафас. Ихəта дзеипшраз гəатаны ианарыжьуан акəымзар, агəа́гьра цəгьан Кыча иеипшу а́тахмада ус иацəажəара.

– Сара исзууазеи, аха уара уха́та уаачкəынханы фьц умəа унангылазтгы уш́қакаларыз?! – иаргы з́цаарала а́так ны́кайтцеит Кыча.

– Дшы́коу аткыс деи́гьхап шəгəахəуазма? – иналаиршəит азəы.

– Сзеиғхарыз, сшыҕоу цэгьоушәа убама? – инаиатеикит Зафас.

– Уеиғьымхаайте, ушыҕоу умбазои? – иаарымчны ҕааитит Кыча.

– Улаф ашхам алыжжуеит, исхәар еихаб дук суғаңаланы, изласхәарызеи акәымзар, – схәеит.

– Хох, хаи, дад, дукәыхшааит! Хара хтәык макъана иузынханы указаап! Арахь уааи, дад, Гәдиса, арахь уааи, уаҕа аайра узыҕагылоузеи?! – инасатеикит Кыча.

– Аайра сышҕайагылоу, абар шәыгәтә сахьгылоу!

– Зафас анхацәа бзиақәа рыгәтәйәкьа дышгылоу еиңш-йәкьа! Хи-хи-хи! Уаахишь, улымха арахь уаахишь! Зафас иоума уара, дад, иухьчо? Напеилаңса ҕайаны хицхрааит, имгәажә хартәыри, хқытә далҕны, даҕа қытәк аҕны дцаны, дгәыц-хәырҕхашьагаха, дымхәыркьиларц. Исцәымгуп Зафасраа, ис-цәымыг! Узырфы изызуз!

Иихәо цкәа ирахарцдаатгылеитатахмада. Имаҕа иадхәалаз ақьаса атаҕын аатигеит. Инапсыргәытца инанирҕәычылеит. Итәтынжәга амца нацраирсаанза, иажәа инацитцаанза, зны дцәышхо, зны дҕаңшыхо, ицәа дтәтәиуа, Кыча иихәарызеишь уаха хәа дыңшын Зафас. Имаикыр, еицәеитәуан.

– Дасу имцыхьашәаз игоит хәа шынаиасхәатцәкьаз, ажьабаа аффы зәасыз абгахәычеипш, днытәшәкәа дцеит. Дабацеи, иҕаитцозеи Зафас хәа сышизхәыцуаз, адырҕаены снеизар, Кәырчынаа ргәафара дахыкәшаны, атцәыгәыгәкәа рарсра даҕуп. «Иҕауцозеи, уара зытцәфанах тәбгаз?» – анысхәа: «Ажәытәан сабацәа иртәын абри адгьыл... Камхәаз-мамхәаз хәа акгы ҕалом, сыдгьыл сара изгоит», – ихәеит. Уара, ирылантәаз, афны иумоу, узкәитү ахәира ахытәаны ишьтоуп, ари иалухузеи схәеит, аха иоухәозеи, Зафас – Зафас иоуп.

Ихыччоз иаргы дрылаччон Зафас, аха реиха иччоз дгәеитарц итәхны, дышрылаңшуаз, ақьдсаҕа икәтәаз, Кәтмас илаңш наидхалеит. Убри дкылкааны дихәаңшуа дыччон, Кыча иихәаз зызкыз Кәтмас иакәызшәа.

– Егъаџы ччаргы, ыками, абри уара, атѣѡан ршьа уеицшха,  
уара узырччозеи, Каѣмас?! – инаѣа хаѣгаѣаѣа рхаханы,  
Каѣмас инаикѣикит. Зафас иаткыс кѣрала акыр деихабын  
Каѣмас, усѣѣѣа димаѣаѣѣар ихѣтан, аха ичеиѣѣикадара  
шианарыѣѣуаз еицш, апатуѣѣѣара ахьеилеигозгы рызѣам-  
ѣозшѣа карѣон: «Зафас – Зафас июуп». – Исахѣишь, ыками,  
сара усхыччартѣ укѣу укѣму?!

– Исыхъзеи, уара, агъыга, сара сыхчартѳ сыѳамкѳа?! –  
ихѳан, дагыѳагылан, пшацѳгыак зысыз атлеипш, ибаѳкѳа  
аѳѳа рылго, дынхъатыр-аахъатырит абырг еиѳаѳаѳа Кѳтмас.  
Уи ихы-ихшара, итѳакыра, иешъара убасѳак ирацѳан, ишакѳым  
ицѳа пызѳыз, амра ипсы ацѳадыршѳѳн.

– Иухәеит, аха сара иуасхәазгыы рахәа, сара иуасхәазгыы!  
– ихәагышыеит, ачиа сышңеифеи хәа игәы дахаңжәо игы-  
лаз Катмас.

Ка́тмас дахьацт́кьаз гəахəас и́катаны, За́фас иажəа ина-  
ци́теит:

– Акамхозқаа анааиуаз, ыҕами, Абзагә иаб Гәадала иеипш  
зеипшыз, анхақаа ихәмоу еилахцап, акәатана, аугә, ауардын  
дасу ишәымоу најәг хәа ианхалаз...

– Уара ауардын ацеағаацөкөа натқакны ианалауцыз... – ақыпхөа иныбжыайршөйт Қатмас. Зегы неибарччеит, Зафас абыржөы еипш, убасқангы пшышыапык зцоу рахөык шизанымыз, дышнымха-хымцөаз ззымдыруадаз.

– Еицəутəуеит, Кəтмас!

– Уаангыл, иажәа ирхәа!

– Зафас итэы ххэахьеит, уахь иахумган, Катмас!

– Шэзырѡи, шэзырѡи! Иахзымдырзо ссирк хаихѡит За-  
фас. Абри иеипш зеипшу роуп аиаша зхѡ, – ѡааитит Хабыгѡ.

Инеихызхаалоз ацэалатцацэа рахьтэ, ацыхэахьшэа игылаз Хабыгэ днеизыпшит Кыча. Иуафра абжа ааиуишахьан уи ахатца. Кэмызцэа хылпак, ауапа еипш ахэы ахьыссы, кэитанла ихырчаны ихан. Ипатцакэа хьыдышьшь, уафэ данибо, дцыкэ-цыкэуа, иерыцхатэны дныкэон. Имацара амца данану, иб-гагы ириашон, иблакэагы иаха ихьапш-кэапшуан. Кэзшьас иман: амцафэы шэааипылар, инкартцэазаны апсшэа уеихэон.

Дзырччаша акгы умхэазозаргы, дызхыччо узымдырзо, «хи-хи» хэа ибжы рмачны, мазажэак ихэозшэа, дынцэйтчаччон, нас, шэанааицыртлиак, ажэак уеихэарц итахны ихаштызшэа, даатгыланы, ибга аарцыйкэны, днаушыклапшуан. Ажэакэак наушыклеихэон. Хабыгэ ишаихауа, ишэартоу, уаф дызкэызша маза рхэомызт. Шэкэык алаитцахэаны, дашшны, хатала иара ирзыз хэа, азэггы дрыздыруамызт. Аха зеггы ирдыруан, иааихауаз, акыпхэа дненины, илымха дынтахэытхэытны, Кынтышэ ишиеихэоз.

Убарткэа днарызхэыцноуп, «Абри иеипш зеипшу роуп аиаша зхэало» хэа Зафас изыхэан Хабыгэ ианихэа, ахткэа иафызыха:

– Уара, Хабыгэ, аиашакэа шухэало еипштэкэа! – хэа заатиркэаз, Абзагэ уи ихы наиқэыкны. Уиггы азымрхакэа, иажэакэа ирытцтэхыз рзеилымкаар хэа дшэозшэа, хазы колнхараны ианыкэз, Кынтышэ тэартас иахымаз, аусхэартахь инацэа ду наирххейт. «ёукуы нхэйтцачча-аахэйтцаччейт, аха азэырфы, ирхэара рфамшэо, инеифапшы-ааифапшуа иаанхейт. Даеазэызар, ажэлар рыгэта сцэа пцэйт хэа, ма иакэнагахаша ажэала атак кайтар акэын, мамзаргы иахэызба атра итытэраауан. Аха Хабыгэ изеилымкаазшэа, имахэзшэа ыырдагэа катцаны, баша лафк еипш инаивижыт. Иара иатцкыс Кыца иаха ицэымыгхейт. «Кэышра игзам, аха аеынкылара игуп абри Абзагэ. Дадызцалазеи, даеа гак дызирхауазеи?!» – ихэан, игэанала уеынкыл, иухэаз азхоит хэа аанаго, днаихэапшит.

– Сажэа сшэырхэа, уара, ыками, сажэа, нас уажэ ижэбама, шэыхэдацэакэа тибакалап, – инацитцейт Зафас. – Ажэакала, дасу имаз акамхоз ианалейтцоз, ианеифахкаауаз, Катмас аамтакэа ас ицарым ихэазаарын, икэатана ыыцххараза, атуан илықэтцаны итцэхит, ыками. Уажэы, ыками анцэа ицышьаны, акамхозқэагы ықэзааит, ихыбгалеит игэхэзаап, икэатана рфаны, ирпшшаны атуан иаалбааигейт, – иаахиркэшейт Зафас. Катмас ишка даанаскэейт. Ихы нхыршэтны, днаитцапшит, сузымиааиргы ма суцхандаз хэа аеы иатцапшуа абгахэычы еипш. – Ибзиатцэкэоуп алыгэрафы аихаца-мача атцэхра. Ал-



фас ицламхәа иахькысыртә ирхханы инаикәикын: – Абри уара уеипш зеипшу рнапы иамкырц азыхәаноуп скәатана зыстәахыз! – Иаатиркьан, «тфу!» хәа дагьынкажыцәеит.

Иахьакәым ишкылсуаз рбеит лафхәарала излагаз аицәа-жәара. Аичырчаџцәа иахагы ацәы алартон. Урт Марытхәеи Ардушьнеи рус аткысгы, жәрала-чарала, қафурала амш ахьырхыргоз иаха еигәырғьон. Зафас игәы пхтрагы хьаас ирымамыт, Катмас иажәакәагы ргәатцахь инарышьтуамызт. Даеа цьюукгы абригадир Бардушья иеипш зеипшыз, Катмас иихәозгы иакәшахатхон, Зафас иихәозгы, ихәаны далгаанза «ихәа, ихәа, ииашоуп иухәарц иутаху» хәа рхы дыртцысан.

Кыча днаихәапшит Абзагә. Блала инаиеихәеит: «Иаамтоуп, акы нарахәа. Иахдыркьацәеит. Иаанкыл. Ирымчны рацәажәара, уара уда, еазы азин имам».

Акгы имхәеит Кыча.

– Сара, мыжда, уара утауад напы кәымшәышәкәа!.. Скәа-тана, унапы иасыркуам ихәахт!.. Ашәлашара этәыз, хатауад изыхәан, ашьтәкәа ртәыџа даханы ишигоз, знапсыргәытца цәыкькьахьаз уаб инапкәа иаха ианаалозтгы Катмас укәа-тана, ыы, ыками?! – икьышәкәа қәац-қәацо, ибжы цахьаза, җааитит Зафас.

– Ахратәра аныказгы иахфоз, иаажәуаз хаман, уажәгы еазы ичуан хтапшуам, напеилацсала азәгы сныкәимгац. Сымаха-шьаха еибганы, гәакрацәгьак сақәымшәакәа, напеилацса анысзыкарта, ма схы ахьынахо сықәтны сцоит, мамзаргы сеыкнаханы сеысшыуеит, – инаиатәеикит Катмас. Иажәакәа цьбаран, аха ибжы шкахаз, иаха иешникилаз аилкаара ма-риан. Ихшара днарызхәыцит. Акәатана атәахра аткыс иба-шоугы ауаа ақәдырзқәахьеит. Сара сусым, схәыцкәа ирпыр-хагамхандаз.

Дыспырыжәга шәуаазар, ала-дина сахьафо шәымбазои хәа аанарго, анцәа диҳәозшәа, иџнапык ааирхахан, еизаны изырџуаз даарылапшит Катмас.

Итаыныжәга илабчашь ахы аҷаџ-аҷаџхәа инықәикшан, Зафас ишка даахьахәит Кыча. Зегы агәра ганы икан, ажәа меықкәа еибызхәаз, зыгәкәа цәибакьаз, ахәша рыбжышыуе-



ит хэа. Афыцъагы иара исасцэоуп, апшэымак ишихэтоу еипш, азэггы игэы нимырхароуп. Убри атыпан:

– Дад, Зафас, Кыча дукэыхшахааит, ишсоухэара, иахъа абрака уааи хэа узэхэада? – ихэан фэааитит.

– Ацсуаа иахцасым, асас ас иархэо смахат, – ихэеит атракторист Мажара. Исхэаз сыцхэа хэа аанаго, Абзагэ днеифацшит.

– Ачара хамам, апсхэы аауам, – Мажара иихэаз наивижын, иажэа инацитцеит Кыча. – Катмас, Кэнач, Тамел, Абзагэ ухэа, унеишь-уааишь хэа зархэо азэык-фыцъак наидгаланы, Марытхэа хиацэажэарц хазбеит, уара убрака узхэартоу хэа иудыруазеи? Саб диуоуп ухэан, уизахашьтит. Ихэаиоухэарц, дахзаарц хашихэо, уалгеит уус, – даатгыланы, итагыныжэга еидах ачых-ацаххэа илабчашь ахы иныкэикшеит. Изеихэаз, Зафас иакэымкэа, исхэаз иаанаго еилукаама хэа Хабыгэ днаифацшит. Хабыгэ ахьацарч абга апылар еипш ицэа дын-талеит. Абасеипш аилацэажэарафы, цэгьахэарамзар акгы ззымдыруа, Хабыгэ дышцеипхьей Кыча хэа ицъазшьоз, иреилркааит, Зафас иеипш, уигы иамхэазакэа дшааз.

– Деилагеит атахмада! Иахэазаргы, иахэазамкэа дааи-заргы, уашта италаз дсасуп. Исмахац, асас ари афыза ажэа иархэо, – ихэеит Абзагэ ибжыы нытцакны.

– Ацсуаа иахцасым! – ихэеит еидах Мажара. Уи ибжыы рмачны дызцэажэазомызт. Ашэлашараа зеггы ирказшьоу – рыбжыы тцаны ацэажэара, иара атрактор дахьакэтэоу, аусура дшафэу, данцэажэо ибжыы ахырдууазгы нацлан, дзацэажэо дицэтцэкьозшэа акэын ибжыы шыказ. Убжыы аархэычы хэа иазхэоз, дрызгэауан, азэы ицэгьа сахэа, мамзаргы ухэан-схэанк уалацэажэа хэа иархэазшэа ипхьазаны. Ауафы иихэо ихэалароуп зеггы ирахэртэ.

– Иахцасым ухэахт! – Мажара иихэаз днахынхэаеит Зафас. – Амыждараз, напеилацса сзыкарцеит. Исыбаргэыз, сналбаар, Ачамхара сналс-шалсыр, пхынрак исфашаз сыртон, азэггы егьсаецнихэомызт, – ихэеит, анапеилацса кэзцаз, уака игылоу ракэымкэа, даеа цьоуки ракэны иреихэозшэа.

– Француз ныкэафык ихэахьейт, цъара сапхьахьейт, ацсуаа ихэамоу анапеилацса иабзоураны хэыркыиафык адуней дшыкэхамцац, – иныбжьиаршэит Тарас.

Уажэшъта ихъаршшатэын.

Даапышэырччеит Кыча. Ицэажэашъа рдыруан. Еилыркаа-ит ажэабжък ихэарц шизбаз.

– Умгэан, хаузыгэдуны иаххэоит, Зафас. Аепныхэа атэы шыкоуумбои, дад, уи адаггы псыхэа ыкам. Абыста ҕахра уфарц азыхэан, апхзы коутэароуп. Даеа цыоуки рыпхзы иалцыз акэзар иуфо, аепныхэа наццаны илбааудароуп. Хасасцэа харзыпшуп, хаццакуам, ажэабжък сгэалашэеит, ишэасхэап, – акыдсаҕа дныкэтэеит Кыча. Анафс игылақээзгы, хзырччаша ажэабжък ихэоит рхэан, иааикэшаны иаагылеит. – Чатэа Чагэ избахэ захахьоу шэрацэафуп. Гэыптэын. Лафхэафын. Нхара-нцырала уамак далакэмызт. Аха икэыҕареи илафхэара бзиеи рзыхэан, уаф нагас дрыпхэазон. Нестор Лакэаба дипхэаны ди-галон. Диацэажэалон. Пату икэйтзон. Асасцэа дрыдиртэалон. Убас дипхэаны данига зны, апатифон ииҕеит хамтас. Чагэ араха-ашэахэ рзыхэан уеизгы дмацъанан. Игэылара Гэыцъуак дынхон. Абни Агэыцъуа цыматцэрык ҕахэаны, акраҕатцо ича-хуан. Чагэ шынтэкаггы иеихэахэан, уцъма хазшыы, абжа уара иф, абжа – сара, ахэ устап, исҕатца хэа, аха Агэыцъуа иуамызт. Ишыҕаз, азынраха, ус анрымамыз, афатэгы реиха ианмацыз, Алакэаба ииҕаз апатифон абжыы аужьзаны архэара далаге-ит, ихэеит, Чагэ. Ашыбжыышътахъ ишалагаз, ауха, атцх агэы еишанааанза, ахабла иалыфуа, апатифон ахэара иаҕын.

– Уматэ икны уаныҕаз иаахэаны иааугаз арадио еипш, – иныбжэаиршэит Зафас.

– Уаангыл, уи срадио уара узыхэан, ауаз ахэахра икоуп, – ихэан, иажэа инацитцеит Кыча. – Иахэоит апатифон, аха ишпэхэои, қытак еизугар, ус ашэа рызхэарым. Ускан апати-фон збахэадаз, издыруадаз. Адыршаҕыны Агэацъуа Чагэ игэашэ аҕы днеин:

– Икоузеи, уара, Чагэ, иаапымцэазақэа иацы, иаха шэахэа-бжыуп уашта итыфуа, иуҕада? – хэа днаиазтцааит.

– Икахузеи, асасцэа дахькэа стоуп, ашамтэзоуп ишыталаны ианыцэа. Исхаштыз, уара ужэлантэқээггы шыцъа ыкоуп, – ихэеит Чагэ.

– Иабатэиқэоу?

– Иахьатәиу егыу макъана ауаа идсмырбац. Ирахар, ика-  
ло убап, Ҥырқәтәылантәи иааит. Изхьаз ҳақсуаа иреиуоуп.  
Ғәыңыуаа ҕыңа рылоуп, – ихәеит Чагә.

– Чагә, уанаңалбеит, Ғәыңыуаа ихәмаз иреиғьыз амҳа-  
ңырра иагахьейт. Ҥырқәтәылантә, анңаа ихәаны, еибга-еиз-  
ҕыда сашьңаа аазар, пату рықәыстдар сҕахуп, аҕнынза исыз-  
нага. Ани, згәәг умоу сыңьма тәыргыы хшыып, – ихәеит.

Агәыңыуа иҕны дынкылсын, иңьма ишыит. Акәац ижәит.  
Игәылаңаа идигалеит. Иашьңаа иманы днеиуеит хәа Чагә  
дизыңшуп. Дшыңшыз, идәылырцаз аҕаца леиңш чамаданк кны,  
ашҕа дааҕалеит Чагә имацара. Ғәыңыуа истол инықәыргыланы,  
апатифон архәара дналагеит.

– Ааит, уара, ачачанхша, сышңоужьей! – ихәан, дытқьейт,  
ихәеит Агәыңыуа. Еилумкааи хәа аанаго, зны Зафас днаиңаң-  
шит, нас Хабыгә днаихәаңшит Кыча.

Мышқәак анцы, акыр даназхәыц ауп Абзагә ианеиликаа  
Кыча дахьынзаиашаз. Цас бзиақ еилеигейт, ламыск дахысит,  
иашҕа иҕаз асасңаа ус дахьырпылаз, аха ихьчон даҕаақы, уи  
атқьыс еиҕамыз. Напеилаңса хьзуп аҳабла, ақыҕа рзыхәан,  
аха ихьымзгүп иззықартцо изыхәан. Зафас инаиқәкны, даҕаак-  
гыы реихәеит аҳабла: лак даҕсуам, иахәазамкәа, афара-чара  
ахьықоу инеиз. Насгыы, хымңада, аҕахмада идыруан иажәа  
ңьбарақәа зеиҳәаз Зафаси, исхәаз уаргыы иузкуп, уаргыы уа-  
баанагеи хәа, дкылкааны дызхәаңшуаз Хабыгәи рхы ишақә-  
рымтдоз, ирмаҳазшәа, мамзаргыы ирзеилымкаазшәа қатцаны  
ишрафрыжьуаз.

– Аңәажәара хҳанагалан, хачуан ашра иакәытцит, ықами, –  
ихәан, акәац зҕаз ачуан амца ататцара дналагеит Зафас.

– Ачуан уахыццакуеит, дабақоу хаззыңшу? – Зафас инаиқә-  
ҕейтит Абзагә. – Уара, абри хәижьейт, хәиқатәейт хәа сықоуп.  
Цқьа ихәхәа, уара снейуеит ихәама Марытхәа? Ихәуҳәаз,  
иҕны ушнеиз, ашыышьматраҕы уҕы шузәзәаз, иуфаз-иужәыз  
ауп. Уаҕтцас шәеидтәаланы шәмеиңәажәазей?

– Кыча иасхәахьейт, ықами, – алҕа зхылаз иблақәа рқәыч-  
уа, Абзагә днаихәаңшит Зафас. – Ауха иаңәажәарта смоуит.  
Ашыыжь сшыңәаз усура дцеит. Сишьталаны снейт иусураҕы.

Имцызар, уцаны Аминат, улазтаа. Марытхэа икабинет ашэае  
стэоуп. Азэы дыоноуп рхэан, снармышьтит, ыками. Ашэ илатэоу  
атыпха лфызак иахьлалхэо сахауеит. пхэыс пшзак дыоноуп,  
цасагы зны дааихьеит, хара хэы аус лузом, дицэыбзазар  
акэхап, ыками, хэа. Сшыпшыз, Аминат даадэылтит. Сахьыл-  
баз, ыками, иаалцэымыгхеит.

Зафас иажэакэа цэымыгцас игэахы иналакшеит Абзагэ. Уи  
здыруаз, Зафас иихэаз рмахазшэа картцеит.

«Кыынтышэ иасхэаша, арака исахашаз сахаит, уажэшьта  
ант ирхэо сназызырөлапишь» – хэа, дныцэгыахэыцын, ауа-  
цак азыхэан иххны, иршьаны амэы еикэызтцоз афар рахь  
иэынеихеит Хабыгэ.

Дасу рускэа инарылагеит.

\*\*\*

Ашьыбжь нхыхэхэоны, ашта иааталеит хэык ахацэа  
пхэыск дрыцны. Уаанза илшэны, арака, Ашэлашара ирым-  
бацыт, плашь жэоангыпшшэыла ыцк шылшэызгы, лка-  
сы лхыхны, лыжэоахыркэа ирыкэыршэ, ишьтхысаа ине-  
иуа кэасабк дашьклапшуазшэа, еснаг лхы шытых, пхьака  
лыпшысьеи, лшэафакэа еиххэаны дара, изфылтцааз ашэла-  
шараа рхатакэагы ирапысыз, лныкэашьеи рыла, ианынапш,  
харантэгы дырдырит, апхэыс Аминат шлакэыз. Дызцыз  
ахацэа зегы лгэы шрызтаз, дахьрыцу, иахылывагылоу, мацк-  
гы дшазыгэдуу убартэ икан лаашьала. «Шэарт, ашэлашараа,  
скашэыжыт, сара шэсыдымгылеит схатца дансцэыргоз, аха  
шэара исасны ишэтамаашагы сицуп» – хэа аанаго, лэын-  
кыланы, цкыа дырбарц, лапхьака даалышьтит ахатца шэпа-  
жэпа. Дызбахьаз исахьа убаскак итырххьан, ихата инаи-  
фапшны дзымбацызгы, иаармарианы, харантэгы дырдырит  
Марытхэа шиакэыз.

Дызлаз, иеипш-зеипшыз рзыхэан, ишаанagara, уимоу,  
даазырпшзаша, «имоуп-ихзуп, иаргы ифоит, уаргы иуфеи-  
цойт» хэа злаизырхэаша, мгэацэагэышьян уи имгэацэа, аха  
ашэлашараа рылапш шынаикэшэатцэфьаз:

– Даауеит, имгәәцәә иаңхә иргылары, ишыза дифазшәә...  
– Даауеит, дпакь-макьуа, акамбашь еимгәә еипш, – рхәеит.  
– Марытхәә уажә дызбама, Ардушьна амца ацралцаанза, иахтынрафәи ишызцәә иманы данаалак... – акы лхәарц дшафыз пхәыс быргк, даҭәа пхәыск лажәә днаңышлан:

– Ишызцәә иманы хәә , избырпшзахуазеи, иахтны, ихәса иманы данаалак бымхәои, – лхәеит.

Аңхәыс бырг инаңылтеит:

– Данаалак, егыарааны акәйткәә раасырхәахьан. Снаи-хыңшаанза дыздырит. Исзымдырыз ирыцу аңхәыс лоуп. Баанфәсишь, баанфәсишь, бара! Җырхыкәымтца, лхы дубеиа ибашәә лыпшышьеи, лшыапкәә неиххәә-неиххәә лныкәашьа-ла, хымпада, Аминат лоуп.

– Уи лара лоуп, аха арңыс ирыцу? Икостимум, игалстук, аллах, аллах, хәынцәәк иныламқалац, дырчататны иаазоу азәы иакәхап.

– Азхарамфа Зафас иңа иоуп. Дырчататны дааза акәым, сара мыжда, Гьаргәал Чачба иңа... Дгәабымтәзеи, агәашә дшааталаз, абыста чуанкәә рахь дшынаңшыз...

– Хәи, абааңс, уағоу бишәәңхәәшуп! Дызустадашь егыи, ахқатәи ахатца?

– Дмақароушәә чамаданкгы икуп.

– Иеилахәашьоузеи, цьбеит?!

– Агәабанақь палтакьаҭ ишәуп.

– Иеиқәаггы гәабанақь еиқәоуп.

– Ижакьа иҭассы, ихылңа пха ихаршышьы, даңсыуамзар қалап... Дызцуггы дызустоу рдыруеит хәә сықазам...

Ахацәә нарңылан, аңсшәә наранхәеит асасцәә. Иеынкы-ланы, дысзымдырзарггы, сашта дталазар, дсасуп хәә, уска-цәакгы диҭампшкәә, ажакьа зҭачыз, гәабанақьла еилахәаз ахатца инапы ааимихит Кыца.

– Уара, Кыца, хәсас цқьа унаихәәңшишь... Сыңсзамзар, Хыкәыр лықкәын, псаҭа шкәәкәә Хыкәыр... – иажәа намыг-закәә, иеааникылеит Қатмас.

Аихатәы маа змаз амәтәы чамадан, аҭаҭын хыблаахәкәә ахәаддырқьацылоз, икылблаа-кылблааза, аргылашьа дақәым-

шәеит асас. Зыбжак қаңсаһыз, иһаңың ғежһәә аарңшуа, дпышәырччон. Акһы мһәәә дһылан.

Илабчашь днакәығәған, ихы ышытьхит Кыча. Зегһы цшуан, ишанха-шһхныцсыланы. Аибашьра еилгеижһеи жәа-шықәса цырц еһагмызт, зыңсы җаны еиқәһаз, зықәә цың Ашәләшара илызһраны иказ хынхәһан. Ихнымһәыз рызңшра шбаша хжһараз ағәра рһаһан...

Ргәы кадыршәһан, аибашьра ҡалаанза, ирцәалазыз рцеи-цәа рзыхәанһы.

Дааңышәырччашәа иун, избо иашоума хәа блала дразцаауа, иһабла днарылаңшит Кыча, нас ңшак днышьҗнахызшәа, илабчашьһы нкаршәны, иһнапык рһаһа, асас «апап-ңаца» даагәыдикылеит.

– Ҳаи, Кыча уһаңкы дцааит! Уеибгоума, уанаңалбеит?! – илабжышқәа нһақәкәалеит, аибашьра ицәалазһыз иңкәын дһынхәызшәа.

– Бан лһылсеит, Хыкәыр лыңкәын даһһаз шәымбазои?! Хыкәыр, жәынҗаңһа, лыңкәын игәһһагара лаңһал аанза дагеит, – лһәан, ңһара дһылҗнаһмызһы, лылабжышқәа аал-рыңкһеит Уарчһанһы. – Ах, анаңһалбеит, мыһкы заңһык уан убла дҗаңшызҗһы, ңһанаҗ ғыларҗас илмоуаз!

– Ибла дҗаңшыһындаз, нас даһһыңсуазма, лыңкәын заңһы имбароупе дызгаз...

– Асовет мһы Аңсны ианааиуаз, аменшевикцәа ңһаңа-ны ианкарцоз, Алакәаба диваһылан абри иаб, – иһаҗа аңс-шәа иалхәаанза, еһырҗ идеизаланы, ғымҗ, дңһашьо иаһһын-заихәаңшуаз, даәа ңһоуку даһһынзагәыдыркылоз, уи ихы-иҗыхәа, издыруазһы, иззымдыруазһы рахәара днала-геит Уарчһан. – Иарһы иаб дихырқһаны...

– Ҳаи, Хыкәыр рыңһа, Хыкәыр, абри амш баһаанһарау-аз! Уааишь, сгәыдкылишь, нан, – җынһа дук леиңш, лһапы ыр-һежһны, даагәыдылкылеит Уарчһан. Уи ашәы лшәын, лҗынһак дыңсны, лмыткәма бжһык ашәләшараа ишырмаһаңызһы. Аһа ашәы зыбшәузеи хәа азәһы дазцаауаһызт, иаһһыда-шшылоһызт. Уһәан-схәанһы ирдыруаз убри акәын, арра иаңһыбһаланы иааз лиеһһаратәык дыршыит хәа лаһаит.

– пшзала, уаб ифны уахылап, дад. Уфны ф-хыбк ақәуп, фба! Адәахьтәи ақәбаахьейт, аха афнытқа, қауар ғыцла ишықәхаршәуаз мацара, ф-хыбкны иқаларц еғыагым, – иныб-жәаиршәйт Қатмас.

– Исгәалашәойт саб ианихыбуаз. Уамакғы ахымтцуашәа... – ихәейт Арсана. Иаб ахьз бзиа змаз нхафык шиакәызғы, иан лыхьз хәаны Хыкәыр лыцкәын хәа акәын уи ишицхьоз.

– Иашоуп, дад, уамак ахытцуамызт, аха амца ахьейкәым, алфак ахьатцамсуа, ақауар лассы ибаауейт, – уи инаиатеикын, уаанза иихәоз инацицейт Қатмас. – Иугәалашәозар, дад, Арсана, уаб, Мақьсуд рыцқа, акәасқьа иргыларц аматәахә еизганы изышьтан. Лартқакғы азәы иахимхит. Ишынеибакәу зегы аматцурта афнытқа ифноуп, – хара ихадутцаз қажцейт, қаламыс цқыуп ура уғацхьа хәа ихәозшәа акәын, Қатмас ихәашьа шықаз. – Қажба надцит хәа, асқьала зырбо хрейуам, дад. Мацкғы ххы аахарәхәап, – игәышьтыхганы лафкғы налеитцан, даалгейт иажәа. Хара иуаххәарц иахтахыз Қатмас иуеихәейт хәа аанаго:

– Қалашьа амоума!

– Иашоуп!

– Қажанатц, уфны қарбаауазма! – хәа инеиларыцейт.

Иарғы, цьара измыргылакәа, аеуаф аеыжәтцха имто, иқамчы имызхуаз ахаблагы, ихаркы хәа имхшьа иақәымшәаз, импыцаханы икын Арсана ичамадан.

– Цқыа ацшәа иаххәап зны, нас еибакхәалап исқьала аикәырхара атәы, – ихәан, днеины ичамадан ааимихит Абзагә, днаханы инаиргылейт. Ижәахыркәа афбагы рығәғәаны иааникылан, акраамта диғацшуан. Нас афыцагы рыґенеи-гәйддырхәәалейт. Еитә инеиғацшит.

– Унапы цқыа иузмыриашошәа збойт, Абзагә, иахьзеи? – ихәейт Арсана.

– Аибашьра... Уи хьаам! Уара ухапыцқәа, Арсана...

– Сибирь, цинга...

– Уеибга-уеизфыда!.. Унхарағ хуцхраап, цхәыс дузаахгап, ачара узаауп, – дейтааигәыдиқәәалейт Абзагә. Қарала урт уамак рыбжамызт.

– Чагыр ханталоз, реиха азы атцафы изычхауа хэа ханеисалоз угэалашэо, Абзагэ? Убра сахьыказ, Ашэлашара аасгэалашэацыпхьаза, Чагыр ашытыбжь слымха интаууан, – ихапыцкэа иаанхазгы, амца ахьылсыз абнеицш, ихиқэатдэаа-хөежыааза иаарцшуа, даачеит Арсана. Уи данпышэырччоуп Абзагэ иангэицта, иxy-ифы шака кычырала итэыз. Қарала иуафра абыржэоуп данаатагыла хэа ашэлашараа иззыр-хэашаз уи ахатца, иxy-ифы ацэеижы, алџақ иалакнаханы идырцшшаз ашэха иеицшын. «Амра дабылма?» – ааигэахэит Абзагэ азныказы. Аибашыра даныказ дрықэшэақэахьан ахьта тэылаџацэқэа ркынтэи ауаа. Урт рхы-рфы мыцхэгы ишкэа-кэан, икэымшэышэын, насгы иттэан. Арсана иxy-ифы ацшшэхэы, амцабз иахдыркыазшэа иахьыкоу аамышьтахыгы, егытаџахеит, ацэа рхханы, абаџ иакэыршоуп. Хэбака шықэса ракэын ирыбжыаз, аха урыхэацшыр, жэашықэса инареиханы ирыбжыазшэа, Абзагэ иааста дхажэаахьан Арсана. Абзагэ уртқэа шгэеитазгы, акгы имбазазшэа катцаны, Арсана иихэаз агэалашэара инацирғызит:

– Чагыр хыла ханасуаз ауп иухэо, цшыџык, хэџык, чык ханақэтэалоз угэалашэоу? Сара, ухэитцбуп хэа, атыхэа ашыа-тафыцџыа сақэшэыртэон, ха-ха-ха! Шаkantэ сақэыфрны скахахьаз!

Убри ихынхэра аены инаркны, зыцкэын, ма зашыакдызхьаз, мамзаргы аибашырахьтэ ихнымхэыз, ианааицылалак, «Угэы каумыжыын, деибгам шаххэоз, умбои дшааз Арсана, уара утэгы убас даауеит», – рхэон.

## 12

Ашэацхэаџ чырхыла Қыч Кыча игэашэ даннадыххылаз, аилацэажэара реиха иашыкымтан. Ахацэа нахыкэша-аахы-кэшо, инавала-аавало, анацшыџцэа рзыхэан акэым, харт, ашэлашараа хзыхэангы, иаамыцхэхартэ, алагамта ажэақэа рхэахьан, ажэа кэандақэа издыршэхьан Марытхэа. «Ицсы иамаз. Ацшэа ала иафом, ахэа иафом, иахцэагозеи?!».

Игэы дыркэандарц, алацш хаақэа изыркхьан ахэса.

Иара, Марытхэа, ишшацасалаха, алџатэ ахызза асаан кыацс ду ианцаны иацхьа икэыз ақабла ажэашэақьеи, ифы-



та зырчыхэчыхэуаз акацхэыр сызбали, абыста еикэтеи дрыхэапшуа, иганаф итээ Зафас ица илымха интєихэахьан, арака имажажэахэагаз, урышсэала:

– Что они от меня хотят, уара? Я же сказал, или деньги, или старушка сгниет в тюрьме.

Уи аниєихэаз акэзам ашэацхэаф агэашэ даннадых-хылаз. Рыцхарака калєит, убас азэы ибжыы гоит агэашэ афы хэа, аилацэажэара иахьафыз азал ауафы данаафнашыла, Каиматхан лмацэаз ырхынхэны лнацэкьыс инахеитцахьан Марытхэа. Амацэаз лнапы иахаитцахьан, аха иихэарц дназла-газ ажэа наимыгзацызт.

Ацкыс ицэафчыгаз аус хакэымшэацызт ашэлашаратэ ахацэа.

Изгэагыуаз хкаларгы здыруадаз, аха хнапкэа фазхэоз рацэахеит, насгы икалатцэкьаз цкьа азхэыцха хмоуит.

Цкьа ишэасымхэои ишыкалатцэкьаз.

Астол инахатэеит. Иззеиднагалаз аус атыц икэцхаанза, ачеицыка анапы аркра згэагыадаз. Изтахыдаз: «Умгэада хэыцырта умазам?!» – хэа ажэа баапс иахарц.

Ламысла иухэар ами. Уєизгы-уєизгы ацсыцэгьараз имы-хьит, дацэхкьахьан, издыруамызт Марытхэа. Ажэаашэакьа акэац кьаьаза иаамихит, ацыка лахьирхэазеит, асызбал илзаашыны афынаирхан, абыстагы лаштэитеит.

Мыцхэы иахьтынчрахаз акэу, хпыфк нтаирпкарц итаххоу, ихы даафохан, данаарылацш, рызегы рфеи-рнапи еикэыцса, иара ишихэапшуаз гэеитеит. Ифы итэитцахьаз мчыла иныл-бааидеит.

– Приступим, – ихэеит, Зафас ица ихы наидкылан.

– Сперва дело, – ихэеит Зафас ица.

Инеимда-аимдо, еихабы-еитцбыла инеибарцшны, иалаге-ит, ихдыртлеит ацэажэара. «Уара, Марытхэа ду, Марытхэа бзиа узыхэан, кэрышькэак роуп икоу. Унхара ду уахажэаароуп. Иблыз уара узыхэан кэытцарак иафсуам. Шыкэсык акара иаахьнычха. Нас, ма еилацсаны иахшэап. Иамузозар, хаихакэа, хшылашынкэа аашьтыхны, хнапала, даеа фнык узхаргылап. Уаб, цсаца шкэакэа, Ачамхара дынхон. Харгы уажэы уи ақыта

халоуп. Ус анакәха, уаргыы җаргыы қытәк җаицалцит. Уаб Патыхә ауащы дзыизиднагалоз аказы адунеихаан мап имкыцызт. Ифны ашаха ахатцаны иугозаргыы, иуитон. Дынхаф дуун, пату дузза икәын. Убри ихылцыз, уара»... Абас иналаган, ргәы итәцәкьяз зышәтахузеи, аха рфы иадмырхәаз хәа икоузеи.

Иара:

– Ма ацара, мап анакәха – абахта! – хәа иихәац анихәахоуп, Каиматхан абырлаш зтәз ахытәы мацәаз анилтәз. Астол днадыххылан, ауатка таны илкыз аграфин, иныкәыкшаны иныкәлыргылеит. Икалцозеи, деилагама хәа иаацъаршьеит. Аенынтәарак цсшьамфәхә ахьамоуцыз иахкьаны, ичызар акәхарын лнацәкьыс, ацәа ахтәраарц егыгымхеит, убас да-хон амацәаз ахылхырц. Илулак, мчыла иахылхит.

– Уст, аа, иблыз анхара ахә абжа уеизгыы икоуп абрака! Иа-анхазгыы, җанхара хтиуазаргыы, иахышәнынзә иузахацшаауеит, – лхәан, ахьефхәа, афырцъан зынгылаз ачанах лмацәаз нанлыршәлеит. Ахацәа даарылацшын, – ачеицъыка шәнапы ашәаркы, шәыххь згеит, – лхәеит.

Илхәаз бзиагәышъан, аха икалцәз ала, акамчы ххылкьеит. Сара сахытәаз, сышәара сыжны анышә сытцәзар еиғьасшьеит. Сышәтахь игылаз хәсақәак снарфәацшит, җаикәшәырха абри апхәыс лкнытә хәа расхәарц. Рацхәа сылацш назыкәшәаз апхәыс ллымхарыфкәа рамхра дафын.

– Целое состояние, чистый бриллиант, – ихәан, ала млашь абәф амтауршәыр еицш, иблақәа блакы-блатцәо, аблақәа тыпхаауа, амацәаз аашытихын, асқам итәфәйжуа, дфәгылеит Марытхәа. Ддәылтцны дцарц ашә ахь зфәыназхаз Каиматхан дналыхъзеит. Даахьаирцшит. Амацәаз фышьтыхны, абырлаш бла цкьа инахарбаны, иахьынзаилшоз халамыс кәәханы, ипсахаара дхәаны диртәозшәа, икьышә цсылақәа еимар-пыжны дааччан, амацәаз Каиматхан лнацәа инахеитцеит. Даахалацшит. Ажәак ихәарц данналагоз аамтәзоуп:

– Рыцхарак кәлеит, рыцхарак! Ашәацъхәаф агәашә дадгы-лоуп! – хәа, абартәфынтә афытбжыы ангаз.

Җандәылкьеит.

– Уа-аа, икада? Уа-аа, икада? Икада?! – акәукәухәа фәтуан, фыла агәашә иадгылаз ахатә. Гәыткьарак данакәшәа, иб-

жбы шытрысыз җашымызт. Иегы ашәә аҗачын. цстбарак  
җаланы иалгахыет хәә акәымкәә, уафцсык азы даанахәет,  
мамзаргы ахра даҗахыет, али-пси рыла ацхыраара имоур,  
дҗахоит хәә ацхыраара азыхәән рҗырхианоуп еибартрысны  
ишицылаз аҗар.

– Унан, иҗалазеи?!

– Анцәә хрыцхашы!

– Иахҗәыблаауп!

Ахәсеи аҗари наикәшеит.

Иаха рҗынкыланы ицшын ахацәә. Агәашә изаартны, ашҗахь  
уҗал, умҗахытц хәә ахәашыагы хәҗәымшәеит. Икәмызцәә  
хылҗа ихыхны, зышыақәкра уадафыз иҗы дшақәтәаз имхәац  
цшыаны, еиҗах инеиҗахәә, ицси-ицси еихымызә, даҗын  
ашәацхәә:

– Афызарантә саауеит. Саншыа, дыздыруа шәҗалап, Кьа-  
соу Шыауа иҗны сыҗан...

– Уахынтәауаз, уахыҗаз хара иабахҗаху, узыниаз, иҗалаз  
хәхәә!

– Шәәангыл, ишәырхәә!

– Ашәлашара саалалеит. Ахәы сынхытцын, сахыааскыаз,  
ашҗа ацыхәән ара-цла гыланы, ара-цла амцан, анаараҗы  
азыхь ахыҗытцуа...

– Абзагә иашҗоуп дызҗу...

– Абылра ахыҗалазу, ура?

– Аиеи, аиеи! Ашҗа уажәыгь акәастхақәеи арацәеи ықәжыуп,  
ашыац зегы былны. Зыхыкгы снахәап, иҗалазгы еилыска-  
ап, снарыдҗаалап хәә снымҗахытцит. – Иаха иҗеанкылан,  
гәакыак дыҗазаргы ауеит, издыруада, иаахтны ихәатәымзар  
хәә дазхәыцны, инацитцеит, идеизалаз дрылаҗшуа: – Ацшә-  
ма уҗоума хәә наҗыст-ааҗыстит, снацшит-саацшит. Азыхь  
снахәеит. Ананырахь снацшызар, алҗатә хәхәаза иҗеи-  
уеит, ашәгы җыаҗыаза иаартуп. Сныҗнашылеит. Ананыра  
ацыхәахышәә снацшызар, хатҗа маҗәала деилахәаны, арахь  
лыхцәы шлақәә кахәхәә, цхәыск... Ахәыблаҗы... Лҗынхак  
шәыҗазар? Ас иааҗырҗыаны ихәатәымзар? – еиҗа днахалацш-  
қәеит ашәацхәә. Аҗыҗәтшыа дақәшәомызт.

– Ҳаи, анҷаа иныс, Ардушъна лхы машәырк шазылуз, –  
ғаалтит пхәыск.

– Лара лоуп, уаҳа дарбан!

– Абахта дацәынхархоит хәа ҳара араҗа хтәахуп...

– Иубазеи, уара, иуба? Уфәи еилганы, уафцас иухәарауазеи?  
– иаатиркьейт зычҳара маңыз хатқак.

Ашәаңхәаф, ибжы қыңқыңыуа, иаахиркәшеит:

– Уағоу-сағоу иибаша збейт. Сыңсы маңханы скаҳарц  
егъаасыгымхейт. Сыбжы сыхәлашәан, сызфымтит. Дшыкныс-  
хыз, ацәартағәы дшықәысцаз хәа акгы сгәалашәом. Сшъара  
санаакәла...

Ҳазегъ ханхьаҳәны, иаххәо хфамшәо, Абзагә хнаизыңшит.

Дахыглаз даауалуашан, иҗаитцара-иура дақәымшәо,  
даагъежы-хынхәит. Игәы арғәғәашъа, ма идашшылашъагы  
ҳақәымшәейт азәгы.

– Сышәшы, сышәшы! Саҳәшъаду снапала дысшъит, сышә-  
шы, абааңс! – ихәейт, иблақәа алашъцара рхыланы Абзагә.  
Уафцсы диғамңшкәа, днатрысын, деитцақьызқызуа, агәашә  
дынтқан, иаб иқьаңта шыҗаз ифәинеихейт.

– Абзагә уакәым, аха сара соуп дызшъыз, сара. Ишыздыру-  
аз... – ихәейт Кыча. Ихи ишъапи неидкысло днеиңыт.

– Уара иаҳа иаухарагәышъоузеи. Ҳазегъы иахҳароуп, –  
ихәейт уи иааигәара игылаз Қатмас.

Зшъамхы иаҳа ицарыз, еибарыфны Абзагә инаишъталеит.  
Қаиматхан дназлаз аҳәсақәа, рыхцәқәа пыртланы, ихәхәо  
рфынархейт. Аңсзы ираҳаз, ршъамхқәа зынзаск иаркәадан,  
рлабашъақәа нарытцарсуа, инеиуан абыргәа.

Азәыр диазцаауазшәа, ус ғааитит Зафас:

– Абрахъ, Кыча уахъ санаауаз, лфымсаг кны, ашта дықәын.  
«Ара бзыҗоузеи, Ардушъна, анахъ бымцазои, ыҗами?» –  
анысхәа: «Иабыкәу, уара, сахьцо?» – лхәейт. Ибзымдырзои,  
бара бзыҳәан хшеизо? Марытхәа сизыршътит, саб диуан,  
ибдыруейт, саб иңсы сыманы сихәейт. Даауейт. Аҳаҳаи, акы  
бацәымшәан. Иааҳараза ңытраамтақ хәа хихәап. Иур – иуит.  
Стәы уажәытцәҗа исмоур қалом ихәар, бымшәан, ыҗами, на-  
пеилаңса қатцаны бфаххуейт, ыҗами, схәейт.

Иеааитдихын, алаба иикыз ифыттра иныцарс, даатгылеит  
Җатмас. Ипәтәкәә ытдихырц итәхызшәә, днарыха-аарыхеит,  
ицсахы шпыжәжәоз удырыртә, икышә кычкәә қәәцқәәцо,  
ибжыи рдуны, ус җааитит:

– Җаи, шыашәи утарыблааит, убз ада акгыи улазамкәә, иара  
уи убзгыи шхамны убаҳалахеи!

Зафас ичкәын ишкә дынхәпшит, сыхыча хәә иеихәарц  
итәхызшәә. Ичкәын акгыи имаҳазшәә җаитцеит.

– Сзыхуркьозеи, абаапс, Җатмас! – ицәә дынтәлеит Зафас.  
Ичкәын Җатмас иихәаз ажәәкәә ихахыи ишааимгаз аниба,  
уабакоу, стынха, ма уара усыдгыл хәә, Марытхәә днаиҗәпшит.  
Уи дзызхәицуаз даеакзан, насгыи ишша игәи ианкылаха, азы  
итыргаз ацсыз еицш, иҗыи раҳаны, дхәкь-цсыкьуан.

Ацсы ахынтәәафыз хшыцқауазгыи, хәзеггыи Җатмас иб-  
жыи җааннакылеит.

– Ныкәәфык дышнеиуаз, хыбафк шкажыи ибеит, ихәеит.  
Иаашытынны днахәәпшызар, узыниаз еицәоу уаниааит хәә  
анын, ихәеит, ахыбаф. Анацәлбеит, изыниахыоу аткыс еицәоу  
уаха икоузеиш хәә дхәицуа ахыбаф шыкыи, игәи анпцәә,  
иршәны, амца иналаижыит, ихәеит.

– Изхуҳәәзеи? – ихәеит Зафас.

– Ахыбаф кажыны избаз, изыниахыаз еицәә ихәтә ишани-  
риаи изеилкаазараха, уаргыи иузеилымкаазеит, изуасхәаз,  
сызуацәхаз, – инапы икьеит Җатмас. – Амахе абга цызтәаз  
атәыц иафызәхеит, Ардушына уара илоухәаз ажәәкәә.

– Иласхәәзеи, уара, леахылшыаартә, цәгьарас? Напеи-  
лапса бзыкәхтоит анысхәә: «Аламыс сара салхәдахеит, шәә-  
нацәлбеит!» – лхәан, днасыдцит. Баала, схәеит, җаилацәә-  
жәара бхәтагыи беалархә, схәеит... – абзиа сымхәәзеи,  
узсыдымгылозеи хәә аанаго Марытхәә днаитәпшит Зафас.  
Марытхәә мацк ицсы анааивига, инапы тәхә цсыла Зафас ицә  
ижәәа иныкәитцеит.

– Иаххәәо цсажәәоуп, дадраа. цсажәәоуп иаххәә, – ихы  
шытәцаланы днеиуан Кыча. – Дахиааит. Лыпсы антәзгыи да-  
хиааит, данпсгыи дахиааит Ардушына. Лыгәнаха пырхагас  
анцәә ихәумтан! Лыгәнаха анцәә ихәкәүмыршәан. Зафасыжә

сифызаха ахабла салахеит лхэан, лхы хпырылгеит, ыаханым шэтыпхааит изхароу.

Ұымт ыххэдакэа ыркэае, еишьтагыланы инеиуаз ашэ-лашараа Кыча атыхэтэан иихэаз ажэакэа ыдыдала изызкыз дарбаныз рзеилымкааит. Ускантэкэа, дасу ихы дазхэыцуан, икалаз аус баафс афы, иара акыр ихароу ихараму, убри камларц азыхэан, иара илшаз кайтцоу икаимтцоу. Лара, Ардушьна, лхала лхы ахыларажэуаз акнытэ, кэрала илхытцэкэоз аткыс, еихагы илхытцуашэа дыкан. Аха илхытцэкэо уазхэыцны иухэозар, насгы дахыз, дахыазаз изакэ шыха кыцоу, изакэ хауа цкыоу угэалауршэар, дарбаныз илзызымхэарыз, макыана луафра ашэымтатэкэа дтагылоуп хэа. Ицёоушьаша, абас зыкэра думыз, бзиарамзар, дины дынкашэазар аахыс, уафцы цэгара изызымуцыз апхэыс, лхата лрыцхашыара аткысгы, икалаз анраха, ашэлашараа реихарафык рацхыа изызхэыцыз, икалаз аптбарафы дасу ихата акыр ихароу ихараму ауп. Ардушьна, цсата шкэакэа, атыхэтэан илацэажэоз Зафас иоуп. Хазегь хгы итихэаазшэа, уи ихэтэз атак иитеит Катмас. Урт еимырдаз ажэакэа раамыштахь, уаха азэгы ажэак инамырхэо, реидара иатцала, ыркхэа ыркэае, еицхрашышы инеиуан. Икалаз дасу иара итэала дазхэыцуан.

Кыч Кыча: «Уажэы акэым Ардушьна апстазаара даналхэдахаз. Лцэеи лыбаши аанханы икан акэымзар, лгэы-лыпцы адунеи лаша иалхэдаахеижытеи акраатцуан. цсата шкэакэа, исхаштуам, зны исалхэаз. Думбахыеи, Кыча, аныда инхаз асаби? Убри атцеи сиеипшуп. Скэыцшра, сдырра, сымч, сылшара, акы аанмыжкэа зегы адыстеит аамта ыыц. Аеанааибната, ашыапы ианаакэгыла, иаахэны сгэатцэахы иласын, снасыпданы, сегыцсымкэа, сегьбзамкэа адэы сааканархеит, – лхэеит. Илдыруан абахта дтаркыр, деибганы дшызтымтцуаз. Зыгэра лгоз аиаша, агэрагара анлыцэдырз, хабацэа зыгэра ргоз – анцэа ихатара ашка дхынхэит. Зкэыцшра ажэытэра иафагылаз, аныхацэа ахэынтцэа илазкэахауаз, агэрагара илымаз лгэатцае итыпсаацыпхыза, дызцэыбналахыаз лзыхынхэуа мацара, лылахь-лыцымшь затэуа, аныха дамтаматанеиуа акынза днеихыан. Лацал зырласызгы убри ауп. Избан анапеилапса

аткыс абахта зеиғалшыоз? Ихынхәра дақәгәыгуазшәа кал-  
тон лыпсыкәара. Гәеикәхәалаган. Ишымцыз шылдыру-  
азгы, лхала лхы лжьон. Илдыруан уи деибганы дшыкам.  
Адинхатара анылзыхынхә, даеакала ахәыцра далагеит ум-  
бои. Иалхәоз, лыпсыкәареи лареи анарцә ианеикәшәалак?  
Уара ухы ақәуцеит амыцкәара адунеи аныхра. Саргы кыаф  
уа адәы сыкәмызт уара ушътахь. Умәа сыкәын. Абрахь иуаа-  
шьахаз, саргы исаашьахеит, лхәарын. Сара абзамыкә, убри  
далхәдастәырц салагеит. Уи дахьалхәдахтәуаз азыхәантәкыа  
лхы лгәагыамызт. Зегь реиха ихьымзгылшьаз, анымха-хым-  
тәа, азхарамфа-ччиа Зафас диеипштәны, напеилацса ахьыл-  
зыкахтцоз ауп.»

Абзагә ишыза, игәыла Тамел: «Аиаша салхәон сан. Убз уґы  
итакны, шыаґацыпхьаза, ушьапы ахьургыло, цкыа игәоуталар,  
ауалгы уакуам, абахтагы уташәом. Ицъбарацәоуп, хәсагы-  
хацәагы, жәынгы-ґангы, ианакәзаалак ицъбарацәоуп Гәыр-  
таа. Ургәылазар, тынч удыртәом, урґылазар, тынч удырцәом.  
Шака цхы сыршахьоузеи, шака саргәахьоузеи Абзагә  
изхәыцра. Уивагылар – ухы ашәарта итаургылоит, уивамгы-  
лар – уламыс уаргәакеит. Абар иаб иахәшьа икалцаз. Лґала  
исалхәазшәоуп, ләанылшьуаз илхәакәоз шыздыруа. Атәым  
еишәакәа рхәаша-машакәа кәшәо адәы икәу Зафас иеипш,  
напеилацса сзыкацаны сеикәдырхо аґынза снейр аткыс, аду-  
неи санызаар еигьуп, лхәеит. Уажә дызбама! Абзагә дахьхыб-  
галазгы... Исылшоз, исхараґышьоузеи?!»

Уарчхан: «Уаґоу иґнаґа шыагыртахааит. Зымгәеи зхәым-  
цъари рыда хәыцырта змамыз, дрыхчныртарц иалаган, дшыц-  
кыаз, дышуаґыз лымәа дыкәлеит, лыпсы сакәыхшахааит!  
Иаххароуп, хәзегы иаххароуп. Саргы рапхьа снаргыла-  
ны. Иказ аабон. Хәааибаркны хнеины, нхарак ааухәазар,  
апхын утаацәа ааушьтуа, цсшьартас икаутцазар, цсшьартас  
иумаз. Гәырт Гәадала иґны мацара акәзам, Ашәлашара зегы  
мшгартас икаутцеит хәа наиахәаны, алакәа наишьтахтәзтґы...  
Хаи, Ардушьнахеит, иаахзыбузеи! Иахзеилкаауазар, быцсрала  
мацарагы ихабхәазазеи! Ибасхәаґышьоузеи, хәатәыс исымо-  
узеи... Халамыс хабыркакеит. Абар, дхаларгыланы хәхьнеиуа,

бызшыкээз руазэк, Патыхэажэ иңа Марытхэа... Схы еилагоит, уаха сзычхауам сахыџаџуа. Хшыңсзас убриалагы ибым-бои. Хатцакгы дкамлеит наџ дхалызцаша».

Марытхэа: «Лџылшыа, лџылшыа, џаханым гылартас анџа илиџаит! Амыркаџы даџызаха, дсыдџабланы сабалки ухэарауазеи, уара! Хэсаџаак хгэы џартџозар, лара илџаалазуаз. Ишџакастдарыз?... Сыџхэыс даазгап, ма даџазэы, лара лусс иа-лоузеи! Исымбаџ сара, ауал сыџашэеит хэа, ауаџы иеишыа. Насгы ашахатџаа ыџоуп, илыџхны салгахын уи ауалгы. Исыргџеџыт Каиматхан лмаџаз, ахэаха смоут акэымзар, ашэлашараа хамтас ишэыстоит Ардушына илыџэу ауал хэа расхэарџ сгэы иџан, нас иарбану дкэалкэало лыџезыкналхаз? Лхы-лгэы ахшэазар, сара исхарагэышыоузеи!... «Абас игэы дышџахэыцуаз, Марытхэа инапы џахэ-џсыла зыџэџахыр иџэыз Зафас иџа илымха инџеихэеит, егырт ирзеилымкаарџ, урысшэала:

– Чокнутая была старушка. Псих.

Зафас иџа џимџзеит. Аилаџеиласра инаџэыршэаны, иаб иеихэаз аџаџаа дрызхэыцуан. «Акгы уеалаумгалан. Уара уус алам. Уаџхыџа ухэыџ. «џоуки џиап, џоуки хџэап... Уара – уара утэы дыр...»

Заа зшыамхы инанагазгы, ашыџахь инеиуазгы зегы иеиџашэеит аџсра ахыџкалаз ашџаџы.

Абзагэ ихэџаз ихатагы идыруан, егыџаитџон, аха ишыара аџэлаха, азхэыџа имоуит. Ашџа дшынџалаз, ауапа днылахэаны, акасы лџаршэ, ашџа агэџаџы, аџэарџаџы иџэырџаз, аџсгы длымџэуаџкэа, Абзагэ днаидххылан, ус џаалџит Уарчхан:

– Абни, амгэаџа џысџаџ, Патыхэажэ иџа аџсы данааиур-џэуа, ауаа ишырбо, снаихынџашалан, ибла џыззаџа џыскэы-џэаауеит, – лхэеит, лыблаџа алаџырз рхыџэала... џамел дахь-гылаз ахь дынхыхэын: – Шэынџэама хатџа шэыџазамкэа, шэынџэааите! – лхэеит, нас, лкасы аалхылхын, дыхэхэо, аџсы лышџа лџыналхеит.

Афархь џа ианылашэалак, убриггы азымхошэа, аџшагы атцасыр, уаха иатахузеи, имџа џоуџџадха, акэиџ аибакра. Ёыртџаа рыжэла зыжэлоу ахаан ашыоура рыџэымшэаџыт.



Ажэабжь иналатданы иахьырхэо имахацзар, Абзагэ ихата, анцэа икэыблаауп, ихимгацыт: «Сшьа зуанза сыпсы дшы-сымтэуо хэа тоуба уны, ашта дынтытэуеит» – хэа, шьоура ицаз рзыхэан, хэаапхьзны ирхэо. Ихата ихимгацыт, аха Бгажэ Салуман иеипш, ацэгъа ианақэшэалак уи ашыза ажэа хэаны, ашта итытэуаз, ахацэа зхылтэыз, изаазаз, ашьха дгьыл дахылтэит, даазеит иаргъы. Ишьа-ида италахьан. Аеатэахьан. Уажэы, абнаршэыра амца анаклак, атла агэафара итоу амат штытэуа еипш, Абзагэ игэатцан ифыхеит уи. Ифыхеит, егыфыхьжит. Дынхьахэын, иблақэа ааирыцкэеит, дыштэуоз азэгъы имбарц.

– Шэаангылишь, сшэыкэыхшоуп, шэаангылишь! – ихэан, инапы кьақьа ду наирххеит. Ашьха цэхэыра, ацсаса иманы даныкэыз, ицсаса пхьеицарц ибжы антицоз аахыс, ас еипш ахы инақэитны, ибжы тимцацыт. Ацсы илхагыланы итэуозгъы, ргэы далсны, рылабжыш рыкэаашо, ашта иааталазгъы, еикэызырэуа иаатгылеит.

Ацсы лхақнытэқьа дгылан Аминат. Дегьтэуон, ацсы илфадыршэыз, ашьал касы иавтытны, адгьыл афынза иныштысуаз, ипытланы икнахаз ацсы лыхцэқэа неидкыло, лхы иатцалтон. Рацхьа убри лышка инапы наирххеит Абзагэ.

– Бнапы лхыбмыркысы, бнапы! Нақ былхыт! – ихэеит, ибжы шэақыткыараха.

Хатцас цхэысс ианеимазгъы, ианеилытгъы, ахаан Аминат усеипш ишэақыткыараха Абзагэ ибжы лмахацыт. Илывахысызшэа даатрысит. Днеитэтит. Лнапқэа ргарт анылмоу, лааигэара игылаз, ашэлалашараа иреиуаз цхэыск лмахэар аанылкылеит. Ацхэыс, ашхырцэагъ лмахэар иақэтэазшэа, Аминат лнапы нақ днагэтасит, лхатагъы дналпыртит.

– Уеилагама?! – Абзагэ днеизыпшит Аминат. Абыргцэа рышка дынхьахэит. Днарылапшит, иакэым шихэо шэымбазои, даанышэкыларатуазеи хэа аанаго. Аха урт азэгъы фырымтэзит.

– Сара, аханатэгъы, анык леипш бзиа дызбон, хатыр лыкэыстцон. Ахкэажэ, лтэуарты сыт, – лхэан, зыпсы таз наскыааскыаны ианылпыртц, ацэартыгэы икэыз ацсы лышка лфыналхеит лыфнапык рыха.

– Анык леипш бзиа дыббон азыхэан ауп, деитхэаа ацээр-  
тагэы дзыкэыбцаз! Былхытц наф! – ихэеит Абзагэ.

Иеааникылеит. Ихэоз ахынзаиашоудазхэыцырцакэмызт  
иезааникылаз. Дгэааны иихэаз ажэакэа ахынзаиашази  
иахынзахирфьацэази данрызхэыц, мшқэак, цхқэак антцуп.  
Уажэазы иеааникылеит, иажэа амчхара ахынзауз гæеитарц,  
ашэарыцаф данхыслак, ынтэ ахысра атаху, иахбақэыскыз  
иақэшэоу хэа блеихафэысрак дшынкахэыцуа еипш. Ажэа  
илахаз дагыфанахэеит, лыбжыы лызтымкаауа, дагыарымчы-  
деит Аминат.

Абзагэ инапы неитцых, ихысга нацэа рхаха, аеынкылашэа  
дакэымшэакэа, афсы лышка анеира иафыз Марытхэа инаикэи-  
кын: – цшышьаала, ашышьыхэа бнеины, имахцэ данкны, наф  
ашта дтыг. Дбыманы, шэзахымаафара шэца, абни иааиуа  
ахаиуангы баргы! – ихэеит.

Абзагэ иажэа мчқэа, ицэафэыгаз иажэа хьантақэа зыкыз  
лара лакэызшэа, лыблақэа алашьцара нархахалан, лоура-  
зоуроу днеиыбзааит Каиматхан. Абзагэ ичхара шдуу, дыш-  
уафыгэшатаз лдыруан. «Знык ичхара данахыс, ихгы деигзом,  
уафцсгы дивсуам». Ифалцара дакэымшэо, даашатцэы-шатцэит.  
Уаанза аткысгы, лыбжыы ыргэыкны интылцан:

– Ажэеимахха хамоума, ихайгыз уафцсык деитхэаа  
данхамтцуу аамтазы! Хзызхэыцша, уафцас дахьахцэуашоуп, –  
лхэеит. Лызтқэа дрыхо, ахэхэара, атцэуара дналагеит. Лгэы  
иатахыз лэынаигэыдыжыланы, лнапқэа наикэырша, лхатца  
иаанкылара, икажара акэын, аха дшыхэычыз лшыа-лда иа-  
лалахьаз цаск дфанахэон. Игэалтэит Каиматхан лыхэхэара,  
лцэуара азэгы агэхьаа шимкыз, афсы лцэуара аткыс  
инеихаз, даеа цаск, даеа ламыск ахы шытцагаз. Уаха ифалцар-  
а данакэымшэа, асаби дшэар, афсеикэырхаразы ауафы наза  
ишка дшеихо еипш, лцэуашэа аалыцсахын: – Кыча! Дадү  
Кыча! Абыс хазхэафшуа уара уоуп. Ицшышьа сгэафхом, ажэа  
баафсқэагы ихэеит, машэыр фалар хэа сшэоит, акы наиахэа!  
– лнапқэа Кыча инаикэлыршеит.

Фыртысы имазамкэа, дхахэхазшэа, ифыртынч, дынка-  
хэыцуа дгылан Кыча. Игылашэа штынчыз еипштэфьа, иажэа-  
кэагы ртынчны:

– Беаанкыл! – ихэан, инапы Каиматхан иналықәикит. – Абзагә ииуа, иихәо иара идьруеит. – Атыхәтәантәи ажәақәа ихәеит иаха ибжыи ытыганы, зеггы ирахартә.

Абзагә иажәақәа шынаиахаз, нақ икәижыириц, Зафас ица днаизыпшит Марытхәа. Шәтцасқәагыи, шәыламысқәагыи, шәыгәтыақәагыи налатцаны, мардуанс исзықалароуп хәа, ашәлашараа ирылапшуаз Зафас ица, иқалаз хәааа еиликааит. Дызылтыц ашәлашараа ргәи нирхар, цқәа дхалаанза, имардуан итырхуан. Иаахтны Абзагә дидгылар, махәта гәгәаны имоу Марытхәа, игазарала, амахә ыа дафызаитәуан.

– Дхасасуп. Уашәа дишыызаргыи, уашта иқалаз, дусасуп. Ишуламысу уицылароуп. Хцас бзиақәа ххәхмырштлап, – ихәеит Марытхәагыи чамсқәылк наифышыи, ибга ашәлашараа рышқа инкыдцаны, Зафас ица.

– Уаргыи унаидкыланоуп ишысхәаз, уаргыи! – ибжыи иахагыи ирґацаны, Зафас ица инаифаирхыит Абзагә.

– Уытцхахаанза халамыс ала ахәаахәтра уагъанбалагеи, – лхәеит пхәыск.

– Умгылароуп, – инапылшыит даґазәы.

– Сара аколнхара аправления исыдыртцан, сааит. Кынтышә иалеигалаз ажәа ала, Рацстан сааишытит. Санцо, санаауа, сара издырп, аыза Гәыртба! – ихәеит, иеыргәгәаны Зафас ица. Ианихәатцәқәа игәеитеит далахаларц иицхыц имардуан шыгарыґаеаз. Дызхынхалаз амахәгыи уашәшәырахеит. Иара афбагыи рыда псыхәа имамыцт.

Иихәаз азәгыи ақәфимтзеит.

Амацәаз ырыхынхәны, Каиматхан лнапы ианахаитца, иышыштыцыз ихы-игәи ақәыбзиара, уаха иаамлақәыцыцт Марытхәа. Ашәлашараа згык ишагоз иамихызшәа иааиуаз уи ауаф, иахаз даршанхеит. Егәа ирбылгыаны иара игәыдрыжыларгыи, урт ажәақәа нақ инирцон. Аха Абзагә инапы неитцых, дкылкааны Марытхәа инаикәикит. Иаалырқяаны, алашара зыбла ихыцчалаз аашышыи еицш, ихы ахыгара имоуа даанхеит Марытхәа. Итцаақәрыло атәыц дахынхалоит хәа, ифнапык Зафас ишқа инаирххан:

– Изақәызеи, саб иуа, ари иихәо?! Еилибамкаарак қалейт, хайлырга, – ихәеит. Нас Абзагә ишқа дынхәхәын, инацитцеит:

– Уажәәқәа урықәзуеит, афызә, уажәәқәа! – Уаха иихәаша ифамшәеит. Ихы-игәы ақәбзиарагы иаха иаалақәит, аха макъанагы дзыхдырқьатқәкьо акгы еилкааны имамызт. Ичабра гра ду еитдырхәхәо ицъыба иаатиган, инаифаршәны, зны ихы-ифы зеггы аахишәеит, нас инаифирхәазан, инапәфы ишикыз, аршышра ихыызшәа, ифнапык рхахо: – Абзиара узықасцан, иузеилымкааит. Иблақәа шаапшуаз, ипқхәыс ддырхәит хәа узырхәар еиғызма? Амацәаз ыргъежъны, лнапы иахасцеит. Абзиара знымаало азәы уакәзаап! Ахәаха смоут акәымзар, абасқак шәансыхәа, Ардушъна илықәу ауал хамтас ишәыстоит ашәлашараа хәа шәасхәарц сгәы итан, – ихәеит. Иихәозгы рахауан, аха ихәашыагы рбон ашәлашараа. Аилкаара мариан игәы шимқьаз, ицсы ахыгаша аамышьтахъ, даеа хәыцыртәк шимамыз.

– Иуцәажәашьоузеи, ықами, Абзагә? – ихәан, уажә иахагы дхьацыхан, Абзагә ишқагы дзымнеиуа, Марытхәа ишқагы анеира изымгәагыуа, ашқа днықәхеит Зафас.

Марытхәа илымха иқышә нтеикит:

– Вам, дядя Михаил Петрович, лучше уйти, мамзар цәгыархар қалоит, я их знаю, – ихәеит Зафасица.

– Дикари, ахаан хуаахом ақсуаа, – ихәеит, ибжы каханы, Марытхәа.

– На черта Вам дача в глуши, иубалап, будет время, сделаем Вам у берега моря, реиха иахъеиғу атың афы, – ихәеит Зафас ица. Уи ицәымығханы дықан Марытхәа дахьидгылаз. Аха Марытхәа иахыгы дықамкәа, ашәлашараагы дрыдгыламкәа, агәтаны даанхаргы итахымызт. Иитахытқәкьаз уажәы зынзаск абра дықамзар акәын.

Тәмел ауаа днарылс-аарылсуа, ишьтахъқала днеин, Абзагә днаидгылеит. Абзагә иихәоз, иқантцоз ақны дышидгыло, дышиқәшахату иирдырырц акәмызт иааигәара дызнеиз. Ус еипш агәағьрақәа илагәышьамызт. Даеакуп дзызхәыцыз. «Абзагә дышны дызлақоу ала, ишакәым ажәа анааимарк, имақа иадхәалоу иахәызба дамыхар иузом. Даанкылатәуп. Сызидымгылозаргы, ма ацәгыара баапс дацәысыхьчап».

Итәуозгы ицәажәозгы рыбжы нарыхәлашәан, иаатынчрахеит алушәак. Абжыааңызар, уафы изгәамтаргы қаларын.

Аха уажэы, макъана цкъаггы имыхъшэашэаңыз аңсы дыкфэуп. Атынха-атынты реиха иантэуаша аамтазоуп. Алушэак иа-наатынчраха, уафэсы димтэуацшэа, аринахысггы азэггы дитэуарц итахымшэоуп ишымыцхэхаз, ишырацаэхаз афымтра. Абзагэ иихэашаз ажэа ихэеит. Ажэала уаха ахэара атахымызт. Иажэа анынамза, дышхатцоу, ахъзи ахымызгги рзыхэан адэы дшыкэу, уажэшыта даеакала идирдырыр акэхон.

Ахэса днарылалан, дыказамызшэа лфылтэахит Аминат. Ажэа затфэык лхэеит Абзагэ ишкэ, иара уиггы лыбжыы лызтымкаауа:

– Ухата уоуп зеггы зхароу, ухатацсата...

Аламыс азбахэ цэырыргар, шака маат иаңсоузеи хэа ихэыцуаз Марытхэа, аңсы димыртэуакэа, махагбак иеипш дыпхъазаны, ашта дахытырцоз хымызггыаны акэмызт дымтысзо, дхашхатэарахазшэа ашта агэтан дызгылаз. Ардушына лхызкэылтцаз, лхызыхлыркыаз, иахынзахэтоуизеилкаазараха, аңсы дзидмыртэуазггы еилкааны имамызт. Еилибамкаарак калейт. Цкъа хаилибакаар, бзиарамзар цэгъара шыкасымтцаз рхафэ иааир, нас сзыцсоу ала пату сыкэыртцап хэа дыпшын.

– Атэым рбагъ ааины афнытэ рбагъ дэылнагон. Абзагэ ихаштит акэымзар, ыками, уахыкэгылоу ашта Марытхэа итэоуп. Дсуоуп хэа ихы сфышуам. Аиашоуп исхэо. Уара ухэ-таа утиит, Ардушына, ыками, лыхэтаа ацацха акэын. Амца ацратцаны илыблит, – иажэакэа шака ишхамхоз, шака игэатцга фтэагаз, иахаггы агэхэа инато, Абзагэ иахъ аткысггы, Кыча иахъ, иаха ихы рханы фэаитит Зафас. Заманалатцэкэа идыруан арт ажэакэа Абзагэ иеипштцэкэа Кычаггы игэатцэхы ишасу-аз. Иубама, атахмадажэ, укэал итагылоу Абзагэ дзеипшроу?! Рацаа шэфапысеит шэфыцъаггы хэа аанаго, дшыпшыц Кыча дизицшуан.

– Еицэоуггы шэыкэнагоит Кычаггы Абзагэггы. Зафас ишэыкэнагатцэкэаз шэеихэеит. Аиха иафухуа, аихашэа уиби-ит. Напеилацса харкатцаны дныкэыжэгала, – ихэеит Катмас, ажэфан днатцпшны, деггынхырхэеит.

– «Цыкэреи цышэшэарахкэаки кэыд хэаңсақэаки сышэ-тазар, атэыла шэырбгеит. Унеи, Катмас, уара исутаз наф иус-тоит, ахэакэа ирыт! – ихэеит Зафас.

– Ахәа иатаны салгахьеит! – иаатиркьеит Кәтмас.

Днаскьаны зьеицхьазкыз Аминат, Зафас иажәакәа шаала-хатәкьаз, лыжәәа икәыршәыз акасы лнапафьы иаанкыланы, цкьа дырбартә дааскьан:

– Зафастәкьагы уара уаткьыс хшыәла деигьуп. Уихәәцши, дзеипш тей хазыноу ииаазаз! Уара, ухшара капсаны, аңхәысеиба улыдтәалаз. Михаил Петровичи сарей хакәым аха, уара уоуп аңсы дзыртәуатәым, – лхәеит, уигьы, Зафас иеипш, Абзагә иахь аткьыс, изахауаз рахь днацшны.

Иааикәлалашьцан, иоуразоуроу днеилибзааит Абзагә. Ажәакәк ихәарц ифьы неихихит, аха акгы изымхәеит.

– Быбжы! Быбжы! Абга егьа иуаазаргы абнахь ицшуеит хәа, хәфшы бахазшәа, зтыхәа хәфкьаны ицаз, бара хәатәыс ибымоузеи?! Бара боуп Абзагә дыхзыртәаз. Былхамгылан нак Ардушья! Бара ибтәуо цьаханым гьлартас илоуеит! – лхәеит, уажәымзар-уажәы лыхцәы дамтасуеит ухәартә, лыәнапык рхаханы Аминат илфәкуа Уарчхан. – Абзагә иихәаз, иара имацара иакәзам изхәаз. Хәзегь хгәы итихәааит. Гәырт Гәадала ихәыштәара ахьчара акәзам Ардушьяна лхы зкәылтказ. Уи ашәлашараа зегьы иахусын, – дафьын уи аңхәыс бырг, зны лнапкәа ырмақаруа, җазны лзара нтарс иаанкыло. Убарт ажәакәа анбалхәаришь хәа иңшызшәа, егьырт ахәсақәагы Аминат убас лыхәәцшра иалагеит, ахәыхәқәа кәараанк рылашәеит угәахәрын. Амцабз зыхькьысыз атырас кәта еипш, илаахо алаңшкәеи илгәыдыртцоз ажәакәеи днеитцарцалан, дкахарц егьлыгымхо, днеитцагәгеит Аминат. Иахьанаа-га лзымдырзо, лгәы интәашәеит: «Шака ибзианы икастзәеи, схәыцкәа азәгы дсыцымкәа сахьааз!» Лхы-лгәы иаатәшәаз, тәыргәык налцыракны амцабз налкәылкызшәа, иналхыңсаан, иаха лчаалыриаеит.

– Шәарт, – лыблақәа агәагырей, амч лызтәз агәаги нархыхәхәылан, лыбгазара тарс икны җаалтит Аминат, – шәарт, ашәлашараа, шәыламыс, шәыцкьара ахьчара лхы ақәылтцеит акәу абрака, хәңхьа деитхәаа икәу, аңхәыс, Ахкәажә?! Газароуп икалтказ, рыцха, агазара! Сыңсы акәым, сыхцәы цырак шәыхтныстцом. Шәара зхы шәыхтнызтказ, шәара хәыцыртас

шәйзмаз, шәара ишәйкәгәйғыз, дыхтәаны, дыкәйцшышәаны, абан дахьгылоу, – лнапы җейтдыхны Абзагә инаикәйлкит. – Икыпшра, дызҗыз иус башакәа днарылганы, дсыманы сцарц саҗын, аха иамуит, ейтәх дашәхәит Ашәлашара. Схәйцкәагы саргы хәгәнаха иара имазааит. Сара исылшоз кәстҗейт, сыламыс цкәоуп.

Илхәоз ажәакәа ауаҗы ддырлакәакыртә, лара лышкә игәи хынаартә ишыкәзгы, цкәа илзызырәуаз Тарас: «Изыгәаатәу Есма лан лакәзаап», – ихәейт игәанала. Иара дбыргны, Абзагә дсабины дгылазшәа, убри ишкә рыцхашәарак цәйртҗит уи арцыз игәәҗы. Иаха иҗынаизааигәатәны, ишәтахь днагылейт. Гәйнхәҗыстала акәзаргы, Тарас еиликаауан, Абзагә, атахмада Кыча, Уарчхан, Кәтмас ухәа ашәлашараа зыда цсыхәа рымам акы шырыхчоз.

– Шәаазырәишь, шәйххь зҗейт, – ибжыи мырдуцәакәа, җааитҗит Кыча, – дасу иара ишиламысу ала адәи дыкәуп, зны аҗсы дхарәейп, нас абзацәа хус еилхаргап.

– Сшәйхәойт, сшәйкәыхшоуп, аҗсы дышьтышәх. Даажәгала, атҗла амҗан рыпсы дыкәан хәа ахьз ххышәымҗан. Хара хәхь дахҗойт, ихалшо ахәйцала дымәаҗаагойт, – лхәейт, лылабжыш лҗыкәасо Кәимаҗхан. Иҗсыз лгәйблра, лрыцхашәара, машәйрк кәлар хәа лхатә ицәшәара, илыхәҗоу цәара акы лцәагхар хәа ахәйцра, зеггы налзеилалейт. Аҗсы дызкәыз ацәартаҗәи шыҗылхырц иаанылкылейт. Кәимаҗхан лышкә имаз агәала наихаршҗны, иаалымидейт Тарас. Ацәартаҗәи еҗи азхык даҗәа цкәынцәакәак иааныркылан, иҗышьтырхит. Икыпшәйпуа атәиуара иаҗкәазгы накәытҗит. Рхы-ргәи дшалырхра далырххәан, илыхьчоз лызкәаҗыҗ ахь дыргозшәа акәын аҗсы дызгозгы урт ирышьталаны инейкәозгы ирныкәашәаз. Ажәван инаҗаҗшуан цәоуки, аха ихәгхаз хәа-наумҗан хәа акәмызт изатәҗшуаз. Аҗсыжра аҗнынза кәак рылалар хәа иацәшәон. Иҗыкка, иҗацәза ирхагылан ажәван. Уаҗҗс илаҗш ахынзаназоз, җҗаҗк хыршәламызт, аха амрагыи кыдмызт. Ашьхәкәа ирывҗалахәан иҗашәарц.

Еицхрашьшыи, аҗсы ашҗа дныкәганы, Марыҗхәа иҗейтҗа-хәаз аихатә гәашә ианынҗыҗ, рышьтахьза игылаз, агәашә

асыркырма, уаха азэыр даауама хэа данаахьапш, аштa агэтaн  
инықәйбааит хык. Марытхэа инапқәа рхахо, акы лахэара  
дафын Аминат. Урт днарыдгылан, ажәақәак нареихэеит За-  
фас ица. Днарыдцит. Шьафәқәак аакайтцахьаны, деитаахын-  
хэын, иаб инхара шыказ инапы нарханы, еица днарацәажеит.  
«Хымцада, иаб ифныка инаипхьеит уаха».

\* \* \*

– Дшэырцшзеит, лыпсаца бзиахааит, ибзианы дымџапыжә-  
геит Ардушьна, – схэеит, ахымш рычены, ххы-хгэы дналх, ла-  
шья иганафы анышә днамаданы ханаахынхә.

Ахәса рыхцәқәа пыртланы, рытққәа ршьамхы инахысуа,  
еицхрашьшы, ҳақхьака инеиуан. Фымт, хрышьтагыланы  
хаауан ахацәа.

Гэыртаа жэынгы-фангы жьра-цәарала, тынха-тынцыла  
рыжәџа тбаамызт. Ақсыжрафы ауаа мацхаргы измацхазеи  
узхәомызт. Тынхас икадаз? Инеибадырбартә иказ, Ардушьна  
рыцха лыпсықәара итынхацәа ракәын.

– Лара дыканатц, хашья ипсы таны дхалагылазшәа хбон,  
хгэы лкажон, – лхэеит, урт дреихабны ирыцыз пхәыск.

Убарт раамышьтахь, дача азэык-џыцьяк атынхацәа...  
Егырахь, узрылымсуа, абаскак икылсыз ажәлар, реихараџык  
тәымуан. Ирацәаџзаны иааит Ачамхара ақытантәи.

– Ашәлашараа шәымацара дышәпымхеит, харгы дхапхеит.  
Абзиа данцслак, итынхацәеи ихаблеи рымацара ракәзам,  
ақыта зегы дрыпхоит, – ихэеит ачамхаратәи нхаџ быргк.

Убас ацъар ахьырацәаз, атәыуара бзиа ахьлоуз, нас-  
гы азәгы дзытнымхо рзыхәан ишыкартацыз еипш, акы  
агмыжкәа деиныхны дахьымџапыргаз снарызхәыцноуп,  
«ибзианы дымџапыжәгеит» зысхәаз.

– Утәым аазароушәа, ухы залуршәшәозеи? Дымџацаагеит  
хәала, – ихэеит «амасар ршьа» Катмас.

– Анкья стәымуаџымызт, аха уажәшьта...

– Уажәшьтагы хара хтәы уоуп, дад, Гәдиса, – Катмас  
инаициргызит Кыца. – Ацсра ҳақәшәар, гәырџас иштухуанатц,  
хгәыргъара уара узыхәангы игәыргъаранатц, уахьыказаалак,



Ашәләшара агәтәтәкьа уалагылоуп. Хәцкәынцәа, шәахьы-  
кәзаалак, шәгәы хцәымцан. Хшәацәхныслалоит, айбашьра,  
абахта ухәа, зыг-зәы ахәо нахцәалазны, аыххә-мышәкәа  
хәаилахалоит. Амандарина хәитәдырхашт, Марытхәа иеипш  
зеипшу, ххәыштәарақәа шыагыртас икартцарц иалагашт, аха,  
ишыкоу умбои, анышә ақәыпсаны, тыпк афы еимаупсаргы,  
зегь акоюп, цәара ишытытцуа еипш азыхь, ашәләшараа еиҭа  
иааитцагылахуеит, дара ртәы иагахуеит. Иамгар аузом.

Атаҳмада игәытхәкәа цәажәарала ихаирштырц иҭахын.

Ажәфан снатцапшит. Ацсыжра аҕнытә ихынхәны иаауаз,  
ахәса рцәашәтәты еипшын ажәфан иатчачыз апҭақәа.

Ашәләшара аангылашья сымамызт ауа, сыццакуан.

Атаҳмада Кыча игәтыха даланахалеит. Уи иажәа ахәара  
дшафәу снаипырцны сцар, зчеицыка абаскак исфахьаз Ар-  
душьяна дсымтәуар иафызан.

Ажәа шаҕа ихәшәу сназхәыцит, атаҳмада иажәабжь иан-  
нацитца:

– Ажәытәан Ацсны аҕа дақәлеит, ихәеит. Ацсуа ибагәышьеит,  
дызмышәо аҕа дшаауаз. Даалаган, аҕа диасраны дахьыкәз, амәа  
ааихтәаны, ампахьшықәа каршәны, фык-бзык иазымхәауа,  
иаҕа баапс ихәы ирхиеит. Аҕа дшааиуаз, аеицыка днахагы-  
леит. Уигы дуафымыз, ишҭаҕаитцоз, ачеицыка даҭрапаланы  
дзымцеит. Аарцә апсуа дгылоуп, нырцә – аҕа. «Мчыла уара  
уатцкыс сияаиуан, аха рацәа маанала усияаит», – фәаитит аҕа,  
ихәеит. Шәипхьызыны усгы афәааирхәзаап: «Дгылы жәфани  
ыҕанатц, Ацсни апсуааи шәеипымхааит. Унымтәааит, ама-  
ла урацәахартә умфәааит!» Абас ихәан, даахынхәны дцеит.  
Егырт ақытақәа абзиара рзыҕалааит, аха убри ашәипхьыз  
ашәләшараа иҳақәшәатәкьаны хәкоюп. Абахта... Айбашьра...  
Хыпхьазарала мацароума? Ахшыфә иахнымпшзеи? Ар-  
душьяна, ахатцампхәыс, цәанат гылартас изауша, лыпсы анҭаз  
иҳацәлыгхаз хзымхозшәа, данпсы, лымәапгашьяфгы, аеп-  
ныхәа хзацәымцеит.

– Аепныхәа ухәоу? Ашәләшараа зегы дханзаргы дшах-  
зымәапымгара дымәапганы хәауеит, иабатәи еыпныхәоу?! –  
иаацъасшьеит.

Аңсы узлалытдашыыцрызеи акәымзар, дшыртәуаз, дшым-  
џапыргаз, сгәанала сышлытдашыыцуаз, иааимџатәны инасым-  
пытдаирбеит аҗахмада.

Ашәлашараа хқьабзқәа, хтасқәа, ҳаламыс ухәа, иацәых-  
кьахәоу сакәым, мышкы шыбжьаанза Ашәлашара иналым-  
тыцызгы, ирзеилымкааит Кыча асеиңш ажәа зхихәааз.

Инеиҗаңшы-ааиҗаңшит.

– Хнапы дықәыргыланы дымџапаагеит...

– Ардушьна илзырхәаз амыткәма!..

– Аҳалал анлыртөз ишлыхцәажәоз мацара цстазаарак  
иаңсоуп.

Инеиларыңсеит, Кыча иажәақәа ргәы ишалсыз убартә.

– Шәиашоуп, дадраа, ишәхәо зеггы иашоуп. Аха анарцә  
ханнеиуа, иҳаеңылхәартә, иҳагхаз шәасхәап. Адунеи аны-  
лыпсахыз аҗены, Патыхәажә иңа Марытхәа ицызи иареи ина-  
рыхкьан, икаҳташаз азхәыцха хмоуит. Ашьтахь схаҗы иааит,  
аха аңсы дго, дааго, инаңшуа ххыччоит схәан, җысымтзеит.  
Усггы зеггы дрылхәдан, аха лхы зқәылтаз далхәдаҳамтәыр  
акәын...

– Изакәызеи дзылхәдаҳтәыз? – җааиңтит, ицәыпхашьара  
даиааины, аңсра кәлеиҗҗеи, Абзагә иңырымцуаз Тарас.  
Ицәажәашьа мацара акәым, игылашьаггы аҗаеңсахит ари  
арпыс схәеит сгәанала, гәахәарала снаизыңшы. Еиҳарак  
гәахәас икастаз, Тарас ажәа анихәо, Абзагә игылашьа  
иҗиҗааит.

Ауаҗы данцәажәо, иблақәа хшырхыңшыло еиңштәкьа, игы-  
лашьа, адгьыл иқәгылашьа хәхәаңшуеит ашәлашараа. Абзагә  
реиха дызцәымгызгы, игылашьа акгы рзаххәауамызт.  
Ишьапқәа еидыңсаланы, атәитәых иеиңш, деиңыңпа акәым-  
кәа, итәгәқәа еимырҗаҗа, ишьхәақәа хьанта-хьантаза дрықә-  
гыланы, аҳ икьахиа диацәажәоушәоуп дышцәажәо. «Аҳ  
дызустәдаз? Аңшәымас, хадас адгьыл иамаз иакәын. Аб-  
загәггы сьдгьыл аҳас иамоу сара соуп ихәоит, умбоишь», –  
рхәон иаҗацәа ирымазкуаз. Иус анимпытдышша ашьтахьгы,  
ңаса игылашьала дангылалак: «Аҗы дақәтәазамкәа, акамчы  
зкьо иеиңш, изкамыҗьыцқәа, ңаса игылашьала дышгылоу

шәымбои», – хәа Абзагә игылашья алаф налырхуан. Алаф ахыччарахь ишиасуаз аниба, игылашья ахыпсахша азхәыцра далагахьан Абзагә. Уажәы, иара икаижьырц дызфыз агылашья, Тарас ианидибала, агәахәареи, ахыбаареи, ацәшәа-хзызаареи неицылан, дагьяапышәырччеит.

– Еихабцәак сышәфәпаланы сахьцәажәо сатәшәымтцан, аха уажәа ахы ахьхоу хәхәа, даду Кыча, иахзеилымкааит, – игылашья итгег Абзагә игылашья инеипштәны, атахмада дна-иазтцааит Тарас.

– Сажәа ахы абахои умбои, дад... Рапхьаза иргыланы, схәта исықәкуп, нас, шәгәы иалымсын, шәартггы. Сара исыгхазарггы, шәара ишәхәандаз. Ардушьна лаб иаштәфы дахтәуар акәын. Лхы зкәылтцазеи? Лаб иаштә. Быпсы ахынзатәз, азәггы бизтымцеит, аха быпсны банхау, баб иаштеи бареи шәеибахарбарым хәа ххәозшәа, данпсы аенытәкьа, лаштә даатпәаны дахгеит. псапамыз, лаб иаштәфы дыкфәзтггы...

Акраамтә хәзтымтшаз аидара нахәкәйтцеит Кыча.

– Санпсы нахыс, сахькфәуотцалак, сахьтәуалак зегь акоуп. Дыпсит, далгеит, – схәеит, «аидара» наф снацытырц. – Санп-слак, утахызар, амшынггы салажь.

Ахаан симбацшәа, сажәақәа ҫыашьаны днасыхәапшит Кыча. Сымацара сзыхәан акәымкәа, изахауаз зеггы рзыхәан уасиат әжәатцас ишихәоз еилыскаартә:

– Агба бзиа, дад, амшын ианхытшәа, асқьала гәакьахь ихынхәуеит. Ардушьна, лгара ахьтысуаз аштә икәахгазтггы лкәыба, ҫыанат дхашьтуан. Аштә утыт хәа иаххәеит Марытхәа. Ашьтахь, ицызггы иарггы аштә аарызныжьны, хантытдны хцеит.

– Ушафәйтра, удинаныс. Уажәшьтә иухәеит хәа акггы иухәом... Мышкызны, лара дахьыкоу ханнеилак, ихәгхейт, хәтабымтцан хәа лаххәап. Уара иухәо анцәа иуцихәозароуп. Умбои, Кыча, уара акы ухәоит, аха анцәа иихәо дафәакуп, – ихәеит иажәа абжа лафны, абжа цабьргны, Кыча иаамышьтахь, зеггы ихәихабыз Катмас. Икәрахь днаскьацыпхьаза, иаха-иаха азин иоуан, ацтәзаара еипш, ацсраггы лафла ахцәажәара. – Ажәфәан шәатәпши. Уажәымзар-уажәы инеиманатәоит. Апсы анышә днамаданы ианаахынхәлак, ауха ақәа аур, иаанаго-

зеи? Ишәымдыруеи? Азыцгараф иқәымхеит ҫыанатқа дырыз-  
го анышыа. Дақәтәеит, дырит, дцеит ҫыанат. Лахраҫ бзиахааит  
Ардушына. Аринахыс абзиарақәа рзыхәан хайқәшәалааит,  
абзиарақәа рзыхәан хайцныкәалааит! – иихәаз акәзу, ха-  
ра хакәзу дзеихырхәаз уара идыр, днахырхәан, афныка  
иҫынеихеит Қатмас.

Ақәашырпыккара иаалагахьан...

Дасу хамҫақәа хзыцшын...

*Ақәа – Аҫара – Руға*

*1970 – 1980*

# АПОВЕСТ

## АИБАШЬРА ЕИЛГАХЬАН

### 1

Аибашьра анеилгаз ашықәс иацаиуаз аңхынра азыхәан акәын. Ускан хара Аңсара ақытан ханхауан. Сара, жәашықәса зхытуаз ахәычи, сани хакәын аоны иахыз. Имџа ҳаңшын саб. Аибашьра аилгара иарҕыцит, дхынхәуеит хәа иҳамаз агәыҕра.

Аңсара – ашьхақәа ратқкыс амшын иазааигәоу җсуа қытоуп. Ускан аонқәа рышьаҕа инаркны рхыб ақынза имҕтәын, иамбацыт Аңсара ацемент хьшәашәа.

Исымбац сара абри ақытан аҕара арахә бзиа иахьырбауа ақыта. Аңсаратәи аңхәызба длымаурехәарц утахызар арҕыс, уаламган, абаз шыҕицаауа дҕыбҕаҕазоуп, агаҕа давоушәа, шьхатәылан мши-тхи изеипшуп, атцыс-мџас абла тихуа дшәа-рыцаџуп хәа амцхә ахәара. Ихәа абарт зегы еидызкылауа: уи дрыжәлоуп зықь-хы аңсаса аазаны, шәкы абна илазтауаз, ижәла даңсоуп иарҕы.

Ахацәа реиҳа ианмачызгы, аибашьраан, анхамџаҕы еҕарыла еилахара рымазаргы, аңсараа рырахә ашьха икарымцакәа ңхынрак бжьармыжыт. Арахә рхьара иахьацлауаз аамышьтахьгы, ашьха икарымцар зымуаз ыкан даҕакгы – амшын. Амра ашыра иацлацыңхьаза, арахә амшынзы цаа

ажәра хтаркуан. Уаф дахыламцшуа пхынрак агаҕа иавахаз араха, ипсасаз, ишыамаказ хырхага залтуамызт.

Зхы хкыз ажәабжь аныкалаз аңхынраз, ишаххәаз еипш, аибашьра еилгахьан, аха Аңсара ишмаңыз имаңын ахацәа. Егъараан узыршыргы, абна агәахьынтә «реит!» хәа аңсаса ахьпхьеицоз Нестор ибжы затәык акәын иаафуаз. Нестор хатыр ду зкәыртцауаз хьча-казан, иҕан геи-шьхеи, мши-цхи анизеипшыз, аха сара санихьаз икәра ииааихьан, ишыамхкәа дыхәнырга акәым, агаҕаҕы аарла дларга-фаргон.

Мес хәыцы азыхәантәи амра иаха-иаха имцабзхон. Ах-фаара иалагахьан ашыац-хаскьын. Иааигәахон аңсаса ашыа ркацара.

Шыибжьонк, сан усурантәи данаашаз аамта иакәыршәаны, хәфны дааит Нестор. Сара ускан агәра ганы сыҕан, Нестор аңсараа зегы иара ихылцыз хауп, зегы дхабдууп хәа, убас дапшәыман, изыпшын фнаҕацыпхьаза. Ашытахь ауп ианеилыскаа дышуафызатәыз, нхартас имазазгы ихьча-тып шакәыз.

– Нестор даауеит! – сыфны снейцылеит.

– Иузхаит удыруоу, ыы! Ышыкылк аанукилартә уҕалеит, ухатхаеит, удыруоу, ыы! – блала соура-сышәара шәауа, инапы хьанҕақәа рыла сыжәфақәа днарыкәыгәҕәа-аарыкәыгәҕәеит. Саргы схататкәахеит хәа сөйрпаҕәны симтагылан. Ас ихәауа смахацызт.

– Азба сакит, Тата, – ихәеит мшыбзиа ацымхәрас сан да-нааицыла. Сан лыхьзтәкьа Татей акәын, аха Нестор хәыцгы-дугы хьыз чыдак рыхьзцаны иман. Иара усгы уи «ихатәы бызшәа» иҕан, ахаблагы идирцахьан. «Азба сакит» иаана-гауаз: «амла сакит, акрысҕатца» акәын.

Ишәақь ааихихын, итәҕәыбжьара иныбжьаргыла, ибҕа ад-цан днадтәалеит хамзырха икәгылаз ахьаца. Сара сыблақәа тырхаха ишәақь сахәапшуан. «Ихатәа аарла дныкәоит, арахь еснагь ашәақь датдоуп, ма акыр изшыыхуандаз. Уи аткыс сара исиҕар»...

– Уеилахама? – ашәақь агәыцә инапы ахьшыа, иргызмал-ны днасазцааит.

– Ихысуама? – исхәашаз уаха акгы сҕамшәеит.

– Зныкыр ухысхьоу?

– М-мап!

– Ушәакъ цырцыруа ужәә иахшыны, уқантаруаз апатро-  
накәа еивтардах узара иакәыршаны, ахәәфхәа ухысуа ашхә  
укәзар шпоубарыз, ыы?!

Исыздыруам изитаххаз реихә гәтыхас исымаз сгәәхәара  
арбыжкра.

– Уатәы унеи, атыпаф! Унеи сымхәеи. Ашхә уцарц утаху?

– Нана илузом. Макъана ухәычуп лхәеит.

Афатә аишәа икәтцаны (Нестор абыста асаан иантцаны  
иртар ицәымгын, аишәа икәзар акәын) иаалган ашәшьырафәы  
дахтәаз инаимтцалыргылеит сан.

– Бычкәын дыбцәызгарц сааит, Тата, – ихәеит акрыфа-  
уа. Сани сареи хнеихәацшит, иихәаз иаанагозеи хәа блала  
хаизтцаауа.

– Уаха цсыхәа ыкам. Сара исылшауам. Хаихабгбы иасхәа-  
хъеит. Иаргбы ахауа ифап. Икаитцозеи арака ацхын, абжымра  
ихы икәццеиаауа. – Сара днасалацәкәын: – Ус ами, Панцәа,  
ыы?

– Абри асаби ашхә дшәышьтырцу? – иажәакәа рыгәра  
лзымгеит сан.

Ацхәыс ағба дталар амшын-уаа ишырцәымгүеицш ацсараа,  
лымышта цәгьоуп хәа ацхәыс ашхә дыргауамызт. Сангбы  
днацшны акәымзар илымбацызт, аха иахьырхәоз лахахьан,  
ашхәа иамоу ауадафракәа.

– Уаха цсыхәа ыкам, – еицәихәеит Нестор, – афызә бзиа  
дицахтцоит.

– Сыжәга, сыжәга! – Сан иахьылцәымгхаз сааннакылеит ам-  
зар, ихәда снапы акәсыршон Нестор, убас сиргәыргъеит. Игә-  
ра ганы, хьчатцас арахә инапы иананыртца, ацсаратәи ацкәын  
изыхәан иаанагауаз, азин иртеит абцъар аныкәгара, аеқәа  
аакәадырны рырфәра, ажәакала, азәыс хәа ахацәа дрыларыц-  
хьазеит хәа акәын.

– Дызцышәтцода? – диазтцааит сан.

– Махмут.

– Хьфаф лхатцоу?

– Аиеи. Махмут Ацсарба.

Ҳақәлеит амѡа. Ас хара сызпырымтыцыз сан, амѡан, уа-  
ќа сахънеиуа истаххар хәа иаалдыруаз, шәтатәы сыгылмы-  
жыт. Цхала икәаханы иќапшь-ќапшьза ашьха кәакәарқәа  
сзылзит. Нестор инапала изахны исзааигеит итатаза ирцәны  
ажәцәеимаакәа, акәмызцәа иалхыз аимсқәа.

– Иумырзын, иңеуам, иласза, иманшәалоуп. Шықәса  
хынѡежәа смаќа иадѡахәалан. Ашьхазыхъ снаржәуан, уажә-  
шъта уара игала ашьха. Сара изжәышаз алазжәит, – иҳәан,  
имаќа иаамихын ахмапыр аасиркит Нестор. Сан исзылпшааит  
итәахыз саб илабашъа, аха алабашъеи сареи урыла хәи-  
ќарахеит, ихыстәар ќаломызт.

Исоуит зегъ реиха гәтыхас исымазгы – абцъар. Нестор иа-  
хынзаилшоз хнаскъаганы даныхынхәуаз:

– Хъзы алоугааит! – иҳәан, ишәақъ ижәѡа иаахыхны инасир-  
кит. Сзара илакәыршан инапала иааибаиркит иќантаруазгы...  
Аќантаруаз еивтапса патронала итәын. Реиха иғәғәаны еитцоу,  
реиха иңсыгеу, ахызатә зтоу хәа апатронақәа инацәа рықә-  
куа исирбеит. Имхысижътеи акыр штуаз ѡашъомызт ашәақъ –  
ихаршалан агәыцә сынтафѡит: ахәшәбылфѡы тышәшәуамызт.  
Сеибытан зегъ рыла, сзыцәшәуаз – сахъқәыназ сќәыншъаны  
сирхынхәыр хәа акәын Маҳмут. Сара симгар хәа сшәон, сан  
дгәыгуан сирхынхәып хәа.

Харбағъқәа еиқәғыртуа, хәизааигәаны ханхауан Маҳмут-  
рааи хареи. Хәцәгъа-хәбзиа еилан. Аибашърахътә Маҳмут  
дхынхәижътеи хымзќа цуан. Арра данцоз смацзан, хәѡны  
лассы-лассы дшааилозгы, иќазшьақәа ракәым, ихифсахъа  
аарла исгәалашәон. Еихарак дызлаздыруаз итаацәа ирзааи-  
шътуаз асалам шәќәқәеи, ахаблафы избахә ирхәауази рыла  
акәын. Маҳмут иан, ахкәажә, (ус длыпхәуан сан) неихаркәа  
лымамкәан, Нестор иатқысгы дажәхъан. Иңхәыс Хъфаф,  
сан лаќара дқәыпшын, аха уиггы, сан леипш, аңхәашъа,  
аѡышъа лыздыруамызт. Маҳмут ашәќәы анааишътлак, сара  
сакәын иадырпхәуаз. Убас зны, иан лыхъз ала иааитиз аса-  
лам шәќәы аќны итан газет цыпжәахак. Агазет Маҳмут иса-  
хъа анын. Иахәозгы иара иакәын изызкыз. Агазет иахәоз



ифырхатцара атэы хэа акгыы анымызт исалам шэкэы аҕны. Иааишьтит исахьа инахэапшырц. Ахаблафэы уаф даанымхейт уи агазет цыпжэаха сазмырпхьаз. Лыкэа итатцаны илыма ддэыкэын ахкэажэ. Сычкэын игэыргьафэхэаша ахьсзаау-газ хэа цыынцыхэа гэартак сылтеит убаскан, уи ибзианы исгэалашэон. Ашьха исыццакэоз, хьча-фызас исоуаз Махмут шиакэыз сан ианлеихэауаз абас нацитцеит Нестор:

– Тауади-аамстеи зфызара еилахауаз нхацэоуп, Тата, Ацсарбақэа. Ауафы изыхэан рыпсы ртиует. Махмут иаб, Гэаца-ла, ипсаца шкэакэахааит, сара ргьажэфас исымаз иакэын. Сицхьчахьейт иара Махмут ихатагы, упсы дузалхуам, убас дуафы цэанаалоуп. Ацсарбақэа араха зыпцоу здыруа, зкыы аазаны шэкы абна иларцон ззырхэоз нхацэоуп.

Уажэы иоусымдырхуа Махмут сзимырхынхэыз, аха ускан агэра ганы сыкан деилахаит хэа сфызара.

Ирхэауа сахахьан, ашьха ацароуп ипцтыхгоу акэымзар, знык узнеир – қыафууроуп хэа. Сара қыафурас исшьауан ам-фэгы. Шэанышьхнылалак упхьалароуп атып афнытқа. Иубац, узфапшыц ашьхақэа ракэхоит есены узфапшуа, икац шэакэхоит атыцаф есуаха иаaidтэалауа. Иашьцылахьоу азэы уакэымзар агэфыгь уагоит. Амфан аххэымца агэгэахэа еикэцаны шэнатэоит, ацэа уанаклак, укэахьча нкаршэ, ууапа укэыршан унаиоит. Икаххаа, еилыцыхьауа уатцапшуеит ажэфан. Ишап-шапуа, зфызцэа ирылычцаауа ецэак алухуеит сара стэы хэа. Ушахэапшуа, уатэтэи шэымфэа ушазхэыцуа, уетэа аахэычхоит, иаацэышхоит, ацэа унтанагалоит. Ашьхеипш, амфан, ацэа уалахар хэа умшэан ашьжымтан; улым-хафьтэқьа атэаара иалагоит акэыбры, уфэгылоит, аеқэа аашэкэадыруеит. Еитах ашьха фыцқэа, азыхь фыцқэа... Ушьамхкэа аапсо, уеидара мыцхэы ихьантахо ианалагалак, уазпшуеит еснагь ацсаса рацхьа игылац ашьтэа, уазгэауеит ацхьака цьма ахьавнамыжьуа.

Хынтэ ашьхака ахы сырхейт ачхьынць. Сара даара исгэапхейт ари атас. Ашьыжь хандэықэлалак, хахьцоз амфэахы ахы рхатэын ачхьынць. Хара хашьтахь иааиуаз, ма азэыр амфэа дахкьазар, инарбон хахьцоз, ус ихэейт хнаскьазгоз

аферма аиҥабы Баҕыга. Баҕыга хшышьхнылалак, хтып-хтышә хаарманшәаланы, агаҥа длбаауан. Уи аферма еиҥабыс даман, аха аколнхараҕыгы бригадирс дыҕан.

Алмҕанык сыхыча-ҕыза Махмути сареи уиаҥара хзы-меицәажәеит. Иара «еет» хәа аҕсаса ихыырцшны раҕхыа дгы-ланы дцон, Баҕыгеи сареи ахахә зшыапы ҕнаҕаны изымныҕәоз, ма ҕыц ииз азарақәа аеқәа инарыхшыуа, рышьтахь хгылан.

Алмҕанык, Баҕыга егыа ихәандазгы, аеы иахысымшьит сшәақь. Агәыцә кьеҕза сызқәа икыдын. Шыыбжьон, уахынла, ханаатәалак апатронақәа сыҕсахуан. Иаасҕахалоит, сеих-сны ишыны илкасыжьюеит хәа сзызхәыцуаз ашәарах, агыг-шәыг нызкылашаз ала еитцоу нҕастцон. Шаҕа сазхәыцуаз амҕан хатцарак ҕастцарц, уи ала баша-маша ҕыза дыши-мам исырдырыц Махмут. «Иара деибашьюан, анемеццәа ишыуан, дшәомызт, дхьатцуамызт, аха саргы»... Иаххәап, атцх еиқәылашьца, харахә аҕәапахәа ижахәо, харгыы хҕәы каршәны хаштәоу, аҕста еиҕхара иаатыҕрны, аҕьмақәа иаа-рылагьежьюр мшәы еиқәатцәа дуззак, хла, Дыргьежь цәааны, ахы ахынахо ицар, Баҕыгеи Махмути алабақәа шытыхны (урт ашәақьқәа рымамызт) амшә иажәлар, аха амшә быбны дара иргәйдлар, абар, ҳафеит анырхәауа аамтазы, сшәақь снапы илықәырсны агәызхәа илагәйдцан, амшә дузза шыны ил-касыжьюр, уаагы рахәгы рыҕсы еиқәсырхар, Махмут ицу дзакәу ахысырдыруа аамышьтахьгы ари лахар, иухьчахуеи, уара ухьчатәупеи хәа сазхәоз хҕәыла зҕаб Амина... Аха, абна илзаартә, амшә ыҕамызт. Акызгы-ҕеҕьара ҳаҕаланы хашцоз, аеы иахьадхәалаз иаапытлан, ибҕалаз ашытаҕача (абҕәыл) ахьтаҳаз Баҕыгеи сареи «уара уца, сара сца» хәа шаххәоз Махмут дҕалан иааҕигеит.

### 3

Ахымш рыҕены рахәгы уаагы хҕара-уараха, амҕан иҕахаз рцәақәа хаманы, ҳахәнеит ххы зықәкны хцоз ашьха.

– Аибашьра сцаанза, ашьха санаалоз, абнаҕа ҕыҕ ргылартас ихаман, – ҕныргәык иаҕараны адгьыл ахыиашараз инапы нақеикит Махмут.

– Иахъеигъу уара уакара издыруада. Ари ашьха Ацсарбақәа шәышъха хәа баша иазырхәом, – ихәеит Бацъга. Иара усгъы, амџа хәхынзақәызгъы, амшцәгъа, анакә-лашьцара, егъа ддыргәамтцыргъы, Махмұт ажәак имаикуа, иихәауаз дақә-шахәтымхауа смахәит Бацъга, еихабыс ихәцыз иара шиакәызгъы.

Акәадыркәа аарықәаххит аекәа. Аидара хьантә, ашьхамџа иаргәафны, ацхзы ргәйдшыла иказ аекәа, рыбгақәа аадыршәшәан, ажәжәа-жәжәахәа ахәра иналагеит. Амла ҳакуан ҳаргъы. Имазеины ххьатрақәа иртәз афатә нтәахьан. Амла хьаас измамыз ацмақәа ракәын, урт алымџанык, ишоураз, ақәа ауаз, ахәрагъы аныкәарагъы еиларыгзон.

– Амла аачҳаны атыц ааилахшьыроуп, амзар ахәлара хәхьзоит, – ихәеит Махмұт.

– Тәтынк хәхаргъы камлазoi? – Бацъга итәтынжәга ақьаса итаршьшьны иаaitтарпапан амца нахьирсит. Сара ашыла зтәз ахәта снықәтәеит. Махмұт икәмызцәа хылца ихых икны, цәызк иман ицшаауазшәа, ашьхақәа дырфәцшуан. Уи диџызан, акыр дацәызны дшыказ, заб имзырха иазыхынхәыз атеи, убас дпышәырччо, ихы-иџы ихалашон.

– Абра, аа, абратцәкьа ихаргылон ҳтыц. Алемсаа Кавказ ашьхақәа рфынза иназеит хәа ансаҳалак, абри ҳзыхь аасгәа-лашәон, уаҳа зыхь ыкамшәа шхатәылан, – ҳара ҳаткыс ашьхақәа иреихәозшәа акәын ишихәоз Махмұт.

– Абыржәшәтоуп Ацсныка ушыхынхәыз агәра ануга, – ихәеит Бацъга.

– Агоспиталь афны, реиха схы самыхәо саныказ, абра сааганы сыказар, абри ҳзыхь снахәаны, хашьхақәа снарықәыпшыр, схьаа зегъы аасыхгарызшәа збон.

– Акыр ушьтазу?

– Иазууазеи уи агәаларшәара. цхынраказ ҳаait ашьха. Саб рыцца ицсы тан. Панца иаткыс мацк сааихан, смышәхәы аақәышәшәуан. Несторгъы дҳацын. Сабду, уи иабду, жәытә-натә аахыс абрака гылартас ирыман. Хара цхынрак бжьа-ҳажьыргъы, ирдыруан ахьшьцәа, хашьха уаџы иникыломызт. Изхысхәаауа, цхынраказ, ҳарахә ҳацца ҳааизар, итыц еихах-

хаа иргылан, ишьамхы еикәыршә, абырқьхәа аҫатын дахо дыҫатәоуп аурымк.

– Сен қым сун? – ихәан днаиазҫааит саб.

Аҫәажәарагы иатәамшьакәа анаарыхь инапы наирххеит аурым. Иҫсаса аҫыжә-сыжә ихәуа анаара иаҫоуп.

– Ари атыҫ хара иахтәуп, – ихәеит саб. Аурым ччархәс ишьтихит саб иихәаз. «Узхыччозеи?» – анаххәа, «Шәара излашәтәузеи шәымхәоишь?» – ихәеит. «Саб иаб, уи иаб абраҫа гыларҫас ирыман», – ихәеит саб. Аурым ари зынза икьатей пнаҫәеит. «Уаб иаб ари адгьыл аныртәыз аамҫа цахьейт, абаза» – ихәеит. Еимаркит. «ҫауади-аамҫтей рхаан хара иахтәын, ажьыза хшәон, уажәгы аҫсараа харахә ирхәырҫоуп», – ихәеит саб, аха аурымгы лак иакәын: «Ашьха аҫәыгыгәкәа арсны азәгы имшазац, заа иааз иахьыҫаху дгылоит, адгьылгы арахәгы ахәынҫқарра иатәуп», – ихәан, изуухуазеи, иеаҫаршәны имуит аҫсраказ.

– Ишәҫәигама?

– Иуасымхәои иаххтибахыз. Нестор сара санихьяззгы бзиа дышлахьан, аха ҫәгьа дуафы цыхцыхын, илеишәа уаҫеимшхаран.

«Аурым иакәын хадгьыл хамазымкыцыз!» – ихәан дыҫҫеит.

«Уиҫәатц, хнапы хирҫьяшьуеит!» – ихәан, дникилеит саб. Хҫан абни ахәы анхыҫ хгылеит.

– Ишәҫәигеит?!

– Хымшҫа ҫит. Игәы каиршәхьейт хәа сыҫан саб. Нестор иакәын имақаруаз. ҫенак, аурым аҫхзы иҫашы, илағырз икәааша дааит хтыҫаҫ. «Иҫалазеи, узыниазеи?», анаххәа, «Иацуха сырахә схыҫны иҫейт. Амшә иканацоу, рхала иҫәҫу, изакәытә рыҫхәроу исыҫкалаз сыздыруам. Адунеи аҫәа ахысхит. Исымбейт. Абааҫс, шәсыцхраа, шәсыҫеимда», – хәа хашьапкра далаҫейт. Ашьха, амшынаҫ еиҫш, уаҫа иакәзаргы, арыҫхара данақшәа иҫхыраара ҫасс иаҫуп. «Сизеимдоит, дрыҫхауп», – ихәан, дҫагылеит Нестор. Саб имуит. «Акыр аабозар иузынахаҫхап», – ихәеит. Хаха-хымш аимдара даҫын

аурым. Ианиимбаза: «Сырахә еибгазар агака илбааит, сцо-ит срышталаны, стыпәҫ сыматәәкәа шәысзырхылапш», – ихәеит. «Уматәәкәа рыхьчаха хазтада, хара ххи-хапси хаихь-зом», – ихәеит саб. «Арахь, шәтып ахь ишәзаазгоит, афатә, аматәа акыр ыкоуп, ианыз стахеит», – ихәеит аурым. «Хтып хара аарла хакуеит, адәахьы иургылар, алеи арахәи ирфоит», – ихәеит саб. Аурым уаха цсыхәа анимоу, «Шәара уахь шәиасны шәгыл, сара стып тбаауп, саанза шәытцаз, саар ма стып ииазгап ҫацьара», – ихәеит. «Хаматәәкәа рыххо ацьабаа хзалалом», – ихәеит саб. «Сара изгоит акакала», – ихәан, хатак ыыштыцааит аурым. Дцауа, даауа, апхзбаа иҫашы, хаматәәкәа ганы данаалга, «Иаххәап, абыржәы урахә убар, убри атып еитәхамоукуама?» – ҫааитит саб. «Атып зтахыда сырахәи сареи хаибганы хаибабандаз», – ихәеит дгьатцәы-гьатцәуа аурым.

Ажәа мыцхәы иазааузеи, уаха атып шхамаимкуала уашхәа мацьапсыс ирхәаны данаалга, хнафстәи ахәахьы дныхәниган: «Ари убомә, абнахьхьынтәи аиѡхаа унтысны уахьяанаскьо, хәаараны, акәаза еимашьшыы икоуп, хымш раахыс рызхара ыфо, рызхара ыжәуа урахә убрака иузыпшуп», – ихәеит саб.

– Иахьыказ ибахьазма?

– Дшыцәаз ихцаны икеицазаап. Иара, харгыы дхамбазеит ауха, данцаз данааз, – ихәеит Махмұт дпышәырччо.

– Акыр шәазықәпахьазаап ари атып, – ихәеит Бацьга.

– цсарбак ицсы танатцы абри атып имцсахроуп.

– Халагап атып аргыларә, – дѡагылеит Бацьга.

– Уаанҫаси, сгәы самжьозар, аибашьра иалагаанза, атыхәтәан абра саныказ, шьхытцын, абнахьхьы хәп хәычык аман, убрака маҫәахәкәак татцаны истцәахит. Уалеи, Панцьа, иказар аабап, – иҫынеихеит Махмұт.

Ахапы аҫышәт еималахьан, Махмұт ачықькәа еигәышәла ирхны дыѡталан, ацәә-цәашь аркны дтеимдауа, иаатигеит аиха, ажьахәа, атып арххага әтелкәа. Әтелкәа ажьакца иафа-хьан, ианааитцысх иаапытцәтәеит.

Иааилашәшәуаны хтып катцаны хәлгеит.

Ашыыжъ санаапш, Бацьга дцахъан агаҕа.

– Уахэапш, Махмут, амшын! – сҕэеит саашанхан, атып саннытыт.

Махмут даапышэырччеит.

– Амра гылар умшын иазнауа убап!

Хтып аҕаҕа инаркны айҕааара иҕачыз анаҕа хыхынтэ санахэапш, мшынны ицэҕэырҕо иҕаиазшэа збеит.

Бзиа избауан азыхыаҕа ахэмарра. Ханышыхныла аҕенытэҕа Махмут иҕшааит. Атытэеи, амыркыҕыи еиҕаҕаны ихызҕоз ытыжэжэан, амрей азыхыи еибаирбеит. Сара адырзы ашыапы ашэпара нытахыстэан, иаарчаны, алакар ныҕастеит.

Егырыла сҕазыскындазгы сзамышыцылеит ашыжымтан Махмут ицгылара. Сара санаапшлак, иара аҕымаҕаа хыаны, ахш ашэах хаччыла, аныга кны атып дааталон.

– Уҕыхама, с-гэадалеи?!

– Сурҕыхар акы сумыхэоз.

– Са сахьзоит. Иузхау акыр иаха? – даасахэмаруан.

Зны ахш-ца сиржэуан, уи данахымзауаз, иузеигуп, ижэ хэа ахш-аза ишыҕхоу ачаҕаа интэҕэаны иаасиркуан. Сара сеигэырҕауан Махмут ас бзиа сахыбауаз, аха хэычыс сахышыауаз, ҕызатцас сшызивамгыло анызбалак, иаргыи сизгэауан, сыхгыи сазгэауан.

Сара атыҕаҕа саангылауан. Ахш-хыртэы ртып икэыстэон. Ашыыжъ анааигэахалак абыста аауны, ашэ налатцаны, ахыртэы пашэза иртэны абаклашка (уи абаклашка Махмут аррантэ иааигеит) интэҕэаны, абыста, ашэ ахыатра интэҕа, Махмут дахыыҕоу, араха рахы ахэахыи исыманы стэон. Знымзар зны сшэаҕы сшаштны атып снытымтит. Аҕантаруаз хыантэза инасымҕатан, еитдарпапа сыжэаа инхысшыуан. Рахэи уааи амшэ иаҕамтэаа реикэырхашыа азхыыцра сшаҕыц саҕын.

Шыыбжэонк ишыҕастэа, Махмут ифатэ ахыатра интэҕан (саргыи схи сшамштит, сара акырсымфакэа, Махмут ҕатцак ифомызт, абыржэы акрысфеит сҕэаргыи сидыртэалан акрысфеитэон) сҕеит дахыыҕаз ахэахыи.

Кэаршыҕыи иахнаҕыан, ашыхаҕаа рхи-рҕыи ҕызэзэааны, рыгэҕаа чкэынха ажэаан реаларс иатцагылан. Стэон ахэы

сықәланы, сшәақь агәыцә хәхәза схы иахыхәхәо, ақша хышәашәа схахәы иалахәмаруа.

– Еeit! – ашьха иқәыџны ибжыы сахait Махмұт.

Ашьха ихароу иаҳа иааигәаны иунарбоит улақш. Шьтыб-жык аафырғыы уааигәа игазшәоуп ишуаҳауа. Ибжьала, араҳә пҳацауа анаара дкыдуп хәа сзызхәыцуаз Махмұт, санней, иа-ланахалан хатцаки иарей еицәажәауа еидтәалан. Сгәырғейт атәым-уаџ данызба. «Издыруада хқытәнтәизар, ма далсны дшаауаз саб даait хәа иаҳазар»... Алымҳацәқәа ирлахо-ир-џахо, ахы ыркынаауа, ажәабжык аилкаара иаргәақуазшәа, ирзызырџуа игылан хла Дыргъеж. Агәра ганы икан Дыргъеж есышыбжыон абыстақха иаразоуп изназго хәа. Игәырғьатцәа, итцыхәаршәшәо сгәйдцалара иалагейт. Махмұти ахатцей иа-ланахалан акы иалацәажәауан, сгәарымтәзейт снарыдгылаанза. Хтып ахыглаз аааигәа-сигәа тып гыламызт. «Ма дшәарыцаџуп, ма ажәабжык хзааигейт». Снейџақшит. Иаргыы даасыхәақшын:

– Уара дутәума? – Махмұт днаиазцаait. Исгәамцхейт дыш-сыхәақшыз, ихәашәа.

– Сара ахшара дсымазам, хәхымзац, – ихәeit Махмұт даапышәырччан, иблақәа еихаркәыс-еихаркәысуа. Сара игәастахьан, Махмұт иблақәа дара ианыртахзамзгыы, реи-харкәысра грас ишимаз. Дтынчза дыштәоу, ма азәы дышиа-цәажәо, ибла иазымчхаратә лашарак хыччалазшәа, ибла-қәа неихаргәғәаны, инапсыргәытца напырейкуан. Ақҳаза ас шыкаитцоз анызба Бацьга иасхәeit. Бацьга Махмұт аибашь-ра дцаанза уи грас имазамызт ихәeit. Издыруан уи шыг-раз, аха бзиа избауан иблацәақәа ааихаргәғәаны, цыт каи-цозшәа, инапы анапырейкуаз ихәақшра. Махмұт илымҳа сынтахәытхәытит.

– Изақәызей са исашәымхәо?

– Саб даait хәа иаҳазар хәа дуазцаауейт.

– Дабақоу уаб?

– Аибашьра, Берлин, – схәeit сара.

– Аибашьра ицаз зегы аауандаз...

Иихәаз азхәыцха соуанза, Махмұт уи иажәа днапыџлан:

– Ииашоуп, Берлин ус иааигэаны, ирласны дзаауандаз,  
– схы инапы нықәишыын, – иуасымхәахьей, ихароуп, амѡа  
дықәхоит хәа.

– Уара уабақәаз? – Махмут днаиазтцааит шәаңхәафык  
иақара исцәымығхаз ахатца.

– Еихарак Керч. Атцыхәтәаны – Польша. Сызлаз архәта  
Берлинынза иназеит. Сара абомба сажит, нас агоспиталь. Сты-  
цит, цәа-жыла абыржәы сшубо сығәгәаза. Аибашьра еилым-  
газацизт, аха уаха афронт ахь сырмышьтит.

– Избан?

– Иазаауазей уи алацәажәара. Хәнеицышәарыцалоз угәа-  
лашәоуоу?

Сара издыруан, аибашьра атызшәа алацәажәара ши-  
цәымғыз Махмут. Амѡан хәанауаз, ашә-тцлак ашьапақны  
иаабейт хәызбала итақканы абас еипш урысшәала ианыз  
адфылара: «Абри атцла атцака джуп фырхатцала итахаз асер-  
жант еитцбы Ми...» Ххылпақәа ххыхны хгылан.

– Афыра анызтцоз анагзаха имазеит, – ихәеит Баңьга, Мах-  
мут ғимтзеит. Ашьыбжьон цсшьара хәанаатәа, Баңьга ала-  
цәажәара далагеит, аибашьра дахьықаз дызлапшыз, ихигаз.  
Махмут деикәышышы дтәан. Баңьга ихатә гәалашәарақәа  
данрылга Махмут иазтцаара далагеит аорденқәа зиоуз, агазет  
дзаныз ухәа инейтцыхны ихәихәарц ифырхатцарақәа. «Шәа-  
кәытц, аеакы халацәажәап. Аибашьра... аа, ижәымбей, ашә-  
тцла ашьапафы ианыз, – убри ауп аибашьра цакыс иамоу». Да-  
еазных, уахык иарей сарей ххала атыцаф хаштәаз, акыр  
збахьоу, акыр зхызгахьоу ауафы ицшра сытаны:

– Аибашьра салампшит, сахьымзеит, аха аибашьра ита-  
нархаз аңсы дызбейт саргы, – схәеит. Махмут дсыхәаччо  
дыштәаз ихы-ифы аайкәылашыцан:

– Дабобей? – днасыхәапшит, ажәа баапсык иасхәазшәа.

– Ускан аибашьра иафын, – сналагеит избяхьатцәкьаз  
ахәара, – ашьхақәа ркнытә ахысбжьқәа хәхауан. Аены шоу-  
ран. Азы хталарц Кәыдрыка хцейт ахәыцқәа. Кәыдры хытцы  
аикәтәара иафын. Ахықәафытцәкьа, аңслымзрафы дыхәхәаза  
дықәын азы иаанагаз асолдат. Хшәан хәфны хцейт. Ахаблафы



ираххэан, ахэафы дыржит. Сара аңсы дызбар акара сацэшэоит анышэынтра...

– Абри ахэычзатэкагы аңсра далацаажэоит. Уакайтц, нака! – атың днытыцит Махмут, сажэа салгаанза.

Сыңшын ахатца айбашыра алацаажэара дакаытындаз хэа.

– Хашыхака сырхысны сыкамызт, аха саргы салаңшит уи ашыартэыра.

– Умца абахоу? – ихэеит Махмут.

– Хашыхака рфы асолдат ейхарак ахыта иннартэеит, Махмут, ахыта! Кавказ цхарроуп рхэан, цхын матэала ишеилахэаз асы, ацаа рысны итанасит.

– Аоны шэышцакакаоу? – ихэеит Махмут.

– Сара сырхэын Акаака сылбааргеит. Аха итанасыз нтанцаа ицеит.

– Уаазцазеи, узышытоузеи? – ихэеит Махмут иаарымчны.

Ауафы ипстазаарафы икаитцахыоу зегь реиха еигу аус игэы аздуны ишихэауеипш, далагеит абри ахатца айбашыран икаитцаз ахатцарака реикэыпхыазара. Гаазырхагак еипш ихэауан, ашыхамцахэаста архэара даавтуаны, анемеци иареи анааифаха, шыафак акацаха, ажэак ахэаха имтазакэа, аңса наилхэан игра штирбгаз. Даеазных, аидыслараан, ифыза ахы икэшэан данеихнах, ашыа игэйдшыла дышытых дшигаз, данңсы инапала анышэ дшеитаз. Махмут ахатца иажэакэа зазцас илакшозшэа, илахь еимаирцахэуан, иблакаа инапы нарцыреикуан, иеазикуан рцаажэара аеакахы ииеигарц, аха уи ахатца, уара угэы чаңаны уааит, агазеткаа узбахэ рфакын, сара медал сгэы икыдым, газетк сыхыз амхэеит, аха уцкысгы сеибашыт, уцкысгы ахатцара кастцеит хэа дычэауазшэа, ашыеи-аңсреи рылацаажэара дакаытуамызт.

– Уаазгеи уажэы ара?! – лажэак азы ихэозшэа, еитейхэахит Махмут.

Убаскан, убри ахатца, сара исмахарц, икышэ Махмут илымха интеикын, мазажэан акы наиеихэеит. Исыздыруам, изакэытэ ажэа бааңсыз иихэаз, ишызбоз Махмут ихы-ифы иахагы иааикэлашыцан, иеихэаша ажэа изымпшаауа, икышэ кэацкэацо дихэаңшуан. Еисыр хэа сшэан, афатэ аахыртланы раңхыа иныкэыстеит.

– Егъзласоухәазаеи?! – ихәеит Махмут, ихәашьа «уара анамысда» аанаго.

– Угәы изасзеи. Ашәарыцараз еигъуабоупшаауеи. Иухаштма ихарххоз ҳилтажәкәа, анцәа ианхаиҭа... – иблакәа жьаржьалеиуа Махмут диҭацшуан. Арахә аңыка ахьырфаз адәеипш, икылкьашааза иҕаз ихагәта ааибыг-быгит.

– Акы шәнацха, – схәеит, инеимда-ааимдо афыцъегъы сыр-ҭацшуа.

– Иааги арахь! – афатә зкәыстцаз ампахьшы ахкәа ааид-кылан инеилеихәан, ахьатра интәитеит Махмут. Ханаанаскьа, ипсахы пьжәжәо, ус ҭааитит: – Дуафума ани, аҭсцәа зырхәуа! Учеицъыка ала иафәуцар иаха еигъуп!

Ахатца уа дышгылаз, хара хнеипырцны хцеит.

Амфәан, Махмут игәыпжәара мацк ианааихсыгъ:

– Дызустада? – снаиазтааит.

– Анкьа хәицышәарыцалон.

– Дзышьтоузеи?

– Абцъар, еибашьуаз, иҭахаз рчан...

– Абцъар ара иабакоу?

– Имтәахи ахапкәа рҭы... Изтынхаз усс имоума! Афашистцәа дреицәоуп абас икоу! Дшызар инаалон...

Арахә еилырганы, ахәылқаз аҭыҭаҭ хаштәаз:

– Махмут, паса ушәарыцаф дуун рхәеит, уажәы уаҕәыцзама?

– Саҕәыцит.

ҭытк анаабжьыс, дхәыцуа дыштәаз, ихазы ихәозшәа:

– Иазхоуп ашьа сызлапшыз.

Аибашьра еилгахьан...

## 5

Аеакалоуп ишыпхауа аетдәакәа шьхатәыла. Уаҕа урт адгьыл иаха иазааигәоуп, еснагъ еидтәатдәала, илахҭых-лахҭыхза, ишапшапуа иухәапшуеит. Сышрытдапшуаз ус ҭааитит Махмут:

– Абни илашаза, зышьтрацас иргәылгоу амфәа, асар рымфәа хәа иашьтоуп. Абыржәеипш, асар рымфәа, агантәи ашьхаҕа

ианхалак, ашьха асы шытыт, амѡа аартуп хѡа аанагоит. На-  
даада акыдлара ианалагалак, ирласны амѡа кхоит, шышьхыт  
хѡа ханаѡоит.

Исзеилымкаит, иихѡаз ихата агѡра игатѡѡызу, лакѡтас  
ихѡозу.

– Надаада икыдымлазаргы абра, ашьха хакѡтѡума?

– Игѡхѡаугома аѡныка?

– Саб даахѡу дмаахѡу здыруазар...

– Баѡыга даауеит шыабжаѡын, уи уиргѡыргѡап. Иутахы-  
заргы уицтаны усышытып, мчыбжык аѡара уаарылаѡхѡап  
аѡны. Игѡхѡаумгалан.

Сара истахым, лассы-лассы саб избахѡ сѡѡалар. «Даауеит,  
хымпада даауеит, айбашѡра еилгеижѡтеи мзѡѡак роуп иѡуа,  
Берлинынтѡи маѡ бжѡума!» – хѡа саб деибга-деизѡыда  
дшыхынѡуала агѡра игатѡѡыаны, гѡыргѡгѡагас исеихѡауаз,  
лассы-лассы исырѡѡаларѡ, аха лассы-лассы сзалаѡѡѡомыт  
саб избахѡ. Сшѡон, сабхата иакѡзар иеипш дысхылаѡшуа бзиа  
сызбауаз Махмут сахыѡѡоу сгѡамѡхауашѡа, хѡыѡтсас аѡныка  
гѡхѡазгауашѡа игѡы иаанагар хѡа.

Шыибжѡнла, ихѡы анызгаша аламѡалаз, самхаѡѡан  
иаасѡѡыхѡлар, «егѡаурым, уѡѡаз, иузѡауеит», – ихѡон дѡы-  
шырѡѡо.

Абас хѡѡан.

Айбашѡра еилгахѡан.

Ѣнак, арахѡ аѡыѡ ааигѡара анаара икыдын, шыибжѡхѡафа-  
ра аѡыѡ ахѡ дылбааит Махмут. Аѡнаѡара ихы-игѡы алаѡаны  
дсымбаѡыт. Хѡчуан хѡыѡы амѡаѡ ѡаргѡежѡауа абыѡѡа ахѡы-  
зуаз, аѡѡы сылихуан «аѡшѡма ѡѡѡыс хѡыѡы» хѡа. Акранаѡфа  
анаараѡы дныѡѡиан дыѡѡеит. Аѡыѡ ахѡыб икылѡхѡны иѡѡѡѡоз  
амра, иѡѡара иаѡырхагамхарѡ, акѡахѡѡа аѡыракнасѡаит.  
Иѡеитѡыхны дыхѡѡѡаза дыѡѡиан. Сихѡаѡшуан. Иарма на-  
пы ихы иаѡѡан, иаргѡа напы хѡѡѡаза игѡы иѡѡын. Амѡѡан хѡ-  
неиѡаауазгы, хѡанышыхнылагы акраамѡѡа исызгѡамѡѡеит.  
Махмут иаргѡа напы инагѡаны ишизеитѡымхуаз. Уи зѡеит  
мѡѡаагара хѡанеиѡѡаз. Ахаѡѡѡа ирылиааны, аѡѡа шѡѡѡѡаза  
акызгы иаѡагылаз аѡѡа-ѡѡа ашыѡаѡѡы хѡанеи:

– Умыццакыкэа иңқа, – ихэан аикэаға аасиркит. Ацца-цла пыскан, амахэтакэа ыдыккан ианылсх:

– Уара уацмлан, ихъантоуп, убға аршэоит, – ихэан дна-цалеит. Ахахэқэа дрықэгыла-рықэгыло анаара дшылбау-аз, хахэык наитцакэымпылын, амфы ижэаа инықэыфрит. Ишыкламхарц днамтасит. «Кай!» – ихэан, имажар еидрыгэ-гэала икны, иерець даагылеит. Сара имажыхэылтц амфы аахаз цыышьеит. Атыцаф ханааи:

– Уца, ацмакэа унархылапш, – ихэан, ахэахы сишьит. Сыфны сцан, ацмакэа ахыкказ, ирласны игэатан атыц са-наатцала, имажар еилыхны имажыхэылтц дацрыхон. Сылапш нақэшэеит, имажыхэылтц ташэашэаза, ажықэа еидкыла-еид-кыла, ифеаза ашэахста анын.

– Уца, азых ах, уца хэмарра, – убаскан ауп ианеилыскаа ацмакэа рахыгы сзишьтыз. Сахэапшыр итахымызт.

Ауха, даныхтаскца, даапышэырччан, ицыба ачабра аати-ган иааиртлеит. Ачабра илахэан, спычка цырак иакараны, ишкэакэаза абаф. Ауафытэыфса ицаа-ижыы иалтыз абаф-ча анызба сцаа сынтэзызааит.

– Абри акэын сзыргэакуаз. Иахагы абзиара сызнауит амфы. Иртрысны ианеитцнах иалтит.

– Иухуама игэғаны? – имажыхэылтц снапсыргэытца на-хысшьит.

– Шьта исыхьзом, – схы ааишьышьит даапышэырччан. Ицышэырччара убаскак иразын, акгы шимыхьтэкьо хэа агэ-ра снаргейт.

Игэы каршэны драхатца дыцэан. Сара сгэы ғыгыуа санала-га, сшэакь аакнысхын, ирыцкыауа, ихаркэалан агэыцэ стапшуа аркытымытцра салагейт. Сизхэыцуан Махмұт. Сазхэыцуан азбахэқэа исахахьаз рыла аибашьра. Игэалашэон сыздырп-хьалоз Махмұт исалам шэкэкэа ирхэалоз, аха цыаргы ины-қырпшынгы ирнымызт агоспиталь афы дшышьтаз, ахэра ши-маз, дантыцгы аибашьрахь дшахэозгы, уаха дшырмышьтыз. Игэалашэон аорден аниоуз атэы зхэауаз агазет цыпжэаха. Игэалашэон, дхынхэны данааз ахаблафы, «Хфырхатца даа-ит!» хэа шака иеигэыргэаны ицылаз.

Иара «абри җасцеит, абри зуит» хәә ажәак иҗытциршәом. Иҗалап аҗкәажәгы илзымдыруазар имахәар шыҗоу. Саргыы аибашьра санцалак, Махмұт иеипцтәҗы инсыртәоит хәҗәә. Аҗа знык ихацә сзықәцшыр хәә схәыцуа сшәәқь апатрона нтатцаны ашьхәә сыжәәа иадкылан иаахасыршалеит. Атың идәылырхәәәаны, «аҗа абас сиеихсуеит» хәә ашәәқь атца сынкылцшуаны, хла Дыргьежь еиқәатцәаза акы аҗытцакны ахәы иаахалеит.

– Дыргьежь, уа икажь!

Иаашьтысхын, снахәәцшит иаанагаз.

– Изақәызеи узхәәцшуа, Панцъа, – Махмұт даацшызаарын, атың ашә дылагылан.

– Сахтәнтә шәырак аанагеит Дыргьежь.

– Исырбеи.

Ашәыра ацәа ахыцпы абаара иалагахьан. Аатәтцга санааха, рахәыцтас, иаацтәеит. Махмұт инапы иантцаны ашьшьыхәә иааиртын дынтацшит. Ашәыра итан х-кәәкыны ирҗыыз асалам шәҗәкәә, документқәәк, саркыа хәычык. Асалам шәҗәкәәеи, излаз ақьаадқәеи еимытта ибаахьан, адокумент ашьшьыхәә еихирцхьеит Махмұт, аха уигы уаә дзацхьо иҗамызт, адырақәа еимафызхьан, акы затцәык, асаркыа хәычы уанцшылартә аблақәа кеикеиуан.

– Азәы ицәызит хымцәда, – схәеит.

– Аибашьратә шәыроуп. Иабацшааишь ала?

– Агәәахьтә иаанагеит.

Дыргьежь аблақәа газә-газаза, ижәбома изакәу ссиру ишәзысыцшааз ахәозшәә, итцыхәәршәшәо иҗахәәцшуан.

Махмұт, саламкыысырц сабжыганы, дахзызауа, инеиган амра ахьақәыцхашаз ахахәраҗы иқәйтцеит асахтәнтә шәыра.

– Иабацшааишь? – иҗәон уажәы-уажәы.

Адырәәены еиҗа иаҗытцакны ирхәәазо, асахтәнтә магә аанагеит Дыргьежь. Ианаанагаз Махмұт атыңаҗ дыҗамызтгы иахьымбаша истцәахуан. Ашәыра анаанагаз, иахьыцәымыҗхаз аамышьтәхьгы, аухантәарак, «иабацшааи, иабаанагеи, иаапкааит!» имшын. Атцкыс еицәаны ицәымыҗхеит амагә аниба.

Кәыркәа мза иасакьахәымтан. Ацьмакәа ршьапхыцтың иаганы, еикәыцәашь, хтың ашьтахь икажьыз асыңса, адгьыл анатцаш азы атыфрны ицон. Арфашкәа ракәым, хзыхь хәыцгыы иацлан, аеҳәа иамкуа иалагеит. Ихтуан аңсы тыхны асы ьытҳа-ьытҳа иахьықажьыз адгьылқәа. Ишьтысхыртә асыңса ахьтағахоз сәахан адгьыл ианаакәысхлак, ихәәа-хәхәаза, ицәышза, рыңсы рхыгга ишатциаахьаз збон адәык-рынқәа.

Иааигәахон шыабжаҳәыра. «Даандаз Бацьга. Баба дма-ацзар, лымацара затәык дынтыхо ататынтра дтазар акәхап Нана. Мәык-фархык лзаазгода, акалат ылыцәахода ататын анталдалак. Аибашьра еилгеижьтеи хымз ирықәуп. Хымз-ныкәа бжәоума уи Берлин мыждантә». Салагауан схафы аа-гара, саб игәәфы аорденкәа ғызғазуа ҳафны амзырха да-нааталалак, сара сахыпымлаз ңашьаны, сан лахь: «Ахәыцы дабакоу?» аниҳәалак, сан дахычәауа: «Уара умаазаргыы Панңа дшыхәычу дынхоз ңушьома?! Дабакоу, дыхьчоуп, деикәных, ңма ышә иманы ашьха дыкоуп!» – анылҳәалак, баба ихы-ифы изакә гәахәароу иаакәло, шака деигәырҕо!...

Сара еилкааны исымамызт усқан, еҕа сизхәыцуа, еҕа теитыңш бзиеи, ҕазшыа ссири итауа сизыңшызаргыы, хәы-шықәса раахыс исымбацыз саб изыхәан сҕәы итацәахыз схәычтәы гәыблра ңшқа Маҳмутиширфыхоз, ирфыхацыңхьаза иара ишқа ииасуа сышиднахалауаз. Исыздыруамызт, иаргыы, шықәса ыынөежәа инархысхьаз, итаацәараз, аха хтылц дыз-мауцыз ахатца, хатәы хшара идимтацыз абратә цәанырра ҕәанда сара ирфыханы ишызгауаз, иаргыы уи деигәырҕаны ишысзаиртуаз.

Издыруазшәа иштыхәтәантәихоз, шыыбжьонк сацклапшны ифатә ҕастеит, ашә тазыла алатцаны, бзиа избоит ззиҳәахьаз аилаңь изызуит. Ашьжымтан, иара араҳә иманы ахәахьы данца, хтың атака айөхаа еимарчыфны иташәны итажьыз асыңса, еигәышәла ҳабкәыл нташәартә итызжааит. Инаганы ахыртәы зтаз абкәыл асыңса иаласыргылеит. Ашьыбжьон ахыртәы хьшәашәаза, мхатцәла ипуқартә ижәпаза иртәны исыма сцеит, сҕалоит ахьыҳәаз ахәахьы.

Ахауа иаха иахыцкьоу, ашыац иаха иахыцшкьоу ахэи ганы акрафастоит хэа агэра ганы иказ Дыргьеж, ихырбза-кэырбзо, исышытадало инасышыталеит. Иабастахыз аенышыбжьон жэаа патрона еитцарпапа изтаз акантаруаз, аха еикэырхха еибаркны сзара иакэыршан, сшэакь усгыи, лабада изымныкэо атцлахэиста илабашьеипш, сахыиатцыслак сыжэаа ихшыи.

Снеит дысыцшраны ахьеибаххэаз ахэафы. Ацьмакэа кэикэи-цыкэуа анаара икыдышышь иафиааз акэазара илан. Махмүт дыкэмызт. Дааиуазар акэхап сгэахэи, сизыцшуа снатэеит. Сыцшит акраамта. Ихабар аныкэамла, снацэакэа насфытцакны атрышэ сасит. Агэра ганы сыкан, «хэи!» хэа сышытахь даацэырфьан, сшэакь сыжэаа ишахшыу, ишыкаи-тцалац еипш, саашьтицауеит хэа. Сгылан, сышытахьала дааиуазар, дсымбозшэа кастцарц, уажэымзар-уажэи ишытыбжь гоит хэа сзырфэуа. Сыцшит, сыцшит... Сцышэырччо саахьахэит. Исхыччозшэа ифаха-фахаза игылан ашыхакэа. Сыбжьи фтысцан фытит. Еита атрышэ сасит. Башан, дыкэмызт.

Схаткы камыршэуа егыа исыдгьежьицаргыи Махмүт дсымбакэа акыршафэсымтцоз еилнакаазшэа, ишытафшышэо аимдара иалагеит Дыргьеж. «Арахэ зегьи ара иафэоуп, шыибжьиа шизаазгауаз идыруан, дабацеи афытбжьи имахэртэ?» Ашэакь аасхысхын, схысит. Макьанагыи исыман агэицра: «Удырфатэ еигьхааит! Ишакара кэасабузеи иушыиз!» – хэа дсыхлафуа ахэи даавтуеит хэа. Ашыхакэа неигэнырфэи баша инарфаба ицеит схысбыжь.

Ффык ацынтэа иштэсыз мфашьо, ацынтэа ахапачара ыркэацкэацо, тцака, айфхаахь ахы рханы иффычон Дыргьеж. Аффы иаха еилнакаартэ ицарны ацынтэа итэсу здыруада, ашытахьтэи ашыапкэа рыла анышэ бгыатуа, ашра иалагеит.

– Цсыкы! – схэан, агэи аасыргэгэеит. Дыргьеж хыш-фышуа анаара илбаакьаны афынанахеит. Саргыи, итэсырцэхьаз апатрона аатыхны, реиха ихьантаз патронак сшэакь интэсцан, ихаршала икны Дыргьеж снашыталеит. Сахьианацшуаз сапхьака айфхаа амшэахэа, аасра тиааны, бна еилачыран, уи снылсыр, асы афэажьи илашытыз даеа хракы снафэагылон. Дыргьеж афасара инылалан, ишхыш-фышуаз, сара сааныжь-

ны хара ицеит. Ашыбжь шаафуаз, гәыбзыг бжьыла иаахыш-  
фышын, абжы ааикәтәеит. Ҙыстит еиҗа Махмут ихьз хәаны.  
Сахьшәаз акәу, сыбжы хәыцхеит. Апхъара салагеит Дыргьежь.  
Дыргьежь ахра иналкьаны ицазшәа, ашыбжь нытцабеит. «Уаха  
сцарыма?» – саатгылеит. Ашыф-шыфхәа цсаатә мтәыжәә  
штыбжькәак сахәит. Исхыкны цсаатә еикәатцәа дукәак хапыр-  
уан. Реыладыркәуан агәафәхь. Ишәаны имтәакәа ифхалауан,  
иқыруан ижышауа. Итцаҗаза анакә ахылара иалагеит. Афаса-  
ра сылхо сышцоз, алаба рыхха азәы дасызшәа атәаабжь геит  
Дыргьежь. Аас-тла сәадкыланы, ашәакь сгәытцаргәгәа саагы-  
леит. Агәра згеит рыцхара хзыкалеит хәа. Дыргьежь кы-тәуо  
иааит ихынхәны.

– Дыргьежь, умшәан, цссыкьа! – схәеит, аха Дыргьежь иа-  
хьахьуаз абз ахьшыуа, атыхәа ашьтарфеылан исымтцакьако  
испырымтит. Атун иатчыз алфак еипш, афасара иныла-  
чит анакә. Махмут исеихәахьан, ишкә санцауа, ма мфәагара  
сшыкоу анакә исықәнакыр, ихнагаанза цьаргы сымтцысыкәа  
сыпшларц. Сәааныскылеит уажәгы. Уамак ацшра сықәым-  
шәеит. Анакә анааимыгга, афасара сылпшны инахараны  
уафык ицәаара сылапш нақәшәеит. Уи асы дылагыланы, на-  
пыла аимыртытра дафын. Иганахь асы шкәакәара еикәатцәаза  
еитцых иқәыршәын ауапа. Издырит Махмут шиакәыз. «Баша  
уеуцәахит, усымпшаазаргы убеит!» – сшәара насхыцсаан,  
сыпсы аасылалеит. «Изиҗахузеи адәыгьежь хәычы иқәжыу  
асы ртытуа? Сицеимдап акыр ицәыззар». Сыбжы цырза иф-  
тысцан, изфыстит. Ашырхәа ихы даафәхан, даахьацшит.

– Умааин, умааин! – слымха тнахуа ифәацаза иргеит ибжы.  
Асеипш ибжы сықәиргауа смаҳацызт. Адыххәа саангылеит.  
Ашымха быгькәа спырахан цкәа дысбартамызт.

– Снеиуеит.

– Ухынхәы!

Даасыхьзеит. Абжыапны игәырҗатцәа игәйдцалоз Дыр-  
гьежь, Махмут дшабатәкьаз, ажы шахьыз игәаланаршәозшәа,  
ику-тәуан афынанахеит. Иеигәышә ахәафынза ибаазан, анышә  
афататан, акраамтә асы шикыз мфәашь, аматәа изәзәозшәа,  
инапкәа зыфа-зыфаза икан. Ирены ижәәа ихышьлоз иуапа  
имазамызт.



– Махмут, ууапа ухаштит, иаазгап сцаны, – сышътахъка саакъгъежъааит.

– Уабаци, атып акны икоуп ауапа.

Издыруан атып акны ишыкамыз, сылапш самжыартэ избе-ит акы иакъыршэызшэа, асы ишыкэыз, аха ихэашыала азбахэ уаха иахэатэым сызбан, ҕысымтзеит.

Арахэ ахыказ ханыхэна:

– Акрыф, аилаць уызуит иахъа, – ибжыы раҕны иахъсы-кэиргаз сгэы иалан, аха иҕынҕшыларэ злаказ ала, инапы ихъуеит, ма дэа хъаак имоуп сгэахэын, сгэаара схасырштит.

Инацэкаракаэа, ишыкаитцац еипш, сахэы ачыкыра еилажэ-жэо иналишьырц инапы аҕааирхеит, схы наимтцаскит сарҕы, сегъаапышэарччеит, хаинышэазеит аанаго, аха инапы схы ааигэара иааигоны, акы игэалашэазшэа, акыпцхаэ днахеит.

– Уара акруфахъоума? – днасазцааит.

– Мамоу. Акрыфала, азыхъ узаазгоит. – Ахъатра наиркны ахмачыр сыманы сғынасхеит.

– Панца, уаала атып ахъ халбаап, уака акрахфап.

Азы ааркэандан асапын рыхышыуа, еитарыхышыуа, акраамта изэзэон инапкэа. Издыруан ацкыара бзиа ишибауаз, аха шыыбжыонла, арахэ ныжыны, зыркэанда ла инапы азэзэараз атып ахъ дылбаауа сымбацыт.

Хаишэа хэычы аакнысхын, ххэы ныкэыстцеит.

– Усымпшын, акрыфала, – ихэеит, акы даҕызшэа катцауа. Данаасыхэапшлак пышэарччарак ааиҕыкэлон. Иуадаҕмызт аилкаара, итахзамкэа, сара сзыхэан мацара дцышэырччарц иешазикуаз. Атыцаҕ ханааи, «Ууапа ара иказам, нахъхы асыпсаҕ иухаштит», – хэа игэаласыршэарц стаххеит, аха ашыыбжыышътахъ данцалак иааигап сызбан илаҕысымтзеит.

Егъа ихы нахига-аахигарҕы аишэахъ дмааикэа акыршы-сымфоз агэра анига, итахзамкэа даасыдтэалеит.

– Махмут, ахшхырцэлых угэы ахшэазар ажъцаа уызызып?

– Мамоу, истэхзам. Итаруа аилаць замана ууит.

Ацэынха имтцастазшэа афатэ днацрыха-аацрыхон. Сара акрыфара саналага, – акрыф, сара усыхэампшын, – ихэан дҕагылеит. Анар дныкэеит. Илацэақэа еикэыпса дыкэиан.

Ашырхәа дҭагылеит. Атың днытыцит. Инапкәа еихышь игәы-  
цапса дгылан айфхаахь дыпшуа. «ҕара акала сызлаихәаша  
здыруандаз хәа иааигәа тынч снагылеит.

Айфхаа иахыкны дара-дара еимцкласуа иҕыруан аңсаатә  
еиқәатәақәа.

– Шәымаха-жыы шәфәшәаит!

– Ирбозеи?

– Панңыа, ҕенак ахәаҕы уаннеиз исаңәажәоз ахатца хтың  
гылоуп ахыхәаз ашьха ахыз угәалашәозар?

– Исгәалашәоит арантәи мышныкәа бжьоуп шихәаз, шыхак  
ахыз ихәаны исгәалашәом.

– Даандаз, Баңыга, – иказы ихәозшәа, ибжыы рхәыңны  
дцәажәауа, инапы длаха-ҕахо акы збауа дцеит арахә рахь.

Ауха абжыааңны атқыс ирлашыңаны дааит атың ахь.  
Ишкәарцссозгы иуапа ишәзамыт!

Арахә реилыргараан, ңымак шихыоз аныга итаңалеит, инапы  
рыхха данас, аңыма шыткыаны икаҳаит, акыр еилнакаауазшәа,  
аҕырхәа иаҕеитәеит ахш. Иныга аңыма таңалауа шаҕантә из-  
бахыаз, аха реиха дангәаалак, «хырхага улымтааит!» – ихәон  
амзар, ас дгәамтңны аҳаиуан дасуа сымбацыт.

Аухатәи ихәгы кыыс амазамкәа айшәа иаақәысхит.

Итынчын ашьхақәа ркатцәарақәа, рыжәҕан цқьан.

Аибашыра еилгахыан...

## 7

Саанарцшит аиха ашытыбжы. Атың аңхыа икажыыз амҕы  
акы ықәкны аңкара даҕын.

– Икоутцозеи, Маҳмүт?

– Атәыргәы.

– Изахтахузеи?

– Агәам-сам алоугаларц, атың ануцссалак.

– Акрызқәахфозеи?

– «ҕара ак ҳаңшаап.

Аҕы кыақьаза, ахәы ыркәымпылны атәыргәы ҕаитцеит.

– Маҳмүт, ахыта уамкзеи иаха?

- Уара уакыма?
- Сара ауапа сықайын.
- Уақайтцауазеи уажәшьта, иацижътеи ауапа, ауапа!..

Ахьурзы ныкнасхайт. Махмут иеигәышә аашътихит. Ицәы-лашьшьза итәаз арахә гыларц ибжыи җацаза ирықәиргеит. Бызшәа чыдак рыманы, убри абызшәа иара идыруазшәа акәын Махмут ихәатәи шрахауаз аңмақәа. Иватцеибаркәан ахәи инкыдлеит.

- Угәартцаума?
- Иумбазои, седроу...
- Ас шаанзоу?
- Арахә амла иакит.

– Уара уакәмыз изхәоз, амра гылаанза арахә хәра ицар азаза рқышәқәа ардхтуеит хәа.

– Азәи иаб акрыфашәа ииртцон хәа, иангәартцтәу иангәарлатәу сыртцара уалага.

«Цқәа дыцәазамыз, абжәаңнеиңш иргьаманы дызсмацәа-жәозеи? Ашьжымтан иара дангылаз ацәа сахьалахаз игәи иалсзар акәхап». Ирағыны дышсацәажәаз, иажәақәа сгәи ишасыз анибаазар акәхарын схы-сәы, сгәи хьаиршшарц:

– Азин сыт, ашыза акомандир, арахә ргәархра! – ишьапқәа еидцсала, ахәра змаз иаргәа напы хәахәа илымхашьаҗа ина-дикилан, даапышәырччеит.

– Иустоит азин! Ирфааит аңмақәа хаскьынк аанмыжкәа, аха ахьча ихаҗа шыжыхьа шимфац ихаштит.

- Сақәикит, сақәикит!.. Хьшәашәак снарцха.
- Ахәурзы шхьеит, уажәытцәкәа абыста-цха кәлоит.
- Акруны акрыф, сара ашьыж сгәи иагом.

Дышгылаз җатцақәак иҗы интәитеит. Аигәышә имака инав-теитцан, хәишәа иалихыз атәырғәи аашътихит.

- Изутахузеи, атәырғәи арахә ахьгәарухуа?
- Абнахьхьи мөахәастак еимахан иаласрыцқәоит.

Дыргъеж иацтәи агәынхара ахаштхьан. Ицгәартцырц Махмут инаишьтәлеит.

- Дыргъеж, ухынхәи!
- Акраҗастахьеит, иуццааит.

– Ухынхэы, Дыргьеж! – еиҭа даҭаҕеит.

Дыргьеж аахынхэит. Иҕанынеиха – инаишьҭалеит.

Деиҭаҭаҕеит. «Сзыхурҕьозеи, иукәшәазеи?» ахәозшәа, иҕанынеихалак еиҭанаишьҭалон Дыргьеж. Ианаҭахымызгы даҭхьаны арахә рахь игауан амзар, атыҭаҕе иаанхарц да-қәыҭаҕьауа сымбацызт.

– Изакаытә ла мыждоузеи!

Иааикын, ахәда ашаха лахатцаны, атыҭ аҭхьа икажьыз ахахә иадҕеиҕәалеит. Иара усгы, асахтәнтә шәыреи амагәи аанагеижтәи ицхазшәа акәын Дыргьеж дшазыҕаз. Ишла-аашьазгы арахә рзыхәан ихәарта дуун. Аеырқьақьаны иках-хаа ицәоуп шухәо, ақыҭхәа иҭаҭқьаны, аху-ху ишуа агәааа илҭахәаша ицон, убас рыфшы акуан агыгшәыг.

– Иоуумышьтын!

– Иузнаузеи?

– Иоуумышьтын хәа уасхәеит.

– Ашьыбжьон уабақалои, шыыбжьхьа абоузназгари?

– Исхаштхьан... Сгәы ноумган иахьа.

– Шыыжхьагы уаҭҭас иумфазеит. Ахара угәартцуазаргы усыҭшаауеит, сқьалоит, машәырк сыхьуеит хәа усцәымшәан.

– Сылбаауеит атыҭ ахь шыыбжьон. Мацк сахыҭаргы, ус-зымпшың, акрыф.

Иахагы исеиҕьуп ахәозшәа, ишынҕеиҕәатәҕьаз, ахи ашьапи еидыҭсала аеырқьақьа илаианы, илҭахәахаа ицәеит Дыргьеж.

Абри аены хьаатцас аеыснардырит, сгәаҕы зхы ыҭцызхьаз, ҭхьақа ихәыцырҭаха исзыкалараны иказ аҭныҕа агәхьаагара. Икалап, уи зхараз Махмұт ҭасеиҭш дысзыҕамшәа збауа сахьа-лагаз акәызтгы. «ҭасеиҭш сшимбауа ашьыж дышсацәажәаз мацарагы иснардырит. Ишигәаҭхоз афатә сзыҕамҭозар, иа-ра акруны акрифарауазеи? Ааигәа ҭыҭ гылам, мҭасшы ды-ҕам изыцхаша, иаапкым, икыдҕахәаланы иаеикузеи Дыр-гьеж? Арахә еибгоуп, нас ихъзеи?» – исыздыруамызт шақа срызхәыцрыз.

Атыҭ аҭныҭқа, аварахь, аҭхьа фырмахьҭәла ухәы ықәҭцаны иуфартә, икеикеиуа исыҭссейт. Дыргьеж зыдҕахәалаз ахахә

шәшәыра ацрымцуа, амра ажәѡан агәәфәтәкәа ианааи, акры-  
зуит. Сыпшит. Абыста ачуан итаѡеит. Икнысхит. Ихьшәашәеит.  
Амла сакит. Ашыбжь хытны амра ѡтагәалеит. Уажәымзар-  
уажәы даауеит хәа азыхь хьшәашәа аазгауан, ианкәандалак  
инкәтәаны еиҗаазгауан. Дыкамызт Махмұт.»Ихараны, нактәи  
ашьхақәа рахь дгәартцызар акәхап. Иаха иееины акримфе-  
ит, ашыбжь фәтақәак дшынарыцхаз дыкоуп. Анакә хчыланы  
саркәалар, машәыр сыхьыр хәа дсыцәшәаны ауп схәы ноум-  
ган зиҳәаз. Дызбар – бзиоуп, дсымбар ирласны схынхәып». Афатә  
ааиласхәан, сцеит ицшаара. Ацмақәа рызхара анырфа,  
ргәы каршәны, агәапасапа ижахәо иацы иахькыдыз анаара  
иафәтәан. Снацшы-аацшит, сыбжьы нытцакны фыстит. Дыка-  
мызт. Издыруан, ииҳәаз санахыцә игәы ишалсуаз. «Цәгырас  
икәстцәзеи ихәы аазгазар?» Ахьатра сгәыдыркәыкәла, ахә-  
қәа снарықәыцш-аарықәыцшуа Махмұт дахьынзасыцшаауаз,  
исызнауамган шихәазгьы ихәы сыманы сахьцоз икәстцә иашо-  
уп сзырхәашаз хтыск сгәалашәауан. Рацхьаза атыцәф Нестор  
саннеига, иара Несторгы дынгылеит хымшкә. Хәицыкан атыц  
акны хәхәык: Махмұт, Нестор, сара. Шыбжьонк арахә ркнытә  
ианаашаз аламталаз, абыста рзызуит. Махмұт ичханы ифон.  
Нестор иблақәа ыргызмалны дцәытцаччо ус фәатит:

– Панцәа, ахьурзы шшуаз итабылызар калап, абыста ака-  
лашәа икоуп.

– Мамоу, мамоу, азы ашра иалагаанза ашыла нтацсо абыста  
зуит! – схәеит сгәыргәатцәа.

Акыркырхәа иааибарччеит.

– Шәзырччозеи, ашыхагы асымразәеит, – схәеит еиҗа.

– Егәаурым, иутцәп хәычы-хәычла. Амала акыршутәу ухоу-  
мырштлан. Арахә рцәбаа цәгьоуп. Махмұт акрыфара иаш-  
тәу данеилахауагы уара изырмазеины ицгалала, – ихәеит  
Нестор.

Сгәалашәара саалнахит алахәа акырбжьы. Сцон дахьызба-  
хьаз аиѡхаахь. Анакә арака тәартас иамазу, сара исықәшәоу  
сыздыруам, иацеицш еиҗа акәчра иалагеит. Сыццакуан анакә  
жәпахаанза иацы дахьызбаз сназарц.

Ацәѡ-ацәѡхәа айгәышә ашьтыбжь сахәит. Абжьала еилы-  
скааит дзысуаз шытцламыз. «Ишьтахькәала снейуа, снейуа,

усымпшаазаргыи убеит хәа иаңхәа саагылар, схәи ноумган шихәахәз ааихаштны...» Анакә шеихәләчызгыи, аигәышә ашьтыбжә игоз сәамариашаны снейуан афасара сылсуа. Ашь-хәкәа рфәи анакә, тынч еисуа амшын ацәкәырдашьа иафызоп; икәтит шухәауа, иаакәчны еитәнеибгъыжәауеит. Иаатны иакыз аңардеипш, ааимкыараз сылапш нахъзеит. Ашьхәкәа ршьапкәа ахьааипылоз мзырхак иакараны дгыл иашаран. Адәхәыпш ана-ара икәха-кәхан, асыпса җытхәкәа мзытыцкәа икәжын. Еипылоз ашьхәкәа ршьапкәа еизааигәахыцкәахәз узкыдымло ифкыарахон, шәапыцап аҗагыламызт. Ашьха абас иахьыкоу «ашәарыцаф итцәц» хәа иашьтоуп. Улбаа-нагоит ужьажьо, нас ухынхәны узыхәназом асы аҗазытны имцацзар. Анакә еитәнааимыгга, адәхәыпш акны сылапш наикәшәеит Махмұт. Изкәа сеиархан. Мақҗахәаранза анышә ижхьан. Аигәышә аңынцала итаңка-таңко, тәыргәыла итганы икәипсауан анышә. «Снейп». Фәи бааңсык сңынцда интәсит. Саатгылеит. «Анакә ыкәымтцзандаз, иаха исзейгын!» – Сцәа-сжыи җасхыңсаит. Сыбла иаахгылеит, аибашьра еил-гаанза азы даананы акаарафәи иаабаз асолдат, ахабла еизаны анышә данамардоз иржуаз анышәынтра. Сара избейт асолдат дызтарцаз акәыба зтадыргылоз анышә шыржуаз, дыжны ианалга, анышә агәи ылганы ишейкәыңсаз, иханы атәыгәыгә шадырсыз. Ускан убаскак сшәеит, «ипсы сакуеит» – хәа, уи анышәынтра ахьыказ ахәахьы шыкәсыкгыи сыкәымлеит. Аа, убастәкәа икоуп Махмұт иижуа. Уи ахьижуаз аварәҗытәкәа, азы иаанагаз асолдат инышәынтра агәи ылганы ишейкәырыңсаз еипш адгыл еикәыңсаны атәыгәыгә арсуп. Сыблакәа алашьцара рхәхәлеит. Ацәф-ацәфхәа игауаз иеигәышә ашьтыбжә аткыс сгәи ашьтыбжә еиханы исахауан. Ишкә снейрызу схынхәрызу сзымдыруа сдысны, саанхейт. Анакә анныкәтц сышьтахька снаскьо, снаскьо сышьтыбжә имахәртә санынаскәа, слаткыан сыфит.

Исгәалашәом, атың аҗынза сшьамхкәа сшааргаз, сахьаа-изгыи схы агарта смоуа, сгәыткәа-ңсыткәаха скәыкәза атың сытатәан. Убаскан, ауапа сыкәыршан, иаара саргәакуа, ибара сацәшәауа, атың сахьытатәаз, раңхәаза схаҗы иааит, ацәымса

иалашәаз акәиц еицш, схы-сгәы зымәхазкраны, зыгәра згара-  
ны иказ: «Дишьит. Деиҥаны дибазтгыи убри ахатца, дишьит.  
Илымха дҥахәытхәытны ажәа бааҥс иеихәаз дахишьааит.  
Сара сыҥамызтгыи, убри аҥенытҥаы еигәышәла ихы ҥиеуан,  
убас дихәаҥшуан».

8

Еикәтәахьан аибашьра ахысыбжь. Ицқьан ашьхақәа  
рзыхьқәа, иҥынчын рыжәван. Аҥмақәа ахьыжахәоз рыц-  
ламхәа шытыбжьқәа саҥауан хырч-хырчхәа. Апстхәақәа ҥы-  
жәжәаны еиҥхьытта амза иаҥысны иахьцоз, амза ажәван  
агәы аҥаҥыҥны иааннажьырц икәалаауа ицозшәа збон.  
Суапа хьыҥыҥы иҥақәахҥап схәан имуит. Акәахьча ахәы  
абабарала иаархәны икәҥаны диоуп. Аҥх убас иҥынчуп, уи  
аҥынчра абжьыцәҥа аҥкыс иҥәытҥаҥахауа. Уажәы-уажә сыб-  
ла иаахгылоит избаз. Ауапа схы хәытҥасыхәхәоит, сьыцәа,  
аҥныҥа азәазәала рызхәыцра салагоит. Иауам, испырцуам.  
Амза аҥа иалҥхан аҥыҥ ианаатҥахалак, ашьшыхәа схы  
хышытыхны снейҥаҥшуеит дыцәазар збарц. Дыцәоушәа ҥаи-  
ҥоит сара сыцәарц. Снықәиоит. Ҧырцәа ҥастоит, сыцәоуп  
хәа агәра игар иҥәы рҥынчны дыцәарц. Ашьтыбжь маҥхоит  
агәҥахәа иҥаҥеауа арҥаш. Амза ааҥсазшәа игьам-гьамуа  
иаангылоит, ицәышхоит, ихәычхоит. Сылацәақәа хьанҥахо  
сынҥанағалоит ацәа. «ьмак кшан даҥаҥы апҥаца аахнарҥеит.  
Иааҥааит. Ашра иалаҥеит Дырҥежь. Сыҥшын, Махмұт дҥа-  
гыланы ибжьы наирҥа-ааирҥоит хәа. Дымҥысзеит. Ихәда  
абжьы ааҥеит. «Сыцәап сарҥы». Сылацәа иҥаауаны ҥәын-  
ҥәынбжьык саҥаит. Сынхыкәтәалеит. ҥхыз ҥаастак дшалаз  
мҥашьо, дҥааҥуан, дҥәии-дҥеиуан, нас «ых!» ирҥан дытҥысны  
дааҥшит. Сара снықәиеит, иара даахыкәтәалеит. Ҧырцәа  
ҥастеит. Акраамҥа анар дыкәтәан. Днықәиеит. «Издыруа-  
да дыцәар». Дҥагылеит. Ахәышҥаара дынхәытҥа-аахәы-  
тҥеит. Фархьқәак ақәыҥсан амца ааикәиҥеит. Дтәоуп. Иб-  
жьы рхәыҥны: «Сгәы бжьысзама, анаҥьалбеит!» Ишьтыбжь  
самырҥыхартә ашьшыхәа аҥыҥ дныҥыҥит. «Исеимхәеит

амзар, имахээр даргэакуеит хымпада. Ицеггы ахэрақэа имазар?» – Ауапа схы хэйтцахэхэан сахьиаз, сылацэақэа анаахьцэалак сыбла иаахгьлон Махмут иижуаз анышэынтра. Ишнышэынтраз лакфакрада агэра згахьан. «Иижуадаз?» – егьа еидьсхэыцларгьы азэы иахьихынхэуан сыгэшара: «Убриахатца дышны дижит». Уи шиашоу схы агэра анасыргалак, изхэыцра салагон Махмут: «Аибашьра дыкан, ауаа рышьра дашьцыла-хьеит. Аха аибашьрафь иишыуаз хагацэа ракэын, хара хтэқэа ихьчауан, нас арахь даныхынхэ хара хтэқэа ишыуазма? Сгэы изаанагозеи уи ахатца хара дахтэуп хэа? Днемецзар? Сара сымшээрц анкьа хаицышээрцыон ихээзар? Днемецымкэа, анемеццэа дрыцхраауазаргьы калоит. Сгэалашэара иалагеит, анемеццэа ашьха ианыкэз ирцыланы амца ддырбауан хэа зызбахэ сахыхьаз ацсахьцэа, «Махмут аорденқэа имоуп, ацсадгьыл азыхэан ашьа кайтэахьеит. Ас еипш икэз ацсахьы даниба хымпада дишьит». Исгэаласыршэон акакала убри ахатца ицэажэашьа, ицшышьа, иихэоз иажэақэа. Убас схэфь даазгацыпхьаза, ашэкэқэа ркны сзыпхьахьаз ацсадгьыл ацсахьцэа, ашпионцэа иаха-иаха дреипцхон. Хэыцы-хэыцла зегьрыла дреипштэны санаалга: «Дишьы-зааит, уи дыштэын». Сгэыткыарагьы схыцра иалагеит. «Аибашьра сыкэзар агацэа нсыртэон схэахуеит. Ашэыргэында! Махмут ицхрааратцэкьа сылымшеит. Анышэ ижуа шызбазгьы иасымхээзэит. Иасхэароуп. Уаха исызиахэом. Уатцэы ианаашалак: – сара зегьы здыруеит. Дыштэын ацсахьы! Уара думшыыргьы, сара сшэакь амшэшьыга лтатцаны, агэызхэа илеигэйдцан дышны дылкасыжыуан, схэап слеифагыланы...» Схы сазгэааит, убаскэнтцэкьа снейны атэыргэы ааимдан сахьымыцхрааз. Сазыпшын ашара...

Даафналеит. Фархьэак амца инакэипсеит. Ашра иалагеит Дыргьежь. Икэзар адунеиафь лак баша имшыц, уи Дыргьежь акэын. Ауафь данаауа, агыгшэыг анааигэахауа ашышьала иаадыруан. Уажэы убас игэааны ишуан, абыржэымзар-абыржэы арахэ амшэ аарылагьежьюеит ххэауа. Махмут ддэылтцны инейцыхны атрышэ дасит. Дыргьежь агэы гэгэахан, итэааны ишуа ахэы инафэалеит. Убра, Махмут анышэ ахьижуази, хара хтып



ахыгылази хэык акэын ирыбжъаз. Дыргъежь убри агэафыхь ахы рханы, аҭашра иалагеит.

– Иабозеи? – атып снытыцит саргы.

– Сишь!

– Исахауеит. Изакаызеи еибарфыҭеуа?

– Амшэқәа. Абна илзааит!

– Еимаркуазеи?

– Ашэақь ааги.

Инеисыркит. Акантаруазгьы наикэиршеит.

– Уахь умцан. Ухыс арантэи.

– Игэартеит, абна илзааит! Цқьа иршэатэуп!

Ацьмақәа агыгшэыг фы ирҭасыз иарырхан, цыф-чыфхэа еидхэыпҭа еилагылан.

Махмұт ахэы дхытны дцан дхысит знык, ҫынтэ. Атрышэ дасит, дкьеит.

Ҳныкэиеит ҳацэарц. Атх агэы иахысхьан. Ацтақәа рөид-рыжэпан амза рцэахит. Атх иаха илашьцахеит. Амшэқәа реибарфыҭбжы еикэтэеит. Рөырзеикэыкуамызт ацьмақәа. Суал насыгзеит ахэозшэ итахаахаа ицэеит Дыргъежь. Халацэа нтауаны, ацьмақәа рхан, атып иажэлеит. Ифыхеит Дыргъежь. Иалагахт амшэқәа аибарфыҭеуа.

Дыргъежь цэааны ишшуаз, ацьмақәа шэа-зызо ирханы ишеилагъежы-хынхэуаз, атрышэ хшасуаз, хашхысуаз, Махмұт дышгэамтцуаз, рахэгы-уаагы лацэааихышь хзыкамтқәа хшеикэшоз иаашеит. Ишаацэылашаз Махмұт иеигэышэ аашь-тихын:

– Сара аеы сашьталоит. Амра аныфэагылалак ацьмақәа ахэахы икыдтэ.

– Ихамхьазои?

– Еитатэа азари дарей.

Ҳанышьхнылоз ф-чык иааргеит ҳайдара. Аеқәа руак Бацъга дакэтэаны агака дцеит. Егы хтып иацэыхараны иганы иаанижыт Махмұт. Хтып ахыглаз ацсаса рзы аамышьтахь ашьамака рзы ишьха маншэаламызт, дэы иашарак убомызт. Аеы ахыгаз излеихэаз ала, адэы бзиа ыкан, шьхытцынзагы, ахкаара итоушэа, хылацшра атахымызт. «Уахь акэзам дахь-

цаз. Зынзаск пшқас сишьоит. Изитахузеи аеы?» Сгәаанагара шиашаз агәра згеит ахәылпаз даныхынхә. Дкараха дааңсан, аибашьраан, хқытан атабиакәа зжуаз реиңш, анышә игәы-дышышыла дҕыашьын, ихьуаз имахәар, аҕабаа шабаз мѡашьо, ихапыц аҕа ытго ишышыуан.

Ауха иасхәарц исызбаз ашьжымтан иахәаха смоут, ахәылпаз иссымгәагьит.

Зыск ашьапы ахьыр згәы иалсуаз ауафы, арахә хрыцзамшәа, рхылаңшра даҕәытцит. Ашә ахәынтқаррахь иалахғаларц аплан ихәкәыз анагзараз аҕмакәа тырѡааны иахьалар акәын, уи ацымхәрас азар идхарцәон, сара исызхьомызт арыскатәи ҕма-хьа, иара иаашар дцон, иаахәлар, дкараха дгәарлон. Исеихәеит атың аханы, анаара иаҕысны ицоз амѡа сыхьчаларц; азәыр дымѡасуазар дааныскыларц иара даанза. Дыргьежьтәҕьагы иадыруан Махмұт пәсеиңш дшыҕамыз; атың ишытатәоу данааѡналалак иѡдәылҕаны ицон.

Хдырцәомызт амшәкәа реибарҕыҕыбжы. Урт ааикәтәаны ацәа сынтанагалар, саанарцшуан Махмұт ишытыбжь, дныкәиар дцәырханы итрысра. Сара иахьынзасзычхауаз ҕырцәа ҕатцаны сықәион, иара амца еикәтцаны дшыҕежәтәоу иааиршон.

Хәылпазык, арахә анеилхарга, ахәы дынхытын дахьцац агәаѡахьдцеит. Саргыи сишьталаны сныхәнан, ахәы сықәгылан сизыңшуан. Алашьцареи абнареи ирылчцаны иаалашеит амца. Ауха амшәкәа рыҕыҕыбжыи мгазеит. Аха Махмұт изыхәан атцх шгәакрац игәакран. Сара агәра агара салагеит, хгәы каршәны хәцәар, ма амшәкәа хәкәланы хәрфоит, мамзаргыи иишыыз ахатца иңсы хәкуеит хәа. Исызбахьаз сызиахәомызт сыгәра ганы исеихәом хәа. Аха хәычы-хәычла убригыи схы агәра анасырга, аурок хәауа артцафы иаңхьа сгылоушә:

– Сара узбеит!

– Сабоубеи?

– Шьыбжьон ухәы насымгарц ианухәаз сушьталаны сцеит. Узбеит нахьхьи агәаѡаҕ...

– Изакәызеи иубаз ура?

«Иасхәарыма, иасымхәарыма? Саналагах...» Ғырхәала истахьазшәа:

– Дышьтэын, аиашатэ́кьа кәудеит дышыны дахьужыз, аңсахы!

– Иухәо закәызеи, уара, исшыадаз?

– Сара исымбаз ңушьома инышәынтра шужуаз!

Дсыхәәпшуан, аңныш дызңылаз иеипш, иихәара иңам-  
шәауа. Дааңышәырчашәа иун:

– Аа, анышә изжуаз аума узәу? Убрака анкьа зыхь бзиа-  
кытыуан, исыңшаарц салаган, изакәытә ңабааузеи иснар-  
баз.

«Сыгәра имгеит, баша иасхәеит». Дтәан исхәаз иңәымыг-  
ҥханы. Акы ихәарц инакәикит, дахьхәын, инапы аайкьеит.

– Дзакәы хәыңымзышәоузеи! Икәомтқан ззухәо иахаггы  
дадңсылоит. Уадызцалаз, унеины усызкылңшуан аха!

«Иасымхәар акәын, иара усгы ңасеипш сгәы ишаңауа  
дысзыкамызт».

Дныкәеит. Сара сшәакь аакнысхын сындәылцит. Исызды-  
руам абриакара даргәартә цәгыарас икастаз! Хтың анафс,  
ацакьа аханы ңсаатә еикәатцәакәак тәартас ирыман. Ак-  
раатцуан ргәаг скызижәтеи. Ашәакь сазкәынца, ацакьа абжара  
сыхәнахьан (ңаны, ишәартан, ацака арфаш еилачәе иатңуан,  
иукуша шәаңыңаң аңагыламызт, ахахә ңыпуан, аха икамлоз  
уафцас ихәар!) дсыкәцәкьеит, абыржәытәкьа сылбаарц. Абар,  
срымбакәа даәа аңсык сыхәнар, ашәакь инанагоит аңсаатәкәа  
ахыкәтәоу. Снапы исырбоит, ңумтын, иаасараза хәа. Убас  
бжык ңаны исыкәиргеит, срылахысызшәа, еибартцәаны  
иприт аңсаатәкәа. Сыңсахы еибакит. Саалбааит.

– Шаkantә иуасхәахьоузеи ацакьакәа урңамлалан хәа!

– Узыргәамцуази, акаамет кастазшәа, сыбгалар сара из-  
бап! Зынза сгаранцоу ңушьоит уара!

– Ухы ианыскәп убри ашәакь. Иузтазгыы уара ухоуп иха-  
гылоу!

– Ашәакь сымамзаргы...

Ашәакь аасымпытцижәаит. Сымнаскьар, хымңада схацәа  
икыдитон. «Дахьызбаз иасымхәар акәын, убри ауп игәы иа-  
лоу». Иахьынзеибоз исчхаит. Атыңаф схала санаанха, ңаса  
шака ирхааны, иргьаманы дсацәажәоз, уажәы дшысзыкалаз,

афныка сан, зхы-зфы аарла исгәалашәауаз саб, зегь гәыт-  
шәаагаха инасзеицылан, инеиматәаны атәыуара салагеит.

Даныхынхә сгәы сфычхьан. Аха афныка агәхьаагара сгәы  
итцалейт, амфә здыруазар, җанак ала сназартә иааигәазар,  
сеимырбазакәа сыбналон. Сгәыкра, саб даахьазар абыс-  
җаамта дахьысымбац, ихьчатәыз арахә ракәымкәа, Махмут  
ихарастейт.

Сыблақәа җаңшы-җаңшыза, аетым-цәа схьыкәкәо, атып  
сытатәан. Сыңшын, акы ихәар ажәахаа сымхәарц, лакта-хаа  
дтасмырцшырц. Уи идыруазшәа, ихы дағыа, сгәы иршшарц:

– Уара узоуп изысхәа. Уалкьар – уңыххаа умцей!

– Аиеи, сара сзоуп изухәа, сара сзы! – сылабжышқәа  
фхатәалейт, – иҗасто уфом, изуа угәаңхом, уахынла уцәом,  
җынла угәамтүеит, иузызузеи цәгыарас! Уатцәытцәкьа сдәықә-  
лоит афныка!

Ихы рҗәны җымт дтәан. Иааигәахон иара изыхәан (уажә-  
шыта саргыи сзыхәан) игәаҗраз ахәлара.

– Ус ейгып. Хәитатцроуп, – ихәейт дзызхәыцуаз дақәша-  
хатхауа.

– Даҗәа шьхак ахь ҳцарцу!

– Уатцәытцәкьа!

– Баңыга хәизымңшзои?

– Хзынгылом уаха араҗа. Уатцәытцәкьа хәкәтцроуп.

Иасхәарц сҗаххейт: «Сҗазом афныка, сгәы анпужәа исхәейт.  
Хәҗаз ңынңыла иузгәакьоу ашьхаҗ». Ғысымтзейт. «Изды-  
руада атып җыц аҗны ңсеиңш хҗынчны, ңсеиңш хәибабауа  
хәлагар. Аиаша ихәейт, хәитатцып».

Иаанхәжыуан хара хзыхәан ишәихаз ашьха-тып. Иаадыр-  
уазтгыи хәхьцауа иахзыпшыз!..

Хәалагеит аҗеибыҗара ашара шаабаз. Ишәшьын, иҗамлоз  
амшҗәгы хәцәшәаны хәангыларгыи, аха шьхатәыла, ажәфан  
ирласны ихәашыуейт, ирласны ицқьахойт, ишыҗанатцац, ейл-  
гап хззбейт. Афныка амфә хәкәлозшәа, аигәыргьара салагеит

хашьха ахыһапсахуаз. «Махмути сареи пәсеипш хаибабауа халагап. Аһныҕа агәһаагара схадырштып ашьха ҕыцқәа. Еихаракгы, хәхьцауа иаха ишьхароуп ихәеит, хымпада, ашәарахгы иаха ирацәоуп, араҕа акгы сзымшыт, уа хаш-неилак...»

– Панца, узгылоузеи, уц аанамгацшәа, ахаҕа ахы сызкы!

– Ақәасабқәа рацәоу хәхьцауа?

– Уалга, Уалга! Уееибыта!

Ицырцыруа ирыцкыны, реиха игәғәаны еитаз апатрона нтаршә, сыжәа инхысшыт сшәақь. Смаҕа инадсхәалеит, абицарак еимырдауаз, Нестор хамтас иситаз ахмачыр.

Икалап, алагы иара аһыццәа гәһаанагауазар. Атып арбгара ханалага, хашьхыцуаз цышыаны, игәырғьатцәа ихава-гьежьюан Дыргьежь. Азәы затәык, Махмут, гәырғьара иҕықәмызт. Ханышьхнылаз ахаҕы ағы иицшааз амаҕәахәқәа акы аанмыжкәа ахаҕа иҕеитцеит. Аибашьра данцауаз абри атып ахь дшыхынхәуаз агәра игауан, уажәы, ахәда кынаара цәыбылза ахәыштаара иахагылаз ачхынцытқьа: «Рытцәван-шыап абас итырхааит!» – ихәан иаатцхны инкаиршәит. Иҕахымызт икәырчаах аанхар, дыбналозшәа. Исыздыруамызт дызцәыбналоз.

Хеы ҕы гәғәак акәын. Ацәағәара, аҕеуардын ахара зыцсы тнаххьаз ағы, акы ацраҳәамкәа апсеитакра аноу, ирласны аҕеибнәтеит. Аха хара хаидарақәа, еҕа игәғәазаргы, ҕык иазгомызт. «Хапшып ҕымш-хымшҕа. Издыруада Баҕьга даар», – иасхәарц стахын, убас ажәжәахәа амаҕәақәа ҕеихәон, иарласны хабнамлар, хдырбаандаһуазаап сгәахәт.

– Ишпазаауеи зшыапы зыхьуа аҕьма?

– Иаанхажьеит.

– Ашәақәа зтоу ахаҕа анақәахтда, шыаҕак азыҕатом ағы.

– Иахтәахып ахаҕағы.

Хназеит хзызцоз ашьха. Иааигәазаны хаҕацшуан Ерцахә ацаҕа ҕызгьазра. Хәхьналбаауа ихаргылон хтып. Ажәван еилганы, амра хбартатгы, цлак ашәара инхықәгылозар акәхарын. Харгәакит амәа. Еихарак цардгьал хәа хазтысуаз аиһаа. Махмут ағы агәра ианкны арахә рацхьа дгылеит

хандэыкэлос, сара – рышьтахь. Ацьмакэа сцэынхауа, азаракэа сцэеимпуа ианалага иара ашьтахька диасын, сара рацхьа сир-гылеит. Анакэ аныкэч иахьхамѡазамыз сдэыкэлеит. Рацхьа диасны амѡа сирбон, нас рышьтахь дгьежьны арахэ каицон. Сымчымхара еилыскаацыпхьаза сгэаара иацлон. «ьмак зым-цауа ианалага ишыны акэац хгарц ахэызба ахэда ианнатаск, дсыкэцэкъан, ахэызба сымихит. Ацьма амѡан инхажьит. Сгэаацыпхьаза: «Иара иоуп зегьы зхароу!» – нтасхэон сгэы. Ѡ-еык реидара зкэахцаз хэы уаха изымцо игылеит. «Иара иоуп изхароу!» Арахэ ангэамц, амла ианакы, гэара-пара еи-хейт. «Иара иоуп изхароу!»

– Ипхьац, азаракэа хцэынхар изуеит!

– Изхарада изыр!

– Унеи сымхэеи!

– Саб уоума, усыкэцэкъан анахь скоуцо, арахь скоуцо! – сылабжышкэа ѡахэкэалеит.

Халбааит атып харгылараны иахьыказ. Адырзра гэтцагара иѡеиуан. Атцака арѡаш атцуан. Акэашырпыккара иалагеит. Ихьшэашэаза иасит апша. Икалап, ауаѡы имам цэалашэарак рымазар арахэ. Шаkantэ ихасхьаз акэа, аха ацьмакэа акэа аура ианалагалак, рыбгакэа ырхэан, ашьшьыхэа ишатцагылоу иаархыргон. Уажэы аилагьежьра иалагеит. Икыдхаеа аѡаа-нахеит акэаршѡы. Ауапа зшэымыз Махмут деилысит. Иаау-лак атып аргыларазы атѡанкэа ахарсит. Излачыз амшьамба сара сахан исзышьтымхит, азхык ахарцаны егырахь даниас-лак, ишьтихыз ахы апша иахнажэон. Дгэамтцуан. Акэкаахэа аѡаанахеит акырцх. Акэыцьма рылалазшэа гэара-пара еимпит арахэ. Ашьацмеипш адырзыбгы кылнатэон акырцх. Хытда-кырда змамыз азаракэа каа-каауа игьежьы-гьежьуан. Иды-дит, имацэысит. Азэ иаххэоз егы иахауамызт. Ирханы арѡаш ахь илбааз арахэ арѡаш хытны ирыжэлеит. Акырцх иарча-лан икахауаз азаракэа акы аашьтицауан, ианимпытацслак, уи нышьтатан даеакы наигэытцаихэхэон. Анакэ лашьцара, акырцх, арѡаш ашьтыбжь, азаракэа реибаркаара... Еилырга-ны исмахаит иихэаз.

– Уара уоуп зегьы зхароу, уара!

– Икоумыжын азыс!  
– Иңсхьеит!  
– Аңьмақәа пхьац!  
– Аңьмақәа арѡаш рыжәлеит. Азарақәа нуртәеит! Уара,  
уара инуртәеит!

– Уѣы еихакы!  
– Уаѡтас ихәа!  
– Аңьма пхьац! Азыс шытых! Аеы умышытын!  
– Ухы еивысит, ухы!

Анакә дналызбааит. Дааиуан сышка. Сапхьа икаршәыз  
азыс тәаа-тәаауа аңсра иафын. Дааиуан. Аигәышә икын.  
Иблақәа снархыңшылт. «Сишьуеит!» Снеиҭаҭеит. «Иишьыз...  
Егыи ахатгәын... Иахьыздыруаз азыхәан сишьуеит!»

– Умааин! Умааин! – Исымбазеит ашәақь анысхысҭаа.  
– Икажә ашәақь!  
– Сушьуеит!  
– Уеилаҭаҭа?!  
– Уара уоуп аилаҭа! Умааин сааигәара!  
– Унах, унах ашәақь! – инапы аҭааирхеит. «Исымихит, си-  
шьит!».

– Уеиҭамҭын! – ихаршалан снацәа ѡатқаскит.  
– А-а! – даагьежы-гьежыт. Даҭахеит ашәақь аҭынҭа.  
Стыс-тысуан. Снацәа аҭакын.

– Уеила... уеи!... – ибжы ихәлашәеит. Импыҭшәеит аигәышә.  
Ихы анаалаиркә: «Ишьҭихит, дсысуеит!»

– Ишьҭумхын, схысуеит! – иеырхәан иѡнапык рыла ихы  
еимлаҭаа икит. Исықәлашьцеит. Скьыңқыңьуеит. Скаҳауеит.  
Снаскьо-снаскьо, шыҭа дсыхьзом ансгәахә слатқьан сыѡит.  
Скаҳаит. «Дсыхьзоит!» пшынапҭа сдәықәлеит. Сеиҭакаҳаит,  
сеиҭагылеит... Сеастеит алашьцара...

## 10

Аибашьра еилгахьан. Уаҳа ашьа рылаломызт азыхьқәа.  
Иҭдыкка, иҭынҭа ашьақәа ирхагылан ажәѡан...

Имшазои, иараби, ианбанзалашьцоу абас! Ақәыңьма  
ашәапхыцқәа ирымпыҭамшәарц зшьамхы зәазыргаз ашәа-

рах еипш, сгәйткә-ңсыткәха, сеадыркәйкәла аңса ашьапы садтәлоуп. Сыхьташьын, сыци-сышәи еихамгыло, аҗәара сеитцасуеит. Сыблақәа иахьынзарылшо ихтуп. Башоуп, алашь-цара рхаҳалан ирхтәлоуп. Шьхатәылан атх лашәхарц иа-налага, убриакара ижәпахоит, унапы уааџахар, унахьысыртә ажәван лаҗәны иухаңаз ңушьоит. Аңәа сымңынгы изы-кәымлеит. Сылаңәа нҗаар сыбла иаахгылон: аҳаҗгәын, акырцх, азарақәа... Махмұт иблақәа... Адыххәа сытрысны сңәыр-хауан.

Сыңсы еикәнархеит хәа зыгәра згаз ашәақь сымпыцар-гәгәа иступ. Сшәара схымтыц. Сизхәыцуеит. Даҗәа шәарақгы җыхоит сгәәҗы – амшәқәа рыңәшәара. Уи самеханакуа, Махмұт иңәшәара схашҗны, игәйткәагаха исыжәлоит. Ихьарчхьар-чуа афасара илаланы иаауашәа саҳауан, аблақәа кәеиңеиуа сынхыңшылазшәа збауан амшә. Ашәақь уажәы-уажәы иаа-сырххон, схысыр – амшәқәа сыршәауан, аха ахысыбжь иаҳар иара сиңшаауан. Атх ашарахь инаскәаанза, ахәқәа ирықәыџ-ны, слымҳа ңнахуан иҗыҗбжы: «Панңыа-а! Панңыа-а!»

Акакан аңәеикәатәара ианҗыцуеипш, рхы-рҗы хтуа, алашьцара иагәылцуан, иахантәарак аңсңәаҳа иџызаха, игәйткәаган исхагылаз ашьхақәа. Урт рхыңәқәантә илбааны, аңәылашара аалалеит сахьылатәаз абна еимаҳара. Макьа-наггы ңкәа сеысзеикәымкыц – сшыхьҗшыыц, сеитцас сқыңь-қыңьуа, сыхьҗшыуеит. Ашьха ахықәңәан еикәшәы иқәыз асы ықәңырцыраауа инықәпхан, ихахаза иџахыпңеит амырхәага. Сылаңш нақәшәеит, ахра җкәараҗ ахаҳә еикәңара дуқәа иаарывҗын, амра ашәахәа аҗәтан иаақәгылаз ақәасаб. Ика-ууа иңарц аҗахушәа, ахәда җхәа, иаахарахаңшит. Сыблақәа сзақәыҗхом, ас иааигәаны исымбаңыт ақәасаб. Сыңсы за-ны ашәақь аашьҗысит. Снапы нахьысшыт. Агәыңә зныз амҗы хәхәаза ишышьан. Иаахасыркәалан сынҗаңшит, анышә җашьыхаа иҗәын. Сыблақәа сзақәыҗхом ақәасаб. Исхыҗуам сыхьҗшыра, сеитцасуеит ашыз сыхьызшәа. Исшәыз шынеи-бақәу еилабаазан. Иаахәыгәраны иахьыкәз адәхәыпшрахь сынңәырҗын, сымаҗәақәа сшәыхны амра иаҗтеит. Сахь-каҳауаз сшьамхы аңңәыжәжәа, ашьа иалжжыз адџалан,



ицэабыхха иадхалан икан. Ахмацыр смака иадхэаламыт.  
«Шықәса хынџажәа ашьха зыхь снаржәуан, уажәшьта уара  
игала ашьха», – иаасгэалашәеит даду Нестор уи ахмацыр  
анситоз исеихәаз. «пхынракгы ашьха исызныкәымгеит. Иара  
ихы кны иеанаалаиркә, сышьтахька саныџ, рапхьа сахькаҳаз  
исымгшәеит хымґада. Уака икаршәуп, аха избода? Изит.  
Ишґаиасхәо даду Нестор санибалак?» Ақәасаб, сгәахы пжәауа,  
инахәы-аахәны иеырба-еырбо, азқәа амырхәага ақәнарпхон.  
Ғытбжык газшәа слымґа иаатасит. «Сиңшаауеит. Сца-  
лап!» Ажәжәахәа сәааиласхәан, снаџс, аладака иказ анаара  
снафалеит. «Ханаауаз амџа ҳацәхкьар ҳәа дшәон Махмут. Ус  
анакәха, мџакоуп икоу. Убри амџа анысзымпґшаа – скьалоит,  
сызуеит. Знык ҳахьейтатцыз, хтып ахьгылазынза сызнейр, нас  
амџа шиашаз илбааган аџныка, агака». Ахәы азқәа ладеи-  
џадеи сықәсны сеимдауа, исыпшааит ицәғәыхаа иқәдан  
игаз амџахәаста. Ақәаршџы иқәназәзәаан, ҳапсаса рышьта  
анытхьан. Аха снаскьацыпхьаза аґьмақәа ахькыдхәылоз,  
иахьыпхьасцоз атыпқәа бауа, ҳазлааз амџа сшақәшәаз агәра  
анызга, ишсылшоз сласны сдәықәлеит. «Аџнынтә ажәйтә хтып  
ахьгылазынза хаха-хымш амџа ҳақәын ҳанаауаз. Аха ашь-  
хнылара иаха иуадаџуп, ашьхытпра атқыс, насгьы арахә раа-  
цареи, азәы имацара данцауеи еипшума...» Сгәы сырғәғәон.  
Апхзы схьытәтәон, сгәы тытны ицо еисуан. Убас сышцозгьы,  
сапхьака ишьтоу амџа азхәыцра спыртцаумыт. «Ажәйтәтәи  
хтып акнйтә, амыждараз, иацы ҳаитатцны ҳахьцазынзагьы –  
мышныкәа... пшьаха-пшьымш ныкәа ахьыбжьоу аназара!...  
Исцәыхәлан даґеа уахык ашьха аршара ансықәшәа!..» Уи аз-  
хәыцра мацарагьы – гәыткьаган. «Сшәакь лабажәк иаџызоуп  
уажәшьта». Сныкәашәа аампсахзакәа схьитит хәык, аиџхаара  
сџалбаан, сыџкыdleит даґеа наарак. Мыцхәы иҳаракхон  
исыпгылоз ашьхақәа, мыцхәы итцаулахон сызтысуаз ахы-  
лаґарақәа. Сшьамхқәа кәадахоит, сгәи-сыпси еивтцахоит,  
сыпсып сызхом... «Дсышьталаны даауазаргьы уажәшьта  
дсыхьзом, сизыпшаауам». Сыхәжәар ҳәа сшәан, сыпсы ааи-  
таскырц снатәеит сахьыџхалаз. Ашьхақәа ууаууаза исха-  
гылоуп. Нахьхы, ашаха шкәакәеипш икнаҳау арџаш, аарла

ашьтыбжь аафует. Тынчроуп. Аңхзы сыларбо ихьшәашәаза  
инасит аңша. Сгәахы җаауа, иацы ашыбжьон аахыс аҗатца  
шысымфац аасгәаланаршәеит амла. «Җахьеитатцыз атың  
аңынза сзыназар, аҗаңаҗы итәахуп ашә зтоу аҗатә. Уа иаан-  
хажьыз аңма амшә иафахьазар акәхап уажәшьта. Иахьа  
Махмут җыла дааны инеигарц акәын аңмагы ашәгы». Су-  
апа аатцысхын снықәеит. Хәыңы-хәыңла сшыраҗ сааиу-  
ан. Сыблақәа анаахызфалак саңхьа иаагылон: Азарақәа...  
Ақәаршәы...Акырцх...Җаилагьежыра. Махмут иблақәа...Ашыр-  
хәа сынхықәтәалеит. «Сишытдәҗьозмашь?» Таха снаҗомызт  
абри азтаара. «Иаха лаңәааихьшь җасымтцеит, снықәиар аңәа  
сагоит». Суапа ааиласхәан, амәа сықәлеит.

Саңхьа хәы җарақыраны саныфхала, иаалаҗәыраны җаа-  
рак сынкыдпшылеит. Аҗаақәа, абгалартақәа, ахахә дукәа...  
абан адәхәыңш, аңсаса аңыка ахьрахтоз. Абар, шыбжьон-  
ла Махмут ихәы җатаны иахьизаазгалоз. Гәыргьарак насыл-  
сит, исызгәакьахьаз атыңқәа анызба. Нахьхы, аифхаақәа  
ршыапқәа ахьааиңыло, анышә ахьжуаз, иуапа ахьтаирзыз...  
Иаасызцәыртцыз агәыргьара насыхьа ицеит. Уахь сымңшуа,  
схы шхаз хтың ахьгылаз сҗынасхеит. Ахәыштаара ақәаршәы  
икәызәзәаа иагахьан. Ахәда цыблааны, ахахәтә хчыза иа-  
хагыламызт ачхынңь. Иаасгәалашәеит, ханышьхнылаз аҗыны,  
аибашьра җалаанза, абраҗа саныхьчоз истәахит аҗаңаҗы  
хәа Махмут ачхынңь аниңшааз. Уи ашьтахьгы, ихәалон  
агантәи иҗатаны, иабаңәа ртың аңны иаирсырц ишааигаз  
убри ачхынңь. Аҗаңаҗы сеимдеит, аха исымбеит ашә зтаз  
аҗатә. Акырцх итәнаңалоу, ишынхажьыз анаба, агыгшәыг  
аңсы рыңәнагарц италоу, сахьынталаз аҗаңаҗы итәтәан  
аңма. Сшабатдәҗьаз игәкы-цәыкуа аҗаара иалагеит. Аҗаңы  
интысцеит. Ашыапы чын, изықәымгыло икәылңауа иаңран.  
Хтың анахагылаз еиңш ишыҗаң иҗан анарқәа. Снықәеит.  
Ргәы каршәны аңшеи амреи рыҗыртаны игылан ашьхақәа.  
Җаиңыхьчара амшқәа акакала исгәалашәон, нас сыхшыф са-  
маны иңон аҗыҗа. «Саб хымңада дхынхәхьеит уажәшьта. Егьа  
деигәыргьеит рахә гәартак снапы ианңаны хьча-фызас ашьха  
сшыҗоу Нана ианиалхәа». «Рахә гәартак, хьча-фызас...» «Изе-

изцамашь Махмут, арѡаш, акырцх еимнарпыз аѡсаса, арѡаш акыр агамашь... Аѡны сахънеиуа саб, даду Нестор, нахъхьи иа-ансыжъыз арахѣ, араѡа иаанхаз аѡьма... Исхароузеи, сишьу-ан. Сишьытѣѡьозмашь? Ушѣа избазар саншѣа? Испыртцуам: азараѣа, акы анимпытаѡслак инышьтаѡданы даѣаки ааигѣы-ѡаихѣѣоит, дгъежъы-хынѣуеит. Исхытцуам: азар рыѡаабжъ, иара ибжъы: «Иумышьтын арахѣ, урхыѡѣша, еимпыр акырцх иаѡагъы иннартѣоит!» Сара сыбжъы: «Уара уоуп зегъы зхароу, уара инуртѣеит!» Сыбла иаахгылоит: ала иаанагаз арратѣ шѣыра, асолдат имагѣ. Исгѣалашѣоит... «Ишѡарасхѣо саб, уара ухаѡа ухъчатѣуп хѣа исхыччоз Амина...» Исымбазакѣа сын-ѡаѣахаа аѣѣа сагеит...

Сдыңта итәрза акы нтасит. Мчыла аңа саалтит. Алғақ, сналаңшит. Саахықәтәлеит. Иқалаз сзеилымкааит. Ахәыш-таарағы амца еикәын. Сәатққан санаанаңш, аңма цыркь хәуа иахылаз дадгылан Махмұт. Иқастара сзымдыруа саашанхеит. «Аиха икызар?» Лабажәк икын. Сшәақь лабажәк иафызан. Аенышыбжьон, слатққан сыфыр, иңхасшьеит. Ашь-шыхәа сөынасхеит.

– Амшә ишамфаз ауп алакә! – ихәеит аҕьма ахаҕа иеи-хәозшәа.

Сара ғысымтзет.

– Ашыапы аткыац ианцазар имдсыргыы каларын.

Днашьталеит икырц. Аңьма ашьапы кәылқаауа, ионы сара  
сызлацоз амѡахь аѡынанахеит.

– Сара җаҗа сыйлааны аткач зыягыша чыңаак аазгоит,  
уара унахызаны икы, – агаһара дынталаны иҗынеиһеит.

Саатгылан снаишыкладшит. Ацма снахэацшит. «Икны истап, нас, сцап». Атэыѡақэа нтарсны иааныскылеит. Аткацкэа рцаны иманы дааин, ашыапы днахэацшит. Ацма ашыапы ахахэ иахыднаказ ақэада ахышын. Азыхыаф инаагеит. Ашыа афизэзэаан, ашыаргэац ахыцэаэз абаѡ неикэиршэан, аткацкэа адцаны ирыхханы ифеиэхэеит.

– Йоужь.

«Уажəшьта сцалап».

– Сыңсы маңхауа амла сакуеит. Амца фархықәак нақәыпса, сара ахаңағы сцаны ашә аазгоит, изны иахфәп.

- Ашә ыказам уака, – схәеит.
- Иахьыстәахыз абара цәгьоуп.

Дышцоз ахәыштәарафы днеин, еиҭа иасырсыз ачхьынцъ дѡахан иаатцихит. Амца иакәитцоз цышьаны сихәацшуан. Иаасгәалашәеит ханышьхныла абри атыҭ азыхәан иихәаз: «Агоспиталь аҕны реиха схы самыхәо санышьтаз абра сааганы сыказар, абри хзыхь снахәаны, хашьхақәа снарықәыпшыр, схәаа зеггы аасхытрызшәа сгәы ҕалон». Ачхьынцъ нархәы-аархәуа днахәацшит. Ахәызбала иахьблыз ааиҕыҕан:

– Мышкызны еиҭа ихәартахап, – ихәан иманы дцеит ханышьхнылаз иахьыцшааз ахаҭахьы.

«Ашә зны ишахфалак сдәықәлап».

Ашәха-рѡа иҕьякьаза сак аамихын, ахәызба иахатцаны инычәхәеикит. Сара снаскьаны сгылан. «Иара ифаны данцалак, саргыы иззып». Ахәша алцәтәо, ацәа ахьблауа ианиз:

– Уст, – ихәан иааирххейт.

– Истахым!

– Икы, икы саблит.

Иааимсхит. Изит иара изыхәангы. Амра снахәацшит, аҭа-шәарахьы илаҕәуан. Махмұт ахаҭа аашьҕиҭаан днаҭалеит.

– Ирласны ханымца, нахьхьы иаанхаз арахә хцәызуейт.

Ацьма даҭхьо иҕынеихейт. Иаргыы неишьтәлейт, нас иаан-гылейт ихьаҭшны сара исыхәацшуа.

Сара сымтысзо сгылан.

– Уаҭаҕья, дад, уаҭаҕья, иахцәыхәлоит.

Аидара даҭаланы ахәы дкыдланы дѡеиуан. Ацьма снаҭа-ҕейт. Аха иҕан акыр цраны, уи ауаѡ иҕаҭхьа исыдыз аара еилыскаанза, цкьа издыраанза дызустаз иара ихаҭа.

Даатгылан, дхьаҭшны хтыҭ ахьгылаз днаҭшит, нас – ашь-хақәа ршьапқәа ахьааиҕыло аиѡхаахь. Ажәак ихәомызт. Ҧыстуамызт саргыы. Ашьха хәҕаланы хҕынаххейт.

Аибашьра еилгахьан.

## АЖӘАБЖЬҚӘА

### АШЬХАҚӘА РЫЛҚХА

Ашьха цәхәырақәа рахь икаҳцарц, мес хәычы аныџагыла, ҳақсаса еидцала, тагаланынза ҳазпыртцуаз ааптрақәа ныжьны, агаџантәи амџа ханықәла, агәып аихабы, зықәрахь инеихъаз абчарахь Билал ишхаихәаз егыкәлеит: цәыкьанатц, амра ақсы штаз, ҳақсасагыы ҳаргыы ҳаиманы, ақхзы ҳгәйдшыла ҳаџхалеит Ашәлашара. Ари – шьхацан рақхъаза иааупгыло шьхоуп. Иара ашьапаҟытәкьа итәи-тәиуа, ахаҳәкәа ирыбжьаҟео, ашәах хачыла ииасуеит азиас хәычы Амткьал. Арака макьана изхылтыз азиа ахьз ахуп уи. Иаанаскьаны, абахә ҟкьара иалкьа иахьыџаҟео, ахьз хылџа-қсылџаха инахытны, ашьхақәа инарҟазуеит. Уинахыс, хьзы-хьмызгы ҳәа иара азыҳәан егыкәмкәа, азиас ду Кәыдры иналазџоит.

Агәра згеит, ахьшьцәа ҟазацәа ииашаны ишырхәоз: ашьамхы атәмкәалакәа Ашәлашара изхалаз арахә – уацәымшәан, ашьха цәхәыраҟ иџеихьоушәа ипхъаза ҳәа. Ахьзгыы уаџдархәыцартә иҟоуп уи ашьха – Ашәлашара. Иҟазаарын анкьа аамтақ, ашәтлақәа шшәыр-шшәырза, рцәа шкәакәақәа ирыцрытцуаз алашара аккара ытларлашо, ашьха дара затцәык иртәны ианаҟагылаз. Ашьтахь, аус аузар акәхап аҟунглиақәа рзакәан; ақсаса ҳаманы ҳазтцаланы ҳцоз зегьы цьра мацаран. Уртдгыили-жәџани рзымарымажахан, рцәшә шәпа дукәа аларцаны, ашьха иакәшаны иркуп. Рақхъаза абрака иухьысуеит иҟыхьшәашәаза, уаақсара ухцауа, игәырҟыхагоу ашьха цша-

лас, ухмачыр натцакны унахэоит, унацэа хнатцэо ихьшэашэаза, ахахэ ейкэырцара иалхэхэа иаауа азыхь. Ахьшьцэа ракэым арахэгы ирдыруеит, арака ианзхалалак, шьхатэыла ашэхымс ишхыцыз. Згырак реалшыны иаатыцызшэа, руа-ршэаць ыкамкэа инарпыртцуеит агатэылан ахэыха рымто ршыа жэуаз аламтцкэа. Убартцкэа зегы рзыхэан акэап, аныхэа ҳапшыа иахапхьаны ианхыртуеипш, араха зманы ишхныло ахьшь-цэа ракэзааит, ыапхьаныла еибытоу шэарыцаџэзааит, жэйтэ-натэ аахыс абрака ашьхақэа рылпха ҳамазааит ҳэа ныхэартас изрымаз.

Ашьха азқэаҕы, мзырхак акара дэхэыпш иашараны иахьы-каз ханыџхала, хџык ахацэа иргэйтцамзо зшыапы шэпаз, ауархал иатцэа акэыршоушэа, ашыцламтэ қашэ-қашэо иадианы, амахэтақэа хыжжэарахза игылаз ыык амцан ахэымца ейқэахцеит. Рыҕеырхақэа рылапо, ашэаҕыа ргэйдчыла игэаҕхьаз аҕека реидарақэа рықэаххит. Апсаса, реиха зымч злақэаз, абнаандаҕ инкыдхэыла-аакыдхэылан, ашьшыхэа реааизганы икара-уараха иааилатэеит. Сара ихэланы, алашь-цара адунеи артшэаанза, ашьха акэапрахь сыџхалан, шьхалбаанынза инҳажьыз агаҕака саапшит. Нахьхьиза еилаарцыруа итатэаз амшын, амра ахьхыччалоз саркыа дуззак шьтазшэа избеит. Амра акэзар, ахьча икэмызцэа хылпа иакараха, иџежьза сытака илашон. Сара амра аткыс сҳаракны, сахьгылаз сгэы тыпраауан. Ианыхэла, иара ажэџангы зынзаск даеакалоуп ишызбаз арака, аетцақэа иаха итэаан, иаха ирацэан.

... Ахэымца ҳакэшаны ҳтэан.

– Уажэшьта ус еипшқэа иркэатцхьеит, аха ажэйтэан, сара, абарт шэеипш сқэыпшны, ашьхака саауа саналага, шьхацан, абрака ианхалалак, иныхэа-ныпхьан, азыс ршыуан, атцла ашьапаҕы ацэашыы кыдцан ирбылуан. Акыр ыкоуп ҳэа агэра згатцэҕыоз: «Ашьхақэа рылпха ҳамазаааит!» – ҳэа, анцэа иашыапкуан, анцэа дхазымтозгы, инеилацэҕэысны, зысык ахэда аахыртэон, ирфон-иржэуан, – ихэеит Билал, зцашэ дықэтэаз аҕь ашьапаҕы иџаҳаракны ацэашыы кыдушэа, ихы дџаханы датцашуа. Абри анбеихэаришь ҳэа дыпшызшэа, арпыс еилыхха, апша икэадыруеит ҳэа Билал иззиҳахьаз

Ғарсхан ақыпқаа дөатқбан, икәаталеиуа имақа иадкнаҳалаз  
иахәызба ағы цырцыруа иааткәыцәааны:

– Ажәйтәан усеипш ҕартозтғы, ҳабацәа рцас бзиа шҕа-  
ҳарзуеи. Абыржәытқәба зысык ахы ахаҳкәыцәаароуп! –  
ихәеит. Ахышьцәа зегғы иахғәарпханы ҳааибарччеит.

– Ахы ахкәыцәааишь, нас ҳкәамхоз ахантәафы уара ухы  
иазиуқәо убап! – ихәеит хьчак.

– Кәацс иуоуа егғыкам, аха аҳаҕа хуртлар, цәыцақәак  
ааинаҳқып, – ихәеит Билал.

Ғарсхан афы зтаз аҳаҕартцә ааиган, атәыцаа амазшәа, икәат-  
рацәза иапырхәхәоз ашьапы ааиртлеит. Ғахмачырқәа натҳа-  
кит. Ғацха мғалқәа, ҳкәакәарқәа аң амаҳәкәа цытцәтәаны  
абғыи нылахтчеит. Билал ихмачыр аашьтихын:

– Шәылцха-гәыцха ҳамазааит, ашьхақәа! Рахәгғы-уаагғы  
амашәыр ҳацәыхьчаз! – ихәан, интыркәкәааны ижәит. Сара  
игәастеит, Билал ас анихәоз, ажәван атқыс, амашәыр аҳампал  
иалоуп ҳәа ирхәо иаҳа агәра игозшәа, акы агәхьаа мқзақәа,  
ашьхақәа рахь тынч дшыпшуаз. Уи Ғарсхан иаҳагғы агәырҕа-  
ччара иланатқан, ибжыы нытцакны:

– Ишшацасалаха иҕоу кәацк ҳашәт! – ихәан, еикәышьшыы  
атцх иалагылаз ашьхақәа рахь дыпшуа, ихмачыр итаз ғамқак  
еипш инылбааидеит. Ибжыы нытцакны ишихәазгғы, Билал  
иаҳаит урт алаф ажәақәа. Уара цхыз иубо сара аргам избахь-  
еит ихәарызшәа, иблақәа ыргызмалшәа Ғарсхан днаизыпшит.  
Иаатынчрахеит. Ахәырд-хәырд ижаҳәо, иҳакәыршаны итәан,  
ипцстыхгаз амарда иаркараз аңсаса. Аңьтә кәаш қақәа зықә-  
ҳажьыз аҳәымца, акәицқәа аңча-чча рыхго итқәауан.  
Сазхәыцуан абри ашьха ахьз, срытцәпшуан еихышәашәа игы-  
лаз аңьтцлақәа... Ғәалашәарак шизғыхаз мқашьо, аеҳәағы  
илабашьа аңса нытцакшо, ахәыцра дтанагалан дтәан Билал.  
Ғара дҳаҳәампшзо, иара ихала дықаны ихы дацәажәозшәа,  
иажәа ртынчны, ус ғааитит:

– Уажәы ауаа анҳара-анцыра бзианы иркит, рыфәнеиха-  
гылақәа ғызғазуеит. Сара схаан афны-агәара еихаҕаңа ан-  
ҳара иашьтаз маңфын. Хьзы змаз – араҳә-ашәахә рацәаны  
ранцара акәын. Азәы ибзарзы анырхәозгғы, абриақара хы

аңсаса, ауахьад, ашьамака изануп хәа акәын ишихцәажәоз. Хатцарас ишьазгы ақәыларақәа, архәрақәа ракәын. Ҡ-ажәак еихысхәаалоит, хгәылара, Агәуа Ҷыакәа хәа азәы дынхон, архәра, агычра хәа акгы илагәышьаамызт. Дшәатцәкьонгы акәмызт, аха, дҕамлои нас усеицш иҕоу ауафы, дгыч акәым, амҕан дышнеиуа, кашәарахк ибаргы – ишьтызымхуа? Убас дыҕагәышьан Ҷыакуа. Аха патус иқәлоз ахатца, азын, угәа-хы тшәаауа еиғжәаны иантцаауа, атцхабжьон Кәыдры дыр-ны кәацк ааимгар, асы ықәтны амҕа анаатлак, аҕхын Нхытц дцаны аҕарачқәа рыеқәа ццәаны ихимцар. Адгыл ақәаа-рыхра затцәык хныҕәгагас измаз, Ҷыакәа ишцәкаицоз. Даа-лаган, ашьжымтан шаанза дғагылон, абнахь дцон, амхыр-тақәа дыртысуан, азаза иеарганы, деиқәыбааза игәылацәа дырбартәы, агәарабжьара дыбжьысны даагәарлон. Дызбоз-гы, хыызрацарантәи дхынхәит, хәи, дзеицшра хатцоузеи рхәахуан. Изхысхәаауа, абри афыз абзамыҕәра хьзыс ишьан. Ирҕычуазеи? Арахә. Дара рхатәы рымамкәа, иазрыц-ханы иҕахындаз! гычра дшыҕоу, иара ихатәы рахә дачә-зәы, атц иеалакны даакылсны, игычны игон. Ускан, иара уи адагы, ииааиуа-еитцеиуа итәы имихуан. Амҕа изкны икьарахә леиҕеикуан. Деуафызар дааҕыжәихуан, дшьакауа-фызар, иан дшаалыхшаз деилыхны, доуижьуан. Уи имаҕақәа иара ишәимтцарада цсыхәа имамкәа дауҕахыз, аха, шәым-бои, гыгшәыграмзи, азәы итцкыс мчыла дахьиааиз ихьз-ицша тнагозшәа ибон. Сқәыцшраз абри хара сзацәымцеит сара ижәбогы. Саныцкәыназ сшеилҕьаз, сшыҕәғәаз атәы зымхәо дарбан тахмадоу! Ҷхәараны ишәыцхьазаргы, сара саныцкәыназ сықәла зықәлаз азәы ишьтахь сгыларц сгәы иҕамызт. Амч усгы анцәа иситан, меигзарахда исыман, ашәара захьзыз сгәахьы инеины ишцәкалоз! Ақәарағ анахасыршә, мархәац бжьатәык азыхәан сахьгылазгы сеитатцуамызт. Аха ишәцәыззар гәнахароуп, хыызрацара сара сзыцныҕәалоз Кәнач иҕа Француз хәа дыкан, мчылеи гәымшәаралеи уиазәк сихәатцәкьомызт. Сзыцныҕәоз схәаргы, фызарас сара уамак изызуаз егыҕамызт. Ҷышыкыл аанкылафык сифызыха си-цын ауп, уаха акгы. Сара сакәым, хыызрацареи абжьыуаа



ахьынзаназа-аазоз иеиканша дсыздыруамызт. Цэгьак-бзиак аҕны ахацэа ахьаикәшәоз, алабашья арсра анапшыргалак, Француз иацлабра, мамзаргы изгәагыадаз?! Алабашья арсра шыказ ус акәын: адәазафь инеины ихәхәаза цәахәак ҫалырдон. Убри ацәахәа ушыап цынца ныкәкьысу уҫагылон. Уапхьаҕа, жәабаҕа шыаҕа инахараны, злагара дук аҕара иаар-гьежны, ацәахәа анын. Уцнапык ала, аҕса царза изхаз алабашья аеыџхәа аҕыџаурхон. Реиха итауланы адгьыл иалазтоз убри аиааира игон. Алабашья арсра аныҕарттоз, хәсеи-хацәеи, хәыҕи-дуи еизаны иахәапшуан, ныхәатцас иршыон, аиааира згоз рнапкәа изеиныркьон. Ишысхәаз еипш, убри аисарафь Француз даннеи, нас зегьы иҕарттоз башан, иеикануаз хәа уаџ дҕаломызт. Тейтпшлагьы деикәшәан иара. Ижәахыркәа цәаеаза, изара еихышәашәо, мфара-мжәра сихәапшландаз ухәарын.

Уахык, цәыкьанатц Кәыдры хыырын, наҕ ахахьы, Аџыразара шыказ хҕыџаххейт. Ааигәа-сигәа аҕьычра хьзы амамызт. Шьарда хныкәейт, аха иманшәаланы акгьы хампыхьамшәакәа ххынхәны хшааиуаз, Чагьам Амыҕа ацәҕатцәкьа, реиха хәхьым-гәыгтоз, аҕатцәхәы хзыпшызаарын. Ускан убасшәа иҕахын, уаха дәеа мџак рымамзу, сыздыруам, Нхытцынтә аҕарачкәа рыеҕкәа хцаны, абастәи агаҕахь икылырцон. Уаҕа атыркәцәеи дарей шыарала еилахәаахәтуан. Асапын, аҕьыка, аба зхыргон атыркәцәа. Арт, аеҕкәа рытаны еитнырыпсахлон. Знык ианаауа ауахьад хырцон. Алашә иитәху – џ-блакы хәа, акгьы хмоукәа хшаауаз, убарт цхьарахәа иахьаатәаз хрыкәшәейт. Ёкәак кәыкәыцыкәуа адәы икәуп, дәеа шыоукы – хырсысуа атцх иалагылоуп. Аеҕкәа, аха – изеипшра ҕеҕәоузеи! Еиџахәа, рзаракәа кала-калаза, акы убар акы ухаштып. Ишәцәыззар акгьы иапсам, иаасцәымыгхейт. Француз усгьы цхәыск илихшаз хатцак изыхәан зышытахьҕа ихьатцуаз иакәмызт. Атцхгьы, цас ихазнауазшәа, илашыцамызт. Амза ахаҕы гьамгьамуа икыдын. Аҕарачкәа ақьидкәа еиҕажьны агәгәахәа амца еикәырцан, иакәшаны итәан. Аа, абар, рцәажәабжыкәа хәахауа, икаххаа хәрҕапшуа аҕынза рааигәара хнейт. Сара скьарахә аахасыршалан чыкьра еилачырашәа иахьыҕаз сыенаваскит. Француз,

абгахэычы акэытцара ианазнеиуеипш, ипсы заны, ашьшыхэа дынкылсын, ашаха ыркэаракеантэны инахеитеит чык. Апхэа дгылар дырбар хэа дшэан, давагыланы ифеаихеит. Илапш иахыцдашэах анцэа идырп, акарачцэа азэы хгэеитазаап. Угэахы тнарзызаартэ арцэаа аатирган, атыкхэа дхысит. Ргэыреанымыз, рызегы хачеи хэа ифатибаркыан, убас ахысра тартеит, айбашьратцэкыа калазар акара.

– Уф, ухы уахэ! – ихэан, сара дфасыкэцэкеит Француз. Иара, абжэас дафызыха, ахьшэтхэа дфадан, аеы дфакэтэеит. Сара афасара сеастан, сыпсы згеит. Француз аеы азкэа иеы-кэырпс, атыкхэа даарылахысуа, аегы авардым ифкыдтцо, мацэыс еимкыаратцас, еес, аеы иманы дныцдашэкэа дцеит.

Изхысхэаауа, абас шэара зкэымыз уафын Француз. Уигы иоухатцарахыз, аха, ианамузах, уафы ичхэп, акыр змоу, акыр зылшо, ма изцэуго, абант акарачцэа реипш шэакымыцала иуфэагылаша хатца гэгэак иакэзар. Уи схэаргы, архэракэа, акэыларакэа дара рцаскэак рымахын. Хымызгыс ишэан, иаххэап, ааигэа-сигэа акэым, укыта аханазарафы инхогы итагычра. «Ала бзиа апхэыс илеишзом», – рхэон, апхэыс лымацара дахыкыоу афны иакэломызт, апхэыс дзыцны инеиуа ахатца имфа ркуамызт. Ирзымдыркуа, хатца дахыкыам афнатца иакэларгы, апхэыс:

– Хаи, пхэыск соума шэзеикануа! – хэа лыбжы анга, инапыртцны ицон. Сшьамхы иахысаанза иахауеит, ипсатца бзиа-хааит, Француз азнык азы иара иакара урт атцаскэа ирхымцоз дыкыамызт. Аха, шэымбои, ауафы мыжда, акы даналанагала-лак, даараца кэышк иакэымзар, ахынкыларца ицэуадафхоит, зытра итытыз азхытцреипш, дахнацаацэоит. Французгы дышней-шнеиуаз, лахыцэгы, пхэыс, хэычы, ааигэа, хара хэа еилых каймтцо далагеит. Сара сидкыланы симан схэеит, аха шэгэы иаанамгааит, дахынатцыслак имакахы садхэалазшэа. Сара сахыгоз чык, шыамакак раагара, аус сса-мыссака хэа дзышытаз рзыхэан данныцытцлоз акэын. Амфа кны архэра, мамзаргы, ахы, амал цэахны измоу тауади-аамстеи рышка кэыларца данцоз, дзыцныкэоз даца цэоукын.

Абри зегы зхысхэаауа, егысгэалазыршэаз, аныхацаара иамталозшэа, псыцкыарта тыпс ипхыазаны, улпха хат хэа,

жэйтэ-натэ аахыс абрака, Ашэлашара икартоз аныхэара-  
кэа роуп. Амашэыр хацэыхьчазаант, амашэыргыы ыкамкэан,  
аха сара избаз убриоуп, шьхагы-рхагы рылпха уоуеит,  
ауаа рышэипхьыз узкымкэан, ргэылбра удны, рылпха-гэып-  
ха ануоу. Иахьа иара иткыс сияаиуеит хэа ауафы гэна-  
хала уанизныкэа, реиха уанымгэыгзо, ашэы ашэцаны  
аеухьнамыгзар ауам. Сыгэра жэга, икахто, иаауа илапш ит-  
мыжьуа, хыхь, ажэаанае азэы дыкоуп хэа ишысымхэо. Анцэа  
игэрагара сцэызыртэ, гэырөөи лагырзи акыр срылапшхьеит  
сара. Азэы инхара-инцыра ыкэиццышэаарц ицогы анцэа  
диашьапкуеит, дирманшэаларц. Апхэыс зыхшароура ааи-  
гэахазгы, анцэа димцаныхэоит. Афыцэагы нцэак иоуп, «зхьы  
шьаргэытца иакэыхшо». Изхысхэаауа, уи атэы зегы башоуп.  
Аныхэагатэкэагы – кыфагоуп. Амала, исхыччо шэкаларгы,  
агэра згоит сара, икоуп ацсабарае мчык, ауафы икаитцаз  
ацэгьара, агэнаха ихьызыгзо...

Сыззааиуа, иоухьзыхьыз, аха, ишэымбои, ускантэи аамтазы  
ус анахьзыртца, харгы иазаххэап хьызрацарахэа. Хныцтыт  
уахык хьызрацара. Ишыкаитцац, икантаруаз еилаарцы-  
руа, икьарахэ имака иадхэаланы, ишэакь, икама, ажэакала,  
деикэных иеанааибита: «Амэа алпха сымазаант!» – ихэан,  
ашэвазае ацэашьы кыдцаны иблит Француз. Уажэраанза  
ишэасхэон. Ацэгьоурагы иара ахатэ закэанкэа, ахатэ цаскэа  
амахын. Урт урхымцакэан икаутцо иаха ицэгьарамызшэа.  
Укыта уалтцны шака шьха урхытца, шака зы урыруа, убриакара  
ихьзын. Ари ауа хантоз, азынра акэцымтаз акэын. Ипылхатха  
акэабаа-сабаа леиуан. Амш баапс, атых лашэ акэыцэма нна-  
кылома, иахагы еигьнамшьои?.. Хсабрадакэа аашьтахьын,  
матэажэакэак нахашэцаны, хзагэ-загэуа хэыоаххейт. Ма-  
тэажэакэак анысхэа, исгэалашэейт. Хыхь хамыжэк, опыжэк  
хашэахарцон, аха хэахьныцка, хцэаматэа ыыцза, сапын шэах-  
цас икэашза ицкэазар акэын. Измамыз, ауаара хэа измаз ими-  
хуан. Ахатца зегы дрыкэгэыгуазароуп, хьызрацара уцоит, аха  
уахьнеиуа ушьны улкарыжьыр, ма иара уара ухаца уршэаны  
уааилырыхь, уцэаматэа еикэыкыашь ианырба, апсра-аитапсра  
иашьызан.

Ари ауха, Нхытқа, ақарачқа «рысасра» ацара азхәыцрагы иапсамызт. Амѡақаа маатыцызт, асы еиқәыцәашь ишьтан ашьхақа. Нхытқа изымцазаргы аз нырцәынза уеизгы ице-ит хәа хзырхәап ххәан, Кәыдры аңшахәа шықаз хналбааит. Ацаа цены зезызкәабоз Француз, хытоуп, уахынлоуп хәа еилых имамызт. Иара даңнызшәа акәын Кәыдры аңангы шыдыруз, амазақәа шатидыраахьаз. Аиаша шәасхәап, зиас мыждоуп иара. Азын, амшә атыѡра иштало еиңш, ацәа италоит ихытшыны, аеыпсақьаны иғгараза, гәатцагарагы имназо ихәыцхоит. Аха зынгы-цхынгы иканамыжыа цәәѡа бааңсны иамоу, ауаѡ гәыжәла бааңс иеиңш, иаалырқьаны, ахы зыхнарқьаз узымдырзо, Амтқьал иахьатыцтуа иңжәазшәа, еилахәашь, ихышхытцәаны ағыѡанахоит. Ацәгыара зуша ауаѡы раңхьа илакытца ѡытцшәааны, нас итаңкәымқәа рхы ишақәититәуа еиңш, Кәыдры цқьаза ишааиуа, ианхытца, амаѡаңшь иаѡызаха, итәи-тәиуа, зыхәашь цәәхәак алсны ағыѡанахоит, убри ацәәхәа угәы уеаннатцоит, ухы уахәа хәа ахәарашәа. Даараза ухатца еилқьазар, арра уахьзоит, мап анакәха – хақәи-мғыхәи рбылгы илоугәйдцаны, аңсы уатцана-цеитоуп. Артқәа имдыруз Француз, ацәа-цәашь ааиркын, цәызк хаманы хтеимдозшәа, ихырцхало игәәхтеит. Ицқьаза, иказказуа ииаѡры ицон. Ишысхәаз еиңш, Француз шыаѡак ахьаакаитцоз «анцәа ихышыьаргәытца дакәыхшон». Лыңхас икагәышыоу псыцқьароуп, ухаѡа унамыс цқьазар, ашьхагы алпха умоуп, азгы алпха угхом, аха уи згәалашәодаз усқан. «Үлпха, угәыпха сыт», – шихәоз, мақѡахәаранза хәааилаххын, ханталеит, аха изакәызеи хазталаз! Абыржәы иахьысхәогы сцәа сҗазызоит. Хшыапқәа рбаѡлашақәа тшәааны, хаци-хашәи еихамгыло, ақәара-қәара хәитцасуа хѡырын, хныгә-нысуа Маршьян Ихәы атыхәахьшәа шықаз хәадкыланы хғыѡаххеит. Адунеиажә, иара абри саратқьагы сыбла иша-бо инахәы-аахәхеит, аеаңсаххеит. Иабақоу, иқәзааны иаба-цеи, соуп зхәоз ахатца игәәгыны дзыламло, сара схаан изба-хьаз абнақәа? Ихыршыааз – хыршыааит, иаанхаз, дара рхала, рхы ргәы ахшәазшәа, иѡеит, иқәзааит. Изхысхәаауа, уажәы аерманцәа ахьынхо, Маршьян Ихәы хәхыѡкыдлаз, убасеиңш

бнатоурак хөылалейт, хырқыара ицаз, еада иала дааргейт хәа, хыызрацара сыздыруам, аха хабаш рыцәхарзит хтаацәа хәа акәын сшыцшыз. Ақәыцмақәа рыблақәа, апырққәа псақьаны абна иларыцсазшәа, икәеицеиуа, рыцламхәа шытыбжықәа афәа-фәа рытцго, уажәы-уажәы хәпхәа иниакьа-ааиакьон.

– Уара, акы уасхәашан, – фәастит Француз иахь, – уара, азгы хгәахы тнаршәауа харны, ақәыцмақәа рыц хәпсы кылхны иааго арахә алахь чашьоума, иалырдыраауазей, уеизгы-уеизгы абриақара хәхганы иаагоу, мамзаргы, цыбаа мбазакәа хнытыцны иаагоу? Зегь акоуп, ишнаагалак, ахы аахтәаны, ацәа анышә инахтоит. Ажыы, харатә, ааигәатә хәа ыкоума!

– Ушәозар – угьежы! – ихәеит Француз иаахтәаны.

– Сшәазом, уанацәалбейт, аха ариақара хамгәақзакәагы...

– схәан, имаскырц сеыназыскит, аха иара сажәа днацәлан, абыржәы исахауа цысшыоит, ибжыы гәафәаза иаарагыны:

– Ауаа ирхәо аума аус злоу, ухаца ухы цхаумшәазои?! Апхәыс леипш, иаахәлар уфны аатра узытымтцуазар, зынзаск уагдәылымтцзан. Уара архәцәа уқәларгы, хатца дыказам хәа фыты хәа лоухәап уцхәыс, – ихәеит.

– Уи иазууазей, аха абгақәеи хәрей хәаилыхо...

– Ицәгыоума нас? Ахатца изыхәан абга дафызоуп рхәо умахазаци? Абгеипш деилкьазароуп, абгеипш дымшәозароуп, – ихәеит, иихәоз ихатә игәы иахәаны. Дахынзаиашаз аилкаара удафмызт, аха имакра иабацсаз. Азы уанаанахәа, ишцақауцо, узсароуп. Ажәырт аахацрыхо, абнаршәыра хәа-таны хнейуан. Абцарла Француз иеипш саргы сеикәных сауеибытахмыз, қәыцмак аблақәа анкәеицеилак, атра итыхны снапәы искиз скъарахә ақыцхәа иаахасыршалон. Сгәы аласыргәгәон акәымзар, ахысра ауқалахуаз. Издыруада, ааигәа-сигәа хычак дгылазар, ма азәыр дынхозар, ахысыбжы игәиеаннатон. Уи адагы, иабатахыз ақәыцмақәа реихсра. Ицалааит рәатахәы ахырызипшу! Харгы дара хазларейгызы егылкамызт.

Атцх агәахы инықәлахьанеипш, уи абнаршәыра мыжда хөылсын, ахәы хәфхыцны, иааулакгы Цабал ахахшәа

халбааит. Адунеи хгэы ахшэаны, ххы хцэымыгханы хаукахыз!  
Агэаратакэа, абоуракэа хартамлакэа, иара ус, игэарымлакэа,  
адэафы, ма цыара гэарабжыарак афы чык, жэык нхазар хэа  
аимдара халагеит. Атцх ачуан атца иафызыха, еимашыыхаа  
иахылашэыз акгы хнамырбоу, азынраха, тынч икаххаа  
ицэаз тынхада-уаа рырахэ акгы авамыжкэа игэаратцаны  
итарку, гэшэк иадтэалаз гамла абаак акэымзар, егэа хэф-  
шышэандазгы, хмачкэикызшэа, акгы хамцыхыамшэеит.  
Акэыцэма, иабаауп, ицсылоуп хэа арахэ еилнахуама! Аца-  
пырхуа шахахцан, хатцакыаны ишахаргылеит, ихырсысуа  
агэшэ иадтэалаз уи агамла. Хагэтасуа, иргэагэо мацк акара  
инаскыаагеит, аха ацсы дыргыланы дузгома, ашэтахэ сгыланы  
сахыагэтасуаз, акэыркэылкэа шафаз, снапы иалалон, убас  
иагын, убриакара хэыларцэак акэын. Нарцэымзар цыара сцом  
ахэозшэа, ашыапкэа атцхны, изымкэацо иангыла, Француз  
дааикэшэан, ашырхэа икама аатикэыцэааит иагрихэарц, аха  
даламкыискэа ичааникылеит. Ускан адагы, игэатаны исыман,  
дгэаазаны дыказааит, дгэыбзыгзааит, ианакэзаалак, Француз  
арахэ цэгашэа ирыцхайшыон. Агамла ацапырхэа аахыхны  
иноуижыт.

Хкылцш-кылзырфуа хэышаххэит. Итаханы иказ амзагы,  
ацэа агызшэа, ацсы ахыгга ишагылеит. Атцхгы абжеихарак  
ачаааонашеит, уажэшьта ххынхэлароуп, аха хынхэышыа  
хаманы хакоума, хманшэаламхэит, акгы хмоуит. Уажэ из-  
базма Француз иказшыа – душыыргы напызатцэ дхынхэуам.  
Иизбарызеишь хэа сшизыцшуаз, асабрада неифатцаны, гэшэк  
днадгылан, амзырха хаиуанк тейтахыазшэа, дынтацшы-  
аатацшит. Дызхымцыр хэа ушэозу, деишахаха, хыла атуан  
тицссон, ашышыхэа агэшэ дынхытын, ибга шшапаза, дыш-  
иашаз амзырха агэтатцэа дыкэланы ифеишеит. Ирхэырц  
дрыкэлосаап, имоурахэ мызит, иара дыршыуеит, аха саргы  
псышыацэгэа сыртоит сгэахэт, аха исхэозеи шыта, ала атыхэа  
азы атцатэаанзоуп хэа, нас иарбан зызаалак иааихнатцэоит,  
саргы уажэшьта убри сафызан. Азгы сагон, сызсалар акэын.  
Ааи, уи хырқыараны исхэом. Сгэы иамахэоз абриакара шы-  
каитцозгы, изакэыз сара схатагы исыздыруам, Француз

сзицырымтца акы сиднахалон. Изхысхэаауа, итынхак ди-  
таауашэа, ашта дыкэланы афнашэ ихы акэкны днеиуан, сар-  
гыы ссабрада насфастцан, иара сишьтахх сфынасхеит. Скъарахэ  
аахасыршалеит. Алашьцара иахьынзахнарбоз амзырха хны-  
кэыцш-аакэыцшит, еимаадеит. Арахэ теитца акэым, игэараан-  
датэкьа, ана-ара икылыжэжэа цкьа икатцамызт уи апшэма.  
Уиадагы, асасцэа бзиахэкэа хэзтаауаз, урт апшэмацэа иғар-  
ны инхоз цыоук ракэзаарын, адунеи цшь-шьапык зцоу акы  
ахьтаркыша боура хэа акгы рызгыламызт.

Агэарц атцыхэахьшэа, наараны иахьыкэз аекедырфэыкэла,  
зымацара затэык игылаз афны амардуан хнадгылеит. Иа-  
хьеипш исгэалашэоит, иаахаракны, лампа гыла икатцан,  
атцака ухы ааларкэны унытцалартэ ихаракын. Иаакэыршаны  
итцышшаан. Амардуан атцакатэкьа ифаз ашэ, баркэам дуз-  
зак адкнахалан. Афнытцкантэ хаиуанк ацэыс-жыыс бжыы  
хахаит. Амза аарла ишцхозгы, аилкаара уадафмызт, изла-  
тышшааз шхэажэбыцаз. Ахэажэ быца знык ианфалак, амса  
иафыхахоит, убаскак апкара цэгьахоит. Ахэыц еифызтэоз  
хкамакэа ткэыцэаа хавагыжыт, аха икахтцоз, апкара хза-  
лагомызт. Уаха цсыхэа ыкамызт, сара скъарахэ харшаланы  
амардуан аганаф снавагылеит, Француз ашэ инацэакэа ав-  
тарцаны иааникылан, иееибытаны, ишимчыз иртрыс да-  
наха, акгы иакзамызшэа иаафеижэеит. Сгэы атхара еисуа,  
скъарахэ сымпытаргэгэа сыпшын, уажэымзар-уажэы, ашэ  
ааимцааны, артэаахэа дыхэхэо апшэма даадэылкэоит, сар-  
гыы сыбжыы фэацаза илаикэырганы, скъарахэ игэы илытцак-  
ны даннысымкыла, акэкэахэа илахгэыдтцаны хаишьуеит хэа.  
Усеипцкэа раан, улымхақэа абжыаапны атцкыс итцархоит, уб-  
лақэтцэкьагы алашьцараф иаха ирбо иалагоит. Афны уафцс  
дыфнаршэымызшэа, шытыбжыы мгазеит, лагы рымамзу, им-  
шит. Аха, ихашэтцару, уи атынчра иахагы игэыткыарахеит  
сара сзы. цытрак хеынкыланы хэпшит, иудыруазеи, ишиқэлаз  
дырны, ишьтыбжы мыргазакэа аценцыыр инкылакны, ма афны  
ашьтахьала даахыкэшаны, ашэакь хгэидитцозар хэа. Азэгы  
иқыт-цсыт ыкамызт. Француз, ишэаны рычедырцсит, рыб-  
жыы дыргар ишеицэахоз рдырит ихэеит адырфэачены. Сара

сгәанала, икалаз уиоуп, ашә анҗижәоз ашьтыбжь убасшәа игеит, цлак амахә шыҗкьаны икаҳазшәа. Икаххаа, ргәы-рыпсы тынчза ицәаз ауаа, ашьтыбжь ргәы иныкәыџзаргы, иахьгаз рзеилымкаау, агәхьаа рымку, рейдымртысзеит. Агәашә хантытаанзагы, сыпшын ашәакь тькоит, хкәәкәаса хтеибатцоит хәа. Ус егыкаландаз, ухаткы сымцоз Француз избәхә уафы ианихәо, аиҗахысраҗ дтахеит рымхәалоз. Иц-ныкәозгы уи халахь иаапыраҳкларын...

Акәакь аҗны икҗашшны иҗатдаз ахәартра иадгылан жәык. Хыхьынтәи уафцы ишьтыбжь шымгоз ала сгәы ансыртынч, скьарахә смаҗа инавтастеит. Ашьшьыхәа снеин, ахәартра схы нхырхәхәаны сынтапшит. Хәиуанымзар избәхьоузеи, схы сгәалашәозар аахыс урт роуп сызцзоу, аха, аиаша шәасхәап, иахьа уажәраанзагы исымбац сара уаҗа иҗатәаз афызә ахәыс аазеи иара ан афызә ажәхьа дуи. Харт арахә рхыпхьазара акәын анхараҗ хзышьтаз, избанзар инапшуа, абриакара хы ашьамаҗа изануп, абриакара хы аҗсаса абна изылоуп хәа ауаа иахзырхәоз ахьз акәын хзышьтаз. Уаф кәышк иакәымкәан дыкамызт, асасцәа бзиахәкәа хазтааз аҗшәма, хара хырхагас иахамтагәышеит акәымзар. Цәхьа затәык имаз, сабитас напы адкыланы иныкәигон, иаргы икьышә ахәша ыкәытәтәа дныкәнагон. Ажәгы анапы ишашьцылахьаз мџашьо, иаабац реипш, ухацәа икәыпшаанза ирханы, иҗеибаркьа иџуа, рлеишәа дмырцәгыейт. Ибаҗы-саҗуа, ачыргә ашыклашьшы, агәы ртынч ижахәо ишхәхәапшуаз, ашаха нахахтеит. Ахәыс пшқа, ан шацәыргоз ацәа иалашәазшәа, атра иҗагьежьюа, ақьышә кәанча хәыцы ала ачалт ашә иасуан. Агәхьаа зкыдаз амзар, иара убри ахәыс азыхәан мацарагы уаф дакәытдын ан. Француз ажә иахәхтәз ашаха ааникылан, идәылигарц апхьа днагылейт. Сара ашьтахька сааиасын, иҗахцарц саннатдакьоз аамтазы, абыржәгы слымхә иҗафуашәа исаҳәуейт, ажәџан аҗкнытә амаалыкьцәа ирыбжьны иаафуазшәа, атх иалхәхәа, асаби иҗәуабжь аагеит. Хәәанахкылейт. пхыз баапсык ибаны дцәырхазшәа, ххәҗытәкьа ахәыцы ибжьы гон. Илхәо ажәәкәа узеилмырго, пхәыскгы ахәыцы длыргәыбзыгуан. Исыздыруам убри аамтаз Француз игәы иаанагаз, сара сцәа-сжы



ѡасхыбзааит. Абга ирфааит, изахтахузеи, рахә гәартак, ртакра хамыхәо аѡны иахзануп, абна иахзылоуп, арт ауаа рысабиггы дарггы ныкәызго рыжә затәы рцәаагоит, ахш ацрыжжы ил-кажъны иахшыуеит. Ашырхәа Француз снаидыххылан ашаха иикыз ааимхны:

– Иумахәзои, асаби ибжбы, гәнахароуп, уанацәалбеит, хакәытчып нак абри ажә! – схәеит, сыбжбы нытцакны. Хатцара игмыт Француз, аха ишысхәаз еипш, ауаѡытәыѡса знык итра дтытны, ихшыѡ атцкыс имч аниааи, уинахыс, азы иаго хәхәабжбы иахауам хәа, уаѡ иихәоггы ихахыы инеигом, ихалаггы еынкылашъа изыкатдом. Сара исхәаз акәым, асаби итәуабжъ, ахыгәра иалыѡны ххафытцәкыа дыргә-дыргәхәа игоз агара ашытыбжытцәкыаггы ихахыы иааимгеит. Акы има-хазазшәа, ажәакгы сатамкыкәа, ашаха аасымпытцижәан, ажә мкаарц, цапырхәала афы неихафәхәаны, атра интицеит.

Уиакара заххәарызеи, ханцоз хазлысыз абнаршәыраф, ахаиуан афѡы зфасыз акәыцъмакәеи хареи хшааифаххуаз, ашара адәы иаакәлонеипш, Кәдыртака халбааит, хқыпцаха. Уажәшьта ацарта-аартакәа цкыа ианааба, ихашьталарггы хашьта рызмышарц азыхәан, злагарак арлагартә Кәыдры акәытцәа хәычык неиуан, убри азыггара хталаны хфылаххеит. Ауаа бзамыкәкәа, хамч ада уаха ихалаз, уажәы акәзар, азын агәта, азиас хьшәашәа стала акәым, снапы зааскылома ани еипш икоу аус азыхәан. Мартггы хара ихазгәааны цас ихаз-науазшәа, ацша тәытцәза иасуан, хзамѡакәа фнаршәааит, хайлахәа закәыхи, сарамыжда, уажәеипш амагәкәа еикәкаца ихашьаз цышәшьома, хажәцәеимаа царцалажәкәа хашьхны, хмакакәа инарыдаххәалеит. Ажә мыжда хәцца, азычца хталаны шьарда хнаскьеит. Кәыдры аршьа хамамызт, ишахьан, харбон. Ишцакахтцоз? Ладоу, ѡадоу хәхьцаз хашьта рхашьа амоуртә ианхарз, хайшыклашәны азычца хәатытцит. Мѡахәаста хәычык хәцшааит. Акәыцра еилацатазаны хәхьамышьтуаз, кама фыла икылырхаауа, такәы хәанаскьан, кәыцк ашьапы инадфәххәалеит ажә.

Архәра, акәыларә схәеит, аха уи мацара ауакәхыз ускан хьзы змаз. Ахьз дутцәкыа чышәрак удыруазар акәын, иузтоз

акәымзар. Цышәрак здыруаз тауади-аамстеи ртәы хазуп. Урт  
ракәым сызлацәажәо. Хара, кәахақәак хәфныцқа, пхәызбак  
лҕны җа иоуртә хзыргашә имазма, махәи-цыси еикәиртәом,  
ихымта баша икашәом хәа ззырымхәоз арцҕыс. Иара убри  
ашәарыцара акәзандаз умбоз иказазгы.

Сшәақь, стапанча, скантаруаз еикәных сәааибытаны шәа-  
рыцара снытцытлон саргыы. Җхәаразаргыы, схатәы схәоит.  
псхәразааит, чаразааит, асаан еҗа ихаракны икнархаргыы,  
сышхәа сықәҗеҗәаны сеихсны икыдсыршәон. Изсыххәаа-  
уа, сшәақь апынтца исзадбалаз, цсаатәыз, шәарахыз сара  
истәын. Җнак, Чаҗам ахафазарахь снашәа-ашәо сышнеиу-  
аз, ахәажәи абҗынцди еилиааны, бнеилачыраны иахыҕаз  
цъара сыланагалеит. Снылс-аалсуа, сынкылапш-кылзырәуа  
сышнеиуаз, дәхәыпшраны иахыҕаз цъара сынкылпшит.  
Сәааныскылеит. Адәхәыпш агәта хәацак аҗеимыртаҗа иқә-  
гылан. Амшгыы шыбҗәаразы уамак агмызт. Ахәаца амцан,  
адгыл цәыҕыкыаны иахыҕаз, ргәы каршә ижахәо итәан  
арахә. Снеип, хьчак дрыцзар, сыгәҗыҕра ааихызгап, сып-  
сгыы ааитаскып сгәахәын, сәынасконы, ашәшыраҗ згәы  
каршәны итәаз арахә, ахышь зылапш ицашәаз акәчарақәа  
реипш, ирҳаны ифатибаркыан, иааилаҗырит. Ашәарыцафцәа  
ирдыруеит уи шыҕоу: шыцылароуп, уазхәыцзом... Ақыпхәа  
сшәақь аасхысцааит, аха афасара сахылхоз сышытыбҗь ра-  
ҳаны иаршәазаап схәан, агәхәаа мкыкәа, шыаҗақәакгы  
сапхәака иныкастеит. Сыпшызар, жәгы цәгы, сара сахыҕоу  
акәзамкәа, наҕ рыхқәа раҳаны ипшуеит. Арахә цсеикәырхагас  
ирымоу – агыгшәыг хара ишыҕоу афәы рәасуеит. Исымариа-  
ша адәы атцыхәан, ахахәда ахырчааны, ицәышәшәза иаалтцит  
ақәыцма... Аенышыбҗьон иабаҕаз, иабасәахаи, шыашәы  
итарыблааит, ацәал иаанацеит, сгәахәит. Сара шәарахын  
сзышытаз, аха ашәақь кны, ақәыцма иафсхәада, сшәамхы  
инықәырсны иаахасыршалеит. Амацара икаларым, дәәакгы  
ацзар акәхап, ицәыртцып уигыы, знык рахәык анырклак, усгыы  
рыблақәа хкуеит, инаргәыдцаны афбагы ласышытып схәан,  
уиак сәмеихскәа сәааныскылеит. Баша сыпшын, афыза хәа  
акгы цәырымтцит. Иара уиак, арахә ахы рықәкны, ишиа-

шаз иааиуан. Ибзианы иааунырыртə сара сахь иасуан ацша. Ишəартамызт сыхцша афəсып хəа. Ицегь иааскьааит, ажə ианнамтасуа, рейха сыцсаҭа кыдыстцəп анахəо аамтəзы, цсышəацəгьа астап шысхəоз, ишəазызан еилагьежьуаз, ажəкəа еибаргьызы, агамлакəа рыдыцхьало, «рыпсцəахə» иазыпцуаз арахə, иара зынзаскгьы иамбазозшəа, рыгəхьаа мкзакəа, рааигəаратцкьа иниасын, алымхакəа кьацə-кьацəза, апышə раханы ифəышəо, ашышьыхəа адəхəыпш ааихнатцəан, абнара инылахəаша ицеит. Азы шыцəаз баны, иихəо ифəамшəо иаанхаз иеипцш, ссахəацшуаз, уаха саазаменеихсзеит. Рацəа ис-хыччаны ицеит, анышə иамандаз, схəан, схы сазагьит. Шəақə-шəозар игəаҭаны ишəымази, абыржəы ушнеиуа, ақəыцьма аауцахаланы, аблакəа цымцымуа иухəацшуа иаатгылар, умшəазаргьы, иухəо-иууа уақəымшəо, ухашхатəарахазшəа, укəызгаза уаафəхоит. Убас мчык рыблакəа ирхуп дара, абна илзааша. Убри сыхьыз цьысшьеит. Сара исыхьзаалакгьы, сза-менеихсит, аха иара арахə изрыламкьысзеи? Аиаша шəасхəап, даара ицьасшьеит. Акыр цхьаны абри ашьтахь, ахьшыцəа кəазацəа, ашəарыцафцəа дукəа ирхəоны сахəит, еилыскааит ус зыканатцəз. Ақəыцьма атəартə, атыфəра ахьыкоу ааигəа-сигəа цхастə канамтəазозаап. Ашьтə рханы ирыцшаар хəа ишəоу, ишакəхалак, атра итыцны, уахык усгьы қытак еимнаркьоит рхəоит, акыр инаскьаны акəзаап ишқəылауа. Изхысхəаауа, убри акны дарей харей хəипцшзан зынза.

Ишысхəоз сакьытцит, ажə уафцсы ашьтə измырхартə, мфəс-фьыкгьы имбартə ипхьакны, ақəыц ашьапы ианадфəаххəала, икəхцаша, иазаауша цьара акы азахəзбарц, хəацсқəагьы ааи-тəхкырц хнатəеит. Абыржəы избошəа сыбла ихгылоуп, ауаа ргəыблра аамышьтахь рыцəгьарак шамбацыз ханахəозшəа, цəгьарак азыцшуп хəа ахгьы агəгьы итамшəазо, абла кəаз дукəа раз-разза ихəхəацшуан. Ачыргə агəытцəч, акыкмацəқəа ахш рфьықəыжж.

Адырфəауха хəаны иаагарц, уакə иааныжьны, хара Кəыдры хнырибахəа хцеит хəфныкəқəа.

Уахык хəфны хшыкəмыз, хəхьцаз, ханыхынхəыз изымды-руа дыкəзма Хəзарат. Уи избахə шəахəара схаштит. Цəытə-

натә аахыс ағыычцәа дукәа, архәцәа, ақәылащцәа здыпшыло, изазтцауа, зыкны еикәшәало азәы далырхуан. Хара ххаблан убас икәз Хазарат ихъзын. Уахгы-еынгы фаран, жеран изәззас уи ишы. Иара сса-мыссак азыхәангы инытыцтуаз азәы иакәмызт. Сара исгәалашәоны, знызатцәык дцахъан қәы-лара. Кәыдры амшын иахәалало уамак иацәыхарамкәа, тып хәычык Гарем хәа иашытоуп. Ирхәоит, ажәытәанза атыпхәцәа пшзакәа заны убракәа инаганы, атыркәцәа ираадырхәон, хәы бзиала иртыуан хәа. Уи сара сахааным. Сара сахаанны избаз, убракәа, Гарем атыркәа гба ааины изыхгылон. Иаархәон аґа-тын, аґыкәрей, изыртахыз сыздыруам, ипканы ирызноугар, ашыцгы ргон, ахәгы бзиазаны иршәон, ахы уртон. Рыкәа агаґа ааигәара абна илаґахәаны, аґба иакәлан идырхәит уахык Хазарат ишызцәеи иарей. Излархәо ала, қасак-қасак ахы рцәыргеит, акапдан ихәта, уаха арахы дықәымлахуа, дкьантазза деилырхит. Дысгәалазыршәаз, ицсәта бзиахаа-ит, ажә ылаґахәаны ханыхынхә, хәикәшәеит иара, Хазарат и харей. Изәгәзагәуа уаха шаанза игәароу ақәыцма еынла атыра италаны ишыцәо еипш, аены харгы хйартақәа хархәыцаланы хәпсы хшыон. «Уи ажә цыаргы ицом, уажәшьта хара иахтәуп, Францыз ихала дазхоит, ишаахәлалак, Кәыдры дырны иааигап, уара, Билал, ашнынза усызней уаха, ус дахык азыхәан устәхуп», – ихәеит Хазарат. Иихәоз усгы изакәанын. Сшыапкәа пцәартә, ишаахәлаз сцеит уи иахы. Хырқыараны, ма мцрак алатцаны исхәозар, сшыамхы иахысаанза иахауеит, еиґа иасхәахит Францыз;

– Иоужь наф убри ажә, абгакәа ирфеит, иара хазрыцхаума, игәнаха хазгом, зґацәахы зґытацхыз асаби, – хәа. Икаларын, иара ихәтагы даххәхызтгы, мамзаргы ихышаз ицәа иалашәоу, илахы еикәышышы, адунеиахаан дшысымбацыз ала, деикәпата дыкан ахәылпаз хәнеипыртцауаз.

... Адырхәеноуп уи арыцхара калашыас иоуз анеилахкаа. Апстазаараґ усгы иарбан згы уаазхәо ауп аус злоу. Ишысхәаз еипш, ауашы ихшыацкыс имч аиааины, итрадантыц, уи данага, нас ицәґагәышыоуп ахынкылара. Уи адагы, арахы Хазаратгы идырхәан, азы аргарада ус амаккәа ишылаґахәаз ажә мыж-

да. Наф дырны данцоз, Кәыдры хымтыцзар акәхарын, мамзар дталарымызт. Ишәасхәахьеит уи азиас аказшә. Атцхгы уамак илашьцамызт. Амаҭаҭшь еиҭш, ихәашьза ацәахәа алсхьаны ишгәеиҭазгы, сааласыр ажә ацәызгоит хәа игәы дажьоу, мамзаргы зынзаск агәхьаа мкзакәа дталоу, ишакәхалак, ажә ахы иахаз ашаха, ицнапык ахәда иакәыршаны, импыҭдаргәҭә иа-анкыланы азы дталеит. Егъарыла ихышхыҭәаны илеиуазаргы, ихала дыказтгы, азсашә злеидыруаз ала, хзааркәрыла ҭатцаны мацарагы дыруан. Рыцхарас ихьыз уиоуп, ажәгы иаргы аашткәыцәаа азы ианыхнатца, инапы иакәыршаны иа-хаз ашаха, иблыша, цас изнауазшәа, иахьҭахәаз еикәхәалеит, арахьгы ианыбааза, зынза еихәыдхашәан, изпмыртлеит, аҭба шаха мчыла изпҭәомызт, ажә уеизгы знык азы анаҭатәалак, азаакь хәа ихәааны асаса арахауеит, асаса анарахалак, азы иахагы инахәласуа, иахәәеуеит. Уи ахьҭахоз, сыбзара уамгаргы – сыҭсра хәа, иаргы ихы данамырхәеит, дамышьҭит...

Цәгъарамзар бзиа уаф дахыччом хәа, иахраҭ бзиахаа-ит, афстаацәа сыркызшәа, ихашәҭдару, ажә мыждагы иаргы санынархагыла, аччара заараха исысит. Иахьагы иансгәалашәо, схы исзанажьуам. Исыхьыз уиоуп, еснагь, хьызрацарас ишьаз уи ацәаҭеыга мџа дықәлаанза, абрака, ҭсыцқьарта ҭыҭс ирыцхьазо шьхатәыла ашәхымс ианхыҭцуа, Ашәлашара иҭартцало аныхәарақәа реиҭш, иџны ашәхымс дхыҭцаанза, ашәваз аҭы ацәашьы кьдҭцаны: «Улҭха сыҭ!» – хәа, илахь иҭьымшь затәуа, анцәа дышиашьапкӀоз аҭыҭхәа исгәалашәеит. Уи адагы, ажә ахы иахаз ашаха, иаргы инапы иакәыршаны, лшарак змаз ҭьара мчык ихыччазшәа, иахьеи-ваз убар, ҭышәарччарамзар азныказ угәаҭы рыцхашьара ар-ҭыхомызт...

Иажә абрака даалган, ҭыҭрак ҭымҭ, изқәа аҭь ашьапы иадҭцаны дтәан Билал. Саргы аҭь адашәпа схы ықәҭцаны, рыбақәа ҭшаша-ҭшашаза иааҭшуаз аетцәақәа срыҭаҭшуан. Иаалырҭьаны сылаҭш нақәшәеит атцх лашьцараҭ иҭыруа азыркәи еиҭшха, алашара акуа, ицәо атцх иалхәхәа, амацара ажәџан иатцаланы ицоз ахаирплан. Уи убриакара ихаракын, ашьҭыбжь хәа адгьыл ахь акгы ааџуамызт. Ицон атцх лашьца иагәылаланы, ицон иазпшыз амџахь....

– Иухээз зеггы блала ибаны шьамхыла еимыздаанза анцэа уимшьааит! – ихэеит цыхэахьчас икэз Тарсхан дцышэырччо.

– Алакэ схээз цыушьома, уара ацша иакэтэоу! – ихэеит Билалггы лафны, Тарсхан иихээз игэы иалмырскэа, нас уггы нацитцеит:

– Абзиара анцэа иуирбалааит, ари афыза зутахузеи!.. Исгэалазыршээз, абрака, Ашэлашара ианааилак, аныха иам-цалашэа, улцха хат хэа ашьхақэа рзы икарцалоз аныхэарақэа роуп. Узашьапкуа хэа хыхь азэггы дыкам, уи зеггы башоуп, уажэраанза ишэасхэанеипш, ныхэагатэык ашьа коутэарггы – крыфагоуп, аха насыпуп, аиашаз, уажэны, умэа анынцэо, уара ухазы иузхэар абант ашьхақэа рхыцэқэан икэашшза икэу асы шыцкыоу еипш, сынамыс цкыоуп, азин сымоуп, абрахь, атыц цкыахь ахалара хэа. Убри иоуп ашьхақэа рылпха зоузггы, жэымта шкэакэа змоуггы... Сара изхэо исзыжэуазеи, скэыцшра иахара, саамта иахара, ишакэхалак, сыцкэынра факэаны, даеакала имфасит, изасхэо Тарсхани, макьана зымшэхэггы маац, уареи шэоуп, – ихы насықэкны иажэа аахиркэшеит Билал.

... Ацша ахэхэахэа иаласуеит исхагыло ац. Ца змазам ажэван цауларантэ, рыбақэа тыцыцэо иаацшуа аетцақэа срытацшуеит. Сазхэыцуеит ахышьцэа хгып аихабы, абчарах Билал иихээз ажэабжь, сазхэыцуеит иаашар хазкэыло амэа, даеа фаха-фымш ханныкэалак хахьнеиуа ашьха, уа шака цсыцкыа тыцс иршьоз... Сазхэыцуеит ицэыркыа-цэырасуа, иахьцо аилкаара макьана иуадафу цхьақатэи сцеипш мэа. Исхэоит схэычы гэанала, иахьцалак уи амэа, сақэитхааит антэамтаз абрахь, ашьхақэа рахь ахалара...

1968

## ...НАС ИААЦЭЫЛАШЕИТ

Шықаса фынфажэа ирзааигэахахьаз, заргэытцыстақэа рфы ашлара ааланацсоз цхэысын Иарна Арлан-цха. Гэафэ

еихабыс аус ахылуаз абанк аҥны аус лыцызуаз лҕызцәа  
ракәзааит, дахынхоз агәылацәа-азлацәа ракәзааит, ихәсаз,  
ихацәаз, лыхыз мацара аамыштыахь, лаб ихыз надкыланы  
азәгы длыпхьомызт. Инарыпсах-аарыпсахуан, азәы ирпш-  
қон, ҕазәы иражәуан, аха ишырхәалакгы, зеггы ирхәоз  
лыхыз затәык акәын. Аңсуаа ахьзи абхьзи еидкыланы ахәа-  
ра цасс ишрымам лдыруан Иарна, уи ларгы бзиа илбон,  
иахагы ауаа еизааигәанатәуеит хәа илыпхьазон, аха даеа  
ганкахыалагы, аус ахылуаз, лара лықара зықәроугы,  
рыхьзи рабхьзи еидкыланы ишырпхьоз анылгәалашәалак,  
ларгы убас илыпхьалар иаха еигьылшьон, дыпхашьаны,  
дтәаны ирымбаз дгыланы ихы дирбеит хәа шырхәо еипш,  
хзыргарак иафыхахоит хәа ипхьазаны илызхәомызт, зеггы  
зышыцылахьаз илзакәыхуамызт акәымзар. Зыхьзи забхьзи  
еидкыланы изархәо, ртеитыпшгы, руафрагы, насгы аха-  
тыр ирықәырцоггы иаха иштынахуазшәа лбон. Егьырт зеггы  
ракәым, рбанк аихабы, лара латкыс қарала еитбу, ицәа-  
жәашьа, ауафы ахатыр иқәцашьа рзыхәан мацарагы ауафы-  
аамысташәа хәа ззухәаша, аилацәажәара анымфәпиго акә-  
зааит, аизараҥны акәзааит, лыхыз затәык ауп иихәо. Цаны,  
лгәы нызкылаша, «хара х-Иарна» хәа нацитдоит. «Хара х-Иарна  
лылапш итамшәар ҕалозма аведомостқәа рфы ишеилахәаз...  
Хара х-Иарна агәатаф еихабы, игәалымтазтгы...»

Абри агәыфбара шлызнартысло, дшазхәыцло лалхәеит  
Афина Христофор-ипха. Уи уаҕа, абанкаҕы кассир еихабыс  
аус луан. Цәабаҕа шықәса рыла акәын Иарна латкыс дыз-  
леихабыз, аха цәала-жыла дахьттәааз иахкьаны, еидкыланы  
урыхәапшыр, ани-пхаиракәыз цыушьон, убас иаха илыцын, иаха  
илыпшнын. Акы азыхәан длазтааны, иаалхәоз дахымпакәа,  
зегьрыла даххәыцны иналыгзахьаны ишылгәаламшәозгы,  
Иарна уи апхәыс бырг еихарак пату злықәылтцоз, илхәоз ажәа  
даараза ишәаны-изаны дцәажәон, насгы илхәон гызмалрак  
атамтакәа, гәыкала. Иҕоуп убас еипш иҕоу ауаа, хшыфла дара  
иреигьу адырцәа шумоугы, убарт уразтаар иаха еигьушьоит  
ус дук анумоу, избанзар ирхәо агәыпхара атцоуп, абзиа шудыр-  
кыло иаразнак агәра угоит. Убас анцәа иишаз дреиуан Афина

Христофор-ипҭха. Аа, иахьа, ахәашаҭены, шыыбжьон, аҭсшьара аамтазы, акахуа еиқәатцәа ыжәны, еицәажәо иштәаз, Иарна лыгәтыха аацәырылган, гәаара аҭамтакәа, ихәаны даналгоз, лықәра шмаҭым шахәтра аурц азыхәан:

– Уажәшьта схәыҭым, сыпҭха сара дсакароуп. Хаицны хан-неиуа, хаихәшьцәоу цьыршьоит, – хәа нацылтцит. Афина Христофор-ипҭха, адунеи бгозарггы, лара лычхара дахысу-ам ззырхәоз, агәыпжәареи аццакыреи азәггы бзиаара шиза-лымгац здыруаз аҭхәыс тынч, Иарна ус анылхәа, дааҭаҭха-ҭаччан:

– Бара быхьзи бабхьзи еидкыланы изырымхәо, акы, бказ-шьа-бнаалашьа бзиоуп, ҭбаггы, быпшра-бсахьа убас иҭоуп, ибеихабуггы, ибеитцбуггы, дара брықәлоушәа рбоит, – лхәеит. Лҭказшьеи-лнаалашьеи рзыхәан уи абырзен пхәыс илхәаз лгәы иахәеит Иарна, аха еггы ибеихабуггы ибеитцбуггы дара брықәлоушәа рбоит хәа иацылтцаз, цәгьарак аҭаҭданы ишы-лымхәаз аҭара шылдыруазггы, ускак илзеилымкааит. Даҭа ажәакггы лалхәеит Афина Христофор-ипҭха иахьа, ахәашаҭены, шыыбжьон акахуа аныржәуаз. Уик аазхылхәааз хәа акы аал-зымдырит Иарна. «Быпҭхаггы быпҭха лоуп, аха барггы бхы базхәыц», – лхәеит, Иарна лан убри абырзен пхәыс лакәушәа, зынзаск анык лкәал дынтагыланы.

Лхы алыршьыцылахьан, убас ҭазшьас илыман Иарна: ус бзи-ак дақәшәазар аҭара деигәыргьон, илхалырштұамызт еицәа-жәара бзиақ анлоулак. Уажәы, иахьатәи ахәашазы, аусураҭы илымаз аицәажәарақәа лгәаларшәаны дрызхәыцуа даауан аҭныҭа. Лгәы иаззырхаша еицәажәара бзиақ, ма лыпҭста-заараҭы акыр зҭазкуа уск данақәшәалақ аҭены, зыпсышьа бзиахаз мшуп хәа азылхәон убри амш. Амшқәаггы ауаапсыра иреипшуп. Иҭоуп зишьа бзиоу, аха зыпсышьа ҭеимхо, иҭоуп иины адәы ианықәло, амамикәара зҭатәоу, аха аҭсымтаз ажәоан каххаа, ицқьаза иааныжьны ицо. Иахьа, аусура ашь-тахь, аизара рыман. Акраамта еидхалеит. Лара дахьтәаз, ирхәоз-ируаз лбомызт, илахауамызт. Аҭныҭа дыццакуан. Аи-зара ианалга, аҭаацәа бзиа анааилатәо еипш ихәлахьан. Да-хьиз, лхәыцра ахьымҭаҭысыз ашьха қытаҭ ақәызтггы, лхала



дызцарымызт, убас илашьцазаауан, аха араҕа, ақалақь агәтә иахьацәыхарамыз аҕнытә, аулицақәа каххаа илашан. Дыцца-куа аоныҕа дахьаауаз, амџан дазхәыцуан аенытәи ахәаша лара лзыхәан иаишьахаз, насгьы иаҕсышьахаз. Гәыргьара дук лзаананы ишылгәаламшәозгьы, ицәгьан, ихьантән, сара сзыхәан ихарамын ари амш хәа азылхәартә еиҕш бааҕ-сыкгьы лгәаламшәеит. Афина Христофор-иҕхаи сареи хәи-цәажәара уаха тынч сазхәыцып. Егьирахь, уаха?.. Егьи?.. Уи уажәы дабасгәалашәахи!.. Уи сара исхароуп, баша амала амш лашара иахарастәуеит. Иахьа ател дылзамысзеит Уахсит. Иаха ииашоуп, иаха иламысуп, ашыцьегьы рзыхәан еиха еиҕуп хәа илыпхәазон телефонла реицәажәарақәа. Абжәааҕны ател днасны инеибырхәалакгьы, адырџаены, аусура данцалак, лусуреи лфызцәеи ирыбзоураны, реицәажәара наҕ илхалырштун, аха хәашала ианеицәажәалак, асабшеи амеышеи аоны данаанхалак... Еиҕуп, еиҕуп, хараза еиҕуп иахьа дахьамысыз. Убриак ауп. Егьирахь зегьрыла илаџсхәоу ахәашақәа излареиҕшымыз хәа егьыҕамызт иахьатәи ахәаша. Аусура, шыбжьон акахуа ажәра, лыҕхазатә Гәлизеи лареи ашыбжьышътахь телла реицәажәара, аусура аамтә анынтәеи аизара ианалагози инарыбжьаршәны, афатә ҕиртә адәкьан дныџнаххны, фатәы-жәтәқәак илымпыхьашәаз раахәара... Лнапқәа ааитнылыҕсахлеит, лшәыра усҕак ишыхьантәмызгьы.

Алашарақәа каххаа иаркын, ишырхәо еиҕш, агәыр каршәзар иубартә илашан Иарна дызныланы днеиуаз аулица. Инханы иҕоуп дача џбаҕа саат. Нас атх аееиџнашоит. Назаза ицоит иахьатәи ахәаша. Уажәшьтә ирызхәыцлатәуп, уатәтәи асабшеи уатәашътахьтәи амеышеи шылхылгаша. Уахсит агызмалгьы идыруан, лара, аҕхәысеиба, аҕхәысзатәы лзыхәан асабшеи амеышеи рыхгара шыхьантәз. Убри азыхәан акәын гра бааҕсны издигаз, даазқәылаз, арт аџымзк-ахымзк, иаабжьамыжьзакәа, ес-хәаша ател асра.

– Уатәы сабшоуп, – ихәон иара.

– Иахьа хәашоуп. Иухәо иашоуп, – атәы налалтдон Иарна.

– Уатәы сабшоуп, – ихәон иара еиҕа, лара илхәозгьы, лхәашьагьы рыгәхьаа мкзакәа, иажәа ртынчны. – Уатәашътахь

мөйшоуп, – хәагы нацитон. Арт афымшк анеиқәиңхьазалак, изхиқәаауа лара ишылдыруа шидыруазгы, ибжы агызмалра атцаны: – Арт афымшк шәара ишәхьжәгарц шәгәи ишцәтоу? – хәа зтәарала иаахиркәшон, икьәғзас ицәажәара. Ма ицеггы акы дналацәажәр, иамузозар мцқәак ма ихәр. «Уара», «Бара» хәа еицәажәартә еизааигәаны ишеибадырхьазгы, телла реицәажәараан, алаф натцашәа, «шәара» хәа акәын дышлацәажәоз. Ахәашьа иңсахуан акәымзар, еснагь иажәа зтәарала ихиркәшон. Ибзамыкәроу зтәароуп хәа илыңхьазон Иарна. Унаизхәыцыр, дгазамшәа дыкоуп, арахь... Лара Иарнагы дмыццакзо, реиқәыңхьазара дналагон:

– Асабша ашыжымтан, җаамтанык еиңшымкәа, сацклапшны, сыпха иңшзаны деилахәаны, ашкол ахь дсышьтуеит.

– Нас шәызғузеи?

– Җаамтанык еиңшымкәа, ицырцыруа еилсыргоит суадақәа.

– Нас шәызғузеи? Аамта шәймоума?

– Нас сыззәоит, сзахуеит.

– Нас?

– Еинкьаны скәашоит. Зежәымзар җажәа. Уаҳама?! – иаарцаҳәахәны ихлыркәшон. Иажәа ахы ахьхаз, иахькылсуаз анагзара акәым, убри атыхәала ацәажәара мацарагы гәнаҳароуп хәа илыңхьазон. Ус даазан. Лан лгәыңхьаыхш иацны лшьа-лда иалалахьан. Сара исакароу сыпха дсывагылахуп... Сара сами зеггы зхароу. Сабшак аены, схамьждараз, ицныкәара сақәшахәтхан, убри аахыс ес-хәаша ател дасны, сгәахы ахәра артытра дағуп. Аха, анцәа иңшьоуп, иахьатәи ахәашаз дамысзеит. Издыруада уажәшьта ихағы инеизар баша ихы шижьо? Атыхәтәан данасуаз... Ианбыкәу, мшәан? Ашәахьаены. Сара соуп иасуа, сара ихәахит, дысымдрызшәа аныкәста, нас инацитеит, гәаф, зежәымзар җажәа соуп хәа. Иуацәажәоггы сара соуп, Ахәаша Уахсит анысхәа, аччара сызнымкылеит. Иаргы: «Ааи, ааи, Ахәаша Уахсит, Ахәаша», – ихәахит. Ихала ихы иахьзитцеит. Убри, атыхәтәантәи реицәажәара, ажәак бжамыжкәа илгәалашәан, лхала дааңышәырччеит. Зхы иагу азәы лакәзаап, лхала дыччо амҗа дануп

хәа сзырхәоит лгәахәын, азәыр сибамашь хәа даанаңшы-  
ааңшит. Икаххаа илашаз аулица тбаа-тыцә ауаа маңны ианын.  
Аус зуа рыфныкакәа ицахъеит. Ус рымамкәа ақалақь иалоу  
аңсшьафцәа итәны иахъану, иахъеилыхароу амшын ахықә  
ағтәи амфәду ағоуп. Иарна ауадакәа ахылмаз афнеихагыла  
ашьха ашьапахьы иазааигәан. Иаха итынчран, насгьы аштәфь  
атцлақәа рацәаны иахьгылаз аңнытә, ашәшьыра еихашьшьы  
иқан еснагь.

Хәыцрақәак дыртаргаланы, зны лгәы дынтяччо, фазныхгы  
иахырфьацәаны, иакәым цъара исхәама хәа лыхгы дназ-  
хәыцуа, Гәлиза лзыхәан афны дыкоумашь, лфьыза лахь дахьца-  
зынтә даахьоумашь хәа, лыпцхазатцә лылабара дахыццакүа, ау-  
лица даамфәхытцын, луада ахьыказ афны амардуан днафәлеит  
Иарна. Афналартафьы иахьылашьцараз аңнытә, амардуан  
днафәлаанза, еснагь лгәы нтыцсауан, абас атцх наскьахьаны  
данаауаз. Уажәшьта жәаа шықәса инрыкәгәыгуа итцует убри  
амардуан дхалоижьтеи, аха дзамышьцылеит ацәытцлашьцара.  
Хапык ахышә днылагылазшәа даақалоит. Амала, знык амар-  
дуан амаакыра кны лфәаныналхалак, ацха дықәсуаны, амаакы-  
ра лкыр еиңш, иаха лгәы арыгәгәон.

Фбака етаж дхалахьан. Дәәа знык дынхагьежьыр, нас ах-  
цатәи аетажафьы луада ашә днадгылон. Азнык азыхәан цәа-  
лашәаран илоуз цьылшьеит. Даатгылеит. Ауафы даауңылар,  
цкьа унеифәңшыр, ихафсахьа еилукаартә ақара, итааза  
иарлашон адәахьынтә иаауаз алашара. Цәалашәарамызт.  
Ихәытхәытүа еицәажәон цьоукы. Ирхәоз еилыргашьа ама-  
мызт. Рыгагақәагы аатцысымысит. Фбака шьафә неихылгеит  
лаңхьақа. Дгыланы дырзызырфәуазшәа иқалон. Азәы иакәзу,  
фьыцъа еидгылазу харантә илзеилмыргеит Иарна. Дара ахь-  
гылаз, амардуан ахагьежьыртафьы днеиуаны, раахьахәымта  
иақәшәан, блеихақәысрак иалагзаны, рхы-рфәқәа налылбаа-  
ит алашара цәышхабира. Лгәатцанза интыцсаан, лоуразоуроу  
днеилууааит. Ажәақәак неидхәаланы рхәара акәым, иара  
ус, бжьыкгы лызтымкааит. Амардуан амаакыра лыфнапык  
рыла иаанылкылеит дкамхарц, убасқак илыкәлашьцеит. Раң-  
хьаза лхафьы иааиз – лыхлахатц гьежьыр, дкахар, лыбла иа-

баз аткысгы, иахагы ихымзгхоит. Ишлылшоз лгэы еикә-хәаланы, лшыамхкәа акаара-каара еитцасуа, урт, амардуан абартца хәычафы еибәгәзуа, еигәытцейбахәхәа игылаз, лызкәа нареилырхан, амардуан дафаланы, ишлылшоз дласны, афныка лфыналхеит. Азәыр илимпытдихуазшәа, илимпытцаргәгәа ил-кын афатәкәеи ацапхакәеи зтәз лшәыра. Луада ашә акраамта днадхалеит. Ацапха лзыпшаауамызт. Ианылыпшаагы, ашә аартышәа дакәшәомызт. Знык акарагы днагәтасит, ашә атәтәа шамаз, ацапха шаркыз лзымдыруазшәа. Дыказамшәа, адунеи дыкәзамшәа, акгы лымбазазшәа лчылтәахырц, днытцаба дцарц лтахын. «Атәтәа бас, ацапха зыбтахузеи», – ахәон, лыблакәа ирбаз агәра зымгоз, лызгәык. «Атәтәа басыр иаа-зыртуада, быпхазатә ауадаф дыкамзар», – ахәон рыцхашьара азымдыруа, аиаша абла итапшуаз, лгэы егы азыбжак. «Лара лакәзам, мап, мап, лара лакәзамызт, зынзаск даеазын», – хәа даакәымтцакәа лгэы итахәо, акгы камлазазшәа, ак-гы лымбазазшәа, иаха лчанаалыртынч, илулак, ашә аартны дшыныфналазтәкәа, аусурафы дызлаказ лымаәа бзиақәа лшәыхны, халат еилыграак, халат жәпак налшәылтцеит Иар-на. Зык днахәан, лыпсы иаха ианааивылга, дхынхәны амар-дуан ахь даарц, лыбла дажьоу, илбаз иашатәкьоу еиллыр-гарц лызбеит, аха лчаанылкылеит. Астәкәа уагоу ихы ижъеит. Сыблакәа ирбаз мцуп шысхәоз, схатәгы агәра згеит имцытәкьоушәа. Исусхәузеи амардуан ахь снейны. Днаскәа-ны лхы налыргылеит. Зны-зынла иаалырмыцхәцәома ухәо афынза Иарна илылан лхы ахәтыр ақәцара, лхы аламыркәра.

Ахәыкатцарта ифнагылаз астолафы, ампахьшы ақәыр-шәны, шыбжьон, ашколахтә данааилак илфарц, лыпха лзы-хәан икәлыргылаз афатә кыыс шамамыз анылба, иахагы деигәыргъеит, афны дааины, акрыфаны дцазтгы, нас ани, амардуанафы илбаз лара лакәымхозшәа.

Ишыкалцацыз еипш, ателевизор нафалтан, акыр ахәап-шра, аилкаара лылшозшәа, хәаа-баа змазам азәы леипш, лчыртынч адиуан дныкәтәеит. Ажәабжь фыцкәа хәаны иалгахьазаарын, уажәы ахауа зеипшроу, иахьыхьтоу, иахь-шоуроу ахәара иафын ателевизор, лара бзиа илбоз, еснагы

дазызырџуазаргы лгэы зхымшэоз амелодиа ататцаны. Уажэы убри амелодиа зынзаск даеа цэаныррақэан илызнартцысуаз.

Ашэаџ ацапха ахьархьар бжыы геит. Лгэы аатрысын, даггыџагылеит Иарна, аха лхы лнапэы иаалган дыштэац деитанатэеит. Ашэ лзаасыртырц атэтцэа дшамысуа, ақбаа-фырхша. Аџны сшыкоу лзымдыруашэа... Лцапхала ашэ аартны, ашышыхэа дааџналеит, лхы аџыка ықэхны, лыпцта-заара зеггы лызкны илазааз лыпха затэ Гэлиза. Ахара здыз лара, ан лакэызшэа, лхы агарта лмоуа даакалеит. Уи лдырзар акэхарын, дышиашаз азал ахь дмааизеит Гэлиза. Ашыталарта уадахь дныџнашылеит лееилылхырц. Абжыаапны, ан аџны дшыкоу, апха данааилак, ашэ атэтцэа дасуан, ацапха лџыба итазаргы. Дара аџыџа затэык ирдыруаз атэтцэа асшыагы збаны ирыман. Убас атэтцэа инасны, ашэ анаа-дыртлак, аџны иказаалакгы, ихынхэызаалакгы, реынеи-гэыдыжлан иаагэыдеибахэхэалон. Аџны сшыкоу лзымдыруу, дыпхашыаны, сымпан дахьзықэымло афнытэ акэу, атэтцэа дамыскуа, ашэ ацапхала иаартны дзыџналаз? Сарма шыа-пала сгылама, иахьа ашыжымтан сангылоз?! Абас аңсы-шыа зыбааңсхазеи иахьатэи амш? Аңеи дзауз атаацэа шым-гэыргьара уеигэыргьартэ икан иахьатэи амш аишыа. Ажэџан шеишеиуа, алакытца ахаччо, итцылашауан, агэалакара бзиа шэымаз, шусқэа шэымпытцаманшэалахааит, ақалақьуаа, имарымажахааит, ачарақэа рзыхэан итажэгаллааит шэурақэа, анхацэа хэа жэлари зеггы ирықэныхэауа адунеи иқэлеит иахьатэи амш. Убас сеигэыргьеит саргы, нас, сгэатцэахы атцаа хьшэашэа нтатцаны ицартэ, аңсышыа абас изыбааңсхазеи? Цэгьарас икастахьоузеи абри сара?! Схатца ила сманшэа-ламхо, акэтагыцэа дагэылхны исаазаз сыпха лакэзар... Лылабжышқэа хамыкафэаларц, лыпцсгы ааивылгарц, илбаз-илахаз, дахьцаз-дахьааз зеггы шыаџа-шыаџала илгэаларшэо, аенытэи амш зеггы дназхэыцит. Лыламыс иакэнамгахашаз, илатэамыз акыр лхэаны, мамзаргы, гэнахарак калтцаны хэа акгы лгэаламшэеит. Ашарцаз, ажэџани сареи еимадагас ихамоуп, амреи сареи хаибанарбоит сбартца хэычы. Абан, мрагылара аганахьалоуп ишыкоу иара. Уахь даанаңшит. Убри

абартца хэычы днықәгылан, абжъааңны атқысгыи деигәыргъо, улпқа-угәыпқа хамазает хәа дақәныхәо дапылеит аенытәи амш аира. Лхәычра итылгаз, ақыта иалганы иаазгаз хәа лара иззылхәалоз, кәзшьаны илыман амш лашара убас апылара. Лаб псәта шкәакәа ифылтает. Лара даныхәычыз, лаб ипсы антәз, ихәашъа кәлтцон, дихыхәмаруан. Иаргыи игәапхон ус ахылхәоз. Лаб амш лашара даналхәдаха, ипсы ахәтыраз, есышьыжъ далалгәалашәаларц ишынеитәлхәа-ааитәлхәоз, шыжыымтанла, лаб данылгәаламшәазозгыи, ныхәарала амш апылара дашыцылеит. Ахәта иагәапханы, афәхәара ааины, псшьара ицәшәа, аамтала изпыртцуа адунеи ашәахәа хъәежъкәа ахыршо, ашышьыхәа амшын инзаалозар амра, ашышьыхәа, имыццәкзо алашара нфыцәаны иаахәлозар, убри амш азыхәан ажәымта бзиан, апсышьа бзиан лхәон Иарна.

Абыржәада дазымхәыццызт амш аишьеи апсышьеи ажәван ацкәара мацара иахәадылкылоз дышиашамыз. Аус злаз лара, ауафпсы, лхәта убри амш шылхылгаз, илцәагаз, мамзаргыи илзыннажыиз акәзаарын. Аа, ашыжыымтан ажәван кеикеиуа ицкәан, ахәылпәз амра ашәахәакәа нахьнаршеит ақалакь, аха изакәы мшхәзеи иахьатәи ахәаша?

Ашьтәларта уада акнытә, еитәх азал ахь дмаикәа, афыкәа-бартахь дышәналеит лыпқа. Дызфүзеи аскаамта убрака? Лфы лызәзәозар, лхы лхәозар акәхап. Илнызбаалар хәа дымшәои! Атәлербага дахәапшуан Иарна. Изакә бзамыкәроузеи иахдырбо, лхәеит, лгәанала, атәлербага ала иддырбоз еиллыргәртә дахәапшуазшәа. Цәгыарак кәзтәз ахәычы илымха андыртәиуа еипш, атәлербага амаа аанылкылан, иаартәины дәәа программак ахь иниалгеит. Уакагыи ицәз, еилырганы дахәапшаанза, аракагыи иееиу хәа егыкәам лхәан, зынза иаафылхит, нас дшашыцылахьаз, лыпқа дшааилак еснагы ишыкәлтәцыз еипш, дазымхәыццәкәа, ахәыкәцартә уадахь днышәналан, асаанкәеи ачкыпкәеи ырхьархьаруа акәәра дныкәалеит. Издыруада, Уахсит игәыртса сыкәшәазар? Ахәаша Уахсит, жәжымзар фәжәа Уахсит... Илгәапхон ихьзылтәз ахьзшьаракәа. Лгәалакара дырбзион убарт анылхәалак. Убри атәл дахьамысыз азыхәан акәзар апсышьа абас изыбаапс-

хаз иахьатәи амш? Исхәо иаанаго, ател дасыр еиғын хәоуп. Ател дасыр сымуазар, дамысыр, имышъта сықәшәеит хәа сизагъуазар, нас уажәшъта икайтцари, цъбеит, уи ауаѡ?!

Аеыкәабартә данаадәылт, ахәыкатцартахъ дныѡналеит Гәлиза. Акрыфара даламгазеит. Деикәышышьы дгылан. Икалтцаша дазхәыцуазар акәхарын. Ирзыпшыз, хырцашъа змамыз реицәажәара, икаларын, лара, Гәлиза латцкысгы, ан иаха дацәшәозтгы. Аѡны сшыкоу лымбошәа калтцоит, ақъаафырхша! Ацацхала ашә аартны даныѡналозгы, аѡны сшыказ заманалатәкба илдыруан. Амардуанаѡы срывсны сшааз, ишызбақәазгы ускацәа илдыруеит. Аеынкыларә лцәуадаѡны, лгәанала агъра дшафызгы, икалтцаша, ишылхәаша дазхәыцуан Иарна. Слацәхар, слеисыр, снапы ркбақъаны сылфасыр атцкыс, зназы маанала слытцаланы слацәажәап, зегъ лсырхәап. Ус иаха еиғхәп. Лыпсы ѡнакәыкуа, азал дазкуамызт Иарна. Зны ахәыкатцартахъ лфыналхон. Уака лыпцха дшыкоу анылбалак, длыцәшәазшәа, лышьтахъка даахынхәуан. Ателевизор наѡалтцон, цкба илнарбартә ипцхаанза, илашаанза, нак инафылхуан. Уажәы дахьхәны дыкан, лыпцха шыбжьон илымфаз лхәы рпцханы, днадтәаланы афарада ус амамкәа иахьыкәлыргылаз. Аха, уажәы уахъ днеины, акрыфара бацсам хәа лхәы анлымтцылх, нас еицәажәара зыкаломызт. Илзыкәлыргылаз афатәкәа акакала днарызхәыцит. Акәац еитцачацаны, акрыфара лгәанарпцхарц азыхәан, анаша ртәы. Ачаиршыгагы агаз иакәгылоуп. Икалап, ашра иафызар. Илтахызар, акахуа ахш атаны илжәып, илтахызар – ачаи. Лыпцха дырпцшзаны леилахәара дшашьтәз еипш, лыфатәгы дацкляцшны акрылфалтцон. Лхатә лхәычреи лкәыпцшреи аибашьра ашыкәсқәа раан имѡасит. Лыфатә иагын, лцәашәтцатәы бжеихан икәыршәтцаршәын. «Цъара акала лгәы тьгамызт. Убаскан лара илыгхаз, уажәы лыпцха илыдылцарц дафын. Дгәыгуан, лара дызхьымзәз, бзиа илбаз лыгәтыхақәагы дрыхъзоит, иналыгзоит хәа лыпцха. Зегъ реиха гәтыхас лара илымаз, бзиагы илбоз атоурых акәын. Данкәыпцшзәз инаркны, убри аганахъала дтцарауаѡханы акәын лхы шылбоз. Атцара-дырра зыпцстазаара азызкыз, шыцра бзиала дрытцашьыцуан. Ашкол, цшзала, дша-

алгалак, аинститут дталап, нас аспирантура, сара җара акала  
лхы даласырпшырым хәә Гәлиза длызхәыцуан.

Уажәы, убарт лыгәтыхақәа анылгәалашәә, лыпҗа амардуа-  
нафы дшылбаз лыбла иаахгылеит. Лхы жьо, илхәәц ахәара  
деитаналагеит. Имцуп сыблақәа ирбаз. Гәлиза лакәзамызт уи.  
Даеазәын, даеа згабын. Уажәы азгабцәа зегы еипшны рееи-  
лархәоит. Ақкәынгы зны Гәлиза длыцны иааиз, мамчка, абри  
иоуп Андреи хәа сызфыз астудент хәа ззылхәаз, ислырдырыз  
иакәзамызт. Ари иаха ахатца җшра иман. Ихәхәқәа роуп сыз-  
жыз, уажәы ақкәынцәа зегы рхәхәқәа аужьуп.

Егыашатәкьаны, җынтә-хынтә абас лхазы ианылхәа, ил-  
хәо иашатәкьоуп хәа лхы агәра алырган, азнык азыхәан лгәы  
аалыртынчит. Ателефон ашкагы даанаҗшит. Дмаазац Гәли-  
за. Лҗыза лкны дыкоуп. Ишыкалцац еипш: «Мамчка, хәаас  
скабымцан, сыгәхәабымган, бысцәымшәан, уажәытәкьа  
снеиуеит», – хәа днасуеит ател. Убас калцарауаз, сылжыарау-  
аз, нас игәырҗса сықәшәарымызт Ахәаша Уахсит, нас аҗсышә  
бзиахарын иахьатәи амш.

Иарна абас лгәы дахьынзатахәыцуаз, акрымфакәа, абарца  
хәыцахь ддәылтцит Гәлиза.

– Бхәы хьшәашәеит, бабацои? – иналҗыткьеит Иарна.  
Акрылфар ахьылтахыз аткысгы, адәахьы дахьыҗшуаз лгәы  
итцаххноупишламхәхәаз. Илхәеитиарагыны, ишхәатәытәкьаз.  
Знык илзымтәахкәа, лгәала анхыжж, уажәшьта аус злаз, убас  
мацара анагзара акәын. Лара дацәшәон лычхареи лгәамчи  
азымхар хәа усеипш ацәажәара. Ихыблаа-җыблааны, ихыжә-  
кәыжә, цәыха-цәыфарала, гра тыгыҗаала имҗаҗысыз лхәыҗ-  
реи нагзара амоукәа еикәыбгаз лынасыҗи ухәа, илхылга-  
кәахьоу зегы лгәалашәар, ацәажәаратәкьа лылымшар хәа  
дацәшәон Иарна. Лара уажәы дцәажәар акәын Гәлиза лаб  
ихаҗыңан, хатцатас, лҗыртынч, насгы аҗьбарара атцатаны.

– Мамчка, уажәытәкьа снеиуеит! – адәахьы имҗасны ицо  
азәы иалхәозшәа, арахь дхьамҗшзакәа, абарцаҗынтә лыб-  
жы ааҗит Гәлиза. Иарна ианакәзаалак илгәаҗхон, нбанк  
бжыыршәаны, иаркьаҗшәа «мамчка» хәа лыпҗа лхәашәа.  
Лара аусураҗы дшыкоу, Гәлиза ател данаслак, раҗхьаза уб-



ри ажәа акәын илхәоз. Ашколахътә афны дшааилак, ател дасуан, исфозеи хәа длазтаауан, лхәы мазеины архьшәа-шәага итагылазаргьы, шыбжьон банааилак ибфаша хәа ашыжьымтан илалхәазаргьы: «Мамчка, исфозеи?» – анылхәа-лак, лызтаара мацара акәмызт иаанагоз. Убриала илхәон ашкол ахьынтә деибга-деизфыда афныка дшааз, лан бзиа дшылбо, аусурахътә лыхынхәра дшазыпшу. Убри азыхәан дшасуаз шылдыруазгьы, тынч, дмыццакзо, аусурафы егьа деилахазаргьы, ацхьа илфаша, нас илфаша хәа, ашыжьымтан ишлалхәаз еипш, еикәыпхьазо еитаналалхәон. Аус лы-цызуа ахәса игәартон, лыпхаи лареи шыбжьонла ажәабжь бзиақ телла ианеибьрхәалак, иаразнак лгәалакара шыбзиа-хоз, ллакытцакәа штцылашаауаз Иарна. Лзамфакәа ркәыпшра рзыхынхәны, атәа кәцшыкәа иреипшхон, лыблакәа ракәзар, амра агылара иазыпшу жәфәан гәыцкьахон. Убасқан, лара, зусушья гәалтоз акассир хәсақәа ракәыз, ацара амыр-хырц абанкафы иааиз, баша лдыршык иакәыз, дарбанзаа-лак, изхәалакгьы лыхьз ырцшканы ихәар, лгәы иалсуамызт. Ихәааит итахызар «Иринка» хәагы.

– Дыбзиоуп, быпха дыбзиоуп. Зегь рыла ибзианы дбаазоит, – лхәон ани, ацхәыс кәыга, ацхәыс тынч Афина Христофор-ипха. Усеипшкәа раан лыпхәыс еибара лхаштуан, насып бзиа змоу, зегь рыла зтаацәара еибгоу ахәса дреипшны лхы лып-хьазон Иарна Арлан-пха.

Уажәы, лыпха лацәажәара ләазыкатцо, абартцахътә дхын-хәны лааира дахьазыпшыз, иаалгәаларшәаны дназхәыцит, иахья шыбжьон Гәлиза ател дасу дамысу. Дасит. Акыршыс-фалак сфьаза лахь сцоит лхәеит. Акрылымфазеит. Издыруада, афнынтә акәмызтгьы дахьынтәасуаз? Иабеикәшәеи, насгьы иахья ианбеикәшәеи lystудент хахәы бабеи лареи?

– Мамчка, убас амла сакит, ахахә сыбтаргьы исфоит, – лхәан, лхы наҭа-аацо, абартцахътә даафналеит Гәлиза. Акгьы кәмлазашшәа, амардуанафы избаз лара лакәзамызшәа кәл-цеит лхәеит Иарна лгәанала. Дыпхамшызакәа сыблакәа дызлархыпшылозеи?! Лгәатцан агәаг шеилашуазгьы, Гәлиза амла сакуеит анылхәа зны акрылфааит, нас ицәырызгап хәа

лызбеит Иарна. Рыцхашьаракгы налызцэыртцит. Лаб усгы дылцэызхьеит, лара лзыхэан уи цсык дифызоуп. Гэыла-цсыла саргы сылцэызыр, зынза дзатцэхоит. Абас лыцха лзыхэан ишылхэозгы, гэала хьантак итнафауан ан лгэы.

Гэлиза леыртынч акрылфон. Ус акэын лгэы ишааназ Иарна. Убри лтынчра лара иахагы гэгла дартэуан. Икал-таз ус иахэтазшэа, мамзаргы сара слашэханы, аггы сым-базшэа, дсылахэмаруама?.. Слыцэцэкыны дфасыргылар, бан илыкэыбтаз апату азыхэан, аа, абри бымаз хэа, снапы ркья-кыны... Аггы акацха, ма ажэала ахэахагы лмазеит Иарна.

– Мамчка, бара акрызыбымфозеи, бхэы зыкэгыламзеи? – лхэан, лыбла тбаакэа тылашаауа лан дналыхэацшит Гэлиза. Иарна даашанхеит... Асеипш лыблакэа лхалашо длымбацыт лыцха. Лгэатца штынчым рхубаалоит. Мчыла лхы лкажоит. Сцылшэоит хымпада. Сычхара ахьынзагэгэоу гэлтоит хэа, лыблакэа еихмырсыгь, лыцха длыхэацшуа, лгэы дтахэыцуан Иарна. Зны ачкып ныкэцданы лнацэкьаракэа рыла акры-фара дналагон, еазны ача амацара дацхауан, акраамта лфы италкагон, ацыфа ашьтацдара лхаштны Гэлиза. «Бмыцца-кын, Иарна. цсыхэа ахьынзамоу ичха, беыртынч. Ихэатэуи ихэатэыми цкыа брызхэыц. Еицэабымтэааит. Ишыббо, иахы-тэи амш, айшыа шыбзиахазгы, бара бзыхэан ацсышыа ееем...»

Гэлиза дызхатэаз астал аганафы днатэеит Иарнагы. «Амардуанафы срывсны сшааз зынзаскгы илымбазеит. Иара, астудент хахэ баба, акыаафыр, сангэеица, нак дынхыахэын, иблакэа ицэахит, дыцхашьазазшэа каимтоз. Зынзаскгы слымбазеит Гэлиза. Ииашоуп, слымбазеит. Убри азыхэаноуп ас фымт дызтэоу». Иаха-иаха лгэы хыацссон Иарна. Даазкэылаз илхаштшэа дыкан акэымзар, лхата лхы ажыара дашыцыла-хьан. Луафра лазыркэуаз мееирак анидылбалалак лхатца, ииашазам, ус ихэомызт, ус каитомызт хэа лхы агэра алыр-гон. Ашьтахь аиашатэкыа абла дтамцшыр амуит акэымзар, убас лхы жыо дшыказ дагыкыазауан. Уажэгы лхы жыо, тынч дхэыцыртэ леанаалыртынч, лацхыа дтэаны акрыфара иафыз апхэызба, лара длыцхазамызшэа, абыржэада длымбацызшэа лыхэацшра далагеит. Дрыхэацшуан икыдыхэхэала-кыдыхэ-

хәалаз лыцьымшь еикәатәәкәә, дрыхәәпшуан, дзыкәтәаз аҕәардә иацрыхәхәаны, икахәхәа-кахәхәа икнахаз лыхцәкәә, дрыхәәпшуан асақәи ацәәпшыи рыла ирхиазшәә, итыпхаауаз лзамәәкәә, ахалат тбаа-тыцә шылшәызгыи, итәәаа-тәәааза иалпшуаз лгәыпхәкәә. Абаскак итыпхацәахома, цьбеит, жәәф шықәса иртагылоу? Ашкол матәәкәә аалшәухыр, ашкол хәычы хәә злалзүхәозеи ари?! Хатца ицаша атыпха. Дабаццакуеи, цьбеит. Дабаанагеи?! Анцәа срыцхашьа, сыблақәә абахәаз! Сыцәан, уаха акгыи. Ацәа салнахит амардуанафь избаз аибагәзра. Ател сизасны, лаб иасхәап. Хаицәызра сара исхароуп, акы затәык сызлабыхәо, ахәыцгыи баргыи уадафрак шәәкәшәар, сыцхыраара мап ацәыбымкын, исәхәә, схы сеигзом имхәеи ддәылтны данцоз, аа, абыржәоуп лаб ицхыраара анылтаху. Иасхәап, аха ишпаиасхәо? Чмазарак лыхьны, ахақьым дылтахызар, ахәара мариан, аха уажәы? Сара дсыт, азгаб лхылапшра уадафуп, сара дсаазоит анысхәоз ибуамызт, уажәы иббама исхәаз аҕны бшаанагаз ихәап, игәы ишыышыып. Мап, еицәоу сақәшәаргыи, игәы имшыышыырц азыхәан, лаб иахь ирзатәым. Хатца ицаша атыпха... Хатца ицаша... Амардуан дафаланы дшааиуаз илбаз илзафьзахеит уажәы лхазыхәан иҕалтаз аартра. Уи иланахәоз рацәахеит. Лыпха абаскак дышдухахьоу, лқәыпшра атәымта дыштагылахьоу, хатца ицаша пхәызбак дышлеипшхахьоу агәра анылга, лгәы лыртынчыргыи ауан, лхатәы лара илбартә дыкоуп, уажәшьта дхәычым хәә, аха убри атыпан Иарна лгәыткьара иахагыи иацнатцеит иҕалтаз аартра. Алашьцара ааимкьаны, изырлашоз мацәысеимкьарак иафьзахеит уи аартра. Уажәшьта аус злаз, ацәылашара иалылбааз, цқьа ишәаны-изаны азхәыцра акәын.

Лхы лнапафь иааганы, лееикәгәо, аеыкажара уаха ишлылымшоз анылба, дызгылаз, дахьцоз хәә лзымдырзо, дфагылеит. Ма лнапы ркьакьаны лыпха дылфасыр акәын, усқан зегь хәатәхон, зынзаск даеакхон уинахыстәи реизыказаашьагыи, мамзаргыи, лара наҕ дындәылтны, лыпха дахылымбаша, пытрак аҕара, агәылара акәзаргыи, цьара дцар акәын. Лроль хьанта нагзаны, лхы шытых, асцена иқәтны ицо актриса

лныкѣашъа лытаны, ашышыхѣа лѣыналхеит. Лыпсы еивтам-харц, дегъаакѣыпсычѣаит. Ашѣ ахъ лѣыналхахъан. Убри аам-тазы акгы лымбазозшѣа, зегъ рыла лѣыртынч, дымтцыззо итѣаз Гѣлиза лычкыпц лымпытцшѣаны асаан инаншѣалеит, ларгы ашырхѣа дѣатцкъан:

– Саѣбымтцан, сан, саѣбымтцан, сбыхѣоит, – лхѣан, лнапкѣа лыкѣыршаны, лан даалгѣытцалыхѣхѣеит. Иарна икѣалтцара, илу-ра дакѣымшѣеит. Сааигѣара бмааин, бнапкѣа схыбмыркы-сын, акахцѣа реипш, амардуанаѣы ахатц дгѣыдызкылоз, бара апхамшъа хѣа лхѣарц, лхы-лгѣы иаѣагѣежыыз ажѣакѣа лкышѣ иаакѣыххит, аха лыпсы неивтцахан, акгы лзымхѣеит. Апсѣазаара ускаѣаак ирыцхѣанамшъацыз, лхала лхы лмыхъ-чар ада цсыхѣа лымамкѣа, акырынтѣ аѣагылазаашъаѣа ирыкѣашѣахъаз (лхатѣеи лареи реилытцра маѣарагы абаназоз!) акы дакѣашѣацыпхъаза, луаѣра ламыркѣаыкѣа далцыртѣ, еснагъ агѣамч зызѣѣырццлоз апцхѣыс, уажѣы лхышътыхра, лѣагъара, лхыхъчара ухѣа, зегы, неикѣыбга иѣеит. Ахара здыз лара, Иарна лакѣызшѣа:

– Ус бымхѣан, акгы кѣамлеит, бѣыртынч, акгы кѣамлеит, – хѣа аргѣыбзыг ажѣакѣа рхѣара далагеит. Лхатѣ лхазыхѣангы илымхѣоз, илѣѣахуаз гѣтыхак, ишны ихытцыз ахш иаѣызахеит. Лхатѣеи лареи реилытцра иара ихаран. Хъахѣа-ѣахѣада уи убасоуп хѣа агѣра ганы дшалгахъазгы, лыпцѣа абыда иахъ-лызѣауаз, аб инапи игѣыбылреи дахърылхѣадаз, еиѣахѣашъа змамыз, хара хъанѣала, ларгы илхараны, ара дук лыдны илыпхъазон Иарна.

– Мама, сара ахара ду сыдуп бѣѣапхъа, аха агѣра згоит, агѣра згоит, бара сшеилыбѣаауа! – уахѣ лгѣы илнамырхѣеит Гѣлиза. Лан лыхѣа иакѣѣѣон лылабжышкѣа. Иарна лхатѣ лып-сѣазаараѣы, ѣык арзсартѣ алабжыш ахъкѣалѣахъаз акнытѣ, ианакѣаалак мѣабзк акѣара даѣѣшѣон, илѣѣымгын алабжыш. Агѣырѣа лабжыш аамышътахъ, ауаѣцызы изыхѣан даѣа лаб-жышк ыкѣоуп хѣа дыкѣамызт. Убри, лара илзымдыруаз, знымзар зны икѣалѣѣартѣ насыпц илмоуз алабжышкѣа ракѣын уажѣы лыпцѣа лыблакѣа ирхибахѣала, икѣѣандаза, меигзарахѣа иаау-аз алабжышкѣа.

Ани аңхаи рнапкэа еикэыршаны, игэаауи идыргэыбзыг-  
уеи руа дарбану узеилмырго, ишъахитхазшэа, акраамта еид-  
гылан.

– Ибзиоуп, иазхоуп шыта! Анцэа даахэаны сбыхэоит, ала-  
гызкэа сыбмырбан, бакэытц атэыуара, – хэа илхэази, насгыи  
икалцази цкыагы дызымхэыцкэа, лыткыи акалт амца акыр,  
арцэара дшалагарыз еипш, лыпха ахара ду зыдны илыпхэазоз  
лыргэыбзыгра далагеит аңхэысеiba.

– Иара, Андреи, мамчка... Иара убаскак... – ажэакэак  
лхэарц далагеит аңха, аха ацэажэара дакэылхит ан. Лхэашъа,  
лцэажэашъа злаказ ала, цхыакатэи лыпцстазааратэ мэа зеггыи  
азыхэан шыарда тцазкуаз ажэакэак шылхэоз лдырит.

– Бакайтц, ыбымтын, анцэа даахэаны сбыхэоит. Баалеи  
арахъ, бааи, ара бнатэеи, аа, бнатэеи абрака, – лхэан, лнапкэа  
шлыкэыршаз, азал ахъ длыманы лфыналхеит. Лхы дфоханы,  
лан дылфэаңшуамызт Гэлиза. Лан аоны дшыказ, лара да-  
нааи, лхы ныпхыак-аапхыалкуа, лхы лнапэфыи иааганы, мчы-  
ла илтэахырц дызфыз, зеггыи хыжжит уажэы. Лылабжышкэа  
иаха-иаха ирыцлон. Лнапкэа шлыкэыршац лан илыкэыр-  
шаны, адиуанаф длыватэан.

Акраамта азэггыи ажэак лхэомызт. Дасу лгэы дтахэыцуан.  
Аңха дазхэыцуан цхыакатэи лпеипш. Уахъ дахынапшуаз, зе-  
ггыи цыанат бахчаны акэын ишылбоз. Ан илгэалашэон илхыл-  
гахъаз. Лыпцстазаара зеггыи лапхыа ииасуан. Абар, лыхцэкэа  
бант шкэакэала ифахэаны, леимаакэа цкыыфза дгылоуп ркы-  
та школ аштафы. Ашкол далгеит. Бжыи-мэак ахъеихагылоу  
инанагаз дишозоуп. Дахыцара лыздыруам. Абар, аинсти-  
тут дталеит акалакы акны. Акалакы акынтэи ахэса хэыцкэа,  
лара лшызцэа ыыцкэа алаф лылырхуеит акалакыи барей  
шэмааибит, акыта иаазаз сабитцас бынхеит хэа. Ус анлархэоз  
лцэымгын. Уафы шытахак лакэны лхы лыпхэазон. Аха лынасып  
зызбыз, лхатца дигэазырпхаз, убри, акыта бшалцыз бынхеит  
хэа, лафцас илархэоз акэхеит. Длынасыпхараны, лыпхазатца  
длабхараны иказ ауафй ларей еибадырны, игэапхеибашъаны,  
ианеицныкэоз, изныкымкэа илеихэахъан, зегъ реиха быз-  
ласгэапхо, акыта бшалцыз бахыыкоу азыхэаноуп хэа. Изхи-

хэаауаз лзеилкаауамызт Иарна. Газас сишьома, мамзар-  
гыы уафы шьтахас сипхъазома хэа лхы дазтаауан. Ашьтахь,  
цкъа данилашьцыла, изхихэауаз анеилылкаа, егыарааны  
ихэаргыы, иахагыы лгэы иахэон. Ақыта иаха иазынханы  
иёоуп аламыс, ацкъара хэа ипхъазон иара. Ихатагыы деи-  
хон убарт, ицёызқәахъаз рырхынхэра азыхэан. Архынхэра  
зылшоны иипхъазозгыы лара, Иарна лакэын. Аха башахейт.  
Еилазфашьа, еилагзашьа змамыз еилаизфарц, еилеигзарц  
иеазикит. Афарзы алатээр, ацшшэгыы агьамагыы ызуеит реиха  
ицкъоу азыхь. Ишыкац, ицкъаза ицаларц атахызар, азыхь  
хеиқәырхагас иамоу акы затёыкоуп – афарз иалтны, хазы  
амфа алхра. Уажэадагыы, шафанта илгәалашәахьоузеи Иар-  
на лхатей ларей реибадыршьа, реицныкәашьа, ианейбага  
ирейцынхашьаз. Лызатэра хгашьа амоуа ианыхьантахалак,  
мамзаргыы, лхы-лгэы дақәгәырғьо, лгәалафара аныбзиоу,  
хаилытраф сыццакцәазар калап хэа лхы иаефнылхәалон, аха  
нас, рыбзиабара чархэара шазиуаз цкъа ианылгәалашәалак,  
иара изыхэан гәагмзар даеа цәаныррак фыхомызт лгәатцафь.  
«Гәшатар ахьатахым, иатахым. Зегьы сылазоз цыишьон сыпқа  
лабгыы. Знык-фынтә ианианасыжь, иахагыы схы дықәтәейт.  
Уажәы иланасыжьыр, дысцәыбжьысуейт сыпқагыы, нас зынза  
хаицәызуеит». Лгәафь аилашра иалагеит агәаф. Зегьы хәатәуп.  
Сыпстазаара зегьы лаазара иахтныстейт. Схы-сыпсы иагыр-  
ханы, лара лаазара иазыскуан. Сцъабаа пату ақәлымттейт.  
Абыда дахьыкоу сара исхароу цыылшьозар? Убас лгэы иаана-  
гозар, сара соуп изхароу. Лаб изыхэан цәгыарак ласымхәац.  
Лара, хәхшара затёы, илхарақәоугыы ыкоуп лаби сарей хә-  
хьейлытцыз. Ааи, ааи, сыпқа илхарақәоу рацәоуп. Лара лакә-  
замыз сзызхәыцуаз, ас еипш икоу аб длымазар атқыс, длы-  
мазамзар иаха еиғьуп хэа? Абас уи, дшыхәычыз инаркны,  
зегьы дырцәылыхьчон лыпқа. Сара аусура афьнтәфьа хатқак  
ател дысзасыр, хара дук сыдушәа, цсахра баафсык кастазшәа,  
сыламыс арқыиара салагон, лара амардуанафь... Агәылацәа  
ахьылбаауа, иахьхало... Убри мацарагыы...

– Мама! – акы лхээрц дналагеит ацқа. Ан лхәыцрақәа  
ааипфьан, лнапала наф дналыхан, ибхәараны икоузеи, бара

аңхамшыа хәа аанаго дналҕаҕшит. Лан ллакта цәҕязар акә-харын, лхы аалалыркәит Гәлиза. – Мама... Бара, мама, бара бзыхәангы иаха еиҕып... – лылабжышқәа аалрыцкәеит. Лан лахь дааскьан, лхы лыжәоахыр иадтцаны, лыблақәа лтәахит.

Иарна илзеилымкааит уи илхәарц илтахыз, лажәа ахы ахь-хаз. Илмахазацыз бызшәак иахәызан.

– Изакәызеи, бара, сара исзеиҕы? – днацыткәеит азнык азыхәан, нас дсыршәацәар акгы сызлырхәазом лгәахәын, иаха лҕеынкыланы, аха лажәақәа шаҕыц ираҕыны. – Аҕстаацәа бырфама, ибхәо закәызеи? Хгәылацәа ахьхало, иахьылбаауа амардуанаҕы, алашыцара бәеалак, арпыс дахьгәыдыбкылоз аума сара исзеиҕыны ибыцхьазо? – лхәеит. Уаанза илхәарц илтахыз ажәакгы рыламшәеит уажәы илхәаз ажәақәа. Зын-заск даеацәара дымоахкәеит. Азыхь цкьазар, ацкьара ахьчоит азыхәаноп изыцкьоу. – Сцәа ахьпыбәеуоума исзеиҕы? – лхы днаханы иаалыдылхын, лыблақәа днархыпшылт.

– Мама, мамачка, ус бымхәан, ус бымхәан. Бара еснаҕ ииашаны сеилыбкаауан. Бара икәышу, анацәа зеггы иреиҕы аноп, – лан илхәаз ажәақәа дырзыпшны убарт раамыштахь, даеа ажәақәак шылмахауаз лдыруазшәа, гәынхарак рытцаз-мызшәа, тынч даацәажәеит Гәлиза. Иарнагы игәалтеит уи лхәашьа шака итынчыз, шака хьаа-баа атцамыз. «Уаханза дыс-зымдырзоаарын. Ан лара лакәны, аңха сара сакәушәоуп лцәа-жәашьа шыкоу». Абжьааҕны акәызтгы, икаларын иахагы лгәы иахәар Иарна, аха уажәы, лыпха лҕыртынч, лцәажәашьа лара дланаркәуашәа лбан, лгәы иаатдаххит. Ираҕьцәаны дла-цәажәаргы лтахымызт. Ускан гәаартыла аицәажәара зыка-ломызт. Ахыхьчара мацара далагон Гәлиза.

– Анацәа среиҕымзаргы, насыц змоу анны схы сып-хьазон уаханза, – лхәеит, иахьынзалылшоз лҕеынкыланы, аха тәымуафьки лареи еицәажәозшәа, лажәақәа хьшәашәан. Лыоһапык рыла лыпха наҕ дналкәылтхан, лхата днаскьаны, адиуан атыхәахь днатәеит. Лыхцәы жәпа дукәа цыртланы илыкәыпсан Гәлиза. Лара ииашаткәьаны лгәы иалан лан лгәы ахьыллырхьыз.

– Ииашоуп, мама, исзыбхәалакгы иашоуп. Ажәала сацә-хара акәым, иара убраткәьа, амардуанаҕы ханыбба, скьышә

ашъа кылыбхуаз ҫысшыон, – лхәеит аҫха. Лхы лықәыжыны дтәан. Уи уажәы дрызхәыцуан «бара бзыхәангы иаха еиғуп» хәа лан илалхәаз ажәақәа. Ииашамкәан лан ишеилылкааз лдыруан. Ииашамкәан илалхәеит. Илхәарц илтахыз акәмызт, рхәашъа акәын ииашамыз, насгы ииашамызт ианхәаз аамта. Лара, Гәлиза лхаҫа, ибзианы дрызхәыцхәан. Ииашоуп хәа ипхәазаны, ихәамкәа итәахны илымаз ажәақәан урт. Аха лан ишлалхәази, ианлалхәаз аамта зеиҫшрази рыла, илхәарц илтахыз акәзамызт, зынзаск дәәакхеит ирыҫаркуаз. Уажәшыҫа ицәгһан рхәаршшара.

– Ихәеишь, нас ихәеишь, сыбызырфәуеит. Аа, ҫынч стәоуп, ахара зду сара соуп, – лхәеит ан. «Ишҫаҫтари? Уи арҫыси лареи рус ахынзәнеихәоу ииашаны еилкааны исымазар, нас ма сара ҫара ҫсыхәак зурын, иамузар, лаб иасхәарын. Уажәраанза дсаәзеит. Уажәшыҫа аб инапада ҫсыхәа лымам хәа иасхәар... Мап, мап, саргы иара ида ҫсыхәа сымам-шәа, абасҫак суафәа лазырҫхәоу иҫаҫхәа схы ласырҫәыр атҫкыс...»

– Мама, ахәашъа сақәымшәеит акәымзар, сара исамхам-хәәзеит бара бзыхәангы иаха еиғуп хәа аҫхәан ибасхәаз, – иара убастәҫа, лхы дымәахазо, лыхцәқәа лықәыҫсаны, лхалаҫ жәпа ләылахәан дыштәац, ҫынч дтәаны ҫәалтит Гәлиза. Ас лыпҫа дцәажәо змаҳаҫыз ан, лхы лнапаҫы иааганы, илахауаз ажәақәагы, изхәоз лхәашъагы ҫыашәо дыпшын. – Убри ахшыҫҫак схәҫы иааиртә иҫазҫаз саб иоуп. Хәнеицәажәа ашыҫахь...

– Дарбану, бара исзеиҫуи исзеицәоуи базхәаз?! – илаҳаз агәра лзымгакәа ҫәалтит Иарна. Илдыруан, даҫаҫырхагамызт аби ҫҫаи ахәеибабоз, аха лара лызбахә иалацәажәо, лара лзыхәан дара акы рызбауа, илзеицәоу, ма илзеиҫу...

– Андреи саби еибасырдырит...

– Дабатәи Андреиу?! – илмаҳазацшәа ҫәалтит, лгәара убри ахыз ашҫа ииаганы Иарна. Андреи захызу дызуҫтоу шылдыруаз, аха лгәара дналашшәа ишылхәаз лдырит Гәлиза.

– Андреи саби еибасырдырит. Саб иаҫхәагы бара дыбсырдырхәан уи астудент. Аҫхәа хәыҫыеггы хәидыртәаланы дхәцәажәеит саб. Ашыҫахь дхәцәажәеит хазы-хазы.



– Сара исабымхәақәогы?..

– Бара зеггы басхәоит, мама.

– Имцуп, сара саткыс баб иаха идыруеит бускәа. Сара соуп изхароу. Баб игәбылра быркны банысааза, еицәазггы снаалон, – иаха-иаха лычхара дахытца, илхәарц уаанза дзызхәыцкәоз рақәзамкәа, даеакахы дианаго, ахәара дағын Иарна. – Бымазақәа уи иаха иабхәоит акәу! Бара дбызтада аб?! Быстудент хәхә баба сара дысбырдырит, баша бөызак иеипш. Зыцстазаара быхтынцаны бзаазан бан сакәымкәа, цгәы цсык еипш, бкаршәны ицаз баб иоума рацхәа зеггы забхәаз, дызбырдырыз?! – мцабзк лыцрасызшәа дөацкәеит Иарна. Лычхара, лҗынкыларәа зеггы рдамба цыххааса ицеит. Абжәаацны мыцхәггы лхы ларкәын, изакаразаалак цагыарак, ма хышытыхрак узатцымбаауәа цәажәашыас илыман уи ацхәыс. Лхатца дызжәақәаз ируакын убриггы. Лхы ларкәны илычхәп ихәеит. Изгәамтазеит, ахыларкәра злаз ацхәыс, лцәа цызгеуә, луафәа лазыркәуәа акгы ачхара кәазшыас ишлымам. Изымдырзеит, ус кәазшыас илымамызтгы, ани, иара реихәа дызлеигәацхәаз, хара здым, ақыта ламысцкәара еикәырханы ишылзаамгәоз. «Ииашоуп, царала ихәтоу ахәыцы лзы иахышәо, мап ацәысымкит. Уаха цсыхәа сымамызт. Аха ицхәи иареи рымазақәа еиланы, сара сзыхәан еигу еицәоуггы иалацәажәо...» Лыцстазаара ахыфәкәази, лызатцәра шака гәырәа лзаанагахәоуи раамыштыхәггы, аби цхәи ускацкәа еизааигәаны, рыгәтыхәкәа еибырхәалартә еибабалар зылтахымыз даеакгы ыкан. Аца иаблыз, ахышәашәаггы датәхәоит хәа, шака еибабо, еицәажәо, убаскак лаб ишыа лыла-лоит, лаб ишытра дыкәлоит хәа лыцхәазон. Илызгәамтазеит, иаха лтәымта данаатагыла, арт атыхәтәантәи афышыкәсак, аб дахылымамыз иаха ихәаалго дшалагаз Гәлиза. Уи, лан ианылмахауәа, лхала афны даныкоу, атәл аакәпааны, лаб дзасуан. Дзасуан аусурахы. Егәа дылтахызарггы, иажәа лахарц даргәакуазарггы, афныка дзасуамызт. Атәл шытылхыр кәлон, адунеи икәу ауаацсыра зеггы иреицәалшыо ацхәыс, лан дкажыны, лаб иигаз, мамзарггы, лара ишылыпхәазон ала иухәозар, лаб дылцәызгаз, абыда, деитымны адәы дыкәзырхәаз ацхәыс.

Ус акэын лара ишылдыруаз. Лгэаанагара аархэрагы уафы илшомызт.

– Мама, сара издыруеит саб ианабмыжьюа. Уаҕа биашоуп. Бтыпан сара сакэзаргы, убастэҕьа ҕастон. Аха зынза ибхабырштит уи сара дышсабу. Данқэыпшыз ихымѡаҕашыази уажэи еипшым...

– Иазхоуп! – арцэаа аатлыргеит Иарна. Лнапы рыхха астал дасит. Зышэагаа уамак идумыз, маха-шыахалагы ишаанагара иҕаз уи апхэыс, лычхара анхытцлак, абжыас быжкы даѡызахон. Гэлиза илдыруан усеипшқэа раан лхы шымѡапылгашаз. Зегь реиха еиҕын, ажэа лымамкыкэа, лыпсы заны, ҕымт атэара. Лыхцэа данкны, атзамц даныскыап, ақьаафырхша хэа лгэа-нала даҕны, лыпха лышка лҕыналхеит. Убаскак деицыпны, лнапқэа лгэытцапса, лхы лыкэаж адиуан дықэтэан Гэлиза, Иарна уи данлххэапш, лара лхата латкысгы, лыпха дзатэхани, лара леипш, убригы днасыпдазшэа лбеит. Абыржэы лнапы лаалырхар, назаза ишеицэызуаз агэра лгеит. Зҕыналырхаз лнапы ааргыежны, лхата лхы инаалырхеит.

– Сара... Сара насыпда, абаскак цэҕьарас икастахыааз! Схатцеи сареи хайлымтыр амуа, сыпстазаара зыхтныстаз сыпха лакэзар, убригы... – уаха лгэы илнамырхэазт, ашыталарта уадахь дныѡнахын, ҕыцха аиарта лыҕенықэлыжыт. Дахьтэац, адиуанаҕ, ҕыртысы лымазамкэа, деиқэыпсы дтэан Гэлиза. Уи дазхэыцуан, лангы лгэы лмырхькэа, лыбзиабарагы зла-лыхьчаша.

Хшыѡтакык нагзаны лхаҕы иааганы дазхэыцыртэ, икал-таша, ма илхэаша акы лызбартэ дыҕамызт Иарна. Итцаакэрыло ауафы исымпыхыашэалак акы сымпыхыашэандаз хэа дыш-напырххо еипш, ацхыраара дахэо, лхы-лгэаҕы ицэырҕьа-цэырасуан лтынхацэа, лдырцэа, лѡызцэа рхаҕсахыакэа. Дзацэажэарыда, изалхэарыда? Илгэалашэеит шыала-дала илтынхацэоу, илгэалашэеит гэыла-псыла илзааигэақэоу, ил-гэалашэеит, Афина Христофор-ипа рапхьа днаргыланы, аус зцылуа ахэса, ахацэа. Урт зегы рхаҕсахыакэа, иласны ишаа-лызцэырҕьоз еипш, иара убастэҕьа, блеихакэысрак иналаг-заны, инытцаба ицон. Гэлымхала дырзызырѡыртэ, ма хыла-

хшыѡла дрызхэыцыртə дзызтцааша, дзацəажəаша азəгы даанхомызт. Иарна хыс илхагылаз, ѡызак дшимацəажəара дзацəажəалоз, ешыарагы ѡызарагы лзызуаз лаб иакəын. Уи дыцсийжтєи хышықəса ирықəын сынтəа. Лан усгы за лынарцə мѡа дықəлахьан. Шақəѡы лгəалашəада, шақəѡы дрызхэыцда! Ёыцха аиартə лєықəыжыны, лылабжышқəа лыкəааша, дшеитцəызқьызуаз, убарт, лхы-лгəағы ицəырқьа-цəырасуа, лапшташəарак иаѡызаха инытцабоз хəсеи-хацəеи даарылтын, дымцазо, ашышыхəа даагылеит Уахсит. Ахəаша Уахсит, зежəымзар ѡажəа Уахсит. Иара ихатə имацара иакəын-даз, днаскьаганы дзыргылаша, ихьз иақылшьхьаз, убарт ахьз чыдақəагы, еицрыцсса иаакылсит, хазшаз бара боуп, ибтаху хазу рхəозшəа.

Лан илалхəарц илтəхқəаз, уаѡтцас еилырганы иахьыл-зымхəаз, реицəажəара дахьымгəыгзоз, зынзаск даеацьара иахьылцəиасыз лгəы иаланы, иқалтцара, лан дызлалыргəыб-зыгша лзымдыруа, азалағы длеиѡеиуан Гəлиза. Зны лан дахьықəиаз ашьталартə уадахь лфəиналхон, аха нас, лымцан анеира лзымгəагыкəа, лчаанылкылон. Еснагь хайлибакаауан, ханеицу, цьара ханеиццəыртцуа, шəеихəшыцəоума хəа ихаз-тцауан. Еснагь гəартыла хайцəажəон. Саргы сылмазтцаа-кəан шыақак қасымтцаызт. Абриак саналыжьыр акəын. Саб сиязтцаазар, лара иабалзеицəоу, луаѡра абаласырқəи? Лара латцкыс, саб иаха сиххэыцуашəа, иаха деиғьысшьошəа лбе-ит ауп иқалаз. Усеицш лгəы егызлаанагазазеи! Аетымра иацу азатцəра, анапыдара зегы цызшəахьаз Гəлиза, сан ла-қара исызгəакьоу уаѡцсы адунеи дызықəым хəа лхазы илхəахьан, агəрагы лгахьан. Лаб идылтцашаз агəыбылрагы, лан илыдтцаны, бзиа дахьылбоз аамышьтахьгы, цьара саба-лыцхраари, лгəы нзырхаша акы қасымтцандаз хəа длызхэыцуа дрыцхалшьон. Убри арыцхашьара инацлеит даеакгы. Ианыл-зацлазгы бзианы илгəалашəоит. Гəлиза лгəағы лыпцхэызбара фыхан, абзиабара анлызцəыртц инаркны, хатцаки цхəыски еиц-ны ианылбалак, ахатца ивагыланы инеиуа апцхəыс, лыблақəа цархəны длыхəапшуа, длызгəауан, илывагылаз ахатца лара, Гəлиза лаб иакəны, убри апцхəыс дылцəылгазшəа, лангы дып-

хэысеибаны дахыыкоу зхароу убри аңхэыс лакәушәа. Рхацәа ирываеырбо, иахыызатцәым иалаехәо, зхы шьтых инеиуа убарт ахәсақәа дызлареицәоузеи сара сан хәа даахәыцуан. Хшыфла акәыз, цшра-сахьала акәыз, цъара акала пхәыск лышьтахьдгылом сан. Убасқан, илзымдырзоз ахацәа дырхыба-ауа, илзымдырзоз ахәса данрызгәауаз, лабггы ирыцхашьара далагон. Аха уи ирыцхашьара даеа рыцхашьаран. Изхәыцра дшафәу, изыхкьаз лзымдырзо, лылабжышқәа ҟахәкәалон. Инеиматәаны атәыуара даламгарц азыхәан, ҟынкылашьас илымаз акы акәын. Дизгәааны ағыра далагон. Ускан уи, уафрак иламкәа, цәқәырцак икәназәзәааз ашьтеипш, дыказамкәа лхы-лгәы данылхуан. Лаб иахь илымаз агәыблра абас ацәым-гра шалазфозггы, бзиа илбаз арцыси иареи реибардырра дақәшахатхеит. Акырынтә дазхәыцит, илшәеит-илзеит, аха уаха цсыхәа ыкамкәа, лара лзыхәанггы, лан лзыхәанггы иаха еигъны илыпхәзеит. Цаны, еибалырдыраанзаггы, агәра ганы дыкамызт лаб иааихәо зеггы шыналыгзо, избанзар, лара, лхазы, дызхымпашаз збаны далгахьан. Лаб ила дахьейтымхаз иахкьаны, лхәыцраггы заацәаны дтысит Гәлиза. Лықәра иааноумшьартә дышәхьан, дшьақәгылахьан. Лхатә цстазаара аипшцәкьа ланггы длызхәыцлон. Рхала итәаны ишеицәажәо:

– Мамчка, ашкол саналгалак, даеа қалақьк аҕны аинститут сталар, бара ишпакабцо, бхала быказаауама афны? – хәа длазтаалон. Агәыблра аамышьтахьггы, агызмалраггы атцан уи азтаара. Акы, лан маза лытцазар еилылкаауан, фбаггы, реипыртара дазыкалтон.

– Асалам шәкәқәа сзыбмыфлои, уи сара исзымхои, нас аинститут балганы бмаауеи, бан дбыкәыхшоуп, – лхәон лан, лыбжыы хааза, уаха наҕ иагәыламлакәа, убрака иааипхьбон реицәажәара. Анггы аңхаггы азәггы лхафы иаалгарц лтахымызт мышкызны аипыртара шырдеипшыз. Ускан иара, реипыртара амш, ааигәахара иафын. Амш лашара иацны ишаауеипш амра каңхара, Гәлиза лтәымта иацны иааскьон еиҕәызтхоз ацәанырра. Аңха дазхәыцуамызт, илыздыруамызт, избанзар усеипш акы ыкоуп хәаггы дыкамызт. Ан лакәзар, убри амш ааира убаскак дацәшәон, убаскак ихаранггы илыпхәазон, лгәы

каршәны дықан. Икәра зықәроу арқарцәа дызлареипшымыз акгы шыкәмызгы, лара ахахәы еилабаба зыхьзылтәз асту-дент длыцны, енак афны данааи лыцқа, ргәыла цкәынак длыцны дааизшәоуп дшахәацшыз. Уаха хырыф азылымуит.

Ланилареи ирыхьыз, лара иаха дазхианы, иаха дазцшызшәа акәын лхы шымфәылгоз Гәлиза. Асаркәа ртәсан ашъталарта уадеи азали ирыбжәз ашәкәа. Лышьтыбжә мыргакәа, ашьшьыхәа днеины, асаркәа дналцшит, лан икалцо лбарц. Дыкәиоуп. Дцәыуазом. Иаха лычелыртынчит. Дысфәасындәз, слыпкәндәз, иаха еиғын. Сыфәналар? Дәеа цытрак лхала дыказ. Хәицәажәарафәы исыгхәз, уәтцәс хәхьзымеицәажәаз зыхкәз здыруеит уажәшьта, изласыриашарызеи акәымзар. Атцыхәтәан исхәашәз, заа иаатыркәаны, иналгәйдсыжылеит. Дазыкәсымтеит. Зны Андреи ида цсәзаара шсымам, баша хәмарраны акәымкәа, ииашәтәкәаны бзиа хәеибабо агәра лыргәтәын. Илахәатәын иани иаби ишырдыруа. Хәбзиабара ишеигәыргьо. Нас, инасымфәтәшәа, ихәатәын саби иареи шеибасырдырыз, сара бысзымцәаит хәа мышкызны исәеңнимхәарц азыхәан ишыкәстәз. Атцыхәтәан акәын, лыгәшәамшәа хәаны, ианлахәатәыз, сара хәтә ссар, насың сыманы сфалар, лара лхы дақәйтхар иахаггы ишылзеиғы, ателефон таха азымто Уахсити лареи рымфә сшапыртца. Убас снахыкәша-аахыкәшо, җыркәышрала ацәажәара ахәтыңан, изхысхәауа закәу лзымдырзо, бара бзыхәангы иаха еиғып хәа иаахжәаны ажәакәак неиласкәәкәеит, убриггы азымхозшәа, абаскәк лгәы ахәра анытцәхьоу, лара дныжьны, дәеа цхәыск дызгәз, саб ихьзгы наңысшьит. Зеггы неицылан, хәицәажәара цшәааны инкасыжыт. Андреии сареи хәшгәыдеибакылоз хәхьылбаз аткысгы, сара сцәажәашьоуп лгәы цызжәаз. Уатцәы... Уахала уаха уи азбахә цәыргәтәым.

Ауада дныфныс-аафнысын, ашәкәа цкәа иаркызар гәалтәит Гәлиза. Аеыкәабартафә акран азы ацәцон, убриггы иахьынзалылшоз иаалырғәгәеит. Алашаракәа лырцәеит. Лара дышьтәцәны, абжәааңны лан икалцәкәоз зеггы уажәы лара икалцеит, нас, акгы мхәазакәа, ашьшьыхәа ләааилылхын, дахьышьталац лан лкаруат иавагылаз акаруат афы днышь-

талеит. Лган афы икәгылан арадиодкылага. Ианышьталалак, акраамта имыцәакәа, амузыка иазызырфуа, ашәкәкәа ирып-хьалон лани лареи. Арадиогы, алашарагы акгы дрыламкысит. Дшеилахәаз ахыза иакәиаз, ланлахьдаанаскьан, дагәтасыр хәа дышшәозгы, лызнапык лан лыхәда иаакәлыршан, җымт, алашьцара далазырфуа днаиеит. Уатцәы гәартыла, тынч хай-цәажәароуп. Сара ахәашьа сакәшәар, бара сшеилыбкаауа здыруеит, мамчка хәа гәаныла лан длацәажәон. Ахахә баба ихьзыбтцагәышьеит Андреи. Ус имодоуп. Уажәы ачкәынцәа зегы усоуп ишыкоу. Имоданы иееилеихәеит. Бахьихәацшуа чкәына ласык, зхы ацша тоу азәы иакәушәа ббаргы калоит, мамчка. Аха Андреи шыапыгәгәала адгыл икәгылоу хатцоуп. Сыгәра га, мамчка, арцарцәа такьа-таскәа дреиуам. Аа, ацхынра зегы афныргыларафы аус иуан. Бзиа сибоит, мамчка, саргы иара ида цстазаара сымам, мамзар, дааганы дыбсыр-бомызт. Мап, мамчка, уажәраанза зыхьз басхәакәахьаз азәгы диеипшым ари. Урт зегы баша исгәацхон акароуп. Ахәычы ахәмарга шигәацхо иафызан. Исгәалабыршәашт, класск акны исыцтоу сфыза чкәынакгы дшысгәацхоз, адунеи икәу зегы дреигып хәа шизысхәоз аматематика хьырцо артцаф кәыпш. Убарт шыбхаштыз, бгәы шрыхшәаз еипш акәхоит аригы бхәашт. Аха, мамчка, ари зынзаск дәеазәуп. Ари ишка исымоу абзиабара иназазатцәкьоу бзиабароуп. Иара дыстудентуп, сара ашкол сцоуп, ххы шцаныкәааго? Сынтәа аинститут далгоит Андреи. Аус иулоит. Сара аинститут арака, Акәа сҗалоит. Сыстипендиагы акы иаахәхәалап. Бысцәымгәан, мамчка. Усгы мышкызны иахьыпшын айпыртца. Заа иахьыкалаз, иахагы еигьуп. Срыцхашьа. Бахпырхагамхан. Сара хатца сцар, бара бзыхәангы иаха еигьуп, мама. Азнык азыхәан дгәааит, дагыт, бара хәыцза, макьана иабатәи бзиабароу ихәеит саб, аха ашьтахь, иказ аиаша анидыр, дакәшахәтымхар амуит. Икалап, бан лзыхәангы иаха еигьзар хәа ифьцкьеит. Сара издыруеит ус зхихәааз. Асаркьа баныпшылеи, шака бкәыпшу ббап. Кыцырак рылдам бзамфакәа. Баргәытцыстакәа рфы быхцәы мацк иахьцышлааз, иахагы барцшзоит. Бара насып бымазарц сҗахуп. Сара сынасыц хәтәамкәа, ибжамҗамхоит, бара

бымацара афны быфнанатцы. Сара исзымдыруа җыбшыома, ихы иҗсы быдыло, насыҗс бимазарц иҗахны дышбышытоу Уахсит. Сара сакөым, сабгы... Мап, мап, уи ихъз аҗшытөым җаицәажәара. Еиҗах зеггы ааҗхастәстәуеит.

Абас гәаныла лан дышлацәажәоз, ирзыҗшыз аицәажәараан илхәақәаша, насгы ишылхәақәаша, ишәо-изо дыш-рызхәыцуаз, иаалгәалашәеит Андреи лареи шеибагәзуаз лан ишылбаз. Лгәы иаламызт дахьаргамаһаз. Цаны, ускантәкәа дыпхашәеит. Аҗхзы хьшәашәа лықәнаҗәо, лқьышә дацхауа дгылан, лан даахьаҗшны днарыхәаҗшны данца. «Шаҗа акультура лылоузеи бан. Даҗәа җхәысызтгы, аҗызшәа җалыргон. Хлымбазшәа җалтцеит», – ихәеит Андреи. Лара, Гәлиза, дахьыҗхашәаз анаалхыҗсаа, иҗалаз лан иахьылбаз, хырҗашәа змамыз уск еиҗш дназхәыцит. Андреи лареи адырәәҗәны иахьеиқәшәаша еибыхәаны, еиҗырцны афныҗа данауаз, җахьылбаз, сус азыхәан иахагы еиҗуп, исзымгәаҗуаз җаицәажәара арласуеит җәа лызбахьан. Уажәы дахьиаз, Андреи дизхәыццыҗхәаза, илызцәыртцуаз агәалашәарақәа, ак атқкыс ак еиҗын. Урт зеггы амра ашәахәақәа рхьыршан. Лхы лхадырштуа, жәәангәашәҗхәара аартны, илымбазацыз, иҗыцза даҗәа дунеик дагәылаҗшуа, уи арҗысы лареи җәанаҗ еиҗшыз баҗчак ишытцаз, ацәа хаара дынтәнагалейт.

Лыхәда иакәыршаз лыҗҗа лнапы наҗ даанахан, дәагылейт Иарна. Азал ахь дааит. Астол днадтәалан, ақьаади акалами лырмазейт. Уи илызбейт, җасатәи лхатца, гәеихшәарала дызлытцхәаз, иацәажәаратәкәа лаҗәамкәа илыҗхәазоз ауафы иахь ашәкәы ләырц.

Ишылшыша дназхәыцит. Убас иәтәуп, лара Иарнагы дланамырқәуа, азы анбытцатәа сызҗытра балагейт имхәартә иаргы, аха ацхыраара шылтахуггы аныҗшыртә. Имзакәа иахтны («игәатәахы иалакшар, иахагы еиҗуп») ахәса рганахьала, җынкылашәа змамыз иара, рыҗҗа лаб ишәа шлылоу, убри ашәа аҗыхара ишалагаз, ианаамтоу мәақы ианықәҗамха, иара ихнатцаз ахъз цәаҗыга афызәа рыҗҗагы ишылҗейцшхо изыәтәуп. Лара, Иарна Арлан-җҗа, иаха илзеиҗуи илзеицәоуи рылацәажәара иара ишихәҗам, ламысла азингы шимам. Иа-





Ахахә баба хәа лара, Иарна изыхъзылтцаз астудент из-бахә лхәоижьтеи уи изыхәан илхәақәахьоу акакала, тынч данрызхәыц, Иарна агәра лгеит, лыпқа абзиабара иашатқәкәа лызцәыртны дшыкоу. Уажәшьта аус злоу убри ацәанырра ишазныкәатәу адырра акәын. Ишқәақастари хәа дзызцааша ахәсақәа рызхәыцра даналага, рапқа даалгәалашәеит аңхәыс шәпа-жәпа, аңхәыс кәыҕа Афина Христофор-ипқа. Илхәарызеишь уи? Егәа лхәаргы, атыхәтәан дазкылсуеит еснагъ илхәац аҕны: «Быпқагы быпқа лоуп, зегъ рыла дыбзиоуп, аха баргы бхы базхәыц». Мап, ари аус атыхәала хатқак сияцәажәар иаха еиғуп. Адырцәа, ашызцәа... Еиҕах азәазәала илгәалалыршәеит. Урт зегъы наҕ днарыханы иргыло дышнеиуаз, днеизаатгылахт Уахсит. Ачча налҕықәнатцеит ихъз иапылшыыз ахъз чыдақәа: «Ахәаша Уахсит, зеижәымзар ҕажәа Уахсит».

– Имышыта сықәшәеит, – лхәеит, лыбжы тыганы днеизгәаа-неизағъшәа. Шака мза цуазеи, ател дамыскәа хәашак нымхацизт. Иахәа, уажәшьта иацтәи ахәашәены дамысызт, аңсышыа ееимхеит уи амш. Сыпқа лыбзиабара азбахә ала сияцәажәар иихәарызеишь? Иареи сареи хәизыкәзаашыа дназхәыцып. Ибзиабара сшазыкоу наигәалаиршәап. Нас бара, Иарна, абзиабара қәышәқәтарала базныкәоит. Ус еипш акы ыкоуп хәа агәрагара бцәызхәеит. Ибахарцгы бтахзам, знык ианбеижәа инаркны. Убас быканатц, ибасхәо акгы иаңсам, избанзар, ибзеилкаауам ихәар? Дегәиашахоит.

Цқәа убри ауаҕ изхәыцха лнаҕомызт, аусураҕынтә данаауаз, зыпсышыа цәҕахаз амш ацамтаз, лыпқа амардуанаҕ дшылбаз. Еиҕах лхы дазцаауа, еиҕыршәшәо дназхәыцит. Ибзиоуп, агәра згеит, сақәшахәтхеит абзиабара иашатқәкәа шрыбжьоу. Ус акәзар, нас сара еиҳарак сшьара сықәызкәазеи? Ахыбаара? Икәзма ахыбаара? Иҕан. Сыпқа затә сылхымбаауазар, уаха сызхыбаауада. Агәаҕ? Ашыҕагы рыхкәа еидырчачалатәын. Икасташаз сақәымшәеит. Скахарц егъсыгымхо, сшьамхкәа кәадахеит. Исыхъзеи? Гәлиза лҕеипш, лыхъз-лыпша рыцәшәара? пхәыс ласык, кахпык дылшызахазшәа збеит. Зегъ реиҕа сзыцәшәо, еснагъ сгәахы тазырзызо убри ауп. Ахацәа

лыхэапшыртэ даныџеидас инаркны, анцэа сиашьапкуеит, лы-  
намыс шыцкџоу, хъзы баапсык лхымкэа насып сызлыт хэа.  
Агэаг... Ахыбаара... Ахъз, ахъымзг... Ацэшэара... Икан урт зегъы.  
Урт зегъы Иарна лгэатцаџ еицџыхеит амардуанаџ. Аха икан  
даџаакъы. Зегъ реиха игэған убри, зегъ реихагъы дацэшэон  
Иарна. Лхаџа лапхьаџа илзыпшыз, хырџашьа амамкэа илбоз,  
лызатџэра акэын уи. Шарџазтэи амра ашэахэаџа раџара иц-  
къаз, гэнаџа змамыз, амардуан аџы машэырла дзыхтыгэлаз  
аибагэзра, мацэыс еимџьарак иаџызахеит ан лзыхэан. Ама-  
цэыс аалашан, лашьџарака ааимнарџьеит. Убри, алашьџара  
итџахны иамаз, Иарна пхьаџатэи лџеипш, уажэы, ибзианы  
еиллыргартэ иаины лыбла иаахгылеит. Алашьџара ааимџьара  
дналылбааит пхэыск. Зхатџеи лареи еилытхъаз, зыпхазатџэ  
хатџа дџаз, аџалаџ агэџаџы, зымаџара ауада иџнатэоу, есены  
лажэра ааигэахо, ачымаџара, ахымхэара дацэшэаны, лхы  
дахьынзахэо, лынарџэ мџа дыкэларџ анцэа ихэоз пхэыс за-  
џэын уи аџхэыс. Лыџблак рыла акэымкэа, лгэы адунеи из-  
лакэыпшуа даџа блакы, ахџатэи аблала убри аџхэыс затџэ  
данылба, псџэахак дылбазшэа длыцэшэеит, дылцэымыгхеит,  
дагьыхэымгалшьеит.

– Акы збатэуп, џэара акы збатэуп иаарласны, – лхэеит  
ауадаџы лымаџара дшыџазгъы, лыбжы мырдуџэакэа. Дагьы-  
џагылеит. Наџ дылкэылџарџ, дылхалыршџырџ лџахын алашь-  
џара анааимџьа иалылбааз аџакэажэ хымхэа, аџакэажэ затџэ.  
Ус акэым, усџџџьа акэым хэа лхы агэра алыргарџ даџын.  
Имбошэа џаитџар акыр ихэома, анышь даџэтэаны амшын дыш-  
хыз, знышь еикэышьшьа иџаз ауаџы?! «Акы збатэуп, џэара акы  
збатэуп!» Илгэалашэеит ииасыз аџхынра шылхылгаз. Хапхьа  
ашџол далџоит, ахэынџџарратэ џышэараџа лзыпшуп, ибзианы  
лыпџы лшьароуп хэа рџынхаџэаџак рахь, ашьха џыџак аџны  
дганы даанлыжыт Гэлиза. Аарлахэа длычхаит џажэа мыш,  
дџаны даалымгар амуит. Лхы лзыџнамџит, убасџак иџшэахеит,  
ихьанџахеит ауадаџа. Иџаз аџхынра азыхэаноуп Ахэаша  
Уахсити лареи иаџа еизааигэаны ианеибадыр. Уаанзагъы еи-  
бадыруан, аха еибадыруан ус, баша, харантэ. Иарна илдыруан  
уи иџхэыс дшыпсхъаз, иџкэын Москва аџара дышџоу, аџны

иан аҭакәажәи иареи рымацара ишыкоу. Схәычы ақытахь дшысышътыз, схала афны сшыкоу анидыр акәхап, ател асра аныхтеик. Мазала дааилар, иенытцак мазала дцалар. Ахәса ласқәа среипшншылазар, дфашагәышьеит. Днаизгәаит, аха нас Уахсит ицәажәашьа, ихымфәпгашьа цқьа днарыз-хәыцит. Ус изылхәартә еипш, баапсы лгәаламшәеит. Еицәажәарц, еицны цъара ицарц, еицныкәарц днаипхьон. Сабшак азыхәан дақәшахәтхеит Иарна. Лыпқа ақытахь дыкан. Афатә шытырхит. Шоуран. Азиас ахықә иаваршәны, иаапсартә иныкәеит, ашьақәа ршьапакынза инаскьеит. Исыхәтамыз, исатәамыз шьафәк еихызгеит, азәы сибар, лаб уафы маншәаламызт, лангыи пхәыс ласык лакәхеит, акы лықәмызт уи азғаб рыцқа хәа лзихәап Гәлиза хәа лгәы дтацәажәо, аенынтәарак лыламыс дамыргәафүазтгыи, илхамыштыртә, гәазхарала да-лагәырғьартә икәз мшын уи амш. Аены афыцъагыи убыскак гәыла-псыла иқәыпшцәаханы икан, ирыхшаз ирықәлахаз цъу-шьарын. Иччон, алаф рхәон. Азәы иихәоз, ихәаны далгаанза, иажәа ахы ахьцо идыруан егыи. пхыз пшзак иафыхахеит Иарна лзыхәан уи амш. Зны дахьхәуан, еазны ииашаны икастцеит хәа дазхәыцуан убри асабша, ахәылқаз, ианеипырцуаз, Уахсит дгәыдикыларц даналага, иахьылымуз. Лара лзыхәан агәзра, дызхымсуаз ламыск, хәаак аилагара иафызан. Реицныкәара, лқәыпшра лызнархынхәуа, агәеизхара шылнафозгыи, адыр-фәенытцәкы илызбеит реиқәшәара атыхәа пылтцәарц. Уаха псыхәа ыкамкәа лбеит. Ател дасцыпхьаза Уахсит, лажәақәа иаха-иаха илырхьшәашәон. Иара изгәамташшәа, изеилым-каазшәа кәитцон. Икаларын, лажәақәа гәы шрытдамыз идыр-уазаргыи. Сара соуп изхароу, шәахьак ател данас, иааиуа асабшаены хәиқәшәап анихәа, сәафәршәны изымур акәын. Ахәашәены уас хәа иасхәеит. Ахәашанза егьа калап, уаанза мац бжьома хәа схәыцит. Убринахыс хәашала ател асра граны иаатцигеит.

- Уатцәы сабшоуп...
- Иахьа хәашоуп, иухәо иашоуп...
- Хәиқәшәарц стыхын, икалозар?..
- Сеилахоуп.

Мап шылкыц илкуан.

– Асабша? Амчыша?..

– Сеилахоуп. Зеижэымзар ѡажэа...

Ател нықэылтдон.

Егьяахатцэ́кьейт атыхэтэан. Иацтэи ахэашазы дамысзеит. Хаипылара мап ахьацэыскуа азыхэан мацара акэхарушь дзамысыз? Лассы-лассы дыммазаѡхалоит хэа ихэалон иан лзыхэан. Лгэы баапсхазар? Игэы зырмацша акыр иахазар ицкэын и́кнытэ? Ихата уск дақэшэазар? Аргыларакэа р́кны и́камло и́коузеи. «ьара акы деитданархеит акэымзар, ател дамысыр иуамызт. Хаицныкэара, хаикэшэара сақэшахатымзаргыы, ател дахьасуа шысцэымгым, сцэажэашьала ишпейзеилымкаауеи? Ахэса х́гэы акы антоу, х́еы дачеакы ахархэалоит. Анакэ цағахаци́хьаза, иаха-иаха ишыхтуа еи́цш амра, лгэатца́е лашарак н́тысны лапхьакатцэ́кьа дгылоушэа, Уахсит́ ихафсахьа лызцэ́ырцит Иарна. Уаанза дшылбалоз, дышихэапшлоз еи́цш ды́камызт уажэы уи. Лыпх́азатцэ́гы дналатцаны, д́оыаз, д́тынхаз, дарбанзаалак азэ́гы идлым-тацыз, иныхымкэа илзынханы и́каз гэыбылрак фыхеит, цэанырра ќэымшэышэк дамеханакит апхэ́ысеиба. Уахсит́ ател дамыскэа инеихашэы иахьыхэлаз, апсышьа ахьееимхаз иацтэи ахэаша, лара лакэымкэа, иара Уахсит́ ихаратэуа, изағыра далагеит. Ма изымдыруандаз уатцэи уатцэашьтахьи закэмышкэоу! Абахта́е иах́хаагошэоуп харт́ ахэсеибацэа хзыхэан ишыхьантоу асабшеи амчышеи. Иацтэи ахэаша апсышьа ахьыбзиамхаз, лара илхарақэоугыы днарызхэыцит.

Аденц́ыыр далцшны, ашьха́а ды́цшуан. Ит́тэааза ашьхақэа иѡарывтцны, ажэѡан ахь ахалара иа́фыз амза зны п́тақэак на́фахауан, нас имадагы́-мадашэо, изсаны, иаулакгыы инарыл-туан. Уи қэпон аха́еы ц́кьахарц, ажэѡани иареи еизынхарц. Быпх́а – быпх́а лоуп, дхэы́цы б́зиоуп, аха баргыы ма́цк бхы бназхэы́ц хэа зныкымкэа абырзен п́хэыс илалхэакэахьаз ажэакэа аалгэалашэеит Иарна. Иахьа уажэраанзагыы сха́еы иааир акэын уи зхылхэаауаз. Иза́кэу сыздыруам. Исыздыруам ишысхэаша. Шь́трала сшьа-сда иалоуп. Исылаазоуп убас еи́цш и́коу ц́ара акы, сыпх́агыы илмышэо, сха́тагыы агэ́ырғыара

салыхэдазтəуа. Ауаатəыџса ирызбаз, иџазхəо аџоуп. Убри сзаџымцакəа сааиуеит. Дтəхəхəа абнака дыџəоуп схəычы. Схы аџыка ыкəхны дсаазеит. Убритəкыагы исалхəеит, бара бзыхəангы еиха еиџуп хəа. цтакəак инарылцит амза. Даеа цтакəак, идыркəкəыз акəраан асахьа рытаны, ипхейбатца иша-аиуаз реынаџарыжыт. Еитəх азсара иналагеит, атх лашьцара ахкəажə. Асаби илхəо илдыруазеи хəа, Гəлиза лажəакəа цкыа срызхəыцаанза сыткыеит. Лара лтəала акыр дсызхəыцит уи. Зынгы илхəахейт, сара сакəымзар, бара хатца бцахьазаарын, насып быманы быказаарын хəа. Уаанза дышрызхəыцлос еицш акəымкəа, зегы даеакала дрыхəапшны, даеакала данрызхəыц, уаанза лхы иадлымбалазацыз гəхьаагарак, гəыкрак лгəатца намеханакит Иарна. Ауадаџы ахауа лцəыхьантəхан, абартца хəыцахь дындəылцит. Ишызса-зсоз, ес-иканаталакы, ацта хəашькəа ианрылтц, ахаџы шамшамуа, ажəџан зегы иара иатəха иаапшуан амза. Икалап, егырт ахəашакəа раткысгы, иацтəи ахəаша исзыннажыз иаха еихазаргы.

Дхынхəны азал дааџнашылеит. Ишылалхəаша дназхəы-цит. Ашьталарта уадахь лџыналхейт, лыпха даарпшны длацəа-жəарц. Уи уажəы илалхəакəарц илтəхыз зынзаск даеакын. Ашə дахьаахыцыз лџаанылкылеит. Азал аџынтəи, асаркыа зтасаз ашə иалпханы, алашара лџапхон Гəлиза. Агəырџареи агəеизхареи рыкəын уи лхы-лџы. Иарна лгəаџы гəаарак неилашит. Лан азыблара далажыны, лара дтəхəхəа дыџəоуп. Реырзеит, еицхыбеит анра-апхара еидызкылоз ацəанырра. Длырџыхазтгы, хаала еицəажəара зыкаломызт. Аиааи-ра агеит Иарна ихəаены илымаз лыпхəысра. Ауадаџы иказ ани-пхаи ракəмызт. Хыбрак атцака еицыкан џыџа ахəса. Руазэк лтəымта даатагылеит, лышəтымта уажəоуп. Лзамџакəа цəакапшьха иуаркалеиуеит. Ецəа каччароуп лыбла тыпхаара. Егыи лтəымта дынтысуеит. Асакəи атцəапшыи шыкалымтцогы, лзамџакəа макыана ирцəымзыц аилыпхаара, акчыракəа рнымлац ллакытцакəа.

Лышьтəхька даахынхəын, лхы кны адиуан дныкəтəеит Иар-на. Лыпха лакəмызт дзызхəыцуаз. Длызхəыцуан ашьталарта ауадаџы дтəхəхəа ацəа иалоу апхəыс кəыпш. «Аиндатлара...

Ааи, ааи, аиндатлароуп уажэы сзызхэыцуа иахьзу. Сара хса, сгэы егызлаташэазазеи, сыпха слеиндатлоит хэа. Дызустада сзеикануа? Гэнахароуп исхэо.» Лыпха апстазаара ахаара-бзарак далыхэдазтэуа акы акэызшэа, лгэы иааташэаз наф иналфэылцеит Иарна. пхыз бзиаа иафызыха, иналгэалашэит сабшак азыхэантэи Уахсити лареи реицныфэара. Изысымузеи, цыбеит, ханеицырцуаз сгэыдыкыларц даналага? Сыпха сара дсафараха, тэым хатцак снапы икэырша игэыдыкылара кахпроуп сымхэахи. Сара сгэырфара схэыцы лзыхэан гэырфарахоит хэа схэыцуан. Аиканра, Иарна лгэафэ импсыцыз, лыпхэысра зеггы арфыхон. Сан лыпстазаара зеггы сара изылкит, лхатэы насып леалыхэдатэны, сара сзыхэан мацара адэы дыкэуп хэа дхэыцма лара, афэаафыхша, лыстудент хахэ баба данылгэзуаз?! Сажэра ааиаанза ссысражэырц сахынзафэыз азхоуп. Аиндатлара анакэха, хэпхэа зынасып зыпшаауа, реица ахацэа бзиа ирбо даабап. Уахсит ател данаслак (афныка сзас-ра дшафэицэысымтэызгы), дыфазам хэа иахэа анысхэалак, мамчка, ицаажэашэа убасфак ихаауп, амц сзымхэеит хэа, лара лакэмыз мчыла ателефон ахэ сназыпхэоз... Уажэшьта...

Дфагылан, афэаадфэеи акалами ахыфэыз астал днадгылеит Иарна. Рапхэаза абзиабара зызцэырцыз апхэызба леипш, асалам шэфэы зфындаз, Уахсит изыхэан сгэы ифэу абзиарафэа зеггы иасхэандаз лгэахэт. Аха убасфакан, лгэы ианташэазгы, илдыруан, луафара ланарфэыр хэа дшэаны, усеипш ашэфэы шылмыфэуаз. Дзыцэацафэаз шырацэазгы, дызшыахэуазгы мацмызт мафэаназы.

Дача фытраамфак азалаф длеи-фэиуан Иарна, лыпстазаара зеггы нархэы-аархэны дазхэыцуа. Лыпха ацэа хаа дахыалаз длызгэауан, афэазных иахагы деигэырфэон. Уаха лылым-шо, лхэыцрафэа дандыркара, лыпсы еивфэахо, ауадаф ахауа лзымхозшэа лбан, абарца хэыцахэ деитандэылцит. Ахэашэра еикэтэо, азара иафэу, иаха-иаха зыца аапшуа азия иеипшын ажэфэан.

... Нас иаацэылашеит...

ИРҶИИЗ, ИРҶЫЧЫЗ

Акраатцуан уи ауаџ иажџа хъантақџа сгџы иалазижџџей. Цаны, азынык азыхџан, ақџасаб ахымџас анақџашџалак, иахџыз шазымдыруа еицш, исзымдырит, урт ажџақџа срызгџаарызу, мамзаргџы иансеихџаз изахџаз, ркџатеих цџџо иччоз, саргџы срылаччарызу. Икастџара, исхџара сзымдыруа, сџыббаза са-анханы сгџлан. Ччацшџшџа сџышџа акы нықџыстџейт, аха схаџагџы издыруан уи ибзамџыкџыз ччацшџк шакџыз. Амала, сгџатџа кџейц баацсык шџашџаз убасџанџџџагџы издырит.

Иансахатѣкъаз аамтазы лафхэаран, ччаран, хэмарран хазфыз сѡызцѣеи сареи. Урт ажѣакѣа, зеилкаарагы ус имариамыз, ишѣо-изо рыкапанха, инартцаулары ырызхѣыцха сымамызт, насгы изхѣаз атахмада саниѣапшы, унацѣа лташѣартѣакачыракѣа зылдаз изамѣакѣа кѣапшыза, ипынтѣа пырпылханы данызба, аѡы ижѣын, атахмада хшыѡѣажѣа иѣашѣо издырзом кѣастейт.

Мшқәак... Мап, мшқәак ракәым, мзақәакгы ракәым, иҕалап, шықәсык аҕарагы җызар, урт аҗәакәа схаштзаны шыҕаз. Акыр шықәса зхытца ахәра, иҕахьоу, ишәахстаны аҗееиҗы иазынхахьоу, иаалырҕьаны зны ахы уафы ишигәаланаршәо, ахьаа шазнарҗысуа еиҗш, җнак, сгәысеанзамкәа, аҕыҗхәа иаасгәалашәеит убарт аҗәакәа. Ибзианы исгәалашәеит иансгәалашәаз амш. Балтика амшын ххын. Уахынлан. Амшын аҗәкәырҗа дуқәа, аҗәкәырҗа еиқәатцәакәа икыдыржәазшәа, амшын инахәлашәа ицан, аҗәтцәахит амза. Ажәдан лашьҗеи амшын хәашьи еизынханы иҕан. Сара исыздыруам, убас еиҗшқәа раан, амшын агәышҗы шыҗыхны, ажәдан ашҕа аҗәданагауоу, мамзарҗы ажәдан ахаҗа амшын ахь илаҕәуоу, аха ауафы дзыбҗагылоу урт аҗәдунеик усҕан мыцхәы еи-зааигәахоит, еилатәеит.

Ағба апалуба сықәғылан. Сцапшён. Исыхчон. Исгәалашён  
Амшын Еиқәа, Кавказ ашхәқәа. Исгәалашён хқыта иахы-  
ку ажәфән. Убри ауха, иаалырфаны, исгәалашеит атахмада  
иажәәқәа. Срызхәыццпхәза иаха-иаха сдыргәауан. Ах-  
шыфцажә, ицәзна анижә, иеашәалак ихәон хәа сизагьуан.

Амза антәшәтцәкә, азнаказ инеимаҳаны иаалашьцаз ажә-  
ван, иаҳа-иаҳа алашьцара иампытцтуан. Аетцәкә цәыр-  
цуан, иҳаракхон, иаҳа-иаҳа иласхон. Уажәы Ацснитәи ашь-  
хақә ирхыку ажәван еипшхоит Балтика амшын иахагылаз  
ажәван. Атаҳмада иажәкә инарыцлеит урт ажәванык  
рызхәыцрагы. Икалап, урт ажәкә анысгәалашә ашьтахь  
акәымкә, заа урт ажәванкә шеипшхаз сышрызхәыцуаз  
ашьтахь акәзар иансгәалашәз ихьаа ртытыгахаз урт ажә-  
кә. Икалап, уртқәагы ракәымкә, амшынуаа апхәыс дшыгә-  
хьаарго еипш, сшьапы ахьнықәсыргылалакгы цара иныкә-  
сыргыландаз хәа адгыл ахьыгәхьаазгозгы убрака инацлазар.  
Сара исгәалашәалон, амшынуаа аныхынхәлак, алаф рылхуа,  
ақыта хәса хәыцкә иныхбыкы-аахбыкыа урт рныкәашь-  
кә шыкарцалоз. Саргы убастцәкә исхыччозар акәхап хәа  
сназхәыцлон, ихәшаха сгәы инықәлалон уи азхәыцра.

Абарткәа роума, мамзаргы амшын ағы хәаа еилагарак  
камландаз хәа атц салацшуа сахьгылаз иахкьама, ишакәхалак,  
сееидыцсаланы сышгылаз, иаалыркьаны, афы сысызшәа, ата-  
хмада иажәкә тәымг жыакцаха сгәахы ивасит. Сыблакәа  
ирхыларц иағыз ацәагы, амшын азы нрыхдыршазшәа наф  
инасхыцсаит. Ауағы игәатцәғынтә акәзаап ацәа ашьапы  
ахьакуа, иахьынтәалаго. Урт ажәкә срызхәыццыцхьаза иа-  
ҳа-иаҳа аибафара иалагон, иаҳа-иаҳа атәымг зыхәлашәаз  
алуқәа иреипшхон сгәы. Сыбла даахгылеит иара, атаҳмада  
Кәығ Камлат. Абыржәы сацхьа, агба апынтца царырахь днас-  
кьаны дтәоушәа, слымха итафит, ахәызхәызхәа, ицсы еив-  
цахо иеимхәабжы. Дәагылар, деиоахәа, ар дрылазар  
дырхыхәхәон, данылатәалак, ицәа дынталаны ишьамхи иц-  
ламхәеи еихкьысуа, убас деилаҳа-еитцалашәа дтәон, шыца  
ахьидтәалоугы дузрылкаауамызт. Хәоны даннеилоз, дан-  
нааилоз исеихәоз ажәабжкәа зегы мыцны, наф исхасырш-  
тқәаша ракәны исыцхьазеит ауха апост сахьықәгылаз, ант  
сгәахы иасыз ажәкә цкәа срызхәыцны, ирыцаркыцәкьоз  
анеилыскаа.

Аухоуп зыхшыо цахьоу таҳмаданы данысыцхьазазгы.  
Иихәаз иазхәыцтәума, абни ахшыоцажә иажәкә акыр ры-  
царкуаны ицхьазатәума хәоуп рацхьа ишысхәазгы. Иба-



шахеит исхәәқәоз, мацәысеимкьараха инасыхкьеит, аха мацәысеимкьаратцас иласны имцеит. Ауха, ашамтаз, авахта рытаны сара акаиутахь санааи акәзааит, адырџаены шыб-жъаанза ххы хақәйтны Лиепаиа ақалакь ханалалаз акә-зааит, урт ажәәқәа уаха иааспырымтцит. Бзиа избоз алатыш пхәыизба иласхәарцгы инақәыскқәеит, аха снейпххәыцаан, уиггы дысхыччар калоит схәан, сеааныскылеит. Ашәкәып-хьара идьруазтгы, снейр уара узыхәаноуп сызнейуа, атах-мада хшыџцажә, уқәра сапшуа цьумшьан хәа нантцаны изаа-сышьтуан. Иабакоу, ашәкәыпхьашьа издыруамызт, ицацаә, иматацаә, анцаә дидырп руа дарбанхо, азәы даирпхьар акә-хон, уи данапхьалак, арра дахьцаз, амшын данартцысы, их-шыџ атра иткьазаап ашәикка, қытак рхыбаџ, хаблак рабду изакә ажәәқәоузеи изааицхаз хәа нарылеитцозар акәхарын. Уаха атахзамызт. Иатахызар Исаков иеипшгы садмиралха-ны схынхәааит, ани, Кәыџ Камлат ахшыџцажә хәа иазхәаз иоума хәа, капеи кылтцәак акара пату сықарымтцо, ахьз баапс сымтцуа инасыххалон.

Анцаә сихьчеит. Ус еипш ажәа бзамыкәқәа изысымџит. Амала, сгәы иалаз урт ажәәқәа ракара рыццаны, еиқәцаб итцәахны, арратә мшын уаџы иеилахәашьала сшеилахәаз, арра сахьынзаказ ибзианы схы шаасырпшыз ала ашәкәқәа сцъыба итццаны, арехәапхьызқәеи ахамтақәеи сыманы, тага-лан шытахьык, мыш бзиака аены сқыта саалалеит. Цас иуазшәа, ххабла Царцу сахьаалалатцәкьаз, рапхьа дааспылеит иара, атахмада хшыџцажә. Иацимтазар иагимырхакәа, хышықәса уажәапхьа дшаазбатцәкьаз дыкан. Иара убастцәкьа ахәыз-хәызхәа деимхәон, дагьазымго, дагьалымго ихьуан аимхәа. Амала арра сцаанза дзеипшу сазымхәыццызт. Уажәгы саз-хәыцны сгәалашәом, аха сшынаихәапшытцәкьаз, амца анас, зымахәқәа кыдблааны, згәыцә цәыббылза иаанхаз атцла деипшызшәа збеит.

– Ушпакоу, дад, Кәыџ Камлат? – схәан, алажә иафом, иажә-уам хәа, ашхам алыжжуа, апсышәак наиасхәеит. Дызустадашь абри сара саткыс еихабхаз, «дад» хәа дсыпхьо, насггы сыхь-зи сыжәлеи еидкыланы изхәо хәа аанаго, ицъашьаны даас-џапшит.

– Усзымдырзеит, дад. Ари иушәу амшын матәа усыцәнар-  
фашеит, – схаразаны сгылазшәа, илахь инапы апыракуа  
даасфәпшит. Сидырит, аха сизымдырызшәа кәитцойт хәагы  
аасгәахәт азык азыхәан.

– Сара Арсен соуп, – схәеит, даараза акыр зтазкуаз хьзыз-  
шәа убри сыхьз.

– Арсен дарбан?

– Чынч Гәдиса ицкәын соуп, – схәеит. Уажәшәта издырит  
дызсазтауаз, иажәакәа рхы ахьаз. Двардацза иеааитцихын,  
гәыргәафәаашак иахазшәа:

– Аа, Кынта имаҗа уоума исзымдырыз?! Кынта рыцха,  
дшыстиуаз, дшысгычуаз дкарахахьан, – ихәеит. Дахпсауаз  
цъысшьеит, убаскак ицсы еивтахеит, аимхәара даналага.  
«Уацәнымхааит!» – схәеит сгәанала. Сгәара убри ихнаеыргы  
амуаз, аха ашьажә баауам, ицсуам зырхәо, ауафы дышны  
ишьа аура азыхәан мацара ауакәху.

– Аскак ианхәепнухәоз, егыкаумтцандаз уи афыз абыа-  
ра, – схәеит. Исхәеит, аха ишпәсхәеи, счырпагыза сифагы-  
ланы, сымшын мака абз кәакәа цырцыруа исымгәз, снапы  
илакәыршаны искаыргы ус сгәы сзыркычрымызт. Аки затәык  
сгәы иалаз, ахәа еипш игәыдысцаз ажәакәа, иара ида азәгы  
иахьимахазоуп. Ахәы харакыра икәгылаз ахьаца-цла ашәшы-  
рафы хадгылан хамацара. Иара арахә дырхылапшырц, илаба-  
шәа иеанцаны, дыбгарыкәкәо абрахь даахалеит ашыбжьон.  
Сажәакәа ишрылшоз икшазаап. Ишызбоз ихы-иҗы аеааи-  
танакит аҗахмада. Иблакәа рцәакәа иахәгы икычхеит, амала  
дара, иблакәа рхатакәа, иаха иҗбаахеит, иҗыхеит, жәыла  
ицо ашьаурдын аблакәа иреипшхеит. Убастәкәа иаарла-  
сынгы ирцәеит ихышхытәаз игәареи, иааихкәыз амцабзи.

– Ха-ха! – хәа ччарак нтицеит. Сара исзеилымкааит,  
икышә сыкәтцаны дысхыччозу, мамзаргы иара ус, ихазы  
дыччозу. – Ара уаатәа, – ихәан, инапы насирбеит. Икәмызцәа  
хылпа ныкәитцан, ахьаца адашәпа дныкәтәеит. Ибҗа надитцеит  
атцла ашьапы. – Аа, аллах, аллах! – ихәан, ибҗа афәа алго  
иааитцихит, нас скылкааны дсыхәапшуа: – Ицыхәтәы мызит  
Кынта цсаҗа шкәакәа. Сгәы иахәеит, дад, сгәы, иуасхәаз

ажәа ахьухамыштыц. Шәеитцаффы, ҳаблак шәйтдашәкырц егь-шәыгым Кьынта имаҗацәа. Ҳазшаз ихьышьаргәйтца сакәых-шоуп, издыруада, анаҗалбеит, аҗсуаггы иетәахә ахәа ақәкны иамеихсыцыз. Сгәы рахатны сынарцә мәа снықәлоит убри иетәахә кыдымшәар. Иарбан хәынтқарра дуу уи иетәахә кыдзаарц сьабаа хәычык ахьалоу. Иахьбашамхаз убри сьабаа, – ихәеит.

Инахьхынза, амра зхыччалоз амшын агәы цырцыруа дынхыпшылеит. «Ицәгьамызт иаарласны уқәлар убри, анарцә мәа хәа узғу», – сгәахәт. Ғысымтзеит. Иихәоз даараза сгәы иахәозшәа, схы азыштыны сзырфуашәа җастеит. Ишпауури, иутахы-иутажым, аихабы данцәажәо, ублақәа ырхаха иара уихәаҗшлароуп. Иихәозеи? Хшыфртцарак дналагозар акәхап. Мамзарггы хгәахы аапызтәазаз – дара анқәыпшцәаз изтагы-лаз, ирхыргоз, амла ишакуаз, ахьта ишагоз, цәамфәахә шрымамыз, ишматцуцәаз, рыбҗа шырхәаз, рыба шыхфәаз, уажәы ҳара ишхаташьыцуа, ианаамтоу амра зауз, ианаамтоу зпашәқәа аҗсата иарпсахәаз аҗиаа бзиа хшеипшу, ҳажәфәан каххаа ишылашоу...

Иажәа инациттеит аҗахмада:

– Угәы ишалсыз збеит, дад, уабду изыхәан иуасхәаз. Уара угәы иахьалсыз сара иахаггы агәеизҳара снаҗеит. Уи иаанаго узхылцыз ҳаҗыр рықәуцәоит хәоуп. Уара усцәымғны акәым уи ажәа зуасхәаз. Уззыгәдуу иоуп узыхлафуа.

– Ааи, аха ауаа ишрахауа ирҗихьаз, иргьычхьаз имаҗәа хәа ахәара... Ахаиуан дадкыланы сабду ицәа ихыхра...

– Ғцныхәарам уи, дад. Насггы хыччарам. Кьынта сихыч-чар, сарггы схы сахыччеит хәоуп иаанаго. Гәаларшәаганоуп ишысхәаз, дад, гәаларшәаганы. Ауафы, дад, идыруазароуп иҗсадгьыли ижәлари ирхыргахьоу.

«Рацәа сынцәеит, Аҗсны аҗоурыхк алацәажәара дналагоит. Аҗсуа хәынтқарцәа рызбахә данналага, иахьа акәым, уатцәггы афны сызнеиуам».

– Ахаиуан ахаиуан захьзу, иара ахьаазаз адәы затцәык ахьадыруа азыхәаноуп. Дасу идыруазароуп ихылтшытра, иаб, уи иаб, уи иаб дызустаз, ихигахьазггы. Дызустадаз уара уабду?

– Ахәура иҗаз, ахратәра зыбга җнатәаз, аамта җыц анааи, ауғә зкәызхыз, иуафхаз Кынта Чынчба иоуп, – схәеит. Убас еипш исхәеит, уцсы иамаз хәа ирцәымгу ауаф фатәык аним-царыжыуа еипш.

– Избоит иухәашьоу. Аха уара уабду дагыкьахиямызт, ахәурагы дтамызт. Дагыаамыстамызт.

– Дынхафызма?

– Мап, дагыынхафымызт. Избоит исхәакәо угәы ишамы-хәо, исзымдырзозар иаха еигын шухәо угәанала. Убригы зыхкьо аиаша ахьузымдыруоуп. Уабду итәы баша иугәа-ласмыршәазеит арра уанцоз. Зыпсадгьыл казыжьыз, иара ихатагы, ихшазгы, убри, уара уабду иҗеипшхаз афыз аиҗеипшхоит хәоуп уи иаанаго. Шьта ухәычым, цкьа узхәы-цыр, еилукаап. Ө-ажәак еихысхәалоит, Асовет мчы анааиу-аз, тауади-аамстеи шакьо иҳалан, шәгыл, шәабцар шьтых-ны шәырәгыл, аби-җеи еибатиуа, аешьцәа нибартәо аамта еикәатцәа шәзааргоит абольшевикцәа хәа. «Аешьцәа анни-бартәоз аамта хзааргом, аха аешьцәа анықәибахуаз аамта еикәатцәа нақ иаххырхәарцоуп урт заауа», – схәон сара. Исзырхәоиз? Акы, схата сызлапшыз, исыхтызгаз мацмызт, җбагы, сабацәа ирхәоны исаҳахьан, сызхаанымызгы са-хаанызшәа издыруан. Издыруан, дад, ацсуаа дара-дара анни-бартәоз аамтак иштагылахьаз. Уаамыццакын, уара уабду иҗоурыхгы уасхәоит. Ауафы ихигаз злоухәозеи, насгы иуа-хәит хәа излеилукаауазеи уи еипш дақәзыршәаз умхәакәа, иузымдыркәа. «Ьоукы урзызырфыр, рхы иахыччоит угәахәп, убас иахцәажәоит амҳацьырра. «Ьанат шәагоит хәа рахәаны, ижьаны иқәганы иргазшәа, дара иргәапханы иқәтны ицазшәа рхәоит. Аешьцәа ахәатыхла еиҗагылеит, аби аҗеи ашәакьымца еилартәо ақынза инаргеит, ацсуаа амҳацьырра ианықәнагоз ашықәсқәа рзыхәан. Инахараны ихәыцуаз, акыр еилзыргоз, аурыс иоуп хәикәзырхо рхәеит, егырт, даҗа цьоукых, атырқәа хидгылароуп рхәеит. Убас еиҗагылаз, анибартцәарафы инеиз аешьцәа урхылтшьтроуп уара. Аурыс ир ирылаз иашьа ақама наигырхәаны, акьанцәа дынталан, днықәхәаша Тьрқәтәылақа дцеит уара уабду иаб Чынч Шәлиман. Уаб иабду иашьа гәакьа

дишьхъан хәа уахахъазу уара? Дахтахым, хъша ижәит, хахир-  
тәеит атыркә хәа икәгылеит зыпсадггылаф иаанхаз аңсуаа.  
Аңсра иаңәшәаз, абзацәа ахъыржуаз днаагеит хәа, аурыс  
даауеит, ахәажыи хаиркәашъуеит агъааур хәа икәтцны ицаз,  
амшын нырцә иахънеиз, аңгәи ажыи рымазар ирфо аңынза  
амлакра иақәшәеит. Уи иаңлеит, ухшыбаф кылнатцәо, ашоу-  
ра. Азфә-фкыи тцысит. Амгәахъаа рылалеит Шәлиман дназлаз  
амхаңыраа ргәиц. Дынкыдыгәгәало дышдәықәыи, иңхәыи  
дицәицсит. Исгәалашәеит, жәымтаңгәыи, аңсра даналага, уаф  
дааишьтит, сара напы сакуа сыкәм, аха абранза дысзааиааит  
хәа. Ақала дахытцажыи снейт. Ускан сара сарпысра стагылан.  
Уажәи дызбо цыишьоит, иңатцақәа еимиааны, дбабаза дыч-  
ны, аңәартаңгәи дықәиан. Еихәлацаахъаз ахәыштаара дылхо,  
деихыжә-еикәыжә, иңынтаз кылышышыи, аеҳәафыи дтәан  
хәбака шықәса зхытцаз сабик.

– Сзутахыи, Шәлиман? – схәеит, иааигәара сымнеикәа,  
ашәхымс сахытцыз сәаанкыланы. Иуцәыизар акгыи иаңсам,  
икъалахъ сахънеиз сфызцәа, сықәлацаа азәгыи ибар стахымыи.  
Ргәаң хаман хаихабацаа, хапсадггыи хақәганы хахыргаз  
азыхәан. Уигыи иаңлеит Шәлиман иашъа гәакъа дахыишьхъаз.  
Аңсны ханыказ акәыизтгыи, дкыдцаны дыршьуан, мамзаргыи  
иңсы ахынзатәу Аңсны ишьапы аларгылара азин имамкәа,  
шьала иикъашыи ижәла ихыхны дықәырцон. Убарт афбагыи  
иара ихала ихыи рықәиришәан, агәнаҳарақәа икаитцаз зегыи  
ихъзаны, аңсра бзиа далхәдаха, лажәтцас, ахәатра еиңшыи,  
қалак афнытқа аңсра дафын. Убри азәк илахынтцахаз  
уазхәыцыргыи, акыр еилизкаауа изыхәан ианахәоз раңәазан.  
Атыркәа дидгыланәуи иашъа гәакъа дышыи дызкаижыи,  
атыркәа изыхәанәуи, цыанат иафызаз, иңсадггыи пшза кажыи  
дықәтцыз, нас абаскак кәзтаз уазхәыцыр, чын дукгыи наиәуи,  
хәдацаахыи амалгыи дналадыртәәи угәахәрын. Ачыи амали  
ракәым, иңәеи ибаши еикәыришаны, амла даго аңсра иафыз  
исаби икыркыи злаирхәхәшаз фәтцак имамыи. Сара убаскан  
еилискааит, дад, сыблала салапшыи избеит, зашьа дызтахым  
даңәазәгыи дшитахымхо, напы дамкуа адунеи дшықәхо иара  
ихаңа, зыпсадггыи зыпсахыи, даңа дгыилк иара изыхәан ишы-

разымхо. Абри Ацсны дахьынзаказ ихы даирхэеит атыркэа, аурыси иареи ахьынзеибашьуаз диркэцон, дыкэцны уахь атыркэа иахь даннеи, зыбжы зыхэлэшээз, зыбла цаз алажэ азэыр итаху аиха патук икэымлеит, уафцы дизхьамцшит.

– Камлат, ишубо, сара сыцсуеит. Алажэ еицш сыштэуп, сышьюа дсымам акэымзар. Аллах ихэоны икалозар, иаарласны сгэафракэа неикэтэап. Атэым дгыл афы лаж сыржуазар акэхап, уафцык иеицш анышэ амадара сара сагыбапцоу. Уи хьаам, дасу илаитцазоуп иааирыхуа. Хабшьтра уафы днымхейт, абни, аехэафы итэоу асаби ида. Уафа дануп, Ацсныка узыхынхэуаны укалозар, цсацоуп, уанацалбеит, атэым дгыл афы дкауыжын, дсызга, иреицэоу чнырс дкалозаргьы, ипсадгьыли иареи еиныриа, – ихэеит. Ауа деикэызкуазгьы димоукэа, дыцсит Шэлиман. Анышэ аабгыатны, дшеилахээз дынтажыны, лаж даажит. Иуцэыззом, Шэлиман ицэа ихыскаауан асаби, аха асаби дсабиин, ихарагэышьяз, анцэа дшишаз, дшымаалыкьыз дыкан. Ахэсакэа дрыстан, дрызэзэеит, дрыхэхэеит. Шуқьат матэажэкэак ирбаз, итырчча изырзахит. Напы анидкылаха, иаарласны дхэылтцит иаргьы. Ибла хэыцкэа тыпхаауа, изамоакэа ыыкапшьяаза, цых-цыхк, хэычы еиёамск иакэхейт уабду Кынта. Исгэалашэоит, зынракгьы хангытцит ахэычы сара скны дшыказ. Дызцоу, зшы далцыз дузымдыруа, ма духарштны, иара унаихэапшыр, хаи шыри, дзеицш цэоаншыап мырзгоузеи ухэарын.

Убри азынра зегьы, реиха зыгэра згоз, сёызцэакэак ирахэаны иазыкастан, абналара азыхэан аеырхиара хэфын. Халацэажэон, хазхэыцуан Ацсныка хаарц азыхэан мёас иалахшаз. Ицэгьан уака, атыркэа ихэаа ахытра. Мшынла уаауазаргьы – уркуан, мёакы уқэланы удэықэларгьы – ахэаафы урыштыуамызт, уаарымпыхьяшээр, иуеигзодаз, илоугэйдцаны, алажэ еицш ушыны улкарыжьюан. Абрахь уахьяаиуаз, Ацсны уахьызхыцуаз, иахагьы еицэан. Абагэазафы аидара акэызуауаз, апсыуаак рыла, ухэан-схэанымкэа, ииашатцэкьаны ишыкалаз хахаит, апсуаа акэтэаны Ацсныка ицаз агба, иахьнеиз, итатээз амхацыырцэа, рыдгьыл ршыапы акэыргыларазин рырымтакэа, интэаз нтэаны, иаанхаз цэгьапсышыала рыпцы

рыманы,еиҥахҥырқәтәылақа ишыхынхәыз.Даараза ҳархәыцит, ҳалахь еикәнатцеит ари. Зееидкыланы иказ афызцәа хҥнытә азәырфы ргәы канажын, ахынхәра ацымхәрас, иқәтцны цытфык Шьамтәылақа, дача шьоукы Бырзентәылақа ицеит. Слымха иахауан Ацсныҥа хынхәышьа ыҥам хәа, аха сыблала исымбақәа, сгәы иханатцомызт.

Ө-ажәак еихысхәаалоит. Дсыдкыланы исымаз ацҥтынха, асаби Кынта сикәлан сара Ацснынтәи саныргоз. Ибзианы исгәалашәон ҳахынхоз Абжыақәа, исгәалашәон бзиа избоз, саб сзықәиртәалоз ҳеы, уи ахьтакыз аетра. Исгәалашәон хгәашә анафс,анаарафы алакар ианыланы,ахәхәахәа итцхәраа иахьааиуаз азыхь. Шақантә сангы, сабгы, саргы, азба хша- куаз ханыцәалак, сқышә атцакны изжәуашәа, цхыз ишыз- бо мацара саапшхьааз! Узыхшаз уан дануцәызлак, дад, ма лыблақәа, ма лыччацшь, ма лнапқәа, цьара акы иаха иалкааны, лассы-лассы иугәалашәалоит, уахьцалак иуцрымтцуа иузынхо- ит. Сара Ацсныҥа амфә сықәлаанза убри хзыхь сыбла ихгы- лан, слымха итафуан ашьтыбжь хәычы. Амшын схықәгыланы, шьжымтанла арахь, ацсуаа ҳагафәхь санаапшлак, амшын ихчылаз ахылфә-цсылфә убри азыхь иахылтцуазшәа сгәы ис- нарбон. Исыцрымтцуа, иара ашқа исыцхьо, сан-сыпсадгьыл исыыннажыт убри.

Ҷнак, ашәшьыра сытцаианы убри азыхь сшазхәыцуаз, ашырхәа фәагылан, амшын ахықәахь сцеит. Усқан смышәхәы аақәыхәхәхьан. Амшын сынхықәгылан, абрахь, Ацсныҥа саап- шуа, сыбжыы өтганы, тоуба зуит, егьарааны сыказаргы, амшын сырны, убри азыхь сқышә натцак ишызжәуа хәа. Снеип, атцх иналакны акәзаргы, саб имзырхафы алакар сқышә натцакны сызхара жжәып, сгәатца нытнартәауа ашьха ҳауа нылбааздап, нас ақәқәахәа инасгәыдцаны сыршьыргы цьанатүп схәеит.

Ҫыхышьыртас иҥастцеит амшын иадхәалаз ауаа. Аидара шьтыхрафы срыцхраауан, асқала сыпссон, аҥбақәа анаа- фықәгылалак, сталаны ирзысызәзәон, ирзысрыцқьон. Иарбан усуразаалак, акгы хәымгасшьомызт. Сзышьтаз, истахыз, сыб- наланы аашьак ыказар еилыскаарц акәын. Башан. Еилыскааз убриоуп: мшынла азхытцра азхәыцрагы иацсамызт. Атырқәа

игбақәа Ақсны ағағағы изыхыломызт, инарыштыуамызт, инеизаргы, ауаа итаз тытыр руамызт, хара хзыхәан агәашәкәа зеггы аркын.

Ишқақастоз? Азхәыцра салагеит шыапыла сшаашаз. Ақкәынра, дад, ашьеи адеи реилашра, ахшыџ аласра ауаџы иакәымгы инарқатойт, аха уи ықамзар иқаломызт агәағырагы, иқаломызт агәымшәарагы. Ғнак, амшын ақәара сшаваз, санынапш, атырқәа игбак ааины асқала иаадгылеит. Еидарак ақәыхтәыс цюуқы ирымазар, срыцхраап, кәыршықәакгы сыртап схәан, асқалахы снейт. Уааишь арқыс арахь рхәан, цюуқы ақба сынтаргалеит. Абарт аидарақәа шытыхны игала рхәан, снарыцтарцеит иашыкықәак. Даргы сапхыақа индәылцит. Акатахәа аидарақәа ақәысхуан. Схынхәны сахбааталаз, атзамц ағы сылапш нақәшәеит хсаалак. Иаакыдпааны, ирґны сыкәа интастцеит. Атырқәа идгыл, хара хахықазгы, ихамыркәкәааз қапсадгыл Ақсынгы анын уақа. Игъежъза, жәџангәыпшшәылаха, урт ирыбжәтәан ақсуаа ханасып згаз амшын. Цқәа сахәапшны игәастеит, атырқәа иаха изааигәаз ақыртта идгыл ахь хытшыас иқоу. Знык ақыртқәа рғы сызнеир, нас сыџны сықоушәа исыпхызарын. Уахәапш, аа, уажәы хахыпшыло, улапш захъзом, ғықәк амазамшәа, нтәашыак ақәзамшәоуп ишубо, арахь ахсаала иахыаныз уахәапшыр, азия Ритца иақароуп ухәарын. Изакәызеи, сәааибытаны сғынасар, мшқәак рыла снахыкәшоит ааугәахәуп. Уиақара зуасхәозеи, хы-шықәса амшын ухын, ишықоу ухата иудыруеит.

Унасыгәтасыр – усыдкыны уақартә сәеидасит. Зынарк хангытысуаны сыбналеит. Амџа сықәлеит. Уажәы дызбо цысшыоит уабду Кынта цсәта шкәакәа, дахышытаз сныџналеит, иуцәыззар акгы иапсам, дсыманы амџа сықәларцзбаны исымамызт. Даагәйдкыланы, дшыцәоу бзиала хәа снейпыртны ссарц стахын. Сишыцылахыан, дсашыоушәа, мамзаргы сара сшәа далтызшәа бзиа дызбон. Сгәи сылағырзи еилатәо, дгәйдкыланы ссарц данаашытысх, сыхәда инапқәа аакәыршаны, снумыжын атәым дгыл ағы, срыцхауп ихәозшәа, дцәымтхыаны дшықазгы, дсылахәатцаны сикит. Убасқак сгәы дрыцханашеит, сылабжышқәа хақәкәалеит, сара –



гәырҗеи гәәкреи зылабжыш арбахъаз. Сыршыыргъы ҳаицыр-  
шыып, млакы, хътакы сакны сыңсуазаргъы, ҳаицыңсып сҳәан,  
сыхәда инапқәа шакәыршаз сындәылтны, ашарахъ еихахъаз  
атқ иналак, амҗа сықәлеит.

Иаарыцкьаны хымз амҗа ҳақәын. Амза хынтә иҗагыланы,  
ихахаза ишҳахәаңшуаз, итҗәааны, нас цәашьтдас изытуа иаг-  
ханы, хынтә инташәеит. Аңшынтә раан иҗагыланы, уажәыгь  
амҗа шәықәума, шәара гәәкқәа хәа ианааҳахәаңшуаз, аңсуа  
дгьыл аңынтәҗы, хшәазызо хшәапы нықәхаргылеит. Хгәи  
ҳахшыҗи убасқак ицагәхьан амҗа хшықәыз, убасқак хцәа-  
нырра цәымсахахьан, азәы амц иҳәап, даараза сгәыргъеит,  
сыгәтыха шыназас еилыскаан, агәыргъара ду соуит, адгьыл  
сыҗенықәыжыны, акиноқәеи ателевизорқәеи ркны ишубало  
еиңш, слағырзышо стдәуеит, исгәйдсыхәхәәлеит хәа уасхәар  
узжәеит. Сахькамҳаша, ахәыцы сахьықәымҳаша акәын хәы-  
цыртас исымаз. Сара сатқыс иаҳа амч илан, иаҳа аныкәара  
илшон Кьынта. Аңсны ҳааит. Егры аңҳа ҳақәсит анысхәа, да-  
хьынаңшуа иаб иаштә дтаңшуаны, абыста кнырхуеит хәа  
изғыртызшәа, дыткьаны дыҗит, дағнышытыңа-җышытыңеит.  
Уи сара сеиҳа амч илазцази ҳаңсы еикәзырхази уасым-  
хәәзеит.

Сара, абри ахыжәжәарах иубо, дадхеит, сыбаҗқәа шәынтә  
анышә иафахьазаарын, шә-ңсык схазар исзынхомызт Кьын-  
та иакәымзар, убри дсыманы амҗа сықәымлазтгъы. Уара, уи  
имаҗагъы, ас уеилаарцыруа, амшынуаа рымаҗәа ушәҗаны  
уажәы саңхьа узгыломызт, убри асабии сареи, азәы иңсы егъи  
еикәырхо, амҗа ҳақәмызтгъы. Сахьухәаңшуа сутдәшыңуеит.  
Адуinei ахәынтқарра дуззақәа ируаку ахәынтқарра рыр  
уалахәын. Хьаада-баада уаңсуа дгьыл ағы унхоит.

– Харгъы, ишуҳәатәҗьо еиңш, хьаак ҳамазамкәа ҳақам, –  
схәеит.

– Ахьаакәа зегъы иреицәоу анцәа иузаимгааит. Аңсадгьыл  
уцәызны, убри азыгәкра... Ауха Кьынта инапқәа сыхәда иа-  
кәыршаны, дсылаҳәатданы симкызтгъы, илахьынтахоз иара,  
ислахьынтахоз саргъы?!

– Иара атәра даңәугеит, деикәурхеит, аха уара дабау-  
хәагәышьеи, излоухәаз ала, фы-шықәса иртәгылаз асаби?

– Акрысҗаимтдоз! Ицьюшьяргы, иара иакэын акрысҗаз-  
 цоз. Исгәләшәоит, раҗхьаза, даныстиуаз, убаскак дцәуион,  
 сара схатагы, сгәи иҗаз шыздыруазгы, сылабжышқәа шыс-  
 рыцқьоз, агәашә сынтытит. Уи иахагы еигьхазаап, иахагы  
 аҗшәмацәа агәра днаргазаап ииашаны дрыстатцәкьейт хәа.  
 Аха сшықәу, ацәа снықәлан исхәоит, дад, аха сықәра уаҗ-  
 шы, шәи шықәса хәмаргам, ихьантагәишьюуп. Бзиарас иҗас-  
 цаз, амҗа ханықәлоз сахата иҗастейт хҗаҗа жәцәеимаа.  
 Акы анхалак егы ааҗызгон, рызегы ганкы-ганкы ханы иа-  
 налга, харгы ханзымнейза, иаархәны рызахра салагейт.  
 Иахьаасырхәиз, ианхалакгы, убригы касыжьюамызт, аган-  
 қәа рыссаны, ааҗа алысхуан, уаха сызлазахуа исымаз. Цәаба-  
 җа мшы хныкәахьаны, сахата амгьалқәа, акәакәарқәа цы-  
 рак җаршәымкәа, иршәшәаны, икәшәаны иахҗейт, халгейт.  
 Дгыл шыаҗастак, рхарак аҗны хнанагейт. Уаҗа инхоз ауаа  
 ирбааҗсшәа, ирхәанчашәа акәын аҗырқәшәа шырхәоз. Иҗала-  
 рын аурымцәазтгы, мамзаргы анкьаза уахь икәнагалаз  
 ерманцәазтгы. Аҗатын драшәон. Снейны, икәаҗкәа-чаҗәаны,  
 издыруаз аҗыжә-быжә ала ирасхәейт, аҗатын шәзысрашәоит,  
 ахәыҗгы саргы акраҗәашәт, мҗаныфакгы хашәт хәа.  
 Җымш сырзырашәон. Цәамш аныкәарагы ус имариам асаби  
 изыхәан. Егы дышҗысхуазаргы, бжейхан ишыапала даауан.  
 Иаҗсахьаз имҗкәа маҗк ианааҗала, иҗсы анааивига мшқәак  
 ихазхашаз афатә сырхартә санырашәа, амҗа хныкәлейт.

Иаха-иаха хәаҗсара хәхьзон. Хамҗкәа маҗхон, афатә  
 акәым, хҗырҗы злахархәхәаша азытцәкьа хамамкәа җымш-  
 хымш ханаанхалоз ыҗан. Ажәаҗынтә исхәоит акәымзар, амҗа  
 азухәартә иҗазма хазныз. Бжейхан абнара халан, абааррақәа  
 хартан. Урт ирыбаргәиз, хазмышәоз аҗәаҗа-җәаҗарақәа ра-  
 кәын. Хәаҗа хәыҗык хара хзыхәан шыха хараҗык иаҗызан.  
 Арахь ихараны амшын хзаҗырцуамызт. Абни, уажәи уарей  
 сарей хәхьинаҗшуа, ицырцыруа хазхыҗшыло, хара аҗсуаа  
 изныкымкәа аҗсцәаха дахьызхызгахьоу, амхәҗырра иа-  
 газ ауаа, җахәанымҗа изго цхатцас ирзыҗкалз амшын, уа-  
 жәи ахәыҗгы саргы җсейкәырхагас иахьыҗкалар акәын.  
 Аҗфы хҗынтә инҗасуа, мамзаргы ацәкәырҗа шыҗыбжықәа

аикәцәара иафыз хгәйргәа дырфыхо, ахыкә хеадкыланы хаа-  
уан. Иара амца зташәаша, ахыкә иаваршәны уныкәап хәа  
укоу, шыафак унанаштуам ацслымз, ушьамхкәа аауцнахуеит.  
Акәара хахәкәа ракәзар, аткыс еицәоу.

Ишысхәоз сакәытцит. Рапхьаза уабду даныстиуаз, убас  
еипш цәуарак, хәхәарак хәа теитцеит, дызсырхәхауаз, абгыз  
дахшеит, ари хара дахтахым хәа рхәарц ачыкоуп ирыгхаз.  
Деикәпах дфахәаны днышьтастцан, сахата ртәны ашта сын-  
тытцит. Дызсырхәхаз ускантәи аамтазы рыцсы рылоуп хәа  
ззухәаша таацәак ракәын. Агәашә хнадгылеит. Дынхьады-  
шышыны акәафыхәа днатәеит, уаха наилимшо инеихьаз аса-  
би. Саргыы скамхарц, агәашә сахьынхаланы искуп. Уажәы  
избо цыысшьоит, уакәтәар ушьтнахрын, леикәатцәа дук агәашә  
иааткьейт, убас ацкәа хырцаацаны ихәжәлеит, хааихнамхыр  
амуа. Лабажәкгыы скуп, аха ирыхханы исызкьом: слаба скьар,  
сакапанны скахауеит. Ахәычы деизкәычы дахьтәаз ианынаи-  
хаххы, иаагәыбзыгын, итцыхәаршәшәо, акутәуара иалагеит,  
иацәызхьаз тынхак дабазшәа. Ииашаткәканы ирхәоит, ала-  
цәгәа уанаклак, уекаужьыр – иуеишзом, иуцыртуеит хәа.

Ус, анцәа илпха иоуртә, иеикәа ахы тбааза, ифес хылпа  
кәацәза ихатцаны даакылсит ацшәма. Нхафы бзиах, нхафы  
кыиак иакәымкәан дыкәмызт, ажәак мхәакәа, афныка шәааи  
хәа агәашә ааиртит. Абжьаацны акәзар, сызцәыбналоз атыр-  
кәа ианичар фукаражәкәа рыффы ихкааны мацарагы, затца  
иашта стамларыз, затца ичеицыка сеасмыркьашьрыз, аха  
уажәы, азәы игра изап, акы сазхәыцуа сыкәмызт. Сара схы  
агәхьаа сымкыргы, асаби дрыцхан, дшыфеаа-феауа амла дыс-  
цәагон. Шака шыкәса цыз убоит уиаахыс, аха иахьагы исгәа-  
лашәоит убри атыркәа ихьз, ацәгәара узызуз, ма уара ухаца  
ламысдарала, ууафара ацәа цнаеуа рапхьаза иужьаз ауафы,  
ипшра-исахьагы ухаштуам, ихьзгы угәы итыцтуам, насгы  
саргы сыцкәынамзи, сгәынкылара уажә еипш, аф ирфаз  
акәахьча иафызаха, икылхха икәмызт. Хафиз ихьзын убри,  
рапхьаза уабду Кынта дызсырхәхаз.

Ифныка хнеигеит. Зкьатеикәа еидфалахьаз ахәычы, зны  
ахыртәы ифастцеит, фбака саат анаатц, акашь изыкәшәтца хәа  
срыхәан, акьашь изыкарцеит. Ипсы аахгеит.

Схы-стдыхаа иасхәеит Ҳафиз. Иасхәеит ахәычы дшеитыму, тынха дышимап.

– Уафы жәла бзиақ иакәымкәан дықам, – ихәан, абазараф икылыргаз хаиуанқ дахәаңшуашәа, иблақәа дырхыңшылеит, ихапыңқәа дрытәңшит.

– Арқ дрылазар, цшра-сахьала иаарылукаашаз, ауафы қьалантар дидәғәышьян, ианғы убас иқаз азә лакәын, илахьынтә цәғын акәымзар, – схәеит.

– Илахьынтә зыцәгьоузеи, – ғаатит Ҳафиз, иқатә хьадышь-шқәа ыршо, – даға шықәсық-фышықәса роуп, нас ахьшьцәа днаган дрыстап, қьаф иулап, шақа итаху ахш-хыртәы ифалап. Бзиа иумбои уара ахыртәы, ачафыр? – ахәычы ихы инапы нықәишьит. Ддысызшәа, иқышәқәа еиқәыңда, иблақәа таҳаны дтәан Қынта.

– Сара Ақснықа ссарц стахуп, – ихәеит иара дчырпағьза.

– О, абазә, атырқәшәағы ихәозаап ари. Сгәы иахәеит, ихә иахағьы ишьытцуеит убри азыхәан, – ихәеит, дгәыртған, ифес хылпа қәацәза цәқа длахан илахь интаиршьшьит.

– Иара дымқсаит, сара ихә сырцәгьом, уамақ стахым, – схәеит.

Агәатәа ацымхәрас, агәымбылразы, арыңқа рызтоуп хәа ззаҳхәо, атырқә ианичарцәа дышреиуазғы, изымычхазт, нақ агәашә дынтәлеит ахәычы диманы. Уиақара захтахузеи, мышқәак аатцхьаны, дшыхәхәоз, снапқәа дышрыцхауаз, снапала даағахәаны днышьтастцан, схәтхәыжә, ауафпы дтины итнысхыз афәтәқәа рыла иртәны исазқәынтә, ианааилашәшәуаз агәашә сынтытцит.

Аухатәқьа схынхәны снейр, акы, сымчқәа маңын, акғыы сылымшар қалон, фбағы, дыбналар хәа ишәаны, ацаңқа ахь-фәу қьара дыфнакызар қалон ахәычы. Сахьяанаскьаз бнараны снылалейт. Наараны хәық снафәлейт. Сшәаны амца ауеиқәыстахуаз, цсатцлак ашьапафы, латцас сәааикәаңсаны снаиан, сынтахәахаа сыцәеит. Сара мыжда, аңсуа дгьыл аффы алшәшәоз фьушьап, инахараны аңша иаанагоз, амшын аффы спынтә итасуан, ацәа иаасымнахаанза.

Ашьжьымтан санааңш, итцегы сәазааигәастәып схәан, амшын ахықә ахь снаскьейт. Асақәи атәаңшыи рыла зхы-



сгәтәфәы. Ауаа ракәым, ажәғангы иасырбарц стахымызт сылабжышқәа.

Атакәажә ахәыцқәа лыманы данца, амшын ахь сылбааит. Азәы сибархәагы сшәоит. Атырқәа ианичар дшықаз ус-уп, укәала-цаланы, узатәны, имч шуқәхо анааиба, ма илоу-гәйдцаны уишыуан, мамзаргы урбаандафны ахәура үтеи-цон.

Амшынаф сәыскәабейт, сыматәакәа сызәзәейт, ақәара иныкәыпцсаны исырбейт. Амаәахымкәа, сара мыжда, сыбла-кыгаха сеилахәан, изакәыхи, напыла сыра аштә еикәак сы-шьян. Трабзан ақәарафы цәгәала ицсыз, амла иагоз мхаңырк исааирхәаз схарцан.

Уахынла амшын сынхықәтәало, еынла абнарафы сәынап-хьакуа, хаха-хымш убрақа сыпсы еитаскит. Уабду итнысхыз афатә маңк сыпсы аасыланатейт. Уажәшьта, сгәанала, имч ааилалахьан Кынтагы. Аңшыымш рзыхәан, ихәло ианала-га, афны сәазааигәастейт. Снахафа-аахафаны, анеирта-ааир-тақәа гәастейт.

Атаацәа шыцәара ицәахьейт анысгәахә, ақәыцма шазым-неира асар рытра, счытыбж мыргакәа, апенңыыр сынкылсит. Имаәәкәагы иаргы ааидкыланы, ахыза даагәылхны дсыма-ны сцейт.

Мчыбжык ақара хамфа абейт усқан итнысхыз афатә. Уафцас ифозар фы-мш хатцак иифашаз акәхарын, аха псы-мышытыга, цәа мырбаага хәа, сара фатцак сәы интаршәуа, ахәычы имч кампсарц, афатәгы нымцәарц сеичаханы инеи-фатцә хнеиуан.

Убас хынтә дтины, хынтә дгычны даазгейт, дад, уара уабду. Амала, цаны, ахынтә раан, дгычны дызгейт ухәартә иқамлейт. Атираз аргамадудтины ихә ытсхит, аха дызсырхәхаз ишылбоз, аргамадуд даадылганы дызгейт. Лыпсы цаны дықазар, лажәра касышла имфасааит, исаәтамкәа сахлызныкәаз, анцәа ибойт, исхарагәышьям.

Аха псыхәа сымамызт. Сахәызбагы ауафы ишья афашыр стахгәышьямызт. Сахьяалыдылкылаз сналыдбзиалаханы саанхазаргы, сара усгы насып змамыз уафын, аха ларгы

насып сызлытагәышьоомызт. Азәы дубап, иахызеиғу, изхара ахыфаз, қяфуртак ахыбаз иаангыло. Амшәгы иамоуп ахатәы ҳапы. Шақантә схы сазағхьаз убас сахышаз, сара сызшаз. Сыңсадгыл ансымихуаз исымихындаз уи агәхьаа-гарагы, азгәыкрагы. Аңсныка схы рханы, луанытә сқәып-сычхауа, ччапшь сқышә иқәзамкәа санбанзақаз, уи закә қс-тазаарахоз.

Исыздыруам, ганкахьала усызхәыцыр, иқалап, хатцатас сымныкәеит, аңхәыс ашәартә дыштагылаз дкажьны убналеит, ушәыргәындахеит хәа сзухәаргы, аха даҕа ганкахьала уазхәыцыргы, саангылар, ҳахыпсуа ҳаицыпсып, ханхаргы ҳаицынхап хәа сылпырымцыр, иахагы ашәартә дтасыргылон уи аңхәыс қшза.

Абасқак еибашьрей, хтәарей, егәа гәәқра, егъарыла хцәа пырҕеуа арыцхарақәа хрықәшәазаргы, азәы ицәгәа изап, сабцъар лаикәкны – дгаз, дтынхаз, – азгәы дсымшьгәы-шьацызт. Убрака, убри аңхәыс ейба лыфнаҕоуп рацхьаза ауафы дахьсымпытацсыз. Ашьтахь, арахь саныхынхә, аурыси аиапони рейбашьраҕы саналахәыз, сшәақыпса азәырфы ирығрысхәеит, аха уи иазууазеи, уи ашьтахь, саргы акыр саныҕеидас, акыр анеилыскаақәа иқалаз усуп. Аңхәыс лхыбаара, мамзаргы лыпату ахьчара мацара ирыхкәеит хәа уасхәар мцуп. Уақа зегы еилалеит. Уи ишьрала саргы схы еикәсырхон. Уи ишьрала исзымдыруаз аңсыуаак ршьа зуан, ршьа зуан псышьацәгәа зоухьаз сани саби, ршьа зуан сфызцәа бзиақәа, исцәызыз, мамзаргы сара снапала анышә иамаздз атәым дгылаҕы.

Ажәа ахы умхәакәа атыхәа узхәом. Кынта хәычы инапы данкны, хлабақәа аахатцарсуа, ҳаихьыжә-еикәыжә, алақәатәкәа ханырбалак, ишәаны ганха иасуа, ҳабла хәычык ҳаалалеит. Аисыр ала ихыбны, уажәы боурасгы ихатәахам-шьартә ҕны кьоу-шәоуқәак игылазгы, рыцшәмацәа ейбабар хәа ишәозшәа, аки-аки еицәыхаран. Атыкә аҕны хнеихьан ахәыцгы саргы. Хнапы нарымцакуа, ча ҕатцак хашәт хәа ҳахьрыхәоз, зәа-ҕы дхархьыр хәа ишәозшәа, алажә еипш ҳаңхартцон.

Ұынтә дтіны дсымғычхыз:

– Стіны, Қамлаң, еітах стіны, амала нас сныжьны умцаа-  
ит, еітах уахынла ункылсны сғыч, сара сыцаазом, – ихәон  
Кынта.

Атеспыхә ахьхә-хьхәхәа еихаңсо, ахәхәхәа аңша  
ирсуа заштәфә итәаз тахмадак дызбан, снейны сихәеит  
уанаңалбеит, саргыы сыңсуеит, иаргыы дсыдыңсылоит, сызла-  
цаша мөаныфак сыт, абри асаби уара думаз, уматц иулап хәа.

– Абрақа уахынаскьо, – ихәан, снарпшны өнык сирбеит,  
– пхәысеибак лхала дынхоит. Лхатца ианичарын, еибашьра  
дахьцаз дтахеит. Убри длутар ахәычы, дгәырғыатцаа длаазоит.

Атахмада снаиеихырхәаны, итабуп хәа иасхәан, исирбаз  
аоны ашқа хәынаххейт. Ажәа мыцхә иазууази, иаарыцқыаны  
мыш өажәа хәқан Кынтагыы саргыы убри аңхәысеиба лкны.  
Икаларын итцеггы хәанхаргыы, иаалырқыаны ахлымзаах хә-  
қәымшәазтгыы. Зынгыы убас сгәы аабжьажьейт, лара згәы  
сызцаз аңхәысгыы дрыцхауп, иара ахәычгыы изеиғыуп, усгыы  
дызгаргыы дахьызго хәа акгыы ықам, ибылхьоу, иццышәхьоу  
қыаңтажәк хәхылоит, саргыы исцеипшу анцаа идырп, ма сыр-  
шыеит, мамзаргыы Сибрақа сахыргоит, длымаз, длаазааит  
ахәычы, саангылап саргыы хәа. Абри сшазхәыцуаз, инықәтца-  
аақәтцо ишысшәоз, ишыззоз ауп ауафы ишыра сшақәшәаз.

Ауафцсы иңсґазаашьа цґазаарас исоузтгыы, саргыы уаф-  
цсык иңшра-исахьа сымазар акәхарын. Цәөахырлеи ауреи-  
ашәареи рзыхәан сгәы нимырхейт, егырахь адунеиафы гәыр-  
ғыарас иқаз зеггы срылыхәдазтәыз, хыхь иқәтәоу хаб анцааду.  
Уи аңхәыс цшза, аңхәыс қәыңш раңхьаза лгәы ансызцазгыы  
ибзианы исгәалашәоит, убасқантәқьагыы издырит. Ғатцақәак  
анахфа, иахфаз ахәычы харааңсан, хнықәханы хәцәеит  
ахәычгыы саргыы хәннеиз ауха. Ахш хлыржәит адырөаены  
хшышьтаз. Шьыбжьышьтахьшәа, сыблақәа тыгга, өаагылеит.  
Лхатца идалақь сзылңшаан, еимиаахьаз сґатца ссеит. Сын-  
таланы сөыкәабаны-сөыхәхәаны, сыґерыцқыаны, саргыы иаха  
схы-сгәы ақәыбзиаханы лаңхьа санаагыла, акраамтә дсыхәап-  
шуан, сґьалшьон.



Реиха дансеигәырғоз, реиха насың лыманы лхы анылбоз аамтазы:

– Сара насыңда, сара разғыда, – лхәон. Лцәа иалашәахьазар акәхарын – ахәса рцәалашәара иаха игәғәоуп – ханасың нтра шамоуаз.

Уара агәырәа узаазго, уара ахәура утазцало, иара ихаҭагыи гәырғара дақәшәом, хақәитра иманы қяф уа адунеи дзықәлом.

Q-ажәак еихысхәаалоит, сшьамхкәа анығәғәаз, аңсаса гәарсхыртә саныказ, хьча лак сыман. Абга ытнаркһан, атыфара итәнацалеит. Абга атыфара итәтәаны игыгуан, иңшын, ала на-пыртны ицар, сыткһаны сыөп хәа, алагыи атыфара ашә ила-тәан, утыфара утасшып хәа, аху-хухәа абга еишуа. Рыңсқәа цаны, ишынеидынцәалара еидтәалан. Изхысхәаауа, Кавказ ажәларкәа рхыртәара иалахәыз тыркә асқьарк дидхәысын абри аңхәысеиба. Шьха уафык ихыкәалаа игәатца иташәоу, дзықәтәазашхәа аурыс иритцаадыркәрылоу, иңсышьяхәаалак, иңхәыс деибаны адәи дыкәирхеит, хара хрыцхара иалачоз. пхәыс бзиақ, пхәыс разык, ламыс бзиа змаз, цәанаалак лакәын. Исыздыруам лызбахә ахәара сахьынзаңсоу. Сара убри атцх мыжда ауха, ахатцарагыи аасырңшит, ашәыргәындарагыи сы-хьит. Дагысыхьчеит, дагысыңсахит уи аңхәыс.

Атцх агәи аафнашоны, ағыгә-ғыгәхәа ашә днас-насит, зың-саҭа цәгьахаша уи ахатца. Хашьталахьан, хәцәахьан. Сымч-кәа талан, унасыгәтасыргыи сымуртә сшьара сықәлахьан. Хымҭада полицаиуп иааз, сара сыңсы ицәызгашт, аха ахәыцы данрымпыхьашәа, аңса наиғырхәаны дыршьуеит аасгәахәт. Сцарауааз уаанза, аха умбои, улахь иану хырҭашья амам. Аца-рагыи, упату схы иқәуп, дад, маңк исцәуадафханы сықан, из-банзар сара уаанза пхәыск лыбзиабара сымбацызт. Аңсныка атыркәа пхәыс дсыманы аашья сымамызт, уака аангылара сара сзыхәан лахьыцәгьаран, арахь лара, зашәа иутәху, истаху иднагалаша аңхәыс. Ашьеи ахши еилаҭәоушәа итыңхаауан лзамфакәа, лыңьымшь еикәатцәакәа кыдыхәхәала, убриакара деинаалан, убла дхызар дхухрымызт.

Ашә дасуеит, иаарты, снашьты хәа ибжыи иргоит ари ахатца. Таха лызымтөз, илышьтаз, цәыбзас дааихәарц зтахыз азәы иакәзаап. Сара акыр здыруама.

– Машәыр шәылибахыр хәа сшәоит. Сара сияцәажәоит, уара уеынапхыак, – лхәеит лара, Махинур. Саргыи сөынапхыаскын, ашықаң снанагылеит. Лара сыматәакәа пхыалкит, ахәычы усыгы егы ауадафы дыцәан. Сара реиха сгәы рахатны, сеыртынчны саныцәазгыи, сытыркә хәызба сыхчы иатан. Уигыи аатцысәаит. Атра итыртцәрааны, исымпытцартгәгәа икуп. Ибжыи сахауеит дахыцәажәо. Дшәмхнышгыланы аминауатра шытеитцон, пхәыи сеибак лымацара дахыи коу афнафы атхыибжьон дахыааиз. Аиаша схәар ами, угәы даарыцханашьартә дцәажәон. Илеихәон хатца дцаанзагыи игәы шлызцахыаз, бзиа дшибоз, лара лыда цстазаара шимам. Ларгыи даараза иртатаны диацәажәон азнык азыхәан. Абарт сара сырпырхагахазар калап, иаашар ахәычы дсыманы сцап, сылпыртып, усыгы еинасыпхашыа хамам лареи сареи хәа саахәыцуа акынза снейхыаны, сзырфызар, ицәажәашыа аеацсахуа иалагеит атыркәа. Ацха иафызаз иажәакәа ашхам нарылалеит. Хаала инапфы дшымааиуаз, акгыи шалымтцуаз агәра игазар акәхап, акәымчра, аршәара, амақарра ашқа диасит. Иара даныхааз ихааны ицәажәоз ларгыи, иаха-иаха лөылырцыгәгәо, дпацашыкха днаифагылеит. пхәыи ласык лакәзаап, уахынла ацәыбзацәа лзауеит, уажәшыта ас данызба, хыаада дааныжыны сымфыхь сцоит хәа сгәы иааташәаны, азнык снализгәаазаргыи, уажәы зынзаск даеакала дызбеит. Бара бзыхәан амееиракәа схысгәы иахыташәаз азыхәан сафбымцан хәа ласхәароуп хәагыи сызбеит, уафцас аицәажәаха халыхәдеитәит акәымзар уи атыркәа рыпха-гәатцәа.

– Удәылтны уца! Сара даеазәы бзиа дызбоит, – дныфныцәааны ашә ааимылцааит, наф ддәыллырцарц. Еибырхәаз зегыи абасгәалашәо, уаргыи иабоутаху. Акраамта еифыхон. Иуцәыззар акгыи иафсам, афәарахәа сеитцасуа сахыгызаз, ашыз сыхыизшәа, итытны ицон сгәы. Сшәыргәындоуп хәа схы сазагәуан, насгыи лара лзынгыи, сара сзынгыи иаха еигәуп

исычхар хәа схапыцкәа аҗҗа рытго сыеныскылон. Снап-сыргәытца иалалазар җалап ахәы, убасҗак исымпытцаргәгәа искын сытыркә хәызба.

Баша ирхәоит, апсуаа хачхара мацушәа, хуаа цыхцых-кәоушәа. Сазәыкны, шаҗа ачхара сымаз ауаа иңысшәеит. Сара бзиа избоз, апхәыс җтызәзәаала, мақаррала длацәажәоит илтәхзам хатқак, сара абга иаршәаз аҗҗеиңш, сыңсы заны ашьқаң савагылоуп... Уи зегыи схи ишысзанамышьюаз, зын-заск иахъеицәаз скылимгар имуит, иабиңс алақәагыи ахәа-кәагыи...

Иҗалаз, ишыҗалаз акакала сазхәыцны схаҗы иаазгеит адыршәаены, ахәыцы дсыманы абнаршәыра санылаз.

– Соушът! Соушът! – хәа лытцәаабжъ саҳаит. Ашьқаң снавуа-аит саргыи. Схи схаштүа аҗынза сеилаганы иара ишҗа, абжъас сафызаса сшынатрысызгыи, сгәы иқәоу, ииашатцәҗыаны ибжыи иргоу сыздыруам, аха артцәаахәа ибжыи саҳаит Кынта. Сара санишь, ахәса рымгәартә ахшара тазшыуаз атыркәа, ахәызба наилхәаны ахәыцгыи дишыуан. Ихәдаҗьал данкны сәаихан, узцәымгу, җашакә иушьтоу зашәа игәатцәахы иалалаша, сы-тыркә хәызба ахәтцәаҗынза игәатцәахы ишаласыршышьит. Ахәара иаҳа садхалеит, ари арыцхара шаҗа ирласны иҗалаз атқыс. Арыцхара хәа азысхәоит, дад, избан акәзар изтаҳыда, егәа дуаҗазаргыи, ахәызба наилхәаны ауафңсы ишьра. Зхы ақды инықәкны ихыртцәаз акәты иаҳа бжык ахылтцып, уаҳа җыт изымхәазакәа, иҗы ааирахан, иблақәа аахәит, уи акәхеит, иңсы ааихыцит.

Сеилаганы сыҗамыз, иҗалаз еилыскаартә сшәара санықәла, иҗацдара сзымдыруа, сгәежыи-гәежыуа сихахеит, нас ашә ахь сәынасхеит. Саҳәызба шыскыц икуп. Убасҗан атыркәа иа-ничарцәа жәауык сықәшәаргыи, ирхны ишьтастдарын, убасҗак ахы зықәшәаз ахәагыла сафызан.

Маҳинур еимаҗәаны дтәыуон, сара схи ш-напыкла икны ашә аҗы стәан. Маң-маң сшәара санықәла, схи сазаҗыуа са-лагеит, иарбан гәыпшқароу исызцәыртцыз, сара сыжәлар рыб-жауык нзыртцәахыоу руазәк дахыысшыз хызымзар хымызгы

ацым, нас изгэнызгозеи схэан, аҕсы ишьтыхра салагеит. Лар-  
гыы дсыцхраарц леазылкит, аха исымукэа, сҕааҕаа днықажы-  
ны дызган, хараза далагаланы, хахэык наицраҳэаны, амшын  
даласыжыт.

Зегь реиха иҕьоушьаша, дад, шықэса хынџажэа дырты-  
саанза, шэарт, җшзала изызҳаша, иматаџаагы, шэины  
ишьызҳаанза, инарцэы мџа днықэлаанза, сгэатџаахы дад-  
ҳааланы, сара дсыхшазшэа дсыман уабду җсаҕа шкэакэа, ак-  
раамҕа ҳахынҕасуаз уи атырқэа җҳэысгыы дигэалашэаны  
шаҕантэ лызбахэ ихэахьаз, аха, изыхҕьаз сыздыруам, иара  
дшыџааз сара исхызгаз, сзықэшэаз ауаџы ишьра, уаҳа иаа-  
иасымхэазакэа, иҕаскыз мазаны ишсымаз, аа, уажэы ихатҕэын  
ашьац нықэааит.

Иҳаипырҕшьахаз уасхэарц уазҗшызар акэап.

– Баала, Маҳинур, сахьҕсуа ҳаицҗсып, баргы араҕа аан-  
гылашьа бымам, – схэеит. Илымуйт.

– Уара ахэычы думаны амџа уқэла, уахатџаҕыа. Сара, –  
исгэалашэом, қыҕак азбахэ лхэеит, – убраҕа сани саби нхоит,  
уахь сҗоит, сықэҗуеит, ухы уахэа, араҕа урбар, гэџарас уҕар-  
җоит, – лхэеит. – Иушьыз слаҗшықэҗдан сышимаз, дышсышьҕаз  
здыруа раџаџуҗ. Дабаҕоу хэа исмазҗаар ҕалом. Уҗа, хара  
еинасыҗхашьа уеизгыы ихамам.

Еиматэаны убас дҗџыуон, ажэытэан ишырхэоз еипш,  
аҕатар игэы җылшьаарын. Сара сыҗсы ахьеиқэлырхаша  
дашьҕалеит. Илымуйт. Иҕалап, иззар акгы иаҗсам, саргы  
цҕыа лыдҗалашьа сақэымшэазар, бсыҗаала хэа схэашьаҕы  
алакџакра алыжжуа илбазаргы. Сара иуасхэеит уажэраанза,  
хатҗҗас аҗҳэыс лыпату ахьчарагы, чархэара лзуны,  
шьыргэынҗатҗас дҗажьны абналагагы, уахык иалагзаны еи-  
цысхызгеит хэа.

Хныгэнысуа, арсҕак мши-җхи неипшьуа амџа ҳахықэыз  
Кьынта хэычы шаҕа иасхэахьаз, шаҕарыла дсыжьжыхьаз  
зегыы злоуғэалашэозеи. Агаҕаҕы акамҕет ршоит хэа ахэыч-  
қэа ианрейхэа, ахэычқэа џатибарҕыаны ианыџ, ҳаи, ииа-  
шатџаҕыаны акамҕет ршозаап ихэан, имц ағэра ганы, иар-

ггы длатцканы дышит, ихэеит, Хэаца Шьардын. Убри иеипш, Ацсны зыхьзу изакэ тэылоу, уака ашьхақәа зеипшроу гэарп-цыпхьаза уахынтало унартэаны акрышүфарто, ахс утаххар, афны рахэ ракэым, абна илоу аеацэтцәкыагы ааины ахс шунаржәуа, ацэгьамыцэгъара ааказцо ауафы атакәажә рупап лкамчала днаисны, дхашхатәараха дшаалыргыло, ахьта уакыр, аетцәа кыдпааны амца шузеикэитцо Нарт Сасыркәа хәа, исахахьызггы, исмахацызггы схала избаны, мци цабьрги неипшыуа, лакә ссирс икоу зеггы ахәычы ишиасхәоз, егыашатцәкыоуп, убрака, сшысабииз сзылхәдаз атәылафы, убас егыикатцәкыоуп, аиашеи аламыси ахра руеит хәа амц зхәоз схатагы агәра зго скалахьан. Дынцәытцаххуа, ишыап хәыцқәа, ажәцәеимаа еидшалақәа ианцәыркыалак, ашьа рылхьхуа, амца дахьыкәызггы, цсык дишыхаха ацәа даткәаны, цлак ашьапафы данкаршәыз уахынлаггы, ахәычы ихәыцреи ицхьизи ирылан уи алакә ссир атәыла. Атцхьбжьон дурҭыхарггы:

– Ханбацой? Хабанеиуеи? – хэа акэын иихэоз. Уиад-  
гы, иҗиреи, цхыбжьон ииартэ днылпааны игычреи уеизгы  
дыдсыршыцылахьан, цхыбжьон ахлымзаах слакэшэаны, уаха  
аангылашья ыкамкэа, амца сыкэымлар анаму, дахьышътэ  
аҗапараҗы сныџнаххын, снаицэхасны даасырцшит Кынта.  
Али-пси рыла ижэцэеимаакэа наишьяирпан, сынхьацшаанза  
атх иеалак, аштэ ааџцэаны агэашэ дыткьахьан.

Q-ажээк еихысхээлоит. Сынтээ зны сычкэын ийны снейт Акээ. Еибашыроума, ареволиуция иаххээаноума кинок ддыр-бон телехээдшрала. Убрака аса цырцыруа икны, иагацаа рхы хыссо дрылан чкэынак. Убри даниба акэхап, смата Дамеи:

– Саргы ысымоуп аса, хаҕацэа рхы алахыссалоит, – ихэан, еикэжьякца асак аацэыригеит.

– Наӑ итӑахы, еиӑаӑыругахма уи! – лхӑан, днаикӑтӑӑеит  
иан, сӑаа.

– Исырбеишъ, дад, дукæыхшоуп, – схæан, иаимхны сна-  
хæапшит. Аа, абар, хæацæа, рабацæа жæйтæ-натæ аахыс рыд-  
гыл ахчыаразы излеибашъуаз аса.

– Амшын гэгэала еисуан уажэааигэа, аҕэара саваланы сышнеиуаз, ацэҕэйрца икэнажьзаарын, аҕслымзра ишыла-жыыз збеит, – ихэеит, иабду дикэыхшааит смата.

Изхысхэаауа, аса сшахэацшуаз, насыҕ шкэакэа змоу сычкэын, анҕыныр афныргылаф, стаца, арцаф пхэыс, смата аччахэа аҕсышэала дапхьо ашкол иҕоу, сышрызхэыцуаз, унацэа узыфнамкуа, еилаарцыруа ахэаанхыцтэи афнымаҕэала ирхи-аз ауада, ателербага, ателефон ухэа сышрыхэацшуаз, иахбаа-нага сзымдырзо, даасгэалашэеит Кынта псаҕа шкэакэа. Уара узхаану иакэым, дысгэалашэеит имаҕэа хэычкэа игэыҕахэ-хэа, ауафы дызшыыз иара иакэу ҕуушыап, атх иеалак, атырқэа пхэыс лашта дытҕыаны даннеиуаз.

Инархэы-аархэуа сахэацшуан аса жьякца.

– Наҕ иганы амузеи ахь ирыт схэан, иуам, – ихэеит сычкэын.

– Ирыстарцгыы сгэы иҕазам, – ихэеит смата.

– Итэахы, дад, итэахы, уфеидасыр еилукаап иаҕоурыху ари, уабацэа ркэых, – схэан, инаисыркит.

Ауха сахынышьталаз, атх агэы еифнашаанза сзымыцэазеит. Агэеизхара сызтоз смата санизхэыцлак, деиххыжэ-еикэыжэ, бызшэеи псадгылы, штеи хэыштаареи иара дрылхэдатэны, ишыапкэа ашыа рылххыуа амфа дыкэны сыбла даахгылон Кынта даныхэычыз. Сыбла ихгылон, аҕажэкреи азфа чыма-зарей рызхымгакэа аҕбафы иҕсуаз, Трабзан аҕэара икэыпсаз ахэычкэа. Исгэалашэон, уажэтэи аибашыраан, Аҕэа изыхгыларц егыагымкэа, асқала иазааигэахахыаны, аетымцэа хэычкэа аазгоз аҕба афашистцэа абомба анакэрыжэ, иҕсы-псны амшын изыхнагоз асабицэа.

Санажэ, дадхеит, сгэы ҕаҕахазар акэхап, сшахэ-шахэуа ауха сычкэын иҕны сахынышьтаз, исхызгази сзыхаанхази шеидыскы-лоз, схы сшазхэыцуаз, сылабжышкэа ҕыфрны рфеархеит. Ала ишэаз аетцэа еишуан хэа, сшэахэеит, дад, сара. Сзыхзызаауа рацэоуп. Ирҕихэеит, ирҕычхэеит, ирбылхэеит аҕсуаа хадгыл ҕаца хэычы, аха алакэ аҕны адау ихы анхырцэалак, еиҕах ишахылфеаауа еиҕш, даеа милаҕк хармыцхраазар, рхэыш-

таара азы ахықәхамтәац аума, хқыара иахкыама, импсша ацма аматә азылакәуеит хәа, атыкә акны хнеины хшыкәз, аурыс имтәыжәа хәхнытцеикыз иабзоураны, анцәа ицышьоуп, Ацсни ацсуааи еицәмызкәа иааигәышьоит.

Иуасхәарц утахызар акәхап, атыркәа пхәыс лашта хаткыаны ханыбнала, иахдеипшхаз Кынта хәычи сарей. Убри-нахыс хзыниакәаз мацарагы изхоит азәы ипсстаарафы. «Ыара азбаара хтанагалан, хәхәаеырц егыхагымхазт, цлак апашә сахынхаланы, ергәфора хәа хәпсы еиқәхеит. «Цыара, амши цхи еипшыа абна тоура хшылаз, алашәага хрылашәеит. Иуцәыззом, ахәаа ахыцрей, амфан карулк хәикыри хәа шака сшәоз аткысгы еицәаны срыцәшәон ақәыцмакәа. Рыблакәа цымцымуа, рыцкәа еихакшо, ижышо цәка ихәтагылан. Сызнапк ала дысгәытаргәгәа ахәычы дыкны, атцла хәқәтәан. Снапкәа дысуа ианалага, смака аасымгысхын, атцла амахә дадфасхәалеит. Лацәааихшь уеизгы иказтодаз, еибафо, еибарууа абгакәа шхәтагылаз иаахәршеит. Исгәалашәоит, усхыччаргы, ашьжымтан ианааша, ақәыцмакәа хәтыцны ианца, ахәычы дылбаазгарц стахуп, атцла амахә дахыадфалсхәалаз дысзамхуам, убаскак симахашыахәа дысит, имчыдахеит.

Даеацъарах, Ацсны хәзааигәахәханы, аурыс хәынтқар ир хәркит, хдырбаандашит, шәанацәалбеит, динкоуп шәаргы хәргы ихәмоу, шәара ишәабашыа атыркәа хәицәыбналаны хәауеит схәан, сышгәақыз анырба, агәра анырга акәхап, шәца рхәан, хәурыжыт. Саргы исылшоз ахәычала, бзиарала срызныкәар стахгәышьан. Изхысхәауа, ашьтахь ашықәсқәа аабжысхәаны, аурыс ианицхраатәа, жәипшь рзыхәан (ускан сара ыынфәжәи акы шықәса сыртагылан, аха сықәра еитатәны ирасхәеит) дабрауолецра сцеит. Уака сшырхәыз, ахамта шсоуз, изсоуз ухәа, урткәа зегы уара иабоутаху, умфә уацсыркыеит, пшзала ихынхәлаша, уфныка уццакуеит, дад, Арсен, уца. Амала, атахмада хшыфцажә иуасхәаз ухәомырштыр, иудыруазей, зейпш камло егыкам, шәартак уақәшәар, мамзаргы мфәқәак ахәеихагалоу унаганы, мфәс реиха иалыс-

хрызеи хәа угәы аабжьажьар, ушымгәыгзо иухәар җалоит. Уца, дад, уца умҗахь...

Даапышәырччан инацитцеит:

– Иртіхьоу, иргычхьоу Кынта җсаҗа шкәакәа имаҗа.

Слак-җакуа сгылан. Хьааны исзынхеит, убаскан, сымшын хылпа гьежь насыхҗаа, иҗаҗхьа сшьамхы нарс, игәышҗы сахьамгәзыз, иара изыхәан сгәы иаанагақәахьаз ажәа цәыҗ-җыгақәа рзыхәан сминауаҗуп хәа ахьиасымхәаз, абри ажәабжь ансеихәа ашьҗахь, шықәсык аҗара аатҗхьаны, данычмазаҗа, сахьнеиуа Кынта иасхәақәаша хәа алаф шихәоз, зынарцә мҗа иқәлаз аҗахмада Кәыҗ Камлаҗ.

1976



## АХҚӘА

### АРОМАН

Асқыала .....21

### АПОВЕСТ

Аибашыра еилгахыан ..... 437

### АЖӘАБЖЫҚӘА

Ашыхақаа рылқа ..... 477

...Нас иаацәылашеит ..... 494

Иртіиз, иргычыз..... 527

Цьума Басариан-ица Ахэба

ИФЫМТАҚӘА РЕИЗГА ХӘ-ТОМКНЫ

Ахцатәи атом

Ароман  
Аповест  
Ажаабжьқәа

Джума Виссарионович Ахуба

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ПЯТИ ТОМАХ

Том третий

Роман  
Повесть  
Рассказы

На абхазском языке

Аредактор Гэында Азынба  
Компиутерла еикэлыршэеит  
Астанда Ацбынцыйл

Аформат 84x108  $\frac{1}{32}$ . Атираж 500.  
Икацэ. акь. бгы. 17,375. Инықэ. акь. бгы 29,19.  
Ағаапақа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»  
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2







